

PTAKI KRAJOWE

PRZEZ

WŁADYSŁAWA JACZANOWSKIEGO.

—*—

WYDANIE AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI W KRAKOWIE.

—*—

TOM II.

W KRAKOWIE,
W DRUKARNI „CZASU“ FR. KLUCZYCKIEGO I SP.
pod zarządem Józefa Łakocińskiego.
1882.

SPIS RODZIN.

	Str.		Str.
Cuculinae	1	Himantopinae	156
Picinae	7	Avocettinae	159
Columbinae	30	Scolopacinae	161
Tetraoninae	38	Ibinae	173
Pteroclinae	52	Plataleinae	176
Perdicinae	55	Ciconiinae	179
Otinae	63	Ardeinae	184
Oedienemidae	70	Rallinae	204
Gruinae	73	Fulicinae	215
Glareolinae	78	Phalacrocoracinae	220
Charadriinae	81	Pelecaninae	227
Vanellinae	91	Sterninae	232
Haematopinae	99	Larinae	248
Strepsilinae	101	Lestrinae	267
Calidrinae	104	Anserinae	275
Tringinae	106	Cygninae	286
Totantinae	123	Anatinae	292
Phalaropinae	141	Merginae	336
Limosinae	146	Podicipinae	342
Numeniinae	151	Colymbinae	355

SCANSORES.

CUCULINAE. KUKUŁKI.

Dziób długości głowy lub nieco krótszy, słabo łukowaty, przy nasadzie rozszerzony i często cokolwiek przyplaszczony, dalej słabo ścięziony, z łukowatym, zaokrąglonym szczytem; szczeka nieco dłuższa od żuchwy, tępym haczykiem zakończona; kraje gładkie; paszcz obszerna; nozdrza przynasadowe, poboczne, jajowate, obrabione, błonką wpół przymknięte, nagie.

Nogi krótkie dwuparzystopalcowe, o skrajnym tylnym zwrotnym; oba skrajne od wewnętrznych dłuższe; skoki pod przegubem mniej więcej upiérzone; na gołeni sute nogawice; obowie tarczowate; pazury mierne, zakrzywione.

Skrzydła mierne lub nadmierne, ostre, z lotką 3ą najdłuższą, 1a o połowę prawie od niej krótsza, zaostzona, najkrótsza barkowa krótsza od przedramieniowych.

Ogon długi, mniej więcej stopniowany, o 10 lub 12 sterówkach.

Głowa mierna, ciało mniej więcej wysmukłe; upiérzenie dość sztywne i wygładzone; pióra w ogóle łatwo wypadające.

Jaja jajowate lub eliptyczne, o zbitój, drobno ziarnistej skorupie, białej lub zielonawej, gładkiej, matowej lub w różnym stopniu połyskującej, kolorytu bardzo zmiennego.

Rodzaj *Cuculus* dawniejszych naturalistów, obejmujący znaczną ilość gatunków, rozmieszczonych po całej kuli ziemskiej, oddawna rozbitym został na wiele rodzajów, którym następnie nadano po większej części znacznie rodzin i więcej je jeszcze poróżdzielano; wszystkie jednak pozostały w bardzo naturalném skupieniu ptaków kukułkowatych *Cuculidae*. W skupieniu tém rodzina *Cuculinae* najzamożniejszą jest w gatunki, obejmuje ich bowiem około stu, mieszkających głównie w gorącej strefie obu lądów; Afryka jednak najwięcej w nie obfituje i zawiera prawie połowę; z tych dwa przenoszą się na lato do Europy, a jeden z nich do krajów umiarkowanych i północnych tej części świata.

Obyczaje tych ptaków są nader charakterystyczne i przedstawiające pewne wyjątkowe właściwości. W ogóle są nietowarzyskie i wyłącznie owadożerne, gąsienice atoli główny ich pokarm stanowią; chwytają je po większej

części na ziemi, upatrzywszy poprzednio z gałęzi, lub też po drzewach zbierają. Nader ruchliwe, ostrożne i niespokojne, nigdzie długo nie dosiadają, lecz ciągle się z miejsca na miejsce przenoszą; krótkie i słabe mają nogi wcale nie chodzą i nie przeskakują po gałęziach, lecz zasiadłszy zostają chwilowo w miejscu do dalszego zerwania się. Lot ich jest dość szybki, do jastrzębiego podobny; lecz dalekich na raz nie zwykły odbywać przelotów, więcej zapewne z powodu ostrożności i skrytości aniżeli niemożności, gatunki bowiem europejskie przebywaniem Morza śródziemnego dają dowód, że zdolne są do większych podróży.

Przedstawiają one wyjątkowy i nienormalny sposób wyprowadzania potomstwa; nie ścielą bowiem gniazd, nie wysiadują jaj i nie pielęgnują swych piskląt, lecz całą tę czynność innym ptakom powierzają. Zwyczaj ten powszechnie i oddawna jest znanym, ARYSTOTELESOWI bowiem już był wiadomym; szczegóły jednak tak mało są zbadane i tak trudne do śledzenia, że nietylko brak nam dokładniejszych wiadomości o gatunkach egzotycznych, ale i co do naszej kukułki wielu jeszcze wyjaśnień i uzupełnień potrzeba. Wiadomo tylko, że samica składa jaje na ziemi i znosi je w dzióbku do wypatrzonego poprzednio gniazda ptaka owadożernego, zwykle o wiele od siebie mniejszego, resztę mu przekazując i więcej się już o nie nie troszcząc. Niektóre gatunki egzotyczne składają je ptakom większym od siebie, czego przedstawiają przykład *Oxylophus glandarius* i *Eudynamis orientalis*, podrzucające jaja srokom i innym krukom. Często także zdarza się znajdować jaje kukułcze w gniazdach drobnych ziarnojadów, wyłącznie nasionami rozmięczonymi w wolu potomstwo swe karmiących, jak n. p. makolągiew i dzwońców. Że młode kukułcze ptakowi takiemu wykarmić się udaje, pojąć można, natura bowiem pokarmu roślinnego przez rozmięczenie i napojenie śliną w wolu zostaje zmienioną i do pewnego stopnia uzwierżoną; lecz z tego, co DES MURS przytacza, że znajdowano jaja kukułcze w gniazdach turkawek i grzywaczy, nie można się spodziewać, aby pisklęta te mogły być wychowane, z powodu odmiennego zupełnie sposobu podawania pokarmu, gołębiom tylko właściwego, a do którego młode kukułcze nie mogłoby być nakłonionem. Te więc dwie ostatnie okoliczności wymagają przeprowadzenia bliższych i dokładniejszych obserwacji.

Kukułka składa tylko po jednym jajku w jedno gniazdo, a jeżeli kiedy zdarzy się znaleźć dwa razem, jak tego sam miałem jedyny przykład, niezawodnie przez dwie samice zostały złożone. Oznaczenie liczby jaj znoszonych przez jedną samicę przez czas lęgowy jest nader trudnym i prawie niepodobnym, z powodu dzikości i skrytości samych ptaków; tegocześni ornitologowie utrzymują, że nasza kukułka znosi ich około dziesięciu.

Z tak nienaturalnym sposobem obchodzenia się z potomstwem jest w związku nadzwyczajna różnorodność kolorytu jaj kukułczych, trafiająca się w jednym i tym samym gatunku; okoliczność ta tym więcej jest godną zastanowienia, że jaja kukułcze najczęściej bywają mniej więcej podobne do jajek właścicielki gniazda. Zbadanie przyczyn, mogących spowodować podobne nienormalności, przedstawia nader ciekawe zadanie dla fizjologów; nie jest ono łatwem do przeprowadzenia, trudno bowiem sprawdzić, czy każda samica znosi jednakowe jaja i wyszukuje gniazd z podobnemi do nich, czy też różne wynajdując, koloryt swoich do nich stosuje.

Nie wiadomo z pewnością, czy wszystkie kukułki jednakowo się z jajami swemi obchodzą, to jest czy wszystkie gatunki stale innym ptakom je powierzają. Obserwacja JULIUSZA VERREAUX na gatunku australskim *Chalcites lucidus* przypuszcza wyjątki; podaje bowiem, że ptak ten niezawsze tym trybem postępuje, lecz że zwykle roczniki po obcych gniazdach wychowane gromadzą się i przelatują w inne okolice, gdzie znajdując się w równej ilości samców i samice ścielą sobie gniazda, w które składają po 3 jaja i same wówczas wysiadują.

Podrzucanie jaj nietylko jest samym kukułkom właściwe, prócz bowiem wielu ptaków zaliczanych do wspólnego z nimi plemienia, jak miodo-

wiody *Indicatores*, P. SAUSSURE wykrył w ostatnich czasach, że i niektóre gatunki amerykańskich Icteridów, do rodzaju *Molothrus* należących, uciekają się do tegoż samego podstępu.

Dziwny ten zwyczaj starano się rozmaitemi powodami tłumaczyć. Przypisywano to wewnętrznej budowie ptaka, a mianowicie położeniu obszernego żołądka, który przez naciskanie na gnieździe nie mógłby swobodnie swych czynności wypełniać; inni upatrywali przyczynę w naturze pokarmu, składającego się głównie z gasienic nocnych motyli, trudnych do strawienia; inni nakoniec zbytnej żarłoczności, z powodu której kukułki nie byłyby w stanie wykarmić liczne potomstwa. Nowsze dopiero obserwacje doprowadziły na domysł, który zdaje się najtrafniej okoliczność tę wyjaśniać, wiadomo bowiem, że kukułki niosą po kilka jaj w odstępach kilkodniowych, gdyby więc składały je razem i zaczęły wysiadywać po zniesieniu wszystkich, najwcześniejsze przed kilkoma tygodniami zniesione popsułyby się musiały. Dodać tu także wypada, że ptaki te przedstawiają rzadko trafiający się w gromadzie przykład wielomęztwa, samce bowiem są nierównie liczniejsze, każda więc samica z pierwszym lepszym spotkanym samcem przestaje.

Kukułki raz się do roku pierzą; różnice kolorytu w płciach nie wszystkie gatunki przedstawiają; młode, odmienne od rodziców, po pierwszej zmianie pierza przybierają odzież doskonałą. Niektóre z gatunków egzotycznych odznaczają się świetnością metalicznych połysków, inne są skromnie ubarwione. Stosunkowa długość i grubość dzioba, długość ogona i właściwości kolorytu służą za zasady do podzielenia tej licznej rodziny na rodzaje.

CUCULUS.

Dziób krótszy od głowy; ogon niewiele za końce skrzydeł wystający; koloryt w płciach odmienny.

173. *Cuculus canorus*. Kukułka.

Cuculus GESN. AV. 363. — BRISS. AV. 4. p. 105. n. 1.

Cuculus canorus L. Fh. succ. 96. — GM. LSN. XIII. 1. p. 409. n. 1. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 124. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 5. p. 196. n. 162. tab. 127, 128 et 129. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 60. — TYZ. Orn. pow. 2. p. 167. sp. 1. — BP. Consp. p. 102. sp. 1.

Cuculus rufus BRISS. AV. 4. p. 110. n. 1. A. — BECHST. Taschb. 1. p. 84. — TYZ. Orn. pow. 2. p. 169. sp. 2. (♀).

Cuculus hepaticus LATH. Ind. Orn. 1. p. 215. n. 25 (♀).

Le Coucou BUFF. Ois. 6. p. 305. — Pl enl. 811.

Cuculus borealis PALL. Zoog. 1. p. 442. n. 84.

Gzęgzołka MYŚL. PT. — Kukułka, kukawka, gzęgzołka RZĄCZ. — Kukułka pospolita KLUK. — Kukułka właściwa TYZ. — Kukułka gzęgzołka WAGA. — Zezula gm. na Rusi.

Popielaty, z białym brzuchem śniado przegowanym (samiec); z wierzchu rdzawa, od spodu biała, brunatno przegowana (samica).

Dziób rogowo czarniawy, z wnętrzem paszczy pomarańczowym; nogi blade żółte z białymi pazurami; tęczce żółte.

Stary samiec na płaszczu i wierzchu głowy śniado popielaty, przód szyi ma jasno popielaty; piersi i brzuch białe, śniado w poprzek pręgowane; niższa część grzbietu, kuper i sute pokrywy nadogonowe modro popielate; pokrywy podogonowe także długie, białe, rudawo zafarbowane, poprzecznymi, nielicznymi i nieregularnymi prążkami znaczane; lotki ciemniejsze od koloru płaszcza, z szeregiem białych poprzecznych pasów na chorągiewce wewnętrznej; sterówki czarne, z trzema rzędami białych plamek, rozmieszczonych wzdłuż stosiny i obu brzegów, największych na skrajnych, a najmniejszych na środkowych, wszystkie białe kończyste; pokrywy podskrzydłowe białe, śniado pręgowane.

Samica mniejsza, na wierzchu głowy i płaszczu rdzawo i brunatno na przemian pręgowana, w ten sposób, że kolor pierwszy przeważny na głowie i karku, ku tyłowi coraz więcej ustępuje brunatnemu; spód biały, na szyi rudawo mniej więcej zafarbowany, a na całej przestrzeni brunatno pręgowany, wązko na szyi a szerszej na dalszych częściach; kuper i pokrywy ogonowe jaskrawo rdzawe, z rzadka drobno brunatno plamiste; pokrywy podogonowe rudawo białe, brunatnymi prążkami znaczane; lotki brunatne, z szeregiem plam rdzawych, prawie kwadratowych i niewielkich na chorągiewce skrajnej, i drugim na brzegu wewnętrznym złożonym z długich pasków poprzecznych, od środka rdzawych, w białe ku brzegom przechodzących; sterówki rdzawo i brunatno naprzemian pręgowane z szeregiem białych wązkich plamek po stosinie i białymi końcówkami, na skrajnych rdzawe pasy od brzegów, na środku przeważnie białe; pokrywy podskrzydłowe białe z brunatnymi pręgami.

Niektórych samiec ogólny koloryt podobny do samców, lecz często na przodzie szyi i karku, przeważnie rdzawym, śniado w poprzek są falowane.

Samiec młody w pierwszym piórze z wierzchu ciemno śniady z białymi obwódkami końców wszystkich piór, bardzo wązkimi na głowie, karku i środku pleców, a szerszymi na pokrywach skrzydłowych i barkówkach; kuper i pokrywy ogonowe modro popielate, z mało znacznymi białymi końcowymi prążkami; cały spód biały, na szyi grubo, a dalej wązko, śniado pręgowany; na czalu plama biała; na skrajnych brzegach lotek szereg rdzawych plam jak u samicy i podobnie rdzawe od środka pręgi wewnętrzne; na czarniawych sterówkach większe białe plamy niż u starego; pokrywy podogonowe i podskrzydłowe jak u starych; tęczce kasztanowato brunatne; dziób rogowo brunatny, z żuchwą cielisto żółtawą.

Samica w pierwszym piórze różni się od starej białymi obwódkami wszystkich wierzchnich piórek; kolorem wierzchu głowy przeważnie brunatnym; plamą białą na czalu; kuprem wraz z pokrywami ogonowymi brunatno, jak na płaszczu, pręgowanymi; tłem całego spodu rudawym; grubszym pręgowaniem przodu szyi i brakiem ciemnych plam na pokrywach podogonowych, których mała ilość na spodnich tylko postrzegać się daje; tęczce ma brunatne; dziób rogowo brunatny. Nie-

które są podobne do młodych samców, lecz zawsze są mniej więcej rdzawo upstrzone; w tym samym także stopniu koloryt niektórych samców zbliża się do samczego.

Trafiają się rzadkie odmiany ptaków biało mniej więcej pstrych.

Wymiary:

	♀ siw.	♀ rdz.	♂	♂
Długość całkowita	345	343	350	364
" siagu	600	594	620	634
" ogona	182	170	190	196
" skrzydła złożonego	215	210	222	230
" dzioba od kąta	32	29	30	32
" od nozdrzy	17	14	16	16
" skoku	22	20	23	22
" palca wewnętrznego	20	21	21	21
" pazura	10	8	8	8
" ksiuka	8	9	9	9
" pazura	6 1/2	6	5	5 1/2

Jaja przedstawiają wielką rozmaitość. Kształt zawsze jajowaty, mierniej długości, trafiają się jednak mniej więcej podługowate i szczupłe, lub krótkie i pękate; skorupa stosunkowo do wielkości gruba, ze słabym połyskiem. Koloryt rozmaity, zastosowany do jaj ptaka, w którego gniazdo są składane; ponieważ najczęściej bywają powierzane gatunkom pokrzewek: *Sylvia cinerea*, *hortensis*, *nisoria*, *palustris* i *arundinacea*, najczęściej też tło mają blade zielonawe, upstrzone oliwkowymi, drobnymi plamkami i kropkami na podobieństwo najpopolniejszych jajek pierwszego z wymienionych gatunków, które dosyć się zgadzają z koloryt dalszych; składane w gniazda ptaków, których kolor jaj niewiele się od tych różni, niewiele także odstupują od tego typu. W gniazdach ziarnojadów, jak makolągwy i dzwonek, upstrzenie bywa mniej więcej czerwone a zafarbowanie tła różowe, w gniazdach trznadla i potrzosa bywają jajka tak samo żyłkowane, cienko lub grubo, i takim kolorem, jaki jest na towarzyszących mu jajach; u pokrzewki szczebiotliwej *Sylvia hypoleis* są różowe, czarno nakrapiane; u poklaskiew *Saxicola oenanthe* i *rubetra*, a czasem u zięby zielone; bez żadnych plam u skowronków, świergotków i pliszek, podobnie jak jaja tych ptaków, gęsto kręskowane. Wspomnieć także wypada, że kolor i rodzaj plam bywa zastosowany do różnych odmian każdego gatunku, w którego gniazdo jaje bywa składane. Pomimo rozmaitości kolorytu i podobieństwa do jaj znajdujących się w gnieździe, łatwo je rozpoznać po wielkości, grubości skorupy, mniejszej przezroczystości i chropowatości w dotknięciu.

Wymiary jaj pojedynczych:

24 1/2 — 18; 24 — 17 1/2; 24 — 16; 23 — 18; 23 — 17; 22 1/2 — 16 1/2; 22 1/2 — 15 1/2; 22 — 17 1/2; 21 — 16 mm.

Ojczyzną kukulki jest Europa, Azja i Afryka; wszędzie przelotna. Przez lato znajduje się w całej Europie, z wyjątkiem Islandyi; w Norwegii rozmieszcza się do 70° szer. półn. i jest nierównie pospolitsza, niż w środkowej Europie; na zimę wszystkie do Afryki przelatują. U nas wszędzie się znajduje, gdzie tylko są drzewa, zarówno w obszernych lasach jak i w naj-

mniejszych gajach i ogrodach; nie trzyma się miejsca, lecz oblatuje znaczne przestrzenie. Przylatuje do nas 25 Kwietnia; odlatuje w pierwszej połowie Września, stare jednak ptaki w Sierpniu już nasze strony opuszczają.

Zaraz po przybyciu oznajmia swą bytność znanym powszechnie kukiem, wielce się przykładającym do uprzyjemnienia pory wiosennej. Samce tylko głos ten wydają, siedząc na gałęzi mniej więcej wysoko, z rozpostartym ogonem, opuszczonymi skrzydłami i wykręcając się na wszystkich strony; niekiedy kukają także przelatując. Prócz tego wydają także pewne chrapliwe dmuchanie i zwykły tryb kukania zmieniają przyspieszając pojedyncze tony w pewnych okolicznościach, szczególnie gdy się kilku samców za jedną ugania samicą. Samica inaczej się odzywa. Samce nie tylko do samicy zdążają, ale wzajemnie się zlatują, zapewne w nadziei spotkania tam samicy. Człowiek łatwo może naśladować kukanie i zwabiać kukulki.

Wogóle jestto ptak ostrożny i bojaźliwy, człowieka blisko do siebie nie dopuszcza, i spłoszony dość daleko odlatuje, niekiedy jednak, a mianowicie młode, ciągle się pomalu odsuwając i zasiadając, długo za sobą zdążającego człowieka prowadzi.

Do kukulki z powodu jej nienormalnych obyczajów stosuje się mnóstwo przesądów i bajek; i tak: z pierwszego odezwania się wroczą o przyszłych urodzajach, wedle tego czy na rozwinięte lub też nagie lasy zakuka. Przy usłyszeniu po raz pierwszy kukania starają się mieć pieniądze przy sobie, aby się przez cały rok trzymały. Z liczby zakukania wnoszą o ilości lat, jakie słyszącemu jeszcze do przeżycia zostają. Przesąd, że kukulka zamienia się na starość w krogulca, zjadł powstał, że małe ptaki, w skutek pozornego jej podobieństwa do tego gnębiciela, gonią ją i jak ptaka drapieżnego przesładują. Nakoniec znany powszechnie zwyczaj podrzucania jaj innym ptakom ubarwionym rozmaitemi dodatkami, a mianowicie, że zmusza właściciela gniazda do wysiadki, przywiązawszy ją na włosieniu do gniazda i ciągle jej pilnuje; pisklę zaś wykarmione ma w końcu zjadać przybranych rodziców i tym sposobem odpłacać się niewdzięcznością za trudy około wychowania poniesione. Wszędzie prawie, gdzie tylko kukulka się znajduje, przesady te są upowszechnione z małemi odmianami i dodatkami.

Najczęściej podkłada swe jaja w gniazda następujących gatunków porzrzewek: *Sylvia cinerea*, *hortensis*, *palustris*, *arundinacea* i *nisoria*, i pliszki *Motacilla alba*. Pastor BREHM w tekście dzieła: *Die Eier der europäischen Vögel* wymienia następujące ptaki, w których gniazdach znajdowano je: *Lanius collurio*, *Saxicola staphazina*, *rubetra*, *Sylvia luscini*, *nisoria*, *cinerea*, *atricapilla*, *hortensis*, *curruca*, *thitys*, *phoenicurus*, *rubecula*, *hypoleis*, *trochilus*, *rufa*, *turdoides*, *arundinacea*, *palustris*, *phragmitis*, *cariceti*, *locustella*, *Troglodytes parvulus*, *Accentor modularis*, *Regulus flavicapillus*, *Motacilla alba*, *flava*, *sulphurea*, *Anthus arboreus*, *pratensis*, *campestris*, *Alauda arborea*, *cristata*, *arvensis*, *Emberiza citrinella*, *miliaria*, *aureola*, *schoeniclus*, *Fringilla coelebs*, *montifringilla*, *cannabina*, *chloris*, *domestica*. DES MURS w *Traité d'Oologie ornithologique* wymienia prócz tego *Parus major*, *Anthus cervinus*, *Acanthis linaria*, *Pyrrhula rubicilla*, *Garrulus glandarius*, *Turdus musicus*, *merula*, *Pica caudata*, *Turtur auritus* i *Columba palumbus*.

W gnieździe, gdzie jaje zostało złożonem, wylega się kukulczka wraz z prawem potomstwem, i w początkach razem z rodzeństwem podраста; lecz ponieważ naglej rośnie, drobniejsze pisklęta nie mogą się swobodnie przy niem pomieścić i zostają wypychane na brzegi gniazda przez silniejsze kukulczki trzymające się środka; następnie wypadają i marnieją. W końcu kukulczka samo zostawszy obficie jest karmione i swobodnie dorasta. Rodzice przybrani nie poznają zdrady, i z równą troskliwością jak własne dziecko pielegnują, wtedy nawet, kiedy już z gniazda wyleci i kiedy inne ptaki tegoż samego gatunku straszy swem podobieństwem do krogulca.

Mięso kukulki jest smaczne, a szczególnie w końcu lata, gdy się mocno wypasie. Thuszcz głównie się gromadzi w koło szyi, pokrywając ją grubą

warstwą i trzyma się głównie przy skórze. Szkoda ich jednak wybijać, gdyż wyjadają mnóstwo gasienic nocnych motyli nader szkodliwych, których inne ptaki nie tykają.

PICIDAE. DZIECIOŁY.

Dziób prosty, równy głowie, lub niewiele dłuższy, w końcu zaostrowany; szczyt prosty lub słabo łukowaty; brzegi szczęk gładkie; nozdrza nasadowe, naboczne, w brózdzie umieszczone.

Język bardzo długi, wysuwalny, kształtu glistowatego z końcem rogowym, ostrym i twardym, opatrzonym po bokach zadzierzasto grzebykowatemi odrostkami.

Nogi krótkie, mniej więcej silne. Skok krótszy od najdłuższego palca wziętego wraz z pazurem; tarczowato pokryty i piętrem z przodu do połowy prawie porosły. Palce dwa naprzód, a dwa lub jeden w tył zwrócone, dwa skrajne znacznie dłuższe od środkowych. Pazury silne, mocno ścięśnione i mniej więcej wysokie, mocno łukowate i ostre; po bokach od nasady prawie do połowy głęboko brózdowane.

Skrzydła miernie długie, szerokie; lotka 1a bardzo krótka, 3a lub 4a najdłuższa.

Ogon mierny lub krótki, o 12 sterówkach, z których dwie skrajne bardzo krótkie, często szczątkowe.

Upierzenie miękkie, niezbyt obfite, chociaż miejscami pióra są dosyć długie.

Jaja czysto białe, z mocnym porcelanowym połyskiem, o skropie mniej więcej przezroczystej. Zwykle w jednym końcu są one mocno zeszczuplone, a linia największej grubości wydatna.

Rodzinę tę składają ptaki drobne i średniej wielkości, usposobione do łażenia po drzewach w najdoskonalszym stopniu, głównie też, albo wyłącznie, na nich przebywają i wszystkie funkcje sprawują. Szczególnego urządzenia ich język, dowolnie do znacznej długości po za koniec dzioba wysuwalny i ostrym końcem opatrzony, nierównie ważniejsze ma znaczenie niż u innych ptaków; służy im bowiem do chwytania i wydostawania z ciasnych szpar zdobyczy i wciągania jej do gardła. W ogóle po ziemi bardzo mało chodzą, a niektóre gatunki prawie na niej nie siadają; pelają podskakując. Lot ich jest ciężki, powolny, po linii mocno łamanej, to jest: po każdym poruszeniu składając co chwila skrzydła do ciała i napowrót je rozciągając, ciągle opuszczają się na dół, to znowu do góry podnoszą. Nigdy naraz znaczniejszych przelotów nie odbywają, lecz najczęściej przenoszą się tylko od drzewa do drzewa, a co najdalej od lasu do lasu. Gnieźdzą się wszystkie w dziuplach, gdzie znoszą od 2—12 jaj, lecz w ilości mniej więcej stałej dla każdego gatunku. Raz się do roku pierzą. Wszystkie są samotne, na czas tylko legowij łączą się w pary, a potomstwo rozprasza się w krótkim po opuszczeniu gniazda. Sypiają zawsze w dziuplach, i o ile mogą, przez długi czas w jednym miejscu, do którego tak się przywiązują, iż zdarza się, że złowione i puszczone bez szkody, nie przestają do nich powracać. Głosy ich są donośne i krzykliwe, każdy gatunek wydaje ich kilka, zastosowanych do różnych okoliczności.

Bogata ta rodzina w ilość gatunków, niewielkie przedstawia rozmaitości tak pod względem form zewnętrznych, jak i obyczajowym. LINNEUSZ objął wszystkie w dwóch rodzajach *Picus* i *Junco*, opierając się na różnicy budowy ogona; TEMMINCK zaś z rodzaju *Junco*, bardzo ubogiego w gatunki, oddzielił rodzaj *Picumnus* dla drobnych zamorskich ptaków, podobnych tylko z ogona do krętogłówów, a z innych cech więcej zbliżenia z dziećmi przedstawiających. Tegocześni ornitolodzy rozdziłają rodzaj Linneuszowski *Picus* na wiele rodzajów i podrodzajów, z których nie wszystkie dadzą się usprawiedliwić; w każdym jednak razie nie podobna unikać podziałów, tak z powodu znacznej ilości gatunków, jakoteż różnic niektórych form, wspólnych dla pewnych grup najbliższych sobie, a szczególnie z uwagi, że w nowszych czasach poodróżniano wiele bardzo dobrych gatunków, na które dawniejsi autorowie uwagi nie zwrócili i mieszała je z innymi.

Gatunki europejskie, z których wszystkie u nas posiadamy, mieszczą się w dwóch plemionach przedstawiających następujące cechy.

a) Dziób graniasty, ze szczytem przez całą długość ostrym, prostym zupełnie, lub słabo łukowatym; końce obu szczęk są klinowato ścięte, jakby zaciosane, i tworzą w końcu dzioba ostrze, mniej więcej obszerne, którym ptak jak toporkiem drzewo przebijać może. Nozdrza nasadowe, umieszczone w brózdzie, nad którą przechodzi ostrze, mniej więcej wydłużone. Pęk piór szczecinowatych strzępiastych, wsteczne do dzioba przyłożonych, całkowicie nozdrza pokrywa. Ogon mocno stopniowany, klinowaty, złożony ze sterówek tęgich, sprężystych, zaostzonych i cokolwiek ku dołowi końcami podgiętych, skutkiem ciągłego podpierania się na drzewach, zawsze w końcach zużytych.

b) Dziób stożkowaty, w końcu zaostzony, ze szczytem zaokrąglonym. Nozdrza nasadowe, wgniezione, okrągławe, błoną tylko wółprzymknięte, lecz bez przykrycia; ogon w końcu słabo zaokrąglony, wiotki, złożony ze sterówek równo przez całą długość szerokich, niezdolny do podpierania.

PLEMIĘ I. PICINAE.

Gatunki grupy tę składające tak mają zbliżone instynkta, zwyczaj i sposób życia, iż wypada obszerniej się o nich razem rozpiszać, aby uniknąć przez to powtarzania się przy gatunkowych opisach, i poprzestać tam tylko na odrębnych im właściwościach. Wszystkie dzieciółki przebywają wyłącznie w lasach, których są stałymi przez całe życie mieszkańcami; w niektórych tylko porach roku odbywają małe wycieczki po okolicy i odwiedzają tam drzewa polne i ogrodowe, lecz niebawem wracają do lasu, gdzie całe życie mają przepędzić. Jestto wspólny zwyczaj wszystkim gatunkom całego świata i wszystkich klimatów. Jak się już wyżej powiedziało, mało które gatunki siadają na ziemi, lecz ciągle przebywają po drzewach, po których z dziwną zręcznością pełzają, używając do tego za organ pomocniczy ogona, na którym podpierają się głównie w chwili, kiedy nogami podskok wykonywają, lub kiedy siedząc na miejscu pracują. Postępują tym sposobem z największą łatwością po pionowych pniach i gałęziach, tak dobrze jak po poziomych, czy to po ich wierzchu, czy też po spodniej stronie. Zarówno posuwają się w prostym kierunku, jakoteż opisując linię spiralną wokół drzewa. Nie tak już łatwo im idzie zstępować napowrót, w czem kowalik *Sitta* ma wyższość nad niemi; wykonywać to jedynie mogą tak samo obrócone głową

do góry jak w czasie wstępowania, i to tylko jeżeli idzie o opuszczenie się na małej odległości; inaczej, chcąc przenieść się niżej, zlatują na skrzydłach.

Różne gatunki niejednakowo są przezorne i bojaźliwe; gdy jedne tak są ostrożne, że na widok człowieka zdaleka jeszcze zrywają się i daleko odlatują, inne mało na obecność jego zważają i nie przestają tuż obok niego swoich czynności wykonywać; wszystkie jednak gatunki mają zwyczaj ukrywania się przed nieprzyjaciółmi po drugiej stronie pnia lub gałęzi, i w tym celu usiadłszy na drzewie zaraz się na przeciwną stronę przesuwać.

Każdy dzieciółki wie, że żyje pracowity; żywi się bowiem rozmaitymi owadami, ich gąsienicami, poczwarkami i jajkami, przebywającymi za korą, lub w nadpsutym drzewie; musi zatem ciągle je wyszukiwać, co mu zawsze prawie z pewnym trudem przychodzi. Gdy dopatrzy w drzewie ślady znajdowania się tych istot, odbija silnymi uderzeniami dzioba kawały kory lub samego drzewa, i tym sposobem dobiiera się do nich. Większe gatunki taki łoskot przy tym sprawiają, że ze znacznej odległości usłyszeć go można, a przy pewnej wprawie gatunek rozpoznać. Stare nadpsute drzewa, w których mnoży się zwykły owady, zawsze prawie noszą na sobie liczne ślady prac dzieciółek; na zdrowych zaś, gdzie nie ma robactwa, mało siadają, i biorą z nich tylko żywność przypadkowo na powierzchni siedząca, lub w szparach kory ukryta. Niewłaściwie więc bywają posadżane o psucie drzew, owszem ważne usługi leśnictwu oddają, czyszcząc niestannie stare z robactwa zdrowym zagrażającego. Niektóre gatunki prócz pokarmu zwierzęcego, jadają w pewnych porach roku rozmaite nasiona drzewne, lecz i to nie łatwiej im przychodzi, albowiem biorąc tylko nasiona twardą łupiną okryte, pracownicy je rozbijają muszą.

Niemniej pracowite jest przygotowanie gniazda, polegające na wykuciu w drzewie mniej więcej nadbutwiałem, dziupla głębokiego i bardzo obszerne. Dziuple te mają właściwą sobie formę; na zewnątrz jest wejście okrągłe, lub pionowo eliptyczne, tak tylko obszerne, aby się ptak mógł wsunąć do wnętrza, stanowiącego próżnię walcową, mniej więcej głęboką, sklepisto w obu końcach ograniczoną; na dnie takiego dziupla, niczym, prócz samych drobnych szczątków drzewa, niewysłanem, składają dopiero swe jaja. Samica głównie koło tego pracuje, i nie tylko, że potrzebuje wykuć, ale musi wyrzucić ze środka odbite wióry i drobne szczątki, które zawsze leżą pod drzewem, zdradzają świeżość dziupla. Po otworze łatwo jest poznać gatunek, który dziupel wyróbił. Wszystkie nasze dzieciółki na każdy raz nowy dziupel wykują; mylnie są więc powtarzania tegoczesnych nawet ornitologów, że gnieźdzą się i w dawniejszych, gdy nie były niepokojone. Być może, że niektóre gatunki innych części świata oszczędzają sobie roboty, jednakowoż z uwagi, że obyczaj wszystkich dzieciółek tak są jednostajne, a środki tak jednakowe, trudno to przypuścić. Jak zaś ptaki te są przywiązane do miejsc, same to najlepiej gnieźdzeniem stwierdzają, wyrabiając co wiosna dziuple, niewielką przestrzeń wzajemnie oddalone; a często nawet na jednym drzewie przez kilka lat się wywodzą, lecz za każdym razem nowy dziupel sporządzają, mając tuż obok dawniejsze.

W ogóle dzieciółki są hałaśliwe: głosy ich donośne, to gwiżdżące, to ciukające, we wszystkich porach słyszeć się dają po lesie; na wiosnę jednak są krzykliwsze niż w innych czasach. Prócz tych właściwych im głosów, wszystkie jeszcze gatunki wydają w porze godowej szczególny łoskot czyli turkotanie, wykonywane nagłymi uderzeniami dzioba o wierzchołki nadłamanych suchych gałęzi. Turkotanie to tak jest donośne, że rozlegając się po lesie ze znacznej odległości słyszeć się daje; tym mocniejsze, im większy gatunek je wykonywa, z tego powodu, przy pewnej wprawie, łatwo jest poznać, od którego dziecięcia pochodzi; w każdym zaś razie mile bardzo wrażenie sprawia, a mianowicie, gdy te łaskoty, z rozmaitych stron i odległości pochodzące, mieszają się z różnorodnymi śpiewami innych ptaków. Wykonywający to dzieciółki siedzi przyczepiony nieruchomo do gałęzi przez całe godziny i od czasu do czasu powtarza osobliwe te uderzenia. Tłumaczą t

naturaliści w ten sposób, że ptak włożywszy dziób w szparę takiej gałęzi, nagle potrząsaniem głowy poziomem uderza o ściany tej szpary; a inni, że pociąga końcem dzioba po nierównościach gałęzi. Jednakowoż dużo się przypatrywałem tym poruszeniom i zawsze przekonywałem się, że nie potrząsa głową w sposób wyżej wymieniony, ani też nie pociąga dziobem, lecz tylko uderza kilkanaście razy tak szybko raz za razem z góry na dół po gałęzi, że trudno nawet tego dopatrzeć. Wspomnieć tu wypada, że samice tak samo jak samce turkoczą. Trudno odgadnąć, w jakim to celu one odbywają; zwykle uważają to za wabienie się, lecz zwróciwszy uwagę, że ptaki te nie przebywają od siebie daleko, że mają inne na to właściwe głosy, a na koniec, że całe godziny tak samiec jak i samica, niedaleko od siebie siedzące, najspokojniej i najobojętniej swoje wykonywają, nabiera się przekonania, że to raczej za pewien rodzaj rozrywki, dla nas niezrozumiałej, uważać należy.

Zwracając uwagę na ciągle kucie dzięciołów, tak celem dostawiania żywności, jak wyrabiania gniazda i turkotania, nie można się wydziwić szczególnej organizacji ich głowy i karku, i pojąć siły utrzymującej w należyтым porządku delikatne organa, mieszczące się w głowie, przy tak gwałtownych wstrząśnieniach.

Upierzenie samców nie wiele się różni od samiec, w każdym jednak gatunku są pewne powierzchowne oznaki płci, zasadzające się głównie na braku lub różnicy pewnych ozdób na pewnych częściach ciała, pospolicie czerwonych, ogólnych prawie, nie tylko w naszych gatunkach, ale i całego świata. Podobnie także młode zawsze się pewnymi szczegółami odznaczają, a w niektórych gatunkach napotyka się osobliwość, rzadko powtarzającą się w gromadzie, że młode w odzieży gniazdowej mają pewne ozdoby, których już ptakom doskonałym nie dostaje. Odzież świeża po wypierzeniu niczem nie różni się od godowej. Wszystkie dzięcioły odznaczają się właściwym sobie mocnym i ostrym zapachem, a mięso ich twarde, suche i mocno tą wonią przejęte jest niesmaczne, z tego więc powodu na użytek kuchenny niezdatne; młode tylko, jako delikatniejsze i łatwe do zdobycia, chciwie są przez ludność wiejską poszukiwane.

DRYOCOPUS.

Dziób silny, dłuższy od głowy, ze szczytem prostym i kantami nadnozdrowymi przebiegającymi prosto ku końcowi, lecz w znacznej odległości od szczytu; powierzchnia między temi dwoma kantami mocno wyżłobiona; ostrze końcowe obszerne.

Nogi krótkie, czteropalcowe, silnymi pazurami uzbrojone.

Skrzydła długie, $\frac{2}{3}$ ogona pokrywające, szerokie; lotka 4a najdłuższa, 5a prawie jej równa, 3a dłuższa od 6ej, 2a równa 9ej.

Ogon długi, wązki, mocno stopniowany; skrajna sterówka o połowę od następnej krótsza.

Głowa duża; szyja cienka, dość skąpo krótkimi piórami okryta.

W tym rodzaju mieszczą się najokazalsze gatunki dzięciołów i najpočetnějszymi dziobami uzbrojone. Odznaczają się one długością ciała i ogona, równie cienkością szyi przy dość dużej głowie. Wszystkie mają na sobie dużo czarnego koloru i mniej więcej czerwonych ozdób na głowie. W Europie znajduje się jeden tylko gatunek.

174. *Dryocopus martius*. *Dzięciol czarny*.

Picus niger BRISS. AV. 4. p. 21. n. 6.

Picus martius L. SN. XII. 1. p. 173. n. 1. — GM. LSN. XIII. 1. p. 424. n. 1. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 133. — PALL. Zoog. 1. p. 407. n. 61. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 5. p. 253. n. 164. tab. 131. — TYZ. Orn. pow. 2. p. 306. sp. 1.

Dryocopus martius BOIE, Isis 1826. p. 977. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 66. — BP. Consp. 1. p. 132. sp. 1.

Carbonarius martius KAUP. 1829.

Dryotomus martius SWAINS. Class. of Birds. 1837.

Dendropicus martius BREHM.

Dryopicus martius MALH. Monogr. des Picedés. 1. p. 31. tab. 10. f. 5. 6. 7.

Le Pic noir BUFF. Ois. 7. p. 41. f. 2. — PL. enl. 596.

Żołna czarnego pióra MYŚL. Pt. — Dzięciol największy RZĄCZ. — Żołna czarna pospolita KLUK. — Dzięciol czarny JUNDZ., Tyz. — Żołna czarna gm.

Cały czarny, z czerwonym wierzchem głowy u samca, a tylną jej częścią u samicy.

Całe upierzenie starego ptaka jest czarne; czarność ta jest najmocniejsza i połyskująca na głowie; na karku, plecach i skrzydłach nie tak już mocna, lecz ma jeszcze cokolwiek granatowego połysku, na częściach spodnich jest bledsza, słabo połyskująca do piersi, cokolwiek popielatowo naleciała na bokach brzucha. U samca cały wierzch głowy świetnie pasowy, u samicy kolor ten znajduje się na samym jej tyle. Dziób biały, słabo popielatowy przy szczycie i nasadzie, a sam koniec popielato czarniawy; nogi ciemno popielate z szaro rogowymi pazurami; tęczę cytrynowo żółte. Na wiosnę przed pierzeniem czarność cokolwiek rudzieje, szczególnie na skrzydłach; po wypierzeniu jest najmocniejsza.

Ptak młody po wylocie z gniazda przed wypierzeniem się jest o wiele mniejszy; czarność na całej oponie ma bledszą, ze słabszym znacznym połyskiem; tak samce jak i samice mają tylko czerwoność na tyle głowy, i ta nie jest tak świetną jak na starych. Na dziobie, znacznie krótszym, białosć mniejszą przestrzeń zajmuje, a przytém młodszy jest on popielaty na wierzchu i przy nasadzie; oczy bledsze.

Wymiary:

	♂	♂	♀
Długość całkowita	470	474	—
" siagu	750	750	—
" ogona	195	190	195
" skrzydła złożonego	245	242	243
" dzioba od kąta	67	63	70
" " od nozdrzy	50	45	53
" skoku	35	34	34
" palca środkowego	27	25	23
" pazura	17—23	17	18

	♂	♂	♀
Długość palca skrajnego	23	24	22
" pazura	17—22	16	16
" palca wewnętrznego	17	17	17
" pazura	15—22	15	15
" ksiuka	11	11	11
" pazura	7—11	7	7

Jaja są stosunkowo krótsze i o wiele grubsze od jaj dzięcioła zielonego; o znacznie grubszej i mniej przezroczystej skorupie, z połyskiem cokolwiek słabszym lecz znacznie mocniejszym niż na jajach dzięcioła zwyczajnego.

Wymiary jaj zniesieniami:

1	$\begin{cases} 35 & - 26\frac{1}{2} \\ 34\frac{1}{2} & - 25 \\ 34 & - 25\frac{1}{2} \\ 32 & - 25 \end{cases}$	2	$\begin{cases} 34 - 25 \\ 34 - 25 \\ 33 - 25 \\ 33 - 24\frac{1}{2} \end{cases}$	3	$\begin{cases} 34 - 27 \\ 34 - 26\frac{1}{2} \\ 34 - 26\frac{1}{2} \\ 33 - 25\frac{1}{2} \end{cases}$
---	---	---	---	---	---

Gatunek ten zamieszkuje całą Europę i północną Azję aż do Kamczatki włącznie; lecz wszędzie jest nieliczny. U nas we wszystkich okolicach zarówno się znajduje. Głównie trzyma się w dużych lasach, chociaż przebywa i w pomniejszych, gdzie tylko są stare wyniosłe drzewa; zarówno w iglastych jak i w liściowych, w suchych i w górzystych, jak i w błotnistych.

Po ziemi nie chodzi, za to też po drzewach pełza posuwisto i nierównie szybciej od innych krajowych gatunków. Żerować najwięcej lubi po pniakach spruchniałych, w których wykuwa przy samej ziemi duże dziury, lub nawet więcej zbitwiałe całkowicie rozrzuca, przy czém dość cicho się zachowuje; lecz gdy kuje w zdrowsze drzewo, tak mocno sprawia uderzenia, iż niekiedy, przy spokojnem powietrzu, o ćwierć mili słyszeć je można. Tak samo jak inne lata powolnie; lecz z powodu szerokości skrzydeł machania są widoczniejsze, i nie wydaje owego przerywanego fureczenia skrzydłami, cechującego lot dzięciołów pstrych. Ze wszystkich najostrożniejszy i trudny bardzo do podejścia; widząc nawet człowieka w odległości ma zwyczaj usuwać się na drugą stronę drzewa, i wytykać co chwila głowę dla zobaczenia, czy się do niego nie zbliża. Głos wydaje dwojaki: jeden z nich stanowi przeciągłe, donośne, grube gwizdanie, które nasz lud pianiem nazywa, chociaż ono żadnego podobieństwa do głosu koguciego nie przedstawia; przelatując zaś z miejsca na miejsce powtarza spiesźnie kilkanaście razy krzykliwy ton, który możnaby przez zgłoskę kri—kri—kri... wyrazić. Jada rozmaite owady w różnych ich stanach; a według niektórych obserwatorów ma się także żywić niektórymi nasionami drzewnymi, a mianowicie orzechami łaskowemi i włoskami, lecz tego nigdy nie miałem sposobności stwierdzić własną obserwacją.

Gnieźdzenie rozpoczyna wcześniej od innych gatunków, w początku Marca wybija już dziupel; przy końcu tego miesiąca, a najpóźniej w pierwszej połowie Kwietnia, osiada na jajach, w drugiej zaś połowie Maja wcześniejsze gniazda opuszczają. Najczęściej wykuwa swój dziupel w tramach gładkich drzew, niemających od dołu żadnych gałęzi; w wysokości kilku lub kilkunastu sążni od ziemi; najpospoliej w sosnach, olszach i osikach; zawsze wewnątrz mniej więcej zbitwiałych, lecz zwykle mających warstwę zdrową przynajmniej na parę cali przy powierzchni, której przekucie dosyć trudności przedstawia. Rzadziej gnieździ się także w wysokich gałęziach lub sękach starych sosen. Dziupel ma na zewnątrz otwór, eliptyczny, 4" 4" wysoki, a 2" 8" szeroki; wewnątrz głęboki około 20" a 6" szeroki. Zawsze ma zwyczaj wykuć i pozaczynać kilka takich dziupli w różnych punktach, nim się w jednym z nich usadowi. Najczęściej niesie 3 lub 4 jaja, a rzadko 5 lub 6.

PICUS.

Dziób równy głowie lub krótszy; mocno kantowaty, ze szczytem prostym lub słabo łukowatym; kant nadnozdrowy mniej więcej wydatny, przechodzi za połowę długości i schodzi się z krajcem; ostrze końcowe stosunkowo znacznie mniejsze niż w rodzaju poprzedzającym; a w niektórych gatunkach szczęka dolna kończy się już szydłowato.

Nogi krótkie, czteropalcowe, słabsze, z mniej silnemi pazurami.

Skrzydła miernie długie, mniej szerokie, więcej niż $\frac{2}{3}$ ogona pokrywające. 1a lotka krótka, wązka i zaokrąglona, równa się z nadlotkami; 4a najdłuższa, 5a prawie jej równa, 2a równa 7ej.

Ogon mierny, szeroki, słabiej stopniowany; skrajna sterówka szczątkowa, zwykle przeszło 4 razy krótsza od następnej.

Głowa mierna, szyja sucięj upiérzona; postać mniej więcej krótka, zwężła i krępa.

Rodzaj ten, najliczniejszy w rodzinie, składa się z mniejszych gatunków, przedstawiających wielkie między sobą zbliżenia w ubarwieniu, to jest są one w ogólności czarno i biało pstre, z czerwonymi ozdobami. Małe różnice, jakie te gatunki przedstawiają w budowie dzioba i rozłożeniu lotek pierwszego rzędu, spowodowały, że tegocześni ornitologowie rodzaj ten zanađto rozdrobnili; zkađ poszło, że každy gatunek europejski dostał się do oddzielnej grupy i oddzielne rodzajowe nazwisko otrzymał. W Europie żyją 4 gatunki następujące.

175. *Picus major*. *Dzięcioł*.

Picus varius major BRISS. Av. 4. p. 34. n. 13.

Picus major L. SN. XII. 1. p. 176. n. 17. — GM. LSN. XIII. 1. p. 436. n. 17. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 137. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 68. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 5. p. 298. n. 167. tab. 134. — TYZ. Orn. pow. 2. p. 308. sp. 5. — BR. Consp. 1. p. 134. sp. 1. — MALH. Monogr. des Piciés. 1. p. 56. tab. 16. f. 8. 9. 10.

Picus cissa PALL. Zoog. 1. p. 412. n. 65.

Dendrocopus major KOCH, Baier. Zool. 1. p. 72. n. 4.

Dryobates major BOIE, Isis 1826.

Le Pic varié ou *Epeiche* BUFF. Ois. 7. p. 57. — PL. enl. 196 et 595.

Dzięcioł większy KLUK, WAGA. — Dzięcioł pstry większy RZĄCZ., TYZ.

Z wierzchu czarny, od spodu biały, z pasowem podbrzuszem; skrzydła czarne, białe pstre. U samca na czalu poprzeczny pasowy pasek.

Dzięcioł ten dziób ma krótki i silniejszy od innych gatunków krajowych, mocno kantowaty, ze szczytem słabo łukowatym; szczęka dolna szydłowato zakończona. Budowa ciała stosunkowo najzwężlejsza i najkrępsza. Pióra tęższe i gładziej się układające niż na innych.

Stary ptak ma czarny wierzeh głowy, kark, plecy, kuper i pokryw ogonowe, z dość mocnym granatowym połyskiem. Spód biały, mniej więcej rudawo zafarbowany, prócz środka brzucha, podbrzusza i pokryw podogonowych świetnie pasowych. Policzek, podłużna plama na bokach karku i barkówki czysto białe; przód czoła rudawo płowy; od nasady szczęki przechodzi szeroki wąs czarny zlewający się z kolorem karku, wydatniejszy niż u wszystkich innych krajowych gatunków; u spodu zaś szyi czarność karku przedłuża się w smugę na piersi zachodzącą. Skrzydła czarne, z sześcioma rzędami białych plam w poprzek lotek. Ogon czarny, prócz trzech sterówek bocznych z każdej strony białą zakończonych i czarno na tém przegowanych, to jest w ten sposób, że 2a jest od połowy biała, a 4a na samym końcu tylko ma białe plamy, same zaś końce białości rdzawo są zafarbowane; skrajne szczątkowe sterówki są całe czarne. Szczecia pokrywające nozdrza czarne. U samca na czalu poprzeczna smuga świetnie pasowa. Dziób szaro popielaty, ze spodem szczęki dolnej białawym; nogi popielate, z szarými pazurami; tęczce orzechowo brunatne.

Samica prócz braku czerwoności na głowie niczem inném się nie różni.

Młode w pierwszym piérzu mają w obu płciach cały wierzeh głowy czerwony prócz paska białego na przodzie czoła, czarność dalszych części mniej połyskującą, czerwoność na podogoni bładą, na gardzieli drobne i blade lecz gęste szare strzałeczki, na bokach ciała subtelne płomyeczki, barkówki czarno upstrzone. Skrzydła zaś i ogon mają jak u starych, z tą tylko różnicą, że na końcach lotek pierwszego rzędu są białe obwódki.

Po pierwszym wypierzeniu się przybierają kolory podobne zupełnie do rodziców, a potem żadnych już zmian nie przechodzą.

Wymiary:

	♂	♂	♀
Długość całkowita	252	252	—
" siągu	437	432	—
" ogona	104	104	98
" skrzydła złożonego	140	140	136
" dzioba od kąta	31	34	31
" " od nozdrzy	23	25	20,5
" skoku	22,5	21	20
" palca środkowego	15	15	14
" pazura	10	10	10
" palca skrajnego	17	18	16
" pazura	10	9,5	10
" palca wewnętrznego	13	13	13
" pazura	9	9	9
" ksiuka	8	6	6
" pazura	6	5	5.

Jaja krótkie i pękate, zwykle w cieńszym końcu znacznie zeszupłone. Skorupa na nich grubsza i mniej przezroczysta niż u obu gatunków zielonych; połysk słabszy niż na jajach dzięcioła czarnego.

Wymiary jaj zniesieniami:

1	27	— 21	2	27 1/2	— 20	3	27	— 20
	27	— 21		27 1/2	— 20		27	— 20
	27	— 21		27 1/2	— 20		27	— 20
	27	— 20		27	— 20		27	— 20
	26 1/2	— 20					27	— 20
	26 1/2	— 19 1/2					26 1/2	— 20.

Mieszka w całej Europie i w całej północnej Azji, u nas wszędzie najpospolitszy z dzięciołów. Przebywa najobficiej w borach sosnowych, trzyma się w mniejszej ilości lasów liściowych, lecz wszędzie się znajduje.

Najzwawszy, najruchliwszy i najkrzykliwszy ze wszystkich krajowych gatunków, uwija się nieustannie po drzewach i ciągle hałasuje. Kuje najwięcej po sosnach i na nich najwięcej zbiera owady. W porze zaś zimowej więcej się nierównie żywi nasionami sosnowymi niż owadami; zrywa dojrzałe szyszki z gałęzi i nosi je do przygotowanej na ten cel dziury w gałęzi sąsiedniego dębu, w którą je osadza ugałzbicia i wybrania ziarenek. Praca ta całe dnie mu zajmuje, a mnóstwo porzuconych szczątków z szyszek pod takim improwizowanym warsztatem wykazuje najlepiej jak znaczną ich ilość na swój użytek obraca. W jesieni jada także dużo orzechów laskowych, które podobnie rozbija w dziurach umyślnie na to wykutych. Człowieka mało się obawia. W locie najmocniejsze warczenie skrzydłami sprawia. Głosów wydaje kilka, podobnych do innych pstrych dzięciołów, lecz głośniejszych; na wiosnę szczególnie jest krzykliwy i odzywa się więcej urozmaiconými tonami.

Dziuple na gniazda wykuwa w rozmaitych drzewach; częściej jednak w sosnach niż w liściowych; zarówno w starych jak i w średniowiekowych, w różnych wysokościach i miejscach, jako to: w tramach wysoko lub nisko, w gałęziach lub w sekach, niekiedy przy samym wierzchołku. Dziupel ciasniejszy ma wejście niż dzięciołów siwego i białogrzbiatego, okrągłe, i ma średnicy 1" 7", lecz przy powierzchni zewnętrznej o wiele jest obszerniejsze i eliptyczne. Kanał wewnętrzny około 13" głęboki, a 3 1/2" szeroki. W Kwietniu noszą 5—8 jaj, w końcu Maja dzieci dorastają i wylatują. W Czerwcu u Lipcu spotyka się jeszcze na jajach siedzące, lecz to są zapewne pary, które utraciły pierwsze zniesienie.

176. *Picus medius*. *Dzięcioł średni*.

Picus varius BRISS. Av. 4. p. 38. n. 14.

Picus medius L. SN. XII. 1. p. 176. n. 18. — GM. LSN. XIII. 1. p. 436. n. 18. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 140. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 69. — NAUM Vög. Deutschl. II. 5. p. 320. n. 169. tab. 136. — TYZ. Orn. pow. 2. p. 309. sp. 6. — BP. Consp. 1. p. 134. sp. 2. — MALH. Monogr. des Picides. 1. p. 93. tab. 20. f. 6. 7. 8.

Picus cynaedus PALL. Zoog. 1. p. 413. n. 66.

Dendropicus medius KOCH, Baier. Zool. 1. p. 73. n. 5.

Pipripicus medius BP. Consp. Volucr. Zyg. 1854.

Le Pic varié a tête rouge BUFF. Pl. enl. 611.

Dzięcioł biały KLUK. — Dzięcioł pstre średni TYZ.

Wierzehnie części czarne; skrzydła czarne, białe pstre; szyja i piersi białe, cały brzuch i podogonie różowe; boki czarno strychowane. U obu płci wierzeh głowy czerwony.

Dziób szczupły, ze szczytem słabo łukowatym, krótszy od głowy; szczeka dolna sztyldowato zakończona. Nogi szczupłe, z wysmukłymi, szczupłymi pazurami. Cała budowa wysmukła. Upierzenie długie i bardzo miękkie; na wierzchu głowy sutą czupryna, z wąskich długich piórek utworzona.

Stary ptak ma czarny tył karku, plecy, kuper i pokrywy ogonowe, bez połysku; boki głowy, szyi, gardziel, piersi i barkówki czyste białe; cały zaś brzuch wraz z bokami i pokrywy podogonowe różowe, kolor ten najmocniejszy jest na pokrywach i środku brzucha, a bledszy od przodu i po bokach, prócz tego przestrzeń między nim a czystą białością zafarbowana jest kolorem żółtawym na znacznej przestrzeni. Licobrody nie są czarne jak u poprzedzającego, lecz brudnawo szare; od ucha zaś ciągnie się wzdłuż szyi czarna szeroka pręga, kończąca się ostro na piersi; boki piersi i brzucha subtelnymi, podłużnymi strychami upstrzone. Skrzydła czarne, tak samo jak u poprzedzającego przepasane sześciu białymi rzędami plam, prócz których są jeszcze białe plamki przy końcu lotek pierwszego rzędu. Ogon jak u poprzedzającego, z tą różnicą, że skrajne krótkie sterówki mają po białej plamie przy końcu. Czoło białawo szare, zresztą cały wierzch głowy świetnie pąsowy. Dziób modro popielaty, u spodu dolnej szczęki biaława plamka; nogi popielate, pazury szare; tęczce czerwono brunatne; szczecia nozdrzowe brunatno szare.

Samica różni się tylko od samca mniej świetną czerwonością czupryny.

Młody w pierwszym piérzu odznacza się krótszymi piórkami na czuprynie, której kolor jest jeszcze słabszy niż u samicy i w szary na tyle głowy przechodzi; czarność na plecach nie tak czysta, sadzowata; kolor różowy zajmuje tylko środek brzucha i pokrywy podogonowe i jest o wiele bledszy, boki zaś brzucha białawe, a plomyki na nich krótsze i szersze. Reszta jak u starych.

Wymiary:

	♂	♂	♀
Długość całkowita	228	227	—
„ siągu	388	400	—
„ ogona	90	84	90
„ skrzydła złożonego	125	125	125
„ dzioba od kąta ust	28	29	29
„ „ od nozdrzy	18	18	18
„ skoku	17	19	19
„ palca środkowego	14	15	15
„ pazura	10	9	10
„ palca skrajnego	—	—	17
„ pazura	—	—	10
„ palca wewnętrznego	—	—	12
„ pazura	—	—	10
„ kciuka	7	7	7
„ pazura	6	6	6.

Jaja są znacznie mniejsze od poprzedzających, stosunkowo krótsze, więcej pękate, mniej zaostrzone w końcu cieńszym, wydatność na

granicę największej grubości nieznaczna. Skorupa prawie tak gruba jak na tamtych, równie połyskująca, cokolwiek gładsza, mocniej przezroczysta; pory delikatniejsze.

Wymiary jaj zniesieniami:

1	25 — 19½	2	25 — 19	3	24 — 19
	25 — 19		24 — 19		24 — 19
	25 — 19		24 — 19		23 — 19
	24 — 19		24 — 19		23 — 19
	23 — 19		23½ — 19		21½ — 18½.

Mieszka w Europie; pospolitszy na południu i w krajach środkowych niż w północnych, a nawet wcale się już nie znajduje zbyt daleko na północy. W Szwecji i Norwegii południowej jeszcze się trafia, lecz w środku tych krajów wcale już nie bywa, podobnie jak w Finlandyi i Laponii. W Królestwie Polskiem najpospolitszy jest po poprzedzającym, lecz różnica w jego obfitości znacznie się tu czuć daje, w Lubelskiem bowiem, w Sandomierskiem i w Krakowskiem nierównie jest liczniejszy niż koło Warszawy, a w północnych stronach Augustowskiego rzadki. Trzyma się lasów liściowych i mieszanych; borów czysto sosnowych unika. Najwięcej lazi po drzewach liściowych, chociaż i po iglastych często siada i pracuje. Ruchy ma podobne do poprzedzającego, lecz jest powolniejszy, mniej i ciszej stuka i mniej się odzywa. Lata podobnie, lecz nierównie lżej i nie warezy tak mocno skrzydłami. Żywi się wyłącznie pokarmem zwierzęcym. Głosy ma podobne do poprzedzającego, lecz nie tak krzykliwe i donośne.

Gnieździ się później od tamtego, więcej w drzewach liściowych niż w iglastych, częściej w trawie na parę sążni nad ziemią, niż w wysokich gałęziach. Dziuple wybija podobne jak poprzedzający, lecz cokolwiek mniejsze, z ciśniejszym otworem na zewnątrz.

177. *Picus leuconotus*. *Dzięciol białogrzbiety*.

Picus leuconotus BECHST. Taschb. 1. p. 66. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 138. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 67. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 5. p. 313. n. 168. tab. 135. — TYZ. Orn. pow. 2. p. 308. sp. 4. — BP. Consp. 1. p. 135. sp. 4. — MALH. Monogr. des Piciés 1. p. 89. tab. 23. f. 1. 2. 3.

Picus cirris PALL. Zoog. 1. p. 410. n. 64.

Dendromus leuconotus KAUP. 1829.

Pipripicus leuconotus BP. Consp. Vol. Zyg. 1854.

Picus polonicus BREHM.

Dzięciol białogrzbiety JAR., TYZ.

Czarny na plecach, karku i kuprze; biały na tyle grzbietu, twarzy i piersiach; podbrzusze i rzyć cynobrowo czerwone; boki czarniawo strychowane; skrzydła czarne, białe pstre. U samca wierzch głowy czerwony, u samicy czarny.

Dziób tak długi jak głowa, mocno kantowaty, ze szczytem prostym i ostrzem końcowym siekierkowatym na obu szczękach. Pióra na wierzchu głowy krótkie, gładko układające się, na reszcie ciała dość miękkie i miernie długie, na grzbiecie dłuższe niż gdzieindziej.

Stary samiec ma przód czoła rado białawy, resztę wierzchu głowy pokrytą piórkami popielatemi, o cynobrowo pasowych końcówkach, niezupełnie tło popielate pokrywających. Cienki pasek przez środek karku, plecy, kuper i pokrywy ogonowe czarne, z bardzo słabym granatowym połyskiem; cały zaś grzbiet pokrywają długie białe pióra aż na kuper zachodzące; biała ta przestrzeń przepasana jest od góry dwoma czarnymi paskami. Skrzydła tak samo jak u dwóch poprzedzających czarne, białe pstre, z tą różnicą, że naramienniki są czarne a nie białe; tak samo zaś jak u ostatniego lotki pierwszego rzędu mają białe końce chorągiewek zewnętrznych. Ogon podobny jak u tamtych; skrajna szczytkowa sterówka ma zewnętrzną chorągiewkę białą brzeżystą, i białą plamę na wewnętrznej. Boki głowy i szyi, gardziel i piersi białe; środek brzucha, podbrzusze i pokrywy podogonowe cynobrowo pasowe, kolor ten rozlewa się na boki różowo. Licobrody czarne, białe popylone, przedłużają się w smugę przechodzącą wzdłuż boków szyi, lecz znacznie krótszą niż u poprzedzających; boki zaś piersi i brzucha czarniawo podłużnie strychowane. Dziób popielaty, z czarniawym końcem; nogi ciemno popielate, z szaro rogowymi pazurami; tęczce brunatno czerwone. Szczecia nozdrzowe rudawe, zmieszane z pewną ilością czarnych.

Samica różni się tylko od samea brakiem czerwoności na głowie, w miejscu której cały wierzch, z wyjątkiem przodu czoła, jest czarny, połyskujący jak na karku; od przodu przebijają się z pod czarnego koloru białawe nasady piórek.

Młode w pierwszym upierzeniu mają w obu płciach czerwoność na wierzchu głowy, lecz samice słabszą i na mniejszej przestrzeni niż samce. U samea czerwoność końców piór jest blade, rozłożona na czarniawo popielatych nasadach piór, tworzących tło, na tyle głowy przechodząca w kolor żółtawy. U samicy jeszcze bledsza, więcej żółtawa, i nie zachodzi tak daleko na tył. Różnią się one prócz tego od starych: zupełnym brakiem czerwoności na brzuchu, której ślad zaledwie widoczny postrzegać się tylko daje na pokrywach podogonowych w bardzo lekkim różowym odcieniu; kolorem boków ciała brudnawym, upstrzonym grubszymi, lecz mniej czarnymi i słabiej odrysowanymi strychami; lotki zaś pierwszego rzędu na końcach są w obu chorągiewkach białe obwiedzione.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	264	267
" siągu	456	460
" ogona	100	97
" skrzydła złożonego	160	144
" dzioba od kąta ust	39	41
" " od nozdrzy	28	29
" skoku	29	26
" palca środkowego	17	17
" pazura	11	11
" palca skrajnego	19	—
" pazura	11	—

	♂	♀
Długość palca wewnętrznego	13	—
" pazura	10	—
" ksiuka	7	8
" pazura	7	5.

Jaja są wielkości jaj dzięcioła siwego i podobne mają proporcje, lecz różnią się od nich mniejszym zwężeniem końca cieńszego i linią boczną wypuklejszą. Grubość skorupy, przezroczystość i połysk jak na jajach dzięcioła zwyczajnego, pory i nierówność wyraźniejsze.

Wymiary jaja krajowego: 28 — 21; sybirskich: 27,2 — 20,4; 28,5—20,2; 27,2—25,3 mm.

Mieszka we wschodnio północnej i środkowej Europie i w całej północnej Azji aż do Kameczatki włącznie; wszędzie nieliczny, lecz coraz pospolitszy ku północy; w środkowo zachodniej Europie znajduje się tylko w małej ilości w niektórych okolicach górzystych, jak w Szwajcarii i w Niemczech, w równinach zaś wcale się tam nie pokazuje. U nas znajduje się we wszystkich lasach liściowych, a mianowicie w dębowych i brzożowych całego kraju, lecz nigdzie nie jest obfitym; w wielu jednak okolicach przebywa w nierównie większej ilości od dzięcioła czarnego, chociaż nie tak często daje się postrzegać. W lasach czysto iglastych nie bywa, lecz trafia się także w mieszanych.

Najpowolniejszy ze wszystkich gatunków, najciszej się zachowuje; pomimo, że ma nierównie silniejszy dziób od innych, kując nie wydaje takiego łoskotu, lecz najczęściej powolnie pracuje w mocno nadbutwiałych drzewach liściowych i pniakach, lub korę tylko ze zdrowych odłupuje. Rzadko się odzywa i głośnie wszystkie ma cichsze od dzięcioła pospolitego. Zwykle długo na miejscu zabawiać lubi, gdy natrafi na drzewo stosowne, po kilka godzin ciągle na nim łązi i bez wielkiego hałasu żeruje; przyleciawszy do ogrodów lub wsi całe dnie przepędza na obieraniu kilku zaledwie drzew lub plądrowaniu płotów. Z wiosny także turkocze, ale łoskot ten wydaje słabo i głucho. Względem człowieka więcej jeszcze jeszcze dowierający niż inne gatunki. Żywi się samém tylko robactwem.

Gnieźdzeniem poprzedza kilkoma dniami dzięcioła czarnego. Dziuple wykuwa w drzewach liściowych, najczęściej mocno nadbutwiałych, w różnych wysokościach, to jest zarówno w wysokich galeziach i sękach, jak w pniach na parę sążni nad ziemią, niekiedy w złomach tak mocno zbutwiałych, że nie tylko rdzeń, ale i cały biel żadnej trudności w robocie nie przedstawia. Tak np. znalazłem jego dzieci w złomie brzożowym tak słabym, że się połamali i obalili za lekkim popchnięciem ręką; poniżej cokolwiek znajdował się dziupel przeszloroczny. Łatwo bardzo odróżnić dziupel tego dzięcioła od dziupli innych gatunków po kształcie otworu zewnętrznego zupełnie kolistym w całej długości kanału poziomego, zaczawszy od powierzchni kory, gdy u innych gatunków kanał ten na zewnątrz jest mniej więcej eliptyczny i dopiero w pewnej odległości zamienia się na zupełnie okrągły. Samo wnętrze jest o wiele obszerniejsze niż u dzięcioła zwyczajnego, i niekiedy przechodzi obszernością dziupel dzięcioła zielonego. Wióry porzucone u podstawy drzewa są obfite niż w innych gatunkach, i ta okoliczność może także dopomóc w rozpoznaniu jego gniazda. W pierwszych dniach Kwietnia niesie 2 lub 3 jaja; o jedném tylko wiem zdarzeniu, w którym 4 znaleziono; w połowie Maja młode już wylatują. Tak mała mnożność najlepiej tłumaczy, dla czego ten gatunek wszędzie jest nieliczny.

178. *Picus minor*. *Dzięciolek*.

Picus varius minor BRISS. Av. 4. p. 41. n. 15.

Picus minor L. SN. XII. 1. p. 176. n. 19. — Gm. LSN. XIII. 1. p. 437.

n. 19. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 137. — KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 70. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 5. p. 334. n. 170. tab. 136. — TYZ. Orn. pow. 2. p. 309. sp. 7. — BP. Consp. 1. p. 134. sp. 3. — MALH. Monogr. des Picidés. 1. p. 113. tab. 26. f. 4—8.

Picus pipra PALL. Zoog. 1. p. 414. n. 67.

Dendropicus minor KOCH, Baier. Zool. 1. p. 73. n. 6.

Picus striolatus MEY.

Pipripicus minor BP. Consp. Vol. zyg. 1854.

Le Petit épeiche BUFF. Ois. 7. p. 62. — PL. enl. 598. f. 1 et 2.

Dzięcioł świerczyk MYŚL. Pr. — Dzięcioł pstry mniejszy RZĄCZ. — Dzięcioł mały KLUK. — Dzięcioł pstry mały TYZ. — Dzięciołek gm.

Kark, plecy i kuper czarne; grzbiet biały, czarno pręgowany; skrzydła czarne, białe pstre; cały spód biały, na bokach i pokrywach podogonowych czarniawo upstrzony. U samca wierzch głowy czerwony, u samicy biały.

Dziób szczupły, znacznie krótszy od głowy, wyraźnie kantowaty, ze szczytem prawie prostym; szczeka dolna sztylowato zakończona. Upierzenie dość długie i miękkie; na wierzchu głowy piórka dość długie, krótsze jednak niż u dzięcioła średniego. Ogon słabiej stopniowany, niż u innych, sterówki zaokrąglone, środkowe nawet nie wiele zwężone.

Ptaszek ten, w kolorach bardzo podobny do dzięcioła białogrzbiatego, odróżnia się jednak w wielu szczegółach. Stary samiec na przodzie czoła ma wązki pasek brudno kawowy, za którym następuje białe pole pokrywające cały wierzch głowy aż po tylną jej część, z końcami wszystkich piórek świetnie pasowemi, niekryjącemi całkowicie białości, głównie na czole i środku. Czał, tylna strona karku, plecy, kuper i pokrywy ogonowe czarne, ze słabym granatowym połyskiem; grzbiet biały, czarno w poprzek pręgowany, biała ta przestrzeń zaczyna się wyżej niż u dzięcioła białogrzbiatego i nie zachodzi tak daleko na kuper. Skrzydła czarne z podobnym jak u poprzedzających białym poprzecznym pręgowaniem, i tak samo jak u ostatniego lotki pierwszego rzędu mają przy końcu po białej plamce; naramienniki od góry czarne, od dołu białe. W ogonie białosć większą przestrzeń na końcach zajmuje, skrajna zaś szczytkowa sterówka białą plamą zakończona i drugą mniejszą od brzegu naznaczona. Policzki, boki szyi i cały spód biały; licobrody popielate, przedłużają się w czarną smugę wzdłuż szyi przebiegającą; boki piersi i brzucha czarno strychowane, grubiej na piersi, a coraz drobniej ku dołowi; na pokrywach podogonowych plamki trójkątne. Dziób ciemno popielaty, z czarniawym końcem; nogi ciemno popielate, z szaro rogowemi pazurami; tęczce czerwono-brunatne. Szczecia nozdrzowe białawe, z czarniawymi dłuższymi zmieszane.

Samica różni się tylko brakiem czerwoności na głowie, którą zastępuje duża czysto biała plama, na tyle zaokrąglona i nie tak daleko zachodząca jak u samca.

U ptaków świeżo wypierzonych policzki są szarawe, a białosć całego spodu słabo rdzawym kolorem naleciała.

Młody samiec w pierwszym piérzu ma tło wierzchu głowy brudno białe, różowemi końcówkami jak u młodego dzięcioła białogrzbiatego upstrzone, białosć na spodzie ciała mniej czystą, szczególnie na bokach popielato zbrudzoną i upstrzoną grubemi, lecz nie tak wybitnemi jak na starych, czarniawemi strychami; na pokrywach podogonowych większe plamy; lotki zaś pierwszego rzędu, podobnie jak u młodego białogrzbiatego, białe w końcach obwiedzione. Samica różni się tylko od samca kolorem wierzchu głowy brudno żółtawym.

Wymiary:

	♂	♂	♀
Długość całkowita	160	163	—
" siagu	280	290	—
" ogona	64	65	63
" skrzydła złożonego	93	92	88
" dzioba od kąta	18	21	18
" " od nozdrzy	12,5	15	12,5
" skoku	12	13	12
" palca środkowego	10,5	10	10
" pazura	6	6	6
" ksiuka	5	4	4
" pazura	4	3	3

Jaja znacznie mniejsze od jaj wszystkich innych dzięciołów krajowych, równe prawie jajom krętogłowa; różnią się od tych ostatnich skorupą delikatniejszą, gładszą i mocniejszym połyskiem.

Wymiary jaj jednego zniesienia:

$$\begin{cases} 22 - 16 \\ 22 - 16\frac{1}{2} \\ 21\frac{1}{2} - 16\frac{1}{2} \\ 21\frac{1}{2} - 16\frac{1}{2} \end{cases}$$

Wymiary jaj pojedynczych:

1) 21—17; 2) 20—16; 3) 20—15; 4) 19—15½.

Dzięciołek mieszka w całej Europie i północnej Azji. U nas znajduje się po wszystkich lasach tak liściowych jak i iglastych całego kraju. W ogóle liczniejszy jest od dzięcioła białogrzbiatego, a rzadszy od średniego.

Obyczaje ma podobne do białogrzbiatego, lecz jest od niego zwawszy. Głos wydaje zupełnie od innych odmienny, podobny do odzywania się krętogłowa i pustulek, lecz łatwy do rozróżnienia; zwykle zaś odzywa się: ciuk ciuk, podobnie jak inne, lecz ciszej. Żywi się samem robactwem, które również jak dzięcioły wykuwa z pod kory, albo wieszając się sposobem sikor po końcach gałęzi wybiera. Z wiosny turkocze tak samo jak inne, lecz łoskot wydaje o wiele słabszy i cieńszy, łatwy też bardzo do odróżnienia. Często przylatuje do ogrodów, lecz długo na miejscu nie zabawia; człowieka mało się lęka.

Dziuple gniazdowe wykuwa najczęściej w gruszach i jabłoniach po lasach rosnących, w braku zaś takich drzew, w rozmaitych innych, tak wysoko w gałęziach jak i w pninach, nie wyżej nad 10 stóp. Otwór zewnętrzny ma średnicy 1 ¾", głębokość 6—7", a szerokość dwóch cali nieprzechodzi. W końcu Kwietnia lub w Maju niesie 5, 6 lub 7 jaj.

A P T E R N U S.

Dziób cokolwiek dłuższy od głowy, ostro kantowaty, z prostym szczytem; ostrze końcowe dłuższe zajmujące obie szczęki, nieobszérne. Kant nadnozdrowy wydatny zbiega nagle do brzegu szczęki przed połową długości, zkad przechodzi aż do samego końca dzioba, równolegle i blisko od krawca; przez to tworzy się powierzchnia wierzchu dzioba odmienna niż u innych dzięciołów, a mianowicie boczne jej ściany są przy nasadzie znacznie zakłesłe.

Nogi miernie krótkie i szczupłe, trzypalcowe, to jest brak im tylnego wewnętrznego palca (ksiuka).

Skrzydła długie, większą połowę ogona zakrywają; lotka 1a mocno zaostrzona, równa się ze skrajnymi nadlotkami; 4a najdłuższa, 3a i 5a równe, bardzo mało od niej krótsze; 2a krótsza od 6ej, dłuższa od 7ej.

Ogon mocno stopniowany; sterówka 1a o połowę krótsza od 2ej.

Głowa mierna, postać wysmukła, upierzenie miernie długie i miękkie.

Jedyny gatunek europejski:

179. *Apertus tridactylus*. Dzięcioł trójpalczasty.

Picus tridactylus L. SN. XII. 1. p. 177. n. 21. — GM. LSN. XIII. 1. p. 439. n. 21. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 142. — PALL. Zoog. 1. p. 415. n. 69 (part.). — NAUM. Vög. Deutschl. II. 5. p. 346. n. 171. tab. 137. — TYZ. Orn. pow. 2. p. 310. sp. 8.

Picoides europaeus LESS. Orn. 1831. p. 217. — MALH. Monogr. des Picides. 1. p. 170. tab. 38. f. 1—6.

Apertus tridactylus SWAINS. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 71. — BP. Consp. 1. p. 139. sp. 1.

Tridactyla hirsuta SHAW. Gen. Zool. 9. p. 219.

Dzięcioł trójpalczasty JAR., TYZ.

Z wierzchu czarny z szeroką białą smugą wzdłuż grzbietu; od spodu biały, gęsto czarno upstrzony po bokach; skrzydła czarne, biało pstre. U samca czoło czarno i biało pstre, środek głowy świetnie żółty; u samicy cały wierzch głowy czarny, biało upstrzony.

Koloryt dzięcioła trzypalcowego, podobnie jak na poprzedzających, składa się z mieszaniny czarnego z białym, na pierwsze jednak wejście znaczna różnica uderza, wydaje się bowiem o wiele ciemniejszym z powodu drobniejszych białych plamek na skrzydłach, mocniejszego czarnego upstrzenia od spodu i czarności boków głowy.

Stary ptak ma cały wierzch ciała czarny, z granatowym dość mocnym połyskiem, od oka ciągną się po bokach głowy wąskie smugi białe, schodzące się na tyle karku, i przedłużone w szeroką taką pręgę zajmującą środek pleców i grzbietu; od nasady dzioba przechodzi pod okiem druga smuga przebiegająca przez boki szyi i oddzielająca lico-

brody od czarności policzka. Skrzydła czarne wraz z naramiennikami, przepasane na łatkach siedmiu rzędami białych plamek, znacznie drobniejszych niż u dzięciołów właściwych. W czarnym ogonie trzy tylko skrajne sterówki wraz z najkrótszą białą poprzecznie pręgowaną, a same ich końce rdzawo zafarbowane. Licobrody czarne biało poproszone. Na spodzie sama tylko gardziel, przód szyi, środek piersi i brzucha czysto białe; boki zaś na piersiach szeroko czarnymi, trójkątnymi plamami gęsto upstrzone i niżej w poprzek gęsto falowane, toż samo i na pokrywach podogonowych. U samca czoło czarno i biało pstre, na środku zaś głowy duża, świetnie żółta plama, mocno połyskująca; po za nią czarne tło biało wąsko strychowane. U samicy cały wierzch głowy aż po czał czarno i biało pstre.

Młodsze indywidua mają białe pręgi na spodnich częściach rudawym kolorem mniej więcej mocno zafarbowane. Dziób czarniawy; nogi czarniawe z ciemno rogowymi pazurami; tęczowe ciemno brązowe. Szczecina nozdrzowa biaława, pomieszana z czarnymi.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	125	125
" ogona	85	85
" dzioba od kąta ust	35	31
" " od nozdrzy	26	24
" skoku	19	19
" palca środkowego	12	12
" pazura	9	9
" palca skrajnego	12	12
" pazura	9	9
" palca wewnętrznego	10	10
" pazura	9	9

Jaja równają się jajom dzięcioła średniego, są tylko znacznie szczuplejsze, mocniej w końcu cieńszym zwężone i mocniej zaostrzone.

Gatunek ten mieszka na północy Europy i Azji; pospolity jest w Szwecji, Norwegii, północnej Rosji, w Finlandyi i Kurlandyi; PALLAS spotykał go na Uralu, i w okolicach Zabajkalskich, lecz te ptaki Sybirskie uważane są teraz za odmienną formę *A. crissoleucos* BRANDT. Prócz tego znajduje się w pewnej liczbie w górach lesistych Szwajcaryi, Tyrolu i Austrii, równie jak w sąsiednich im górzystych prowincjach Francji i Włoch. W ostatnich czasach wykrył go hr. WODZICKI w Karpatach. W Litwie według hr. TYZENHATZA jest rzadki. W granicach Królestwa Polskiego znajduje się tylko w małej ilości w błotnistych lasach Gubernii Augustowskiej, między Rajgrodem i Augustowem; znajduje się zapewne i w podobnych miejscowościach powiatu Maryampolskiego, lecz także bardzo rzadko, gdyż go tam żaden z badanych przezemnie strzelców nie zna, prócz jednego starca, który mi go doskonale opisał. Zwyczaj i głosy podobne do dzięciołów pstrych; dosyć jest powolny i spokojny, człowieka mało się lęka.

Dotąd raz tylko spotkałem ptaka w roku 1860 i gniazdo jego znalazłem, w błotnistym lesie pod Augustowem. Dziupel podobny zupełnie co do wymiarów do wybitego przez dzięcioła zwyczajnego, wyrobiony był w zbudowanym z łozowca, na trzy sążnie wysoko, głęboki na 8 cali. 2 Czerwca było w nim 7 młodych, tylko co wyklułych; skorupki nie były jeszcze wyrzucone. Siedział na nich samiec, samicy wcale nie było, zapewne już nie żyła. NAUMANN podaje liczbę jaj 4 lub 5 tylko.

G E C I N U S.

Dziób dłuższy od głowy, słabo kantowaty, ze szczytem znacznie łukowatym; kant nozdrzowy bardzo słaby, aż do końca dzioba przebiega równolegle i bardzo blisko od szczytu; powierzchnie ścian wierzchnich dzioba mniej więcej wypukłe. Ostrze końcowe nieobszérne, obie szczęki zajmujące.

Nogi czteropalcowe, miernie szczupłe, z silnemi pazurami.

Skrzydła do połowy ogona sięgające, szerokie. Lotka pierwsza dłuższa od nadlotek, 4a i 5a najdłuższe, 2a równa 8ej.

Ogon mocno stopniowany; skrajna sterówka o połowę krótsza od następnej.

Głowa mierna, szyja suto upiérzona; ciało podługne, lecz nie szczupłe; upiérzenie długie, dość miękkie. W ubarwieniu najczęściej zielone kolory przemagają.

Jaja więcej podługowate niż u innych, o skorupie mocniej polyskującej i przezroczystej.

Ptaki tej grupy tém głównie odznaczają się od innych dzięciolów, że mają zwyczaj siadania niekiedy na ziemi w celu łowienia na niej owadów, a szczególnie mrówek, chociaż wcale nie ustępują innym w zżerności pełzania po drzewach; wprawdzie ruchy te odbywają dosyć powolnie, lecz w razie potrzeby mogą się tak szybko posuwać jak inne. Odróżniają je także głosy więcej gwizdzące, a przytém nierównie łagodniejsze i przyjemniejsze. Oba nasze gatunki lubią zbliżać się w pewnych porach roku do ogrodów i drzew połnych, a nawet często siadają po budowach drewnianych, i pełzając zżeranie po gładkich ich ścianach, wybierają z nich robactwo. Zresztą tak instynkta jak i zwyczaję wspólne mają z innemi.

180. *Gecinus viridis*. *Dzięciol zielony*.

Picus viridis BRISS. AV. 4. p. 9. n. 1. — L. SN. XII. 1. p. 175. n. 12. —

Gm. LSN. XIII. 1. p. 433. n. 12. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 134. — PALL. Zoog. 1. p. 408. n. 62. — NAUM. Vög. Deutschl.

II. 5. p. 270. n. 165. tab. 132. — TYZ. Orn. pow. 2. p. 307. sp. 2.

Gecinus viridis BOIÉ. — BP. Consp. 1. p. 126. sp. 1.

Brachylophus viridis SWAINS. Class. of Birds. 2. p. 308.

Chloropicus viridis MALH. Monogr. des Picidés. 2. p. 118. tb. 75. f. 1—5.

Le Pic vert BUFF. Ois. 7. p. 23. tab. 1. — Pl. enl. 371 et 879.

Dzięciol zielony RZĄCZ., TYZ. — Zielona żolna KL.

Z wierzchu zielony, od spodu popielato zielonawy, na kuprze żółty, okolice oczów i licobrody czarne; wierzch głowy pasowy; lotki białawo plamiste. U samca licobrody czerwono pociągnięte.

Stary ptak ma tylną stronę karku, plecy, grzbiet i naramienniki zielone, plecy mniej więcej strychowane stosinowemi żółtawemi kręskami; kuper świetnie żółty. Cały spód popielatowo zielonawy, jasny, przechodzący na brzuchu w kolor żółtawy; brzuch i boki znaczony bardzo blademi i mało znacznymi plamami, na pokrywach podogonowych plamy oliwkowe, ciemniejsze. Skrzydła oliwkowo zielone; lotki

czarniawe, na zewnętrznych chorągiewkach oliwkowo pociągnięte i białawo kratkowane, na wewnętrznych mają białe okrągławe plamy. Cały wierzch głowy pokryty piórami ołowiasto popielatemi, z końcami świetnie cynobrowo pasowemi, zakrywającemi prawie całkowicie kolor popielaty; na czalu czerwoność ta przechodzi w kolor żółtawy. Przednia część boków twarzy aż po za oczy i licobrody czarne; u samca na tych ostatnich środkowa część pasowa, i to go jedynie od samicy odróżnia. Ogon czarniawy, oliwkowo lekko pociągnięty, jaśniejszymi pręgami w poprzek sterówek znaczony, na środkowych pręgi te jaśniejsze; spodnia strona sterówek bledsza i jaśniej przegowana, spód skrzydeł biało zielonawy, ciemno przegowany. Dziób popielato rogowy, ciemniejszy przy końcu, z białemi brzegami szczęki dolnej przy nasadzie; nogi ciemno popielate z szarými pazurami; tęczę czysto białe. Szczecia nozdrzowe czarne.

Młodsze indywidua mają cały brzuch dość gęsto narzucony szaro oliwkowemi, strzałkowatemi plamami, boki zaś i pokrywy podogonowe takimiż samemi pręgami falowane; prócz tego krótszy końcówki piór wierzchu głowy nie kryją tak dobrze tła popielatego.

Młody w pierwszym piérzu, jednakowy w obu płciach, ma plecy, grzbiet i naramienniki szaro zielone, upstrzone białawemi plamkami prawie czworokątnymi; boki zaś głowy i cały spód brudno białawe, gęsto upstrzone ciemno szarými plamami, kręskowato podługowatemi na twarzy i szyi, a poprzecznie falowanemi na całym spodzie, coraz rzadszemi lecz szerszemi ku tyłowi. Pióra pokrywające wierzch głowy są tak samo jak u starych popielate, końcówki pasowe krótsze i znacznie bledsze, przegrodzone od koloru nasady czarniawemi plamkami. Licobrody są słabo odznaczone od otaczających je części ciemniejszym cokolwiek kolorem i rzadszém białém upstrzeniem. Kuper blado żółtawy, w poprzek szaro zielonawemi pręgami znaczony. Skrzydła i ogon jak u starych, pokrywy tylko skrzydłowe mają jaśniejsze po sobie plamy. Dziób ciemniejszy, czarniawy, żuchwa tylko od nasady do połowy jasno zielonawa; nogi ciemno zielone, pazury szaro zielonawe; tęczę brudno białe; szczecia nozdrzowe białawo szare.

Wymiary:

		♂	♀	♀	♂
Długość całkowita	345	360	356	348	350
" siągu	520	537	535	535	534
" ogona	102	120	125	115	120
" skrzydła złożonego	—	170	170	170	166
" dzioba od kąta ust	—	46	47	45	48
" " od nozdrzy	—	34	34	34	34
" skoku	32	29	33	32	30
" palca środkowego	35	23	23	23	25
" pazura	—	13	13	12	14
" ksiuka	—	9	9 1/2	12	10
" pazura	—	7	7	8	6.

Jaja są stosunkowo najdłuższe i najszczuplejsze z pomiędzy jaj krajowych dzięciolów; jedne łagodnie zeszczuplone w końcu grubszym, inne nagle; w wierzchołku mocno ścięzione, lecz mniej więcej stę-

pione w samym końcu, najgrubsze około $\frac{1}{3}$ długości. Skorupa cienka, najgładsza i najmocniej połyskująca, mocniej przeźroczysta. Pory gołym okiem widzialne, lecz nie tak wyraźne, jak na jajach dzięcioła czarnego.

Wymiary jaj zniesieniami:

$$1 \begin{cases} 33 - 23\frac{1}{2} \\ 33 - 23 \\ 32\frac{1}{2} - 22\frac{1}{2} \\ 32 - 23\frac{1}{2} \\ 32 - 23 \\ 31 - 22 \end{cases}; 2 \begin{cases} 32 - 24 \\ 32 - 24 \\ 31\frac{1}{2} - 24 \\ 31\frac{1}{2} - 24 \\ 31\frac{1}{2} - 24 \\ 31\frac{1}{2} - 24 \end{cases}; 3 \begin{cases} 32 - 24 \\ 32 - 23\frac{1}{2} \\ 32 - 23 \\ 31 - 23\frac{1}{2} \\ 30 - 23 \end{cases}$$

Gatunek ten żyje w całej Europie i w zachodnio północnej Azji. U nas znajduje się we wszystkich lasach, liczniejszy jest od dzięcioła czarnego, nie należy jednak do pospolitszych. Trzyma się zarówno lasów iglastych jak i liściowych, jednak te ostatnie przekłada. Po dzięciole czarnym najostrożniejszy. Częściej siada na ziemi niż następujący. Z wiosny jest bardzo krzykliwy; głos wydaje gwizdzący, czysty i donośny, a przytém dosyć przyjemny; w innych porach rzadko się odzywa.

Później się gnieździ od innych, w końcu Kwietnia zaczyna dopiero wyrabiać dziupel, mający zewnętrzny otwór podobnie eliptyczny jak dzięcioła czarnego, ale o wiele mniejszy. Wybija go w rozmaitych drzewach, a głównie w sosnach, jodłach, dębach, bukach i olszach, dosyć jeszcze zdrowych, zwykle w połowie wysokości drzewa, częściej w tramie niż w gałęziach. W Maju niesie zwykle 6, a rzadziej 7 lub 8 jaj.

181. *Gecinus canus*. *Dzięcioł zielonosiwy*.

Picus viridis norvegicus BRISS. Av. 4. p. 18. n. 4.

Picus canus GM. LSN. XIII. 1. p. 434. n. 45. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 135. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 5. p. 286. n. 166. tab. 133. — TYZ. Orn. pow. 2. p. 307. sp. 3.

Picus norvegicus LATH. Ind. Orn. 1. p. 236. n. 33.

Picus viridicanus WOLF u. MEY. Tasehb. 1. p. 120.

Picus caniceps NILS. Orn. suec. 1. p. 105. n. 50.

Picus chlorio PALL. Zoog. 1. p. 408. n. 63.

Gecinus canus BOIÉ. — KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 65. — BP.

Consp. 1. p. 126. sp. 2.

Brachylophus canus SWAINS. Class. of Birds. 2. p. 308.

Chloropicus canus MALH. Monogr. des Picidés. 2. p. 124. tab. 81. f. 1. 2. 3.

Żółta szarego pióra? MYŚL. Pt. — Dzięcioł zielonosiwy JAR., TYZ.

Głowa popielata, grzbiet zielony, skrzydła oliwkowo zielone białawo pstre, kuper zielonawo żółty; spód ciała białe popielaty, lekko zielonawym kolorem pociągnięty. U samca czoło pasowe.

Dziób stosunkowo krótszy i szczuplejszy niż u poprzedzającego; postać wysmuklejsza; na wierzchu głowy pióra dłuższe, większe i gładko ułożone.

Stary ptak ma głowę i kark popielaty, czoło u samca zajmuje świetnie pasowa plama, zwężona ku tyłowi, i kończąca się na środku długości głowy; po za nią pióra są ciemno strychowane. Plecy, grzbiet

i naramniki zielone, lecz kolor ten nie jest tak czysty ani tak żywy jak na poprzedzającym; cały kuper i pokrywy ogonowe zajmuje kolor siarczysto żółty, mniej świetny niż u tamtego. Skrzydła podobnie oliwkowo zielone, z lotkami bledszymi i tak samo kratkowanymi na zewnętrznych chorągiewkach, a plamistymi na wewnętrznych. Cały spód popielatowy, zielonawo lekko powleczone, na gardzieli tylko kolor jest jaśniejszy, więcej białawy i bez zieloności. Kantar i wązka smuga na licobrodach czarne. Spodnia strona skrzydeł białe żółtawe, poprzecznie ciemno pręgowana. Ogon bledszy niż u poprzedzającego, z pręgowaniem wyraźnym tylko na środkowych sterówkach i na brzegu drugiej bocznej. Dziób z wierzchu szaro rogowy, brzegi szczęki górnej przy nasadzie i szczeka dolna prócz samego końca białe żółtawe; nogi szaro popielate z pazurami jaśniejszymi niż u poprzedzającego; tęczowe błękitno różowe. Szczecia nozdrzowe czarniawe.

Samica różni się tylko brakiem czerwoności na głowie, ma zatem cały jej wierzch popielaty, ciemno strychowany.

Młody ptak w pierwszym piórze ma bledszą zieloność na wierzchu ciała, mniej żywy kolor na skrzydłach, a przytém na pokrywach niejednostajny, to jest z wyraźnym jaśniejszym pręgowaniem, kolor spodu brudniejszy, na bokach brzucha słabo falowany, bledszą żółtość na kuprze, brudniejszą głowę ze śladami tylko czarności przed okiem i na licobrodach. Sameczek ma tylko małą plamę pasową na środku czoła, kręski zaś na wierzchu głowy w obu płciach krótsze. Cały dziób ciemno rogowy; szczeka dolna od nasady tylko bledsza.

Wymiary:

	♂	♂	♀
Długość całkowita	310	313	305
" siągu	475	470	460
" ogona	115	112	110
" skrzydła złożonego	145	143	143
" dzioba od kąta ust	43	39	37
" " od nozdrzy	27	25	22
" skoku	29	29	25
" palca środkowego	20	20	19
" pazura	12	12	12
" kciuka	6	7	6
" pazura	5	6	5.

Jaja znacznie mniejsze od poprzedzających, stosunkowo krótsze, i więcej zbliżone kształtem do jaj dzięcioła zwyczajnego. Skorupę mają cokolwiek grubszą, niż jaja dzięcioła zielonego, słabiej połyskującą i mniej przeźroczystą; pory gołym okiem widzialne.

Wymiary jaj jednego zniesienia:

$$1 \begin{cases} 29\frac{1}{2} - 22 \\ 29\frac{1}{2} - 20\frac{1}{2} \\ 28\frac{1}{2} - 21\frac{1}{2} \\ 28 - 21\frac{1}{2} \\ 28 - 20\frac{1}{2} \end{cases}$$

Dzięcioł ten mieszka w północnej i środkowej Europie i w północnej Azji, tak daleko ku północy, dokąd tylko rosną drzewa. Pospolity bardzo.

na całym półwyspie Skandynawskim, w Finlandyi, w Rosyi północnej i w Syberyi, ku południowi coraz rzadszy, tak, że według niemieckich naturalistów w Niemczech jest mniej liczny od zielonego, a w wielu okolicach tego kraju wcale się nie pokazuje; jeszcze rzadszy w Szwajcaryi i Francyi; w Holandyi wcale niepostrzegany. U nas znajduje się w całym kraju, i wszędzie prawie jest pospolitszy od zielonego. Trzyma się więcej lasów liściowych i iglastych, szczególnie lubi błotniste ostepy, znajduje się jednak we wszystkich małych, zupełnie nawet suchych gajach. Powolniejszy i mniej bojaźliwy od zielonego; głosy ma do niego podobne, lecz nie tak czyste i donośne. Żywi się przez cały rok owadami, według zaś PALLASA w okolicach Astrachanu znaczne ma wyrządzać szkody w winnicach, w czasie gdy jagody są dojrzałe.

Gnieździ się równocześnie z zielonym, podobne wykuwa dziuple, lecz mniejsze i znacznie niżej, rzadko wyżej połowy wysokości drzewa, często około 8 lub 10 stóp od ziemi; najczęściej w osikach lub olszach. Niesie w Maju jaj 5 lub 6, a rzadziej 7 lub 8.

PLEMIĘ 2. JUNX.

Dziób krótszy od głowy, stożkowaty, ze szczytem słabo łukowatym i zaokrąglonym w całej długości, bez kantów bocznych; szczeka górna bez siekierkowatego zaciosania, koniec jej niezupełnie ostry, lecz poprzecznie zaokrąglony, koniec szczęki dolnej szydłowaty dostaje prawie do końca górnej i wchodzi w jej żłobek. Nozdrza nasadowe, przyszczytne, błoną wpół przymknięte.

Nogi łączące, czteropalcowe, tych samych proporcji i budowy jak u dzięciołów.

Skrzydła do połowy ogona sięgają; lotka 1a szczytkowa, do połowy nadlotek nie dochodzi; 3a najdłuższa; 2a dłuższa od 4ej.

Ogon w końcu równo przycięty, z szerokich i płaskich sterówkę złożony; skrajne przeszło o $\frac{1}{3}$ od następnych krótsze.

Upierzenie miękkie i gładkie. W ubarwieniu różnią się od dzięciołów bardzo subtelnym rysunkiem na piórach. Ciało w ogóle podługowate i szczuple.

Rodzaj ten składa się z kilku zaledwie gatunków, które prócz europejskiego w nowszych dopiero czasach zostały odkryte. Gatunek ten u LINNEUSA razem był umieszczony ze znanym wówczas gatunkiem rodzaju *Picumnus* TEMMINCKA, który dla wyżej już wymienionych powodów został odłączony.

Krętogłowy pod wszelkiemi względami różnią się obyczajowo od dzięciołów.

182. Junx torquilla. Krętogłów.

Junx torquilla L. SN. XII. 1. p. 172. n. 1. — GM. LSN. XIII. 1. p. 423. n. 1. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 145. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 63. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 5. p. 356. n. 172. tab. 138. — TYZ. Orn. pow. 2. p. 344. — BP. Consp. 1. p. 112. sp. 1. — MALH. Monogr. des Picides. 2. p. 289. tab. 121. f. 4.

Picus Jynx PALL. Zoog. 1. p. 416. n. 69.

Le Torcol BUFF. Ois. 7. p. 84. tab. 3. — PL. enl. 698.

Krętogłów KLUK. — Krętogłów pospolity JUNDZ. — Krętogłów szaropstry TYZ. — Krętogłówka PIETR. — Wąglów gm.

Z wierzchu popielaty, rudawo i brunatno pstry; wzdłuż karku i pleców brunatna szeroka smuga; skrzydła rudawo brunatno upstrzone, lotki brunatno rudawo kratkowane; spód płowo rudawy, na szyi brunatne poprzeczne prążki, na brzuchu i piersiach strzałkowate plamki.

Krętogłów tak jest subtelnie upstrzony na całym wierzchu ciała, iż nie podobna ani go dokładnie opisać, ani rysunkiem naśladować. Tło wierzchu głowy, grzbietu, kupra i pokryw ogonowych jest białawo popielate, bardzo subtelnie i gęsto rdzawo i brunatno prążkowane, prócz tego na każdym piórku są plamy czystego tła i inne ciemno brunatne. Zaczawszy od tyłu głowy ciągnie się wzdłuż karku i pleców szeroka smuga czarniawa, rdzawo miejscami popylona. Tło na pokrywach skrzydłowych i barkówkach jest rudawe, tak samo jak wierzch brunatno prążkowane, upstrzone plamkami czarniawymi, różnego kształtu i ma na sobie dość gęste krople czystego tła; plamy czarne największe są na barkówkach. Lotki brunatne rudawo kratkowane, wewnętrzne zaś chorągiewki wszystkich lotek są znaczone płowem, trójkątnymi plamami; pokrywy podskrzydłowe rudawe, w poprzek brunatno prążkowane. Ogon popielaty, gęsto upstrzony drobnymi czarniawymi kropczkami i przepasany czterema czarnymi, nieregularnymi pręgami. Szyja płowo żółtawa, w poprzek dość regularnie czarniawo prążkowana, zresztą cały spód płowy posypany brunatnymi strzałkami, większemi na bokach a drobniejszemi na środku brzucha; na podbrzuszu zaś i pokrywach podogonowych przechodzą one w prążki ciągłe. Na uszach plama brunatna. Dziób brunatno żółtawy; nogi szaro cieliste, z białawemi pazurami; tęczę żółtawo brunatne.

Samica niczem się nie odznacza.

Młode w pierwszym piérzu trudne są do rozróżnienia, mają krótszy dziób, bledsze nogi, tęczę popielatą brunatną. Upierzenie w ogóle jaśniejsze, tło szyi bledsze, brzucha zaś popielatą rudawą.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	89	85
" ogona	70	69
" dzioba od kąta ust	21	20
" " od nozdrzy	10	10
" skoku	19	19
" palca środkowego	16	17
" pazura	7	7
" palca skrajnego	15	15
" pazura	7	7
" palca wewnętrznego	8	8
" pazura	6	6
" ksiuka	7	7
" pazura	5	5.

Jaja są także czysto białe; różnią się od dzięciołich mniej wyglądem skorupą i znacznie słabszym połyskiem. Co się tyczy kształtu

są one w końcach mniej ostre i naglej zaokrąglone, pomiędzy zaś sobą ważne pod tym względem przedstawiają różnice: gdy jedne są krótkie, dość pękate, zbliżone do dzieciolich najpospolitszego kształtu, inne są coraz dłuższe i szczuplejsze, aż nakoniec trafiają się tak podługowate i podobnego zupełnie kształtu jak jaja jerzykowe (*Cypselus murarius*). W jednym zniesieniu mogą być jaja najrozmaitsze. Skorupa dosyć przeźroczysta, na świeżych wydaje się żółtawa przed wydęciem.

Wymiary jaj pojedynczych:

19,5—15; 20,4—15,2; 20,2—14,2; 21—14,5.

Ptak ten obszernie jest rozmieszczony na starym lądzie, zamieszkuje bowiem całą Europę, całą prawie Azję zaczawszy od Indyj aż do północnej Syberyi i Kamczatki, i Afrykę północną. Wszędzie jest przelotny. U nas przez lato pospolity; przybywa w połowie Kwietnia (między 10 i 28 t. m. pierwszy raz je postrzegalem); a w połowie Września całkowicie strony nasze opuszcza. Przez całą wiosnę trzyma się wszystkich lasów, większych zarosli, gdzie tylko są i stare drzewa, ogrodów i wszystkich miejsc z drzewami; pod koniec zaś pobytu często po chróstach spotykać się daje. Nie lazi wcale po drzewach i nie kuje sposobem dzieciolów, lecz siada najwięcej w podłuż grubych położytych gałęzi, po których powolnie postępować może, na cienkich zaś siada podobnie jak inne ptaki. Za to też po ziemi nierównie lepiej chodzi drobnymi podskokami i na nią głównie żeruje. Żywi się wyłącznie owadami, a szczególnie mrówkami. W ogóle jest powolniejszy i mniej ruchawy od dzieciolów, długie chwile przesiaduje na miejscu, prawie nieruchomo, a mianowicie po drzewach. Głos ma oryginalny i sobie właściwy; z wiosny wydaje żalosne monotonne wabienie, z jednego miejsca w przerwach powtarzane, któreby można w ten sposób wyrazić: dyi-dyi-dyi-dyi; to stanowi jedyny śpiew godowy tego ptaka, i ten pomimo jednostajności miło sprawia wrażenie. Napastowany w gnieździe dosyć mocno syczy. Wzięty zaś w rękę szczególnie ma zwyczaj wyciągania szyi i wykręcania głowę na wszystkie strony, co zwykle kończy się stanem zupełnej nieruchomości, i niejednego tym sposobem oszuka; od zwyczaju tego pochodzą jego nazwiska w różnych językach. Lot ma lżejszy, cichy i nie tak wahający jak dzieciolów.

Gnieździ się w gotowych dziuplach rozmaitych drzew, często po kilka lat w jednym miejscu, bez żadnego posłania, na gotowym próchnie lub barłogu, w tak ciasnych, że zalewie wsunąć się może, jak równie w tak obszernych, że człowiek rękę wygodnie wkłada, równie w płytkich jak i na kilkanaście cali głębokich, zwykle na parę sążni od ziemi, a nie wyżej nad 20 stóp. Lubi bardzo dawne dziuple dzieciolów i większych sikor. W Maju lub w początku Czerwca niesie od 7—11 jaj. Pisklęta poruszone kręcą głowami i wydają pisk syczący. Ptak ten człowieka mało się obawia, złowiony na gnieździe i puszczoney napowrót wraca.

GYRATORES.

COLUMBINAЕ. GOŁĘBIE.

Dziób mierny lub krótki, szczupły, lub miernie zgrubiały, prosty, łagodnie ściętniony, nasada szczęki okryta miękką błoną ponad nozdrzami nabrzmiąta; nasek sklepisto wypukły, w końcu łukowato zgięty i tępo zaokrąglony; żuchwa krótsza, z krótką bródką łukowato w górę podciętą.

Nozdrza przyśrodkowe, wązko podłużne, pod błoną je okrywającą otwarte.

Nogi krokowe, krótkie, z miernymi palcami wolnymi; środkowy najdłuższy, boczne prawie równe, ksiuk poziomy o połowę od środkowego krótszy; pazury mierne, łukowate, tępe, ściętnione; obowie tarczowate, miękkie, nieco obrzmiałe, koloru prawie u wszystkich czerwonego.

Skrzydła nadmierne lub krótkie, prawie ostre lub zaokrąglone; lotka 2a najdłuższa.

Ogon różnokształtny, o 12 lub 14 sterówkach.

Głowa mała, ściętniona, z wypukłym czołem; budowa dość zwięzła, w barkach rozszerzona. Upierzenie miękkie, nie długie, na twardych i grubych od nasady stosinach, o gęstych bródkach, gładko na ciele ułożone i łatwo bardzo wypadające; pozór bawełnisty z drobnutkiem mączystem opyleniem; u wielu na niektórych częściach świetne metaliczne połyski.

Jaja eliptyczne, miernie podługowate, o skorupie cienkiej, zbitej, gładkiej i słabo połyskującej, czysto białej.

Rodzina gołębi stanowi jedno z wielkich skupień najbardziej naturalnych i najcharakterystyczniejszych w gromadzie ptaków, tak ze względu ogólnej budowy, jakoteż odrębnych zupełnie przymiotów i obyczajów. Pośród tych ptaków jest nader charakterystyczną i niemającą podobnych w żadnym innem skupieniu; ich dziób, nogi, skrzydła, pióra nawet są od wszystkich innych odznaczone. Niemniej są charakterystyczne i odrębne ich obyczaje. W ogóle są towarzyskie i łagodne, a przeto bardzo ostrożne. Odróżniają się szczególną szybkością i wytrzymałością lotu; zrywają się zwykle z mocnym klaskaniem skrzydłami, a dążąc w prostym kierunku jednostajnie z rzadka lecz gwałtownie skrzydłami poruszają; niektóre mają zwyczaj wzbijać się w górę świdrowatym lotem do znacznych wysokości i długo tam bujać i krażyć, wykonywując rozmaite rzuty i koziołki z towarzyszeniem mocnego klaskania skrzydłami, skutkiem ich wzajemnych uderzeń. Spuszczając się na dół przykładają skrzydła do ciała i spadają ukośnie z niewymowną szybkością. Scigane przez ptaka drapieżnego usiłują ciągle wzbijać się, aby zawsze nad nim górować, tymto sposobem udaje im się często uratować się przed najlotniejszymi sokołami, które po największej części chwytają gołębie zniemacka. Chód ich jest kroczący i powolny; chodząc trzymają ciało poziomo i przestępując z nogi na nogę widocznie się na boki wykręcają. Głos gołębi jest nader charakterystyczny, brzuchowy lub gardłowy, bardzo głęboki, wydawany bez otwierania dzioba, przy znacznym odymaniu gardła; bardzo rozmaity w różnych gatunkach: to gruchający, to jęczący, huczący lub turkający; niektóre nawet gatunki różnorodnie głosy wydają. Dla napięcia się zanurzają dziób w wodzie po same oczy, nagle ją pompując szybko się nasycają i natychmiast odlatują. Potomstwo swe karmią wyłącznym także sposobem; najadłszy się w tym celu poprzednio, po rozmięczeniu pokarmu w wół dla młodych, a bezpośrednio dla podrastających, ujmują dziób pisklęcia własnym i potraszając przodem ciała wracają pokarm do gardła, skąd pisklę wybięra i polyka. Żyją w ścisłym jednożeństwie, na długi czas zawiązanym; gniazda budują bardzo nędznie z suchych patyczków na krzyż przekładanych, tak rzadko ułożone, że częstokroć jaja doskonale przez nie z dołu widzieć można; jedne umieszczają je na gałęziach płasko rozłożystych, inne w dziuplach drzewnych, a inne w dziurach skał i starych murów. Wszystkie niosą regularnie po dwa jaja, i te oboje wysiadują, to jest samiec zastępuje samice udającą się na żer przez parę godzin południowych. Pisklęta wylęgają się ślepe i niedołężne, zostają przeto w gnieździe dopóki nie wyrosną

zupełnie, poczem jeszcze przez pewien czas bywają karmione. Chociaż liczba jaj jednego zniesienia jest tak szczupła, wszystkie są bardzo mnożne, gdyż kilka takich legów przez lato wychowują; w tém samym nawet gnieździe obok podrastających piskląt nowe zniesienie wysiadują. Mnożność ta tłumaczy nadzwyczajną ilość osobników niektórych gatunków, jak np. owego gołębia sławnego z wędrówek odbywanych w nieprzeliczonych tłumach w Ameryce północnej. Przy wrodzonej łagodności w niektórych razach bywają złośliwe i odważne, samce szczególnie często między sobą wodzą bójkę, trzepiąc się silnie skrzydłami i dziobiąc. Czysto są roślinożerne, gdyż wyłącznie jadają rozmaite nasiona i owoce, a w małej ilości paki drzewne; w krajach gorących rozmaite nasiona korzenne, a w zimnych krajach ziarna zbożowe, żółędzie, buczyna główne ich pożywienie stanowią; jadane zaś przez niektóre gatunki drobne rozmaite muszki więcej zapewne dla wapna, niż dla strawienia znajdujących się w nich zwierzątek bywają polykane. Wytrzymałe są na głód i kilka dni bez jadła wytrwać mogą; po każdym posileniu się wody potrzebują. Raz się do roku pierzą; samice niezmiernie lub bardzo mało różnią się od samców; młode mniej więcej odmienne, po pierwszym zaraz wypierzeniu się dostają doskonałej odzieży. Na wielu gatunkach przy skromnym ogólnym upierzeniu świetne są polyski metaliczne tęczowych kolorów, mniej lub więcej rozpostarte na niektórych częściach ciała; inne znowu egzotyczne przedstawiają żywe kolory, najczęściej zielone bez blasku, a inne chociaż zupełnie pozbawione tych wszystkich ozdób, przy łagodnym i kształtnym składzie ciała są nader miłymi i pięknymi ptakami.

Mięso wszystkich gołębi, chociaż suche, twarde i zawsze chude jest smaczne i zdrowe; dla tego też nie tylko człowiek, ale ptaki i zwierzęta drapieżne wszędzie je prześladują i tamują zbyteczne ich rozmnażanie się. Pomimo dzikości i lotności gołębie są nader skłonne do oswojenia się i zamieniania na domowe, doprowadzone do tego stanu nie tracą z przymiotów, a mianowicie lotności, i na wpół wolno utrzymywane przy człowieku nie starają się o odzyskanie wolności, jak tego przedstawia przykład gołąb domowy żyjący w jednych okolicach ze szczepowym gatunkiem.

Liczne gatunki, skupienie to składające, są rozmieszczone po całej kuli ziemskiej, lecz strefa gorąca głównie w nie obfituje, kraje zaś umiarkowane i zimne mała liczba gatunków na lato tylko odwiedza. Afryka szczególnie jest zamożna w gatunki i ilość osobników, po wyspach Oceanu Spokojnego także dużo żyje gołębi.

LINNEUSZ objął wszystkie mu znane gatunki w jednym rodzaju *Columba*. Pomieszczenie tak naturalnego skupienia duże nastroczało systematykom trudności i jedni zamieszczali je w rzędzie grzebiących, gdy inni przenosili do wróblowatych; nie ma jednak z niemi innego wyjścia, jak tylko idąc za śladem TEMMINCKA przez utworzenie osobnego rzędu, czego się też nowsi ornitologowie trzymają, chociaż psuje to równowagę podziałów, gdyżby podobnie papugi, dzięcioły i inne skupienia na to samo zasługiwały. Wielka ilość gatunków wymaga koniecznie podziałów, do czego doskonale tu służą właściwości kolorytu nader naturalnego w tém skupieniu i zostającego zawsze w związku z pewnymi szczegółami budowy, jak: grubość i długość dzioba, długość i końcowy kontur skrzydła i kształt ogona. Tegocześni jednak ornitologowie z nadto rozdrobnienie tych podziałów posuwają, rozrzucając dla błahych powodów gatunki najbardziej posuwają.

Uboga w gołębie Europa posiada tylko 5 gatunków, z których trzy tylko fauna nasza obejmuje.

C O L U M B A.

Dziób mierny, dość szczupły; ogon płaski, równo szeroki, równy, o 12 sterówkach; wkoło całej szyi, lub tylko na karku monochromatyczny połysk.

183. *Columba palumbus*. Grzywacz.

Palumbus torquatus GESN. Aldr. Orn. 2. p. 584. — Bp. Consp. 2. p. 41. sp. 1.

Palumbus BRISS. Av. 1. p. 89. n. 6.

Columba palumbus L. SN. XII. 1. p. 282. n. 19. — GM. LSN. XIII. 1. p. 776. n. 19. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 410. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 6. p. 168. n. 186. tab. 149. — PALL. Zoog. 1. p. 563. n. 173. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 264. — TYZ. Orn. pow. 2. p. 549. sp. 1.

Le Pigeon ramier BUFF. Ois. 2. p. 531. tab. 24. — Pl. enl. 316.

Columba torquata LEACH, Syst. Cat. Mam. et B. B. M. p. 26.

Grzywacz MYŚL. Pt., Rzącz. — Gołąb grzywacz KLUK, Tyz.

Modrawo popielaty z karkiem błyszczącym, wielką plamą po bokach szyi i szrankiem skrzydła białym.

Dziób od nasady czerwony, dalej blade żółty; nogi fioletowo czerwone; tęczowe siarczysto żółte.

U starego ptaka głowa, wyższa część szyi, niższa grzbietu wraz z kuprem i pokrywami ogonowemi modro popielate; kark zielono błyszczący z fioletową zmianą, u spodu kolor ten głównie przemaga, po bokach zaś szyi wielka błyszcząca plama, przedstawiająca pod pewnym nachyleniem ku światłu opalowy połysk; wole i przód piersi winno różowe, kolor ten w coraz bledszym odcieniu pokrywa brzuch, gdzie nasady piór są blade popielate, podbrzusze i pokrywy podogonowe blade popielate; płaszczy brudno popielaty; szrank skrzydła i brzegi czarniawych pierwszorzędných lotek białe; ogon z wierzchu modro popielaty z czarnym szerokim końcowym pasem; spodnia strona łupkowo czarniawa z szeroką przez środek bladą popielatą pręgą. Stara samica zupełnie do samca podobna; roczniaki mają nieco bledszy różowy kolor na przodzie ciała.

Młode w pierwszym piórze mają dziób i nogi brudniejszych kolorów, tęczowe bledsze; bez śladu połysku i białych plam karkowych, zastąpionych brudno szarym kolorem pokrywającym głowę i kark; płaszczy więcej szary niż na starych, z wąskimi białawymi obrzeżeniami wszystkich piór skrzydłowych i łopatkowych; szrank jak u starych biały; czerwony kolor wola i piersi brudny, po bokach zrudniały; ciemniejszy kolor nasady ogona bardzo mało odznaczony od czarniawego pasa; na stronie spodniej węższa jasna przepaska.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	437	430
" sięgu	765	750
" ogona	170	160
" skrzydła złożonego	250	240
" dzioba od kąta ust	31	30
" " od nozdrzy	13	12,5
" skoku	34	34

	♂	♀
Długość palca środkowego	32	32
" pazura	12	12
" kciuka	18	18
" pazura	10	10.

Wymiary jaj zniesieniami:

1) 39 — 30; 39 — 30; 2) 40,5 — 29; 39,5 — 30; 3) 42 — 30; 38 — 30,5 mm.

Mieszka w Europie, w Afryce północnej i w Azji środkowej, z wyjątkiem północy, nie dolatuje bowiem w Europie do Norwegii, a w Azji do Syberii północnej. U nas w całym kraju pospolity, lecz nieliczny; przylatuje w połowie Marca lub w lata spóźnione w początku Kwietnia, przy końcu Października odlatuje. Zamieszkuje w rozproszonym wszystkie lasy i gaje, nawet najmniejsze, wśród łąk i pól położone; więcej się trzyma liściowych niż iglastych. Z krajowych gatunków najostrożniejszy i nigdy prawie na odkrytym miejscu nie dopuszcza na strzał człowieka. Często wylatuje w górę nad lasy i buja, trzepiąc od czasu do czasu skrzydłami i podnosząc je do góry.

Niekiedy w okolicach w lasy uboższych osiedlają się pojedyncze pary na czas lęgowy w ogrodach, i tuż przy mieszkaniach ludzkich zakładają gniazdo na drzewach, czasami dość nisko, lecz zwykle dobrze w gałęziach ukryte. Przez ten czas jednak tajemniczo się zachowują i są zawsze ostrożne; nigdy u nas nie przychodzą do takiej poufaleści jak np. w Paryżu, gdzie po ogrodach, wśród miasta położonych i bardzo przez całe dnie ludnych, grzywacz przez cały rok przebywają, siadają bezpiecznie po drzewach, często kroć bardzo nisko, i wcale nie zważają na kręcących się ciągle ludzi, i na wrzawę wielkiego miasta. Żywi się grochem i nasionami zbożowymi, po które w pola sąsiednie wylatuje parami lub stadami; w czasach zaś, gdy żołędź, buczyna lub nasiona jodły dojrzewają na drzewach, niemi się głównie karnią obierając je z drzewa, na ziemię bowiem wśród lasu nigdy się nie spuszcza.

Gnieździ się po drzewach, gdzie w koronie na rozłożystych gałęziach, około połowy wysokości drzewa, a niekiedy o wiele niżej, układa gniazdo zaokrąglone lub podługowate, około półtoręj stopy szerokie, z suchych patyczków, dość gęste, lecz zwykle przeświecające; często też zajmuje puste po wronach lub sojkach i na nich dopiero po swojemu się urządza. Dwa razy zwykle u nas wysiaduje, raz w Maju, powtórnie w Lipcu. Przez cały czas lęgowy wabia się głosem przeciągle huczącym, zawsze na drzewach, a zrywając się lub bujając w powietrzu klaskając silnie skrzydłami, podobnie do silnego kłaśnięcia w ręce.

184. *Columba oenas. Siniak.*

Oenas BRISS. Av. 1. p. 86. n. 5.

Columba oenas GM. LSN. XIII. 1 p. 769. n. 1. — BREHM, Natg. eur.

Vög. p. 414. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 6. p. 215. n. 188.

tab. 151. — PALL. Zoog. 1. p. 559. n. 172. — KEYS. et BLAS.

Wirbth. Eur. n. 265. — TYZ. Orn. pow. 2. p. 550. sp. 2. —

Br. Cons. 2. p. 49. sp. 7.

Gołąb MYŚL. PT. — Gołąb dziki, siwy RZĄCZ. — Gołąb siniak JUNDZ., Trz. — Gołąb polny WODZ. — Dziupnik gm.

Modro popielaty z tylną stroną szyi zielono błyszczącą a przednią różową matową.

Dziób żółtawy z czerwionawą błoną nozdrzową białawo opyloną; nogi ciemno czerwone; tęczce ciemno brunatne.

Stary ptak modro popielaty, najciemniejszego odcienia na plecach, najjaśniejszego na brzuchu; tylna strona karku zielona, mocno błyszcząca ze zmianą na fioletowo purpurowy; niższa część przodu szyi winno różowym kolorem mocno zafarbowana; na najdłuższych nadlotkach i barkówkach po dużej czarnej plamie; lotki szaro czarniawe z wąziutkimi białawymi obrzeżeniami u pierwszorzędnym; ogon z wierzchu koloru pleców, szerokim czarnym pasem zakończony, ze spodu od nasady bledszy, jeszcze bledszą nie szeroką pręgą od czarnego końcowego pasa przedzielony.

Młody w pierwszym piórze dziób i nogi ma znacznie brudniejsze; całe upierzenie brudno szare, bez połysku na karku i bez zafarbowania szyi; lotki i ogon jak u starych.

W późnej jesieni po pierwszym wypierzeniu się cały koloryt jest jaśniejszy niż na starych z zaledwie widocznym połyskiem po bokach tylko karku, i bez śladu różowego zafarbowania szyi. Kolory te w ciągu zimy dopiero się wyrabiają.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	336	330
" siągu	655	650
" ogona	140	135
" skrzydła złożonego	213	210
" dzioba od kąta	25	25
" " od nozdrzy	10	10
" skoku	31	30
" palca środkowego	29	28
" pazura	7,5	7,5
" kciuka	15	15
" pazura	8	8.

Wymiary jaj następujących zniesień:

1) 38,5 — 30,5; 35 — 29; 2) 39 — 29,5; 38 — 29 mm.

Ojczyzną tego gołębia jest cała Europa włącznie z Norwegią i Azją zachodnią. U nas pospolitszy od grzywacza, chociaż wybredniejszy w wyborze miejsca; bardzo wcześniej przylatuje, zwykle bowiem zaczyna się pokazywać w Lutym, gdy słońce wiosenne przygrzewa i zaczyna się obnażać wzgóreczki po polach; czas jednak pierwszego ukazania się wypada w różnych latach między połową Lutego i połową Marca, stosownie do przedszego lub późniejszego topnienia śniegów; odlatuje wielkimi stadami przy końcu Października, niekiedy jednak zdarza się je spotykać w Listopadzie i Grudniu, jeżeli nie ma śniegów i wielkich mrozów. Trzyma się we wszystkich lasach, gdzie tylko jest starodrzew, zarówno w wielkich jak i w najmniejszych kępach, niekiedy na kilkunastomorgowej przestrzeni wywodzi się po kilkadziesiąt par.

Na żer wylatują w pola świeżo posiane zbożami; groch, siemie konopne, pszenicę i tatarakę najbardziej lubią; w środku lata zbierają głównie po ugorach nasiona rozmaitych dzikich chwastów; podobnie też jak grzywacz jadają żołędź i buczynę, tak samo z drzewa oskubywaną, po ziemi bowiem nigdy w lasach nie siadają.

Przez całą wiosnę hukają monotonna krótkim dwutonowym głosem, który można wyrazić przez następującą głoskę hu-u, hu-u, hu-u.... huczenie to jest dosyć donośne i o kilka staj można je słyszeć; wydają oprócz tego inny jeszcze głos, którego o kilkadziesiąt kroków nie podobna dosłyszeć, gdy żerując po ziemi samce uganiają się za swymi samicami z rozszérszonym ogo-

nem, suwając się na nim i różne podskoki i kłaniania wykonywając; ciągle przytęm odymanie i ścieśnianie gardła wskazuje, że jakiś bardzo stłumiony głos wydawać muszą. Tak są ostrożne jak i grzywacze, a nawet na wabia rzadziej dają się sprowadzić.

Także się dwukrotnie gnieźdzą; pierwszy raz osiadają na jajach w początku Kwietnia, powtórnie w Czerwcu lub Lipcu, niektóre jednak i trzeci raz jeszcze w Sierpniu. Gnieźdzą się w dziuplach różnych drzew, a szczególnie w sosnach, osikach, bukach, dębach i sokorach; najczęściej w połowie wysokości pnia, lecz także nisko, zaledwie na kilka stóp nad ziemią lub w dziurawych sekach i gałęziach wierzchołkowych starych dębów i sosen; niekiedy po kilka par w jednym drzewie. Szczególnie do gustu przypadają im dziuple dziecięła czarnego i skoro tylko tenże wyprowadzi swoje potomstwo, zaraz się znajdzie gołąb, który się tam usadowi. Obierają zwykle dziuple z ciasnymi otworami na zewnątrz, czasami tak dalece, że z pewnym trudem za każdym razem przeciskać się muszą. W głębi dziupla ścielą gniazdko z patyczków podobnie przekładanych jak w gniazdach gatunków gnieźdzących się na gałęziach. Wypędzony z gniazda wymyka się bardzo szybko z dziupla i puściwszy się od razu ku dołowi między gałęzie, ulatuje; straszony tym sposobem staje się tak czujnym, że usłyszysz z daleka nadchodzącego człowieka i zawczasu ucieka, ale nie łatwo się gniazda odrzeknie. Niektóre tak twardo na jajach dosiadają, że trzeba kilka razy silnie w drzewo uderzyć zanim się go wystraszy.

Mięso siniaka jest twarde i mniej cenione niż grzywaczowe; młode cheiwie pospółstwo z gniazd wybięra.

TURTUR.

Dziób mierny, szczupły; ogon płaski, szeroki, mocno zaokrąglony lub stopniowany, o 12 sterówkach; brak zupełny kolorów błyszczących.

185. *Turtur aurita*. *Turkawka*.

Turtur BRISS. Av. 1. p. 92. n. 7.

Columba turtur L. SN. XII. 1. p. 284. n. 32. — GM. LSN. XIII. 1. p. 786. n. 32. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 415. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 6. p. 231. n. 189. tab. 152. — PALL. Zoog. 1. p. 564. n. 174. (part.). — TYZ. Orn. pow. 2. p. 551. sp. 4.

La Tourterelle BUFF. Ois. 2. p. 545. tab. 25. — PL. enl. 394.

Peristera turtur KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 267.

Turtur sylvestris REICHB. Syst. av. tab. 246.

Turtur aurita BP. Consp. 2. p. 61. sp. 4.

Turtur vulgaris EYT. Cat. Brit. Birds. p. 32.

Turkawka RZĄCZ. — Gołąb turkawka KL., TYZ.

Na pokrywach skrzydłowych rdzawo i czarno pstra, na karku dwie czarne plamy białe luskowane; koniec ogona biały.

Stary ptak ma dziób czarniawy, na błonie nozdrzowej czerwone zafarbowanie; nogi i obwody powiek buraczkowo czerwone; tęcze ognisto pomarańczowe.

Wierzch głowy i kark ciemno popielaty; podgardle białawe; boki twarzy, szyja i piersi brudno różowe; po bokach karku wielka okrągła plama czarna, w której wszystkie piórka w końcu białe luskowato są obwiedzione, obwódki te w trzy smugi uszykowane; środek pleców rdzawo szary, pokrywy skrzydłowe od przedramienia wzdłuż ciała, barkówki i pióra łopatkowe w środku czarne, bardzo szerokiemi rdzawymi obwódkami opasane, poniżej tych popielato modrawe, białawo wąziutko brzeżyste pióra, nadlotki odpowiadające pierwszorzędnym lotkom i piórka palca wielkiego szaro czarniawe; niższa część grzbietu i kuper wraz z pokrywami ogonowymi modro popielate, przyćmione rudawo szaremi końcówkami; środek brzucha i pokrywy podogonowe białe, boki ciała modro popielate; lotki czarniawo szare z bardzo wązkiemi białawymi obrzeżeniami; sterówki w ogonie mocno zaokrąglonym łupkowo czarniawe, białe kończyste, prócz pary środkowej koloru lotek w całej długości, prócz tego brzeg skrajnej biały.

U ptaka młodego w pierwszym piérzu dziób czarniawo szary, nogi rogowo brunatne, tęcze brunatno szare; głowa, szyja i piersi szare z subtelnym płowym obrzeżeniem piór na wolu, w miejscu czarnej plamy karkowej ślad przez czarniawe nasady kilkunastu piórek o popielatych końcówkach; środek pleców bledszy niż u starego, pokrywy skrzydłowe z piórami łopatkowymi szare, płowym kolorem wzięć i mniej wyraziście obwiedzione: niższa część grzbietu i kuper ciemno szare; na lotkach obwódki blade rdzawe, brzuch, pokrywy podogonowe i ogon jak u starych.

Po pierwszej zmianie piérza odznaczają się jeszcze od starych bledszymi i mniej wyrazistymi barwami, a szczególnie obwódki pokryw skrzydłowych i różowość piersi o wiele są bledsze.

Wymiary:

	♂	♂	♀
Długość całkowita	300	280	274
" siagu	523	538	518
" ogona	126	115	113
" skrzydła złożonego	176	180	175
" dzioba od kąta ust	21	23	22
" " od nozdrzy	9	10	11,5
" skoku	22	23	22
" palca środkowego	25	25	25
" pazura	6	7	6
" kciuka	12	12	12
" pazura	6	5	6

Wymiary jaj następujących zniesień:

1) 30,5—22,5; 30—22; 2) 31,5—24; 32—24 mm.

Ojczyzną turkawki jest Europa, Azja zachodnio środkowa i Afryka północna; na północ nie posuwa się daleko, w Europie bowiem do Szwecji już nie dolatuje. U nas z gołębi najpospolitsza i najliczniejsza, zaczyna przylatywać w połowie lub przy końcu Kwietnia, a do 10 lub 15 Maja wszystkie już są na miejscu; w drugiej połowie Września odlatuje. Osiedla się wszędzie po lasach dużych i najmniejszych, nie mniej w zaroślach, gdzie są kilkołokciowe drzewka; lubi szczególnie trzymać się w gaszczykach przy wodach i łąkach; w wielkich lasach trzyma się po większej części w bliskości brzegów.

Nie tak przezorne i ostrożne jak oba poprzedzające gatunki, człowieka nie rzadko na widoku dopuszczają; lubią zlatywać się i przechadzać po ogrodach i błotkach między budynkami położonych, a nawet niekiedy gnieźdzą się po rozleglejszych i gestych sadach. Wobec zaś przejeżdżających wozami są zupełnie dowierające, i tuż na siebie dojeżdżać dają. W lasach rzadko siadają wysoko na drzewach, lecz najczęściej przesiadują nisko po gąszczach. Głos wydaje turkający, od czego we wszystkich prawie językach dostała stosowne nazwanie; wabi się najwięcej rankami i wieczorami. Żerują głównie po polach, w każdym czasie lubią się gromadzić, lecz podczas legu każda para odrębnie się trzyma; lubią wtenczas wylatywać najczęściej na pastwiska, brzegi błót i drożyny, w miejsca rozdeptane przez bydło i nad brzegi kałuż. Żywią się głównie drobniejszymi ziarnami, nawet groch już niechętnie jadają, lecz po większej części drobne groszki, siemie konopne, pszenicę i różne nasiona ziół po odlogach rosnących. Po błotach zbierają najczęściej drobne ślimaczki jednoskorupne, któremi niekiedy całkowicie wole wypełniają.

Gnieźdzą się dwa razy: pierwszy raz siedzą na jajach w Maju, powtórnie w Lipcu. Gniazda ścielą podobne jak grzywaź, lecz znacznie mniejsze, z drobniejszych patyczków jeszcze rzadziej ułożone, najczęściej na drzewkach młodych, a szczególnie na debinkach, sosenkach i świerkach; często tak nisko, że z ziemi je dostać można, a zwykle około 2 lub 3 sążni nad ziemią, rzadko wyżej.

Mięso ich daleko jest smaczniejsze i delikatniejsze od innych gołębi krajowych, a przytęm nierównie są łatwiejsze do bicia w większych ilościach. Z gniazda wzięte i wykarmione bardzo się oswiają, a nawet bywały przykłady rozmnażania się w niewoli.

KUROWATE.

TETRAONINAE. GŁUSZCE.

Dziób krótki, gruby, z wypukło sklepistą szczęką, haczyko prawie zagięty w koniec tępo zaokrąglony; żuchwa krótsza, prosta, brzegami szczęki objęta; nozdrza zaokrąglone, nasadowe, luską wpół przymkniętą i kutnerowatymi pióreczkami nieprzerwanie od czoła zachodzącymi całkowicie przykryte; głowa mała zaokrąglona; nad oczyma księżycowata, czerwona, brodawkowata smuga.

Nogi mierne, do palców lub całkowicie upiérzone; palec mierny, wypustka grzebykowatą obrąbiona; paluch krótki, poziomy; pazury łukowate, mierne lub długie, paznogciowato przedłużone; obówie tarczowate.

Skrzydła krótkie, wypukłe, zaokrąglone, o sztywnych pałaskowatych lotkach; lotka 4a najdłuższa, 3a i 5a prawie z nią równe.

Ogon mierny lub nadmierny, płasko poziomy, różnokształtny, u niektórych rozwijalny, o 16—18—20 sterówkach.

Jaja jajowate lub eliptyczne, o skorupie zbitiej, gładkiej i nieco połyskującej, wewnątrz białej; tło białe żółtawe lub piaskowe, upstrzone licznymi plamami w kształcie kropek lub nieforemnymi, koloru brunatnego lub rdzawego mniej więcej ciemnego, w czar-

niawy prawie przechodzącego; rozmieszczenie plam jednostajne po całej powierzchni.

Rodzina ta, obejmująca przeszło 20 gatunków, właściwa jest północnej półkuli, wszystkie bowiem jej gatunki rozmieszczone są mniej więcej tawarsko w północnych i umiarkowanych krajach obu półkul. Ptaki te przedstawiają bardzo charakterystyczne skupienie złożone z trzech mniejszych grup mających odrębne pod pewnymi względami obyczaje, przymioty i cechy. Jedne bowiem (głuszcze właściwe) w całym znaczeniu wielożenne, trzymają się głównie lasów i zarośli, zarówno w niskich równinach jak i w górzystych położeniach, stosownie do pory roku i do okoliczności, różnym gatunkom przyjaznych; inne (jarzabki) stale w głębi lasów przebywające, jakkolwiek także wielożenne, zostają jednak chwilowo w parach, dopóki się samica nie wyniesie i nie osiadzie na jajach; trzecie natomiast tak zwane pardwy, żyjące głównie na północy i wysoko w górach okolic umiarkowanych, przebywają w miejscach otwartych lub w drobnych zaroślach i są jednożenne, to jest samce trzymają się stale jednej samicy zostając w stadku przy młodych tak samo jak kuropatwy. Ptaki dwóch pierwszych skupień siadają na drzewach, ostatnie zawsze się ziemi trzymają. Głuszcze i jarzabki raz się tylko pierzą do roku, gdy ostatnie dwukrotnemu ulegając pierzeniu w zupełnie odmiennych barwach się przedstawiają; pierwszych samce o wiele większe od samic, zupełnie odmiennie ubarwieniem, dwóch innych bardzo mało się różnią. Głuszcze właściwe odbywają z wiosny tak zwane toki, zasadzające się na tym, że samce przylatują dwa razy dziennie, to jest rano przed świtem i powtórnie przed zachodem słońca, na miejsce na cały ten czas obrane i szczególnym, każdemu gatunkowi właściwym, głosem, przy rozmaitych podskokach i płasach, zwołują do siebie samice, które po odbyciu spółkowania natychmiast się oddalają. Jarzabki wzajemnie się wabia i szukają, i dłużej z sobą przebywać zwykły. Wszystkie ptaki tej rodziny żywią się jagodami, pąkami, liśćmi, młodościami gałązkami drzew i krzewów i rozmaitym ziarnem; w porze letniej jadają dużo owadów, a mianowicie młode głównie tym pokarmem przez pewien czas żyją. Lot głuszców jest ciężki, krótki, lecz dosyć szybki, miejscami się też trzymają, żadnych dalszych nie odbywając wędrówek. Szybko po ziemi biegają i podobnie jak kuropatwy kryją się w trawach i do ziemi przypadają; tak samo także jak większa część ptaków grzebiących paprzą się w ziemi. Gnieźdzą się na ziemi w głębokim dołku umyślnie na to wygrzebanym i wysłanym suchymi liśćmi i trawą. Liczba jaj od 8—15; piskleta natychmiast opuszczają gniazdo i matka je wodzi, dopóki całkowicie nie porosną; wówczas rozbijają się ze stada łącząc się z innymi, to znów rozpraszając, stosownie do okoliczności. Piskleta po kilku dniach dostają piórek mniej więcej do samic podobnych, i w krótkim czasie już mogą; zanim jednak podrosną do połowy właściwej wielkości, zaczynają gwałtownie zmieniać pióra, które już do następnego roku zostają. Mięso wszystkich gatunków jest smaczne i wysoko jako zwierzyzna cenione, od rozmaitych pokarmów roślinnych nabiera właściwego każdemu gatunkowi aromatu, podnoszącego lub zniżającego jego wartość.

LINNEUSZ w rodzaju *Tetrao* objął bardzo wiele innych jeszcze ptaków grzebiących, które późniejsi zoologowie pooddzielali. Obecnie sam oczyszczony rodzaj podniesiono do znaczenia rodziny, dzieląc ją na rodzaje według różnic wyżej wskazanych.

T E T R A O.

Nogi po palce tylko upiérzone; pazury mocno łukowate; samce znacznie większe, zupełnie odmiennych kolorów; na jajach plamy kropelkowate, niegęste.

186. *Tetrao urogallus. Gluszec.*

Urogallus major BRISS. AV. 1. p. 182. n. 1.
Tetrao urogallus L. SN. XII. 1. p. 274. n. 1. — GM. LSN. XIII. 1. p. 746. n. 1. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 427. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 6. p. 277. n. 191. tab. 154. 155. — PALL. Zoog. 2. p. 56. n. 218. — KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 275. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 66. sp. 1.
Le Grand Coq de bruyère ou Tetras BUFF. Ois. 2. p. 191. tab. 5. — Pl. enl. 73. 74.

Gluszec MYŚL. PT., RZĄCZ. — Gluszec pospolity JUNDŹ. — Gluszec właściwy TYZ. — Kniejotek gluszec WODŹ.

Samiec z wierzchu popielaty, na skrzydłach rdzawo brązowy subtelnie jaśniejszy upstrzony, przód piersi zielony, połyskujący. Samica ruda, biała i brązowo pstra z piersiami rdzawymi.

Stary samiec dziób ma białe sinawy; palce ciemno popielatawe, tęczowe orzechowo brązowe; wielki i szeroki nagi półksiężyc nad okiem cynobrowo pasowy. Głowa, szyja, środek pleców, kuper i pokrywy nadogonowe ciemno popielate, subtelnie czarno prążkowane, na bokach policzków czarny kolor przemaga, a na podgardlu długie pióra, są brodę stanowiące, całkowicie czarne, najdłuższe pokrywy nadogonowe białym końcowym paskiem zakończone; pokrywy skrzydłowe i pióra barkowe rdzawo brązowe, z czarniawym rysunkiem jak wyżej i popielatym miejscami popyleniem; u spodu szyi wielka przestrzeń, zajmująca wyższą część piersi, ciemno zielona, mocno połyskująca; środek brzucha czarny, środkiem i od tyłu białe plamiste; boki brzucha czarno i popielato subtelnie prążkowane, pióra słabiznowe czarne z białymi szerokimi obwódkami; na czarnych pokrywach podogonowych białe końcowe plamy; lotki ciemno brązowe z białymi od nasady brzegami, przedramieniowe na zewnętrznej chorągiewce koloru pokryw skrzydłowych; sterówki nadmiernego, mocno zaokrąglonego, rozwijanego ogona o 18 piórach czarniawe, znaczony białymi nieregularnymi plamkami w pewnej odległości od końca; upierzenie skoków brudno szare.

Samica o wiele mniejsza z krótszym, węższym, zaokrąglonym także ogonem, dziób ma szaro rogowy, znacznie szczuplejszy i mniejszy od samcowego; na głowie i wyższej części karku czarniawo rdzawo i szarawo w poprzek pręgowane; podgardle płowe rdzawe nieplamiste; przód szyi rdzawy, od góry czarno pręgowany i białawo przez końcówki piór znaczony, na niższej zaś części szyi pręgi rzadkie, środkiem prawie zupełnie znikłe, te zaś, które się jeszcze znajdują, mają na sobie dość mocny zielony połysk; płaszcz czarniawo brązowy upstrzony gęsto poprzecznymi rdzawymi pasami zawierającymi na sobie drobne ząbkowate ciemne prążki; wzdłuż bocznych piór barkowych szereg białych plam końcowych; na niższej części grzbietu, kuprze i pokrywach nadogonowych pręgi końcowe białawe z ciemnymi plamkami; cały brzuch z bokami i dalszymi częściami spodu rdzawy, czarniawo pręgowany i białymi szerokimi końcówkami w większej

części pokryty; lotki pierwszorzędne brązowe, z płowem rdzawą kratką na skrajnych chorągiewkach, u lotek przedramieniowych też chorągiewka rdzawo subtelnie upstrzona i biała końcowa pręga, równoległa do drugiej powstającej z końcowego opasania nadlotek; sterówki czarniawo i rdzawo gęsto pręgowane, białym wązkim paskiem zakończone; upierzenie nóg białawo szare, brązowo subtelnie prążkowane.

Młode w pierwszym piérzu podobne do samicy, znacznie jednak bledsze, z mniej wyrazistą i odznaczoną pstrociną, na spodzie ciała płowem rdzawym, brązowo pręgowanym brak białych końcówek, piersi i wyższa część szyi równie blade jak otaczające części, z ciemnymi poprzecznymi pręgami bez śladu połysku.

Samiec po pierwszej zmianie piérza ma głowę czarniawo szarą, z przodu rdzawo pociągniętą, kark, boki szyi, plecy i kuper popielato szare w szaro żółtawy odcień wpadające, z wązkiemi czarnymi zygzakowemi prążkami; płaszcz rdzawo brązowy z czarniawym prążkowaniem; przód szyi białawy, czarniawo i szarawo upstrzony i naleciały, wole czarne ze rdzawymi i szarawymi końcówkami; reszta spodu czarniawa, brązowo, rdzawo i białe miejscami plamista. Upierzenie to przechodzi na właściwy koloryt przed wiosną bez zmiany piór.

Pisklą puchowe z wierzchu blade rdzawe, brązowymi plamami z rzadka upstrzone, na głowie ma kilka poprzecznych kręsek i plamek; na spodzie ciała zielonawo żółte, na gardzieli rdzawe; dziób popielaty, nogi cieliste.

TYZENHAUZ wspomina o odmianie zupełnie białej samicy przechowywanej w Gabinetie Zoologicznym byłego Uniwersytetu Wileńskiego; na północy znajduje się odmiana, może rasa stała mniejsza, tej samej barwy z mało znaczną brodą u samca, szczuplejszym, mniej wypukłym dziobem; w upierzeniu więcej plam białych; u samicy ani śladu brody, sterówki czarne, rdzawo pręgowane, z białymi końcami. Stare bardzo samice przybierają niekiedy koloryt mniej więcej do samcowego zbliżony, i w tym stanie mają tracić płodność.

Wymiary:

	♂	♂	♂	♀
Długość całkowita	995	1000	975	—
" siągu	1340	1350	1320	—
" ogona	370	390	360	90
" skrzydła złożonego	410	420	410	300
" dzioba od kąta	48	50	48	36
" " od nozdrzy	37	35	37	23
" skoku	83	80	80	60
" palca środkowego	74	66	70	48
" pazura	17	18	19	15
" kciuka	20	20	23	16
" pazura	11	8	13	10.

Jaja niewiele większe od kurzych, jajowate, w podstawie nieco spłaszczone i łagodnie zaokrąglone, w wierzchołku miernie zeszczuplone, nieco szpiczaste lub stępione, najgrubsze w 1/3 długości; powierzchnia chropawa z grudkami i miernym połyskiem, pory widoczne; tło białe rdzawe lub rdzawe, jaśniejsze lub ciemniejsze, upstrzone plamkami,

kropkami i kropkami rdzawo brunatnymi; drobne zwykle są dosyć gęste, większe o wiele rzadsze; na niektórych tylko same drobne i blade kropki.

Wymiary jaj pojedynczych:

56,4—40; 58,4—43,1; 58,3—43 mm.

Okazały ten głuszczyk mieszka w Europie północnej i środkowej i w Azji północnej, gdzie jednak nie wiadomo dokładnie jak daleko zachodzi wschodnia jego granica, albowiem ptak wschodnio sybirski w ostatnich dopiero czasach uznany został za oddzielny gatunek *Tetrao urogalloides*, a przedtem ciągle był za jedno z europejskim uważany. W Europie pospolitszym jest na północy, gdzie zamieszkuje wielkie lasy zarówno w okolicach bagnistych jak i w górach położone; na południe rozciąga się do niektórych okolic Niemiec południowych, Szwajcarii i Francji, gdzie znajduje się tylko po wielkich lasach okrywających znaczniejsze pasma gór. W Królestwie Polskiem dosyć jest rzadki, znajduje się przecież w dość znacznej jeszcze liczbie po wszystkich większych lasach Gubernii Augustowskiej, po większej części błotnistych, i w pasmie lasów Sandomierskiego zaczawszy od Łży po Kielec i Szydłowiec, suchych i wzgórkowatych; w mniejszej już liczbie trafia się w Lubelskiem w lasach nadbużnych około Stulna, Dubienki, Rakolup, i w niektórych miejscowościach ordynacji Zamojskiej; w Radomskiem w lasach Koziennickich; na Mazowszu w lasach Lubocheńskich i w niektórych miejscowościach Płockiego nad Narwią i Bugiem. W wielu lasach za mojej już pamięci zagał zupełnie, jak np. w Łęczyńskich, i w krótko zapewne stanie się bardzo rzadkim w kraju, jeżeli nie będzie więcej oszczędzanym, i lasy nie przestaną ulegać coraz większemu zniszczeniu. Wszędzie jest miejscowym, w niektórych jednak porach z lasu do lasu przelatuje.

Ptakto nader ostrożny i bojaźliwy, jednak wśród lata, a mianowicie w Czerwcu, podczas pierzenia się, przesiadując głównie na ziemi, ukryty w gąszczach i bujnej trawie, bardzo blisko do siebie dopuszcza. Trzyma się zawsze w głębi obszernych lasów, w pola na żer nigdy nie wylatuje. Żywi się głównie pąkami różnych drzew liściowych i szpilkowych, szpilkami sosny, świerka i jodły, jagodami i liśćmi różnych ziół młodocianych; przez lato tak jak inne gatunki jada wiele owadów.

W Marcu, skoro tylko śniegi przegina, rozpoczyna grę w ten sposób odbywaną, że codziennie przed świtem przylatuje z noclegu na drzewo na ten cel stale obrane i siadłszy na grubej gałęzi, zawsze w jednym miejscu, z rozłożonym ogonem, opuszczonymi skrzydłami, wyciągniętą szyją i odetmi piórami, wydaje szczególne głosy do przerywanego ostrzenia kosi podobne; głos stosunkowo do wielkości ptaka jest bardzo słaby, gdyż go za ledwie o parę staj dosłyszeć można. Samice zbiegają się do nich i otoczony mniej więcej licznym ich gronem, dalej tokuje podskakując i rozmaite płasy wykonywając. Każda samica po odbytem parzeniu się odchodzi pieszo i następnie odlatuje w swoją stronę. Tak samo grywa przed wieczorem. W połowie Kwietnia wszystkie u nas tokować przestają. Na północy, jak w Norwegii, na grywać po całych nocach przy świetle zorzy północnej. Młode samce w pierwszym roku nie tokują, lecz zlatują się do toków starych, zawsze jednak pokonane przez właścicieli placu, usuwać się muszą. Samce na grze traci chwilowo przytomność podczas wydawania głosu i daje się przy zachowaniu pewnych ostrożności na strzał podchodzić; podczas tego nawet strzelony i chybiony nie słyszy huku broni i w miejscu zostaje. W przerwach jest tak samo czujnym jak zwykle. Na temto właśnie polega polowanie na grze, zawsze bardzo utrudniające i nieodpowiednie w korzyściach.

Samica urządza gniazdo między gąszczem, zawsze prawie przy małej haliznie bez żadnej osłony, między wrzosem, trawą lub mchem, albo na zupełnie czystej powierzchni suchym liściem zasłanej. Niesie od 7—11 jaj, które około trzech tygodni wysiaduje. Pisklęta wodzi jak cieciora i trzyma je przy so-

bie, dopóki nie podrosną; wtenczas to przebywające głównie po trawach między zaroślami, napotkane przez człowieka przypadają i łatwo mogą być przy pomocy wyża strzelane. Gdy całkowicie dorosną, rozpraszają się i stają się bardzo ostrożnymi.

Mięso młodych smaczne, nieustępujące cietrzewiom; starych twarde i mocno przejęte żywicznym aromatem od pąków i liści sosnowych.

187. *Tetrao tetrix*. Cietrzew.

Urogallus minor BRISS. AV. 1. p. 186. n. 2.

Tetrao tetrix L. SN. XII. 1. p. 274. n. 2. — GM. LSN. XIII. 1. p. 748. n. 2. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 432. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 6. p. 324. n. 193. tab. 167. — PALL. Zoog. 2. p. 59. n. 219. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 276. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 70. sp. 3.

Le Petit tetras ou Coq de bruyère à queue fourchue BUFF. Ois. 2. p. 210. tab. 6. — PL. enl. 172. 173.

Lyrurus tetrix SW.

Cietrzew MYŚL. PT., RZĄCZ. — Głuszczyk cietrzew TYZ. — Kniejotek cietrzew WODZ.

Czarny z białą przepaską przez skrzydło i białym podogonem, ogonem lirowato powyginanym; samica rdzawo, czarniawo i białą pstrą, z białym lusterkiem skrzydłowym.

Dziób czarny; palce ciemno popielate; tęczą ciemno brunatną; nad okiem smuga półksiężycowa brodawkowata, miniowo pąsowa, mocno nabrzmiewająca w porze godowej tak, że ponad boki głowy grzebykowato wystaje.

Stary samiec czarny z mocnym szafirowym połyskiem na głowie, szyi, piersiach, grzbiecie, kuprze i pokrywach ogonowych; lotki drugorzędne, do połowy białe, tworzą obszerne lusterko skrzydłowe, stykające się z przodu z taką pręgą, utworzoną przez nasady pierwszorzędných nadlotek, końce lotek drugorzędnych białą smużką opasane; plamka biała na szranku i pod pachą; pokrywy podskrzydłowe i podogonowe czysto białe; stosiny lotek białe; upierzenie gołeni białawe, skoku brudno szare, białawo miejscami popylone; skrajne sterówki o wiele od środkowych dłuższe, lirowato na boki powykręcane. U bardzo starych ptaków na pokrywach podogonowych czarne plamki.

W odzieży jesiennej brodawkowate smugi nadoczne szczuplejsze, piórami przykryte; słabszy połysk szafirowy i upierzenie nóg do połowy palców zachodzące ciemno szare, białą plamkowane; u niektórych prócz tego podgardle bywa przez krótki czas po wypierzeniu się białe.

Samica cokolwiek mniejsza nie przedstawia tak wielkiej pod tym względem różnicy jak w gatunku poprzedzającym, z upierzenia podobna do głuźnicy, różni się od niej gęstszym drobnym ciemnym plamkowaniem na rudawych pręgach płaszcza, na kuprze i pokrywach ogonowych pręgi nie białe lecz rude w końcach popielatawe, gęsto ciemno

plamkowane; wole i wyższa część piersi bledsze, gęsto czarniawo przegowane jak na okolicznych częściach, środek brzucha ciemny, rudawo przegowany, na reszcie brzucha białawego czarniawo przegowanego ciemne plamkowanie na jasnych polach; na skrzydle białe lusterko jak u samca i smuga w końcu lotek przedramieniowych; pokrywy podogonowe białe, brunatno i rdzawo plamiste; stosiny lotek białawe; upiérzenie nóg jaśniejsze niż u głuzycey; ogon widłowo wycięty, na rdzawych przegach ciemno poprószone; dziób czarny.

W ogóle upiérzenie samicy dosyć odmian indywidualnych przedstawia, jedne mają tło więcej rudawe i są w ogóle ciemniejsze, innych tło jest więcej płowe, lub płowo szarawe, i są w ogóle mniej lub więcej jaśniejsze.

Młode obu płci w pierwszym piérzu podobne do samicy, bledsze, z przegowaniem drobniejszym i mniej ciemnym.

Samiec po zmianie piérza dostaje odzieży podobnej do starych, połysk jednak ma słabszy w zielonawy wpadający; na wierzchu głowy końcówki brudno rdzawe, na policzkach białe drobne poprószenie; na piórach barkowych, nadlotkach i pokrywach nadogonowych gęste rdzawe subtelne prążkowanie; pokrycie nóg brunatno szare, ciemniejsze niż u starych, białawo plamkowane. Przed wiosną granatowy połysk wzmacnia się i traci zielony odcień, nikną plamki na głowie i policzkach, lecz zostają płaszczowe; smugi brodawkowe nabrzmiewają jak u starych. Kilku lat potrzebują do zupełnego utracenia brunatnawego odcienia i prążkowania na płaszczu.

Pisklą puchowe z wierzchu rudawe ze rdzawą koroną na wierzchu głowy, czarno od tyłu obwiedziona, prócz tego kilka czarnych plamek na przodzie głowy; na płaszczu miejsca rdzawe i plamki czarniawe; spód i pokrycie nóg blade żółtawe z zielonawym odcieniem; dziób cielisto rogowy, palce cielisto żółtawe.

Ulega niekiedy albinizmowi, bardzo rzadko zupełnemu, a częściej białej pstrocznie mniej więcej po całym ciele rozpostartej.

Wymiary:

	♂	♂roczn.	♂	♀	♀
Długość całkowita	570	555	540	600	—
" siagu	870	860	840	900	—
" ogona	190	190	185	210	137
" skrzydła złożonego	260	252	260	255	236
" dzioba od kąta ust	32	32	30	34	30
" " od nozdrzy	15	15	15	16	15
" skoku	50	50	55	56	44
" palca środkowego	45	45	45	45	38
" pazura	12	14	15	12	13
" ksiuka	14	14	14	12	10
" pazura	9	8	9	9	9.

Jaja bardzo podobne do głuźcowych, lecz nieco ciemniejsze; tło mają czerwono-żółte, niekiedy szarym odcieniem przejęte, bledsze lub ciemniejsze, brunatno rdzawe dość ciemne plamki, kropki i kropki gęściej rozmieszczone po całej powierzchni; najczęściej między grub-

szemi mnóstwo bardzo drobnych, na innych o bladym tle same grube bez drobnych, na niektórych dość duże namazania zajmujące znaczną przestrzeń powierzchni.

Wymiary jaj pojedynczych:

45,5—36,8; 48,8—36; 49—35,4; 49—36,3; 49—37,2; 50,4—37; 51,3—38,1; 53—37,8; 54—36,3 mm.

Cietrzew nierównie obszerniej jest rozmieszczony od głuźca, znajduje się bowiem w całej Europie i w całej północnej Azji; wszędzie miejscowy i na północy o wiele pospolitszy niż na południu. Trzyma się lasów, a mianowicie przy brzegach lub przy środkowych haliznach, półkach i łączkach, równie jak w obszernych zaroślach suchych i bagnistych; w krajach zaś południowych tylko w górach lasami zarosłych i z tego powodu byt tam jego jest przerywany, gdy przeciwnie na północy zamieszkuje ogromne i nieprzerwane obszary. U nas nierównie jest pospolitszym od głuźca, znajduje się obficie po większych lasach i zarosłych błotach Augustowskiego, Podlasia i Lubelskiego, z lewej zaś strony Wisły równie prawie obficie w wielkich lasach Sandomierskiego, w mniejszej ilości w Piotrkowskim i w niektórych miejscowościach Mazowsza.

Obyczaje ma pod wieloma względami odmienne od głuźca, mianowicie w tym, że często wylatuje na żer w otwarte pola, sasiadujące z lasami, a szczególnie w jesieni i w ciągu zimy; za tym też idzie, że więcej nierównie jada ziarn zbożowych, z pomiędzy których najpospoliej hreczkę, owies i pszenicę. Powtórę, toki odbywa głównie na ziemi, częściej w polu otwartym lub na bagnie, aniżeli po leśnych haliznach. Prócz wyżej wymienionego pokarmu żywi się pąkami różnych drzew, a szczególnie brzozy, różnymi leśnymi jagodami, szczególnie czernicami *Vaccinium myrtillus* L., liśćkami różnych ziół i owadami.

Gra cietrzewi zaczyna się w Marcu, jak tylko śniegi przegina, i trwa pod koniec Maja, niektóre nawet w początku Czerwca jeszcze tokują. Codziennie przed świtem i zachodem słońca samiec wylatuje w obrane miejsce na polu, błocie lub leśnej haliznie, gdzie roztoczywszy ogon, opuściwszy jak indor skrzydła, i odgawszy na ciełe pióra, belkocze właściwym sobie głosem, tak donośnym, że o pół mili przeszło słyszeć go można, a głucho słumionym zbliżka; wykonywa przytęm rozmaite komiczne piasy i podskoki, od czasu do czasu posuwa się nagle pocierając skrzydłami o ziemię, i wydając szumiące tak zwane czuchotanie, to znowu w podskoku uderza nogą w skrzydło jak w bęben. Samice zlatują się do niego ze wszystkich stron, a po odbytem spółkowaniu pieszo odchodzą, gdyż poderwawszy się straszą samca i przerywają mu tokowanie. Młode samce niemające jeszcze swych toków, także się do niego zlatują i ztąd powstają walki, w których stary zwykle zwycięża i odpędza napastników. Każde takie tokowanie dłużej trwa od głuźcowego, zwykle do 9 lub 10 przed południem, w okolicach jednak obfitujących w cietrzewie często można wśród południa grające jeszcze spotykać. W krajach północnych ma trwać po całych nocach. Pod koniec wiosny przenoszą zwykle tokowisko do lasu i grywają po drzewach. W późnej jesieni niekiedy stary samiec belkocze wśród stada.

Samica ściele gniazdo w dołku umyślnie wygrzebanym pod krzaczkiem, kępą lub jakakolwiek zasłoną, około 6 cali głębokim, a 10 szerokim, niedbale z suchych traw i własnego piérza usłane. Jaj niesie 8—14 i te przez trzy tygodnie bardzo troskliwie i twardo wysiaduje. Młode wodzi za sobą, dopóki nie zaczyna się piérzyć na dobre; mogą one już podlatywać nie dorósłszy jeszcze wielkości przepiórki. Przez Lipiec i połowę Sierpnia twardo na ziemi dosiadują, później gdy się rozproszą ze stada, stają się coraz bystrzejszemi. Rozpędzone wabią się przeciągłym gwizdzącym piszczeniem, matka zwołuje je słumionym kwokaniem; każdy zaś ptak zrywając się kilka razy kwoknie. W Czerwcu stare samce tak gwałtownie się piérzą, że częstokroć z wielką

trudnością zrywają się do lotu, z tego też powodu ukrywają się po gąszczach i trawach, tak twardo, iż się prawie ręką brać dają.

W ogóle są bardzo ostrożne lecz nieprzezorne, jak tego dowodzi sposób polowania „z cieniami“ w czasach gdy w pola wylatują, zasadzający się na tём, że w miejscach przez nie uczęszczanych stawiają się balwany na podobieństwo cietrzewia z czarnego sukna lub innego materiału sporządzone przy budce, w której zasiada się strzelec i bije zlatujące się ptaki do tych mniejszych kolegów, pospolicie nędznie je naśladujących. Na grze także się strzelają z budy postawionej w bliskości toku, podejść go bowiem bardzo trudno, jeżeli nie ma w bliskości zasłony.

Mięso młodych uważane za dobrą zwierzynę, starych twarde i czarne mniej cenione.

Wszędzie gdzie się tylko głąszce razem z cietrzewiami znajdują, trafiają się rzadkie osobniki środkujące między temi dwoma gatunkami.

Ptaki te uważane są przez jednych za mieszańców pochodzących z głąszcy i cietrzewia, przez innych za oddzielny gatunek. Według jednak wszelkiego prawdopodobieństwa opinia pierwszych jest uzasadnioną, prócz bowiem podań czerpanych od strzelców różnych krajów, okoliczność ta opinię tę popiera, że ptaki takie wszędzie się trafiające, wszędzie są równie rzadkie, a w Szkocyi po sprowadzeniu i rozmnożeniu się głąszców w miejscach, gdzie już poprzednio cietrzewie się znajdowały, pojawiły się te mieszańce. TYZENHAUS przeciwnego był zdania i na dowód tego przytoczył dostarczenie mu trzech takich okazów z Rakiszek po nad granicą Kurlandyi, z okolicy, gdzie cietrzewie są rzadkie a głąszce oddawna już mają być wytępione. W Królestwie Polskiem nie widziałem dotąd podobnego mieszańca, lecz z Litwy z Gubernii Mińskiej p. JAN WANKOWICZ dostawił mi dwa samce, które znajdują się w Gabinecie Zoologicznym Warszawskim. Synonimija tego mniemanego gatunku jest następująca.

Tetrao hybridus L. Faun. Suec. p. 72.

Tetrao tetrrix γ. Gm. LSN. XIII. 1. p. 748.

Tetrao intermedius LANGSD. Mem. Acad. Petersb. 1811. p. 386.

Tetrao medius MEYER. Mag. nat. Fr. Berlin 1811. p. 337. — TEMM.

Pig. Gall. III. p. 921. tb. IX. f. 3. — NAUM. Vög. Deutschl. VI. p. 304. tb. CLVI. — TYZ. Orn. powsz. III. p. 68.

Tetrao urogalloides NILS. Faun. Sk. II. p. 72.

Urogallus minor punctatus BRISS. Orn. 1.

Głąszec średni TYZ. — Gargatunas strzelców litewskich.

Ptaka ten pośredniej jest wielkości między głąszcem i cietrzewiem, ogon ma słabo widłowy o skrajnych sterówkach słabo wychylonych, $1\frac{1}{4}$ cala dłuższych od środkowych; pióra podbródka długie, obwisłe; smugę nad okiem podobną do cietrzewiowej, lecz stosunkowo niższą. Samiec dziób ma czarny z nasadą żuchwy białawą, nogi czarniawe; tęczę ciemno brunatną; upierzenie czarne z purpurowo fioletowym mocnym połyskiem na głowie, szyi, kuprze i piersiach; na skrzydle białe lusterko, przepaska i plama podpachowa jak u cietrzewia; końce bar-

kówek, sterówek i najdłuższych pokryw nadogonowych białe obwiezione; białe plamy po środku sterówek; rzyć biała; pokrywy podogonowe czarne, z białymi zewnętrznymi chorągiewkami skrajnych i końcami wszystkich; upierzenie skoków sadzawo popielate.

Samica mniejsza z upierzenia do ciecioriki podobna.

B O N A S I A.

Skoki nie całkowicie upiérzone; pazury mocno łukowate; samce nie większe od samicy i odmienne drobnymi szczegółami kolorów; na jajach plamy kropelkowate obrzednie.

188. *Bonasia betulina*. Jarząbek.

Bonasia BRISS. Av. 1. p. 191. n. 3.

Lagopus bonasia KLEIN. Prodr. Av. p. 116. n. 3.

Tetrao bonasia L. SN. XII. 1. p. 275. n. 9. — Gm. LSN. XIII. 1. p. 753. n. 9. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 424. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 6. p. 358. n. 194. tab. 158. — PALL. Zoog. 2. p. 70. n. 221. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 75. sp. 9.

La Gelinotte BUFF. Ois. 2. p. 233. tab. 7. — Pl. enl. 474. 475.

Tetrastes bonasia KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 277.

Bonasia betulina.

Jarząbek MYŚL. Pt., Rzacz. — Głąszec jarząbek KLUK, TYZ. — Kniejotek jarząbek WODŹ.

Z wierzchu szary, brumatno rdzawo i białe pstry, od spodu biały, czarno plamisty; u samca czarne podgardle.

Dziób czarny; palce i część nieupiérzona skoku rogowo brunatna; tęczę brunatną, na wierzchu głowy podługowate piórko tworzą czubek dowolnie podnoszony; czerwona naga nadocznna smuga wązka.

Stary samiec ma wierzch głowy rdzawo szary, brumatno gęsto przegowany, kark i środek pleców szaro popielaty z brumatno czarniawymi poprzecznymi prążkami; niższą część grzbietu, kuper i pokrywy nadogonowe popielate, subtelnie i małoznaczno, ciemniej popylone; pióra łopatkowe rdzawo, szaro i rudawo plamiste, z szeregiem na pierwszych grubych białych plam; na pokrywach skrzydłowych szaro i brunatno plamistych gęste białe pędzelki; pod okiem biała plama księżycowata, za okiem podłużna i takąż szeroka smuga otaczająca czarne podgardle, zaczynająca się za nozdrzami i połączona na przodzie szyi; w poprzek boków szyi szeroki biały pasek na boki pleców zachodzący; przód szyi rudawy czarno i białe grubo łuskowany; reszta spodu biała, grubymi plamami czarnymi posypana, w środku których znajdują się białe oczka; pióra boczne mniej więcej rdzawe, białe zakończone z czarnym prążkiem między temi dwoma kolorami; pokrywy podogonowe

rudawo szare czarno popylone, białe kończyste, z podobną czarną prze-gródką; lotki ciemno brązowe ze skrajnymi stosinami białawymi, brązowo w odstępach regularnych znaczone i końcami rudawo poproszonymi; sterówki popielate rudawo mniej więcej pociągnięte, subtelnie czarniawo poproszone, z szeroką czarną przedkończową pręgą, niezajmującą czterech środkowych; same końce jaśniejsze mniej poproszone; upierzenie skoków białawo szare. U niektórych przód szyi mocno rdzawy z drobnymi białymi plamkami i mało znacznymi poprzecznymi czarnymi kręskami, i boki ciała przeważnie rdzawe.

Samica mało mniejsza, różni się w ubarwieniu brakiem czarnego koloru na podgardlu, które jest płowo białawe, brązowo drobno plamkowane, i otoczone rzędem białawych plam w miejscu białej ciągłej opaski; białe plamy za i pod okiem mniej czyste i mniej wyraźne; na plecach więcej rudo szarawych grubsze czarniawe plamy; na pokrywach skrzydłowych mniej koloru rdzawego a więcej czarniawego; plamy na piórach łopatkowych i pokrywach skrzydłowych płowe w miejscu białych; mniejsza i mniej odznaczona smuga na bokach szyi; na spodzie ciała mniej regularne czarniawe plamy, na środku brzucha białymi końcówkami stłumione; czarność dzioba bledsza i węższa czerwona smuga nadoczna.

Młode w pierwszym piérzu podobne do samicy, dziób mają brunatno rogowy blade, nogi cieliste; na karku i plecach tło szaro rudawe, płowo i czarniawo upstrzone; niższą część grzbietu rudawo szarą nieznacznie ciemniej upstrzoną; podgardle i spód białawy, na szyi rudawo zafarbowanej brunatne plamkowanie; na piersiach tylko blade brunatne plamy gdzieś przegładają; na piórach barkowych brunatno rdzawych czarne plamy i długie płowe smużki w miejscu szeregu białych plam; sterówki szaro rudawo pociągnięte i brunatno popylone bez ciemnego końcowego pasa. Po pierwszym wypierzeniu się obie płcie przybierają doskonałe odzienie.

Wymiary:

	♂	♂	♀
Długość całkowita	392	365	—
„ siagu	520	508	—
„ ogona	123	120	110
„ skrzydła złożonego	166	164	163
„ dzioba od kąta ust	24	24	22
„ „ od nozdrzy	10,5	10,5	10
„ skoku	35	35	34
„ palca środkowego	33	32	30
„ pazura	10	9	9
„ kciuka	7	7	7

Jaja stosunkowo szczuplejsze od głąscowych, tło mają bledsze od cietrzewiowych, więcej zbliżone do białych głąscowych; plamy i kropki rdzawo brunatne ciemne, stosunkowo drobniejsze i mniej liczne niż na cietrzewiowych, w ogóle większe i gęściej zgromadzone przy jednym z końców.

Wymiary jaj pojedynczych:

38 — 29,3; 39 — 29,2; 39,2 — 29; 39,8 — 29; 40,2 — 28,8; 40,8 — 29,2 mm.

Mieszka w całej Europie i Azji północnej; nierównie pospolitszy na północy niż na południu, i na wschodzie niż na zachodzie, i tak w Norwegii o wiele liczniejszy niż w południowo europejskich krajach, lecz mniej pospolity od cietrzewia, przeciwnie w całej Rosji północnej i lesistej Syberyi znajduje się wszędzie bardzo obficie. U nas przebywa we wszystkich gęstych lasach całego kraju, bez względu na ich obszerność, w okolicach jednak przeważnie lesistych nierównie jest obfitszy, jak: w Augustowskim i Sandomierskim, dosyć także obfity w wielu okolicach Lubelskiego, w innych stronach kraju wszędzie się spotyka lecz w mniejszych ilościach. Stale się trzyma gąszczów leśnych, szczególnie w ciemnych świerczynach, przegradzanych drzewami liściowymi; lubi także lasy liściowe gęste leszczyną podszyte; na północy najobfitszy w ciemnych iglastych borach, mieszanych z brzezina; w południowej Europie znajduje się po lasach górskich okolic. Rzadko bardzo wydala się z lasów rodzinnych, pod jesień jednak niektóre z lasu do lasu przelatując, zbłąkawszy się, zapadają po parowach i zarosłach polnych.

Zywi się głównie pączkami i samczymi kotkami niektórych drzew liściowych, a szczególnie leszczyny i brzeziny, różnymi nasionami ziół leśnych i drzew szpilkowych, różnymi jagodami, z pomiędzy których szczególnie chętnie na jarzębinę i kalinę, i owadami; chętnie także jada ziarna zbożowe, lecz w stanie dzikim nigdy się prawie z nimi nie spotyka.

Bardzo jest ostrożny i bystry, przed człowiekiem podrywa się z daleka, lecz niedaleko odlatuje. Więcej od głąsców i cietrzewi siada po drzewach, najczęściej na grubej gałęzi i przycisnąwszy się do niej, trudnym jest do postrzeżenia; spłoszony z ziemi zwykle już siada na drzewach.

W Marcu zaczyna się wabić i właściwie sobie odbywać toki, odmienne zupełnie od głąscowych, samce bowiem i samice wzajemnie się wabią cieniutkiem, kilka razy przecinaniem gwizdaniem i biegną lub podlatują ku sobie; zbliżywszy się we dwoje jakiś czas z sobą przepędzają. Gwizdanie samca jest przeciągłejsze, kilka razy ucinane i modulowane, samicy gwizdanie pojedyncze, raz ucięte. Uganiając się w parze, samiec podnosi czubek, rozszerza ogon i wydaje głos krótki, szybko po sobie powtarzany: czyk-czyk-czyk.... Głównie się wabią rankami i wieczorami, ustają w końcu Maja. Młode znowu pod jesień, gdy się ze stadek rozbijają, podobnie się wabią i zbiegają się po kilka. Łatwo głos ich naśladować na wabiku z kostki stosownie urządzonym i sprowadzać do siebie jarząbki.

Samica gnieździ się w końcu Kwietnia lub w początku Maja; na ten cel wygrzebuje dołek około 8 cali szeroki, a 4 głęboki, gdziekolwiek między gąszczem, lub niezbyt niezastłony, i wyściela go liśmi lub trawą. Jaj niesie 8—14 i te tak twardo wysiaduje, że się ręką brać z nich dozwala i nie łatwo się ich odrzeka. Pisklęta wodzi, dopóki do połowy nie podrosną; następnie rozbijają się ze stadek, lecz często się zwabiają. Najwcześniejsze są z gatunków krajowych, gdyż w połowie Czerwca zwykle się już spore podloty spotyka.

Mięso jarząbka białe i kruche do najlepszej zaliczane dzierzyn; ptaki jednak z północy i wschodu są mniej smaczne z powodu żywienia się po większej części brzożowami pączkami i kotkami samczymi.

LAGOPUS.

Nogi z palcami upierzone; palce bez grzebieniastych wypustek; pazury słabo łukowate, paznogciowato przedłużone; płcie je-

dnostajne; odzież zimowa odmienna od letniej; na jajach plamy nieregularne mocniej tło zamazujące niż w dwóch poprzednich rodzajach.

189. *Lagopus albus. Pardwa.*

Lagopus albus J. FR. GM. — KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 272.

Tetrao albus GM. LSN. XIII. 1. p. 750. n. 23. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 436. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 6. p. 381. n. 195. tab. 159.

Tetrao lagopus RETZ. Fn. suec. p. 211. n. 186. — PALL. Zoog. 2. p. 63. n. 220.

Tetrao mutus MARTIN. Act. Soc. Lund. 3. p. 55.

Tetrao saliceti TEMM. Man. d'Orn. 2. p. 471. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 79. sp. 13.

Lagopus subalpina NILS. Scand. Fn. 2. p. 88.

Głuszec pardwa właściwa TYZ. — Pardwa litewska WAGA.

Latem ruda czarno upstrzona z białymi skrzydłami i czarnym ogonem; zimą biała z czarnym ogonem i stosinami lotek pierwszorzędných.

Dziób krótki, gruby, czarny; pazury latem ciemno rogowe, zimą o wiele dłuższe, białe, z rogową nasadą; tęczce ciemno brunatne; czerwona nadocznna smużka mocno z wiosny nabrzmiewa u samea i grzebykowato na boki głowy wystaje; ogon szeroki, równy, o 16 sterówkach.

Stary samiec z wiosny rudy, na wierzchu głowy i karku czarno plamkowany, na płaszczu w poprzek falowany i grubymi czarnymi plamami na plecach i piórach łopatkowych upstrzony; na spodzie kolor ciemniejszy przy środku piersi i brzucha; rzadkie czarne plamki po bokach szyi i falowanie po bokach ciała; brzeg całego skrzydła i wszystkie lotki prócz barkówek białe, podobnie jak sam środek brzucha; u lotek pierwszorzędných prócz skrajnej czarne stosiny; sterówki czarne z rudawymi końcami, prócz czterech środkowych szaro rudawych czarno nieregularnie prążkowanych i plamkowanych; upierzenie nóg bardzo skąpe białawe; palce nagie lub palczkami pokryte.

Samiec tło znacznie bledsze, na płaszczu czarne plamy grubsze, falowanie grubsze a przeto mniej liczne; na niższej części szyi i wyższej piersi grube poprzeczne czarne plamy; na bokach ciała grubsze pręgi; dwie środkowe sterówki czarne z nielicznymi poprzecznie nieregularnymi, żółto rudawymi pręgami, wszystkie inne czarne, na kilku tylko środkowych białe końcowe obwódki.

Odzież zimowa obu płci czysto biała, o wiele sutsza niż letnia, prócz czarnych sterówek białą zakończonych z wyjątkiem dwóch środkowych całkowicie białych; stosiny lotek pierwszorzędných czarne, prócz skrajnej w środkowej tylko części kolorem tym zafarbowanej; upierzenie nóg bardzo sute na palcach, pazury do połowy zakrywa-

jące; czerwona smużka nadocznna wązka, w większej części piórami zasłonięta.

Młode w pierwszym piérzu podobne do letniej samicy, czarne plamy plecowe mają węższe, podłużniejsze i regularniejsze, na mocno rudych piersiach obrzednie drobne czarniawe plamki; środek brzucha i upierzenie nóg blade płowe nieplamiste; na bokach ciała dość gęste falowanie; lotki jak u kuropatwy brunatne z rudo białawymi szeregami plamek na chorągiewce skrajnej, i odpowiedniemi im przy brzegu chorągiewki wewnętrznej; pokrywy skrzydłowe rudawe czarniawo plamiste.

Z powodu dwukrotnego piérzenia się, sprowadzającego tak wielką różnicę kolorytu, pardwy bardzo krótko noszą obie zupełne odzieże, w Grudniu bowiem jeszcze rudawe piórka miejscami po szyi zostają, a w Marcu już na głowie piórka letniej odzieży zaczynają się pokazywać; przez większą przeto część roku bywają w odzieżach mieszanych. Co się zaś tyczy odzieży letniej, przedstawia ona właściwość wspólną wszystkim innym gatunkom w tém, że koloryt z wiosny światlejszy pod koniec lata znacznie ciemnieje, a pręgi i plamy czarne, wyraźne z wiosny, blakną pod jesień i mniej się od tła odznaczają, z tego też powodu odzież letnia ciąglej prawie zmianie w odcieniach ulega.

Wymiary:

	♂ v. hyem	♂ v. hyem	♂ v. aest.	♀ v. aest.
Długość całkowita	420	410	—	—
" siagu	680	630	—	—
" ogona	130	130	130	120
" skrzydła złożonego	210	200	205	196
" dzioba od kąta	23	23	23	23
" " od nozdrzy	12,5	11	12	12
" skoku	40	42	34	35
" palca wewnętrznego	31	30	29	29
" pazura	21,5	20	11	11
" ksiuka	6	5	5	5
" pazura	9	9	7,5	6

Tło jaj brudno rudawe blade, upstrzone po całej powierzchni nieregularnymi grubymi plamami i plamkami brunatno rdzawymi bardzo ciemnymi, pokrywającymi zwykle większą część tła.

Wymiary jaj pojedynczych:

43,8—32; 43,5—31; 45,2—31,8; 45—32,2 mm.

Pardwa ta bardzo jest pospolita na północy Europy i Azji, jakoto w Norwegii, Szwecji, Laponii, Litwie, w całej północnej Rosji i Syberyi; nie wiadomo jednak z pewnością, czy się rozciąga aż do Kamczatki, albowiem gatunki nie są jeszcze należycie rozróżnione i ustalone. Niemen uważany jest za zachodnią granicę pardwy na lądzie stałym, ściśle jednak biorąc nie jest tak bezwzględnie. W Leśnictwie Kidulskim z tej strony Niemna w granicach Królestwa położonem, przed 20 laty znajdowała się jeszcze, chociaż bardzo mała ilość miejscowych, a w inne nadniemeńskie okolice niekiedy wśród zimy zalatuje; są to jedyne miejscowości Królestwa, gdzie ptak ten bywa postrzegany. Pardwa ta trzyma się głównie obszernych mokradli trawiastych lub mszarnych, zarosłych karłowatą brzezinką i łożyną; wszędzie miejscowa, w zimie tylko wylatuje w miejsca otwarte, na drogi uczęszczane lecz zawsze blisko właściwej siedziby.

Żywi się pąkami krzewów, jagodami, liśćmi różnych ziół i nasionami, w zimie po większej części cienkimi gałązkami wierzb lub brzeziny z kółkami samczymi, które jak sieczkę dziobem ucina; zbiera także ziarna zbożowe po drogach, a latem owady. Karmiąc się po większej części pokarmami mało pożywnymi, w znacznej ilości je pożywa, dla tego też żaden z ptaków grzebiących jadających ziarna nie napycha tak wola jak pardwy. Obyczaje ma więcej do kuropatw zbliżone, niż do głuszców, nie siada bowiem nigdy na drzewach i jest jednożenną, to jest samiec trzymając się jednej samicy bierze udział w wysiadywaniu jaj i ciągle przebywa przy stadku młodych, dopóki się to następnej wiosny nie rozbije w pary. W porze lęgowej bardzo krzykliwie, samiec wydaje głos donośny: err-ek-ek-ek-ek.... którym po całych nocach słyszeć się daje; prócz tego odzywa się jeszcze na podobieństwo śmiechu ludzkiego, od czego otrzymała nazwisko *Tetrao cachinnans*. Samec często z wiosny stoja po kępach z najeżonemi piórami, rozpostartemi ogonami i głową wyciągniętą, na tył podaną, odzywając się. Gniazda ścielą w dołku wygrzebanym najczęściej pod krzakami brzozy lub łoziny, wysłane suchą trawą i własnym piérzem; w Czerwcu znoszą od 10—13 jaj. Latem kryją się po trawach i bardzo twardo dosiadają; przy pomocy wyżła łatwe jak kuropatwy do strzelania.

Łatwe do oswojenia i hodowania. Mięso ich o wiele mniej cenione od kuropatw i jarząbków; w zimie nabiera mocnej goryczy i aromatu od gałązek wierzbowych.

Naturaliści szwedzcy wspominają o mieszańcu pardwy z cietrzewiem (*Tetrao hybridus lagopoides*) zwanym po szwedzku *Rip-orra* (NILS. Skand. Faun. T. II. p. 83). TYZENHAUZ przytacza następujący opis okazu znajdującego się w Gabinecie Berlińskim: „Biały; wierzch głowy i sterówki czarne, ogon cokolwiek widłowaty.“ Trudno wszakże uwierzyć, aby dwa gatunki tak odmiennego zachowania się pod względem lęgowym, mogły mieszańców wydawać.

PTEROCLINAE. STEPÓWKI.

Dziób krótki, szczupły, prosty, ze szczytem zaokrąglonym i końcem łukowato nachylonym; nozdrza nasadowe, kutnerowatemi piórkami gęsto przykryte; od spodu na żuchwę podobne opierzenie zachodzi równo jak na wierzchnią szczękę.

Nogi krótkie, szpiczaste, cztero lub trzypalcowe; palce krótkie; noga do palców lub całkowicie upiérzona.

Skrzydła długie, szpiczaste, z lotką 1ą najdłuższą.

Ogon klinowato stopniowany; dwie środkowe sterówki często wązko przedłużone.

Kształty ciała i postać do kuropatw zbliżone. Upiérzenie podobnej jak na gołębiach budowy i mączysto popylone.

Jaja obłe, o twardej skorupie z porami wyraźnemi; wewnątrz białe, z gładką powierzchnią, mocno połyskującą. Kolor białawo płowy lub izabellowy, z mieszaniną plam i kropek różnych odcieni brunatnego, niekiedy czerwonych; częstokroć tworzą one przepaskę przez środek lub przy jednym z końców; prócz tego zawierają pewną ilość białego popielatych plamek.

SYRRHAPTES.

Nogi trzypalcowe; palce grube, zrosłe do samego końca w jednolitą łapkę; środkowy znacznie od skrajnych dłuższy i grubszy; gęste piórne pokrycie po same pazury zajmujące; te ostatnie szerokie, tępe, słabo łukowate; podeszwa wspólna gęsto pokryta rogowatymi brodawkowatymi narostami, o płaskim wierzchołku.

W skrzydłach lotka skrajna najdłuższa, znacznie przedłużona nitkowatym zwężeniem, ku górze wygięciem; stosina u tej lotki znacznie grubsza od innych.

Ogon o 16 sterówkach, dwie środkowe nitkowato przedłużone.

190. *Syrrhaptēs paradoxus*. *Pustynnik*.

Tetrao paradoxa PALL. Itin. 2. app. p. 111. tab. 5. — Zoog. 2. p. 74. n. 224.

Tetrao paradoxus GM. LSN. XIII. 1. p. 755. n. 30.

Syrrhaptēs paradoxus ILLIG.

Syrrhaptēs Pallasii TEMM. Man. d'Orn. — Pl. col. 95. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 94.

Pustynnik Pallasia Tyz.

Samiec ma wierzch głowy szaro oliwkowo żółtawy, ze rdzawą szeroką smugą, ciągnącą się od tylnego kąta oka ponad uszami i spływającą ku spodowi karku; podgardle białe rudawe, przechodzi stopniowo ku dołowi w odcień podobny wyżej wymienionym smugom; pokrywy uszne i smuga od nich spływająca po bokach szyi popielate. Niższa część szyi i przód piersi różowo szarawe, z oliwkowo żółtym nalotem, kolor zaś części niższej, aż do brzucha jaśniejszy, wpada w odcień różowawy; te dwa kolory oddziela poprzeczna smuga, złożona z kilku czarnych prążek zawartych między białymi końcami piórek. Na przodzie brzucha duża czarna księżycowata przestrzeń; podbrzusze i podogonie białe; długie podogonowe pokrywy lekko rudawe z czarną w pośrodku na najdłuższych plamą. Płaszcz piaskowo rudawy z czarnymi poprzecznymi pręgami, zmienionymi na barkówkach w duże zaokrąglone plamy; na niższej części grzbietu i kuprze czarne prążki węższe i gęściejsze. Pokrywy skrzydłowe koloru cokolwiek brudniejszego od niższej części piersi, odgródzone od nadlotek szerokim pasem brudno rdzawym; lotki popielate z czarnymi stosinami, u skrajnej brzeg i nitkowate przedłużenie czarne; nadlotki rudawe z czarną wzdłuż środka smugą; pokrywy podskrzydłowe płowe. Sterówki popielate czarno i rudawo upstrzone, z białymi końcami i brzegiem skrajnej; przedłużenie środkowych od 4—6 cali dochodzące czarne. Wązka ciemna żółtawo brunatna tęcza okala obszerną żrenicę. Dziób brudno popielaty; pokrycie nóg brudno płowe; pazury czarniawe.

Samica mniejsza od samca z krótszymi przedłużeniami lotek skrajnych i sterówek środkowych, odznacza się w wielu szczegółach kolorytu. Wierzch głowy i kark ma rudawy, czarno upstrzony; smuga za-

oczna i podgardle jednostajnie rude, o wiele bledsze; kolor ten podgardla oddzielony od mocniej niż u samca popielatego spodu szyi i wyższej części piersi czarną wąską przepaską; między zaś odmienną barwą niższej połowy piersi nie ma prążkowatęj przegrody, samcowi tylko właściwéj; grubsze ma czarne pręgowanie na grzbiecie i takież kropelkowate plamy na pokrywach skrzydłowych. Inne części jak u samca.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	246	220
ogona	218	152
" dzioba od kąta ust	17	16
" " od nozdrzy	9,5	9
" skoku	20	20
" palca środkowego	14	14
" pazura	8	8

Jaja według EWERSMANNA mają być białe rudawe, czarno upstrzone.

Ptak ten, przez PALLASA pierwszy raz opisany, zamieszkuje obszerne stepy środkowej Azji, zaczawszy od północno wschodniego brzegu morza Kaspijskiego aż do Tybetu i południowej granicy Syberyi wschodniej. Mało są zbadane dotąd jego obyczaje, PALLAS bowiem podał bardzo krótką wiadomość, a później zwiedzający te okolice naturaliści nie wiele więcej przyczynili. Zaliczano go do fauny europejskiej z kilku niezupełnie stwierdzonych przykładów postrzegania w Anglii i Holandyi, dopiero przed dwudziestu laty dwa ubite na Litwie okazy i umieszczone w Tyzenhauzowskim zbiorze Towarzystwa Archeologicznego w Wilnie stanowiły dotąd dowód niezaprzeczonego. Ostatniemi czasy w roku 1863 ptaki te odbyły niezrozumiałą dla nas wędrówkę do środkowej Europy; w połowie Maja liczne ich stada pojawiły się naraz w rozmaitych stronach Niemiec i krajów sąsiednich, zaczawszy od Węgier aż do Prus Zachodnich, po brzeży i wysp Bałtyku, i osiedliły się na lato po piaszczystych obszarach tych krajów. Zostały w Europie przez całe lato a następnie wszystkie wyniszczone. Zasilono przez to lato wiele zbiorów europejskich okazami nastrzelanemi w różnych okolicach, i pobarczonemi w przelotach o druty telegraficzne. Tak długi ich pobyt między licznymi ornitologami niemieckimi nastęrczył sposobność poznania wielu szczegółów z ich obyczajów, niezupełnych jednak, gdyż się w tych stronach nie gnieździły. Z powodu długości ich skrzydeł, przedstawiających niejaki podobieństwo do gołębi, upatrywano dawniej zbliżenie pustynników do tych ostatnich, obserwacje jednak niemieckich naturalistów nie potwierdziły tej opinii i przekonano się, że ptaki te pod wszelkiemi względami więcej się zbliżają do kuropatw. Przebywając ciągle na ziemi przypadają tak samo i ukrywają się przed wzrokiem nieprzyjaciół, przy pomocy ubarwienia zbliżonego do koloru piaszkowatych gruntów, których najwięcej się trzymały. Lot ich, jakkolwiek bystrzejszy niż innych ptaków grzebiących, nie jest równie wytrzymały i lekki jak gołębi; ciężko się zrywają z łoskotem podobnym jak inne ptaki grzebiące, a przytém nie wznoszą się tak wysoko, lecz zwykle o 30 lub 40 łokci nad ziemią wędrują. Dostę były ostrożne, a mianowicie też przepłoszone nie łatwo dawały się na strzał podchodzić. W ich głosie upatrywano podobieństwo do małych gatunków dżdżowników (*Charadrius hiaticula* i *minor* L.) i tak samo jak tamte często się odzywały; prócz tego w niektórych razach wydawały głos dosyć podobny do wabienia się naszej kuropatwy. W okazach bitych na przelocie znajdowano ziarna i szczypior żytni, lecz po piaskach wysp Bałtyku, gdzie się na dłuższy czas osiedliły, żywiły się nasionami i liśćmi następujących roślin: *Schobertia maritima*, *Lepigonum maritimum* i *Poa distans*. W żołądkach okazów, które przed kilku

laty otrzymałem z Kiachty, znalazłem nasiona dwóch gatunków rodzaju *Sal-sola*, *Polygonum aviculare* i pewną ilość nasionek trawiastych.

P. WAŁECKI utrzymuje, że w stepach Azyjatyckich pustynniki lubią przebywać na nizinach po wyschłych słonych jeziorach stepowych, gdzie obficie rosną rośliny wyżej wymienione. Sybiracy zowią go *Nepturun*, Kirgizi według PALLASA *Tiglegus*, a według EWERSMANNA *Buldrak*.

Zaliczam pustynnika do fauny krajowej z okazu samca, który się zbierał w przelocie o drut telegraficzny między Łowiczem i Skierniewicami w Czerwcu 1863 r., i znajdował się w zbiorze ks. kanonika WYSZYŃSKIEGO. Bez wątpienia licznie one tedy do Niemiec wędrowały, lecz skutkiem niemożności polowania w tym roku nie zostało więcej śladów postrzeżenia prócz tego jedyne okazy. W Galicyi więcej ich zdobyto i zbiór ornitologiczny hrabiego DZIEDUSZYCKIEGO we Lwowie posiada dwa okazy krajowe, zabite w okolicach Brodów 8 Maja 1863 r.

PERDICINAE. KUROPATWY.

Dziób krótki, prosty, mniej więcej zgrubiały, słabo ścieśniony, bez woskówki; szczeka wypukło sklepista ze szczytem w całej długości łukowato zagiętym; zuchwa nieco krótsza, brzegami szczęki całkowicie objęta; nozdrza nasadowe, poboczne, wypukłe, gładką i nagą błonką przysklepione; obwody oczu nagie, mniej więcej brodawkowate.

Nogi mierne, czteropalcowe; palce przodowe mierne, krótką błoną w nasadzie spięte, i u niektórych grzebiakowatą wypustką w całej długości obrebione; paluch krótki nastopny; pazury mierne, łukowate, tepe; skok od palca środkowego dłuższy, u niektórych sęczkiem lub ostrogą na tyle uzbrojony, u innych bezbronny, zawsze nagi; obowie tarczowato puklerzowate, na środku skoku rozdwojone.

Skrzydła krótkie, wypukłe, mniej więcej zaokrąglone o sztywnych pałaskowatych łotkach.

Ogon krótki, zaokrąglony, ku ziemi schylony, pokrywami mniej więcej sutemi z obu stron całkowicie lub w części przykryty; sterówki 12—18.

Głowa mała, okrągła, z czołem nieco wypukłym, szyja krótka, budowa całego ciała krępa, zaokrąglona; upiérzenie sute, delikatne i wygładzone.

Jaja jajowate, często w kształt gruszkowaty przechodzące, o twardej skorupie z mało odznaczonemi porami, połyskującej i białej wewnątrz; tło izabellowe, mniej więcej w oliwkowo zielonawe wpadające bez plam, lub gęsto upstrzone grubemi nieregularnemi plamami i namazaniami różnych odcieni koloru brunatnego bladego lub ciemnego albo brunatno rdzawego.

Liczna rodzina kuropatw, około sześćdziesięciu gatunków obejmująca, przez LINNEUSZA wcielona była do rodzaju *Tetrao*, z powodu jednak nader ważnych różnic w cechach i obyczajach z wszelką słusnością oddzielono ją pierwotnie rodzajowo, a następnie w skutku skrupulatniejszego ważenia różnych cechowych i obyczajów, podniesioną została do znaczenia rodziny, zawiéra-

jącą kilka bardzo naturalnych rodzajów. Ostateczne jednak rozbić jej przez P. DES MURS na trzy rodziny: *Francolininae*, *Odontophorinae* i *Perdicinae* zdaje się być zbyt czynnym, tem więcej, że zostawiono przy kuropatwach przepiórkę nierównie więcej na odłączenie zasługujące niż ptaki w dwóch pierwszych skupieniach objęte; zamieszczenie także jarząbków w rodzinie kuropatw równie jest niewłaściwem.

Kuropatwy rozmieszczone są po całej kuli ziemskiej, w ten sposób, że każda część świata i główne pasy klimatyczne zawierają właściwe sobie charakterystyczne i oryginalne skupienia; ptaki więc te mogą służyć do charakteryzowania swém rozmieszczeniem pewnych obszarów świata.

Większość kuropatw stale na ziemi przebywa, nie siadając nigdy po drzewach; trzymają się one głównie w polach otwartych, lub w drobnych zaroślach polnych i łącznych; niektóre żyją stale w górach po miejscach mniej więcej odsłoniętych lub drobnymi zaroślami w części pokrytych. W ogóle są miejscowe, z wyjątkiem przepiórek odbywających peryjodycznie odległe wędrówki. Żywią się rozmaitem ziarnem zbożowem równie jak nasionami traw i różnych ziół, listkami młodych traw i zbóż, korzonkami i owadami; niektóre południowe gatunki końcem swój szczęk haczykowato przedłużonym wygrzebuja cebulki różnych roślin, główne ich pożywienie stanowiące. Wszystkie lubia się paprać w ziemi. Ukrywają się w trawach i gąszczach, twardo przed nieprzyjacielem dosiadając. Bardzo szybko biegają do ziemi przychylone z głową naprzód podaną. Zrywają się z warzeniem, bardzo szybko ciągną a mianowicie po pewnym już rozpedzie, lecz lot ich zwykle jest niewytrzymały i wkrótce zapadają; przepiórki stanowią tu wyjątek.

Z małym wyjątkiem są jednożenne i bardzo mnożne, znoszą bowiem od 12—25 jaj; samce jednożennych wysiadują wraz z samicą jaja, o potomstwo są bardzo troskliwe i zostają w stadku rodzinnym, dopóki się następnej wiosny nie rozproszą w pary.

Pięra się raz do roku; płcie odznaczają się zawsze pewnymi szczegółami; młode w pierwszym piérzu mniej więcej od starych odmienne, zaczynają się już piérzyć dorastając do połowy wielkości i po piérwszej zaraz zmianie przybierają odzież zupełną, niczem się już nieróżniącą od rodziców, lub drobnymi tylko szczegółami zmieniającymi się bez piérzenia. Mięso wszystkich doskonałą daje zwierzynę. Niektóre gatunki łatwe są do ośwojenia i skłonne do domestykacyi.

P E R D I X.

Skok bezbronny, lotka 3a najdłuższa; w ogonie płasko rozciągalnym sterówek 18; pokrywy nadogonowe i podogonowe do końca sterówek sięgające; jaja nieplamiste.

191. *Perdix cinerea*. *Kuropatwa*.

Perdix cinerea BRISS. Av. 1. p. 219. n. 1. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 464. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 6. p. 477. n. 198. tab. 163. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 106. sp. 16.

Tetrao perdix L. SN. XII. 1. p. 276. n. 13. — GM. LSN. XIII. 1. p. 757. n. 13. — PALL. Zoog. 2. p. 77. n. 226.

Perdix montana LATH. Ind. Orn. 2. p. 646. n. 11. (var.).

La Perdrix grise BUFF. Ois. 2. p. 401. — PL. enl. 27.

Starna cinerea BP. — KEYS. et BL. Wirbt. Eur. n. 287.

Kuropatwa MYŚL. Pt. — Głuszec kuropatwa pospolita JUNDZ. — Kuropatwa właściwa JAR., TYZ. — Kuropatwa zwyczajna WAGA. — Kuropatwa szara WODZ.

Z wierzchu szara, czarno i rdzawo przegowana, szyja popielata, bardzo subtelnie czarno falowana, przód twarzy i gardziel rude; na piersi podkowa kasztanowato brunatna.

Dziób siny z żółto białawą zuchwą i końcem; nogi modro popielate z rogowo czarniawymi pazurami; tęcza kasztanowato brunatna; za okiem blizna naga, drobnutko brodawkowata, blade czerwona.

Stary samiec ma czoło, boki twarzy z przedłużeniem w szeroką brew na kark zachodzącą i podgardle gliniasto rude; wierzch głowy oliwkowo szary, drobnutko rudawo strychowany, wąziutkim popielatym paskiem od rudego koloru odgradzony; płaszcz szary bardzo subtelnie czarno falowany i ku tyłowi coraz szerszemi rdzawymi paskami znaczony; na piórach łopatkowych i pokrywach skrzydłowych wązkie prążki białawe, wzdłuż stosiny przez całą długość każdego pióra idące, prócz tego na piórach łopatkowych duże ciemno rdzawe plamy; cały przód szyi wraz z wolem modro popielaty, subtelnie gęsto czarniawo falowany; kark podobny, lecz brudno szarym kolorem mocno pociągnięty; środek piersi i brzucha biały, z wielką podkowiastą brunatno rdzawą plamą na środku piersi, obróconą ramionami ku tyłowi; boki ciała szeroko rdzawo przegowane po tle popielatawem, czarno popylonem; podbrzusze brudno białawe, pokrywy podogonowe szarawo białawe, czarniawo popylone; lotki brunatne z poprzecznymi gliniastymi przepaskami; sterówki jaskrawo rude, ściemniacie ku końcom i białawo wąziutko w samych końcach obwiedzione; dwie środkowe płowe, czarno subtelnie i bardzo gęsto w poprzek ząbkowato falowane, na następnych podobne brzegi, a środku czysto rdzawe.

Samica równiej z samcem wielkości, różni się grubszem jasnym upstrzeniem ciemniejszego wierzchu głowy i paskiem oddzielającym tenże od koloru rudego jaśniejszym, prawie białawym; szersze ma pęgi na plecach i kuprze, w miejscu rdzawych czarniawo brunatne; na piórach barkowych i pokrywach skrzydłowych plamy czarniawe zamiast rdzawych, przód szyi nieco szarym odcieniem pociągnięty; na piersi najczęściej brak zupełny podkowiastej plamy, niektóre jednak mają po kilka rdzawych plam w tém miejscu, a inne tak obszérne podkowy jak samców, z tą tylko różnicą, że przez białawe końcówki piór prześwieca ta jest poprzegradzana. Co się tyczy tego ostatniego szczegółu, nadmienić wypada, że wszystkie samice każdego stada posiadają jednako zupełnie podkowy lub ich ślady, albo też zupełnie są ich pozbawione.

Ptak w pierwszym piérzu, zielonką zwykle przez myśliwych naszych zwany, dużo jest odmienny od starych: wierzch głowy ma brunatny, drobno, w początku rudawo, następnie białawo strychowany;

kark brudno szary z podłużnymi białawymi plamkami, toż samo cały przód szyi i boki ciała; środek brzucha brudno białawy; płaszcz brudno czarniawy w poprzek rudawo nieregularnie pręgowany, a w podłuż strychowany; lotki na zewnętrznej tylko chorągiewce białawo plamiste; sterówki w ogonie stopniowano klinowatym rdzawo w samych końcach są spłowiałe i czarno popylone, sześć zaś środkowych rudawe, czarno w poprzek pręgowane i popylone.

Zanim dorośnie do połowy wielkości, zaczyna się już piérzyć zaczynając od środkowych sterówek i środkowych lotek; nie przedstawiając jeszcze żadnej widocznej różnicy w kolorycie, traci wszystkie środkowe sterówki, a z powodu pozostania skrajnych ogon ma formę widłową, i ptak w tym stanie zwany bywa pospolicie widelką. Dalsza zmiana pióra odbywa się następującą kolejną: pióra właściwego kolorytu zaczynają występować na szyi, bokach ciała i płaszczu, tak, że w parę tygodni części te zupełnie się wyrównują, równocześnie ze zmianą lotek i sterówek; cała zaś głowa, wyższa część szyi, środek piersi i brzucha zostają nietknięte; w takim stanie nazywa się farbówką. W końcu dopiero, gdy już ptak równa się wzrostem ze starzymi, zaczynają występować piórka rude na czole, szybko zmieniają się przytém pióra na całej głowie, karku i szyi; pióra podkowy coraz szybciej się pokazują i wkrótce przybierają zupełnie doskonałą odzież, przy dojściu do której nazywają je myśliwi kuropatkami w okularach. Zielonki mają dziób blado rogowy i żółte nogi; dziób następnie ciemniej, a nogi chociaż ściemniałe długo jeszcze zostają żółtymi; i wtenczas gdy młode zupełnie się wyrównają ze starzymi, można je tylko odróżnić po kolorze nóg, zachowujących odcień żółtawy do samej zimy. Ptaki jesienne świeżo wypierzone, tak stare jak i młode, różnią się od starych letnich tylko żywością i świeżością kolorów, które przed samem piérzeniem się znacznie blakną.

Pisklę puchowe wierzeh głowy ma rdzawy, od czoła żółtawy, boki twarzy i podgardle blado żółte, z lekkim zielonawym odcieniem; na wierzchu i bokach głowy czarne plamki i smużki na tyle; wierzeh szaro rudawy, ku tyłowi rdzawy, czarno grubo plamisty, cały spód brudno żółtawy bez plam; dziób brudno rogowy, nogi blado cieliste.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	320	320
" siągu	520	510
" ogona	80	80
" skrzydła złożonego	155	150
" dzioba od kąta ust	21	21
" " od nozdrzy	12	12
" skoku	39	39
" palca środkowego	33	31
" pazura	11	10
" kciuka	6	6.

Jaja jajowate, krótsze lub dłuższe, w wierzchołku znacznie zespłaszczone i dosyć szpiczaste, często w kształt gruszkowaty przecho-

dzące; powierzchnia dość mocno połyskująca; barwa szaro oliwkowa lub żółtawo oliwkowa, błada, w jednych przechodząca w odcień czerwony, w innych w zielonawy, bez żadnej pstroczyny; w każdym zniesieniu tło wszystkich jednostajne, pod względem wielkości i kształtu małe przedstawiające różnice.

Wymiary jaj pojedynczych:

33,8—27; 34,5—26,2; 35,8—26,3; 36—26,6; 36,2—26; 36,2—27,2; 36,2—28; 36,6—27,8; 37,5—29 mm.

Trafają się niekiedy indywidualne odmiany czysto białych lub płowo białawych całkowicie albo ze znacznymi rdzawymi przestrzeniami i plamami, lub też białymi plamami mniej więcej upstrzone po zwykłym ubarwieniu; odmiany te przez dawniejszych autorów bywały za gatunki uważane: *Perdix montana* LATH., *Perdrix de montagne* BUFF. *Perdix damascena* LATH.

Kuropatwa ta mieszka w całej Europie z wyjątkiem okolic daleko na północ posuniętych; jak zaś daleko wkracza w granice zachodniej Azji dotąd z pewnością nie wiadomo, gdyż we wschodniej Syberii i w Turkestanie zastąpiona jest przez bliższą, lecz należyte odróżniony gatunek *Perdix barbata*, przed dwudziestu laty opisany z okazów Gabinetowi Warszawskiemu z Kiachty przez JÓZEFA WALECKIEGO nadesłanych. Nasza kuropatwa wszędzie jest miejscowa, stale trzymająca się w bliskości miejsca urodzenia. U nas bardzo pospolita w całym kraju, nie zawsze jednak równie obfita z powodu, że w ciężkie i śnieżne zimy ginie w wielkich ilościach, do tego stopnia, że potem potrzeba kilku lat sprzyjających, aby się do pierwotnego stanu rozmnożyła. Trzyna się pół uprawnych, roślinnością pokrytych, po większej części w bliskości krzaków i łąk, gdzie w pewnych porach dnia lubi szukać schronienia. Jest towarzyską w pewnym stopniu, prócz bowiem czasu legowego, przebywa stale w stadkach rodzinnych, nie mieszając się i unikając innych podobnych stadek.

Żywi się wszelkiemi ziarnem zbożowem, nasionami traw i ziół, owadami i listkami młodej niektórych roślin, w porze zimowej głównie szczytorem ozimin.

Ptakto nader łagodny i bojaźliwy; przed nieprzyjaciółmi szuka głównie ocalenia ukrywając się między trawami lub innymi roślinami, i tak waruje przyciśnięta do ziemi, dopóki się jej nie zmusi do poderwania. Spłoszona nie daleko zapada. Rozpedzone ze stada starają się w krótkie zwolnić i napowrót połączyć, w czém przedstawiają szczególną zmyślność, nie tylko bowiem, że kierują się wzajemnym wabieniem, lecz nawet bez tego zbiegają się i szukają się w miejscu, z kąd się je rozpedziło; a gdy kilka stad zostanie w jednym miejscu rozbitych, swoje się odszukają i nigdy nie zmieszają z innymi.

W Marcu jak tylko śniegi przegina, stadka rodzinne, przez całą zimę razem przebywające, rozbijają się na pary, przez cały już czas legowy w ścisłym zbliżeniu zostające. Co wieczór długo po zachodzie słońca i rankami wabią się donośnym głosem czyr—ryk ciągle powtarzanym i nader są ruchawę; przez środek dnia tak jak zawsze w paprzykach przesiadują. W Maju wygrzebują dołek na gniazdo gdziekolwiek w polu, w łące lub w krzakach i wyścielają go suchą trawą i własnym piérzem. Niosą od 18—25 jaj. Oboje bardzo starannie i twardo na przemiany wysiadują, a niekiedy oboje razem. Z młodej rodzice nieodstępnie przebywają, a samiec w razach rozpedzenia stada nierównie jest troskliwszym i czynniejszym w zwolowaniu niż samica. W Czerwcu zwykle wykluwają się pisklęta, a w Październiku przepierzone nieczem się już od starych nie różnią. W razie utraty pierwszego zniesienia powtórnie się gnieźdzą, lecz już miewają tylko od 12—16 jaj. Stare piérzą się równocześnie z młodej, od powtórnych więc i spóźnionych legów rodzice spóźnione także odbywają piérzenie.

Zrywając się, wszystkie się odzywają i wabia się ciągle w locie, aby się nie pogubić. Prócz zwykłego wabienia, które u samicy jest cieńsze, mniej ostre i mniej przeciągłe, a jeszcze cieńsze u młodych, biegając i żerując ciągle kwoczą i potrząsają ogonami. Mięso ich jest bardzo cenione i dla tego stanowią one ważny przedmiot polowania. W naszym klimacie potrzebują pewnej opieki w ciężkich zimowych czasach, a szczególnie gdy głębokie śniegi okryją się twardą skorupą; w takich bowiem razach mnóstwo ich ginie od ptaków i zwierząt drapieżnych, od ludzi łatwo je wówczas wyławiających i od głodu. W głębokich miękkich śniegach wygrzebuja nory do dna, celem dobrania się do żywności i ukrywania się przed ptakami drapieżnymi.

W okolicach wzgórkowatych i jałowych znajduje się stała rasa mniejsza, o wyrazistszych barwach, z ciemniejszą podkowiastą plamą samców, a bez żadnego jej śladu u samic. Rasa ta też się obyczajowo głównie odznacza, że po spędzeniu i rozproszeniu tak twardo przypadają do ziemi, nie poruszając się już wcale, dopóki widzą niebezpieczeństwo, że wyszukanie ich, przy pomocy nawet najlepszego wyzła, jest nadzwyczaj trudnym. Sam nieraz widząc miejsce, gdzie zapadły, uparczywie szukałem bez skutku, a dopiero wieczorem o zmroku przekonałem się, że siedziały w tym samym miejscu, gdzie zapadły i poruszyły się dopiero, gdy się dobrze zciemniło. Ptaki takie znajdują się we wzgórkowatych okolicach południowej części Królestwa, w północnych i w równinach Mazowska nigdy ich nie widziałem. Od zwyczajaj twardego dosiadywania znane są pod nazwą kamionek.

C O T U R N I X.

Skok bezbronny; lotka 1a najdłuższa; ogon wązko klinowaty o 12 sterówkach, w pokrywach całkowicie ukryty; jaja grubo plamiste.

192. *Coturnix dactylisonans*. *Przepiórka*.

Coturnix GESN. AV. 353.

Perdix cturnix BRISS. AV. 1. p. 247. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 466. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 6. p. 575. n. 201. tab. 166. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 111. sp. 25.

Tetrao coturnix L. SN. XII. 1. p. 278. n. 20. — GM. LSN. XIII. 1. p. 765. n. 20. — PALL. Zoog. 2. p. 80. n. 228.

La Caille BUFF. Ois. 2. p. 449. tab. 19. — PL. enl. 170.

Coturnix dactylisonans MEY. Vög. Liv. u. Estl. p. 167.

Ortygion coturnix KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 289.

Przepiórka MYŚL. PT. — Głusiec przepiórka JUNDŹ. — Przepiórka właściwa Tyz. — Przepiórka zwyczajna WAGA. — Kuropatwa przepiórka WODŹ.

Z wierzchu szara czarno i płowo pstra, od spodu płowa, na piersi rdzawo zafarbowana (samiec), lub czarno plamkowana (samica).

Dziób czarny, nogi cieliste z białawymi pazurami; tęczka kasztanowato brunatna.

U starego samca wierzeh głowy brunatno czarny, szaro rudawemi końcówkami mocno plamiony, przedzielony środkiem bardzo wąską smugką płową i z boków opasany szerszą smugą tegoż samego koloru, od czoła po nad okiem na tył karku zachodzącą; boki twarzy mniej lub więcej rdzawe, u niektórych płowo i czarniawo poplamione, podgardle czarniawe; kark i cały płaszcz szary, upstrzony wązkiemi płowemi płomykami i czarniawemi wielkimi plamami na karku, plecach, piórach łopatkowych, barkówkach i kuprze, na pokrywach zaś skrzydłowych obrzednio w poprzek rudawo prążkowany, z podługowatych zaś płomyków okazują się na niektórych piórach ślady z białawej stosiny; cały spód blade płowy, na spodzie szyi i piersiach rdzawo zafarbowany i wąziutko białawo po stosinach strychowany; na bokach ciała podłużne rdzawe i czarniawe smugi; lotki brunatno szare, na zewnętrznej chorągiewce szeregiem rdzawych plam znaczone; sterówki brunatne, rudawo brzeżyste i prążkowane. Na odzieży świeżo po wypierzeniu żywsze kolory, a mianowicie tło płaszcza kolorem rdzawym przejęte, wszystkie jasne płomyki mocniej żółtawe, plamy czarniejsze; na piersiach mocniejsze rdzawe zafarbowanie. W początku lata przed pierzeniem się wszystkie kolory mocno wyblakłe.

Samica różni się od samca kolorem całego podgardla i niższej części twarzy jednostajnie blade płowym; na przodzie szyi i wyższej części piersi, słabo rdzawym odcieniem pociągniętej, ma gęste czarniawe plamki, na bokach zaś ciała czarniawe tylko podłużne strychy i plamy.

W pierwszym piérzu wszystkie podobne do samicy, bledsze mają plamkowanie na piersi i bokach ciała; dziób blade brunatny z żółtawą zuchwą.

Po pierwszym zmianie piérza przybierają odzież jak na starych, środkiem wierzchu ciała mają jednak końcówki piór popielatowo poplamione; u samców przód szyi i piersi są już rdzawo pociągnięte i białawo strychowane, lecz podgardle i spód twarzy jak u samicy blade płowe, przestrzeń ta od spodu opasana prążką czarniawą ze rdzawym pomieszaną, nad którą jest druga prawie równoległa, środkiem przzerwana. Po pewnym dopiero czasie zaczynają się pokazywać czarne piórka na środku podgardla i przed odlotem jeszcze przestrzeń ta się wyrównywa i ściemnia, lecz otoczenie całe zostaje jasno płowem.

Pisklą puchowe z wierzchu rudawe, z czarniawemi dwiema smugami, wązkim rudawym paskiem przegrodzonymi przez całą długość, zaczawszy od głowy aż do ogona; na skrzydłach i bokach wierzchu ciemne, niewyraźne plamy; cały spód blade żółtawy; dziób blade żółtawy z ciemniejszym szczytem; nogi białawo cieliste.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	196	196
" siągu	364	352
" ogona	38	38
" skrzydła złożonego	105	105
" dzioba od kąta	18	17
" " od nozdrzy	6	6

Długość skoku	♂ 29	♀ 28
" palca środkowego	27	22
" pazura	4	4
" ksiuka	8	6
" pazura	2	2.

Jaja krótkie, pękate, jajowate lub zbliżone do kształtu gruszkowatego, w wierzchołku mocno zeszczuplone, o gładkiej skorupie, mocno lub miernie połyskującej; tło żółtawe, brunatno lub szaro żółtawe, ciemniejsze lub bledsze, ciemno brunatnymi, dużymi, nieregularnymi plamami tak gęsto upstrzone i pomazane, że niekiedy większa część tła bywa niemi pokryta; niekiedy między temi są jeszcze bardzo drobne i gęste bledsze plameczki; inne całkowicie samymi drobnymi kropkami i plamkami gęsto upstrzone; na niektórych zaś o plamach średniej wielkości daje się postrzegać ślad obrączki przy podstawie. W każdym zniesieniu kolor tła i plam jednakowy, sposób zaś upstrzenia może być jednostajny lub różnorodny.

Wymiary jaj pojedynczych:

29 — 22,5; 29,8 — 23,6; 30 — 24; 31 — 22,3; 32 — 24; 32,2 — 24 mm.

Mieszka w Europie, w Azji zachodniej i w Afryce; wszędzie przeletna. U nas w całym kraju pospolita, lecz obfitsza w żyznych okolicach niż na lekkich gruntach. Przylatuje w końcu Kwietnia lub w samym początku Maja, stosownie do rozpoczynającej się vegetacji; we Wrześniu zaczyna znowa odlatywać, lecz ciągle się jeszcze je spotyka do połowy Listopada, jeżeli ich pierwsi śniegi nie wystraszą. Trzyma się zarówno w polach obsianych jak w suchych łąkach; w czasach podróży jesienną często zapada po krzaczkach polnych, a z wiosny, zanim jeszcze oziminy stosownie podrosną, zatrzymuje się przez pewien czas po błotach nie zbyt wilgotnych, starą niekoszoną trawą okrytych.

Żaraz po przybyciu samce zaczynają się wabić znanym powszechnie głosem: pit-pi-pit, które pospółstwo frazą pójǳcie żać naśladuje; głos ten jest donośny i daleko się rozlegający, lecz im się więcej zbliżać ku odzywającemu się ptakowi, tym więcej słabnie i coraz więcej staje się stłumionym; przed każdym takim zawabieniem się kilka razy powtórzonem, wydaje inny głos chrapliwy: mama-mama. Najwięcej się wabia rankami i wieczorami, chociaż i w ciągu całego dnia się odzywają; w nocy zaś mają pewne godziny stałe, w których się słyszeć dają i skoro tylko jedna się odezwie, wszystkie z całej okolicy odpowiadają. Samica odzywa się cienko i piskliwie, a w innych razach wydaje głuche kwokanie. Żywi się ziarnami zbożowymi i nasionami traw i ziół, listkami i owadami, z pomiędzy których cheiwa na mrówce poczwarki. Spłoszona leci po nad samą ziemią i w krótkość zapada, a w ogóle niechętnie się zrywa; lot jej jest równy i szybki a mianowicie gdy się rozpędzi. Do podróży łączą się w coraz większe stada, wzrastające w miarę posuwania się dalej; na pobrzeżach i wyspach morza Śródziemnego w zbierają się w ogromnych ilościach, przygotowując się do przebycia tej największej na ich drodze przeszkody. Mnóstwo ich wylawiają mieszkańcy tych okolic i dla niektórych stanowią one ważny artykuł dochodu. W razach nągłych nawalnic całe stada giną. Dostawszy się do przeciwnego brzegu, padają na ląd tak zmęczone podróżą, że prawie rękami brnąć się dają. Do takich większych przelotów wysoko się wzbijają; do podróży zaś tak mają silny popęd, że chowane w klatkach za nadejściem pory są bardzo niespokojne i ciągle usiłują podlatywać.

Pomimo, że są wielożenne i że samiec wcale się nie zajmuje potomstwem w czasie legowym, najwięcej się je spotyka parami, i zdaje się, że samiec pilnuje się głównie jednej samicy, dopóki się ona nie wyniesie; wten czas dopiero opuszcza ją i szuka innej. Samica niesie się między zbożem lub trawą w dolku płasko rozgrzebanym i dość grubo wysłanym suchą trawą, częstokroć ze znaczną ilością mchu pomieszaną. Niesie 8—16 jaj, i te przez 3 tygodnie wysiaduje. Pisklęta wodzi bardzo troskliwie lecz nie długo, opuszcza je bowiem, gdy do połowy wielkości dorosną; wkrótce się one rozdzielają na mniejsze gromadki i nigdy się ściśle towarzystwa nie trzymają. Samica wkrótce po opuszczeniu pierwszego potomstwa powtórnie się niesie w Lipcu lub Sierpniu.

Mięso przepiórek jest bardzo delikatne i smaczne, a szczególnie gdy się pod jesień pospasają; tak częstokroć tyją, że całe ich ciało powleczone bywa grubą warstwą tłuszczu i prawie podwaja się ich waga; w takimto stanie puszczają się w podróż.

OTINAE. DROPIE.

Dziób mierny, od głowy krótszy, prosty, ze szczęką przy końcu łukowato schyloną; zuchwa nieco od szczęki krótsza; krajce szczęki przy końcu wyszczerbione.

Nozdra przysródkowe, przyszczytne, we wklęsłości umieszczone, otwarte, upiérzenie od czoła ponad nozdra zachodzące.

Nogi mierne, podkasałe, trzypalcowe; palce krótkie, w osadzie błoną spięte i obrabione; pazury paznogciowate, tępe, lub słabo w końcach zwężone; obówie siatkowate.

Skrzydła mierne, z lotką 2ą i 3ą najdłuższą.

Ogon krótki lub mierny, prawie równy lub słabo stopniowany i zaokrąglony, o 18 lub 20 sterówkach.

Jaja krótkie, pękate, eliptyczne lub jajowate, niekiedy prawie kuliste, o skorupie cienkiej, gładkiej, z porami mało widocznymi, mocno połyskującej, białej z zielonawem przeświecaniem. Barwa tła zielono oliwkowa lub brunatno płowa z plamami brunatnymi lub oliwkowemi, mniej więcej ciemnymi i wyraźnymi.

Naturalne to skupienie składa się z kilkunastu gatunków, właściwych tylko staremu łaadowi; sato po większej części ptaki okazałe, a najmniejsze wielkością kurze domowej wyrównywały. Budowa ich jest dosyć ocieźła i krępa, głowę mają mierną na niedługiej szyi osadzoną; oczy nadmierne po bokach głowy, w połowie długości. Upiérzenie dropi jest charakterystyczne, z wierzchu po większej części rudawe czarno upstrzone. Przedstawiają one tę wspólną całej rodzinie właściwość, że puch i puchowe części piór są na niektórych częściach ciała różowe. Samce, prócz tego że są znacznie od samic większe, różnią się zawsze pewnymi szczegółami w upiérzeniu, często posiadają na głowie lub szyi kołnierze, brody lub wasy, z długich różnie strzępiastych piór ułożone. Ozdób tych dostają dopiero po dwóch latach skończonych.

W ogóle są towarzyskie, i uważano że w pewnych porach roku samce i samice trzymają się oddzielnymi stadkami. Lot dropi w ogóle jest ciężki i niewytrzymały, a mianowicie też ciężko się do lotu zrywają, przebiegłszy poprzednio pewną przestrzeń machając skrzydłami; biegają dość szybko, lecz zwykle powolnie się przechadzają. Często, a szczególnie w upały, przypadają do ziemi sposobem ptaków grzebiących i długo nieruchomie w tej postawie spoczywać lubią. Żywią się liśćmi rozmaitych ziół pustyniowych, szczypio-rem zbóż, owadami, a w mniejszej ilości nasionami. Podobnie jak ptaki grzebiące polykają drobne kamyczki. Są zwykle ostrożne i na miejscach otwartych bardzo trudne do podejścia, lecz niekiedy w czasie wylegania się na ziemi tuż do siebie dopuszczają.

Gnieźdzą się na ziemi w miejscach zupełnie równych i odkrytych; na gniazdo wygrzebuja dołek nieregularny, gdzie bez żadnego podeślenia jaja składają. Liczba jaj niestała, od 2—8 w różnych gatunkach. Samica wysiaduje bez udziału samca, i długo wodzi za sobą pisklęta. W czasie parzenia się samce tokują z roztoczonym jak indyk ogonem.

Mięso dropi jadalne.

OTIS.

Dziób ścięśniony, miernie wysoki, ze szczytem wydatnym, od nozdrzy zaokrąglonym i sklepisto spuścistym. Ogon krótki, prawie równy.

193. *Otis tarda*. Drop'.

Otis s. Tarda avis BRISS. Av. 5. p. 18. n. 1.

Otis tarda L. SN. XII. 1. p. 264. n. 1. — GM. LSN. XIII. 1. p. 722.

n. 1. — BREHM, Natg. eur. p. 473. — NAUM. Vög. Deutschl. II.

7. p. 12. n. 202. tab. 167. 168. — PALL. Zoog. 2. p. 96. n.

236. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 294. — TYZ. Orn. pow. 3.

p. 174. sp. 3.

L'Otarde BUFF. Ois. p. 1. tab. 1. — PL. enl. 245.

Drop' wąsacz MYŚL. Pt. — Drop' pospolity KŁUK. — Drop' brodaczy TYZ.

Głowa z szyją popielatą, płaszcz rudy, czarno fładrowany, spód biały.

U starego samca głowa, wyższa część karku i przednia część szyi blade popielate, u niektórych przeważnie miejscami białawe; podbródek białawy; pod żuchwą szerokie wąsy około czterech cali długie, z piórek tęgich, wąskich, o bardzo cienkich i rzadkich promykach; wąsy te ptak dowolnie rozstawia lub przykłada do twarzy. Płaszcz rudo rdzawy, gęsto poprzecznie czarno pręgowany; na kuprze i pokrywach ogonowych mocniej rdzawych rzadkie i węższe prążkowanie; pokrywy skrzydłowe na całym brzegu skrzydła i nadlotki popielate, z białymi końcami; cały spód biały. Lotki pierwszorzędne czarne, przedramieniowe białe; ogon biały z czarną przy końcu przepaską, lecz dwie tylko sterówki skrajne są w całej długości białe; u następnej znajduje się na chorągiewce skrajnej duża rdzawa plama, ku środkowi

ogona plamy takie coraz są większe, a dwóm środkowym sterówkom zostaje tylko biała nasada, na tych ostatnich w miejscu czarnej przepaski dwie węższe. Dziób sinawy, nogi ziemisto szare, tęczą żółtawo brunatna.

Ptak w pierwszym piérzu różni się tylko brakiem wąsów na bokach twarzy.

Samica znacznie mniejsza, podobna zupełnie do samca, bez wąsów.

Pisklę puchowe ma bardzo grube nogi; koloryt wierzchni składa się z mieszaniny rudo żółtawego, rudo czerwonego i czarniawego, od spodu są brudno białe.

Wymiary:

	♂	♂	♀
Długość całkowita	1040	1000	—
" siągu	2265	2190	—
" ogona	315	290	265
" skrzydła złożonego	630	600	595
" dzioba od kąta ust	85	80	77
" " od nozdrzy	46	32	28
" skoku	160	150	145
" palca środkowego	60	60	51
" pazura	20	21	15
" palca skrajnego	42	—	35
" pazura	13	—	12
" palca wewnętrznego	33	—	28
" pazura	13	—	13
" części obnażonej goleni	—	65	56.

Jaja miernie krótkie, jajowate lub eliptyczne, nagle zwężające się na obie strony, lecz dość tępo zakończone; skorupa gładka, mocno polyskująca. Tło szaro oliwkowe, brunatno szare, popielato niebieskawe lub brunatno oliwkowe, jaśniejsze lub ciemniejsze. Spodnie plamy szaro oliwkowe bardzo blade, wierzchnie oliwkowe niewiele ciemniejsze; plamy są mniej więcej duże, nieregularnie podługowate i nie zbyt gęste; rzadko trafiają się nieplamiste. Pomimo wielkiej różnorodności koloru tła, na pierwszy rzut oka mało się między sobą różnią.

Wymiary jaj pojedynczych:

81 — 55; 80 — 61; 80 — 60; 80 — 56; 77 — 60; 75 — 56.

Gatunek ten obszernie jest rozmieszczony, zamieszkuje bowiem rozległe stepy Azji zachodnio środkowej, równiny Afryki północnej, a w Europie kraje południowe i środkowe, lecz głównie część wschodnio południową. U nas nieliczny i właściwy tylko kilku okolicom, gdzie się w małej liczbie wywodzi, a mianowicie na obszernej równinie około Łowicza i Błonia, w Półkciu między Wyszogrodem i Ciechanowem, na Podlasiu koło Międzyrzecza i Czemiernik, w Chełmskiem koło Stawu, w Zamojskiem pod Komarowem i Sniatyczami, w niektórych także miejscach w Kaliskiem; gdzieindziej pokazuje się tylko na przelotach. Na Wołyniu nierównie już jest pospolitszym, lecz nie tyle jeszcze jak na Ukrainie i dalszych zadnieprowych stepach. Z klimatów zbyt ostrych jak Syberyja odlatuje na zimę i pierwszy z ptaków wędrownych powraca; w klimatach zaś mniej zimnych zimuje, nie trzymając się stale miejsca lęgowego, lecz właśnie w porze zimowej najczęściej się pokazuje w okolicach nielegowych; podobnie także wędruje wśród lata.

Budowa tego ptaka, stosunkowo cięższa niż u większej liczby gatunków tej rodziny, wskazuje że ptak ten nie należy do lotnych, a szczególniej, że nie łatwo mu przychodzi się poderwać. Zdaje się jednak, że przesa-

dziane są podania o polowaniu na nie z chartami. Być może, że zdarzają się skuteczne wypadki podczas ostrych mrozów, gdy są zbiedzone lub jakoś powiadają obmarzniete po odwilży, lecz trudno wierzyć, aby się to udawało w zwykłych okolicznościach wiedząc, jak się podrywają do lotu.

W ogóle są bardzo ostrożne, a mianowicie z wiosny; w otwartym miejscu człowieka pieszego nigdy na strzał nie dopuszczają. Wśród lata jednak często przypadają do ziemi i warują na sposób ptaków grzebiących; wówczas to tak blisko dają się schodzić, że prawie kijem ubić je można.

Prócz żywności roślinnej zdaje się, że obficie po stepach różne gatunki szarańczy i koników głównego mu pokarmu przez lato dostarczają. Gnieździ się w stepach na zupełnie nagich miejscach, lub w pośród traw; w naszych stronach między zbożami, częstokroć bardzo gęstemi. Jaj niesie 2.

Szyja samców w porze godowej bardzo się rozdyma skutkiem nagromadzenia się pod nią grubego pokładu materii tłuszczowej, a mianowicie u spodu, gdzie się tworzy pewien rodzaj torby; po przejściu tej pory zgrubiałość ta znika. Młode temu nie ulegają, albo chyba tylko w bardzo małym stopniu.

W czasie wiosennym często samce zwodzą między sobą zacięte walki, szarpając się dziobem i tłukąc skrzydłami.

Mięso dropia uważane jest za smaczną zwierzynę, podobne do sarniny. Wszelkie usiłowania przyswojenia i zamięcenia go na ptaka domowego zapewne okazały się bezskutecznymi dla wrodzonej i niepodobnej do przełamania dzikości.

194. *Otis tetrax*. *Strept.*

Anas campestris GESN. AV. 795.

Otis minor BRISS. AV. 5. p. 24. n. 2. tab. 2. f. 1. 2.

Otis tetrax L. SN. XII. 1. p. 264. n. 3. — GM. LSN. XIII. 1. p. 723. n. 3. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 476. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 7. p. 52. n. 203. tab. 169. — PALL. Zoog. 2. p. 100. n. 237. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 295. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 180. sp. 14.

La petite outarde ou Cannepetière BUFF. Ois. 2. p. 40. — PL. enl. 10 et 25.

Tetrax campestris LEACH.

Drop kamionek i pardwa MYŚL. PT. — Drop mniejszy JUNDŻ. — Drop strepet TYZ. — Strepet gm. na Ukrainie.

Z wierzchu rudawy, subtelnie brunatno prążkowany, od spodu biały; u samca podgardle popielate, szyja czarna.

U starego samca wierzch głowy płowy, brunatno gęsto plamisty; między podgardlem popielatym, zachodzącym za uszy i czarną szyją biała obrączka z przodu na dół przedłużona; na tyle karku grzywka z długich wąskich piór; u spodu szyi biała półksiężycowa półobróz, odgrodzona od białości dalszych części spodnich czarną, od tamtej węższą. Płaszcz rudawo płowy, subtelnie i gęsto upstrzony prążkami ciemno brunatnymi, krokiewkowato ku sobie pochylonemi w kierunku stosin. Szrank skrzydła, nadlotki i lotki białe, u pierwszorzędných tylko końce brunatne, coraz dłuższe ku brzegowi skrzydła; odpowiednie im nadlotki także brunatne, białe zakończone; sterówki białe, brunatno plamkowane i w pewnej odległości od końca przepaską opatrzone, na

środkowych białość zastąpiona płowym kolorem; końce ostatnich pokryw ogonowych białe. Dziób i nogi sine, tęczę brunatno żółtawę.

Samica mniejsza, tło wierzchnie ma mocniej żółtawę, z grubszy brunatnym rysunkiem, szyję i wyższą część piersi rudawę, brunatno pstre, prócz podgardla; reszta jak u samca, na bokach tylko brzucha ma krokiewkowate brunatne plamy.

Młode obu płci w pierwszym piérzu podobne do samicy, odznaczają się od niej mniej żółtym tłem płaszcza, białym podgardlem, ciemne zaś plamy całej pstroczyny są ciemniejsze i dalej rozciągają się na biały spód ciała, gdzie są znacznie większe; podbrzusze i pokryw podogonowe plamiste; prócz tego na wierzchu głowy ciemne plamy drobniejsze, a tęp samem rudawę przemagają. Płcie łatwo się rozróżniają po wielkości.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	462	440
„ siagu	904	870
„ ogona	115	105
„ skrzydła	270	255
„ dzioba od kąta ust	40	37
„ „ od nozdrzy	15	13
„ skoku	63	67
„ części obn. goleni	28	17
„ palca środkowego	32	30
„ pazura	10	9.

Jaja podobnych kształtów do dropiowych, skorupę mają stosunkowo grubszą i mocniej połyskującą. Tło najczęściej zielono oliwkowe lub przeciwnie, oliwkowo brunatnymi plamami nie zbyt odznaczonymi upstrzone; rzadziej się trafiają seledynowo zielone.

Wymiary jaj pojedynczych:

55 — 40; 54 — 37; 51 — 37; 47 — 40.

Strepet mieszka obficie w stepach środkowej Azji, nie posuwając się tak daleko na wschód i północ, jak drop właściwy; równie obficie w całej stepowej Rosji południowej, na Ukrainie, Podolu, w Turcji i Węgrzech; rzadszy dalej na zachód, na pobrażach i wyspach Morza Śródziemnego, gdzie się aż do Hiszpanii rozciąga; znajduje się także w Afryce północnej. Do krajów środkowej Europy zalatuje tylko przypadkowo; Królestwo Polskie podobnie nawiedza, i bywa bardzo rzadko postrzegany; wiadomo mi o kilku okazach ubitych w kraju, z których dwa upolowane pod Warszawą, cztery pod Nieborowem, jeden w Lubelskiem; dwa są w zbiorze Gabinetu Warszawskiego, trzeci u księdza kanonika WYSZYŃSKIEGO. W ostatnich latach także kilka zabito w różnych okolicach kraju, a między niemi jednego starego samca w odzieży godowej. Zalatuje najczęściej w późnej jesieni lub w początku zimy, pojedynczo lub w małych towarzystwach. Starego samca w odzieży godowej jednego tylko krajowego widziałem.

Obyczaje strepeta są dosyć podobne do dropiowych, nie tyle jednak jest ostrożnym. Żywi się tak samo roślinnym i zwierzęcym pokarmem, podczas zimy głównie listkami oziminy, rzepaku i innych ziół. Gnieździ się w stepach i polach roślinnością pokrytych. Nie zgadzają się naturalisci co do liczby jaj, to jest: jedni podają 2—4, inni 3—5, a inni 8—12, zdaje się jednak, że cyfra ostatnia jest przesadzona. Wysiadująca samica dostrzegłszy zbliżającego się człowieka, zbiega z jaj i w oddaleniu dopiero porywa się na skrzydła. MIKOŁAJ ARCIBASZEW w opisie wycieczki ornitologicznej

w roku 1858 na brzegach Sarpy odbytej ¹⁾ powiada: „Samiec w porze godowej podlega jak drop rozdeciu szyi, odmiennemu cokolwiek od gatunku poprzedzającego; znajduje się ono bliżej głowy i składa się z materii gęstszej, tworzącej pewien rodzaj kłębka. Samiec w porze tej obiera sobie wzgórek, na który przybywa co rano podskakiwać, z wydawaniem głosu suchego: trek; głos ten, jakkolwiek nie jest zbyt silny, z bardzo znacznej odległości słyszeć się daje; chłopcy rosyjscy znający ten zwyczaj, łatwo poznają to miejsce po trawie wydeptanej, stawiają tam sidła, w które przybywający ptak pełen zapалу niebawem wpada.“

Mięso jadalne i więcej cenione od dropiowego.

H O U B A R A.

Dziób szczuplejszy niż w rodzaju poprzedzającym, nieco rozszerzony, a przy końcu zwężony zaczawszy od przodowego kąta nozdrzy; szczeka mniej sklepista.

Nogi stosunkowo wyższe.

Ogon mierny, szeroki, stopniowano zaokrąglony.

195. Houbara Macqueeni. *Hubara wschodnia.*

Otis Houbara BREHM, Natg. eur. Vög. p. 477. — ENDL. u. SCHOLTZ. Naturfreund. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 7. p. 66. n. 204. tab. 170. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 296. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 177. sp. 8. (*ex parte*).

Otis Macqueeni HARDW.

Houbara Macqueeni Bv.

Z wierzchu gliniasto płowy, z bardzo subtelnym brunatnym upstrzeniem i grubym plamkowaniem; na karku kołnierz suty, czarny od góry, biały od spodu.

U ptaka starego środkiem wierzchu głowy czubek złożony z długich białych piórek, z których przodowe czarno kończyste; czoło i boki głowy płowe z bardzo subtelnym brunatnym prążkowaniem; gardziel biała, przód szyi popielaty, w czem spodnie pióra długie obwisłe; na bokach karku rzędy długich piór wąskich tworzą kołnierz obszerny, czarny w połowie górnej, biały od spodu. Płaszcz gliniasto rudawy, z subtelnym brunatnym gęstym falowaniem, prócz tego posypyany grubymi poprzecznymi plamami, kolorem tła poprószonemi; na szrankach skrzydeł i nadłotkach kolor tła białawy z ciemnym falowaniem. Piersi i dalsze części spodu białe. Lotki białe, czarno zakończone; na sterówkach, mocniej od płaszcza rudych, trzy czarne przepaski, środkowe i końce sąsiednich prążkowane. Dziób czarniawo rogowy; nogi popielate; tęczce brunatno żółtawe.

¹⁾ Bulletin de la Société imp. des Natur. de Moscou. an 1859. n. 3. p. 70.

Samica mniejsza, mniejszy ma kołnierz, krótsze piórka w czubie i u spodu szyi; na płaszczu nieco grubiej falowana i plamista.

Wymiary:

Długość skrzydła złożonego	5
ogona	430
dzioba od kąta ust	230
od nozdrzy	55
skoku	25
części obnażonej goleni	95
palca środkowego	40
pazura	33
palca skrajnego	11
pazura	25
palca wewnętrznego	7
pazura	20
	9.

Jaja więcej podługowate i stosunkowo szczuplejsze niż w obu poprzedzających, tło mają rudawo oliwkowe upstrzone wyraźnymi i dość grubymi plamami brunatno oliwkowymi; prócz tych miewają jeszcze po parę zygzakowatych strychów tegoż samego koloru.

Gatunek ten jest mieszkańcem południowo zachodniej Azji, do Europy zalatuje tylko przypadkowo; był postrzegany w Turcji, w Dalmacji, Niemczech i Belgii; najdalej na północ posunął się do Szleswigu, i ubity tam okaz znajduje się w jednym z prywatnych zbiorów tamtejszych. Zaliczam go do fauny krajowej z jedyne go faktu złowienia żywcem starego samca w Grudniu roku 1862 w leśnictwie Ilza, zład nadesłany został do Gabinetu Warszawskiego. Drugi okaz tegoż gatunku, oddawna w Gabinetecie naszym przechowany, ubity był na Szlaku w okolicach Katowic w roku 1800, i razem nabyty ze zbiorami MINKWITZA.

Dawniejsi ornitologowie uważali ptaka zalatującego do środkowej Europy za jedno z afrykańskim *Otis Houbara* L., lecz gdy HARDWICK odróżnił pierwszego pod nazwiskiem *O. Macqueeni* z powodu małych różnic, a mianowicie czarnej pstroczyny na białych piórach czubowych, przekonano się, że właśnie te azjatyckie ptaki, nie zaś *O. Houbara* zabijaniami były w Europie środkowej. Nie wszyscy jednak na to się zgodzili i długo uważali za niuzasadniony gatunek HARDWICKA; obecnie to już żadnej nie przedstawia wątpliwości, że to są dwa gatunki doskonale się różniące; inni jak BONAPARTE i DES MURS oba zaliczają do fauny europejskiej, utrzymując, że afrykański *O. Houbara* L. bywa w Hiszpanii i Sycylii.

Drop ten głównie przebywa w odludnych pustyniach i gnieździ się w miejscach dalekich od osad ludzkich. Według BREHMA niesie 4 lub 5 jaj. Obyczaje jego są podobne jak innych gatunków, bardzo małe pod tym względem przedstawiających różnice. Wyżej wymieniony krajowy okaz najedzony był ziarnem prosa, lecz widocznie nie mogło ono być strawionem, gdyż wszędzie po kiskach znajdowało się bez żadnej zmiany. Tak był schudzony i osłabiony, iż go żywcem ujęto, w żaden więc sposób nie mógłby przetrwać mrozów dosyć już silnych w tej porze.

Ptak wymieniony przez Pr. EWERSMANNA jako zamieszkujący stepy Morza Aralskiego i nad Sir-Daria, i rozciągający się do wschodnich prowincji Chińskich jest właśnie tymże gatunkiem. (EWERS. Bull. de la Soc. des Natur. de Moscou 1850. IV. p. 578).

OEDICNEMIDAE. KULONY.

Dziób mierny lub dłuższy od głowy, prosty, silny, czworograniasty, przy nasadzie miernie rozszerzony, przy końcu ściętniony; szczyt wydatny, zaokrąglony; bródka klinowato ścięta, mniej więcej zadarta. Nozdrza przyśrodkowe, wąskie, podługne, na przetrzał otwarte.

Nogi podkaszale, mniej więcej długie, nieco nabrzmiałe, trypalcowe; palce krótkie, w osadzie błoną spięte; pazury krótkie, ostre, słabo zakrzywione; obówie siatkowate.

Skrzydła mierne, lotka 2a najdłuższa, barkowe prawie sięgające do końca skrajnych.

Głowa duża, z czołem podniesionem; oko wielkie z obszerną źrenicą.

Ogon mierny, stopniowano klinowaty, płaski, o 12 sterówkach.

Jaja eliptyczne, dosyć pękate, niekiedy prawie kuliste, o skropie dosyć cienkiej, zbitiej, matowej lub bardzo słabo połyskującej, wewnątrz białej; pory mało znaczne. Barwa płowa z ciemno brunatną gęstą pstrociną, złożoną z niewielkich plam, strychów i zygzaków.

Rodzina ta składa się z kilku gatunków rozmieszczonych po wszystkich ładach półkuli wschodniej, nie wyłączając Australii i większych wysp Oceanu Spokojnego. Ptaki te przedstawiają pewne środkujące podobieństwo między dropiami i dżdżownikami, i z tego powodu dawniejsi naturalści znane im gatunki w tych dwóch Linneuszowskich rodzajach zamieszczali; TEMMINCK je powoływał i zebrał w osobnym rodzaju *Oedicnemus*. Obecnie rodzaj ten rozdziela na zasadzie różnic w kształcie dzioba i stosunkowej długości nóg, mimo to jednak skupienie zostaje jednolite tak ze względu na kształtów ogólnych, jak i obyczajów. Zbliżanie zaś do dżdżowników jest nie naturalnem ze wszelkich względów, te bowiem należą do wielkiego działu bekasowatych *Aegialites*, a kulony żadnego z niemi nie przedstawiają powinowactwa. Ostatecznie rozstrzygnął tę sprawę DES MURS na mocy cech oologicznych, i zbliża je stanowczo z rączakami *Cursores*, od których różni je tylko budowa dzioba; tym więc sposobem rodzina kulonów zajmuje pośrednie stanowisko między dropiami i rączakami. Raz się do roku pierza.

OEDICNEMUS.

Dziób od głowy nieco krótszy; nogi miernie wysokie.

196. *Oedicnemus crepitans*. Kulon.

Oedicnemus BELL. AV. 51.

Pluvialis major oedicnemus vulgo dicta BRISS. AV. 5. p. 77. n. 12. tab. 7. f. 1.

Otis oedicnemus LATH. IND. ORN. 2. 661. n. 11.

Charadrius oedicnemus L. SN. XII. 1. p. 255. n. 10. — GM. LSN.

XIII. 1. p. 689. n. 10. — PALL. ZOOG. 2. p. 146. n. 267.

Grand Pluvier ou Courlis de terre BUFF. OIS. 8. p. 105. tab. 7. — PL. ENL. 919.

Oedicnemus crepitans TEMM. MAN. D'ORN. II. 2. p. 521. — BREHM, NATG. EUR. VÖG. p. 482. — NAUM. VÖG. DEUTSCHL. II. 7. p. 92. n. 206. tab. 172. — KEYS. ET BL. WIRBTH. EUR. n. 309. — TYZ. ORN. POW. 3. p. 191. sp. 5.

Oedicnemus griseus KOCH, BAIER. ZOOL. 1. p. 266. n. 171.

Czajka grubonóg KLUK. — Kulon właściwy TYZ. — Kulon zwyczajny WAGA.

Płowy, brunatno płomykowany, biały na brzuchu, ze rdzawem podogoniem; oczy wielkie, żółte.

Stare ptaki obu płci jednakowe bez żadnej różnicy, z wierzchu szaro rudawe, z czarno brunatnymi płomykami wzdłuż każdej stosiny przez całą długość pierza; na grzbiecie te plamy są najszersze, na barkówkach najdłuższe; uzdy, smuga pod okiem, gardziel, brzuch i upierzenie łyskie białe; szyja i piersi blade płowe, brunatno w podług strychowane; w poprzek pokryw skrzydłowych pręga biała, czarniawo od tyłu obrzeżona; nadlotki białawe, czarno kończyste. Lotki czarne z białymi nasadami u pierwszorzędnym, czarność ta na stronie wierzchniej dalej zachodzi, a u dwóch skrajnych zostają szerokie białe przepaski w $\frac{3}{4}$ długości; u trzech tylnych pierwszorzędnym końcówki białe. Ogon białawy czarno kończysty i czarniawo w poprzek pręgowany, prócz dwóch środkowych sterówek rudawo szarych; sąsiednie podobnym kolorem w pewnej części pociągnięte; pokryw podogonowe rdzawe. Nasada dzioba i nogi żółte, koniec dzioba czarny; tęczka żółta.

Młode w pierwszym pierzu odznaczają się światlejszym kolorytem na wierzchu ciała, co tym sposobem powstaje, że każde pióro płaszcza ma światło płowe obrzeżenie, na wierzchu zaś głowy i karku drobniejsze płomyki; prócz tego łatwo je poznać po nogach mocno zgrubiałych w przegubach, co się powolnie zmniejsza i do zimy jest widocznem.

Pisklą puchowe z wierzchu rudawo gliniaste, z kilkoma czarnymi prążkami ułożonemi w następujący sposób: jedna w poprzek czoła między oczami, siedm podługnych na głowie niektóre łączą się na karku w dwie smugi przebiegające środkiem grzbiecia do samego ogona; na skrzydle smuga zajmująca ramię i przedramię, na słabiznach ukośna najgrubsza ze wszystkich; cały spód bledszy bez pstrocin.

Wymiary:

	♂	♀	♀
Długość całkowita	430	430	440
" po koniec nóg	490	490	490
" siągu	864	850	847
" ogona	140	130	138
" skrzydła złożonego	240	240	242
" dzioba od kąta ust	54	53	53

	5	2	2
Długość dzioba od nozdrzy	22	21	18
" skoku	84	79	72
" części obnaż. gołeni	22	20	20
" palca środkowego	30	31	34
" pazura	4	6	6

Jaja eliptyczne, częściej miernie podługowate niż krótkie, rzadko jajowate; skorupa matowa. Tło blade żółtawe, często wpadające w lekkie odcienia brunatne lub zielonawe, blade popielatemi plamkami z rzadka posiane; wierzchnia pstrocizna składa się z plam, plamek, krętych strychów i sznureczków oliwkowych lub brunatnych, gęsto po całym tle rozmieszczonych; niekiedy większe i liczniejsze plamy przy jednym z końców lub w pasie środkowym.

Wymiary jaj zniesieniami:

$$1 \begin{cases} 58 & -40 \\ 53\frac{1}{2} & -40 \end{cases}; \quad 2 \begin{cases} 57 & -41 \\ 54 & -41\frac{1}{2} \end{cases}; \quad 3 \begin{cases} 53 & -40 \\ 51 & -41 \end{cases}.$$

Mieszka w całej południowej i środkowej Europie, w Azji zachodniej i w Afryce północnej. U nas nierzadki; przylatuje w połowie Kwietnia i bawi do późnej jesieni. Trzyma się przez całe lato na lekkich piaszkach rozległych odlegach, nagich lub zarosłych obrzednią karłowatą sosną albo brzezina, po wydmach piaszczystych równie jak na pobrażach i wyspach piaszkowych lub żwirowatych całego biegu Wisły. W Augustowskim i w innych go nie ma. W czasie lęgowym żyje w odosobnionych parach, pod jednym gdzieś go nie ma. W czasie lęgowym żyje w odosobnionych parach, pod jednym gdzieś go nie ma. W czasie lęgowym żyje w odosobnionych parach, pod jednym gdzieś go nie ma. W czasie lęgowym żyje w odosobnionych parach, pod jednym gdzieś go nie ma.

Ptakto nader ostrożny, szybko biega, pieszo przed człowiekiem uchodzi, często poruszając podniesionymi skrzydłami; zerwawszy się zapada niedaleko i znowu się pieszo oddala. Często ma zwyczaj przypadać do ziemi i wówczas trudno go dopatrzeć, gdyż mało się odznacza od koloru piasków, na których przebywa; rzadko jednak i tak daje się zbliżyć do siebie. Zrywając się puszcza się tak samo jak dropie na nogach machając skrzydłami i pewną przestrzeń zawsze przebieży, zanim się wznieśnie od ziemi. Lot jego jest powolny z widocznymi poruszeniami skrzydeł. Głos stanowi mocne chrząpliwie gwizdanie; w czasie lęgowym szczególnie są krzykliwe, a mianowicie rankami i wieczorami, co daje się słyszeć ze znacznej odległości; zrywając się i lecąc często pogwizdują. Żywią się różnym pokarmem zwierzęcym, a mianowicie owadami, muszlami, żabami, jaszczurkami, myszami i pisklętami drobnych ptaków.

Gnieźdzą się na ziemi w zupełnie odkrytych miejscach; samica wygrzebuje tylko płytki nieregularny dołek w piasku i składa w nim bez żadnego posłania 2 jaja. Samiec przebywa ciągle w bliskości, ostrzega gwizdaniem o niebezpieczeństwie; przed zbliżającym się człowiekiem samica tak ostrzeżona zawczasu wydała się pieszo, i usunawszy się do znacznej odległości przypada do ziemi, aby nie zdradzić gniazda swą obecnością. Wodzi pisklęta za sobą, dopóki zupełnie nie wyrosną; samiec nie odstepuje także rodziny, lecz zwykle trzyma się dalej i ciągle czuwa nad nią. Młode pieszo rodzina, lecz zwykle trzyma się dalej i ciągle czuwa nad nią. Młode pieszo rodzina, lecz zwykle trzyma się dalej i ciągle czuwa nad nią. Młode pieszo rodzina, lecz zwykle trzyma się dalej i ciągle czuwa nad nią.

do gniazda pieszo i zwykle w jednym kierunku, wydeptują przeto na piasku ścieżkę, która wprost do gniazda doprowadzić może.

Mięso kulonów jest ciemne i twarde, niewiele cenione.

Arabowie w Saharze lubią na nie polować z sokolami i polowanie to jest jednym z najzabawniejszych. Gdy postrzegą kulona na pustyni, puszczają nań jednego sokoła; kulon obawia się porwać, chociaż prawie zawsze się tym sposobem ocalił, lecz czeka na ziemi na napastnika, i broni się silnie dziobem uderzając, i zresztą usuwając się przed uderzeniami rozpedzonego nieprzyjaciela. Walka taka częstokroć ciągnie się dość długo, i nieraz trzeba puścić drugiego sokoła do pomocy, gdy mu jeden poradzić nie może. Niekiedy trafiają się przytém oryginalne sceny, jak np. gdyśmy pewnego razu najechali za blisko do atakowanego przez dwa sokoly kulona, tenże zamiast oddalać się, ciągle się ku nam zbliżał, na koniec wszedł pod grupę naszych koni i mułów i przeszedłszy spokojnie na drugą stronę, porwał się, gwiznął i uciekł.

GRUINAE. ŻÓRAWIE.

Dziób mierny lub od głowy dłuższy, silny, prosty lub nieco zgięty, stożkowato zaokrąglony, ze szczytem nieco przyplaszczonym; szczęki równe; krajce ostre, gładkie lub nasiekane; boki szczęki do połowy głęboko wgniezione, tworzą obszerną brózdę, w końcu której nozdrza podłużnie jajowate, na przestrzał otwarte.

Nogi przedłużone, wysoko podkasałe, z miernymi palcami, w nasadzie wąską błoną spiętymi, dalej wypustką obrąbionymi; ksiuk krótki, wysoko osadzony; pazury mocno łukowate, ostre; obowie puklerzowato tarczowate.

Skrzydła mierne, szerokie, lotki 2a, 3a i 4a najdłuższe, równe; barkówki od lotek o wiele dłuższe, łukowato zagięte i rozstrzępione, lub proste, zwężone i zaokrąglone.

Ogon krótki, równy o 12 sterówkach.

Głowa mała, podługowata, miejscami naga, niekiedy czubata; szyja długa wysmukła.

Jaja jajowate, dosyć podługowate, o skorupie zbitiej, wewnątrz białe zielonawej, ze słabym połyskiem i widocznymi porami; tło szare, szaro płowe lub brunatnawe, upstrzone szerokimi plamami brunatnymi, zmieszane z bladymi popielatymi lub fioletowymi.

LINNEUSZ na zasadzie pozornego podobieństwa wcielił żórawie do rodzaju *Ardea* zawierającego wszystkie gatunki czapli, bocianów i innych jeszcze egzotycznych ptaków. Pogląd ten nie mógł się długo utrzymać i rozbito wkrótce ten wielki nienaturalny rodzaj, skupienia jednak ztąd powstałe stawiano obok siebie, w ostatnich nawet czasach BONAPARTE i DES MURS zostawili żórawie w podrzędzie *Herodiones* jako drugie plemię *Gruidae*. Nie wdając się nawet w anatomiczne badania bliższe porównanie cech żórawi z czaplami i bocianami przedstawia nader ważne różnice wykazujące konieczność oddalenia od siebie tych skupień; a szczegóły obyczajowe jeszcze mocniej opinie tę podnoszą i wykazują większe nierównie podobieństwo żórawi z droptami, aniżeli z wyżej wymienionymi plemionami. Żórawie są czysto ziemnymi ptakami, nigdy niesiadającymi na drzewach; ponieważ głównie przebywają po błotach i zalewach, za tem też idzie znaczne zeszcupienie

i przedłużenie główniejszych części ciała. Różnica stanu pisklat, które wkrótce po wyjściu z jaj opuszczają gniazdo, chodzą za rodzicami i same się karmią, gdy przeciwnie wszystkich ptaków czaplowatych są niedożerne, dorastają na gniazdach, żywione do końca przez rodziców, stanowczo wszelką wątpliwość rozstrzygać powinna. Stała prócz tego liczba dwóch jaj, na ziemi wysiadanych i bardzo z koloru dropiowe przypominających, pomimo ich przedłużonego kształtu i grubości skorupy, przyczynia się jeszcze do tego poglądu. Żórawie w ogóle są towarzyskie, wędrują i przebywają gromadnie, na czas tylko legowcy rozdzielają się na pary. Nierównie lepiej i zgrabniej biegają od wszystkich ptaków czaplowatych; lot ich jest bardzo lekki, wyniosły i wytrzymały; lecąc wyciągają szyję przed siebie, a nogi za ogon; wzbijają się do tak wielkiej wysokości, że ich z dołu trudno dopatrzeć, w takie to wysokości najeższej wędrują uszykowane w dwie linie stykające się pod kątem ostrym. Głos wydają tak donośny, że z największych wysokości doskonale się słyszeć daje; tchawica też samców i w niektórych gatunkach u samic nawet jest przedłużona i dwa razy zagięta przy wejściu do jamy piersiowej. Żywią się zarówno pokarmami roślinnymi i zwierzęcymi, a mianowicie rozmaitem ziarnem, owadami, żabami, jaszczurkami, drobną rybą i różnymi innymi istotami. Nadzwyczaj ostrożne, czy gromadnie, nigdy zejść się na strzał nie pozwalają; z jaj zawczasu się pieszo wynoszą i przechadzają w odległości z całą obojętnością niczym obecności gniazda nie zdradzając. Mimo to nader są łatwe do oblaskawienia i przywiązania się do właścicieli; niektóre nawet gatunki chętnie się w niewoli rozmnażają. Raz się do roku pierzą, różnica w płciach zasadza się tylko na wielkości, samce bowiem są znacznie większe; młode w pierwszym piórze przedstawiają pewne różnice, znikające po pierwszym zaraz przepierzeniu się; pisklęta puchowe wylęgają się z otwartymi oczami, okryte gęstym włoskowatym puchem. Znanych jest jedynastę gatunków, rozmieszczonych na starą półkuli, prócz trzech amerykańskich. Stosunek długości dzioba do głowy, kształt przedłużonych barkówek i pewne dodatkowe ozdoby służą za zasadę do podziału rodzajowego.

GRUS.

Dziób dłuższy od głowy; na głowie miejsca nagie czerwone, obrzedniami szczecinkami pokryte; barkówki zakręcone, mniej więcej strzępiaste.

197. *Grus cinerea*. Żóraw.

- Grus* BELL. AV. 41. n. 6. — BRISS. AV. 5. p. 374. n. 6. tab. 33.
Ardea grus L. SN. XII. 1. p. 234. n. 4. — GM. LSN. XIII. 1. p. 260. n. 4.
Grus cinerea BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 103. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 540. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 345. n. 261. tab. 231. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 307. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 236. sp. 7. — BR. Consp. 2. p. 97. sp. 1.
Grus vulgaris PALL. Zoog. 2. p. 106. n. 240.
La Grue BUFF. Ois. 6. p. 287. tab. 14. — PL. enl. 769.
 Żóraw MYŚL. PT. — Żóraw pospolity KLUK. — Czapla żóraw JUNDZ. — Żóraw popielaty czyli pospolity TYZ. — Żóraw zwyczajny WAGA.

Popielaty, z czerwoną łysiną na wierzchu głowy, łupkowym przodem szyi do połowy i białawymi bokami głowy.

Dziób brudno zielonawy z czerwoną nasadą i końcem białawym; nogi czarniawe; tęczę brunatno czerwone; naga skóra na wierzchu głowy czerwona, pokryta czarnymi szczeciami, gęsto na czole i przedniej przestrzeni, z rzadką na środku ciemienia; cała opona szaro popielata; niższa część twarzy z podgardlem i przodem szyi do połowy czarniawo łupkowe, podobnie jak smuga zaczynająca się za nagą częścią wierzchu głowy i spływająca zniżając się na wyższą część karku; szeroka smuga zaczynająca się za okiem, zajmująca wyższą część boków głowy, połączona z odpowiednią na karku i spływająca po nim do końca ciemnej przodowej, biała; lotki czarne, u drugorzędnych brzegi coraz szersze popielate, tak że na barkówkach zostają tylko czarne smugi przez środek, w końcach rozszerzone; podobne smugi na najdłuższych nadlotkach, plamy końcowe i stosiny na kilku następnych czarne; sterówki ciemniejsze od opony, w końcach czarniawo łupkowe.

Samica mniejsza, mniej sute ma barkówki.

U młodych w pierwszym piórze dziób brunatno żółtawy, w czerwony wpadający; tęczę u samców brunatno żółtawe, jasne, u samic szaro brunatne ciemniejsze; nagość głowy zakryta szczeciami szaremi, piórkowatymi od spodu; szyja, boki głowy i kark popielato szare, jasne, niewiele odznaczającego się odcienia od całej opony bledszej i więcej szarawej niż na starych; lotki czarne, barkówki krótsze, mało zagięte i niestrzępiaste.

U roczniaków na szyi kolor łupkowy bledszy niż u starych, wierzch głowy włosami gęsto przykryty i barkówki mniej sute niż na starych; dziób brudno żółtawy, ciemniejszy przy nasadzie.

Pisklę puchowe ma wierzch głowy i ciała blade rdzawe z szaro białawą przestrzenią na bokach pleców i smugą przed ramieniem; boki twarzy, szyja i środek brzucha białawe w kolor rudawy wpadające, najmoeniej na szyi, najslabiej na brzuchu; dziób blade rogowy z białawym końcem; nogi brudno szare; tęczę czarniawe.

Wymiary:

	♀	juv.	♂ ad.
Długość całkowita	1120	1130	—
" po koniec nóg	1460	1560	—
" siagu	2100	2130	—
" ogona	230	240	237
" skrzydła złożonego	580	570	625
" dzioba od kąta	100	105	108
" " od nozdrzy	56	51	65
" skoku	270	275	250
" części obn. goleni	100	100	105
" palca środkowego	90	104	88
" pazura	18	18	19
" ksiuka	21	27	24
" pazura	10	11	11.

Kształty jaj dosyć zmienne, słabo jajowate, zazwyczaj od mocno przedłużonych i szczupłych do miernie podługowatych i pękatych, w podstawie łagodnie zaokrąglone i znacznie zeszczuplone w wierzchołku. Skorupa gruba, dość chropowata, często grudkami nalepiona. Barwa szaro zielonawa, żółtawo szara, lub blade rdzawa z podwójnymi grubymi nieforemnymi plamami, po większej części podługowatymi, spodnie blade popielato oliwkowe, powierzchnie brunatne lub rdzawo brunatne dosyć ciemne; rozmieszczone jednostajnie po całej powierzchni, lub gęściej zgromadzone przy końcu grubszym, niekiedy go całkowicie zamazując. Jaja jednego zniesienia, jednostajnego zawsze ubarwienia, znaczne przedstawiają różnice wielkości i kształtu, co najlepiej objaśnia wymiary dołączonych zniesień.

Wymiary jaj zniesieniami:

$$\begin{array}{llll} 1 \begin{cases} 107 - 60 \\ 93 - 63 \end{cases} & 2 \begin{cases} 100 - 60 \\ 92\frac{1}{2} - 61 \end{cases} & 3 \begin{cases} 98\frac{1}{2} - 56 \\ 93 - 57 \end{cases} & 4 \begin{cases} 97 - 62 \\ 95 - 62 \end{cases} \\ & 5 \begin{cases} 95 - 62 \\ 94 - 63 \end{cases} & 6 \begin{cases} 91 - 60 \\ 89 - 59\frac{1}{2} \end{cases} & \end{array}$$

Żyje w Europie, w Azji zachodniej i Afryce północnej, zbyt daleko nie posuwając się na północ, nie dolatuje bowiem do Norwegii; wszędzie przelotny. U nas z wiosny i w jesieni wszędzie w przelotach widywany, na łag zostaje w niewielkiej ilości i w małej liczbie miejscowości; najwięcej się ich wywodzi na rozległych błotach w Augustowskim przy kanale i okolicznych rzeczkach, i w Lubelskim między Bugiem i Wieprzem; w innych okolicach po prawej stronie Wisły często się spotyka w pojedynczych parach, lecz po lewej stronie tej rzeki zaledwie jest kilka miejsc, gdzie się pary pojedyncze wywodzą. Termina wiosennego przylotu zależne są od początku wiosny, i tak w roku 1848 1 Marca, w r. 1845 3 Kwietnia pierwszy raz je postrzegałem; w Październiku lub w początku Listopada całkowicie nasze strony opuszczają.

Trzymają się głównie po rozległych błotach otwartych, lub w części krzakami porośniętych, grządkach i mniej więcej zalanych, w mniejszej liczbie po bagnistych wybrzeżach rozległych stawów, wśród zarośli trzciny i krzewiny, albo też po bagnach międzylesnych, łozami porośniętych. Często bardzo wylatują w pola na świeże zasiewy grochu, gryki i pszenicy i znaczne w nich wyrządzają szkody; przelotne więcej zapadają po polach niżeli po błotach. Na Polesiu, gdzie są nierównie liczniejsze, prócz ptaków łęgowych parami rozproszonych, przez całą wiosnę i lato znajdują się stada jałowców, zapewne roczniaków, ciągle gromadnie po polach przebywających.

Głos tego żorawia jest bardzo donośny; w porze wiosennej rankami i wieczorami wydają tak mocne i rozlegające się po rosie krzyki, że je z odległości prawie milowej doskonale słyszeć można; zwykle zaś krakanie również jest przenikliwe, choć na pozór łagodne, z wysokości bowiem okiem niedoścignionej wyraźnie się słyszeć daje.

Gnieźdzą się w rozproszonych parach, zaczynając u nas w początku lub w wiosny późnione pod koniec Kwietnia. Gniazda ścielą obszerne z suchych długich traw, branych po większej części ze starych pokosów, grubo nałożonych na płaską zaokrągloną kupę, wzniesioną stosownie do suchości lub zalania miejsca; w ostatnich razach często nagarniają mech, na którym dopiero na stopę wysokie gniazdo sporządzają; wierzch na środku cokolwiek zakleśnięty. Na otwartych rozległych błotach ścielą się w miejscach zupełnie odkrytych, obrzednia i niebujną trawą porośniętą, w ciśniejszych i zasłoniętych, obrzednia i niebujną trawą porośniętą, w ciśniejszych i zasłoniętych, obrzednia i niebujną trawą porośniętą, w ciśniejszych i zasłoniętych, obrzednia i niebujną trawą porośniętą. Jaj stale 2. Samiec nigdy nie odstępować wysiadującej samicy, lecz ciągle przechadza się w pewnym oddaleniu, z kądem może obserwować całą okolicę. W razach ukaza-

nia się człowieka ostrzega ją zaraz kruknięciem, na co ona natychmiast gnązdo opuszcza i daży ku niemu przychyliwszy się między trawą, aby nie zdradzić potomstwa. Połączywszy się oboje przechadzają się w oddaleniu tuż przy sobie, żerując i jakby na nie nie zważając; w razach dłuższej obecności nieprzyjaciela zrywają się od czasu do czasu i przelatują tuż przy sobie z miejsc na miejsce. Około południa samiec zasiada na parę godzin na gnieździe, wyreczając samiec udającą się żerować. Po czterech tygodniach wylęgają się pisklęta, w początku wprawdzie dosyć niedołężne, gdyż nie mogą się długo na nogach utrzymać opierając się na całych stopach, i przez kilka dni na gnieździe zostają, lecz same od razu jedzą a stare pokarm im tylko przynoszą. Następnie wychodzą i razem z rodzicami przechadzają się po okolicznych błotach, dopóki zupełnie nie wyrosną. Napotkane przez nieprzyjaciela uciekają za starą pieszo się oddalającymi i ciągle je za sobą wabiącymi na najniebezpieczniejsze miejsca; do połowy dorastające tak już szybko biegają, że ich człowiek na suchym nawet miejscu dognać nie może.

Mieso żorawia czarne i twarde, mniej jeszcze jako pokarm cenione od gęsi dzikich. Młody bardzo łatwy do wychowania i obłaskawienia, wyucza się różnych sztuczek, przywiązuje się do ludzi i nigdy nie myśli o ucieczce; niekiedy jednak trafiają się indywidua złośliwe.

ANTHROPOIDES.

Dziób równy długości głowy; głowa całkowicie upiérzona, bez nagich przestrzeni; lotki barkowe mocno zwężone i przedłużone po za koniec ogona.

198. *Anthropoides virgo*. Żoraw stepowy.

Grus numidica BRISS. ORN. V. p. 388.

Demoiselle de Numidie BUFF. Pl. enl. 241.

Ardea virgo L. SN. 1. p. 234.

Grus virgo PALL. Zoogr. ross. asiat. II. p. 108. — NAUM. Vög. Deutschl. IX. p. 386. tb. CCXXXII. — TYZ. Orn. Powsz. III. p. 238. — SCHL. Mus. P. B. Ralli p. 6.

Anthropoides virgo VIEILL. Enc. Meth. tb. XLVIII. f. 3. — BR. Conspect. Av. II. p. 101.

Scops virgo GRAY. Gen. Birds. III. p. 553.

Żoraw stepowy JUNDZ., TYZ.

Popielaty; boki głowy i szyja czarne; za uchem kępa długich białych rozstrzępionych piórek; lotki pierwszorzędne czarnawe; ogon łupkowy.

Stary ptak jasno popielaty; boki głowy, wyższa część szyi całkowicie do 1/3 długości a niższa z przodu czarne, u spodu szyi pióra mocno przedłużone i zastrzone tworzą długą zwieszoną brodę; od tylnego kąta oka ciągnie się ku tyłowi głowy biała smuga, tworząc dalej za uchem kępę złożoną z piór długich o rzadkich rozstrzępionych chorągiewkach, na dół zagiętą i na wzór loków odstającą; środek wierzchu głowy popielaty, na czole mocno ściemniały; lotki pierwszorzędne czarne, barkowe zwężone i zastrzone, 6—8 cali za ogon wystające, słabo łuko-

wato zgięte, szaro popielate, w końcach szczerniałe; sterówki i pokrywy nadogonowe szaro łupkowe. Dziób w nasadzie czerwono-brunatny, przy końcu blade czerwony, w samym końcu szczęki górnej białawy; nogi czarne; tęczą czerwona.

Samica prócz wielkości niczym się od samca nie odznacza w ubarwieniu, ma tylko nieco mniejsze kępy zauszne i krótsze lotki barkowe.

Ptaka młody w pierwszym piórze ma ogólny popielaty kolor mniej czysty, głowę wraz z szyją prawie jednobarwnie szarą, kępy zauszne mniejsze i szarawe, pióra spodu szyi nieprzedłużone i zaokrąglone w końcu, tylne barkowe lotki nie dłuższe od pierwszorzędnych.

Po pierwszym wypierzeniu się przybierają odzież podobną do starzych, lecz kępka zauszna jest jeszcze szaro zafarbowana; pióra gardzielowe i barkowe mniej przedłużone.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła po koniec lotek pierwszorzędnych	485	475
" " " " barkowych	635	605
" " " " ogona	180	170
" " " " dzioba od kąta ust	80	65
" " " " od nozdrzy	40	33
" " " " skoku	185	160
" " " " części obnażonej gołeni	85	56
" " " " palca środkowego	55	58
" " " " pazura	18	13
" " " " kciuka	45	44
" " " " pazura	5	5.

Jaja są zupełnie podobne do jaj poprzedzającego i podobne przedstawiające odmiany; są tylko znacznie mniejsze.

Żóraw ten obszernie jest rozmieszczony, mieszka bowiem w całej Azji od Indii do Bajkału, od Morza Japońskiego do Wołgi, w całej Afryce północnej od Gwinei do Egiptu, we wschodniej i południowej Europie, a mianowicie w Rosji południowej, w Turcji, Grecji i w Węgrzech; we Włoszech przypadkowy. Trafia się także w małej liczbie w południowych okolicach Połdoli i Ukrainy; NAUMANN cytuje kilka pojawień się w rozmaitych okolicach Niemiec.

Ptakto głównie stepowy i przebywający w suchych zupełnie miejscowościach. Obyczaje ma podobne do innych żórawi.

GLAREOLINAE. ŻWIROWCE.

Dziób krótki, w nasadzie rozszerzony, przy końcu ściętniony, szczupły; szczeka ze szczytem łagodnie kantowatym, od połowy nagle zgięta; żuchwa łukowato w całej długości wygięta; brzożki obu słabo wgnieciony; końce ostre, przecięcie paszczy podchodzące pod przedni kąt oka. Nozdrza poboczne, ukośne, jajowato podługowate.

Nogi mierne, szczupłe, podkasałe, czteropalcowe; palec skrajny ze środkowym w nasadzie błoną spięty; tylny krótki, wysoko osad-

zony, pazurem ziemi dotykający; obowię siatkowate. Pazury mierne, ostre, u palca średniego większy i prosty, inne słabo łukowate.

Skrzydła długie, wąskie, szpiczaste, z lotką 1ą najdłuższą, barkowe nieco dłuższe od przedramieniowych.

Ogon mierny, mniej więcej widłowaty lub równy, o 12 sterówkach.

Jaja jajowate, krótkie i pękate, w końcu cieńszym zeszcupione i szpiczaste, o skorupie cienkiej, w dotknięciu chropawej, bardzo słabo połyskującej. Tło zielonawe, żółtawe, rdzawo lub szaro gliniaste, gęsto upstrzone nieregularnymi plamami i kręskami niejednolitych wielkości, brunatno rdzawymi, ciemnymi.

Pokrewieństwo to składa się z kilku gatunków rozmieszczonych na starej półkuli. Tworzą one naturalne skupienie nader charakterystyczne i odrębne pod wieloma względami w rzędzie ptaków brodatych. Dziób ich więcej do kurowaty budową zbliżony, ogólne zaś kształty jak i pojedynczych części, a szczególnie ogona i skrzydeł, przedstawiają wielkie podobieństwo do jaskółek i rybołówek. Lotność i sposób wykonywania tej czynności, żywienie się owadami łowionymi w powietrzu lub z lotu postrzeganymi zupełnie odpowiadają obyczajom tych dwóch rodzin z innych rzędów. Z tych powodów można je uważać za skupienie odpowiadające w rzędzie brodatych skupieniu jaskółek w rzędzie wróblowatych i rybołówek z rzędu pływających. LINNEUS upatrywał już to podobieństwo, skoro gatunek europejski wcielił do rodzaju jaskółek pod nazwiskiem *Hirundo pratensis*. DES MURS rodzinie tych ptaków zamieszcza na mocy cech oologicznych w wielkim dziale *Aegialites*. Nie podzielał tego poglądu, bo jakkolwiek jaja tych ptaków są dosyć podobne do jaj drobnych gatunków dżdżowników jak: *Charadrius cantianus*, *hiaticula* i *minor*, nie mniejsze można w nich dopatrzeć analogie z jajami drobnych rybołówek. Nader ważna okoliczność, że wszystkie ptaki działu wyżej wymienionego odznaczają się stałą ilością 4 jaj w zniesieniu, gdy tymczasem żwirowce znoszą jak rybołówki 2 lub 3 jaja, powinna być stanowczą wskazówką, że rodzina ta nie może być zaliczana do owej naturalnej grupy, lecz raczej powinna tworzyć skupienie oddzielne, przedstawiające w rzędzie brodatych skupienie odpowiadające wielkiej grupie długoskrzydłych z rzędu ptaków pływających, podobne z kształtów jaj jak i właściwości obyczajowych.

GLAREOLA.

Ogon widłowaty.

199. *Glareola torquata*. Żwirowiec obrożny.

Glareola torquata BRISS. Av. 5. p. 145. n. 2. — NAUM. Vög. Deutschl. II.

9. p. 437. n. 264. tab. 234. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 152. sp. 1.

Hirundo pratensis L. SN. XII. 1. p. 345. n. 12.

Glareola austriaca GM. LSN. XIII. 1. p. 695. n. 1. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 525.

Glareola pratensis PALL. Zoog. 2. p. 150. n. 269. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 292.

La Perdrix de mer BUFF. Ois. 5. p. 141. tab. 12. — Pl. enl. 882. Żwirowiec obrożny TYZ. — Piaskowiec ZAWADZ. — Piaskownik europejski GÓR.

Brunatno szara, z gardzielią gliniastą, czarno obwiedzioną; spód skrzydeł rdzawy i czarny.

Stary ptak z wierzchu brumatno szary, z tarczą rudo gliniastą na podgardlu w koło oprowadzoną wązkim czarnym prążkiem, ograniczonym na zewnątrz białawą obwódką; kolor piersi jaśniejszy od płaszcza przechodzi stopniowo ku brzuchowi w bledo gliniasty, bielejący na częściach tylnych spodu. Lotki brumatno czarniawe, u skrajnej stosina biaława; sterówki białe, czarno kończyste, skrajne o cal od następnych dłuższe, mocno zwężone; pokrywy nadogonowe białe, skrzydłowe czarniawe, z dużą rdzawą przestrzenią środkową; pokrywy podbarkowe rdzawe. Dziób czarny z nasadą czerwoną, także obwody oczne; nogi czerwono brumatno szare; tęczka czerwono brumatna.

Samica nie odznacza się niczem. Odzież wiosenna ma słaby połysk na płaszczu, następnie niknący.

Młode w pierwszym piérzu z wierzchu brudno szare, posypane czarniawymi plamkami, przy końcu których znajdują się po dwie białawe kropelki, najwyraźniejsze na plecach, barkówkach i tylnych pokrywach skrzydłowych; na przodowych zaś pokrywach miejsce tych ostatnich kropelki zastępują białawe obwódki otaczające końce piórek. Płowa tarcza gardłowa ma tylko ślad czarnego obwiedzenia od spodu; piersi szare, bledsze od barwy płaszcza i ciemniejszymi plamami po bokach; dalsze części spodnie brudno białe. Lotki jak u starych z tą różnicą, że i u drugiej skrajnej stosina jest biała; prócz tego wszystkie zaczawszy od czwartej są wązką białą rudawą obwódką obrzeżone. W krótszym niż u starych ogonie końce koloru mało ciemniejszego od płaszcza i płowo obwiedzione. Pokrywy podskrzydłowe jak u starych z tą różnicą, że od strony szranku rudawo są obrzeżone; nadogonowe białawe. Dziób brumatny z bladymi brzegami w nasadzie; nogi brudno szare.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	200	205
" ogona	115	120
" dzioba od kąta ust	25	26
" " od nózdrzy	10	10
" skoku	33	31
" palca środkowego	18	19
" pazura	8	9
" ksiuka	4	4
" pazura	3	3.

Na jajach tło zielonawe lub gliniaste z szarym lub rdzawym odzieniem; pstroczna spodnia obrzednia, blade, brumatno popielata; powierzchnia gęsta, złożona z nieforemnych plam i kręsek różnej wielkości brumatno rdzawych, mniej więcej ciemnych.

Wymiary jaj pojedynczych: 32 — 22,8; 33,7 — 24,2 mm.

Ojczyzną tego ptaka jest Europa wschodnio południowa i Azja środkowa. Bardzo pospolity na miłkich zalewach w okolicach Morza Czarnego, nierzadki w Węgrzech, bardzo rzadko zapędza się w głąb środkowej Europy. W faunie szląskiej zamieszczony przez ENDLERA i SCHOLTZA; obejmując go w faunie Królestwa Polskiego z jednego egzemplarza postrzeżonego w przelocie; w Maju roku 1858 w czasie, gdy chodziłem w Wytycznie za jajami ptaków błotnych, tak on blisko mnie przelatował, iż mogłem go rozpoznać z zupełną pewnością. W Muzeum DZIEDUSZYCKICH we Lwowie są cztery okazy zabite w Czerwcu 1871 r. na Pantalisie w Galicyi wschodniej z dość liczego stada. Innych śladów dotąd nie posiadamy.

Według p. SKINDERA, który je w wielkich ilościach spotykał nad Morzem Czarnym, gnieźdzą się w miejscach oschłych, zupełnie beztrawnych, na pobrażach wód i limanów. Jedne podścielają nieco suchej trawy, inne gnieźdzą się w nagich dołkach przez bydło wydeptanych. W tych gniazdach znajdował po 2 lub 3 jaja. Za zbliżaniem się ludzi ptaki zawczasu gniazda opuszczały i odwoziły podlatując lub pełzając po ziemi, poczem podbiegały napowrót z podniesionymi do góry skrzydłami i przelatywały ponad głowami ciągle się odzywając.

Żywią się nadwodnymi owadami i drobnymi muszelmami.

CHARADRIINAE. SIEWKI.

Dziób od głowy krótszy, szczupły, prosty, twardy, walcowaty, przy końcu nieco zgrubiały, z noskiem lekko wypukłym, końcem szczęki tępo zaostrozonym i słabo schylonym. Nozdrza poboczne, przynasadowe, bardzo wązkie, podługne, z wierzchu błoną przykryte, umieszczone w rowku przechodzącym do $\frac{2}{3}$ długości dzioba. Czoło podniesione, głowa mierna, z dużymi oczami, osadzonemi pod wierzchem.

Nogi podkasałe, mierne, lub miernie wysokie, dość szczupłe, w przegubie lekko zgrubiałe, trzypalcowe; palce mierne, skrajny ze środkowym w nasadzie krótką błoną spięty; wewnętrzny wolny; obowie delikatne, siatkowate lub tarczowate.

Skrzydła nadmierne, wązkie i ostre, u niektórych sęczkami lub szponami w zgięciu uzbrojone; lotka 1a najdłuższa, barkowe sięgające blisko końca lotek najdłuższych.

Ogon przykrótki, lekko zaokrąglony lub równy, o 12 sterówkach.

Jaja gruszkowate o cienkiej skorupie, z dosyć wyraźnymi porami, wewnątrz zielonawo białej, słabo połyskującej. Barwa blade gliniasta lub biała zielonawa z nieregularnym podwójnym upstrzeniem dosyć różnorodnym, to jest utworzonym z grubych plam, kropel i namazań, zwykle gęściej zgromadzonych przy podstawie, albo z drobnych punkcików i kręseczek, najczęściej jednostajnie rozmieszczonych po całej powierzchni, albo też z popisania długimi krętymi sznureczkami.

Liczne gatunki rodziny tę składające rozproszone są po całej kuli ziemskiej. Na czas lęgowy jedne rozpraszają się po bagnach i bagnistych wybrzeżach, drugie po piaskach nadwodnych lub w pewnym od wód oddaleniu.

Pierwsze po skończonym legu gromadzą się w mniej więcej liczne stada i przenoszą się w otwarte pola na odłogi, świeże role i posiewy; drugie nie zbijają się w stada, lecz trzymają się w gromadkach rodzinnych podobnych miejscowości, na jakich się gnieździły, rodzice zaś zawczasu je opuszczają i nierównie wcześniej się wynoszą. Z krajów północnych wszystkie na zimę odlatują. Jedne wysoko wędrując szykują się w linię zlaną tak jak gęsi lub żurawie; inne nisko przelatując ponad wodami, wolno się posuwają ku celowi podróży. Żywią się owadami, muszelkami i rozmaitymi drobnymi zwierzęciami tworami. Lotne są i szybko biegają. Dostę ostrożne, lecz po większej części dopuszczają na odległość strzału, jeżeli nie są zbyt płoszone. Na widok człowieka w oddaleniu polne gatunki podnoszą się, otrzepują skrzydła, i postawiwszy je do góry pionowo przygotowują się do lotu; piaskowe zaś umykają pieszo, dopóki nie są zbyt mocno nacierane. Głosy wydają gwizdzące, czyste i przedłużone, lub chrapliwe i ucinane; mianowicie przed słońcem są bardzo ruchawe i krzykliwe i od tego w wielu językach dostały stosowne nazwiska. Lecąc ciągle pogwizdują, a liczne ich tłumy w pewnych chwilach wielką wrzawę sprawiają. Pierzą się dwa razy do roku i ulegają mniej więcej znacznym zmianom koloru. Samce jednych różnią się od samic pewnymi szczegółami, u innych niczym się nie odznaczają; młode w pierwszym piérzu mniej więcej odmienne. Wszystkie są jednożenne. Wielkość w obu płciach prawie jestnastajna.

CHARADRIUS.

Skrzydła bezbronne; nogi mierne, dość silne; różnica koloru w płciach mniej więcej znaczna; jaja żółtawe, grubo plamiste, miernie połyskujące.

Gatunki gnieźdzące się na błotach, w innych porach żyjące gromadnie po polach.

200. *Charadrius pluvialis*. Siewka.

Pluvialis aurea BRISS. Av. 5. p. 43. n. 1. tab. 4. f. 1.

Charadrius pluvialis L. SN. XII. 1. p. 254. n. 7. — GM. LSN. XIII. 1. p. 688. n. 7. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 485. — PALL. Zoog. 2. p. 141. n. 262. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 314. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 210. sp. 11.

Charadrius apricarius L. SN. XII. 1. p. 254. n. 6. — GM. LSN. XIII. 1. p. 687. n. 6. — PALL. Zoog. 2. p. 140. n. 261.

Charadrius auratus SUCKOW. Natg. d. Th. 2. p. 1592. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 7. p. 138. n. 207. tab. 173.

Le Pluvier doré BUFF. Ois. 8. p. 81. — PL. enl. 904.

Le Pluvier doré à gorge noire BUFF. Ois. 8. p. 85.

Siewka MYŚL. PT. — Czajka słotnik KLUK. — Siewka pospolita JUNDŹ. — Dżdżownik siewka TYZ. — Siewka zwyczajna WAGA.

Z wierzchu czarniawa, żółto pstra, z białymi piórami podbarkowymi; samca spód czarny, samicy biały.

Stary samiec w odzieży godowej na wierzchu głowy i płaszczu czarniawy, gęsto upstrzony złotem żółtymi kropelkami znajdującymi się po bokach każdego pióra; biały brzeg czoła i takież szeroka smuga

nad okiem, spływająca po bokach przez całą długość szyi; twarz wraz z podgardlem, szeroki pas środkiem szyi, piersi i brzuch czarne; boki pokrywają białe pióra mieszane z żółtawymi, czarniawo upstrzonymi. Lotki czarniawe z białymi stosinami. Pokrywy podskrzydłowe i pióra podbarkowe białe, na bocznych szeregach ciemnych plam. Dziób czarny, nogi popielate, tęcze czarniawe.

Samica różni się białością spodu i podgardla prócz przodu szyi i piersi szarych, żółtawo i sznado niewyraźnie pstrych; podobne są boki twarzy; smuga zaś nad okiem mało znaczna, żółtawa, ciemno upstrzona.

Samiec traci na zimę czarność spodu i przybiera w tym miejscu barwę białą jak u samicy, rozpoznać się daje po wyraźniejszym plamkowaniu piersi. Zanim jednak w obu razach piórze przejdzie całkowite zmiany, co się dość długo odbywa, ma spód mniej lub więcej upstrzony zostającymi jeszcze lub na nowo wyrastającymi czarnymi piórami. Tym więc sposobem rzadko się u nas zdarzają indywidua w obu odzieżach zupełnie ustalonych.

Młode w pierwszym piérzu mają tło płaszcza bledsze, z jednostajniejszą na całej przestrzeni żółtą pstrociną, lecz mniej czystego koloru; szyja i piersi szaro żółtawe, regularnymi pędzelkowatymi śniadymi plamami wydatnie upstrzone; środek brzucha białawy, szarawym kolorem pociągnięty; na bokach ciała wąskie ciemne obwódki piór tworzą poprzeczne prążkowanie; za uchem ciemna plama. Lotki i ogon jak u starych.

Piskłę puchowe rudawe, czarno z wierzchu popróśzone.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	285	—
" siągu	602	—
" ogona	78	78
" skrzydła złożonego	198	195
" dzioba od kąta ust	28	27
" " od nozdrzy	23	16
" skoku	45	40
" goleni	66	—
" palca środkowego	28	22
" pazura	7,5	7
" palca skrajnego	23	19,5
" pazura	6	6
" palca wewnętrznego	16,5	16
" pazura	6,5	6

Jaja o tle zielono żółtawym, gliniastym lub zielono rudawym, gęsto w podstawie zamazane plamami rdzawo brunatnymi, po reszcie powierzchni rzadszemi i drobniejszymi, prócz tego bywają jeszcze popisania prawie czarne.

Wymiary jaj pojedynczych:

48—33; 54—35; 55—36; pierwsze krajowe; dwa ostatnie ze zbioru BALDAMUSA.

Siewka szeroko jest na stałym lądzie rozmieszczona, zamieszkuje bowiem przez lato północne okolice Europy i Azji; na jesień przenosi się do pasa umiarkowanego tych lądów, na zimę do Afryki północnej. U nas gło-

wnie jest ptakiem przelotnym; zapada z wiosny i zatrzymuje się w nierównie mniejszej liczbie niż na ciągu jesiennym, najwięcej po brzegach zalewów, po łąkach i pastwiskach, a rzadziej w polach; ciąg ten odbywa się przez cały Kwiecień i początek Maja. Następnie wynoszą się na północ, w Lipcu dopiero zaczynają się pojawiać małe stadka starych ptaków po obszernych i otwartych polach. W Sierpniu zaczynają nalatywać wielkie stada złożone ze starych i młodych, i ciągle przebywają w dogodnych okolicach po odłogach, świeżych rolach i posiewach, gdzie trzymają się, dopóki ich śniegi nie zagną do odlotu. Gdy jednak pora jesienna za długo się przewleka bez śniegów, siewki przenoszą się w Listopadzie na rozległe łąki, gdzie już do końca się zatrzymują; stadka coraz stają się rzadsze, gdyż ciągle strony nasze opuszczają. W jednej tak spóźnionej jesieni widziałem jeszcze stadko 24 Grudnia.

Dwie są tylko okolice w Królestwie, gdzie bardzo mała liczba osiada na czas legowy, to jest w powiecie Maryjampolskim na błotach przy jeziorach Azurelis i Zuwinta, druga miejscowość w Płockiem po błotach między lasami leśnictwa Ostrołęckiego. Coraz tam jednak są rzadsze tak z powodu wytopiania, jak przez osuszenie i zmniejszenie rozległości błot legowych. Błota te są niezbyt mokre, kępiaste.

Siewki są dość ostrożne, gwizdaniem ostrzegają się o niebezpieczeństwach; spłoszone wlatują w górę, przelatują się tłumnie mieszając się w rozmaite sposoby i znowu zapadają. Stado mające zasiadać miesza się w powietrzu gwizdząc gwarliwie, rozprasza się na znacznej przestrzeni i opuszcza się na ziemię. Często we dnie skupiwszy się przypadają do ziemi; a gdy postrzegą nieprzyjaciela, za danym znakiem wszystkie powstają, zaczynają się rozbiegać, pogwizdywać, otrzępywać skrzydła, nastawiać je do góry i w takiej niespokojności przygotowują się do zerwania. Wieczorami są najruchliwsze i najwięcej żerują o zmroku, rozbiegają się wówczas na znacznej przestrzeni i uganiają się pojedynczo za owadami z kryjówek na noc występującymi, o pełnym zmierzchu są jeszcze w ruchu; podczas tej czynności kierują się wzajemnym gwizdaniem. Tak samo się zachowują rankami.

Gnieźdzą się na błotach mszarnych lub kępiastych, gdzie się znajdują nagie obszary. Gniazdo składa się z nędznego podestania suchą trawą. Liczba jaj 4. Według p. SKINDERA samica raz z gniazda spłoszona więcej do niego nie wraca. Pisklęta biegają po mszarach za rodzicami, a w razach niebezpieczeństwa przyczaiwszy się do ziemi doskonale się ukrywają. Rodzice je pielegnują do czasu pełnego wyrośnięcia.

Mięso siewek jest dosyć smaczne, a szczególnie gdy się wypasą.

201. *Charadrius fulvus*. *Siewka azyjatycka*.

Charadrius fulvus GM. LSN. XIII. I. p. 687. n. 18. — HARTING. Ibis. 1870. VI. p. 205. — TACZ. Bull. Soc. Zool. de France. 1876. p. 247.

Charadrius glaucopsis FORST. Descr. anim. p. 176 et 258.

Pluvialis dominicensis BRISS. Orn. V. p. 48. tb. VI. f. 1.

Charadrius pluvialis PALL. Zoogr. ross. Asiat. II. p. 141. (part.) —

MIDD. Sibir. Reis. Vög. p. 210. — SCHR. Reis. im. Amurl. p. 210.

Charadrius longipes TEMM. Blas. Naumann. 1858. p. 316.

Charadrius pluvialis orientalis SCHLEG. Fauna japon. p. 106.

Charadrius xanthocheilus WAGL. Syst. Av. sp. 36.

Z wierzchu czarniawa, żółto pstra; na spodzie samiec czarny, samica biała; pióra podbarkowe popielate.

Stary samiec podobny jest do europejskiego lecz znacznie mniej szy; w ubarwieniu odznacza się głównie grubszy żółtymi plamkami na płaszczu i mniej licznymi, każde bowiem piórko ze środka grzbietu ma po 4 plamki żółte zamiast sześciu; na wierzchu głowy także plamkowanie mniej liczne. Czarność na spodzie ciała tak samo rozmieszczona. W ogonie pręgi szersze i więcej popielate. Największą jednak różnicę stanowią pokrywy podskrzydłowe i pióra podbarkowe popielato szare zamiast czysto białych. Dziób czarny; nogi popielate; tęcza ciemno brunatna, prawie czarna.

Samica podobna do samicy europejskiej i tak samo odznacza się ciemnym podbiciem skrzydła.

Wszelkie przejściowe stany też same przechodzą zmiany, co i ptaki europejskie.

Młody ptak krajowy, znajdujący się w Gabinetcie Warszawskim, znacznie jest mniejszy od naszej siewki, na stosunkowo szczuplejszych i wyższych nogach. W ubarwieniu odznacza się od siewki tegoż samego wieku następującymi szczegółami: po pierwsze grubszy i obrzedniejszą żółtą pstroczną płaszcz, co tym sposobem powstaje, że na każdym piórku całego grzbietu są 4 krople, gdy u tamtej jest ich po 6; po 2e na wierzchu głowy są ciemne środkowe plamy pojedynczych piór żółtymi brzegami poprzegradzane, tak że się te kolory nie mieszają; po 3e żółte upstrzenie pokryw skrzydłowych jest nieregularne, plamy jakby porozmazywane i powikłane; po 4e czoło i boki twarzy są bledsze z drobnymi plamkami; smuga nadoczna wyraźniejsza; po 5e ciemna plamka za uchem wyraźniejsza; po 6e plamki na szyi i piersiach bledsze, rzadsze, środkiem piersi prawie niknące; po 7e białosc brzucha czystsza i z barwą piersi jednostajna; po 8e sterówki bledsze, środkiem popielate z rzędem żółtych trójkątnych plam po brzegach tylko, gdy przeciwnie u tamtej plamy te przedłużone ku stosinie; są one prócz tego mniej liczne, np. na środkowych po 6, gdy u tamtej po 9; po 9e skrajna sterówka biała, miejscami biaława, białą obrzeżona; po 10e pióra podbarkowe białe popielate.

Wymiary:

	♂ Dauria	♀ Tahiti juv.	♀ krajowy.
Długość skrzydła	165	172	160
" ogona	65	67	60
" dzioba od kąta ust	26	27	26
" " od nozdrzy	16	16	15
" skoku	43	43	42
" palca środkowego	22	23	22
" pazura	6	6	6.

Jaj nie znam.

Gatunek ten azyjatycki zaliczony został do fauny europejskiej z dwóch lub trzech okazów ubitych na południu tej części świata, to jest na Malecie i w Dalmacyi, wprowadzenie go przeto do fauny Królestwa Polskiego przysparza gatunek do wielkiej rzadkości należący. Okaz znajdujący się w Gabinetcie Warszawskim ubitym w Listopadzie roku 1846 pod Abramowicami o pół mili od Lublina. Postrzegłem go w stadku zwyczajnych siewek, przy

których ciągle się trzymał na boku. Dostałem go nader przypadkowym sposobem i z tego powodu wymiślam to zdarzenie. Stado było dość ostrożne i dopuszczało tylko na strzał niepewny; skoro zapadły ptak, o którym mowa, wybiegał na zewnątrz stada, wyganiany przez inne siewki, mimo to wiatr był tak silny, że trudno go było na przedce rozpoznać. Po kilka razy już się do niego zmierzyłem, lecz nie zdołałem strzelić, tak się szybko zrywały, skoro się zatrzymałem. Nakoniec, gdy się za nimi przeszedłem ze dwadzieścia razy z jednej łąki na drugą, zwątpiłem, aby się udało dostać ptaka, którego pragnąłem, i tak zniecierpliwiony strzeliłem na traf między kupe, gdy się zerwała, nie wiedząc, gdzie się ptak pożądany między innymi znajdował, a ponieważ było strzał za daleki, jedna tylko sztuka upadła, po podniesieniu której z wielkim podziwieniem postrzegłem, że to był właśnie ptak, którego tak pragnąłem dostać.

202. *Charadrius morinellus*. *Mornel*.

Morinellus GESN. AV. 615.

Pluvialis minor s. *Morinellus* BRISS. AV. 5. p. 54. n. 5. tab. 4. f. 1.

Charadrius sibiricus LEPECH. Itin. 2. p. 185. tab. 6. — GM. LSN.

XIII. 1. p. 690. n. 22.

Charadrius morinellus L. SN. XII. 1. p. 254. n. 5. — GM. LSN. XIII. 1.

p. 686. n. 5. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 487. — NAUM. Vög.

Deutschl. II. 7. p. 163. n. 208. tab. 174. — PALL. Zoog. 2.

p. 134. n. 257. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 212. sp. 13.

Charadrius tataricus PALL. Itin. 2. app. p. 715. n. 32.

Le petit Pluvier ou Guignard BUFF. Ois. 8. p. 87. — PL. enl. 832.

Eudromias morinellus KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 315.

Czajka mornel KLUK. — Dżdżownik górny TYZ.

Z wierzchu szary, na piersiach rdzawy, środek brzucha czarny, w koło tylną częśći głowy szeroka biała smuga.

Stary samiec z wiosny ma wierzch głowy czarniawy, opasany szeroką smugą zaczynającą się od oczów i złączoną na tyle głowy; podgardle i boki twarzy białe z drobnymi ciemnymi plamczkami na licobrodach i przed oczami; spodnia część szyi szara odgradzona od koloru rdzawego zajmującego piersi i boki ciała poprzeczną pręgą białą, czarno od góry obrzeżoną; środek brzucha czarny; podbrzusze i pokrywki podogonowe białe, płowo mniej więcej pociągnięte. Na szarym płaszczu barkówki i pokrywki skrzydłowe rdzawo obwiedzione. Lotki także szare, na końcach ciemniejsze, u skrajnej stosina i skrajna chora-giewka biała, ta ostatnia jednak przy końcu jest ciemna. Sterówki szare, ciemniejsze przy końcu, u trzech zewnętrznych same końce białe zajmują około $\frac{1}{3}$ cała, u dalszych środkowych tylko wąskie białawe obwódki; pokrywki podskrzydłowe białe. Dziób czarny, nogi oliwkowe, tęczne brunatne.

Samica różni się o wiele bledszym rdzawym kolorem na piersiach, niejednostajnym na całej przestrzeni, lecz szarawo bladym od góry i boków a stopniowo coraz ku środkowi mocniejszym; czarna przestrzeń na środku brzucha znacznie szczuplejsza, nie tak ciemna i jednostajna; u białej poprzecznej przepaski piersiowej ślad tylko

czarnej obwódki; rdzawe obrzeżenia barkówek i pokryw skrzydłowych mniej regularne; reszta jak u samca.

W odzieży jesienną wierzch głowy czarniawy, z bledszymi obwódkami piórek; pas ją otaczający blade rudawy; twarz biała, czarniawo plamkowana; płaszcz ciemno popielato szary, ze rdzawymi obrzeżeniami; przód szyi białawy lub żółtawo biały, wyższa część brzucha rdzawo szara, dalsze części spodu białe.

U młodych w pierwszym piórze piórka wierzchu głowy popielato czarniawe z szerokiemi rudawymi brzegami, tworzącymi gęstą pstro-ciznę; opaska ciągnąca się ponad okiem i połączona na tyle płowo biaława; płaszcz popielato szary, z szerokiemi żółtymi obwódkami wszystkich piór; podgardle białe, boki twarzy białawe, szaro upstrzone; kark i przód szyi blade szary, żółtawymi brzegami niewyraźnie znaczony, kolor podobny przedłuża się na piersi i bieje ku brzuchowi, który tak samo jak i dalsze części spodu jest białawy, szaro miejscami pociągnięty. Lotki jak u starych, z tą różnicą, że u skrajnej sama tylko stosina jest biała i końce wszystkich jaśniejszym kolorem wąsko obwiedzione; białe końcówki sterówek rdzawo zafarbowane, na czwartej taka końcówka jeszcze dość duża. Przepaski piersiowej ślad tylko białawy.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	156	157
" ogona	67	67
" dzioba od kąta ust	25	25
" " od nozdrzy	11	11
" skoku	35	36
" palca środkowego	18	19
" pazura	6	6.

Jaja brudno ochrowo żółte, upstrzone czarniawymi, brunatnymi lub szaro oliwkowymi grubymi plamami i strychami.

Ptak ten żyje głównie przez lato na bezleśnych wyżynach w północnych okolicach Europy i Azji; pospolity na łęgu w Skandynawii i Rosji północnej, w bardzo małej liczbie gnieździ się w górach szlaskich. Na zimę wynosi się na południe. W czasie przelotów zwiedza Królestwo Polskie lecz rzadko, w małej liczbie i niekażdego roku. Pokazuje się w ciągu peryjodów dosyć od siebie odległych, to jest: z wiosny w Maju lub Czerwcu, w jesieni od Sierpnia do Listopada; nigdy w wielkich stadach, a niekiedy pojedynczo. Postrzegany był w różnych okolicach na całej przestrzeni Królestwa. Tak samo jak siewka zapada na polach, a z wiosny niekiedy po łąkach; po kilka dni zwykł na miejscu przebywać. Mniej ostrożny od innych daje się z łatwością na strzał podchodzić i po strzałach nie wiele staje się bojaźliwszym. Gnieździ się po górskich błotkach, przy źródłach i strugach, w dołku mechami lub porostami nędznie wysłanym. Gdy człowiek zbliży się do gniazda, samica trzepocze się po ziemi z roztoczonym ogonem i podsuwa się bardzo blisko. Gwiżdża podobnie jak siewki lecz cieńszym i słabszym głosem.

HIATICULA.

Skrzydła bezbronne, nogi mierne, różnica kolorytu w płciach bardzo mała, zasadza się tylko na mocy i czystości niektórych ko-

lorów, wierzch ciała jednobarwny; jaja o tle mniej więcej bladym z drobnym plamkowaniem.

Gatunki gnieźdzące się na piaskach nadwodnych, i później przebywające ciągle w podobnych miejscach.

203. *Hiaticula annulata*. Siewka obroźna.

Charadrius s. Hiaticula ALDR. Orn. 3. p. 536. tab. 537.

Pluvialis torquata minor BRISS. Av. 5. p. 63. n. 8. tab. 5. f. 2.

Charadrius hiaticula L. SN. XII. 1. p. 253. n. 1. — GM. LSN. XIII. 1. p. 683. n. 1. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 489. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 7. p. 191. n. 209. tab. 175. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 213. sp. 15.

Le Grand pluvier à collier BUFF. Ois. p. 90. — PL. enl. 920.

Aegialites hiaticula KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 320.

Hiaticula annulata GRAY.

Czajka łądowiec KLUK. — Dżdżownik obroźny TYZ. — Siewka piszczyk WAGA.

Z wierzchu ciemno szara; spód i czoło białe, szeroka obróż na szyi czarna; dzioba nasada pomarańczowa, koniec czarny.

Stary samiec ma tylną część wierzchu głowy i płaszcz ciemno szary; czoło, smugę za okiem, wąską prążkę pod okiem, gardziel wraz z szeroką obrożą na tyle szyi i spód ciała białe; czarny pas szeroki od oka do oka ponad białym czołem, szeroka przepaska od nasady dzioba pod okiem za uszy zachodząca, nad dziobem złączona wązkim paseczkiem, i szeroka obróż u spodu szyi klapowato z boków na piersi rozszerzona, z tyłu w wązki pasek zwężona. Skrzydło czarniawe z pręgą białą w poprzek lotek utworzoną przez szereg białych smużek na środkowej części skrajnej chorągiewki wraz z przytykającą częścią stosiny; te i na pięciu brzeżnych także są białe, pomimo, że już tego koloru nie mają chorągiewki. Ogon koloru płaszcza, czarniawy przy końcu, sterówka skrajna biała, podobnie następna prócz czarniawej plamy przed końcem; na dalszych końce tylko białe, coraz krótsze ku środkowym nic już białego niemającym; pokrywy podskrzydłowe białe. Dziób w większej połowie od nasady pomarańczowy z czarnym końcem; nogi żółte, tęcze czarniawe, obwódka powieki czarna.

Samica odznacza się tylko nieco bledszym kolorem na wierzchu ciała i mniej mocną i czystą czarnością pasów głowy i obroży nadpiersiowej, najbardziej odmienna jest pręga podoczna nie czarna ale czarniawo szara. Żółtość nasady dzioba bledsza i mniej czysta.

Ptaki obu płci w odzieży jesiennej mają wszystkie szare pióra płaszcza i wierzchu głowy z jaśniejszymi brzegami, przez co tło jest niejednostajnego odcienia. Dziób i nogi bledsze.

U młodych w pierwszym piórze pióra wierzchu głowy i płaszcza szare, białawo wązko obrzeżone, przy tych białawych obwódkach na piórach plecowych i barkówkach drugie ciemne, równie wązkie jak pierwsze; czoło, smuga za okiem, gardziel wraz z obrożą jak u sta-

rych i cały spód białe; nie mają wcale czarnego pasa nad czołem, a szeroka szyjna obróż jest z przodu szara, białawymi obwódkami piór chmurkowana, od tyłu czarniawa; kształt jój i wielkość jak na starych. Lotki i sterówki jak u starych. Cały dziób czarniawy, nogi żółtawo szare.

Pisklęta świeżo wylęglę z wierzchu blade popielate, od spodu białe.

Wymiary:

	♀	♂
Długość całkowita	197	—
" siągu	410	—
" ogona	68	68
" skrzydła złożonego	126	128
" dzioba od kąta	17	17
" " od nozdrzy	9,5	9
" skoku	22	22
" części obn. goleni	8,5	9
" palca środkowego	18	16
" pazura	5	5.

Jaja o skorupie słabo połyskującej, tło mają brudno żółtawe, blade lub ciemniejsze, albo blade zielonawe z podwójnym upstrzeniem, złożonym z obrzednich blade popielatych plamek i z powierzchniowych czarno brunatnych; te ostatnie składają się z mieszaniny plamek, kropek, kropeczek i krętych kręsek; upstrzenie albo jednostajne na całej powierzchni, albo gęściej zebrane przy końcu grubszym.

Wymiary jaj zniesieniami:

$$1 \begin{cases} 38\frac{1}{2} - 26\frac{1}{2} \\ 37 - 26 \\ 36 - 25 \end{cases}; \quad 2 \begin{cases} 36 - 25 \\ 36 - 27 \\ 34 - 25 \end{cases}; \quad 3 \begin{cases} 37\frac{1}{2} - 26\frac{1}{2} \\ 35 - 25\frac{1}{2} \\ 34\frac{1}{2} - 26 \\ 34 - 25\frac{1}{2} \end{cases}.$$

Dżdżownik ten mieszka w Europie i Azji; trzyma się głównie po piaszczystych brzegach mórz i większych rzek. U nas nierównie rzadszy od następującego gatunku; znajduje się przez lato wszędzie nad Wisłą, gdzie tylko są piaszkowe brzegi i wyspy, razem z tamtą lecz w mniejszej liczbie; prócz tego nigdzie więcej w kraju nie znajdowałem go. Tylko na przelotach tak wiosną jak i w jesieni można je spotykać po brzegach różnych wód i zalewów całego kraju. Przylatuje w Maju; legowe zaczynają odlatywać w Sierpniu, a przelot z północy trwa do końca Września lub nawet zajmuje jeszcze kilka dni Październikowych.

Ostrożniejsza od dżdżownika mniejszego, często jednak dopuszcza na strzał dość blizki. Tak szybko biega, że gdy uchodzi pieszo przed człowiekiem, nie podobnaby za nią nadażyć idąc szybkim nawet krokiem, gdyby nie to, że często przystaje; zwykle długo piérwój na nogach umyka, zanim się zerwie na skrzydła. Lata dość prędko, nie wzbija się w górę lecz najczęściej nisko przeciąga. W czasie legowym często się przelatuje machając rozmaicie skrzydłami i przechylając się na boki. W locie można ją rozróżnić od dżdżownika mniejszego po białej smudze skrzydłowej, a na ziemi po żółtych nogach. Głos ma podobny do dżdżownika mniejszego, lecz znacznie grubszy i chrapliwszy; w czasie legowym ciągle się prawie odzywa.

Gnieździ się na nagim zupełnie piasku, zawsze od wody niedaleko; w wygrzebany na ten cel dołek lejkowaty składa najczęściej jaja bez żadnego postania, lub podłożywszy kilka słomek albo trawek. Samica czujna na gnieździe, zawczasu umyka, gdy człowiek nadchodzi; samiec ją zwykle ostrzega

i w obec nieprzyjaciela oboje się wkoło przelatują, biegają na wszystkie strony i starają się odwozić od gniazda, zawsze się w pewnej trzymając odległości. Młode są mniej ostrożne.

204. *Hiaticula minor*. *Siewka rzeczna*.

Charadrius minor WOLF. u. MEY. Taschb. 2. p. 324. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 491. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 7. p. 223. n. 211. tab. 177. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 214. sp. 17.

Charadrius curonicus BESEKE. Vög. Curl. p. 66. u. 134. — GM. LSN. XIII. 1. p. 692. n. 29.

Charadrius fluviatilis BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 422.

Charadrius hiaticula PALL. Zoog. 2. p. 144. n. 265.

Charadrius intermedius Ménétr. Catal. p. 53. n. 189.

Le Petit pluvier à collier BUFF. Ois. 8. p. 921. — Pl. enl. 921.

Aegialites curonicus KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 319.

Dżdżownik rzeczny TYZ. — Siewka rzeczna właściwa Wodź.

Podobna do poprzedzającej, z dziobem czarnym i żółtą obwódka wkoło powieki.

Stary ptak, podobny do gatunku poprzedzającego, różni się w kolorcie następującymi szczegółami: kolor wierzchu głowy i płaszcza bledszy; po nad czarną pręgą międzyoczną biały wązki pasek, odgradzający ją od koloru szarego; czarna pręga podoczna niepołączona z pręgą nad nasadą dzioba; obróż nadpiersiowa węższa; skrzydło bez białej poprzecznej smugi, u skrajnej tylko stosina w całej długości biała; sterówka skrajna biała z czarniawą plamą na chorągiewce wewnętrznej, u następnej plama większa, u trzeciej szarą brzeg i koniec białe, dalsze jak u tamtej. Dziób szuplejszy, cały czarny; brzeg powieki żółty; nogi szaro żółtawe; tęczce czarniawe.

Samica podobnie jak w gatunku poprzedzającym różni się od samca bledszą czarnością przepasek, podoczna jest tak samo szarawa, najbledsza.

W odzieży jesienniej pióra płaszcza i wierzchu głowy z jaśniejszemi brzegami.

Młode w pierwszym piérzu podobne kolorytem do młodych poprzedzającego gatunku, różnią się brakiem smugi białej na poprzek skrzydła, mają zaś szereg z białych końcówek na nadlotkach pierwszorzędnych; w ognie też sama różnica, jak między starzami. Nogi szaro żółtawe; dziób czarniawy; obwódka powieki czarniawa.

Wymiary:

	♂	♂	♀
Długość całkowita	175	176	—
„ siagu	374	368	—
„ ogona	70	68	65
„ skrzydła złożonego	115	113	117
„ dzioba od kąta	16	14	16
„ „ od nozdrzy	9	9	9
„ skoku	25	25	25
„ części obnaż. goleni	11	11	—

	♂	♂	♀
Długość palca środkowego	17	17	16
„ pazura	4	3	3.

Jaja gruszkowate lub jajowate, częściej krótkie niż podługowate, prawie bez połysku, o bladym tle brudno żółtawym, popielato białawym lub białawym, upstrzonym drobnymi plameczkami, kropkami i kręseczkami ciemno brunatnymi i czarnymi, gęsto po całej powierzchni. Różnice w barwach tła nieznaczne na pierwsze wejrzenie. Bardzo łatwe do odróżnienia od gatunku poprzedzającego, prócz tego bowiem, że są o wiele mniejsze, plamkowanie stosunkowo jest nierównie drobniejsze.

Wymiary jaj pojedynczych różnych zniesień:

33 — 22; 30½ — 22½; 31½ — 22; 30 — 22½; 29 — 22; 28 — 20½ mm.

Mieszka w Europie i Azji, w bliskości wód słodkich. U nas wszędzie pospolita w stosownych miejscach; najliczniejsza ponad całym biegiem Wisły, znajduje się przy wszystkich innych wodach, gdzie tylko są brzegi piaszczyste i żwirowate, jak równie na wydmach piaszkowych wśród pól, byleby w bliskości była choć najmniejsza woda; nawet w skalistej okolicy powiatu Olkuskiego, gdzie wcale nie ma innego ptastwa błotnego, jak się tylko znajduje przestrzeń pewna nagiego piasku przy ładajkiej wodzie, znajdują się i te dżdżowniki w ilości stosownej do rozległości. Przylatuje w początku Kwietnia, we Wrześniu odlatuje; ostatni termin postrzeżenia zanotowałem 6 Października.

Obyczaje przedstawia bardzo podobne do poprzedzającej, mniej od niej ostrożna i nie tak szybko biega. Lotem nie różni się wcale i takież same obroty w powietrzu wykonywa. Głos podobny lecz cieńszy.

Gnieździ się na nagim piasku, wybiera na to najpospolicięj przestrzenie żwirem zasypiane lub pokryte popękanym szlamem; wygrzebuje dołek regularny i gładko wyrobiony, około 3—4" szeroki, a 1½" głęboki; nieczem go nie wyściela, niekiedy tylko brukuje drobnym żwirem bardzo starannie i gładko osadzonym w piasku i dopasowanym. Zwykle kilka dołków na pewnej przestrzeni sporządzi, zanim się w jednym naniesie; zwyczaj ten ma wspólny z poprzedzającym. Przy jajach i dzieciach zachowuje się tak samo jak tamten. Skoro tylko dzieci wyrosną rodzice je opuszczają, a rodzeństwo trzyma się razem do czasu odlotu. Z wiosny wędrują także małemi gromadkami po kilka sztuk razem.

Ptak ten nie ma w kraju nazwiska właściwego, nikt go bowiem nie odróżnia i obejmowany bywa pod ogólnym nazwiskiem kulika, dawanym wszystkim pomniejszonym gatunkom rodzajów *Totanus*, *Tringa*, *Charadrius* i wielu innym, przebywającym tak na błotach jako też nad wodami. Dla małości nikt go z myśliwych nie bije.

VANELLINAE. CZAJKI.

Dziób równy głowie lub nieco krótszy, prosty, twardy, w nasadzie szeroki, dalej słabo ścieśniony, w końcu zgrubiały i przeto wyższy niż w środku; końce obu szczęk klinowato ścięte i zaostrome, obie w większej połowie brózdowane. Nozdrza poboczne, przynasadowe, bardzo wąskie, podługne, z wierzchu błoną przymkniętą, na przestrzał otwarte, w brózdzie umieszczone. Czoło podniesione, głowa mierna z dużymi oczami osadzonymi pod wierzchem.

Nogi podkasałe, mierne lub przedłużone, dość szczupłe, w przegubie zgrubiałe, czteropalcowe; palce przodowe mierne, nierówno w nasadzie spięte; ksiuk krótki lub szczałkowy, wysoko osadzony, niedotykający ziemi; obówie siatkowate lub tarczowate.

Skrzydła nadmierne, mniej więcej szersze, ostre lub tępe, u niektórych uzbrojone szponem lub sęczkiem; lotka 1a lub 3a najdłuższa, niekiedy trzy pierwsze równe, barkowe sięgające 5ej, 6ej lub 7ej.

Ogon krótki, równy, o 12 sterówkach.

Jaja gruszkowate o cienkiej skorupie, z dość widocznymi porami, bez połysku lub z bardzo słabym. Barwa gliniasta lub gliniasto zielonawa; upstrzenie podwójne, plamy bardzo nieregularne, różnych wielkości, gęsto tło pokrywające.

Rodzina ta składa się z kilkunastu gatunków rozmieszczonych we wszystkich częściach świata. Bardzo zbliżona pod wieloma względami z rodziną dżdżownikowych (*Charadriinae*), prócz kilku różnic w szczegółach dosyć ważnych. Czajki bowiem oprócz obecności palca tylnego, niekiedy szczałkowego, najwięcej się odznaczają szerokością skrzydeł, pociągającą za sobą lot zupełnie odmienny; pióra na pewnych częściach ciała mają odmienną budowę, a wielu gatunkom właściwe są metaliczne połyski mniej lub więcej silne i rozpostarte na większej lub mniejszej przestrzeni. W każdym zaś razie obie te rodziny są tak bliskie sobie, że tuż obok w układzie stawiać je należy; mimo to jednak w sztucznych systematach bywały mieszczone w oddzielnych rzędach i przegradzane mniej podobnymi skupieniami. LINNEUSZ objął wszystkie w rodzaju *Tringa*, a niektóre z powodu zmienności ubarwienia opisał pod kilkoma gatunkami, z czego dopiero oczyszcili późniejsi ornitologowie.

Podobnie jak wszystkie prawie ptaki błotne czajki są przelotne i do krajów północnych na łag tylko przybywają. Trzymają się po błotach i brzegach wód, a niektóre lubią w pewnych porach przebywać na polach tak samo jak dżdżowniki. Szybko biegają; nie kryją się w trawach lecz zawsze lubią zostawać na odkrytych i widocznych miejscach. Lot ich nie jest szybki, a miałowicie gatunków z tępymi skrzydłami, lecz bardzo lekki i wytrzymały; w pewnych też porach większą część dnia bujają w powietrzu. Żywią się rozmaitem robactwem, które zbierają po ziemi. Jednożenne gnieźdzą się towarzysko lecz w rozproszeniu; na gniazdo wygrzebują płytki dołeczek i niedbale go wyścielają kawałkami suchej trawy. Jaja znoszą regularnie 4. Bardzo niepokojne w czasie legowym, napastują i gonia zapalczywie wszystkie szkodziwe i większe ptaki i zwierzęta, na człowieka z krzykiem nabijają. Przytém ostrożne i przeorne. Po wychowaniu potomstwa gromadzą się w liczne stada i niebawem wędrują. Różnica ubarwienia w piciach mała; młode mniej więcej odmiennie od rodziców; pierzą się dwa razy do roku i skutkiem tego ulegają mniej więcej znacznym zmianom. Wielkość w obu piciach jednostajna.

Więcej nierównie przedstawiają powodów do rozdzielenia na rodzaje niż dżdżowniki.

SQUATAROLA.

Dziób silny, równy głowie; nogi mierne z ksiukiem bardzo krótkim i szczałkowym pazurem; skrzydła bezbronne, ostre, dość wąskie, lotki 1a i 2a najdłuższe, równe; nadlotki równają się z 5a.

Rodzaj ten bardzo zbliżony do dżdżowników, ubarwieniem nawet nader podobny do siewek, jedynie tylko z powodu budowy dzioba, bardziej zbliżonego do czajek i obecności szczałkowego ksiuka wieła się do tej rodziny.

205. *Squatarola helvetica*. *Siewnica*.

Vanellus griseus BRISS. Av. 5. p. 100. n. 2.

Vanellus varius BRISS. Av. 5. p. 103. n. 3. — BECHST. Natg. Deutschl. p. 365. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 510.

Vanellus helveticus BRISS. Av. 5. p. 106. n. 4.

Tringa helvetica L. SN. XII. 1. p. 250. n. 12. — GM. LSN. XIII. 1. p. 676. n. 12.

Tringa varia L. SN. XII. 1. p. 252. n. 21. — GM. LSN. XIII. 1. p. 682. n. 23 β.

Tringa squatarola GM. LSN. XIII. 1. p. 682. n. 23.

Vanellus melanogaster BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 356. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 222. sp. 1.

Vanellus squatarola BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 360.

Charadrius hypomelas WAGL. Syst. av. 1.

Charadrius squatarola NAUM. Vög. Deutschl. II. 7. p. 249. n. 212 tab. 178.

Charadrius hypomelanus PALL. Zoog. 2. p. 138. n. 260.

Charadrius pardella PALL. Zoog. 2. p. 142. n. 263.

Squatarola helvetica KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 313.

Czajka siewnica TYZ.

Z wierzchu czarna, białe i popielato pstrę; czoło i boki szyi białe, spód czarny; młode czarniawe, żółtawo pstre, z białym brzuchem; podbarkówki stale czarne.

Stary ptak w odzieży godowej ma wierzch głowy szaro popielaty z czarniawymi plamami na środkach piór, prawie całkowicie zakrytemi; czoło, brew, szeroką smugę wzdłuż boków szyi i piersi, pokrywę podskrzydłową, podbrzusze i pokrywę podogonową białe, z tych ostatnich boczne czarno plamkowane; boki twarzy, przód szyi, piersi i brzuch czarne; środek pleców popielaty, czarno pstry w ten sposób, że pióra od nasady białe, dalej popielate z czarną dużą plamą na środku; barkówki i pokrywy skrzydłowe czarno i białe pstre; na kuperze i pokrywach ogonowych białych czarne plamy. Lotki czarne z czarnymi stosinami od nasady i w końcach, środkiem białymi, zaczawszy od piątej lotki skrajne chorągiewki białe od nasady; ogon biały, czarno w poprzek pręgowany. Dziób czarny, nogi zielono czarniawe; tęczy ciemno brunatne.

W barwie jesienniej bardzo podobne do siewki w odpowiedniej odzieży, tak samo pstre na wierzchu ciała, lecz kolor jasnego nakrapiania jest białawy, jasne plamki wierzchu głowy drobniejsze i mniej regularne; pokrywy nadogonowe czysto białe. Najłatwiej zaś dają się odróżnić nawet w locie po białej przędze skrzydłowej, powstającej z ko-

loru skrajnych chorągiewek w nasadzie lotek i po czarnych piórach podbarkowych. W przejściach obu tych odzieży rozmaite przedstawiają odmiany.

Młoda w pierwszym piérzu podobniejsza jeszcze do siewek, ma bowiem nakrapianie wierzchnich części żółtawe, na tle szyi i piersi brudniejszym ciemniejsze plamki niż na starych i w końcach pędzelkowato rozszézone. W ogóle niezém się więcej nie różni od odzieży zimowej.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	296	—
" siągu	505	—
" ogona	85	82
" skrzydła złożonego	185	197
" dzioba od kąta ust	37	36
" " od nozdrzy	18	18
" skoku	47	47
" palca środkowego	30	28
" pazura	5	8
" ksiuka	2	2
" części obn. goleni	15	15.

Jaja o skorupie szorstkiej w dotknięciu, lecz z widocznym połyskiem, tło mają zielono lub brunatno gliniaste, z podwójną pstrociną, to jest blade popielatą, obrzednią i czarniawo brunatną, powierzchniową złożoną z większych plam nieregularnych, często w żyłki powyciąganych, gęsto tło pokrywających.

Przez lato trzyma się na północy Europy, Azji i Ameryki, kraje środkowej Europy zwiedza tylko w przelotach, część ich zimuje w Afryce północnej. U nas przelotem tylko widywana, nie każdego roku w równej ilości; w ogóle nader rzadka z wiosny; w końcu Lipca i w ciągu Sierpnia stare pokazują się pojedynczo lub parami na pobrażach piaszczystych Wisły i innych większych wód, albo też w polach z siewkami; przy końcu Września zaczyna się przelot młodych stadami lub pojedynczo i trwa do końca Października. Znaczniejsze jednak takie wędrówki rzadko się trafiają, częstsze są jesienie, w których się ich wcale nie spotyka.

Jeszcze ostrożniejsze od czajek, na miejscach odkrytych nie dają się wcale podchodzić, młode jednak pojedynczo mniej są bojaźliwe niż w stadach. Zrywają się z krzykiem, przez co płoszą inne ptactwo w bliskości przebywające. Gnieźdzą się na północy przy brzegach morskich i wyspach.

CHETTUSIA.

Dziób szczupły, równy głowie; nogi miernie przedłużone z ksiukiem bardzo krótkim i wykształconym pazurem; skrzydła sęczkiem uzbrojone, szpiczaste lecz szerokie, z lotką 1ą najdłuższą, 2ą nieco krótszą, barkowe równe 6ój.

206. Chettusia gregaria. Czajka towarzyska.

Charadrius gregarius PALL. Itin. 1. app. p. 206. n. 9. — Zoog. 2. p. 133. n. 256. — Gm. LSN. XIII. 1. p. 684. n. 8.

Vanellus gregarius BREHM, Natg. eur. Vög. p. 512. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 312. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 224. sp. 2.

Tringa keptuschka LEPECH. Itin. 2. p. 229. — Gm. LSN. XIII. 1. p. 673. n. 42.

Chettusia gregaria BP.

Czajka towarzyszy KLUK. — Czajka towarzyska Tyz.

Blado szara z czarnym wierzchem głowy, smugą przez oko, brzuchem, lotkami i przepaską na białym ogonie.

U starego samca czarny wierzch głowy i smuga przez oko zajmująca kantar od nasady dzioba i kończąca się nad uchem; czoło, szeroka pręga nad okiem i podgardle białe; szyja, płaszcz i piersi światło szare, ze słabym oliwkowym połyskiem na wierzchu świeżej odzieży; na bokach twarzy kolor bledszy, na pokrywach skrzydłowych ciemniejszy; brzuch czarny, na tyle ciemno rdzawy; podbrzusze, kuper, pokrywy podskrzydłowe, nadogonowe i podogonowe i upierzenie goleni białe. Lotki piérwszorządne czarne, przedramieniowe białe, sterówki białe, przepasane szerokim czarnym pasem przed samym końcem, prócz dwóch skrajnych z każdej strony. Dziób czarny; nogi brunatno czarne; tęczce ciemno brunatne.

Młoda w pierwszym piérzu ma cały przód twarzy biały, i takąż szeroką pręgę nad okiem, wierzch głowy popielato szary, brunatno plamisty; płaszcz ciemno popielato szary, upstrzony rudawymi obwódkami w końcach piór, przodowe pokrywy skrzydeł bez tych obwódek, a na tylnych bardzo wąskie; szyja i boki piersi blade szarawe, z obrzedniami brunatnymi płomykami, dalsze części spodnie białe; spód skrzydeł, kuper wraz z pokrywami ogonowymi, lotki i sterówki jak u starych, lecz na tych ostatnich za czarną pręgą dłuższe białe końce.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	205	207
" ogona	87	92
" dzioba od kąta ust	37	36
" " od nozdrzy	22	22
" skoku	65	60
" palca środkowego	26	25
" pazura	7	6
" ksiuka	2	2
" pazura	1	1
" części obn. goleni	18	30.

Jaja podobne do czajczyńskich, cokolwiek większe i więcej pękate, tło majo czyściej zielonawe, niekiedy w grubszym końcu czerwawo zafarbowane, upstrzone brunatnymi i czarno brunatnymi plamami i krótkimi krętymi strychami, gęściejszemi i grubsze w końcu grubszym.

Wymiary: 49 — 32 mm.

Żyje w Azji i Rosji południowo wschodniej, pospolita nad Wołgą około morz Kaspjskiego i Azowskiego. Wypadkowo dalej na zachód zala-
tuje, postrzegana była w Węgrzech, Dalmacyi, Niemczech i Francyi. Obejmuje
ją w faunie krajowej z jedyne go spotkania przed czterdziestu laty pary sta-
rych ptaków w Lubelskiem, przy końcu Września. Były one na roli w blisko-
ści stada siewek, z któremi gdy się zmieszały, nie podobna było żadnej za-
strzelić; prócz tego żadnej nie posiadam wiadomości, aby ją kto więcej
w kraju postrzegał lub ubijał. Obyczaje mało są poznane.

VANELLUS.

Dziób szczupły, krótszy od głowy; nogi mierne, z ksiukiem
krótkim, skrzydła szerokie, tępo zaokrąglone, z lotką 3ą i 4ą naj-
dłuższymi, nadlotki równe 7ej.

207. *Vanellus cristatus*. Czajka.

Capella s. *Vanellus* BRISS. AV. 5. p. 94. n. 1. tab. 8. f. 1. — Bell.
av. 49 a.

Tringa vanellus L. SN. XII. 1. p. 248. n. 2. — GM. LSN. XIII. 1.
p. 670. n. 2.

Charadrius vanellus WAGL. Syst. av. 1. — NAUM. Vög. Deutschl. II.
7. p. 269. n. 213. tab. 179. — PALL. Zoog. 2. p. 132. n. 255.

Vanellus vulgaris BECHST. Taschb. 2. p. 313.

Vanellus cristatus WOLF. u. MEY. Vög. Deutschl. 1. p. 10. — BREHM,
Natg. eur. Vög. p. 513. — KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 311. —
TYZ. Orn. pow. 3. p. 225. sp. 5.

Le Vanneau BUFF. Ois. 8. p. 48. tab. 4. — Pl. enl. 242.

Czajka MYŚL. PR., RZĄCZ. — Biegus czajka JUNDŹ. — Czajka wła-
ściwa TYZ. — Czajka pospolita WAGA.

Czubata, świetnie zielona na płaszczu, czarna na głowie i
szyi, z białym spodem i rdzawymi pokrywami nadogonowymi i pod-
ogonowymi.

U starego samca przód twarzy i szyi aż do piersi i wierzeh
głowy czarny, na czalu takież wązki czubek o wiele dłuższy od głowy,
w górę zagięty, utworzony z kilkunastu zwężonych piórek, z których
cztery środkowe są najdłuższe, tył boków głowy, boki szyi w połowie
wyższej i kark biały, ten ostatni szaro oliwkowym kolorem splamiony,
pod okiem czarniawa plama w kręse wyciągnięta; płaszcz ciemno zie-
lony ze świetnym metalicznym połyskiem, zmieniającym się ku światłu
w miedzysty, kilka bocznych piór barkowych purpurowo fioletowych,
pokrywy zaś skrzydłowe ku szrankom czarne, granatowo i zielonawo
mieniące. Lotki czarne, u trzech skrajnych końce białawo szare; ogon
biały z czarnym szerokim pasem końcowym, nieobejmującym skrajnej
sterówki; pokrywy podskrzydłowe brzegiem od środka białe; nad i pod-
ogonowe rdzawe, wierzchnie ciemne, drugie o wiele bledsze. Dziób
czarny; nogi buraczkowo czerwone; tęczce ciemno brunatne.

U samicy krótszy czubek, wierzeh głowy koloru płaszcza, który
jest o wiele mniej świetnym; na twarzy i podgardlu białe pióra z czar-
nemi zmieszane, niżej czarność bledsza; białosc na bokach szyi mniej
czysta i pokrywy podogonowe bledsze.

W odzieży jesienniej przód szyi biało plamisty i nogi czerwono
brunatne.

Ptaki w pierwszym piérzu mają krótki czubek czarniawy; wierzeh
głowy brudno szary, na tyle płowo popylony wązkiemi końcówkami;
przód twarzy i szyja płowo białawe, kark szaro zbrukany, niższa część
przodu szyi czarniawa, środkiem pióra białe brzeźyste; płaszcz oliwkowo
zielony z połyskiem jak u samicy, gęsto upstrzony rudawymi końców-
kami każdego pióra; pokrywy nadogonowe bledsze niż u starych, pod-
ogonowych odcień więcej rudawy. Skrzydła i ogon jak u starych, u ste-
rówek końcówki rudawe. Dziób czarny, nogi szaro czerwone, blade.

Piskle puchowe na wierzchu głowy i płaszczu szarawo płowe
czarno nieregularnie upstrzone, w poprzek czalu czarna pręga prze-
dzielająca kolor głowy od białego karku; cały spód biały, rudawo
zafarbowany na tyle; u spodu szyi dwie wielkie czarniawe plamy.
Dziób czarniawy, nogi szare.

Wymiary:

	♂	♀	♂	♀
Długość całkowita	325	334	312	326
" po koniec nóg	350	364	—	365
" siągu	766	750	715	745
" ogona	120	120	115	115
" skrzydła złożonego	232	224	220	215
" dzioba od kąta	28	29	30	31
" " od nozdrzy	15	17	16	17
" skoku	45	46	50	47
" części obnaż. goleni	15	15	15	18
" palca środkowego	27	27	26	29
" pazura	7	7	6	9
" ksiuka	4	4	5	6
" pazura	3	3	3	3.

Jaja pękate, krótkie lub mierne podługowate, o skorupie mato-
wój, w dotknięciu szorstkiej, tło mają żółtawe lub żółto zielonawe,
mniej więcej brudne, z podwójną pstroczną, plamy spodnie drobne,
bladło popielate, powierzchniowe ciemno brunatne, często prawie czarne,
nieregularne, różnych wielkości, porozpryskiwane i niekiedy w sznurki
powyciągane, dość gęste, często zgromadzone gęściej w końcu grub-
szym, który bywa niekiedy całkowicie zamazany; trafia się to lecz
rzadko w końcu cieńszym. Rzadkie są odmiany żółto zielonawych
z oliwkowymi plamami. Każde zniesienie mniej więcej jednostajne.

Wymiary jaj czterech zniesień:

1) 44,2—34,1; 45,6—34; 46,4—34,1; 48—33. 2) 45,1—33,3;
45—34; 45,4—34; 48,2—33. 3) 47—32; 47—32,2; 47,8—32,6.
4) 48,3—31,3; 41,3—30,8 mm.

Mieszka w Europie, Azji i Afryce; posuwa się na lato daleko na pół-
noc i zaraz po wychodowaniu potomstwa odlatuje z miejsc lęgowych: w Eu-

ropie południowej zimuje. U nas bardzo pospolita w całym kraju, znajduje się po wszystkich błotach, bagnach, łąkach wilgotnych, błotnistych wybrzeżach i mokrych odlogach; słowem gdzie tylko jakiegokolwiek znajduje się błotko, wszędzie się osiedla w ilości zastosowanej do obszerności miejsca. Trzyma się najwięcej miejsc grzęzkich, niską i niegęstą roślinnością zarastających, zarówno kępiastych jak zupełnie gładkich; najulubieńsze są dla nich miejsca zarastające kniecią (*Caltha palustris*), dużych traw unikają. Bardzo wcześniej do nas przylatują, w czasie pierwszych roztopów i zaraz pojawiają się na błotach, gdzie się mają gnieździć; przelatujące zaś stada zarówno zapadają nad wylewami jak i po polach wilgotnych. Termina przelotu nie są stałe, i tak w roku 1848 pierwszy raz je widziałem 20 Lutego, w r. 1872 21 Lutego, a w roku 1845 dopiero 25 Marca; sato daty krańcowe z zanotowanych przez ciąg kilkunastoletnich obserwacji. W końcu Czerwca, jak tylko dzieci odchowają, zaczynają się zabierać do podróży i skupiwszy się w liczne stada przenoszą się z miejsca na miejsce po świeżo koszonych łąkach i tak pomalu odlatują; przed końcem Lipca wszystkie opuszczają łęgowe błota. Te zaś, które się spotyka stadami przez cały Wrzesień i Październik, są ptakami wędrującymi z północy; rzadko takie zapadają po błotach, lecz najczęściej na wybrzeżach rzek i innych większych wód lub po spuszczonej stawach.

W ogóle są ostrożne i przezorne, nie łatwo dadzą się schodzić tak blisko, aby można było strzelić skutecznie, lecz jadących wozem prawie zawsze dopuszczają. Chociaż są bardzo natręty przy gniazdach, gonią wszystkie przelatujące większe ptaki czyto szkodliwe, czy też niewinne, jak np. kulony, na psa tuż nacierają i siadając mu przed nosem odwodzą i bałamuca, względem człowieka zachowują się z wielką ostrożnością, gdy się zbliży do błota łęgowego, zlatują się ze wszystkich stron, krzyczą i wciąż w koło niego latają, lecz zawsze trzymając się w stosownej odległości, przytém tak są dowcipne, że z tyłu nierównie bliżej nacierają niż z przodu, po czém raptownym rzutem nagle się oddalają. Niekiedy w początku uda się jaką strzelić, lecz po pierwszym zaraz strzale stają się daleko ostrożniejsze niż przedtém. Przez cały czas łęgowy po całych dniach bują w powietrzu, wykonywując najrozmaitsze obroty i rzuty, przyczém wydają silne warczenie skrzydłami, rozmaicie modulowane i ciągle się odzywają. Wśród nocy nawet są bardzo czujne i postrzegają człowieka lub każdego większego zwierza, a skoro odezwie się jedna, inne odpowiadają i poruszają się wszystkie z całej okolicy i tym sposobem wzajemnie się o niebezpieczeństwie ostrzegają. Głos ich jest krzykliwy, przeciągły, urozmaicony różnemi tonami; od podobieństwa zwykłego ich odzywania się wzięte jest nazwisko niemieckie *Kiebitz*, a Francuzi porównują je do wymawiania liczby *dix huit*; czego nie zrozumiałszy jeden z naszych tłumaczy książki FUNKO wyraził się, że głos czajki podobny jest do osmnastu.

Gnieźdzą się w rozproszaniu na przestrzeni całych błot łęgowych i sąsiednich odlogów wilgotnych, jeżeli się takowe znajdują w bliskości. Gniazdo ściera zarówno na kępach i splawach, jak na równych zupełnie miejscach, mniej więcej odkrytych i nieczem nieodznaczonych, zwykle między obrzednią roślinnością. Wygrzebuje na to płytki i szeroki dołek, który płasko i dość nędznie wyściełają krótkimi kawałkami suchej trawy. Oboje siadają na jajach; ptak wysiadujący wycieka z gniazda, gdy człowiek zbliża się do błota. Pisklęta pielegnują, dopóki te zupełnie nie wyrosną. Przez cały czas łęgowy lubią wylatywać za żerem na pola dość nawet odległe.

Mięso czajek jest czarne i suche, niewiele u nas używane; gdzieindziej uważają je za dobrą zwierzynę, czego dowodem są stosowne przysłowia. Jaja wysoko cenione są we Francji i w Niemczech, u nas zaś nikt ich prócz pospólstwa nie jada.

HAEMATOPINAE. OSTRYGOJADY.

Dziób o wiele od głowy dłuższy, prosty, twardy, mocno ścięśniony, w końcu dłutkowato zaostrowy; szczęki równe; krajce ostre. Nozdrza przynasadowe, poboczne, podługowate, wąskie, na przestrzał otwarte, umieszczone w rowku przedłużonym do połowy dzioba.

Nogi mierne, podkasałe, silne, trzypalcowe; palce mierne, w osadzie błoną spięte i wązko do końców obrąbione; pazury krótkie, tępe, słabo zakrzywione; obowie siatkowate.

Skrzydła długie, zaostrome, z lotką 1ą najdłuższą, barkowe dosięgają szóstej.

Ogon krótki, równy, o 12 sterówkach.

Jaja podłużnie jajowate, dość zmiennych kształtów i stosunków w wymiarach, o cienkiej skorupie, wewnątrz białą zielonawą, słabo połyskującą, często grudkami nalepioną, z mało widocznymi porami. Tło blade płowe lub rudawe, upstrzone licznymi plamami różnych wielkości, ciemno brunatnymi.

Gatunki ostrygogadów rozmieszczone są po wszystkich częściach świata, a każdy z nich bardzo obszernie. Trzymają się głównie brzegów morskich, gdzie im najważniejszą częśći żywności dostarczają dwuskorpne mięczaki, które umieją z łatwością roztwierać lub rozbijać klinowatym swym dziobem; jadają prócz tego drobne rybki, owady i różne inne zwierzęce twory. Lotne i szybko biegające, bardzo ostrożne; wędrują zwykle małymi stadkami, jaja niosą stale 4. Głos ich silny, przerywany na sposób dzieciolów. Gnieźdzą się na brzegach morskich, wygrzebuje w tym celu dołeczki w czystym piasku, które niekiedy nędznie wyściełają suchymi morskimi porostami. Pierzą się dwa razy do roku z pewnemi zmianami kolorytu; płeć nie przedstawia żadnej różnicy, młode w pierwszym piérzu odmienne. Wszystkie gatunki są wędrowne i rzadko oddalają się od brzegów morskich.

HAEMATOPUS.

208. *Haematopus ostralegus*. *Ostrygogad*.

- Ostralega pica marina* BRISS. Av. 5. p. 38. n. 1. tab. 3. f. 1.
Haematopus ostralegus L. SN. XII. 1. p. 257. n. 1. — GM. LSN. XIII. 1. p. 649. n. 1. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 501. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 7. p. 325. n. 215. tab. 181. — KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 322. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 200. sp. 1.
Haematopus hypoleuca PALL. Zoog. 2. p. 129. n. 253.
L'Huitrier BUFF. Ois. 8. p. 119. tab. 9. — Pl. enl. 929.
Ostrygogad KLUK. — *Ostrygogad* czerwonoński JUNDZ. — *Ostrygogad* srokaty Tyz.

Czarny z brzuchem białym, dziobem pomarańczowo pąsowym i czerwonymi nogami.

Stary ptak czarny z lekkim zielonawym połyskiem na płaszczu, biały na całym spodzie zaczawszy od niższej połowy piersi, toż samo na kuprze i pokrywach ogonowych. Lotki przedramieniowe i odpowiednie im nadlotki białe tworzą wielkie lustro skrzydłowe; lotki pierwszorzędne od nasady białe, z końcami i brzegami skrajnymi czarnymi, a na stronie spodniej zaledwie blado popielatymi; sterówki białe, szerokim czarnym pasem zakończone, rozszerzonym na środkowych; spód skrzydeł biały i także plama księżycowata pod okiem. Dziób pomarańczowo pasowy; nogi brudno ceglaste, obwódka powieki czerwona; tęcze karminowe.

Samica większa, tym się tylko różni, że kolor czarny dalej na piersi zachodzi.

Odzież jesienna od Listopada do Marca odznacza się tylko białą półksiężycowatą szeroką przepaską pod gardzielą i matową czarnością na płaszczu.

U roczniaków czarność bledsza, mniej czysta, dziób brudny, z ciemno rogowym końcem; nogi brudno czerwone. U ptaków takich w odzieży zimowej przepaska podgardzielowa mniej odznaczona, z mieszaniną popielatego koloru.

Młode w pierwszym piérzu czarno brunatne w miejscu czarnego, z rudawym obrzeżeniem na niektórych częściach; dziób mają żółto pomarańczowy z ciemno rogowym końcem; tęcze brunatne, nogi czerwono rogowo szare.

Pisklęta puchowe na wierzchu ciała wraz z kuprem i na przodzie szyi czarniawe, szaro plamiste, na piersiach i brzuchu białe.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	260	252
" ogona	106	94
" dzioba od kąta ust	73	81
" " od nozdrzy	54	59
" skoku	47	51
" części obnażonej goleni	14	14
" palca środkowego	30	32
" pazura	8	7.

Jaja miernie podługne lub krótkie i pękate, w końcu łagodnie szpiczaste, w podstawie nagle zaokrąglone lub cokolwiek wyciągnięte. Tło czerwono lub popielato gliniaste, albo też rudawo popielate; wszystkie te odcienie niewiele zdają się różnić na pierwsze wejście; plamki spodnie obrzednie, blade, czarniawo popielate, powierzchniowe czarno brunatne, dosyć ciemne; mniej więcej gęsto po całej powierzchni rozmieszczone, zwykle zaokrąglone, niekiedy w pewną ilość sznureczków powyciągane.

Wymiary jaj pojedynczych:

60 — 37; 59 — 43; 59 — 42; 58 — 41; 57 — 40; 54 — 38; 53 — 41 mm.

Ptak ten obszernie jest rozmieszczony na pobrzeżach morskich zaczawszy od Islandyi aż do Syberyi, niemniej nad brzegami morza Śródziemnego,

Czarnego i Kaspijskiego. Na zimę usuwa się z głębokiej północy, lecz już zimuje na brzegach Anglii i morza Niemieckiego.

Rzadko bardzo oddala się od brzegów morskich; u nas należy do największych rzadkości. Żaden ze zbiorów w Królestwie nie posiada okazu w kraju bitego, a przez cały ciąg dwudziestoletnich wycieczek widziałem tylko parę nad Wisłą pod Gołębim w początku Października, lecz nie dały do siebie strzelić. Zapewne częściej się pokazuje w północnych okolicach Augustowskiego, lecz dotąd żadnej ztamtąd o nim nie posiadamy wiadomości. W Galicyi wschodniej częściej się trafia, jak o tym świadczą cztery okazy znajdujące się w muzeum DZIEDUSZYCKICH we Lwowie, bite w różnych okolicach Galicyi wschodniej w Sierpniu i Wrześniu, różnych lat.

Gnieźdzą się obficie na pobrzeżach morza Czarnego; gniazda urządzają zarówno między obrzednią trawą, jak na nagich zupełnie piaskach. Ostrożne są w czasie lęgowym i nie nabijają na człowieka sposobem większej liczby ptaków brodzających.

STREPSILINAE. KAMUSZNIKI.

Dziób mierny, twardy, prosty, od połowy słabo w górę zadarty, szczupły, stożkowaty, ze szczytem od nasady nieco przypłaszczonym, dalej zaokrąglonym; szczęki równe, bródka podcięta, w górnej do połowy głęboka i szeroka bródka; nozdrza nasadowe, poboczne, podługowate, z wierzchu błoną przykryte, na spodzie brzozy otwarte.

Nogi mierne, podkasałe, czteropalcowe; palce przednie mierne, wolne, wąską wypustką obrabione; tylny krótki, nieco podniesiony; pazury mierne, słabo łukowate; obowie tarczowate.

Skrzydła długie, wąskie, ostre, sęczkiem uzbrojone, z lotką 1ą najdłuższą, barkowe z 4ą równe.

Ogon krótki, słabo zaokrąglony, o 12 sterówkach.

Głowa mierna, z czołem wypukłym, szyja krótka, ciało dość wysmukłe, ubarwienie mocno upstrzone.

Jaja gruszkowate o skorupie gładkiej, nieco połyskującej; tło dosyć zmienne z gęstą niejednostajną pstrociną.

Jedyny gatunek rodziny tę składający tak odrębnie przedstawia cechy i obyczaje od wszystkich innych ptaków brodzających, że się w żaden sposób nie daje wcielić do żadnej innej rodziny. Przebywa samotnie po wybrzeżach piaszczystych wszystkich mórz całego świata, pojedynczo nawet w ciągłych swych wędrówkach przelatuje. Bardzo szybko biega po piaskach tuż przy samej wodzie i ciągle odwraca kamyki, z pod których wybiera drobne owady, skorupiaki, muszki i wodne robaczki, wyłączny jego pokarm stanowiące; od tego zwyczaju we wszystkich prawie językach nadano mu stosowne nazwiska jedno znaczenie mające. Wszędzie wędrowny; bardzo ostrożny i bojaźliwy; lot jego poziomy, bardzo bystry, jaskółkowaty. Piérząc się dwa razy do roku, zmienia zupełnie ubarwienie; młode znacznie się różnią od starych i po kilku dopiero zmianach przybierają ostateczną odzież, co dało powód do dwuwykładności.

STREPSILAS.

209. *Strepsilas interpres*. *Kamusznik*.

Arenaria cinerea BRISS. AV. 5. p. 137. n. 2.

Tringa interpres L. SN. XII. 1. p. 248. n. 4. — GM. LSN. XIII. 1. p. 671. n. 4.

Morinella collaris MEY. Vög. Liv. u. Estl. p. 210.

Strepsilas collaris TEMM. Man. d'Orn. II. 2. p. 553. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 516.

Strepsilas interpres NAUM. Vög. Deutschl. II. 7. p. 303. n. 214. tab. 180. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 321. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 230.

Charadrius cinchus PALL. Zoog. 2. p. 148. n. 268.

Le Tourne-pierre BUFF. Ois. 8. p. 130. tab. 10.

Le Coulon chaud BUFF. Pl. enl. 856.

Biegus łomacz KLUK. — Kamusznik zwrotek TYZ.

Głowa biała, czarno centkowana, płaszcz rdzawy, czarno i rudawo pstry, spód biały, na szyi i piersi czarno krésowany.

Dziób czarny, nogi pomarańczowo czerwone z czarniawymi pazurami; tęczce brunatne.

Stary samiec w odzieży godowej ma głowę z wierzchu białą, prócz czoła czarno strychowaną, wskrós czoła od oka do oka czarny pasek, wzdłuż licobrodów szerszy i połączony z księżycowatą plamą pod okiem; cały spód biały, w następujący sposób na szyi i piersi czarno znaczony: na boku szyi poprzeczna smuga spływająca od karku do wielkiej przestrzeni zajmującej przód szyi prócz białego podgardla, przedłużona na boki piersi i w górę zagięta na tył nasady karku; tylna strona tego ostatniego szaro pociągnięta; plecy, barkówki i pokrywy skrzydłowe rdzawe, rudawo brzeżyste i czarniawo plamiste, grubo na piórach łopatkowych i barkówkach, drobniej na pokrywach skrzydłowych; wzdłuż przedramienia przestrzeń czarniawa; lotki czarniawe z białymi stosinami, brzegami wewnętrznych chorągiewek i nasadami przedramieniowych, ztąd przy białych pokrywach podskrzydłowych spód złożonego skrzydła całkowicie biały; niższa część grzbietu i pokrywy nadogonowe białe; kuper czarniawy; sterówek nasady białe, dalej czarniawe, wąskie końcówki białe.

Dwuletni mniej rdzawy na płaszczu.

Rocznik na grzbiecie czarny, brunatno i rudawo plamisty.

Samica do tego ostatniego podobna, daje się rozróżnić po mniej czystej i mniej rozpostartej białości na głowie.

Roczna i dwuletnia ma czarność na przodzie ciała bledszą, po bokach piersi brunatną, na płaszczu czarno brunatnym mniej rudawo upstrzona i mniej regularnie.

Ptaka młody w pierwszym piérzu nogi ma żółte; wierzch głowy i karku szaro brunatny; płaszcz szaro czarniawy, blade rudawymi obwódkami wszystkich piór upstrzony; końce najdłuższych pokryw białe

tworzą przepaskę przez skrzydło; lotki w końcach białawo obwiedzione; podgardle białe; boki twarzy i szyja czarniawe, przez przezieranie białości nasady piórek dość gęsto upstrzone, podobnego koloru smugi rozchodzą się na boki piersi, zostawiając na zewnątrz przestrzenie białawe, czarniawo plamkowane; reszta spodu biała; niższa część grzbietu, kuper i ogon jak u starych.

Na jesień wierzch ciała ciemniejszy, z wyraźniej odznaczonymi rudawymi obwódkami, bardzo szerokimi na pokrywach skrzydłowych; plamy na bokach spodu szyi rudawo szare.

W odzieżach zimowych różnią się od odpowiednich wiosennych białawym obrzeżeniem wszystkich czarnych piór na szyi i piersi, a rudawym na czarnych płaszcza.

Pisklą puchowe z wierzchu czarne, z plamami czarnymi i rudawo szaremi, spód ma biały z szaro czarniawą plamą na wolu; nogi rogowo szare.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	147	160
" ogona	52	62
" dzioba od kąta ust	25	24,5
" " od nozdrzy	14	15
" skoku	25	26
" palca środkowego	20	19
" pazura	5	5
" ksiuka	5	5
" pazura	3	3.

Jaj tło brunatno zielonawe, oliwkowe, gliniaste, zielonawo popielate lub zielone, jaśniejsze lub ciemniejsze; upstrzenie stanowią plamy blade popielate spodnie, a oliwkowe, ciemno szare lub czarniawo oliwkowe powierzchniowe; najczęściej plamy są podługowate, niekiedy zmienne w pokrętne kręski lub żyłki; pospolicie upstrzenie gęstsze przy podstawie.

Wymiary jaj pojedynczych:

48 — 33,8; 48 — 32,8 mm.

Na pobrzeżach i wyspach Bałtyku pospolity, bardzo rzadko zapędza się ponad rzekami w głąb lądów. U nas parę razy tylko widziałem pojedyncze nad Wisłą pod Gołębim w Lubelskim w jesieni roku 1853, bardzo obfitej w ptaki przelotne; więcej śladów postrzegania w Królestwie nie posiadamy. W Muzeum DZIEDUSZYCKICH we Lwowie znajdują się dwa okazy zabite we Wrześniu lat 1857 i 1872 na stawach Załozieckich we wschodniej Galicyi.

W Europie gnieździ się po wysepkach przy brzegach Norwegii, Szwecyi, Danii i Pomorza, w miejscach piaszczystych, porośniętych rzadką trawką, wrzosami i odosobnionymi krzakami jałowcu, nie tylko przy brzegach ale w głębi wysp, gdzie tylko się podobne miejsca znajdują. Gniazdko w dołeczku, najczęściej pod krzaczkiem jałowcu, bardzo nędzne, z kilkunastu trawek bez ładu porzuconych. Oboje wysiadują jaja i wodzą pisklęta, które natychmiast rozkłada się z gniazda i podobnie jak młode czajki ukrywają się starannie po kępach wrzosu i nierównościach gruntu.

CALIDRIINAE. PIASKOWCE.

Dziób nieco dłuższy od głowy, prosty, szczupły, w nasadzie cokolwiek zgrubiały, walcowaty; szczyt w nasadzie zaokrąglony, na środku spłaszczony; szczeka przy końcu słabo rozszerzona i zaokrąglona; obie prawie równe i obie ku końcom brózdowane. Nozdrza poboczne, przynasadowe, bardzo wąskie, podługowate, na przestrzał otwarte, w brózdzie umieszczone.

Nogi podkasałe, mierne, szczupłe, trzypalcowe; palce mierne, wolne, obrabione, z krótkimi, łukowatymi i ostrymi pazurami.

Skrzydła mierne, wąskie, zaostrome, po koniec ogona sięgające, z lotką 1ą najdłuższą, barkowe z 4ą równe.

Ogon krótki, słabo dwuwidłowy, o 12 sterówkach.

Jaja bardzo podobne do jaj drobnych brodziec i biegusów, a szczególnie gatunków *Totanus glareola* i *Tringa maritima*.

Rodzina ta składa się z jednego kosmopolitycznego gatunku, który ulegając licznym zmianom z powodu dwukrotnego pierzenia dał powód do licznych synonimów i nominalnych gatunków. Rozmaicie był zamieszczany po różnych dziełach ornitologicznych, to mieszany z biegusami, to z dżdżownikami wedle tego, jakie szczegóły były brane za zasadę w grupowaniu gatunków. ILLIGER oddzielił go rodzajowo, i w każdym razie nie może być mieszany z żadną rodziną ptaków brodziec. Pozornie przedstawia największe podobieństwo do biegusów, też same kształty, równie mała głowa, jednakowe stosunki długości dzioba, nóg i szyi, lecz brak palca tylnego, spięcia palców przodowych w nasadzie, budowa dzioba i szczegóły obyczajowe nie pozwalają wcielać ptaka tego do tej rodziny.

CALIDRIS.

210. *Calidris arenaria*. Piaskowiec.

Calidris grisea minor BRISS. Av. 5. p. 236. n. 17. tab. 20. f. 2.

Tringa arenaria L. SN. XII. 1. p. 251. n. 16. — Gm. LSN. XIII. 1. p. 680. n. 16.

Charadrius calidris L. SN. XII. 1. p. 255. n. 9. — Gm. LSN. XIII. 1. p. 689. n. 9.

Charadrius rubidus Gm. LSN. XIII. 1. p. 688. n. 21.

Arenaria grisea BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 368.

Arenaria vulgaris LEISL. Nachtr. zu Bechst. Natg. Deutschl. 1. p. 30.

Calidris grisea MEY. Vög. Liv. u. Estl. p. 177.

Tringa tridactyla PALL. Zoog. 2. p. 198. n. 308.

Calidris arenaria TEMM. Man. d'Orn. II. 2. p. 524. — BREHM, Natg.

eur. Vög. p. 498. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 7. p. 353. n. 216.

tab. 182. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 342. — TYZ. Orn.

pow. 3. p. 194.

Le Sonderling BUFF. Ois. 7. p. 532.

Biegus piasecznik KLUK. — Piaskowiec zmienny TYZ.

Noga trzypalcowa, wierzch ciała brunatno, rudawo i białawo pstry, piersi i brzuch białe (odzież godowa). Wierzch popielaty ze spodem białym (odzież jesienna). Plecy i wierzch głowy czarno i białe pstre, spód biały (młode).

Stary ptak w odzieży godowej ma wierzch głowy i kark rudawo płowy, drobno upstrzony ciemno brunatnymi plamkami, zajmującymi środek każdego piórka; płaszcz brunatno, płowo i białawo pstry w ten sposób, że każde pióro ciemno brunatne obwiedzione na plecach obwódka po bokach rudawą a białawą na końcu; barkówki mają prócz tego po sobie plamy rudawe, odosobniające miejscami części tła brunatnego w oddzielne plamy; przód szyi i boki twarzy białe, miejscami rudawo zafarbowane i posypane drobnymi brunatnymi plamkami; dalsze części spodu czysto białe. Kuper i pokrywy ogonowe środkiem koloru płaszcza, z boków czysto białe (szczegół wspólny z biegusami); pokrywy skrzydłowe blade brunatne, białawo brzeżyste i miejscami rudawo poplamione; podskrzydłowe białe, brzegiem skrzydła drobno szaro plamiste. Lotki ciemno brunatne z białymi stosinami; na skrzydle dwa białe lusterka powstające ze skrajnych chorągiewek od nasady, zaczawszy od 5ej lotki, i z białych końców odpowiednich im nadlotek. Sterówki białe, szaro zafarbowane, coraz mocniej im dalej od brzegu, dwie środkowe brunatne, płowo obrzeżone, mają po dwie rudawe podługne plamki na chorągiewce skrajnej.

Ptak w odzieży zimowej z wierzchu brudno popielaty, z czarnymi stosinami i drobnymi, brunatnymi płomyczkami na wierzchu głowy; cały spód wraz z bokami twarzy czysto biały. Ogon w tym odmienny, że środkowe sterówki są tego koloru jak inne, a skrzydła jak w odzieży poprzedzającej.

U młodych w pierwszym piérzu wierzch głowy białawy, czarno na środku upstrzony; kark brudno szarawy, plecy czarne, białawo grubo nakrapiane; cały spód, czoło, przód twarzy i smuga nad okiem białe; między okiem i dzióbem pręga brunatnawo szara; pokrywy skrzydłowe od przodu szeroko brunatno czarniawe, jednostajne, dalej szare, z szerokimi białawymi końcówkami; reszta skrzydła i sterówki jak u starych, te ostatnie jednak ciemniejsze, mianowicie w końcach.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	124	126
" ogona	57	53
" dzioba od kąta ust	29	32
" " od nozdrzy	20	22
" skoku	27	29
" palca środkowego	16	16
" pazura	3	3.

Jaja gruszkowate, miernie podługne, tło mają zielone, jaśniejsze lub ciemniejsze, z plamami spodnimi szaro czerwawymi, pośrednimi brunatnymi i powierzchniowymi ciemno brunatnymi lub czarniawymi; na jajach o tle jaśniejszym bledsze plamy i przeciwnie. Plamy po większej części drobne, mniej więcej zaokrąglone, zmieszane z krótkimi

pokrętnymi króskami, gęsto po całej powierzchni jednostajnie rozmieszczone. (BEDÄCKER).

Wymiary: 38 — 26,5; 40,5 — 26 mm.

Ptak ten zamieszkuje północne okolice obu lądów; obfity w Laponii, Grenlandyi i Islandyi, gdzie posuwa się do 67° szer. półn., opuszcza te strony na zimę ciągnąc wzdłuż brzegów morskich i daleko się zapędza na południe na obu półkulach; postrzegany aż do krańców południowych Afryki i Azji, równie jak na całych pobrzeżach amerykańskich. Rzadko podczas wędrówek zapędza się w głąb lądów ponad rzekami. U nas pamiętam tylko rok 1853, w którym w końcu Października spotykałem piskowce w wielu miejscach nad Wisłą, w stadkach lub pojedynczo między biegusami. Trzymały się czystych wybrzeży piaszkowych. Przelatywały nisko ponad samą wodą odzywając się swiergotliwie piskliwym głosem, i gęsto skupione; skoro tylko siadły na nagim piasku, natychmiast się tak jak śnieguły rozbiegały na dość znacznej przestrzeni. Nieostrożne, dawały się bardzo blisko podchodzić, a po strzałach w krótkie zapadały i niewiele się tym odstraszały. Lot mają podobny do biegusów, a szybkim bardzo bieganiem zbliżają się do dżdżowników. Okazy krajowe Gabinetu Warszawskiego z tego właśnie spotkania pochodzą. W Muzeum DZIEDUSZYCKICH we Lwowie znajdują się okazy bite w Żałoścach i Pieniakach we wschodniej Galicyi w jesieni lat 1859, 1862 i 1870.

Gnieźdzą się na północy po piaszczystych wybrzeżach wód stojących międzyładowych, lecz niezbyt oddalonych od morza; znoszą po 4 jaja; więcej szczegółów nie podają naturalisci. Żywią się drobnymi owadami, skorupiakami, muszelkami i innymi tworamizwierzęciami.

TRINGINAE. BIEGUSY.

Dziób mierny lub niewiele od głowy dłuższy, prosty lub słabo przy końcu łukowaty, od nasady ścięsniony, w końcu mniej więcej przyplaszczony, nieco rozszerzony i tępo kończysty, w całej długości giętki. Szczeka wierzchnia cokolwiek dłuższa, w samym końcu przygięta, obie przez całą długość brózdowane. Szczyt odrębny, łagodnie zaokrąglony.

Nozdrza przynasadowe, poboczne, wąskie, podługowate, w bróździe, na przestrzał otwarte.

Nogi podkasałe, szczupłe, mierne lub miernie wysokie, czteropalcowe; trzy palce przednie mierne lub krótkie, szczupłe, wolne lub błoną w osadzie spięte; ksiuk krótki, wzniesiony, końcem tylko ziemi dotyka. Obowie tarczowate; pazurki ostre, słabo łukowate.

Skrzydła mierne, ostre, z lotką pierwszą najdłuższą; barkówki mniej więcej długie, u niektórych prawie do końca skrzydła sięgające.

Ogon krótki, prawie klinowaty, niekiedy dwukrotnie widłowaty, zaledwie sięgający po koniec złożonych skrzydeł, pokrywający spodnie do końca je przykrywają; sterówek 12.

Oczy mierne, czarne, przed połową długości głowy niezbyt wysoko osadzone.

Głowa mała, z przodu wyciągnięta i zeszczipiona, nieznacznie w dziób przechodzi; przecięcie gęby równo z nasadą dzioba. Szyja mniej długa i wysmukła niż u brodzieńców. Wszystkie prawie gatunki przedstawiają w ubarwieniu szczegół charakterystyczny w pokrywach nadogonowych, z których środkowe są koloru kupra, a boczne białe, opasujące z obu stron klin ciemny, przez pierwsze utworzony.

Jaja gruszkowate, o bardzo cienkiej skorupie; tło najczęściej zielone, mniej więcej czyste, albo wpadające w kolor oliwkowy lub rdzawy, podwójnie upstrzone. Plamy zwykle kleksowate, ukośnie skierowane, gęściejsze i większe przy końcu grubszym, który nie rzadko całkowicie bywa zamazany.

Ptaki te powierzchownie są dość podobne do brodzieńców, od których różnią je dostatecznie niektóre szczegóły w cechach wymienione, a więcej jeszcze obyczaj. W ogólności w ruchach są nierównie leniwsze i powolniejsze; szczególnie uderzająca jest różnica w chodzie, albowiem chociaż w razie potrzeby są zdolne dość szybko biegać, w zwyczajnych jednak okolicznościach przechadzają się powolnie; lot ich dość bystry i równy z widocznymi poruszeniami skrzydeł; rzadko wzbijają się wysoko, lecz najczęściej przeciągają nisko nad wodą albo nad lądem w niewielkiej wysokości. Więcej są towarzyskie od brodzieńców, a szczególnie trzymają się w stadach więcej skupionych; w czasie żerowania całe stado razem postępuje, a lecą zwykle tak gęsto jak szpaki. Głosy ich zupełnie są odmienne, ciche, stłumione, piszczące lub chrapliwe; niektóre rzadko się odzywają, inne chociaż ciągle piszczą tak w locie jak i siedząc, z bliska tylko słyszeć je można. Są to ptaki po większej części nieostrożne i nielekliwe, niektóre dają się bardzo blisko podchodzić na otwartych zupełnie miejscach, po strzałach niedaleko zapadają i tak samo dopuszczają jak pierwsi. Ostrożniejsze gatunki, chociaż nie tak łatwo schodzić je na widoku, przy pomocy jakiegokolwiek zasłony są zupełnie niebaczne. Gatunki przebywające po trawach chodzą po nich widocznie i podobnie brodzieńcom nie przypadają sposobem bekasim. Trzymające się miejsc otwartych, przechadzają się najwięcej po szlamowatych brzegach wód, gdzie brodzieńce wchodzi w wodę, dopóki gruntuwać mogą. Żywią się mułem, drobnymi owadami i ślimaczkami.

Wszystkie nasze gatunki prócz jednego bojownika udają się na czas legowy na północ, niektóre bardzo daleko. Jedne gnieźdzą się na błotach kępiastych, trawami zarosłych, inne po nagich piaskach nadwodnych. Gniazda urządzają w rozgrzebianiu tak samo jak brodzieńce i niosą stale po 4 jaja. Jedne z nich są jednożenne, inne nie łączą się w ścisłe pary, a przynajmniej same samice jaja wysiadują i wychowują potomstwo. Wędrują najwięcej po wybrzeżach morskich, przelatując jednak nad rzekami daleko się w głąb lądów zapędzając; z wiosny przelotne są w ogóle bardzo rzadkie w naszych stronach, niektóre nawet niepostrzegane; nie można jednak powiedzieć, żeby inni drogami leciały, lecz tylko mało w naszych stronach zapadają, nie raz bowiem słyszałem w nocy w porze wiosennych przelotów głosy lecących stad biegusów; jednego razu w Warszawie nad dziedzińcem Kazimierowskiego pałacu tak wielkie stado przeciągało, że jak z ich odzywania się można było wnosić, przynajmniej kilka tysięcy sztuk zawierało. Pod koniec lata niekiedy zalatują dosyć obficie i dosyć długo zabawiają; nie każdego jednak roku równie są pospolite. W podróży swoich te przedstawiają osobliwość, że ptaki stare nierównie wcześniej, to jest zaraz po skończonym legu wśród lata odlatują na południe, w małych gromadkach albo nawet pojedynczo; młode zaś pod jesień dopiero mniej więcej licznymi gromadami przeciągają. Bardzo rzadko uda się starego w tej porze zobaczyć i nigdy nie widziałem, żeby się w stado młodych zamieszał. Na zimowisku w Algierii spotykałem stada

liczne młodych, albo też nieliczne starych. Mięso jadalne, dość smaczne, mianowicie pod jesień, gdy się mocno pospasają; u nas jednak nie zwracają uwagi myśliwych.

Dwa razy do roku piórze zmieniając mniej więcej odmienne odzieżę przybierają. Samce po większej części różnią się od samic; młode w pierwszym piórze odmienne od rodziców. Zmienność ta spowodowała wielkie załamucenie po dawniejszych dziełach, przepełnionych nominalnymi gatunkami. U GMELINA (*Syt. Linn.*) prócz wielu gatunków nominalnych włączone były do rodzaju *Tringa* czajki, drobne brodzie, kamusznik, piaskowiec, płatkonogi i niektóre bekasy. CUVIER familije, jaka się obecnie utrzymała, dzieli na trzy rodzaje *Calidris*, *Pelidna* i *Machetes*, od których później odłączono jeszcze *Limicola* LEISL., prócz amerykańskich gatunków płetwogich.

TRINGA.

Dziób prosty; nogi mierne; palce mierne, środkowy krótszy od skoku, wolne, skrajny złączony wprawdzie ze środkowym błoną, lecz bardzo krótką.

Samice cokolwiek większe od samców.

211. *Tringa cinerea*. *Biegus rdzawy*.

Calidris grisea BRISS. AV. 5. p. 233. n. 16.

Calidris naevia BRISS. AV. 5. p. 229. n. 15.

Canutus BRISS. AV. 5. p. 258. n. 21.

Tringa canutus L. SN. XII. 1. p. 251. n. 15. — GM. LSN. XIII. 1. p. 679. n. 15. — PALL. Zoog. 2. p. 197. n. 307. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 344.

Tringa cinerea BRÜNN. ORN. n. 179. — TYZ. ORN. POW. 3. p. 321. sp. 14.

Tringa islandica GM. LSN. XIII. 1. p. 682. n. 24. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 579. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 7. p. 372. n. 217. tab. 183.

Tringa ferruginea BRÜNN. ORN. n. 180. — MEY. u. WOLF. Taschb. 2. p. 395.

Tringa rufa WILS. Amer. ORN. 7. p. 43. tab. 57. f. 5.

Tringa australis GM. LSN. XIII. 1. p. 679. n. 39.

Tringa glareola PALL. Zoog. 2. p. 194. n. 303.

Maubèche grise BUFF. Pl. enl. 366.

Maubèche commune BUFF. Ois. 7. p. 529. tab. 31.

Biegus kanutek KLUK. — *Biegus rdzawy* JAR., TYZ.

Z wiérzchu czarniawy, rudawo plamisty, w odzieży godowej spód rdzawy, w zimowej biały, śniado miejscami upstrzony.

U ptaka starego środek wiérzchu głowy czarniawy, rudawemi brzegami piór podłużnie strychowany; kark szary lub rudawy, śniado plamisty; płaszcz czarniawy, rudawemi grubemi plamami i wązkiemi obwódkami każdego pióra rudawo lub szarawo białawemi gęsto upstrzony; pokrywy ogonowe boczne białe, środkowe rudawe, czarniawo prę-

gowane; nad okiem szeroka smuga rdzawa, na uchu plama szara ciemniej plamista. Cały spód ceglasto rdzawy, jaśniejszy na szyi i piersi, najciemniejszy na środku brzucha, na bokach podbrzusza i na niektórych pokrywach podogonowych czarniawe płomyki, te ostatnie w części białawe, środek podbrzusza czysto biały. Lotki czarniawe z białymi stosinami i białymi obwódkami na brzegu przedramieniowych; nadlotki przedramieniowe białe kończyste; spodnia strona skrzydeł biaława, z ciemnym przegowaniem pokryw; w ogonie wszystkie sterówki równe, popielate, środkowe od innych ciemniejsze, a szczególnie po brzegach, prócz tego na niektórych ślady rudawych plam. Dziób cokolwiek dłuższy od głowy, w końcu mocno spłaszczony i jak nogi czarny; tęczka ciemno brunatna.

Samica większa, od spodu nieco bledsza, wszystkie sterówki jednostajnie popielate, wąziutko białawo obrzeżone, z resztą jak samiec.

W odzieży jesienniej na płaszczu siwo popielatym każde pióro ma białawą wąską obwódkę i drugą czarniawą między pierwszą i kolorem tła i czarniawe stosiny; na karku i środku pleców obwódki te najmniej znaczne, na pokrywach skrzydłowych najgrubsze. Na wiérzchu głowy czarniawe grube plamy i białawe kréski. Kuper i pokrywy ogonowe białe, śniado w poprzek przegowane. Cały spód biały, na piersiach szarawo lekko pociągnięty; boki twarzy, przód szyi, piersi i boki ciała śniado plamiste; na policzkach drobne kréski, na szyi drobne plamki pędzelkowate, coraz grubsze ku dołowi, zmieniające się na nieforemne na piersiach, a pręgi poprzeczne falowate na bokach ciała. Lotki i sterówki jak w odzieży godowej samicy. Dziób i nogi czarno zielonawe.

Młody w pierwszym piórze ma płaszcz podobny jak ptak w odzieży zimowej, z tą różnicą, że tło jest nieco ciemniejsze; obwódki skrajne piór koloru mniej więcej płowego, obwódki wewnętrzne ciemniejsze i wyrazistsze; brudniejszy w ogóle spód ciała, to jest boki twarzy, szyja i piersi szaro pociągnięte z mniej wyrazistym upstrzeniem, drobniejszym i kręcyczkowatym; brzuch mniej więcej rudawo zafarbowany, na bokach zaś w miejscu poprzecznego przegowania nieliczne podługowate ciemne kréski wzdłuż stosin. Nad okiem brew biaława mniej wyraźna. Lotki, sterówki, pokrywy nad i podogonowe jak u starych. Dziób i nogi ciemno zielonawe.

Na przejściach odzieży przedstawiają najrozmaitsze pstrocizny.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	167	169
" ogona	63	64
" dzioba od kąta ust	37	37
" " od nozdrzy	26,5	26,5
" skoku	32	32
" palca środkowego	22	22
" pazura	5	5
" ksiuka	5	5
" pazura	3	3

Jaja o tle glinkowato zielonawém, żółtawo zielonawém lub oliwkowém; plamy spodnie blade, czerwono popielate; wierzchnie oliwkowo brunatne, nieregularne, podługowate, jakby pędzlem pociągane, gęściejsze w końcu grubszym niż na reszcie powierzchni.

Wymiary:

38 — 27; 36 1/2 — 26; 35 — 27.

Przez lato zamieszkuje kraje przybiegunowe Europy, Azji i Ameryki; w Islandyi bardzo pospolity, gdzie przebywa i gnieździ się po górskich błotach. PALLAS i Dr. DYBOWSKI postrzegali je w podobnych miejscach nad Bajkałem; przed zimą wędrują ponad brzegami morskimi zachodniej Europy i dolatują do pobraży Afryki środkowo zachodniej (HARTLAUB), z drugiej strony do Indyj Wschodnich (Mus. Berol.). W Ameryce równie daleko na południe zalatują; gabinet Zoologiczny Warszawski posiada okazy ubite przez P. JELSKIEGO w Kajennie w r. 1868 i na brzegach peruwijańskich. Rzadko bardzo w głąb lądów Europy zalatuje; u nas jest jednym z najrzadszych ptaków; prócz samicy, którą z wiosny roku 1841 ubiłem w Lubelskiem w okolicach Zamościa, nigdy go w kraju nie widziałem; świeżo dopiero Gabinet Zoologiczny otrzymał od P. KECHERA okaz ptaka ubitego pod Warszawą w roku 1870.

212. *Tringa variabilis*. *Biegus zmienny*.

Cinclus et *Cinclus minor* BRISS. Av. 5. p. 211. n. 10. et p. 215 var. A. (ves. hyem).

Cinclus torquatus BRISS. Av. 5. p. 216. n. 11.

Tringa cinclus L. SN. XII. 1. p. 251. n. 18. — GM. LSN. XIII. 1. p. 680. n. 18 (juv.). — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 347. — PALL. Zoog. 2. p. 201. n. 310.

Tringa alpina L. SN. XII. 1. p. 249. n. 11. (♂ ad). — GM. LSN. XIII. 1. p. 676. n. 11. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 568. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 7. p. 426. n. 220. tab. 186. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 314. sp. 3.

Tringa ruficollis GM. LSN. XIII. 1. p. 680. n. 22.

Numenius variabilis BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 141.

Tringa macrorhynchos BREHM, Natg. eur. Vög. p. 566. (♀).

Tringa variabilis MEY. u. WOLF. Taschb. 2. p. 397. — MEY. Vög.

Liv. u. Estl. p. 208. — TEMM. Man. d'Orn. II. 2. p. 612.

La Brunette BUFF. Ois. 7. p. 493.

Le Cincle BUFF. Ois. 7. p. 553. — PL. enl. 852.

Biegus zmienny JAR. — *Biegus górny* TYZ.

Plaszcz brunatno czarniawy, rudawo pstry; piersi w porze godowej czarne, w barwie zimowej białe, czarno plamkowane.

Stary samiec z wiosny ma wierzch głowy brunatny, rudawo kręskowany; kark szary, białawo i brunatno pstry; plecy i barkówki brunatno czarniawe, szerokimi rudawymi obwódkami piór upstrzone, obwódki te po bokach przybierają barwę jaskrawo rdzawą; pokrywy skrzydłowe szare, z bardzo wąskimi jaśniejszymi obrzeżeniami. Boki twarzy, okolice oczów i podgardle białawe, na policzkach kilka plamek ciemnych; cała szyja biaława, gęsto czarniawo upstrzona, od wierz-

chu plamki pędzelkowate, od spodu strzałkowate. Całe piersi czarne, u niektórych z białą obwiedzionymi piórami lub białą plamkowanymi, czarność ta na bokach aż po za nasady nóg przechodzi; dalsze części spodu białe, środkiem brzucha czarniawo plamykowane. Lotki brunatno szare, z białymi stosinami, tylne przedramieniowe białe, na innych od nasady brzeg biały; nadlotki białymi plamkami zakończone; spód skrzydeł białawy. Kuper i pokrywy środkowe koloru płaszcza, boczne białe; sterówki białawo szare, dwie środkowe znacznie od innych dłuższe i ciemniejsze, skrajne znowu cokolwiek dłuższe od następnych, przez co ogon staje się dwa razy wyciętym. Dziób, mniej więcej dłuższy od głowy, miernie w końcu spłaszczony, i nogi czarne.

Samica, prawie równiej wielkości, różni się od samca mniejszą nieco czarną przestrzenią na brzuchu.

Odzież jesienna na wierzchu głowy i płaszcza popielato szarawa, na głowie płomyki wzdłuż stosin, a na płaszczu same tylko stosiny czarniawe; kark bledszy, tak samo plamkowany; na pokrywach skrzydłowych ciemniejszych niż z wiosny szersze jasne obwódki. Cały spód biały, szyja szarawo lekko pociągnięta i ciemno niewyraźnie plamkowana; u spodu piersi kilka ciemnych plamek. Pióra kupra i środkowe pokrywy ogonowe brunatne, rdzawo obwiedzione. Lotki i sterówki jak z wiosny, lecz ciemniejsze; nad okiem brew biaława, od oka do dzioba ciemna smuga.

U ptaka młodego w pierwszym piérzu płaszcz jest ciemniejszy niż u starych, czarniawy z mocno rdzawymi obwódkami piór; wierzch głowy brunatny, rdzawo plamisty; kark rudawo szary, ciemno szaremi piórkami upstrzony; pokrywy skrzydłowe czarniawe, rudawo obrzeżone. Lotki i sterówki ciemniejsze niż u starych. Nad okiem brew białą rudawą, od dzioba do oka brunatnawa smuga; policzki i szyja rudawo szare, brunatno plamykowane; dalsze części białe, po bokach piersi czarniawe plamki, mniej więcej gęste.

Pisklę puchowe z wierzchu rdzawe, rudawo i czarno upstrzone; od spodu białawe, na szyi rudawo szare.

Wymiary:

	♂	♂	♀
Długość całkowita	195	205	200
" po koniec nóg	212	—	—
" siagu	365	365	380
" ogona	55	59	60
" skrzydła złożonego	115	112	120
" dzioba od kąta ust	32	33	32
" " od nozdrzy	27,5	26	27
" skoku	26	22	25
" części obnaż. goleni	13	6	12
" palca środkowego	19	19	20
" pazura	3	3,5	2
" ksiuka	3	3	3
" pazura	1	1,5	1.

Jaja o tle blade zieloném, zielono oliwkowém, żółtawo zieloném lub brunatno gliniastém, podwójnie upstrzone; spodnie plamy blade

brunatne lub brunatno popielatawe, wierzchnie brunatne lub kasztanowato brunatne, niezbyt ciemne, między temi ostatnimi trafiają się niekiedy prawie czarne; w ogóle gęściejsze w końcu grubszym.

Wymiary:

34 — 25,5; 35 — 25; 36,8 — 24,6 mm.

Ptak ten mieszka przez lato w krajach północnych całej kuli ziemskiej, w Europie: w Islandyi, Laponii, Szwecyi i Norwegii, w Holandyi i Danii; w przelotach zwiedza kraje umiarkowane przeciągając wskrós lądów i leci na zimę do Afryki północnej i Azji południowej. W Królestwie Polskim tylko przelotny, lecz najobfitszy ze wszystkich gatunków. Z wiosny rzadko się pokazuje pojedynczo lub w parach, w powrocie w początku Lipca a niekiedy już pod koniec Czerwca pojawiają się pojedyncze stare, najczęściej samce; dopiero w drugiej połowie Września nalatują gromadnie młode, między którymi rzadko się już stare widzieć dają, i zabawiają w tych strojach do końca Października. Nie w każdym jednak roku równie obficie nalatują, w lata bowiem suche są rzadkie, a najpospolitsze po wielkich wylęgach wiślanych, trafiających się przy końcu lata. Główny ich trakt jest wzdłuż Wisły, prócz tego jednak często się je spotyka nad jeziorami w rozmaitych okolicach kraju, nad dużymi stawami i nad rzekami drugiego rzędu. Zapadają zawsze na nagie wybrzeżach mulistych, gdzie stadami po parę tygodni na miejscu zabawić lubią, najczęściej same, lecz niekiedy przylatują do nich i inne gatunki. Pod koniec nawet pobytu nie są jeszcze w zupełnym zimowym stroju, i niektóre tylko indywidua mają pióra przeważnie do tej odzieży należące, które na innych, a szczególnie na młodych, zaledwie postrzegać się dają.

Są bardzo powolne i nieostrożne, można je z łatwością ubijać. Ciągłą najczęściej nad samą wodą w gęsto skupionych stadach. Ciągłe się odzywają głuchym świergoczącym piskiem sirr — sirr.... sprawiającym pewien rodzaj gwaru cichego. Gnieźdzą się na równinach błotnistych między górami nadmorskimi, lub w bliskości większych wód lądowych. Pod jesień bardzo się spaszają i dają smaczne i delikatne mięso, u nas jednak weale nieposzukiwane, chociaż można je po kilkanaście za jednym strzałem ubijać.

Gatunek BREHMA *Tringa Schinzii*, cokolwiek mniejszy, z krótszym dziobem i niższymi nogami, dotąd nie jest stanowczo stwierdzonym, gdyż długość dzioba główna niby różnicę stanowiąca jest bardzo zmienna, i przedstawia nieznaczne przejścia stopniowe; w jednych stadkach indywidua pod tym względem najwięcej różniące się spotykać się zdarza.

213. *Tringa minuta*. *Biegus zdrobniaty*.

Tringa minuta LEISL. Nachtr. zu Bechst. Natg. 1. p. 74. n. 10. —

BREHM, Natg. eur. Vög. p. 577. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 7. p. 391. n. 218. tab. 184. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 351. —

Tyz. Orn. pow. 3. p. 320. sp. 11.

Tringa cinclus PALL. Zoog. 2. p. 201. n. 310.

Tringa pusilla MEY. u. WOLF. Taschb. 2. p. 391. n. 7.

Tringa Temminckii KOCH, Baier. Zool. 1. p. 292. n. 183.

Biegus zdrobniaty JAR. — Biegus malutki Tyz.

Z wierzchu czarno, rdzawo i płowo pstry; od spodu biały z szarą i rudawą pstrocizną u spodu szyi.

Stary ptak ma wierzch głowy od czoła białawy, ciemno pstry, dalej brunatno czarniawy, rudawo upstrzony i białawo popylony; kark rudawy, drobno nieznacznie ciemno pstry; pióra płaszcza brunatno

czarniawe, oprowadzone szeroką rdzawą obwódką, po bokach i na barkówkach płowo białawą, przez co tworzy się gęsta pstrocizna, w której ciemne środkki piór pokazują się tylko jako duże odosobnione plamy; kuper i środkowe ogonowe pokrywy brunatne, rdzawo brzeźyste; boczne pokrywy białe. Pokrywy skrzydłowe szare, od przodu ciemniejsze, czarniawe, jaśniej wązko obwiedzione; lotki szaro czarniawe z białymi stosinami i białą od nasady brzeźyste, tylne ramieniowe jasne z szerszemi białymi brzegami do końca dostającymi; nadlotki białe zakończone; spód skrzydła białawy, z czysto białymi pokrywami; sterówki środkowe i skrajne od innych dłuższe, tworząc ogon dwa razy wycięty, jasno szare, białą obrzeżone, środkowe ciemniejsze. Brev nad okiem i cały spód biały, u dołu szyi i na bokach piersi rudawe i szare gęste niewyraźne upstrzenie; przed okiem brunatno rdzawa smuga. Dziób, szczupły, równiej długości z głową, i nogi czarne. Samica niczym się nie różni, cokolwiek tylko większa.

Ptak w odzieży zimowej ma płaszcz szaro popielaty ze śniadymi środkami piór, stanowiącymi drobne plamki na głowie a grube na plecach, i z białawym obrzeżeniem każdego piórka. Czoło, szeroka brew i cały spód biały, boki piersi szaro chmurkowane, a boki twarzy mniej więcej szaro zafarbowane; kuper i środkowe pokrywy ogonowe ciemno śniade, jednostajne. Reszta jak w odzieży poprzedzającej.

Młody ptak w pierwszym upierzeniu ma brudniejsze i mniej jasne obwiedzenie piórek na głowie i płaszczu, prócz tego na tym ostatnim regularne szeregi z odmiennych białych płowych obwódek po bokach pleców i brzegach piór łopatkowych i barkowych; na pokrywach skrzydłowych plamy rudawe i także obwódki nadlotek; środkowe sterówki rudawo brzeźyste; lotki ciemniejsze niż u starych, kark szarawy, nieznacznie ciemniej cieniowany; na spodzie białym boki i spód szyi lekko pociągnięte różowo szarawym odcieniem; a po bokach tylko szyi szare plamy tworzą niewielką przestrzeń plamistą, miejscami rudawo zafarbowaną; na uszach plama rudawa, nad okiem smuga biaława, przed okiem ciemno szara.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	92	101
" ogona	38	40
" dzioba od kąta ust	18	20
" " od nozdrzy	13,5	14
" skoku	19	22
" palca środkowego	16	15
" pazura	4	4
" ksiuka	4	4
" pazura	2	2.

Jaja: jedyne z Syberyi, które w zbiorze P. BALDAMUSA widziałem, ma tło popielato zielonawo gliniste, spodnie plamki popielate, wierzchnie zielonawo brunatne; 28 — 20 mm. U BEDÄCKERA są gliniaste, brunatnymi plamkami gęsto upstrzone, gęściej przy podstawie, a u jednego wyraźna obręczka zgęszczona w koło podstawy.

Wymiary: 31—21,4; 31,2—21,4 mm.

Ojczyzną tego ptaka jest Europa i Azja zachodnia; na lato udaje się do krajów przybiegunowych tych lądów, na zime wydalą się do Afryki i Azji południowej, gdzie dosięga Przylądka Dobrej Nadziei i Indj Wschodnich. Podobnie poprzedzającemu w przelotach do nas zalatuje; po tamtym jest najobfitszy. Z wiosny bardzo rzadki, pod koniec dopiero Września naciąga mniej więcej licznymi stadami i tak samo jak tamten przebywa po brzegach szlamowatych Wisły i innych wód. W niektóre sprzyjające lata tak prawie obfity jak poprzedzający, w ogóle jednak o wiele rzadszy. Trzyma się w osobnych stadkach, lub niekiedy gromadki ich przylęczają się do innych gatunków. Zachowuje się bardzo podobnie poprzedzającemu, przebywa w tych samych miejscach, równie nieostrożny i piskliwy. Mięso dla małości wcale u nas nieposzukiwane.

214. *Tringa Temminckii*. *Biegus Temmincka*.

Tringa pusilla BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 308.

Tringa Temminckii LEISL. Nachtr. zu Bechst. Natg. 1. p. 64. n. 9.—

BREHM, Natg. eur. Vög. p. 576. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 7. p. 483. n. 223. tab. 189. — KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 350.—

Tyz. Orn. pow. 3. p. 319. sp. 10.

Biegus najmniejszy JAR. — Biegus Temmincka Tyz.

Z wierzchu ciemno szary, rudawo i czarniawo plamisty; od spodu biały, na szyi szarawy i ciemniej upstrzony.

Stary ptak ma wierzeh głowy, kark i płaszcz ciemno szary, ze słabym zielonawym połyskiem, rudawo i czarniawo plamisty, w ten sposób, że na głowie i karku plamki są gęste i niewyraźne, na płaszczu zaś grube, nieregularne i nieliczne; przód czoła i boki twarzy białawe, przed okiem ciemna smuga. Pokrywy skrzydłowe szare, jaśniej obrzeżone, lotki ciemniejsze, białe brzeżyste, przedramieniowe i nadlotki białe zakończone, co tworzy dwie białe smugi przez skrzydło, u skrajnej stosina biała, u innych brunatna; kuper i pokrywy środkowe szare, jaśniej obwiedzione, boczne białe. W ogonie słabo stopniowanym sterówki skrajne czysto białe, następne białe, coraz więcej szarawo zafarbowane, środkowe ciemno szare. Cały spód biały, na szyi i bokach piersi mocno szarym kolorem pociągnięty, po bokach zaś i u spodu szyi ciemne pędzelkowate plamkowanie. Dziób równy głowie lub krótszy, szczupły, ciemno brunatny; nogi krótsze i szczuplejsze niż u poprzedzającego, z dłuższymi i szczuplejszymi palcami, koloru dzioba. Samica mało większa, nieczem się w kolorycie nie różni.

W odzieży jesienniej odznacza się ciemniejszym kolorem wierzchnich części, bez rdzawych plamek, lecz samymi tylko czarniawymi upstrzonym, i mocniejszym zafarbowaniem u spodu szyi.

Ptak młody w pierwszym piérzu ma wszystkie pióra płaszcza obrzeżone białawo płowemi, wąziutkimi obwódkami, przed którymi na barkówkach i piórach łopatkowych są jeszcze ciemniejsze od tła prążki; pokrywy na przodzie skrzydła śniade, dalej bledsze, rudawo upstrzone; obwódki w końcu nadlotek także rudawe; na wierzchu głowy, ciemniejszym niż

u starych, drobne rudawe popylenie; zafarbowanie przodu szyi szare, bez plamek. Dziób bledszy; nogi brudno oliwkowe. Reszta jak u starych.

Wymiary:

Długość	skrzydła złożonego	♂	♀
"	ogona	95	96
"	dzioba od kąta ust	46	49
"	" od nozdrzy	20	19
"	skoku	15	14
"	palca środkowego	17	18
"	pazura	14	14
"	ksiuka	4	4
"	pazura	4	4
"		2	2.

Jaja z Laponii i Islandyi zielono gliniaste, z plamami spodniemi brunatnawo popielatemi, blademi i powierzchniowymi brunatno oliwkowemi; te ostatnie gęste i większe, szczególniej w końcu grubszym.

Wymiary: 27,4 - 21; 28—21,3; 29—21; 29,2—21 mm.

Gatunek długo z poprzedzającym za jeden uważany, przez LEISLERA dopiero rozróżniony został, mimo, że na piérwszy rzut oka rozpoznać się daje, i trudno pojąć, jak mógł nie zwrócić uwagi dawniejszych naturalistów, prócz bowiem różnie uderzających w kolorycie, a szczególniej płaszcza podobnego do brodzieca piskliwego (*Totanus hypoleucos*), przedstawia odmienne proporcje dzioba i nóg, a nade wszystko inne zakończenie ogona. Mieszka przez lato na północy Europy, na zime udaje się do Afryki (HARTLAUB). W przelotach zwiedza środkowe kraje Europy podróżując nad rzekami. Do nas zalatuje w nierównie mniejszej ilości od poprzedzającego, lecz za to częściej się pokazuje, nigdy w dużych stadach, lecz pojedynczo lub po kilka razem. Z wiosny częściej się go widzieć zdarza od obu poprzedzających, około połowy Maja; w powrocie trafia się zaczawszy od Lipca do końca Października. Zapada nad rzekami i jeziorami, niekiedy także przy kałużach i zalewach, po pastwiskach i błotach, w ogóle w miejscach więcej mulistych niż dwa poprzedzające. Nie łączy się w podróży z innymi stadami, z powodu niemożności wydalenia im w locie. Równie powolny i niebojaźliwy jak inne; podobnie się także swiergotliwie odzywa.

LIMICOLA.

Dziób dłuższy od głowy, prosty, z obydwoma szczękami przy końcu słabo nadgiętymi, stosunkowo szerszy i mocniej spłaszczony, nogi stosunkowo cokolwiek dłuższe niż u poprzedzających.

215. *Limicola platyrhyncha*. *Biegus płaskodzioby*.

Numenius pygmaeus LATH. Ind. Orn. p. 713. n. 11.

Numenius pusillus BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 152. n. 6.

Limicola pygmaea KOCH, Baier. Zool. 1. p. 316. n. 197. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 8. p. 271. n. 238. tab. 207. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 352.

Tringa platyrhyncha TEMM. Man. d'Orn. 2. p. 616. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 565. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 317. sp. 6.

Tringa pygmaea SAVI. Orn. Tosc. 2. p. 291.

Biegus płaskodzioby TYZ.

Z wierzchu brunatno czarniawy, z rudawym obrzeżeniem piórek; spód biały, na szyi szaro plamkowany; na głowie cztery rudawe smugi.

U ptaka starego wierzch głowy ciemno brunatny, z dwiema smużkami białawymi po bokach od czoła przechodzącymi i złączonymi na tyle; nad okiem zaś ciągnie się inna szersza przez całą także długość głowy, tym sposobem koloryt wierzchu głowy obejmuje cztery smugi jasne, zawiązujące między sobą trzy ciemne, z których środkowa jest najszersza; przed okiem brunatna kręsa; kark szary, ciemniej upstrzony; płaszcz brunatno czarniawy, z płowem rudawymi, wąziutkimi obwódkami na plecach, a szerszemi i mniej żółtymi na barkówkach; pokrywy skrzydłowe brunatne, szeroko płowo i rdzawo plamiste; na końcach nadlotek szereg białych obwódek, toż samo na lotkach przedramieniowych; lotki szaro brunatne, u skrajnej stosina biała, u innych nasady i końce brunatne, a środki białe. Cały spód i boczne pokrywy ogonowe białe, po bokach szyi i wyższej części piersi drobne, szare plamkowanie; środkowe pokrywy i sterówki brunatne, boczne sterówki blade szare, białawo brzeżyste. W ogonie środkowe sterówki najdłuższe, skrajne cokolwiek dłuższe od sąsiednich, tym więc sposobem ogon dwa razy słabo wycięty. Dziób od nasady czerwono szary, w końcu czarniawo brunatny; nogi szaro oliwkowe, ciemne.

W odzieży jesienniej płaszcz ciemno szary z czarniawymi stosi-nami i jasnymi obrzeżeniami; szyja mocniej plamkowana niż z wiosny.

Młody w pierwszym piórze ma tło wierzchu głowy, płaszcza i kupa znacznie ciemniejsze, brunatnawo czarne, z mocniej rudawymi obwódkami; pokrywy skrzydłowe regularniej płowo obrzeżone, bez rdzawych plam, a na nadlotkach wyraźny zielonawy połysk; boki i przód szyi mocno szaro zafarbowane pod mocniejszą i grubszą, ciemnym plamkowaniem; na piersi lekkie zafarbowanie rudawe, po bokach na końcach piór mocniejsze; po bokach podbrzusza i białych bocznych pokrywach ogonowych ciemne plomyki; lotki ciemniejsze; środkowe sterówki rudawo obrzeżone. Dziób i nogi jak u starych.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	105	111
„ ogona	39	40
„ dzioba od kąta ust	31,5	34
„ „ od nozdrzy	28	29,5
„ skoku	22	22
„ palca środkowego	16	16
„ pazura	5	5
„ ksiuka	6	6
„ pazura	2	2.

Jaja zielonawo oliwkowe lub zielonawo gliniaste; plamki spodnie drobne i obrzednie, popielato brunatnawe, blade, wierzchnie większe i gęściejsze, zmieszane z drobnymi, ciemno brunatnymi, rozrzuconymi po całej powierzchni.

Wymiary: 31—20; 27—19; (Magazyn P. VERREAUX).

Ojczyzną Europa, Azja i Ameryka północna; wszędzie jest nieliczny; gnieździ się na północy, w przelotach zwiedza kraje umiarkowane i daleko na południe zalatuje; w Muzeum Berlińskim są okazy z Bengalii. U nas bardzo rzadki, znam tylko jeden okaz krajowy, który uбіłem nad Wisłą pod Solem, w Lipcu r. 1852, a który znajduje się w Gabinetie Warszawskim; prócz tego widziałem jeszcze jednego nad Wisłą w r. 1854. W Muzeum DZIEDUSZYCKICH we Lwowie są trzy okazy bite w Sierpniu i Wrześniu lat 1849, 1867 i 1870 w różnych okolicach Galicji wschodniej. Obyczajami bardzo zbliżony do innych drobnych biegusów, równie powolny i niebojący.

PELIDNA.

Dziób znacznie od głowy dłuższy, od połowy łukowato zgięty, mocno zeszczipiony, sam tylko koniec szczęki wierzchniej cokolwiek rozszerzony i słabo przypłaszczony; nogi wysmukłe, znacznie dłuższe niż u innych, palec środkowy przeszedł o pół raza krótszy od skoku; kuper i wszystkie pokrywy ogonowe białe, czyste lub plamiste; ogon słabo klinowaty.

216. Pelidna subarquata. Biegus krzywodzioby.

Scolopax subarquata GÜLD. Nov. Comp. Petrop. 19. p. 471. n. 5. —

GM. LSN. XIII. 1. p. 658. n. 25.

Scolopax africana GM. LSN. XIII. 1. p. 655. n. 19 (juv.).

Tringa islandica RETZ. Fn. suec. p. 102. n. 163.

Numenius africana LATH. Ind. Orn. 2. p. 712. n. 10.

Tringa ferruginea BRÜNN. Orn. bor. n. 180. — KOCH, Baier. Zool. 1. p. 289. n. 181.

Numenius ferrugineus WOLF. u. MEY. Taschb. 2. p. 356. — Vög. Deutsch. 2. 10. f. 1. 2.

Numenius subarquata BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 135. — Taschb. 2. p. 356.

Tringa subarquata TEMM. Man. d'Orn. II. 2. p. 609. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 563. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 7. p. 408. n. 219. tab. 185. — KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 346. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 312. sp. 1.

Tringa falcinella PALL. Zoog. 2. p. 188. n. 298.

Tringa arquatella PALL. Zoog. 2. p. 190. n. 299 (juv.).

L'Alouette de mer BUFF. Pl. enl. 851 (juv.).

Pelidna subarquata CUV. Regne anim.

Biegus kuliczek TYZ.

Z wierzchu czarno, rdzawo i rudawo pstry; od spodu jaszkawo rdzawy, kuper biały, czarno plamisty. Młody z wierzchu czarniawy, żółtawo luskowany, od spodu biały, kuper czysto biały.

Stary ptak w stroju wiosennym ma płaszcz brunatno czarniawy ze słabym, metalicznym, zielono fioletowym połyskiem, upstrzony rdzawymi prążkami, przy końcach boków piór krokiewkowato ku sobie pochylonemi; na barkówkach bledsze plamy rdzawo płowe, ząbkowato po brzegach piór ułożone; wierzch głowy czarniawy, rdzawo drobno upstrzony; smuga nad okiem, boki twarzy i cały spód jednostajnie rdzawe; kuper i pokrywy ogonowe białe, czarniawo, grubo plamiste; pokrywy skrzydłowe szare, z czarniawymi stosinami i jasnymi brzegami, podskrzydłowe białe; lotki czarniawo szare, przedramieniowe białe brzeźyste, przyległe im pierwszorządne mają od nasady białe brzeżki; skrajne sterówki blade szarawe, środkowe coraz ciemniejsze, z zielonawym połyskiem. Dziób i nogi czarne.

W odzieży jesiennej kolor na płaszczu popielato szary, upstrzony ciemniejszymi wzdłuż stosiny każdego pióra smużkami i białawymi bardzo wązkimi obwódkami; cały spód biały, u spodu szyi i po bokach piersi ciemno strychowany; nad okiem brew biała, na końcach nadlotek szereg białych końców; kuper czysto biały.

Młody w pierwszym piérzu ma na plecach i barkówkach pióra czarniawe, zielono połyskujące, luskowane regularnemi, rudawemi lub płowemi obwódkami; wierzch głowy brunatny, płowo i szarawo pstry; kark szary, ciemniej niewyraźnie cieniowany; kuper i pokrywy ogonowe czysto białe; na pokrywach skrzydłowych czarniawo szarych rudawe i białawe obwódkie, na nadlotkach szereg białych końców; lotki jak u starych; sterówki rudawo obwiedzione. Cały spód biały, na szyi i piersiach szaro rudawym kolorem mniej więcej zafarbowany i szaro wąziutko kręskowany; brew i boki twarzy białawe, szaro drobno plamkowane; przed okiem smuga ciemna. Dziób i nogi brunatno czarniawe.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	127	133
„ ogona	49	51
„ dzioba od kąta ust	36	39
„ „ od nozdrzy	30	33
„ skoku	30	31
„ palca środkowego	19	20
„ pazura	5	4
„ ksiuka	5	5
„ pazura	2	2

Jaja: tło zielono glinkowate, blade; spodnie plamy rdzawo popielate, blade, obrzednie; wierzchnie rdzawo brunatne, większe i mniejsze, gęściejsze w końcu grubszym. 39—27 mm. (Zbiór BALDAMUSA).

Mieszka w Europie, w Azji, w Afryce i Ameryce; głównie trzyma się w bliskości morza. W Europie gnieździ się w Islandyi, Laponii, Norwegii, Danii i Holandyi; na przelotach wszędzie się pokazuje; w Afryce dolatuje do Przylądka Dobrej Nadziei (VERREAUX). U nas z wiosny niepostrzegany, dopiero na ciągu jesiennym, to jest między połową Lipca i końcem Października

zalatuje pojedynczo lub małemi stadkami, z kilku sztuk złożonemi, w jedne lata rzadko, w inne częściej. Zatrzymuje się po brzegach piaskowatych i szlamowatych Wisły i innych rzek, nad jeziorami, równie jak po błotach i pastwiskach nad zalewami, kałużami i strugami, to jest w różnorodniejszych miejscach niż wszystkie inne. Najczęściej oddzielnie przebywają, a jeżeli kiedy mieszają się z innymi gatunkami, to tylko chwilowo. Obyczaje zupełnie podobne do drobnych biegusów.

Nigdy u nas nie zdarzyło mi się widzieć ptaka w odzieży godowej, w Muzeum DZIEDUSZYCKICH we Lwowie znajdują się dwa samce w tejże odzieży słabo zmieszanej z piórkami zimowego upierzenia postawione pod Nmi 1001 i 1002, bite we wschodniej Galicyi nad Seretem w Lipcu i Październiku lat 1868 i 1862.

MACHETES.

Dziób prosty, bardzo mało dłuższy od głowy, bez przyplaszczczenia; nogi wysokie, z palcem zewnętrznym złączonym ze środkowym prawie po pierwszy staw; palec środkowy do skoku jak 2 : 3; ogon słabo klinowaty, to jest cztery środkowe sterówki niewiele dłuższe od innych, prawie między sobą równych.

Samce, o wiele większe od samicy, odznaczają się w czasie lęgowym właściwymi ozdobami piórnymi i brodawkami kolorowemi na twarzy.

217. *Machetes pugnax*. *Batalion*.

Avis pugnax ALDR. Orn. 3. p. 523.

Tringa variegata BRÜNN. Orn. bor. p. 54. n. 181. (♂ *ves. hyem.*).

Tringa pugnax BRISS. Av. 5. p. 240. — L. SN. XII. 1. p. 247. n. 1. — Gm. LSN. XIII. 1. p. 669. n. 1. — LATH. Ind. Orn. 2. p. 725 (♂). — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 582. — PALL. Zoog. 2. p. 190. n. 300.

Tringa equestris LATH. Ind. Orn. 2. p. 730. n. 14 (♀).

Tringa grenovicensis LATH. Ind. Orn. 2. p. 731. n. 16 (*juv.*).

Tringa rufescens BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 332.

Le Combattant ou *Paon de mer* BUFF. Ois. 7. p. 521. tab. 29. — Pl. enl. 305. 306.

Machetes pugnax CUV. Regne anim. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 7. 502. n. 224. tab. 190, 191, 192, 193. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 341. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 325.

Ptak bitny RZĄCZ. — Biegus kłótnik KLUK. — Biegus bojownik JUNDŹ. — Biegus zmienny czyli batalion TYZ. — Bojownik batalion WAGA. — Batalion, kapłonek gm.

Samce rozmaicie ubarwione z tarczą piórną na przodzie szyi i kapturem dwudzielnym na karku; samice rudawo szare, czarno i rudawo pstre.

Ozdoby u samca w porze godowej składają się: 1) z obszerniej zaokrąglonej tarczy piórnej, okrywającej całą przednią stronę szyi; piórka ją składające na przodzie od podgardla są drobne, dalej sztywne i coraz dłuższe, ostatnie w końcu cokolwiek zawinięte; tarcza ta opadająca z przodu na piersi, u wierzchu na tył głowy zachodzi; ptak ją dowolnie najeża lub składa na siebie; 2) z dwudzielnego kapturka za tyłem głowy, z długich i sztywnych piór złożonego, dowolnie podnoszonego i mającego wówczas kształt wielkich uszów; 3) z piór odmiennych od zwykłego upierzenia, mniej więcej długich, delikatnych i świecących, na karku, plecach, barkówkach i piersi; 4) z kolorowych brodawek mniej więcej licznych, cały przód twarzy zajmujących i zachodzących za oczy tak z góry jak i od dołu. Wszystkie te ozdoby są tak zmiennych kolorów, że trudno by dobrać dwóch okazów zupełnie do siebie podobnych; na przykład można przytoczyć okazy Gabinetu Warszawskiego, gdzie ich jest 22, z których wszystkie są mniej więcej odmienne; nie podobna więc wdawać się w szczegółowe opisy rozmaitych odmian, gdyż te do niczego stałego nie doprowadzą. Do trzech głównych sprowadzić można kolory tarczy, kaptura, piersi i płaszcza, to jest do: 1) czarnego, zielono, szafirowo i fioletowo połyskującego; 2) rdzawego rozmaitych odcieni, zaczawszy od blade płowego, mniej lub więcej rudawego do kasztanowato rdzawego; 3) białego, czystego lub masłowatego albo szarawego. Rzadko trafiają się okazy mające głowę wraz z kołnierzem i kapturem jednokolorowe, to jest: białe, czarno świecące lub rdzawe, lecz najczęściej rozmaicie upstrzone i w ten sposób zmieszane, że przy rdzawym kołnierzu mają białą lub czarną głowę z kapturem, albo czarną głowę i biały kaptur; te ostatnie jednak najczęściej są jednokolorowe. Upstrzenie kołnierza bywa rozmaite, to jest: utworzone z regularnych współśrodkowych pasów cienkich lub mniej więcej szerokich, albo falowanych, lub z drobnego albo grubego plamkowania mniej więcej regularnego, albo nieregularnego poplamienia piór, lub nakoniec z zestawienia całych piór odmiennego koloru. Ozdobne pióra karku, płaszcza i piersi nie zawsze są w związku z kolorami wyżej opisanych ozdób, to jest nie zawsze przy czarnych są czarne, przy rdzawych rdzawe i t. p., ale często przy rudych są czarne i przeciwnie; na jednych są jednostajnych kolorów, na innych rozmaicie upstrzone i mieszane. Kolor brodawek także jest niestały, najpospolitszy żółty różnych odcieni, zaczawszy od bladego do mocno pomarańczowego, rzadsze są czerwone lub cieliste i sine. Stałe kolory przy tej odzieży są na kuprze i środkowych pokrywach szarych, z jaśniejszymi końcami, na brzuchu aż do pokryw podogonowych i bocznych nadogonowych białych. Pokrywy skrzydłowe szare z czarnymi stosinami i jaśniejszymi brzegami, sterówki szare i lotki ciemno szare, z białymi stosinami i białymi obrzeżeniami jak u biegusów. Na niektórych zmienność także dotyka mniej więcej ogona i pokryw skrzydłowych, gdyż między temi ostatnimi często trafiają się pióra ozdobne jak na płaszczu, a na sterówkach środkowych mniej więcej znaczne plamy lub pręgowania. Kolor nóg także niestały, najczęściej żółtawo

cielisty, rzadziej pomarańczowy, żółty, siny lub szarawy. Dziób brunatny z czarniawym końcem.

W końcu Czerwca zrzucają wszystkie pióra ozdobne i wszystkie przybierają jednostajną odzież, taką samą jak na samicy. Wierzch całego ciała jest wówczas rudawo szary, czarniawo plamisty w ten sposób, że na płaszczu środku piór są czarne, z widocznym jeszcze połyskiem, a brzegi szerokie rudawo płowe; na wszystkich piórach jak na barkówkach i łopatkowych, środku mają po kilka pasów rudawych; na głowie i karku ciemne plamy są płomykowate, drobne i nie zbyt wyraźne. Szyja, przód i boki piersi koloru szaro płowego, falowane bladejszymi brzegami piórek; środek piersi i dalsze części spodu czysto białe. Reszta jak w odzieży poprzedzającej. Na świeżo upierzonych przed zimą pióra płaszcza mają ciemniejsze czarne plamy, jaskrawsze pręgi rdzawo rude, na piersi i szyi piórka rudawe, czarniawo przegowane, przez co te części ciała są ciemniejsze i mocniej plamiste.

Samica znacznie mniejsza niczym nie różni się w ubarwieniu od samca, w zimowym stroju. W czasie godowym przedstawia także rozliczne odmiany, chociaż nie tak uderzające jak w samcach, dostaje bowiem także ozdobnych piórek na płaszczu i szyi, dosyć rozmaitych, ale nigdy tak gęstych, najczęściej czarnych połyskujących, albo rdzawych lub rudawych, czarno upstrzonych. Niektórym nawet bardzo starym wyrastają na bokach szyi odmienne piórka strzępiaste, dłuższe od okolicznych i tworzące kępki od odzieży mniej więcej odstające, co odpowiada tarczy samców; u niektórych także czoło jest w tym czasie znacznie jaśniejsze, prawie białawe, wyraźnie odgraniczone od dalszego kolorytu. Tak samo jak u samców kolor nóg jest niestały i też same odcienia przedstawia.

Młode obu płci w pierwszym piérzu mają na płaszczu czarniawo brunatnym wszystkie pióra regularnie obrzeżone płowo rudawymi lub rdzawymi szerokimi obwódkami; na barkówkach i dłuższych piórach łopatkowych znajduje się jeszcze prócz tej obwódki drugi podwójny pasek, równoległy od pierwszego; cała szyja i boki piersi szaro rudawe lub rudawe bez żadnej pstrocinizy; pokrywy skrzydłowe rudawo brzeżyście; sterówki z obwódkami po brzegach; nogi brudno szare, reszta jak u stariej samicy.

Wymiary:

	♂	♂	♂	♀
Długość całkowita	313	310	316	—
" po koniec palców	390	385	420	—
" siagu	616	605	605	—
" ogona	74	80	77	61
" skrzydła złożonego	185	182	185	155
" dzioba od kąta ust	36	39	39	35
" " od nózdrzy	29	28	29	24
" skoku	53	54	54	42
" części obnażonej goleni	26	26	27	22
" palca środkowego	31	33	35	28
" pazura	9	9	9,5	7

Długość ksiuka	♂ 6	♂ 7	♂ 7	♀ 5
" pazura	4	4	4	3

Pisklę puchowe z wierzchu rdzawo brunatne, posypane płowemi plamkami, znajdującemi się na końcach puchów; na wierzchu głowy smugi pokręcone brunatne, rdzawe i płowe z plamek końcowych; spód cały rudawy. Dziób czarniawy; nogi brudno szare.

Jaja bardzo są podobne do kszyskowych ale znacznie większe, tło mają mniej więcej blade, zielone, zielono oliwkowe, zielono żółtawe, a rzadko siwawe lub szarawe; plamy spodnie blade, brunatno szare lub popielate; powierzchnie oliwkowe, mniej więcej ciemne, pospolicie kleksowate, na niektórych grube, pokręcone strychy i żyły; w ogóle nie zbyt gęste, przy podstawie gęściejsze i większe. Na niektórych o tle bladym drobne tylko plamki, a na ciemnych, mniej więcej obszerne namazania.

Wymiary jaj pojedynczych różnych zniesień:

48—32; 47½—32; 47—32; 46—32; 45—32½; 44—32; 43—32½; 43—31½; 42½—30; 42—31½; 39½—30.

Bojownik mieszka przez lato w Europie i w Azji umiarkowanej, zbyt daleko nie posuwając się na północ; na zimę przenosi się na południe i zwiedza wówczas całą Afrykę, aż do Przylądka Dobrej Nadziei (VERREAUX). U nas pospolity na wszystkich większych błotach, a na przelotach trafia się w całym kraju. Gnieździ się najobficiej w Lubelskiem, na rozległych błotach między Wieprzem i Bugiem, w stykających się częściach powiatów Lubelskiego, Radzyńskiego i Krasnostawskiego, i sąsiednich Podlasia, około Białej i Brześcia; równie prawie obfity nad kanałem Augustowskim, na łakach Biebrzańskich i w okolicach Tykocina, w mniejszej liczbie przy niektórych jeziorach okolicznych i w powiecie Maryjampolskim nad jeziorem Amalwą i bagnie Pojeziorskiem, w Płockiem na Gutosze i Pulwach, z lewej zaś strony Wisły na błotach pod Łowiczem i Łęczycą.

Z wiosny zaczynają się pojawiać w początku Kwietnia stadami mniej więcej licznymi i zatrzymują się na krótko wszędzie po większych błotach wraz z inną ptastwem ciągłym. Samce mają już wówczas pióra ozdobne na ciele, ale kółnierze i kaptury dopiero wyrastać im zaczynają i mało jeszcze od odzieży odstają, a korale zaledwo z między piór zaczynają się pokazywać. Gdy się udadzą na błota legowe, około 10 Maja, mają już ozdoby całkowicie uformowane. Osiedlają się na błotach w jednych miejscach z ryckami (*Limosa melanura*), krwawodziobami (*Totanus calidris*) i czajkami (*Vanellus cristatus*). Wybierają miejsca mniej mokre, dosyć wysoką lecz niegęstą trawą zarastające. Potrzebują zawsze mieć w bliskości jeziora, rzeki, rowy lub zalewy, mające brzegi szlamowate lub spławiste, na które zgromadzają się dla odbywania toków. Na większych błotach, gdzie się w obfitości wywodzą, mają zwykle po kilka tokowisk w pewnym od siebie oddaleniu, na które zlatują się nieustannie samce i samice; te ostatnie po odbytem parzeniu rozlatują się na błota okoliczne, a niekiedy zdała przybyłe pociągają za sobą pewną liczbę samców, które już przez kilka dni przy nich zabawiają, z bliższych zaś miejsc niezwłocznie na tokowiska wracają. Stojące na miejscu ptaki, gdy dostrzegą przelatujące w odległości, podskakują, aby je zwabić do siebie. Wszystko to odbywa się bardzo cicho, lecz przy ciągłych bójkach przez samców wyprawianych. Skoro tylko siada na ziemi, najeżają się i rzucają się do walki bez żadnego powodu, skaczą do siebie pociesznie jak koguty, mocniejsze przysiadają słabszym i czubią chociaż żadnej szkody nie są w stanie wyrządzić, nie mając do tego żadnych stosownych oręży. Gra ta odbywa się po całych dniach przez cały Maj i pierwsze dni

Czerwca. W miejscach tych schadzek trawa bywa zupełnie wydeptana, zalana piórami i pomiotem. Samce po odbyciu jej natychmiast z naszych stron nagle odlatują, nigdzie nie zatrzymując się w bliskości. Samice same jaja wysiadują i pielęgnują do końca potomstwo.

Gniazda ścielą w trawie po kępach, na których w wygrzebanym dołku uścielają je z traw suchych, tak samo jak brodzie i szlamniki. Samica dość twardo siedzi na jajach i nieraz z pod nóg się porywa, nie zważając na wrzaski innych ostrożniejszych ptaków; najczęściej jednak zawczasu pieszo odchodzi i zrywa się z pewnej odległości. Później zalatując w koło nieprzyjaciela, często przysiadła i biegnie widocznie po trawie. Głos wydaje głuchy, krótki, chrzączajaco chrapliwy. Przy dzieciach zostaje, póki te nie wyrosną; potem natychmiast błota legowe wraz z niemi opuszczają, zebrawszy się w stada z innymi rodzinami razem dorastającymi. Zaczawszy od końca Czerwca spotyka się je pojedynczo lub w stadach, mniej więcej liczących, po błotach całego kraju i nagich szlamowatych wybrzeżach rzek i jezior, kałuż polnych i pastwiskowych. Przelatujące z północy pokazują się do połowy Października, niekiedy nalatują one w tak licznych gromadach, że je na tysiące obliczać można.

Samce w ogóle są ostrożniejsze od samic, rzadko kiedy dozwolą się podejść na widoku, ale z za lada krzaczka lub jakiegokolwiek nędznej zasłony łatwo się do nich zbliżyć. Młode lotne tak są nieostrożne, że po strzale do nich nie zawsze się zrywają. Przed psem nie przypadają, lecz szybko wyciekając, prawie zawsze podrywają się w odległości strzałowej. Z wiosny najłatwiej je bić z budki postawionej przy toku i byle się im z niej nie pokazywać bezustannie przylatują; łatwo się także biorą na sidła w tym miejscu zastawione. W niewoli doskonale chodować się dają, karmić je można moczonym chlebem i innymi roślinnymi pokarmami; pocieszne są bardzo z powodu dziwnych obyczajów i nieustannych bójk; wolno na stancyje puszczone obierają sobie pewne stanowiska, na które towarzyszyków swoich nie dopuszczają. Lot bojowników jest lekki, równy, nie zbyt szybki; przelatując gromadnie zbijają się tak gęsto jak szpaki, to znowu rozpraszają się szeroko; w dalszych podróżach ciągną dosyć wysoko, w nieregularnych szeregach. Pod jesień bardzo się wypasają i dają mięso smaczne i delikatne.

TOTANINAE. BRODZCE.

Dziób miernie przedłużony lub mierny, prosty lub słabo w górę zadarty, szczupły, w końcu zaostriżony i twardy, miękki tylko przy nasadzie; szczyt łagodnie zaokrąglony; szczeka górna cokolwiek dłuższa, w samym końcu słabo zgięta; brzegi obu mniej więcej wgniecionie, a mianowicie w połowie końcowej, i obie do połowy bródzowane.

Nozdrza przynasadowe, poboczne, podługowate, bardzo wąskie, w bródzie, na przestrzał otwarte.

Nogi szczupłe, mniej więcej długie, mocno podkasałe, czteropalcowe; palce mierne, szczupłe, przednie przy nasadzie nierówno spięte, to jest środkowy ze skrajnym połączony błoną sięgającą po pierwszy staw, z palcem zaś wewnętrznym w samej tylko nasadzie, prócz tego palce w całej długości wąską wypustką obrabione; ksiuk krótki, szczupły, tak wysoko osadzony, że końcem tylko ziemi dotyka; pazury krótkie, słabo łukowate.

Skrzydła mierne, ostre, z lotką 1ą najdłuższą; barkówki mocno przedłużone, sięgające do końca lub za koniec 3ej lotki.

Ogon krótki lub mierny, w końcu równo przycięty lub stopniowany, o 12 sterówkach.

Ciało w ogóle wysmukłe, głowa mała, z przodu mocno zeszczupiona tak, że nieznacznie łączy się z dziobem; oczy mierne, wypukłe, czarne, umieszczone pod wierzchem na połowie długości głowy; otwór gęby ciasny, rozszczepianie równo z nasadą dzioba; szyja mniej więcej cienka i długa.

Jaja gruszkowate, o skorupie delikatnej i mniej więcej połyskującej. Tło mniej więcej blade, rudawe, zielone, oliwkowe lub białawe; pstroczna podwójna składa się z nieregularnych plamek, kleksów, a niekiedy i kręsek pokreślonych, dość gęsta, po całej powierzchni, zwykle przy końcu grubszym gęściejsza i z większych plam złożona.

Cechy tej rodziny są tak trudne do określenia i odróżnienia od cech innych sąsiednich skupień, że nie zwrócili uwagi dawniejszych naturalistów, którzy długo te ptaki zamieszczali między innymi naturalnymi grupami. LINNEUSZ pomieszał wszystkie znane sobie gatunki wraz z niektórymi ich odmianami wieku i pory roku, które za oddzielne gatunki uważał, między dwoma swymi rodzajami *Tringa* i *Scolopax* i tak je opisał, iż nie podobna wszystkich zrozumieć i odgadnąć. Późniejsi naturaliści długo nie mogli wybrnąć z tej mieszaniny, i po ich dziełach wiele jest błędów i niedokładności. Obecnie historia brodziec jest rozwikłana, a gatunki europejskie żadnej nie przedstawiają już wątpliwości. Przy dokładnym poznaniu tych ptaków uderzające przedstawiają się charaktery tak w ich budowie jak i obyczajach. Szczególniej zaś budowa ich dzioba widoczna przedstawia różnicę od wszystkich innych rodzin, powstałych z dwóch wyżej wymienionych Linneuszowskich rodzajów, co pociąga za sobą ważne obyczajowe różnice. W dziobie, w końcu stwardniałym, nie posiadają brodziec czułości właściwej bekasom, biegusom i niektórym innym pokrewnym skupieniom, dla tego też nie wyszukują jak te ptaki żywności ukrytej po gęstych szlamach, lecz przeciwnie zbierają ją po większej części z powierzchni błota, piaskowatego i żwirowatego pobrzeża lub z miejsc płytko woda zalanych. Nogi ich wysmukłe, mniej więcej wysokie, dadzą się przy pewnej wprawie odróżnić na pierwszy rzut oka od nóg wyżej wymienionych skupień, mimo to jednak żadnych tak wyrazistych nie przedstawiają cech, któreby dały się tak określić, aby z tego można było różnice zrozumieć. Większa część gatunków przedstawia dość charakterystyczną właściwość w układzie kolorów ogona, a mianowicie w białosi kopra, pokryw i sterówek, lecz i niektóre gatunki z innych rodzin podobne cechy posiadają. Najwyraźniejsza więc i dająca się określić właściwość zostaje w budowie dzioba; obyczaje zaś przedstawiają nierównie więcej wyrazistych szczegółów, za pomocą których bardzo łatwo te ptaki poznawać.

Najcharakterystyczniejszy ze wszystkiego jest ich głos gwizdzący, wszystkim gatunkom właściwy, jakkolwiek dla każdego o tyle odrębny, iż wśród nocy nawet przelatujące z pewnością rozpoznać można. Każdy zrywający się brodziec odezwie się i w ciągu lotu od czasu do czasu pogwizduje w ten sposób: ttiu-ttiu albo ttiu-ttiu-ttiu, jedne grubiej, inne cieniiej, jedne czysto, drugie chrapliwie. Prócz tego zwyczajnego pogwizdywania każdy gatunek w czasie legowym wydaje pewien rodzaj śpiewu, który jest mniej więcej urozmaicony, a w ogóle czysty, melodyjny i przyjemny. Jedne śpiewają zawsze w powietrzu, inne latając lub siedząc na miejscu.

Lot brodziec w ogóle jest bardzo szybki lecz dosyć rozmaity, do tego stopnia że mając wprawę nie można się z daleka omylić na gatunek, cho-

cięż niektóre ptaki są z pozoru dosyć między sobą podobne. Małe przestrzenie przelatują zwykle nisko nad wodą, do dalszych podróży wzbijają się w górę. Szybko i zreźnie biegają, potrząsając ustawicznie ogonem, a raczej całą tylną częścią ciała; lecz zwykły ich chód dosyć jest powolny. Nie mają zwyczaju ukrywania się po trawach i chociaż niektóre gatunki w pewnych porach przebywają po błotach dość wysoką trawą zarośniętą, chodzą zwykle po nich widocznie i przystając zawsze się z trawy pokazują. Najpospoliej jednak, a mianowicie w czasach przelotów, przechadzają się po nagich i płaskich wybrzeżach wód, gdzie często brodzą po sam brzuch w wodzie, a nawet miejsca głębsze zreźnie przepływają. Prócz tego doskonale umieją nurkować, o czem na kilku już gatunkach miałem sposobność przekonać się naocznie. Wprawdzie nie widziałem nigdy, aby dobrowolnie to wykonywały, lecz zawsze tylko na ptakach zbarezonych padających na wodę lub do niej napędzonych; najczęściej mi się to zdarzało z najmniejszym krajowym gatunkiem *Actitis hypoleucos*, i jemu się najlepiej nurkującemu przypatrzyłem. Bardzo zreźnie i szybko płynie pod wodą za pomocą poruszeń odstawionymi od ciała skrzydłami, nogi zaś za siebie wyciąga i rzadko jedną z nich poruszy; goniony na wodzie, skoro wytknąwszy głowę postrzeże za sobą człowieka, natychmiast znowu się zanurza, i dosyć długo tym sposobem uciekać usiłuje. Można się z tego domyslać, że i przed ptakami drapieżnymi w danym razie może się tym sposobem ratować. W ogóle ptaki te są ostrożne i bojaźliwe, rzadko który na strzał do siebie na ziemi dopuszcza w miejscu odkrytym; nie wszystkie jednak gatunki jednakowo są przezorne. Przy jajach i dzieciach w ogóle są śmielsze, a niektóre bardzo natarczywie nacierając na nieprzyjaciół narażają się uporczywie na największe niebezpieczeństwa. Nie raz zdarzyło mi się widzieć, jak po kilku strzałach z nogą przetrąconą tak samo nabijały jak przedtem.

Wszystkie gatunki żyją w ścisłym jednożeństwie, a gnieźdzą się w dość różnych miejscowościach, to jest jedne na błotach kępiastych, trawą zarośniętych, inne na suchych wybrzeżach, nagich lub rzadką roślinnością pokrytych, a inne wśród lasów przy bagienkach lub strugach, jedne w mniej więcej licznych towarzystwach, inne samotnie. Najczęściej wędrują w małych stadkach, niektóre łączą się w mniej więcej liczne gromady, a niekiedy i pojedynczo przelatują. Gniazda ścielą dosyć nędzne, w które niosą regularnie po 4 jaja, i te samiec pomaga wysiadywać, a pisklęta razem z samicą pielęgnuje do czasu zupełnego ich odchowania.

Żywność ich stanowią różne owady, robaki, ślimaki i inne żyjątka wyrzucane przez wodę na brzegi, lub w tych miejscach siadające. Jak zaś duże przedmioty niektóre z nich polykać mogą, dosyć przytoczyć, że w ubitym kwokaczu (*Totanus glottis*) znalazłem żabę wielkości żabki drzewnej (*Hyla arborea*) całkowicie połkniętą i jeszcze niestrawioną. Trudno zrozumieć, jak ptak, mający tak mały otwór gęby, mógł połknąć tak duży przedmiot.

Mięso brodziec jest smaczne i delikatne, szczególniej w czasie jesienno-powrotu, gdy się pokryją grubą warstwą tłuszczu; z powodu jednak ostrożności mało na siebie zwracają uwagi myśliwych.

Samice, większe od samców, żadnych nie przedstawiają odmian w ubarwieniu, młode w pierwszym piórze znacznie się różnią od rodziców, a barwa zimowa przedstawia mniej więcej widoczne różnice.

Gatunki europejskie, prócz rzadko trafiającego się wypadkowo amerykańskiego *Catoptrophorus semipalmatus*, należy właściwie rozdzielić na dwa rodzaje *Totanus* i *Actitis*, gdyż *Glottis* nie przedstawia dość ważnych cech do oddzielenia rodzajowego, odznacza się tylko głównie kształtem dzioba, co wcale nie pociąga za sobą żadnych widocznych różnic obyczajowych.

T O T A N U S.

Dziób dłuższy od głowy; nogi przedłużone, wysmukłe; ogon, w końcu równo przycięty, nie wystaje końcem z pod złożonych skrzydeł.

218. *Totanus glottis*. Kwokacz.

- Limosa grisea major* BRISS. Av. 5. p. 272. n. 3. tab. 24. f. 2.
Scolopax glottis L. SN. XII. 1. p. 245. n. 10. — GM. LSN. XIII. 1. p. 664. n. 10.
Totanus glottis BECHST. Taschb. 2. p. 287. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 603. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 8. p. 145. n. 232. tab. 201. — KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 325. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 332. sp. 3.
Totanus fistulans BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 241.
Totanus griseus BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 231.
Totanus chloropus MEY. Vög. Liv. u. Estl. p. 199.
Glottis natans KOCH, Baier. Zool. 1. p. 305. n. 190.
Limosa glottis PALL. Zoog. 2. p. 179. n. 290.
Limosa totanus PALL. Zoog. 2. p. 183. n. 294.
La Barge aboyeuse BUFF. Pl. enl. 505.
 Bekas dżdżowiec KLUK. — Londzik szary JAR. — Brodziec kwokacz TYZ.

Dziób popielaty, w końcu czarny, słabo w górę zadarty; nogi zielonawe; płaszc szarawo popielaty, czarno plamisty; spód skrzydeł biały, czarno pręgowany.

U starego ptaka głowa wraz z szyją biała, czarno podłużnie gęsto kręskowana; płaszc szarawo popielaty, jasny, czarno podłużnie gęsto plomykowany, największe takie plamy na piórach łopatkowych i barkówkach, prócz tego na tych ostatnich i na nadlotkach poprzeczne czarniawe prążki; przód skrzydła i lotki czarne; pokrywy podskrzydłowe białe, czarno falisto pręgowane, najdłuższe pokrywy popielate; u lotki skrajnej stosina biała. Spód zaczawszy od piersi czysto biały, na wyższą część piersi zachodzą tylko obrzednie czarne plamki; niższa część grzbietu i kuper białe; pokrywy nadogonowe białe, w poprzek czarno pręgowane. W ogonie równo przyciętym środkowe sterówki dłuższe cokolwiek od innych, popielate, inne białe, wszystkie zaś w poprzek ząbkowato prążkowane, na trzech skrajnych pręgi tylko na choroągiewce zewnętrznej ¹⁾.

Ptak w odzieży jesienniej odznacza się kolorem płaszcza brunatnawo śniadym, z białawymi obrzeżeniami na wszystkich piórach i ciemnymi, poprzecznymi prążkami na piórach łopatkowych i barkówkach; plamy ciemne na wierzchu głowy i karku większe; przód twarzy biały, przepasany ciemną smugą zawartą między nozdrzami i okiem; gar-

¹⁾ W Ornitologii TYZENHAUZA opis ptaka w zimowej odzieży.

dziel i cały przód szyi biały, na bokach tej ostatniej drobne plamkowanie; w ogonie koniec tylko środkowych sterówek popielaty a całe pręgowanie blade, podobnie jak wszystkie plamy, na białym tle; reszta jak u poprzedzającego.

U ptaka w pierwszym piérzu płaszc czarniawo brunatny, z szerekami, białorudawymi obwódkami wszystkich piór; dziób zielonawy; nogi zielonawo siwe lub siwo zielonawe; reszta jak w odzieży jesienniej.

Wymiary:

	♂ juv.	♂	♀
Długość po koniec ogona	353	—	—
" " palców	436	—	—
" siagu	610	—	—
" ogona	80	76	83
" skrzydła złożonego	185	190	194
" dzioba od kąta ust	63	61	64
" " od nozdrzy	45	44	46
" skoku	61	56	60
" części obnaż. goleni	36	28	25
" palca środkowego	30	29	31
" pazura	5	5	5
" ksiuka	5,5	5,5	5,5
" pazura	2	2	2

Jaja długo były nieznane, a nawet i obecnie znajdujących się po zbiorach za zupełnie autentyczne uważać nie można. Przedstawione u BEDÄCKERA tło ma glinkowate z bardzo słabym zielonawym odcieniem; plamy spodnie brunatnawo popielate, wierzchnie brunatne, dość gęste przy końcu grubszym, obrzednie po reszcie.

Gatunek ten zamieszkuje przez lato kraje przybiegunowe starego ładu, w czasach przelotów zwiedza całą Europę i znaczną część Azji, zimuje w Afryce (HARTL., AL. BREHM); znajduje się w całym Sybirze, MIDDENDORFF jednak nie znalazł go na północy. W Królestwie Polskim wszędzie dość pospolity na przelotach; z wiosny nie często się pokazuje, lecz corocznie w jesieni, zaczawszy od końca Lipca, spotyka się go wszędzie aż ku końcowi Października nad Wisłą i wszędzie ponad wodami i zalewami; nie każdego roku równie obficie natłuszcza. Z wiosny wędruje najczęściej w parach lub pojedynczo, pod jesień częściej w stadkach z kilku sztuk złożonych, lecz niekiedy także samotnie.

Ze wszystkich gatunków najostrożniejszy, nigdy na otwartym miejscu człowieka na strzał nie dopuszcza, a nawet zawsze tak baczny, że nie łatwo daje się z krzaków lub innej zasłony podchodzić. Głos wydaje charakterystyczny i łatwy bardzo do rozpoznania, jest to pogwizdywanie chrapliwe i grubsze niż u wszystkich krajowych gatunków. Lecąc przechyla się cokolwiek na boki, i łatwo go bardzo odróżnić. Najczęściej przechadza się po nagich wybrzeżach piaszczystych, żwirowatych lub szlamistych, gdzie często głęboko brodzi po wodzie, w razie potrzeby przepływa i nurkuje.

219. *Totanus calidris*. Brodziec krwawodzioby.

- Totanus striatus* BRISS. Av. 5. p. 196. n. 5.
Totanus naevius BRISS. Av. 5. p. 200. n. 6.
Totanus ruber BRISS. Av. 5. p. 192. n. 4.
Scolopax calidris L. SN. XII. 1. p. 245. n. 11. — GM. LSN. XIII. 1. p. 664. n. 11.

Tringa variegata BRÜNN. Orn. n. 181.

Tringa gambetta GM. LSN. XIII. 1. p. 671. n. 3.

Totanus calidris BECHST. Taschb. 2. p. 284. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 601. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 8. p. 95. n. 230. tab. 199. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 328. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 334. sp. 5.

Limosa calidris PALL. Zoog. 2. p. 184. n. 295.

Chevalier rouge ou la Gambette BUFF. Ois. 7. p. 513. tab. 28. — PL. enl. 845.

Bekas czerwonońóg KLUK. — Londzik krwawodziób JAR. — Brodziec krwawodziób TYZ.

Dziób prosty, do połowy czerwony; nogi pomarańczowe; płaszc szary, czarno i rudawo plamisty, na skrzydle lustro białe, pokrywy podskrzydłowe białe.

Ptak w odzieży wiosennej ma cały płaszc szary ze słabym, metalicznym, zielonawym połyskiem, co nadaje mu odcień lekko oliwkowy; na tle pióra pleców i barkówek mniej więcej mocno plamiste, rozmaitymi grubymi i drobniejszymi plamami śniado czarniawymi i płowymi, stosiny zaś czarniawe mniej więcej odznaczone na wszystkich piórach; na wierzchu głowy pióra w środku czarniawo brązowe z szaro rudawymi brzegami, niższa część grzbietu i kuper czysto białe; pokrywy nadogonowe białe, lekko szarawym odcieniem pociągnięte i w poprzek czarniawo pręgowane. Gardziel biała, boki szyi popielatowo szare, znacznie bledsze od koloru karku, dalsze części spodu białe; cały zaś spód posypany drobnymi płomykami i grubszymi plamami brunatnawo śniadymi, najdłuższymi po bokach podbrzusza, sam tylko środek brzucha nieplamisty, pokrywy podogonowe w podłuż płomykowane, a w poprzek falowane; sterówki białe, mniej więcej szarawo pociągnięte, wszystkie gęsto śniado w poprzek pręgowane, między temi są jeszcze ząbkowate nakrapiania. Przód skrzydła ciemniejszy, lotki pierwszorzędne wraz z odpowiednimi nadlotkami czarniawe; przedramieniowe białe, nadlotki im odpowiednie białe do połowy, śniado pręgowane, tworzą wielkie lustro skrzydłowe; u lotki skrajnej stosina biała, na lotkach barkowych i odpowiednich im nadlotkach ciemne w poprzek pręgowanie; na białych pokrywach podskrzydłowych po brzegach tylko skrzydła pióra śniado plamiste. Dziób od nasady do połowy czerwony, w końcu brunatno czarniawy; nogi pomarańczowe, z czarniawymi pazurami. Rzadko jednak trafia się ptak mający zupełną powyższą odzież, a szczególnie na płaszc, pozostają mu bowiem często niektóre pióra niezmienione z zimy, albo ma już nowe przedwcześnie wyrosłe; w porze lęgowej dużo się trafia okazów mających na płaszc zaledwie po kilka piórek upstrzonych, wszystkie inne z zimowej odzieży.

Ptak w odzieży zimowej ma wierzch głowy, kark, plecy i barkówki jednostajnego szarego koloru, bledszego niż w odzieży wiosennej, na plecach jednak wszystkie pióra mają szeroką obwódkę nieco jaśniejszą lecz mniej więcej wyraźną w pewnych kierunkach światła;

kręski ciemne na przodzie szyi, piersi i bokach ciała o wiele drobniejsze; w skrzydłach nadlotki i pokrywy tylne białe obwiedzione; pokrywy podogonowe słabiej pręgowane; żółtość nóg bledsza. Często się i na zimowych okazach spotykają ślady z letniej odzieży na płaszc.

Młody w pierwszym piérzu ma wierzch głowy i płaszc śniado brunatny, mocno upstrzony rudawymi plamkami, najgęstszymi na pokrywach skrzydłowych; boki szyi szarawe, ciemno mocno upstrzone; brzuch biały, po bokach tylko plamkowany, zresztą czysty; na pokrywach podogonowych płomyki bez pręg poprzecznych; końce pokryw nadogonowych i sterówek rudawo zafarbowane, ciemne pręgowanie tych ostatnich bledsze niż u starych i bez plamek na białych paskach. Dziób od nasady żółto czerwony; nogi pomarańczowe blade. Reszta jak u starych.

Wymiary :

	♂	♂	♀	♀
Długość całkowita	280	280	285	285
" siagu	500	482	507	502
" ogona	75	75	78	73
" skrzydła złożonego	150	150	150	156
" dzioba od kąta	47	46	45	48
" od nozdrzy	32	32	30	34
" skoku	52	50	53	55
" części obnaż. goleni	23	22	25	26
" palca środkowego	27	30	32	30
" pazura	5	4,5	5	5
" ksiuka	7	7	7	7
" pazura	3	3	3	3.

Pisklęta puchowe z wierzchu jasno szaro płowe, czarniawo podłużnie plamiste, na barkach cokolwiek rdzawe; spód biały, u dołu szyi lekko szarawo pociągnięty. Dziób ciemno rogowy. Nogi cieliste, ciemno gęsto poplamione. Wielkością równają się batalionom równego wieku.

Jaja o tle rudawo gliniastem, wpadającym niekiedy w odcień szarawy lub słabo zielonawy, upstrzone podwójnie sporemi, nieregularnymi plamami, zwykle dosyć licznymi po całej powierzchni, lecz zawsze gęściejszymi i większymi przy końcu grubszym. Plamy spodnie są brunatnawo szare lub brunatnawe, wierzchnie ciemno brunatne, większe między temi ostatnimi niejednostajnej gęstości. Niekiedy między plamami powierzchniowymi trafiają się pokręcone strychy i popisania.

Wymiary jaj zniesieniami:

$$1 \begin{cases} 45 & - 30\frac{1}{2} \\ 45 & - 30 \\ 43\frac{1}{2} & - 30 \\ 43 & - 30\frac{1}{2} \end{cases} ; \quad 2 \begin{cases} 45\frac{1}{2} & - 30\frac{1}{2} \\ 44 & - 30\frac{1}{2} \\ 43 & - 32 \\ 43 & - 30. \end{cases}$$

Jaj pojedynczych:

$$44 - 31\frac{1}{2}; 43\frac{1}{2} - 32; 43 - 31; 40\frac{1}{2} - 30\frac{1}{2}.$$

Ojczyzna tego brodzca jest Europa północna i środkowa, nie wyjmując Islandyi, bliższa Syberyja umiarkowana i południowa (PALLAS) i Azyja środkowa. Na zimę przenosi się do Afryki, gdzie się posuwa do pasa między-

zwrotnikowego (HARTLAUB, ALF. BREHM) i do Azji południowej. Obecnie w Królestwie Polskiem gnieździ się jeszcze dość obficie na dużych błotach między Łęczną, Włodawą i Chełmem, w mniejszych o wiele ilościach i tylko w niektórych miejscach nad kanałem Augustowskim, w Płockiem na Gutosze i Pulwach, na niektórych błotach Podlaskich i w okolicach błotnistych Zamocia. Kilka lat temu nierównie więcej miały w kraju naszym miejsc legowych, które w skutku kilkoletnich posuszy zupełnie opuszczyły, i tak gnieździły się jeszcze w roku 1854 na wielu łakach Nadwiślańskich, nad Wieprzem, Pilicą itd.; dawniej jeszcze miały się wywodzić dosyć obficie na błotach Łęczyckich nad Bzurą, które kilkadziesiąt lat temu osuszono. Przylatuje do nas, skoro tylko śniegi przed wiosną stanowczo ginać zaczęły, to jest w końcu Marca lub w pierwszych dniach Kwietnia i po większej części okazuje się od razu na błotach legowych, a rzadko kiedy w innych miejscach zapadnie. Natychmiast po odchowaniu potomstwa, to jest około połowy Czerwca, zaczynają nagle odlatywać całymi familijami, a w końcu tego miesiąca rzadko się już gdzie zdarza spotykać spóźnione rodziny; przed 15 Lipca najpóźniejsze odlecają. Odbijają to tak spieszenie, nigdzie nie zatrzymując się po innych błotach i zalewach, że nadzwyczaj rzadko pokazują się w miejscach nielegowych; a ptaki lecące z północy wcale się u nas nie pokazują.

Trzymają się na błotach kępiastych, dosyć mokrych, trawą nie zbyt gęstą i nie zbyt wysoką zarastających, równie jak przy brzegach błotnistych jezior, rowów i zalewów; najczęściej gromadnie, w jednych miejscach z batalionami i rycykami; nie wszędzie jednak im towarzyszą, albowiem ptaki te gnieźdzą się w wielu miejscach za suchych dla naszego brodzca, a przeciwnie ten gnieździ się i na błotach za ciasnych dla tamtych. Gniazda, głębsze i staranniejsze od czajecznych, ścielą po kępach, gdzie grzebią dolki i wyscielają je suchą trawą. P. SKINDER widywał po lewej stronie Dniepru po brzegach wielkich błot stepowych ich gniazda na gładkich zalewach do 3 cali głębokich, tak wysoko z suchej trawy usłane, ile potrzebowały do górowania nad powierzchnią wody. Samec zawsze obecny, za dojrzaniem nieprzyjaciela zrywają się i nabijają krzykliwe, samice wyciekają z gniazd i łączą się z samcami; dosyć są natarczywe, ale ostrożniejsze od rycyków i batalionów.

Pogwizdują podobnie jak kulig (*Numenius arcuata*) lecz o wiele cieniiej, nabijając odzywają się ciągle tyl-tyl; tyl-tyl.... a śpiew ich, nędzniejszy od innych krajowych brodców, stanowi monotonne, trylowe gwizdanie, czyste i dosyć przyjemne. Latają potraśając widocznie skrzydłami i cokolwiek przechylając się na boki. Dosyć ostrożne i bojaźliwe. Siadają często po kółkach, stożyskach i wierzchołkach drzewek.

220. *Totanus fuscus*. Brodziec śniady.

Limosa fusca BRISS. Av. 5. p. 276. n. 4. — PALL. Zoog. 2. p. 187. n. 297.

Tringa atra GM. LSN. XIII. 1. p. 673. n. 26.

Scolopax nigra GM. LSN. XIII. 1. p. 659. n. 29.

Scolopax curonica BESEKE. Schr. d. Berl. Naturf. Ges. 7. p. 462.

Totanus natans BECHST. Taschb. 2. p. 286.

Totanus maculatus BECHST. Taschb. 2. p. 284.

Totanus longipes MEISNER, Vög. Deutschl. 16. — Taschb. 2. p. 366.

Totanus fuscus LEISL. Nachtr. zu Bechst. Natg. 2. p. 45. — BECHST.

Taschb. 2. p. 286. n. 3. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 597. —

NAUM. Vög. Deutschl. II. 8. p. 122. n. 231. tab. 200. — KEYS.

et BL. Wirbth. Eur. n. 327. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 333. sp. 4.

La Barge brune BUFF. Pl. enl. 875.

Bekas brudnik KLUK. — Londzik rudy JAR. — Brodziec śniady TYZ.

Dziób prosty, szczupły, czerwony przy nasadzie; nogi z wiosny czarne, w jesieni pomarańczowo pasowe; kolor ciała śniady, białopstrzony; ogon śniady, białopregowany.

Stary ptak w odzieży wiosennej ma wierzch głowy, szyję wraz z karkiem i płaszcz śniady, na tym ostatnim metaliczny, zielono oliwkowy połysk, na karku i plecach drobne i obrzednie białawe kręskowanie, na pokrywach skrzydłowych gęste, trójkątne, białe kratkowanie; niższa część grzbietu i kuper białe, pokrywy ogonowe i sterówki koloru płaszcza, białe w poprzek pregowane. Cały spód łupkowo czarniawy lub łupkowo czarniawo śniady, po bokach upstrzony białawymi brzegami piór, na pokrywach podogonowych białopregowany. Lotki mało ciemniejsze od koloru płaszcza, ze rdzawo szaremi stosinami, prócz białej na lotce skrajnej; pokrywy podskrzydłowe białe, śniado od brzegu i tyłu plamiste. Dziób czarny, z żuchwą w $\frac{1}{3}$ od nasady minijowo pasową; nogi czarniawe, z palcami i przegubem żółtawo mniej więcej zafarbowanymi; pazury czarne.

Odzież zimowa dużo odmienna: plecy są ciemno popielate z bardzo wązkimi, białawymi obrzeżeniami; boki twarzy i cały spód białe, na pokrywach podogonowych ciemne pręgi rzadsze niż w odzieży godowej; pokrywy nadogonowe białe, śniado pregowane; od nozdrzy do oka ciemna smuga; nogi światło pasowe; reszta jak z wiosny.

Ubarwienie przechodowe, w jakim do nas pod jesień zalatuje, ma kolor pleców jaśniejszy popielaty, z szerszym białym obrzeżeniem; spód białe, śniado w poprzek pregowany; na karku i wierzchu głowy koloru pleców mocne białe popylenie, przez brzeżki piór powstałe; podgardle tylko i smugi po bokach czoła czysto białe.

U ptaka młodego w pierwszym piérzu białe plamkowanie płaszcza ma odcień słabo rudawy, cały spód prócz czysto białego podgardla na białym tle śniado poprzecznie prążkowany i falowany, drobno i bardzo gęsto. Nogi pomarańczowo pasowe.

Wymiary:

	♂	♂ juv.	♀
Długość całkowita	330	325	306
" po koniec nóg	425	405	—
" siągu	533	530	530
" ogona	75	70	70
" skrzydła złożonego	158	155	160
" dzioba od kąta ust	63	62	58
" " od nozdrzy	52	50	45
" skoku	64	58	48
" części obnaż. goleni	40	39	30
" palca środkowego	33	33	30
" pazura	6	6	4
" kciuka	7	7	6
" pazura	2	2	2.

Mieszka na północy starego i nowego świata, lecz zdaje się, iż nigdzie nie jest tak obfitym jak bywają inne gatunki. Gnieździ się w krajach przybiegunowych. W Królestwie Polskiem trafia się tylko na przelotach; w ogóle dość rzadki, z wiosny rzadszy, w lata suche prawie się nie pokazuje, w lata tylko mokre, a szczególnie gdy w Czerwcu lub w Lipcu nastąpią znaczne

wylewy, pokazuje się w większych ilościach. Wędruje małymi stadkami lub pojedynczo i zapada po brzegach szlamowatych zalewów wśród pól, łąk i pastwisk, równie jak na brzegach bagienek polnych i błotnych i jezior, w miejscach nągich lub drobną, obrzednią roślinnością porośłych; brzegów zaś piaszczystych, na jakich kwokacze najczęściej przebywają, unika.

Mniej ostrożny od kwokacza, w miejscach jednak odkrytych rzadko człowieka na strzał dopuszcza, lecz łatwiej daje się podchodzić z krzaków lub innych zasłon. Swist wydaje czysty, mocny i donośny. Chodząc często w wodę wstępuje i brodzi po dość głębokich miejscach.

221. *Totanus stagnatilis*. *Brodziec pławny*.

Limosa grisea BRISS. Av. 5. p. 267. n. 2. tab. 23. f. 1.

Scolopax totanus L. SN. XII. 1. p. 245. n. 12. — GM. LSN. XIII. 1. p. 665. n. 12.

Totanus stagnatilis BECHST. Taschb. 2. p. 292. — TEMM. Man. d'Orn. II. 2. p. 647. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 599. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 8. p. 171. n. 233. tab. 102. — KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 326. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 334. sp. 6.

Tringa guinetta PALL. Zoog. 2. p. 195. n. 304.

Londzik podbielały JAR. — Brodziec pławny TYZ.

Dziób bardzo szczupły, w górę cokolwiek zgięty, czarny; nogi zielonawe; płaszcz popielato szary, czarno plamisty; spód skrzydeł, pokrywy podogonowe czysto białe, a sterówki mało przegowane.

Ptak ten odznaczający się od innych szczupłością dzioba, wysmukłymi i najwyższymi nogami, z wiosny ma na płaszczu tło jasno szare, różniące się od kwokaczowego słabym rudawym odcieniem, i zdaleka wydające się jaśniejszym z powodu drobniejszej pstrocizny, składającej się z czarnych plam odosobnionych, strzałkowatych na plecach i piórach łopatkowych, a krokiewkowatych na barkówkach; wszystkie pokrywy skrzydłowe i nadlotki ciemniejsze, z przodu prawie czarniawe, bez żadnej pstrocizny; cały zaś płaszcz ma bardzo słaby metaliczny odbłask, najwidoczniejszy na skrzydłach; lotki czarniawe. Wierzch głowy od przodu biały, od tyłu wraz z karkiem jaśniejszy cokolwiek od płaszcza, z czarniawym upstrzeniem; grzbiet, kuper i pokrywy ogonowe czysto białe, z tych ostatnich najdłuższe tylko znaczony są poprzecznymi pręgami. W ogonie białym sterówki środkowe w końcu szaro pociągnięte, inne mniej więcej tym kolorem zafarbowane na chorągiewkach skrajnych, wszystkie przy brzegu mają ciemną smugę przez całą długość, środkowe kilka poprzecznych kręsek, następne po dwie lub trzy tylko na chorągiewkach skrajnych; inne nieprzegowane. Cały spód biały, czarniawo upstrzony drobnutko przed okiem, grubszymi kropelkami obrzedniami na przodzie szyi, a strzałkami na bokach piersi, na reszcie nieplamisty, niektóre tylko pokrywy podogonowe mają czarne kawałki stosin, odpowiadające plamom w następnym upierzeniu. Pokrywy podskrzydłowe białe, na samym tylko brzegu skrzydła ciemno prążkowane. Dziób czarny; nogi ciemno zielonawe.

Samica ma liczniejsze i grubsze upstrzenie na płaszczu, niekiedy pewną ilość plam ciemnych na tylnych pokrywach skrzydłowych i na tylnych łotkach przedramieniowych; na ogonie wyraźniejsze i liczniejsze przegowanie.

Odzież zimowa różni się odmienną barwą tła płaszcza, więcej popielatą z bardzo słabym rudawym odcieniem, w ogóle jaśniejszą, upstrzoną tylko czarnymi stosinami i bardzo wązkimi, białymi obwódkami w koło każdego pióra. Na głowie i karku pstrocizna drobniejsza i mniej wyrazista, toż samo na bokach szyi i piersi plamkowanie węższe i bledsze. Na pokrywach podogonowych stosiny czarniawe wyraźnie od białości pióra odznaczone; na sterówkach bledsze przegowanie, kolor nóg bledszy, mocniej zielonawy.

Młody w pierwszym piórze ma wierzch głowy i płaszcz czarno brunatny z rudawymi obwódkami; na barkówkach i tylnych łotkach czarne przegowanie. Spód biały, na podgardlu, szyi i bokach piersi gęsto czarniawymi, podłużnymi plamkami upstrzony. Dziób czarniawo szary; nogi zielonawo szare.

Wymiary:

	algier.	krajowy
	♂	♀
Długość całkowita	220	248
„ po koniec nóg	—	—
„ siagu	408	440
„ ogona	57	60
„ skrzydła złożonego	135	139
„ dzioba od kąta ust	41	45
„ od nozdrzy	31	35
„ skoku	49	55
„ części obnaż. goleni	22	26
„ palca środkowego	25	30
„ pazura	6	5
„ ksiuka	7	7
„ pazura	2,5	2,5
		3.

Jaja ze stepów daurskich są podobne do jaj *Actitis hypoleucos*, mianowicie z koloru tła, lecz są większe, plamy mają większe i ciemniejsze. Tło ich jest blado gliniaste, na niektórych z bardzo słabym zielonawym odcieniem; plamki spodnie fioletowo lub brunatno popielate, blade, nieliczne i drobne, powierzchniowe ciemno brunatne drobniejsze i nieliczne po całej powierzchni, grube i po większej części w obrączkę ułożone przy podstawie.

Wymiary:

38,2 — 27,2; 39,6 — 28,2; 40 — 27,6; 39,5 — 27,9 mm.

Opis tego ptaka bardzo rozległa, lecz wszędzie jest nieliczny lub rzadki. W Europie znajduje się głównie na północy i na wschodzie, w Niemczech już się bardzo rzadko trafia na przelotach; w Azji zaczawszy od północy aż do krańca południowego (*Mus. Berol.*), i w Afryce północnej i zachodniej (*Mus. Berol. HARTLAUB*); ma się także w Ameryce północnej znajdować. W Królestwie Polskim bardzo rzadki, znam bowiem dwa tylko okazy krajowe; jednego sam ubiłem w Płocku pod Przasnyszem w początku Czerwca roku 1859, i ten znajduje się w zbiorze Gabinetu Warszawskiego, drugi ubity koło Saskiej Kępy pod Warszawą d. 4 Czerwca 1869 dostał się do jednego ze zbiorów prywatnych. Prócz tych dwa tylko żywe widziałem;

to jest: jednego widywałem przez kilka dni latającego w górze wraz z innemi nad błotem Sosnowickim w Lubelskiem, w czasie legowym, z kądem można wnosić, że się tam gnieździł; drugiego z wiosny wprowadziłem za granicę Królestwa, gdyż na błotach Poleskich lecz dosyć blisko. W Muzeum Dzieduszyckich we Lwowie są trzy okazy bite w Czerwcu i Maju lat 1852, 1854 i 1862 na jeziorze Sokalskiem i nad rzeką Świąc. Z dat tych możnaby wnosić, że się tam gnieździ, lecz hr. DZIEDUSZYCKI powiada w Spisie Muzeum p. 156, iż mu nie wiadomo, czy się tam wywodzi. W zimie roku 1866 na 7 widywałem je w dość znacznej ilości w Algierii nad jeziorem Fezzara.

Gnieździ się na północy, a według BREHMA ma się także w Węgrzech wywodzić. Dr. DYBOWSKI znalazł gnieźdzące się te brodzie na stepie wyniosłym nad Argunią w Dauryi, z kądem ptaki i ich jaja Gabinetowi Warszawskiemu dostarczył. Dosyć jest ostrożny, lecz często daje się na strzał podchodzić w miejscach nieczem niezastłionych. Świst wydaje delikatniejszy od brodziec śniadego, czysty i donośny.

W Ornitologii TYZENHAUZA opis ptaka w jesienniej odzieży. U BREHMA także opisy na odwrót są stosowane, gdyż opis ptaka wiosennego ściąga się do jesiennego i przeciwnie.

222. Totanus ochropus. Brodziec samotny.

Tringa GESN. AV. 501. — BRISS. AV. 6. p. 177. n. 1. tab. 16. f. 1.
Tringa ochropus L. SN. XII. 1. p. 250. n. 13. — GM. LSN. XIII. 1.
p. 676. n. 13. — PALL. Zoog. 2. p. 192. n. 302.

Totanus ochropus TEMM. MAN. d'ORN. II. 2. p. 651. — BREHM, Natg.
eur. Vög. p. 594. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 8. p. 59. n. 228.
tab. 197. — KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 330. — TYZ. Orn.
pow. 3. p. 335. sp. 7.

Le Bécasseau ou Cul-blanc BUFF. Ois. 7. p. 534. — PL. enl. 843.

Biegus zielonek KL. — Biegus kulik JUNDZ. — Brodziec samotny TYZ. —
Stalugwa u Kurpiów.

Dziób prosty, czarny; nogi zielonawe, ciemne; płaszcz czarniawy, zielono mieniący, białawo plamisty; spód skrzydeł czarny.

Stary ptak ma płaszcz czarno oliwkowy, z dość mocnym zielonym połyskiem, upstrzony na plecach i barkówkach białymi, trójkątnymi plamkami; pokrywy skrzydłowe nieplamiste, u niektórych przy końcach tylko nadłotek znajdują się drobne białe plameczki; wierzch głowy i kark koloru płaszcza, z białym kręskowaniem przez boczne brzegi piórek. Boki twarzy białe, ciemno upstrzone, po bokach tylko czoła zostaje biała smuga nad oko zachodząca, oddzielona od dołu drugą ciemną, od nozdrzy ku oku podaną. Szyja przód i boki piersi gęsto plamkowane kolorem płaszcza, gardziel i reszta spodu czysto białe; kuper koloru płaszcza; pokrywy ogonowe białe; sterówki białe z szerołkami od połowy czarnymi pasami, coraz mniejszemi i niknącemi ku brzegom tak, że na skrajnej zostają tylko dwie małe plamki na zewnętrznej chorągiewce; pokrywy podskrzydłowe czarne, białe drobno falowane; stosina lotki skrajnej ciemna jak u następnych.

W odzieży jesienniej różni się grubszym plamkowaniem wierzchu ciała; szyja i boki piersi tak są gęsto plamiste, że mianowicie od dołu możnaby kolor plam za tło poczytać.

Młody w pierwszém piérzu na płaszczu, podobnym lecz bledszym niż u starego, posypyany licznymi rudawymi plameczkami znacznie mniejszemi niż u tamtych; wierzch głowy nieplamisty, kark bledszy, drobno i niewyraźnie plamkowany; pstrocizna na twarzy, piersi i szyi jak w odzieży jesienniej, lecz jej kolor bledszy, w szarawy wpadający.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	230	—
" siagu	450	—
" ogona	60	62
" skrzydła złożonego	140	144
" dzioba od kąta	38	40
" " od nozdrzy	30	30
" skoku	34	35
" części obnaż. goleni	16	16
" palca środkowego	28	27
" pazura	5	4,5
" ksiuka	7	7
" pazura	3	3.

Pisklę puchowe ma wierzch głowy blade szary, cokolwiek w rudawy wpadający, z pięcioma brunatnymi smugami, schodzącymi się na tyle; kolor płaszcza podobny lecz mocniej rudawy, z podłużnymi wzdłuż ciała, ciemnymi smugami; w ogonie puchy ciemne, zmieszane z mniejszą liczbą rdzawych; cały spód biały; dziób czarniawy, nogi brudno cieliste.

Jaja dużo przedstawiają odmian ubarwienia, mocno się odznaczających, tło ich bowiem bywa czysto białe lub lekko wpadające w odcień rudawy, szarawy lub zielonawy, albo mniej więcej brudno zielone lub oliwkowe. Pstrocizna podwójna składa się z plam fioletowo popielatych lub fioletowo brunatnawych, bladych, i powierzchniowych brunatnych, mniej więcej ciemnych; na jednych całe upstrzenie stanowią bardzo drobne kropki i kręseczki, na innych plamy mniej więcej duże i stosownie do tego obrzedniejsze; na jednych są same drobne lub grube, na innych drobne z grubszyemi zmieszane; w ogóle pstrocizna gęściej przy końcu grubszy. Każde zniesienie pod wszelkimi względami jednolite.

Wymiary jaj pojedynczych różnych zniesień:

42,5 — 29; 42 — 28; 41 — 28,5; 40,5 — 29,5; 39 — 28; 37,5 — 27 mm.

Mieszka w całej Europie, w całej Azji i w Afryce północnej; przez lato pospolitszy na północy, na zimę posuwa się na południe, w Europie południowej zimuje. W Królestwie Polskiem wszędzie pospolity; przybywa do nas, skoro tylko śniegi giną na dobre zacząć, i bawi do końca Października. W początku po przylocie zatrzymuje się wszędzie po brzegach wód tak piaszczystych jako też szlamowatych, tak dużych jak i najmniejszych kałuż i ruczajów; następnie na cały czas legowy udaje się w głąb lasów i osiedla się przy bagienkach, strugach i rzeczulkach; po wychowaniu potomstwa natychmiast lasy opuszcza i wynosi się nad wody położone w miejscach otwartych, gdzie tuła się aż do czasu odlotu. Raz tylko zdarzyło mi się spotkać go w roku 1855 dnia 14 Lutego na zdroju w Białawce pod Lublinem,

gdzie zapewne przezimował, gdyż od Nowego roku ciągle trwała ostra i śnieżna zima, nie mógł więc jeszcze przylecieć.

W obyczajach znaczne przedstawia różnice od innych gatunków, gdy bowiem wszystkie właściwe brodzce przebywają w miejscach otwartych i płaskich, ten więcej się nierównie trzyma ciasnych brzegów małych wód, dosyć głęboko płynących i zaroślami pozastawianych. Najmniej ze wszystkich towarzyski, najczęściej samotny, nigdy nie łączy się w większe stada, a najwięcej jeżeli się pojedynczą rodzinę razem spotyka; na legu zawsze trzyma się w pojedynczych parach. Największą zaś różnicę stanowi sposób gnieźdzenia się po drzewach mniej lub więcej wysoko wśród lasu, niekiedy w znacznej od wody odległości, w gniazdach opuszczonych przez inne ptaki, a szczególniej drozdów, sójek, turkawek, wron itp., lub wiewiórczych; w pierwsze znosi jaja bez żadnego przygotowania, ostatnie z wierzchu rozgrzebuje według potrzeby. Pisklęta zaraz po wysiedzeniu znosi na najbliższe błoto, gdzie je do czasu zupełnego wyrośnięcia pielęgnuje.

Lot jego podobny do jaskółczego, lekki, szybki, z silnym rzucaniem się i przychyłaniem na boki; tak samo jak białorzytka lecąc błyska białością ogona, silnie odbijającą się od ciemnego koloru płaszcza i spodu skrzydeł, pomimo że naprawdę mało ma białego na tyle ciała. Pogwizduje podobnie jak inne, lecz głos ma bardzo charakterystyczny i łatwy do odróżnienia; śpiewa najlepiej i najwięcej, głosem bardzo czystym, melodyjnie modulowanym i wesołym, przelatując górą nad lasem albo też siedząc na wierzchołku drzewa; rankami i wieczorami najczęściej wyśpiewuje, chociaż i w ciągu dnia często się słyszeć daje. Przy gnieździe wydaje jeszcze inny krzykliwy głos podobny gatunkowi następującemu tik — tik.... lecz znacznie grubszy. W ogóle jest bardzo ostrożny, na otwartym miejscu na strzał nie dopuszcza, lecz że często siada pod wysokimi brzegami, nie trudno go znienacka podejść, mimo to tak zawsze baczny, iż trudno go pierwój na ziemi postrzedz, zanim się poderwie; w locie tak trudny do strzelenia jak kszyc z powodu gwałtownych rzutów. Przy dzieciach odważny, zaraz na widok człowieka z krzykiem przybywa, ciągle przysiaduje bardzo blisko po gałęziach i długo przeprowadza.

223. *Totanus glareola*. Brodziec leśny.

Totanus cinereus BRISS. Av. 5. p. 203. n. 7. tab. 17. f. 2.

Tringa glareola L. Fn. succ. p. 65. n. 184. — Gm. LSN. XIII. 1. p. 677. n. 21.

Tringa littorea L. Fn. succ. p. 66. n. 185. — Gm. LSN. XIII. 1. p. 677. n. 13 β. — PALL. Zoog. 2. p. 195. n. 305 (juv.).

Totanus glareola TEMM. Man. d'Orn. II. 2. p. 654. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 594. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 8. p. 78. n. 229. tab. 198. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 329. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 336. sp. 9.

Biegus szary JAR. — Brodziec leśny TYZ.

Dziób prosty, ciemny, z czarnym końcem; nogi długie, ciemno zielonawe; płaszcz czarniawy, zielono mieniący, białawo plamisty; spód skrzydeł biały, czarno pręgowany.

Stary ptak na płaszczu szaro czarniawym, zielono połyskującym ma gęste białawe plamy, zajmujące także większą część pokrywy skrzydłowych, przód tylko skrzydła nieplamisty; lotki czarniawe, skrajna o białej stosinie, przedramieniowe białawo wąziutko obrzeżone.

Wierzch głowy koloru płaszcza, białą strychowany; tył karku bledszy, gęściej w podobny sposób upstrzony. Grzbiet i kuper koloru płaszcza, drobno białą falowany; pokrywy ogonowe białe, z tych tylko najdłuższe mają czarniawe pręgi; sterówki białe, z pręgami koloru płaszcza, zmniejszającymi się stopniowo ku brzegom ogona tak, że u skrajnej zostają tylko drobne plamki na samym brzegu, środkowe prócz pręgowania szaro pociągnięte. Cały spód biały, plamkowany na bokach twarzy, szyi i bokach piersi, plamki pędzelkowate, oliwkowe; na pokrywach podogonowych krokiewkowate upstrzenie; reszta nieplamista; pokrywy podskrzydłowe białe, ciemno falowane, najdłuższe szare. Dziób od nasady blade zielonawy, w końcu czarny.

Odzież jesienna odznacza się grubszym upstrzeniem płaszcza, cokolwiek rudawym, i szarawym powłoczeniem spodu szyi i boków.

Pierwsza odzież tło płaszcza ma ciemniejsze, w kolor brunatnawy wpadające, gęsto posypane rudawymi drobniejszymi plamkami; na wierzchu głowy drobniejsze rudawe strychowanie; na szyi i piersiach plamki mniejsze, mniej oznaczone i zalane szarawym kolorem tła; koniec ogona rudawo zafarbowany, pokrywy podogonowe czarniawo strychowane, na skrajnych sterówkach większe plamy po brzegach. Dziób i nogi bledsze niż u starych.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	213	—
" siagu	410	—
" ogona	59	54
" skrzydła złożonego	125	127
" dzioba od kąta ust	31	36
" " od nozdrzy	24	24
" skoku	39	41
" części obnaż. goleni	20	20
" palca środkowego	28	27
" pazura	5	5
" ksiuka	6	6
" pazura	2	2.

Pisklę puchowe podobne do piskląt poprzedzającego gatunku, różni się odmienną plamistością głowy, to jest ma wielką plamę zajmującą cały jej środek i tył, a po bokach także same kręsy przez oko przechodzące i tak samo na tył skierowane; w ogonie przeważnie puchy szaro rudawe.

Jaja zielone, dość blade, czyste lub mniej więcej wpadające w kolor szary, brudno oliwkowy lub rudawy; upstrzenie podwójne, to jest spodnie fioletowo popielate lub brunatnawe blade, a powierzchniowe ciemno brunatne; plamki gęste, mierniej wielkości, nieregularne; drobne z większymi zmieszane; gęściejsze przy końcu grubszym.

Wymiary jaj pojedynczych różnych zniesień:

42 — 28½; 40 — 29; 40 — 28½; 39 — 28; 39 — 27½ mm.

Mieszka w Europie i w Azji, zbyt jednak daleko na północ nie dolatuje, w Afryce posuwa się dosyć daleko ku równikowi (HARTLAUB). W Królestwie Polskim pospolity i najobfitszy, chociaż nie rozmieszcza się tak wszę-

dzie jak następujący. Przylatuje później od brodzca samotnego, to jest zwykle w początku Kwietnia i bawi nie dłużej jak do połowy Października, lecz już we Wrześniu jest rzadki. Na czas lęgowy osiedla się w większych ilościach na rozległych błotach i bagnach, a mianowicie w okolicy błotnistej Lubelskiego i Podlasia, w mniejszej liczbie w Płockiem, nad kanałem Augustowskim, równie jak nad jeziorami okolicznymi, prócz tego w parach pojedynczych po wielu bagienkach polnych i leśnych innych okolic kraju. Trzyma się głównie w czasie lęgowym grzezkich, splawiastych i kępiastych błót, obrzednią i niebujną trawą zarastających, szczególnie przy rozlanych brzegach jezior, bagien i rowów. W ogóle wszędzie się wywodzi, gdzie krwawodzioby, lecz te ostatnie nie wszędzie mu towarzyszą, raz dla zbytnej głębokości, powtórze dla szczupłości błót. Na przelotach zapadają na brzegach szlamowatych wszystkich rzek, jezior, stawów, bagien, i po wszelkich zalewach łącznych i błotnych. Podróżują zwykle gromadnie, a często zbijają się w bardzo liczne tłumy. Najobficiej się pokazują w drugiej połowie Lipca.

Więcej przesiaduje w trawach tak wysokich, że go nie widać, niż na błocie nagiem; mniej jest bojący od wszystkich innych, i bardzo blisko dopuszcza nawet na zupełnie otwartych miejscach; szczególnie gdy siedzą w trawie, nie zrywają się razem, lecz częściami w miarę, jak się je spędza, nawet po strzałach nie wszystkie się porywają. Lot ich podobny do poprzedzającego, równie lekki, lecz równiejszy, świst delikatniejszy, a śpiew zupełnie odmienny, podobny raczej do śpiewu skowronka borowego, niż do innych brodców, podobnie trylowany lecz odmiennego tonu. Wykonują go tak samo przelatując się w górę i trzepocząc się na jednym miejscu. Często siada po wierzchołkach krzaków, drzewek i kółków.

Gnieździ się po kępach, w dołkach umyślnie wygrzebanych i wysłanych suchą trawą. Przy dzieciach bardzo odważny, leci do człowieka z wielkim piskiem tik — tik — tik.... a psu nieledwie, że na głowie nie siada, i tak daleko go przeprowadza; strzały go wcale nie straszą.

ACTITIS.

Dziób nie dłuższy od głowy; nogi mierne; ogon stopniowany, wystaje końcem z pod złożonych skrzydeł.

224. *Actitis hypoleucos*. *Brodziec piskliwy*.

Gallinula hypoleucos GESN. Av. 509.

Guinetta BRISS. Av. 5. p. 183. n. 2. tab. 16. f. 2.

Tringa hypoleucos L. SN. XII. 1. p. 250. n. 14. — GM. LSN. XIII. 1. p. 678. n. 14.

Tringa canutus RETZ. Fn. succ. 189. n. 158.

Tringa leucoptera PALL. Zoog. 2. p. 196. n. 306.

La Guignette BUFF. Ois. 7. p. 540.

La Petite alouette de mer BUFF. Pl. enl. 850.

Totanus hypoleucos TEMM. Man. d'Orn. II. 2. p. 657. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 590. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 338. sp. 12.

Actitis hypoleucos NAUM. Vög. Deutschl. II. 8. p. 7. n. 225. tab. 194. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 334.

Biegus piaskowiec KL. — Biegus kulizek JAR. — Brodziec piskliwy TYZ. — Truchtan święst WAGA.

Dziób prosty, oliwkowo rogowy, nogi oliwkowo popielate; płaszczy szary ze słabym połyskiem, czarniawo falowany; kuper koloru płaszcza; przez środek lotek szeroka pręga biała.

Z wiosny u ptaka starego głowa, kark i płaszczy szary z połyskiem purpurowo zielonym, co zmienia kolor w słabo oliwkowy, czarniawo upstrzony na głowie wąziutkimi strychami, po stosinach, na plecach i barkówkach podobnie strychowany w podłuż, a poprzecznie falowany w poprzek; na pokrywach skrzydłowych falowanie gęściejsze, w połączeniu z rudawo białawem, powstałem z końcowych obwódki piór; kark nieplamisty; grzbiet, kuper i pokrywy ogonowe koloru płaszcza z poprzecznem falowaniem ciemnem i rudawem, boczne tylko pokrywy białe ciemno plamiste. Cały spód biały, na twarzy, szyi i bokach piersi szaro kręskowany, te ostatnie zafarbowane mniej więcej kolorem płaszcza; nad okiem brewka biała, na tył głowy zachodząca, takiegoż koloru obwódka wokoło oka. Sterówki koloru płaszcza, wszystkie prócz środkowych białą plamą zakończone, prócz tego skrajna biała brzeżysta, z białymi na chorągiewce wewnętrznej plamami, które się jeszcze na dwóch następnych dają postrzegać; lotki ciemniejsze od płaszcza, z białą przez środek przepaską, co tworzy szeroką pręgę na całym otwartem skrzydle, druga także mniejsza prążka z białych końców lotek przedramieniowych; skrajna stosina tak jak inne z wierzchu rudawo szara; pokrywy podskrzydłowe białe, na brzegu skrzydła ciemno plamiste, najdłuższe szare; brzeg przedni skrzydła biały.

Jesienna odzież odznacza się tylko świeżością koloru płaszcza wydatniej upstrzonego i zawierającego jeszcze prócz wyżej opisanej pstrocinny grube ciemne plamy, oraz głową mocniej strychowaną.

Ptak w pierwszym piérzu ma tło wierzchnich części więcej szare, słabiej połyskujące, rudawo gęsto łuskowane, na całym płaszczu przy każdym rudawym prążku drugi czarniawy, na pokrywach skrzydłowych prążki najszersze, falowane; tył karku także drobniutko poprószone. Końce sterówek rudawo plamkowane; na szyi bledsze strychy, a pióra ciemnej przestrzeni na bokach piersi białawo brzeżyście. Nogi oliwkowo popielate, jaśniejsze niż u starych. Reszta jak u starych.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	208	—
" po koniec nóg	230	—
" siagu	340	—
" ogona	60	62
" skrzydła złoż.	112	118
" dzioba od kąta	30	27
" " od nozdrzy	19	19
" skoku	25	25
" części obnaż. goleni	4	4
" palca środkowego	20	18
" pazura	4	3
" ksiuka	6	6
" pazura	2	2.

Pisklę puchowe z wierzchu rudawo szare, drobniutko czarniawo popylone, na głowie czarna smuga przez środek, a dwie węższe przez oczy; na środku grzbietu także szeroka smuga; cały spód biały. Dziób szary, nogi cieliste.

Jaja białe rudawe, jasne, z podwójną pstroczną fioletowo popielatą bladą i powierzchnią ciemno brunatną; plamki częściej okrągławe, dość regularne i kropki, rzadziej nieregularne a niekiedy kręseczkowate; zawsze gęściejsze w końcu grubszym, na jednym w końcu cieńszym także dość gęste, na innych obrzednie.

Wymiary jaj zniesieniami:

1) 35 — 25; 35 — 25; 35 — 25,5; 36 — 26; 2) 35,6 — 25,8; 35,4 — 26; 36,5 — 25,4; 37 — 25,3; 3) 37,3 — 27; 36,6 — 26,6; 36,6 — 26,4; 4) 34 — 25,6; 33,4 — 26; 34,6 — 25,8; 35,4 — 25,4 mm.

Ptaszek ten bardzo obszernie na wschodniej półkuli rozmieszczony, zamieszkuje bowiem całą Europę, całą Azję, Afrykę aż do Przylądka Dobrej Nadziei (VERREAUX), Australię i postrzegany na wielu wyspach Oceanu Spokojnego daleko oddalonych od wszelkich lądów. U nas bardzo pospolity i bardzo rozpowszechniony; przylatuje w początku Kwietnia i bawi do końca Września. Tak pod względem pobytu jak i obyczajowo znacznie się różni od właściwych brodziec, unika bowiem miejsc trawą zarośniętych, lecz trzyma się głównie brzegów piaszczystych i żwirowych rzek, jezior i wszelkich wód zarówno rozległych jak i najciaśniejszych strumyków, gdzie podobnie jak brodziec samotny przechadza się pod oberwaniami brzegami, łożyną i innymi gąszczami zasłoniętymi; z tego powodu bardzo jest rozpowszechniony, gdyż takie miejsca wszędzie znajduje, jednak najobfitszym jest u nas wszędzie nad Wisłą.

Wędrują i trzymają się w czasach podróży stadkami, z których nieustannie się rozdziela i napowrót skupiają. Lot ich jest zupełnie odmienny od lotu brodziec właściwych, poziomy nad samą wodą lub lądem, prosty zupełnie bez przechylań się na boki; trzymają skrzydełka łukowato na dół wygięte i widocznie w pewnych przerwach niemi potraszają. Nieustannie piskliwie pogwizdują we wszystkich porach, a w czasie lęgowym rankami i wieczorami samce wykonywują śpiew trylowy, który długo jeszcze po zachodzie słońca powtarzają. Nie zbyt ostrożne, dość często dają się na strzał podechodząc, szczególnie w miejscach zasłoniętych są nieostrożne. Siadają także po kołkach i płotach nadwodnych, lecz nigdy na drzewach.

Gnieźdzą się głównie na przestrzeniach nadwodnych piasków nagich lub posypanych żwirem albo szlamem popekanym, gdzie wygrzebany na gniazdo dołek najczęściej niczym nie bywa wyścielany, niekiedy tylko kilka kawałków słomy lub trawy suchej służy za posłanie. Przy mniejszych wodach, gdzie nie ma takich miejsc, urządzają na wybrzeżach gniazdo pomiędzy obrzednią trawą między łożami lub pod oberwanym brzegiem, także w dołku, lecz zwykle lepiej wysłanym, niekiedy także w lesie niedaleko od wody pod łada krzaczkiem, lub leżącą gałęzią; w jednym z takich gniazd widziałem dość staranne posłanie z samych suchych igieł sosnowych. Na jajach często tak dosiedzi, że się z pod samych nóg porywa. Przy dzieciach bardzo odważny, załatuje wkoło człowieka, ciągle zapada na ziemi, napowrót podbiega lub podlatuje i tym sposobem daleko przeprowadza.

PHALAROPINAE. PŁATKONOGI.

Dziób od głowy nieco dłuższy, prosty, szczupły i walcowaty, lub nieco spłaszczony; szczęki z obu stron brózdowane w większej połowie długości; sam koniec szczęki górnej zaostrowany i nieco w dół zagięty; koniec zaś dolnej sztydłowaty i prosty.

Nozdrza przynasadowe, wąskie, podługowate, w brózdzie umieszczone i wystającą obwódka skórą otoczone.

Nogi podkasałe, szczupłe i mierne; palce mierne, w nasadzie spięte błoną, przedłużoną na całą długość boków palca, tworząc szeroką wypustkę w klapki powycinaną i po brzegach ząbkowaną; ksiuk krótki, szczupły, wznieiony, na spodniej stronie błoniastą wypustką obwiedziony; pazury szczupłe, słabo łukowate i zaostrowane.

Skrzydła nadmierne, szpiczaste, z lotką 1ą i 2ą najdłuższą; lotki barkowe przedłużone, nie wiele od skrajnych krótsze.

Ogon krótki, klinowaty, zaostrowany, o 12 sterówkach.

Głowa mała, całkowicie upiérzona. Upiérzenie na ciele sute, zbite, bawelniste, mianowicie na spodzie ciała, gdzie pióra całą przestrzeń, tak samo jak u ptaków wodnych, bez przerwy środkową zarastają, i puchem podbite.

Jaja gruszkowate, o skorupie cienkiej, gładkiej i mocno połyskującej; ubarwione podobnie i podobnie upstrzone jak jaja ptaków bekasowatych.

Sąto ptaki drobne, z postaci bardzo do biegusów i do brodziec podobne, a z uzbrojenia palców i upiérzenia spodu ciała do ptaków wodnych zbliżone. Obyczaje ich też są środkujące między temi dwoma skupieniami; zarówno doskonale pływają i nurzają się jak i po lądzie żwawo biegają. Trzymają się brzegów morskich na północy obu lądów i często ich stada spotyka się na pełnem morzu o kilkanaście mil od lądu, bardzo zreźnie pływające po wzburzonych nawet bałwanach. Na czas lęgowy udają się na pobraża wód słodkich i gnieźdzą się nad jeziorami i rzekami północnych okolic. Szybko biegają po piaszczystych wybrzeżach. Żywią się owadami i różnemi drobnymi wodnemi tworami. Ściela gniazda kunsztowne z trawy i mchu, suto piérzem wysłane. Jaj, tak samo jak wszystkie ptaki bekasowate, niosą po 4.

Dwa razy się piérzą do roku i całkowicie barwy zmieniają tak, iż zupełnie dwie te odzieże do siebie są niepodobne. Samice niezmiennie nie różnią od samców; młode w piérwszym piérzu podobne są z ogólnego ubarwienia do zimowej odzieży, lecz przedstawiają przytęmione różnice w pewnych szczegółach. Między temi różnemi odzieżami najrozmaitsze bywają przejściowe.

Trzy są znane gatunki, wszystkie przebywają głównie na północy, a w wędrowkach są kosmopolityczne i wszędzie prawie postrzegane.

L O B I P E S.

Dziób szczupły, przy nasadzie tylko lekko przypłaszczony, dalej sztydłowaty.

225. *Lobipes hyperboreus*. *Platkonóg rdzawoszyjny*.

Tringa hyperborea et *Tr. lobata* L. Faun. Suec. p. 64. — SN. 1. p. 249.

Phalaropus cinereus et *Ph. fuscus* BRISS. Orn. VI. p. 15 et 18.

Tringa fusca GM. LSN. XIII. 1. p. 675.

Phalaropus vulgaris BECHST. Taschb. Vög. Deutschl. p. 317.

Phalaropus Williamsoni SIMMONDS. Trans. Lin. Soc. 1808. p. 264.

Phalaropus hyperboreus LATH. Ind. Orn. 11. p. 775. — SCHLEG. Mus.

P. Bas. Scolop. p. 58. — Tyz. Orn. powsz. III. p. 402.

Phalaropus ruficollis et *Ph. cinerascens* PALL. Zoogr. ross. asiat. II. p. 203 et 204.

Lobipes hyperboreus CUV. Regne Anim. 1. p. 532.

Phalaropus angustirostris NAUM. Natg. Vög. Deutschl. VIII. p. 240. tab. CCV.

Phalaropus australis BP. Compt. rend. 1856. XLIII. p. 421.

Z wierzchu ciemno łupkowy, na spodzie biały; na szyi szeroka półobróz rdzawa, przez skrzydło pręga biała.

Ptaka starszy w odzieży godowej ma cały wierzch głowy wraz z policzkami, tylną stronę karku, plecy, grzbiet, barkówki i boki piersi koloru ciemno łupkowego; podgardle, środek piersi, cały brzuch i pokrywy podogonowe białe; na przodzie szyi szeroka półobróz rdzawa, na bokach w górę skierowana i poza uszy końcami zachodząca, na samym środku szyi bledsza i łupkowo mniej więcej poplamiona; boki brzucha mniej więcej szaro pociągnięte; na bokach pleców pióra szeroko rudawo brzeźyste tworzą dwie pręgi ukośnie ku sobie na tyle podane. Skrzydła czarniawe; pokrywy średnie białymi końcówkami obwódkami upstrzone; nadlotki w końcu szeroko białe, tworząc szeroką przepaskę w poprzek skrzydła; u lotek stosiny białe; długie lotki trzeciorzędne rudawo wąsko brzeźyste; pokrywy podskrzydłowe białe, śniado plamiste wzdłuż brzegu skrzydła, najdłuższe w połowie końcówki szare. Sterówki czarniawe, z białą stosiną; skrajne bledsze białe brzeźyste; boczne pokrywy ogonowe białawo w poprzek przegowane. Dziób czarny; nogi sinawe; tęczka ciemno brązowa.

Samica do samca podobna.

Młodsze osobniki wśród lata mają wierzch ciała szaro czarniawy, mocniej czarniawy na środku pleców i barkówkach; te ostatnie płowo obwiedzione; obrzeżenia piór bocznych pleców tegoż samego odcienia co i obwódki barkówek, ułożone jak w odzieży poprzedzającej. Półobróz o wiele bledsza niż w odzieży godowej i mniej więcej przerywana na środku szyi białą przestrzenią i ciemnym plamkowaniem; piersi szaro plamiste. Reszta jak w odzieży powyższej.

W odzieży zimowej głowa, szyja i cały spód ciała białe; wązka czarniawa smużka, zaczynająca się przed okiem, przebiega pod całą długością powieki, ponad uszami, i spuszcza się wzdłuż wyższej części szyi znacznie się rozszerzając; na tyle karku smuga szara; plecy łupkowo popielate z piórami wąsko białe obrzeżonymi, obwódki te o wiele szersze na barkówkach; na bokach piersi popielata przestrzeń.

Skrzydła i ogon jak u starych; boczne pokrywy nadogonowe czysto białe jak u biegusów.

Ptaka młody w pierwszym piérzu ma wierzch głowy łupkowo śniady i takiż pasek wzdłuż karku; czoło, gardziel i boki twarzy białe, z taką samą czarniawą smugą podoczną jak w odzieży zimowej, oddzielającą szeroką brew białą od białości policzka; boki i przód szyi, równie jak boki piersi, zafarbowane ziemisto szarym kolorem; reszta spodu ciała biała. Plecy czarniawe mocno plamiste rudawymi brzegami piórek; skrzydła jak u starych; pokrywy średnie białe obwiedzione; u lotek trzeciorzędnych płowe, wąskie obwódki; boczne pokrywy nadogonowe białe, gdzie indziej czarniawo strychowane.

Między temi wszystkimi głównymi odzieżami mnóstwo bywa przejściowych ubarwień, w najrozmaitszy sposób upstrzonych.

Wymiary:

	♂ z Ukrainy	♂ z północy	♀ z Peru	juv. z północy
Długość skrzydła złożonego	101	110	111	107
" ogona	42	46	48	46
" dzioba od kąta ust	23	24	26	23
" " od nozdrzy	17	19	20	17
" skoku	20	20	20	20
" palca środkowego	18	19	18,5	17
" pazura	3	3	2,5	2,5
" ksiuka	4	4	4	4
" pazura	1,5	1,5	1,5	1,5
Wysokość części obnaż. goleni	10	10	10	10

Jaja są gruszkowate, podługne, z mniej więcej zeszcuplonym i zaostrozonym wierzchołkiem, o skorupie cienkiej, chropowatej w dotknięciu, z bardzo słabym połyskiem; tło brudno gliniaste lub zielonawo gliniaste, dość gęsto upstrzone po całej powierzchni ciemno brązowymi, nieregularnymi plamkami bardzo drobnymi, pomieszaniem z większymi różnej wielkości, największymi przy grubszym końcu; niekiedy koniec ten całkowicie zamazany; plamki skorupne blade brązowe o wiele mniej liczne.

Wymiary jaj trzech zniesień z Islandyi:

1) 29,7—20; 29,5—20,2; 31—22; 2) 30,3—22,3; 29,7—21; 31—21,2; 3) 31—22; 31,6—22; 31,8—20,2 mm.

Przez porę letnią przebywa na głębokiej północy obu lądów, dokąd w końcu Maja przybywa, a w Sierpniu już odlatuje, posuwa się stopniowo ku południowi, i w przelotach tych aż za równik przelatuje, trzymając się głównie brzegów morskich i wód słodkich nie zbyt od morza oddalonych. W głąb lądów rzadko się zapędza i to tylko przypadkowo; w środkowych Niemczech bywał już kilka razy postrzegany, NAUMANN ubił jeden okaz zmieszany przy stadzie biegusów i wymienia parę innych wypadków. W Królestwie Polskim dotąd nikt go jeszcze nie postrzegł; jedyne dowody zalatowania w te strony przedstawia okaz ubity przez hrabiego KONSTANTEGO BRANICKIEGO w Sierpniu roku 1877 w okolicach Białocerkwi na Ukrainie, i trzy okazy Muzeum DZIEDUSZYCKICH we Lwowie, ubite 17 Sierpnia 1859 na stawie w Żałoścach nad Seretem (Pow. Brodzki). Hr. DZIEDUSZYCKI w Katalogu Muzeum powiada: „ani przedtem ani potem nigdy tych ptaków u nas

nie widziałem i o ich zabiciu u nas nie słyszałem.“ Na pobrzeżach Bałtyku ma być pospolitym.

PHALAROPUS.

Dziób rozszerzony i przyplaszczony.

226. *Phalaropus fulicarius*. *Platkonóg płaskodzioby*.

Tringa fulicaria L. SN. I. p. 249.

Tringa glacialis GM. LSN. XIII. 1. p. 675.

Phalaropus rufescens BRISS. Orn. VI. p. 13.

Phalaropus lobatus LEPECHIN.

Phalaropus rufus BECHST. Natg. Deut. IV. p. 381.

Phalaropus platyrhynchus TEMM. Man. Orn. II. p. 712. — NAUM. Natg.

Vög. Deutschl. VIII. p. 255. tb. CCVI. — TYZ. Orn. powsz. III. p. 404. — DZIED. Katal. Muz. Dzied. p. 167.

Crymophilus rufus VIEIL. Gal. Ois. tb. CCLXX.

Phalaropus hyperboreus WILS. Amer. Orn. IX. tb. LXXIII. f. 4.

Phalaropus fulicarius BP. Ann. Lyc. New-York. 1826. II. p. 159.

Z wierzchu czarno i rudawo pstry, od spodu różowo ceglasy, gardziel czarniawa, boki twarzy białawe (odzież godowa).

Plaszcz popielaty, spód biały (odzież zimowa).

Stary ptak w odzieży godowej ma wierzch głowy i całego ciała pokryty piórami czarnymi, obwiedzionymi z obu stron w całej długości szerokimi rudymi smugami, tworzącymi upstrzenie bardzo charakterystyczne; cały spód barwy różowo ceglastej, dość ciemnej; podgardle sadowato czarniawe, tylna część boków twarzy biaława. Pokrywy skrzydłowe ciemno łupkowego koloru, końce wielkich szeroko białe tworzą na skrzydle ukośną białą pręgę, zakończoną na tyle obrzeżeniem lotek trzeciorzędnych, pokrywy zaś środkowe białym cienkim paskiem obwiedzione; lotki czarniawe z białymi stosinami; sterówki szaro czarniawe, skrajna białe brzeżyście; pokrywy podskrzydłowe i brzeg wewnętrzny lotek szeroko białe. Dziób oliwkowo żółty z czarnym końcem, wpadający przy nasadzie żuchwy w odcień czerwonawowy; nogi na wewnętrznej stronie skoku i płatkach palcowych oliwkowo żółtawo białawe, na zewnętrznej stronie skoku i na palcach ciemno oliwkowo zielonawe; tęcza czerwonawo brunatna, ciemna.

Ubarwienie obu płci jednostajne, główna różnica w wielkości, samce bowiem są mniejsze od samic.

Ubarwienie odzieży zimowej zupełnie odmienne: głowa wraz z szyją biała, na zatylku wielka ciemno łupkowa plama trójkątna, przedłużona wzdłuż tylniej strony karku; przed okiem kręsa czarniawa, połączona z szerszą pręgą łupkową, przechodzącą pod okiem i przez całą długość pokryw usznych; plecy wraz z barkówkami popielate; pokrywy

nadogonowe popielate, rudawo szeroko obwiedzione po obu stronach, boczne prawie całkowicie białe; cały spód czysto biały, prócz wielkiej plamy popielatej na bokach piersi. Pokrywy skrzydłowe szare, z podobną pręgą białą jak w odzieży godowej; lotki także szare z białym lusterkiem, utworzonym z brzegów białych w części nasadowej lotek drugorzędnych, stosiny wszystkich lotek białe; białe pokrywy podskrzydłowe i brzeg wewnętrzny lotek; sterówki jak w odzieży poprzedzającej. Dziób zielonawo brunatny.

Między temi dwoma odziejami trafiają się najrozmaitsze przechodowe mieszaniny, w miarę zmiany piór.

U młodych w pierwszym piérzu wierzch głowy-czarniawy, rudawo drobno strychowany; czoło, boki głowy i gardziel białe z kręsą od oka przez ucho szarą, oddzielającą szeroką brew białą; na plecach czarniawych wszystkie pióra z obu stron wąską obwódką rudawą obrzeżone; boczne pokrywy nadogonowe białe; cały spód biały, na środkowej części szyi zafarbowany dość mocnym odcieniem rudawym tworząc szeroką półobróż, na niższej części szyi i na piersi podobne zafarbowanie bardzo słabe. Skrzydła jak u starych z tą różnicą, że na pokrywach środkowych obrzeżenia są szersze niż u starych i mniej więcej rudawe; lotki trzeciorzędne i sterówki rudawo obwiedzione. Dziób ciemno brunatny, na wierzchu i w końcu czarniawo brunatny, szczeka dolna przy nasadzie żółtawa; nogi żółtawo cieliste.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	130	136
" ogona	62	68
" dzioba od kąta ust	25	29
" " od nozdrzy	16	20
" skoku	21	22
" palca środkowego	19	19
" pazura	2	2
" kciuka	5	5
" pazura	1	1.

Jaja podobne do jaj gatunku poprzedzającego lecz większe nieco, tło gliniaste lub zielonawo gliniaste, tak samo upstrzone ciemno brunatnymi plamami drobnymi, pomieszanymi z grubszymi różnej wielkości, największymi przy końcu grubszym, który niekiedy bywa całkowicie zamazany lub nieregularną obrączką otoczony; plamki skorupne blade brunatne mniej liczne.

Wymiary jaj z Grenlandyi:

32 — 22,6; 32,3 — 22,2; 32 — 22,8 mm.

Platkonóg ten mieszka na północy Europy, Azji i Ameryki, w pierwszej jednak mniej licznie od poprzedzającego; w Islandyi nieliczny, w Grenlandyi o wiele obfitszy; najobfitszym ma być na brzegach Kanady, na wysepach między Azją i Ameryką i na pobrzeżach północnego Sybiru. Trzyma się przeważnie brzegów morskich, w głąb lądów jeszcze rzadziej się zapędza niż poprzedzający. Na pobrzeżach europejskich ma być rzadkim, cytowane są jednak przykłady postrzegania ich w Szwajcaryi, we Włoszech i w Grecyi. NAUMANN powiada, iż nie zna żadnego przykładu ubicia tego platkonoga w głębi Niemiec.

Wprowadza się go do fauny krajowej z okazji ptaka w zimowej odzieży zabitego około Lwowa i pomieszczonego w Muzeum DZIEDUSZYCKICH pod Nem 1168.

LIMOSINAE. SZLAMNIKI.

Dziób bardzo przedłużony, szczupły, prosty lub mniej więcej w górę zagięty, w nasadzie wyższy niż szeroki, stopniowo ku końcowi szczuplejący, w samym końcu cokolwiek zgrubiały i spłaszczony, tępy; szczeka nieco dłuższa od żuchwy, obie przez całą długość brózdowane; szczyt zaokrąglony. Nozdrza przynasadowe, poboczne, wąsko podługowate, w brózdzie na przestrzał otwarte.

Nogi podkasałe, mniej więcej długie i szczupłe; palce mierne stosunkowo do długości nogi; skrajny ze środkowym błoną spięty; tylny krótki, wysoko osadzony; pazury słabo łukowate, ostre; obówie siatkowato tarczowate.

Skrzydła nadmierne, szpiczaste; lotka 1a najdłuższa, barokowe z 4a równe.

Ogon krótki, równy, o 12 sterówkach.

Głowa mała, nieznacznie w dziób przechodząca; oko mierne, w połowie długości głowy pod wierzchem osadzone; szyja długa i cienka; ciało dosyć wysmukłe.

Jaja gruszkowate, mniej więcej podłużne, w końcu cieńszym znacznie zeszczuplone i wyciągnięte, o skorupie delikatnej, drobno i gęsto chropowatej, ze słabym połyskiem. Barwa tła oliwkowa z zielonym lub żółtawym odcieniem; pstroczna podwójna; pierwsza blade brunatna, druga brunatno oliwkowa, z plamek, plam i namazań nieregularnych, zgromadzonych w większej części w końcu grubszy; niekiedy bywają jeszcze nieliczne ciemne strychy.

Znanych jest kilka gatunków, zamieszkujących okolice północne obu lądów, zkaż na zimę przenoszą się na południe; europejskie zimują w Afryce północnej. LINNEUSZ zamieścił je w rodzaju *Scolopax*, BRISSON ustanowił rodzaj *Limosa*. W każdym zaś razie skupienie to środkowac powinno między biegusami i bekasami. Są to ptaki towarzyskie, nie tylko bowiem że wędrują stadami, ale nawet gnieźdzą się gromadnie. Trzymają się w czasie legowym wielkich błot kepiastych, mniej więcej mokrych i dość wysoką trawą zarosniętych. Chód ich jest powolny, w potrzebie jednak mogą dość szybko uciekać, umieją pływać, a nawet nurkować. Lot nieszybki, lecz wytrzymały; widoczne są poruszenia skrzydeł; w czasie legowym bujając w powietrzu wykonywają oryginalne obroty i ruchy. Bardzo krzykliwe, mianowicie też w czasie legowym. Mało ostrożne, a szczególnie odważne przy gniazdach i dzieciach. Żywią się błotnym robactwem, które w szlamie długim i czułym dziobem wyszukują, jadają prócz tego skrzek żabi i ikre ryb. Mieso ich, podobnie jak kuligów, nie wiele cenione. Samice o wiele większe, z dziobem znacznie dłuższym, i bledsze mają ubarwienie. Piérzą się dwa razy do roku i przybierają odmienne ubarwienia; młode w pierwszym pierzu znacznie się różnią od starych. Z czterech europejskich gatunków dwa do naszej fauny należą.

LIMOSA.

227. *Limosa melanura*. Rycyk.

Limosa BRISS. AV. 5. p. 262. n. 1.

Scolopax aegocephala L. SN. XII. 1. p. 246. n. 16. — GM. LSN. XIII. 1. p. 667. n. 16.

Scolopax limosa L. SN. XII. 1. p. 245. n. 13. — GM. LSN. XIII. 1. p. 666. n. 13.

Scolopax belgica GM. LSN. XIII. 1. p. 663. n. 39.

Scolopax melanura LEISL. Nachtr. zu Bechst. Natg. 2. p. 153.

Totanus aegocephalus BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 244.

Totanus limosa BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 244.

Limosa aegocephala PALL. Zoog. 2. p. 178. n. 289. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 338.

Limosa melanura BREHM, Natg. eur. Vög. p. 609. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 8. p. 407. n. 243. tab. 212. 213. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 343. sp. 2.

La Grande Barge rousse BUFF. Ois. 7. p. 505. — PL. enl. 916.

Bekas kozogłów KLUK. — Nabłotnik rdzawoszyjny JAR. — Szlamnik czarnosterny TYZ. — Rycyk, hrycaj gm.

Na szarym płaszczu czarno i rudawo pstry, szyja rdzawa, brzuch biały, ogon w nasadzie biały, w końcu czarny.

U starego samca w porze godowej wierzch głowy rdzawo i rudawo podłużnie strychowany, przez oko smuga biaława i białe podgardle; boki twarzy i szyja rdzawa, u spodu na przodzie faliste poprzeczne pręgowanie brunatne, od tyłu podłużne strychowanie; płaszc brunatno czarniawy, rudawymi plamami upstrzony; pokrywy skrzydłowe brunatno szare, z bledszymi brzegami; kuper biały, pokrywy ogonowe czarno kończyste; spód biały, brunatno w poprzek pręgowany na pierśsiach i bokach; na skrajnych pokrywach podogonowych podobne plamy. Lotki brunatno czarniawe z białymi stosinami i brzegami wnętrznymi; białe zewnętrzne chorągiewki w nasadzie, zaczawszy od piątej, tworzą lusterko skrzydłowe, u dwóch zaś tylnych przedramieniowych cała chorągiewka biała. Ogon w nasadzie biały, zakończony szerokim czarnym pasem, zwężonym ku brzegom, środkowa para sterówek w całej długości czarna; same końce wszystkich spłowiłe. Dziób w większej połowie od nasady żółto pomarańczowy, w końcu czarny; nogi czarne, tęcze orzechowo brunatne, ciemne.

Samica o wiele większa z rudością szyi bledszą, z bladymi pręgami ciemnymi na spodzie, często daleko na brzuch zachodzącymi; płaszc bledszy, nasada dzioba blade żółta.

W odzieży jesienniej płaszc ciemno szary z czarnymi stosinami, szyja i boki piersi popielato szare bez ciemnego pręgowania. Zmiany te jednak podczas dwukrotnego piérzenia się tak się nieregularnie odbywają, że u nas przynajmniej nie spotyka się osobników obu płci

w zupełnie jednolitych odzieżach; ptaki z wiosny przybywające mają jeszcze na sobie większą lub mniejszą ilość piór z odzieży zimowej i te przez cały czas legu zatrzymują; tak zaś wcześniej odlatują, iż nie są w stanie rozpocząć jesiennego piérzenia. Ponieważ zaś osobniki niezupełnie równocześnie odbywają tę czynność, stąd téż znaczne między sobą przedstawiają różnice.

U ptaka młodego w piérwszym piérzu wierzeh głowy brunatny, upstrzony szaro płowemi brzegami piórek; nad okiem długa biaława smuga ciągnąca się od nasady dzioba; podgardle białe; szyja rudawo szara, kolor ten zachodzi na piersi i boki w bledszym odcieniu; dal-sze części spodu białe; plecy wraz z barkówkami pokryte piórami szaro popielatemi, zciemniałemi ku końcom w kolor brunatno czarniawy i płowo obwiedzionemi; pokrywy skrzydłowe szare coraz bledsze i słabo zrudziałe ku końcom; kuper, łotki i ogon jak u starych. Dziób rogowo szary, w końcu zeczerniały, z nasadą żuchwy żółtawo cielistą; nogi czarniawe; tęczce także czarniawe.

Wymiary:

	♀	♂
Długość całkowita	463	—
„ po koniec nóg	580	—
„ siagu	760	—
„ ogona	92	82
„ skrzydła złożonego	224	213
„ dzioba od kąta ust	105	94
„ „ od nozdrzy	89	80
„ skoku	80	72
„ części obn. goleni	40	43
„ palca środkowego	41	34
„ pazura	10	11
„ ksiuka	11	11
„ pazura	4,5	4,5.

Pisklę puchowe płowe z białym brzuchem i podgardlem i brunatnemi plamami, z których jedna wielka zajmuje tylną część wierzchu głowy, jedna mała na uchu, druga na kantarze, a grube dość liczne na płaszczu. Dziób brunatno rogowy z nasadą żuchwy białawą; nogi popielate.

Jaja najpospoliej bywają zielonawo, rudawo lub brunatno oliwkowe, rzadziej zielonawe; plamy częściej blade niż ciemne, na niektórych tło zdaje się być nieplamistém, prócz końca grubszego lekko zamazanego. W każdym zniesieniu jaja jednostajne tak pod względem kształtu jak i kolorytu.

Wymiary jaj zniesieniami:

1	$\begin{cases} 60 & - & 37\frac{1}{2} \\ 59 & - & 40 \\ 58\frac{1}{2} & - & 39 \\ 57 & - & 38\frac{1}{2} \end{cases}$	2	$\begin{cases} 59 & - & 38 \\ 54 & - & 39 \\ 53\frac{1}{2} & - & 37 \\ 51 & - & 39 \end{cases}$	3	$\begin{cases} 55\frac{1}{2} & - & 38\frac{1}{2} \\ 55\frac{1}{2} & - & 37\frac{1}{2} \\ 55 & - & 38 \\ 54 & - & 38 \end{cases}$	4	$\begin{cases} 54 & - & 38 \\ 53\frac{1}{2} & - & 38 \\ 52 & - & 37\frac{1}{2} \\ 52 & - & 37. \end{cases}$
---	---	---	---	---	--	---	---

Wymiary jaj pojedynczych:

61 — 39; 59 — 39; 56 — 40; 53 $\frac{1}{2}$ — 36.

Mieszka w Europie i Azji, zimą zwiedza Afrykę północną. U nas obficie się wywodzi na błotach położonych między Wieprzem i Bugiem, w częściach stykających się powiatów Krasnostawskiego i Radzyńskiego, równie prawie obficie w niektórych miejscach nad kanałem Augustowskim i rzeką Biebrzą, lecz w mniejszej liczbie miejscowości niż w poprzednio wymienionej okolicy, nakoniec w niewielkiej ilości na dwóch błotach w Płockiem, to jest na Gutosze i Pulwach. Inne okolice kraju zwiedzają tylko w przelotach. Z wiosny na roztopach, skoro tylko zacznie się pokazywać ptaństwo wędrowne, rycki zjawiają się zaraz na błotach legowych i czekają, dopóki woda nie opadnie i nie odkryje im miejsc legowych. Zwykle zaczynają się nieść w początku Maja, a około 15 Czerwca wiele już bywa lotnych. Dorastające łączą się zaraz w stadka i odlatują, a w początku Lipca rzadko już spotyka się w tych miejscach spóźnione legi. Na przelocie jesiennym rzadko gdzie zapadają, chyba gdy w Lipcu trafia się wezbrania wód i pozalewają łąki, spotykać je jednak można w zwykłych latach przez Lipiec na błotach Powiśla i przy innych znaczniejszych wodach lecz nie często, i nigdzie tam długo nie zabawiają.

Na wielkich błotach gnieźdzą się po większej części gromadnie, w miejscach wilgotnych, obrzednia lecz dość bujna zarastających trawą i zawięrających rozrzucone kępy lub małe groncziki. W okolicach jednak obficie przez nie zamieszkałych osiedlają się pojedynczo parami na łada błotkach w pośród pól, zarosłych trawą lub wrzosem, nawet mało wilgotnych. Na gniazdo grzebią dołek około 3" głęboki, po kępach lub w miejscach mniej wilgotnych na równiej ziemi pod osłoną trawy lub wrzосу; wyścielają go suchą trawą dość grubo i gładko. Oboje wysiadują i są bardzo troskliwe. Gdy człowiek ukaże się w znaczném nawet oddaleniu od ich kolonii, zaraz go postrzegą; przylatują pojedynczo i z krzykiem obleciawszy go do koła, wracają prosto do miejsca; im się więcej przybliża, tém go liczniej i częściej nawiedzają, nakoniec gdy wejdzie między gniazda, samice je opuszczają i wszystkie cagle latają wielką wrzawę sprawiając. Gdy jednak nieprzyjacieli długo się między nimi znajduje, oswajają się do pewnego stopnia i niektóre wracają na gniazda, mianowicie gdy mają jaja zasiedzane. Przy jajach są dość ostrożne i rzadko który na strzał nadleci, lecz gdy mają już dzieci, tak są śmiałe i natarczywe, że na kilka kroków nadlatują i tuż przed człowiekiem siadają. Strzały ich nie odstrasza i można nieraz po kilkadziesiąt zabijać. Skoro młode zaczynają podrasnąć, rodzice wyprowadzają je na świeże miejsca, najeczęściej nad pola, gdzie się gromadzą z całego sąsiedztwa, i odlatują w miarę dorastania. Młode lotne wśród ogólnego ruchu nadlatują także ku człowiekowi, lecz bez odzywania się. Bujające w powietrzu nieustannie krzyczą przewracając się na boki, potrzyskując skrzydłami i różne obroty wykonywując. Głos ich krzykliwy, dość podobny do czajczego, lecz łatwy do odróżnienia, albo naśladujący głoski ry-ciu, ry-ciu długo i szybko powtarzane. Od tego to głosu otrzymały nazwisko rycyków lub hrycajów, pod którym znane są w okolicach legowych. Gonią zapalczywie wrony i ptaki drapieżne przelatujące blisko ich osad.

228. *Limosa rufa*. Szlamnik rdzawy.

Limosa rufa BRISS. Av. 5. p. 281. n. 5. tab. 25. f. 1. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 611. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 8. p. 446. n. 245. tab. 215. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 339. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 344. sp. 4.

Scolopax lapponica L. SN. XII. 1. p. 426. n. 15. — GM. LSN. XIII. 1. p. 667. n. 15.

Scolopax leucophaea LATH. Ind. Orn. 2. p. 719. n. 17 (juv.).

Totanus leucophaeus BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 237 (juv.).

Totanus gregarius BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 258.
Limosa ferruginea PALL. Zoog. 2. p. 180. n. 201.
La Barge rousse BUFF. Ois. 7. p. 504. — Pl. enl. 900.
 Nabłotnik podgorzały JAR. — Szlamnik rdzawy TVZ.

Z wierzchu ciemno brunatny, rdzawo plamisty; na całym spodzie rdzawy; ogon biały, brunatno pręgowany.

Stary samiec w odzieży wiosennej na wierzchu głowy i karku brunatno i rudawo podłużnie strychowany, płaszcz ma ciemno brunatny, rdzawo upstrzony przez dość duże plamy, znajdujące się po brzegach wszystkich piór; pokrywy skrzydłowe brunatno szare z białawymi brzegami; niższa część grzbietu, kuper i pokrywy ogonowe białe, te ostatnie brunatno plamiste. Cały spód rdzawy, prócz pokryw podogonowych brudno białawych, boki piersi i brzucha brunatno strychowane; boki twarzy blade rdzawe z licznymi drobnymi brunatnymi plamkami między okiem i dzióbem; ponad okiem szeroka płowa smuga idąca od nasady dzioba i zachodząca do końca głowy. Lotki brunatno czarniawe z białymi stosinami, brzegi chorągiewek wewnętrznych także białe, brunatno nakrapiane, przedramieniowe białe wkoło obwiedzione; pokrywy podskrzydłowe białe, brunatno plamiste. Sterówki białe z dziesięcioma brunatnymi poprzecznymi przepaskami. Dziób w połowie od nasady cielisto czerwony, z czarnym końcem; nogi czarne znacznie krótsze i z palcami stosunkowo krótszemi niż w gatunku poprzedzającym; tęczce brunatne.

Samica większa i w ogóle bledsza.

Ptaki obu płci w jesiennym piérzu na wierzchu głowy i karku światło szare z ciemno brunatnymi podłużnymi plamami; plecy szare z ciemno brunatnymi środkami piór; na pokrywach skrzydłowych środki brunatne wzdłuż stosiny czarnej, po bokach szarawe, obwiedzione szerokim pasem izabellowo białawym; niższa część grzbietu, kuper i pokrywy ogonowe białe, środkiem tych wszystkich części szeroka przestrzeń popielato zbrudzona i brunatno plamista; boki twarzy białawe, z szaro ciemną smugą między okiem i dzióbem; przód szyi szarawy; gardziel, piersi i dalsze części spodnie białe; na bokach podbrzusza i pokryw podogonowych blade brunatne plamy. Sterówki i lotki jak w odzieży poprzedzającej z tą różnicą, że te ostatnie, zaczawszy od 4ej, są białe obrzeżone.

Młode w pierwszym piérzu podobne do odzieży jesienniej z tą różnicą, że smuga nad okiem i brzegi piór płaszcza są izabellowo szarawe; szyja, gardziel i boki jaśniejsze izabellowo szare; na tle ogona izabellowo białawym podobne pręgowanie jak w odzieżach poprzedzających.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	200	213
„ ogona	75	71
„ dzioba od kąta ust	73	77
„ „ od nozdrzy	60	64
„ skoku	48	51

	♂	♀
Długość części obnażonej goleni	20	24
„ palca środkowego	27	28
„ pazura	5	6
„ kciuka	8	8
„ pazura	2	2,5.

Jaja o tle brunatno zielonem, spodnie plamy popielate rozlane, wierzchnie zielono brunatne, większe od poprzedzających, pomieszczone ze sznurowadkami; koniec grubszy gęściej upstrzony.

Gatunek ten trzyma się przez lato na północy Europy i Azji; pospolicie w Islandyi, Norwegii, Laponii, Rosyi północnej i Syberii. W jesieni wędruje mniej lub więcej licznymi stadami wzdłuż brzegów morskich, nie każdego roku równie obficie; rzadko zapędza się w głąb lądów środkowej Europy. U nas bardzo rzadki; pokazuje się tylko w lata bardzo wilgotne, gdy w czasie jesiennych przelotów trafia się wylewy. Gabinet Warszawski okazów krajowych dotąd nie posiada, lecz w Muzeum DZIEDUSZYCKICH we Lwowie są trzy bite w różnych okolicach Galicyi wschodniej we Wrześniu i Sierpniu lat 1857, 1866 i 1875.

NUMENIINAE. KULIGI.

Dziób bardzo przedłużony, 2—4 razy od głowy dłuższy, mniej lub więcej łukowato zgięty, szczupły, czworograniasty, z zaokrąglonymi krawędziami, tępy; szczeka z brózdą blisko końca dochodzącą, nieco od żuchwy dłuższa; szczyt płasko zaokrąglony. Nozdrza przynasadowe, poboczne, podługowate, bardzo wąskie, na przestrzał otwarte, w brózdzie umieszczone.

Nogi podkasałe, nadmierne, dosyć silne, czteropalcowe; palce mierne, w osadzie błoną spięte, z krótkimi, tępymi pazurami; kciuk nie zbyt krótki, wysoko osadzony; obowie siatkowato tarczowate.

Skrzydła mierne, dosyć szerokie; lotka 1a najdłuższa, barokowe równające się z 4ą.

Ogon krótki, prawie równy, o 12 sterówkach.

Głowa mierna, całkowicie upiérzona; pióra dość sztywne.

Jaja gruszkowate lub gruszkowato jajowate, mniej lub więcej pękate i w końcu cieńszym znacznie zeszczuplone, o skorupie delikatnej, miernie połyskującej. Tło popielato żółtawe lub zielonawe, oliwkowe lub brunatnawe, dosyć jasne, upstrzone podwójnymi plamami, jakby pędzlem pociąganymi.

Rodzina ta obejmuje około dziesięciu gatunków rozmieszczonych we wszystkich częściach świata, z tych cztery zaliczają się do fauny europejskiej, a dwa do naszej. Dawniejsi naturalisci wielali kuligi do rodzajów bekasa (*Scolopax* L.) i ibisa (*Tantalus* L.), BRISSON zaś utworzył osobny rodzaj pod nazwiskiem *Numenius* wziętym z podobieństwa kształtu dzioba do księżycy na nowiu (*Neomenia*). Z ibisami prócz pozornego podobieństwa, szczególnie z powodu równie zakrzywionego dzioba, kuligi nie mają nic wspólnego; należą one ze wszelkich względów do wielkiego skupienia *Aegialites*, tworząc w niem oddzielną, bardzo charakterystyczną grupę. Budowa nóg

z ksiukiem osadzonym wysoko jużby wystarczała do wskazania dla nich właściwego miejsca, prócz tego przybywają jeszcze cechy oologiczne stanowczo pogląd ten popierające, podobnie też jak wszystkie inne ptaki z tego charakterystycznego skupienia znoszą regularnie 4 jaja. Sato największe gatunki skupienia *Aegialites*. Trzymają się wczasie lęgowym na rozległych błotach, rozproszone w odosobnionych parach; nader ostrożne i ostrzegające się wzajemnie o niebezpieczeństwie. Chodzą dość szybko, lecz zwykle przechadzają się powolnie w poważnej postawie, nie kryjąc się w trawie, lecz zawsze trzymając się na widoku. Lot ich jest powolny z widocznymi poruszeniami skrzydeł, lecz bardzo wytrzymały.

Lubią przysiadac po wierzchołkach drzew i stożarów. Głos wydają gwizdzący, bardzo przeciągły i donośny, albo krótko ucinany i po kilka razy nagle powtórzony, dosyć podobny jak niektóre gatunki brodziec. Wędrują i w czasach nielegowych przebywają gromadnie, lubią wówczas przechadzać się po ugorach i suchych pastwiskach. Żywią się rozmaitem robactwem i jagodami. Samice w ogóle o wiele większe od samców, ze znacznie dłuższymi dziobami, w kolorystyce nieżem się nie odznaczają; młode w pierwszym piórze przedstawiają pewne różnice w upstrzeniu, a przytém po krótszym i mniej łukowatym dziobie mogą być do pewnego czasu rozpoznane. Raz się do roku piórze. Mięso ich uważane jest za nędną zwierzynę. Gnieżdżą się po kępach, wśród błot niezbyt mokrych, zarosniętych niebujną i obrzednią trawą; na kępach tych wygrzebuja szeroki nie zbyt głęboki dół i wyścielają go dość grubo suchą trawą. Samiec nie odstępkuje gniazda i równie o dzieci troskliwy jak samica, dopóki te nie wyrosną zupełnie.

Nowsi ornitologowie rozdzielają je na dwa rodzaje, lecz nie ma do tego słusznych powodów, prócz bowiem różnicy w długości i zagięciu dzioba tak wszystko jest jednolite, że rozrywanie podobne nieżem się nie da usprawiedliwić.

NUMENIUS.

229. *Numenius arquata*. Kulig wielki.

Numenius arquata LATH. Ind. Orn. 2. p. 710. n. 1. — PALL. Zoog. 2. p. 168. n. 282 (part.). — NAUM. Vög. Deutschl. II. 8. p. 478. n. 246. tab. 216. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 360. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 306. sp. 1.

Scolopax arquata L. SN. XII. 1. p. 242. n. 3. — GM. LSN. XIII. 1. p. 655. n. 3.

Numenius arquata BECHST. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 520.

Le Courlis BUFF. Ois. 8. p. 19. — PL. enl. 818.

Bekas krzywodziób KL. — Bekas kulik JUNDŻ. — Kulig ugorowy JAR., Tyz. — Kulig wielki WAGA.

Wierzeh głowy i płaszcz szaro płowy, brunatno pstry; ogon biały i brunatno przegowany.

Stare ptaki obu płci mają wierzeh głowy pokryty piórkami środkiem brunatnymi, o płowo rudawych brzegach, co tworzy całą przestrzeń gęsto upstrzoną; pióra płaszczowe także brunatne z wązkiemi szaro rudawymi brzegami na plecach i barkówkach, a białawymi na pokrywach skrzydłowych; spód biały ze słabym rudawo szarym odcie-

niem na szyi i piersiach, upstrzony wązkiemi płomykami brunatnemi, bardzo gęstemi na szyi i piersiach, rzadkiemi na brzuchu a bardzo wązkiemi na podbrzuszu; biała gardziel nieplamista. Lotki czarniawe z białemi przerywaniami poprzecznymi przegami na środku, u zewnętrznych choragiewi skrajne bez plam, gruba stosina u skrajnej biała, u następnych coraz więcej w brunatny kolor przechodząca; nadlotki pierwszorządne czarne, białe w końcach obwiedzione, drugorzędne białawe, brunatno przegowane. Ogon w białe i brunatne pasy; kuper i pokrywy nadogonowe białe, brunatno płomykowane. Dziób trzy razy dłuższy od głowy, czarniawy, z nasadą żuchwy cielistą; nogi popielate; tęczce brunatno czarniawe.

Młode w pierwszym piórze różnią się regularniejszą pstrociną; brunatny kolor środków piór na częściach wierzchnich ciemniejszy i jednostajniejszy, z obrzeżeniami słomiasto żółtawymi czystego odcienia; na przodzie szyi gliniasto płowej płomyki w końcach nieostre, lecz nawet nieco rozszerzone; na podbrzuszu i pokrywach podogonowych niektóre tylko pióra mają ślad ciemnych płomyków na samej stosinie; kuper i pokrywy ogonowe słabo rudawym kolorem pociągnięte, grubszymi brunatnymi plamami znaczone. Dziób przytém do jesieni jest znacznie krótszy i nogi w przegubie grubsze.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	284	306
" ogona	107	114
" dzioba od kąta ust	114	150
" " od nozdrzy	93	130
" skoku	80	93
" części obnaż. goleni	33	30
" palca środkowego	41	42
" pazura	8	8
" ksiuka	12	12
" pazura	4	5.

Pisklę puchowe okryte puchem szaro rudawym, bladym, z wierzchu brunatno znaczone w następujący sposób: na tylną część wierzchu głowy obszerna plama, utworzona z połączenia się i zlania trzech smug, to jest jednej przechodzącej środkiem od nasady dzioba, i dwóch bocznych poczynających się na równi z okiem; na tyle oka podobna kręsa; przez całą długość karku spływa na grzbiet smuga rozdziela ją się w końcu na dwie szerokie odnogi, dalej na plecach kilka wielkich plam; puchy boków ciała i ogonowe z końcami ciemnymi. Dziób zaledwie głowie wyrównyujący.

Jaja o tle dość bladym, popielato żółtawym, oliwkowym lub zielonawym, upstrzone od spodu dużemi nielicznymi plamami popielato oliwkowymi, z wierzchu zaś oliwkowo brunatnymi, drobniejszymi lecz liczniejszymi. Pstroczna wogóle jednostajnie rozłożona na całej powierzchni.

Wymiary jaj jednego zniesienia:

69	— 48
68 1/2	— 48
68	— 47 1/2
67	— 47.

Wymiary jaj pojedynczych różnych zniesień:

72—48; 70—49; 70—45½; 67½—44; 67—49; 66—48;
64—42½.

Mieszka w Europie i Azji, na zimę odlatuje do Afryki północnej. U nas pospolicie; na przelotach zapada wszędzie po kraju, a szczególnie przy większych rzekach i w okolicach błotnistych, częstokroć na ugorach i rozległych pastwiskach, gdzie niekiedy zwykł po kilkanaście dni na miejscu zabawić. Termina wiosennego przylotu wypadają w różnych latach między pierwszymi dniami Marca i początkiem Kwietnia; na początku Września zupełnie się wynoszą.

Na czas legowy osiedla się tylko na wielkich błotach w części wschodniej kraju, a mianowicie w Augustowskim po nad kanałem i na tak zwanych łakach Biebrzańskich, w Lubelskim w wielu miejscach okolicy błotnistej między Wieprzem i Bugiem, jako to na błotach pod Wytycznem i Chańskiem, Nadrybim, Sosnowicą, Łonnica, Linem, Dratowem, Chojnem, Dorohuczą, Czerniejowem itd., i w mniejszej liczbie na błotach Komarowskich za Zamościem, na Podlasiu i w okolicach Białej, w Półkiem pojedyncze pary na Gutosze i Pulwach. Nigdzie jednak nie jest liczny, na najrozleglejszych bowiem błotach krajowych, jak pod Wytycznem i łakach Biebrzańskich, zaledwie znaleźć można po kilkanaście par, rozproszonych na miłowych przestrzeniach; a na pomniejszych, gdzie bywa po kilkadziesiąt par rycyków, batalijonów i brodźców, zaledwie osiedlają się pary pojedyncze. Trzyma się miejsce odkrytych, nie bardzo mokrych i nie zbyt gęstą i bujną trawą zarosłych, często przy zarostach lub między lasami, zwykle spokojnych i mało uczęszczanych przez ludzi i bydło.

Jest bardzo ostrożny, nigdy nie daje się na strzał podchodzić na odkrytych miejscach i nigdy tak blisko nie nadleci; trudno go nawet ułcić przy gnieździe. Gdy się człowiek zbliża do błota legowego, zrywają się samce, dążą z krzykiem ku niemu i następnie ciągle się przelatują w różnych kierunkach. Samce też ostrzeżone opuszczają gniazda i usunawszy się pieszo do znacznej odległości, także się podrywają i razem z samcami przelatują się i gwiżdżą, zapadając w różnych miejscach i napowrót się zrywając. Przez to tak bałamuca poszukiwania, że zmiarkować się nie można, gdzie szukać wypada. Na te nieustanne krzyki zlatują się inne z okolicznych błot, niekiedy dosyć nawet odległych, z tego powodu zdaje się nieraz, że daleko więcej powinno być gniazd na błocie, aniżeli jest w istocie. W podobnych razach okazują wiele zmyślności, na psa bowiem bardzo blisko nacierają i tuż przed nim zapadają, a od człowieka trzymają się zawsze w takiej odległości, że strzelić nie podobna. Niekiedy jednak chodząc w kilku można któregoś oszukać ukrywając się w krzakach, lecz jednemu się to nie udaje, bo tak go ciągle pilnują, że zaraz się postrzegą i miejsce to zdaleka omijają. Pewnego razu miałem sposobność przekonania się o tej przezorności, gdy zmęczony długim chodzeniem, podczas upału, za wyszukaniem jego gniazda, wyszedłem na pole i położyłem się pod kępą krzaków; kulony dobrze to uważały i chociaż się uciszyły, nie mogły się uspokoić i od czasu do czasu samiec nadlatywał z za krzaków, aby się przekonać, czy jeszcze tam byłem. Cicho się zawsze zbliżał do kępy i nademną przeleciał, dopiero wyminawszy o paręset kroków odezwał się; chociaż więc nieraz bardzo blisko nadleciał, nie mogłem się zawczasu spostrzedz, aby strzelić do niego. Często siadał na polu w pewnym oddaleniu i znowu powracał na błoto. Przy dzieciach jednak zwykle są śmielsze, a szczególnie gdy się złowi pisklą i to zacznie się w ręku odzywać, tym sposobem zdarzało mi się na kilkanaście kroków starego sprowadzić. Samce są w ogóle śmielsze od samic. Przelatujące ponad błotem legowym wrony, błotniaki i inne ptaki drapieżne gonią zapalczywie i napastują, dopóki się nie oddalą.

230. *Numenius phaeopus*. Kulig mniejszy.

Numenius minor BRISS. AV. 5. p. 317. n. 2.
Numenius phaeopus LATH. Ind. Orn. 2. p. 711. n. 6. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 522. — PALL. Zoog. 2. p. 169. n. 283. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 8. p. 506. n. 247. tab. 217. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 358. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 309. sp. 7.
Scolopax phaeopus L. SN. XII. 1. p. 243. n. 4. — GM. LSN. XIII. 1. p. 657. n. 4.
Corlieu ou Petit courlis BUFF. Ois. 8. p. 27. — PL. enl. 842.
Bekas słotnik KLUK. — Kulig mniejszy JAR. — Kulig kulon TYZ. — Kulig mały WAGA.

Wierzch głowy brunatny z białawą smugą przez środek; płaszczyzna brunatna, popielato pstry; ogon popielato i brunatno pręgowany.

U starych ptaków obu płci wierzch głowy jednostajnie ciemno brunatny, wąską białawą smugą przez całą długość przedzielony, z szerokimi brwiami także białawymi, brunatno drobno upstrzonymi, ciągnącymi się od nasady dzioba nad okiem. Podgardle czysto białe; boki twarzy białawe, kark, szyja i piersi rudawe, gęsto brunatno plamkowane; płaszczyzna ciemno brunatna, urozmaicona popielatymi brzożkami i plamami; pokrywy skrzydłowe brunatne, białawo pstre; niższa część grzbietu, kuper i pokrywy ogonowe białe, te ostatnie brunatno plamiste; brzuch i dalsze spodnie części białe, środkiem czyste, po bokach brunatno pstre. Lotki czarniawe, na wewnętrznej tylko chorągiewce białawo pręgowane, ze stosinami jak w gatunku poprzedzającym. Ogony popielato i brunatno pręgowane; skrajne sterówki jaśniejsze, białawe w miejscu popielatego, dalsze coraz ciemniejsze, u wszystkich prócz środkowej końce białe obwiedzione. Dziób znacznie krótszy niż u poprzedzającego, gdyż zaledwie dwa razy wziętej głowie wyrównujący, znacznie grubszy i nagle przy końcu zgięty, czarniawy, z nasadą żuchwy cielistą; nogi ciemno popielate; tęczce brunatno czarniawe.

Młody ptak w pierwszym piórze różni się od starych tłem płaszczyzny regularnie upstrzonym, plamkami rudawymi, drobnymi na plecach, większymi na barkówkach; na pokrywach zaś skrzydłowych plamy bardzo liczne białe rudawe; na szyi i piersiach tło bledsze z bledszymi plamkami; pokrywy podogonowe prawie bez plam. Dziób szczuplejszy i krótszy; nogi grubsze.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	433	—
„ siągu	822	—
„ ogona	110	106
„ skrzydła	246	246
„ dzioba od kąta ust	80	98
„ „ od nozdrzy	65	75
„ skoku	57	62
„ palca środkowego	33	32
„ pazura	7	7

	♂	♀
Długość ksiuka	10	10
" pazura	5	5
" części obnaż. goleni	22	18.

Jaja podobne do poprzedzającego gatunku lecz mniejsze i często o tle ciemniejszym.

Wymiary jaja jednego:

60,5 — 43.

Kulig ten mieszka w Europie i Azji, a zimą w Afryce północnej; pospolitszy na północy i wschodzie niż w Europie środkowej. U nas rzadki i trafia się tylko na przelotach; gnieździ się już na błotach Pińskich. Obyczajów podobnych do poprzedzającego. Na czas lęgowy osiedla się po wielkich błotach i mszarach międzyłesnych. Tak samo gniazdo urządza i zachowuje się przy nim. Siada wówczas bardzo często po drzewach i stożarach, zkad pilnie uważa na wszelkie niebezpieczeństwa. Głosy wydaje bardzo podobne do tamtego. W ogóle jest mniej ostrożny. W czasach wędrówek lubi także zapadać po polach.

HIMANTOPINAE. SZCZUDŁAKI.

Dziób przedłużony, prosty, bardzo szczupły, twardy, walcowato zaokrąglony i zaostrowany; na szczęcie bródka do połowy głęboko wryta; brzegi szczęk gładkie, w końcowej połowie do środka pozawijane; nozdrza przynasadowe, przyszczytne, w bródku, wąsko otwarte.

Nogi bardzo przedłużone, wysoko podkasałe, słabe i szczupłe, łagodnie ścięśnione, trzypalcowe, podgoleń prawie długości skoku; palce mierne, szczupłe, w osadzie błoną spięte; pazury krótkie, słabo zakrzywione, obowie siatkowate.

Skrzydła długie, bardzo ostre; lotka 1a najdłuższa; końce tylnych barkowych równają się z 6a.

Ogon krótki, równy, o 12 sterówkach.

Głowa mierna z wypukłym czołem; oko wielkie; szyja długa wysmukła; ciało szczupłe, słabo ścięśnione; upierzenie delikatne, bawełniste.

Jaja gruszkowate, o skorupie cienkiej i zbitej; tło oliwkowe lub brunatno gliniaste, ciemno brunatnymi kleksowatymi plamami upstrzone.

Szczudłaki trzymają się na szlamowatych i płytką wodą zalanych pobrzeżach morskich, przy ujściach rzek i płytkich stawach, w miejscach po większej części beztrawnych. Chód ich, z powodu nadzwyczajnej długości i giętkości nóg, na suchym lądzie chwiejący i niezgrabny, zdaje się być utrudnionym, lecz zato doskonale bródka po szlamach i zalewach, wchodząc w wodę po brzuch, a miejsca głębsze z łatwością przepływają. Lot ich jest bardzo szybki, lekki, jaskółkowy; nogi długo za ogon wystające nadają im postać oryginalną i charakterystyczną; wędrują zwykle małymi gromadkami, nie łącząc się nigdy w wielkie stada. Bardzo ostrożne; w czasie lęgowym krzykliwsze i baczniejsze od czajek, w razach niebezpieczeństwa wrzaskiem swym wszystkie inne ptaki z błot lęgowych poruszają. Żywią się owadami błotnymi i ich

gasienicami, ślimaczkami, wszelkiem drobnym robaetwem wodnym, ikra żabia i rybą, które po większej części grzebiąc po szlamach wyszukują. Jednożenne, gnieźdzą się po kępach, w gniazdku nędzie z suchych traw usłanem, i znoszą regularnie po 4 jaja; oboje wysiadują; pisklęta natychmiast z gniazda wychodzą. Piérząc się dwa razy do roku ulegają niektórym drobnym różnicom w kolorycie; pićcie podobne ubarwieniem; samice mniejsze; młode dosyć odmienne od starych, w drugim roku przybierają doskonałą odzież. Mięso jadalne.

Z powodu zmienności ubarwienia uległy dwuwykładości, z tego też powodu gatunki długo nie były należyte ustalane; znanych jest obecnie 6, wszystkie w jednym rodzaju objęte.

HIMANTOPUS.

231. *Himantopus melanopterus*. *Szczudłak czarnoskrzydły*.

Himantopus BRISS. Av. 5. p. 33. n. 1. tab. 3. f. 1.

Charadrius autumnalis HASSELQ. It. 253. n. 29.

Charadrius himantopus L. SN. XII. 1. p. 245. n. 11. — GM. LSN. XIII. 1. p. 690. n. 11.

Himantopus vulgaris BECHST. Taschb. 2. p. 325.

Himantopus rufipes BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 446. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 504.

Himantopus atropterus WOLF. u. MEY. Taschb. 2. p. 315.

Himantopus melanopterus MEY. Ann. Weter. Gesell. 3. 1. p. 177. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 198.

Himantopus longipes BREHM, Natg. eur. Vög. p. 506.

Hypsibates himantopus NAUM. Vög. Deutschl. II. 8. p. 191. n. 234. tab. 203. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. 324.

L'Echasse BUFF. 8. p. 114. tab. 8. — PL. enl. 878.

Cienkonóg KL. — Szczudłak czarnoskrzydły TYZ.

Biały z czarnym płaszczem i tyłem głowy.

Dziób czarny; nogi buraczkowo czerwone; tęcze pasowe.

Stary ptak w odzieży wiosennej ma czoło, twarz, szyję wraz z karkiem, cały spód ciała, niższą część grzbietu i kuper białe; na szyi, piersiach i brzuchu dość mocne różowe zafarbowanie; tylna część wierzchu głowy i smuga wzdłuż karku, ciągła lub przerywana, czarne; płaszcz czarny z dość mocnym zielonym połyskiem; cały spód skrzydła czarny; ogon, o dwóch środkowych sterówkach nieco dłuższych jak pokrywy nadogonowe, blade popielaty.

W odzieży zimowej cała głowa z karkiem białe, na przodzie zaś ciała białe czysta bez różowego zafarbowania, plecy z barkówkami brunatno szare.

U młodych w pierwszym piérzu nogi brudno pomarańczowe, tęcze żółto brunatne; w ubarwieniu różnią się od starych szarawym ko-

lorem wierzchu głowy i karku, płowo łuskowanym, śniado brunatnym pleców wraz z piórami łopatkowemi, wszystkie zaś pióra tej części szeroką płową białawą obwódka obrzeżone; czarność skrzydeł matowa z płowami obwódkami piór pokryw i lotek trzeciorzędnych; lotki przedramieniowe białe kończyste; u lotek zaś pierwszorzędnych obwódka końcowa biaława, prócz pierwszej; sterówki w końcu perłowo szare, białe obwiedzione; na czole, bokach twarzy i spodzie ciała czysta białosć.

Wymiary:

	♂	♂	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	245	245	236	240
" ogona	90	85	84	76
" dzioba od kąta ust	70	72	72	79
" " od nozdrzy	51	55	56	63
" skoku	125	125	107	133
" części obnażonej goleni	78	85	80	90
" palca środkowego	38	34	33	36
" pazura	7	7	7	7

Tłó jaj brudno gliniaste, oliwkowo żółtawe lub zielonawe z podwójną pstrociną, brunatno popielatą, bladą i obrzednią, i powierzchnią brunatno czarniawą, złożoną z plam, plamek i krótkich krętych zygzaków.

Wymiary jaj jednego lęgu:

45,1 — 30,1; 44,1 — 31,2; 44,4 — 30,3; 46 — 31 mm.

Mieszka w Europie południowej zaczawszy od Hiszpanii aż do południowej Rosji, gdzie na całej przestrzeni między Dunajem i Morzem Kaspijskim jest bardzo pospolity, w Azji od morza Kaspijskiego do Chin i w Afryce północnej. W głąb lądów Europy środkowej rzadko się zapędza, według jednak świadectwa hr. TYZENHAUZA w Litwie ma się niekiedy wywodzić (?). W Królestwie Polskim bardzo rzadko się pokazuje; okaz samca krajowego, znajdującego się w Gabinetcie Warszawskim, ubity był od pary w końcu Maja 1858 r. na bagnie położonym między jeziorami Sosnowickim i Białeckim w powiecie Radzyńskim, z kądem można wnosić, iż się tam ta para gnieździła. We wschodniej Galicyi jest nierównie pospolitszy, o czem świadczą liczne okazy znajdujące się w Muzeum DZIEDUSZYCKICH we Lwowie, bite w różnych miejscowościach wschodniej Galicyi w rozmaitych latach i w różnych epokach, zaczawszy od 18 Kwietnia aż do 3 Września. Są tam nawet okazy w pierwszym piérzu, tak młode, że mają resztki puchu na piórach, nogi krótkie i mocno w przegubie nabrzmiałe. Czy się tam jednak gnieździ, żadnej o tém wiadomości nie podaje hr. DZIEDUSZYCKI w katalogu swego Muzeum.

Gnieździ się po obszarach wilgotnych, po wiosennych zalewach w miejscach kępiastych, często beztrawnych, a nawet niekiedy wśród mialkich zalewów; mniej więcej towarzysko. Gniazdo nędzne, z suchych traw i innych błotnych roślin. Przy gniazdach równie natarczywe jak czajki, na człowieka nabijają i kręcą się z ciągłym wrzaskiem nad głowami, często przysiadają po ziemi i podskakują lub w miejscu stojąc machają ciągle skrzydłami i tak przeraźliwie wrzeszczą, że wszystkie ptaki z całej okolicy do ostrożności pobudzają.

AVOCETTINAE. SZABLODZIÓBY.

Dziób przedłużony, szczupły i coraz cieńszy ku końcowi, słaby, twardy, spłaszczony w całej długości, od połowy nagle w górę zagięty, z samym końcem giętkim, na dół schylonym; na szczęcie głęboka bródka do połowy niedochodząca; krajce wewnętrzne rynienkowate; nozdrza przynasadowe, przyszczytne, podługne, w brózdzie pomieszczone.

Nogi bardzo długie, wysoko podkasałe, szczupłe, ścieśnione, czteropalcowe; palce przednie mierne, spięte obszerną błoną, głęboko wyciętą; tylny bardzo krótki, wysoko osadzony; pazury krótkie, prawie proste; obowie siatkowato tarczowate.

Skrzydła długie, ostre, z lotką 1ą najdłuższą, 2ą prawie z nią równą, barkowe końcami 5ej sięgają.

Ogon krótki, równy, o 12 sterówkach.

Głowa mała, z czołem wypukłym, szyja miernie długa, wysmukła; ciało kształtne, wysmukłe, mało ścieśnione; upierzenie delikatne, bawelniste, bez drobnej pstrocin.

Jaja jajowate, podługne, o cienkiej skorupie, w dotknięciu chropawej, bardzo słabo polyskującej. Tłó gliniaste, z podwójną kleksowatą pstrociną.

Szablodzioby mieszkają na pobrzeżach morskich i jezior słonych, lub po bagnach w bliskości morza, a szczególnie przy bagnistych ujściach rzek, trzymając się po większej części w małych stadkach. Bardzo są ostrożne i przeznane. Szybko i zgrabnie biegają; brodzą po szlamowatych mierzynach wchodząc po sam brzuch w wodę, a miejsca głębsze przepływają. Lot ich jest szybki, lekki i wytrzymały. Żywią się drobnymi wodnymi owadami i robaczkami, które łowią bijąc nieustannie dziobem o powierzchnię wody i jak w szczypczyki chwytając. Jednożenne; gnieźdzą się po wybrzeżach błotnistych, gdzie ścielą po kępach nędzne posłanie z suchych trawek lub w dołkach bez żadnej podściółki; niosą 4 jaja, z których wylęgłe piskleta bezpośrednio gniazdo opuszczają. Raz się do roku piérzą; plecie niczem nie różnią się prócz tego tylko, że samica jest nieco mniejsza; młode w pierwszym piérzu nie wiele odmienne, po pierwszej zmianie niczem się już od starych nie różnią. Znanych jest pięć gatunków rozmieszczonych po wszystkich częściach świata.

AVOCETTA.

232. *Avocetta recurvirostra*. Szablodziób.

Avocetta s. Recurvirostris GESN. AV. 231.

Recurvirostra avocetta L. SN. XII. 1. p. 256. n. 1. — GM. LSN. XIII. 1. p. 693. n. 1. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 656. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 8. p. 213. n. 235. tab. 204. — PALL. Zoog. 2. p. 160. n. 278. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 323. — TRZ. Orn. pow. 3. p. 284. sp. 1.

L'Avocette BUFF. Ois. 8. p. 406. tab. 38. — Pl. enl. 353.

Awoceta europejska JUNDZ. — Szablodziób modronogi JAR. — Szablodziób czarno-bisty TYZ.

Biały z czarnym wiérzchem głowy, karkiem, środkiem pleców i skrzydłami biało przepasanymi.

Dziób czarny; nogi popielato błękitnawe, jasne; tęczę brunatne.

Stary ptak czysto biały z czarnym wiérzchem głowy i smugą wzdłuż tyłu wyższej połowy karku i następującymi na płaszczu: przednie pióra łopatkowe i barkówki tworzą jedną długą i szeroką czarną smugę z boku pleców, druga szersza przez środek skrzydła, zajmująca krótsze i średnie pokrywy prócz szrankowych i wzdłuż przedramienia, trzecia utworzona przez lotki pierwszorzędne, których same nasady są tylko białe; pokrywy podskrzydłowe białe, podobnie i lotki przedramieniowe; końce środkowych sterówek szaro zafarbowane.

U ptaka młodego w pierwszym piérzu miejsca ciemne brunatnawe, pokrywy skrzydłowe, pióra łopatkowe i barkówki rudawo szarym kolorem obrzeżone; kolor nóg brudniejszy, w szarawy wpadający.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	230	222
" ogona	80	87
" dzioba od kąta ust	96	95
" " od nozdrzy	76	78
" skoku	92	90
" części obnaż. goleni	53	50
" palca środkowego	41	40
" pazura	6	6
" kciuka	2	2
" pazura	2	2

Pisklą puchowe ma dziób krótki, w samym końcu cokolwiek zadarty, szaro czarniawy, nogi w przegubie mocno zgrubiałe, szare; wiérzch ciała szary, czarno plamisty, cały spód biały.

Jaj tło brunatno, oliwkowo lub rudawo gliniaste, odcieni niewiele się między sobą różniących; plamy spodnie brunatno popielate, blade i nieliczne, powierzchniowe ciemno brunatne lub brunatno czarne, mniej więcej zaokrąglone a niekiedy żyłkowe; po całej powierzchni prawie jednostajnie rozmieszczone lub gęściejsze przy podstawie.

Wymiary jaj pojedynczych:

54—36; 53—37; 52—37; 50—34; 49—34; legu z Wołgi: 46,4—34; 48,2—35; 49—36,2; 51,6—36 mm.

Szeroko rozmieszczony na starym lądzie, znajduje się bowiem przez lato wszędzie nad morzami południowej i środkowej Europy, w całej prawie Afryce i w znacznej części Azji; rzadko bardzo zapędza się na pobraża wód słodkich głęboko w lądach Europy położonych. U nas bardzo rzadko się pokazuje, ślady postrzegania go polegają tylko na małej liczbie ustnych zapewnień, a żaden ze zbiorów krajowych okazji krajowego nie posiada.

Bardzo ostrożny, przy gniazdach tylko na strzał schodzić się pozwala. Głos wydaje gwizdzący, monotony, dosyć podobny do odzywania się większych gatunków brodzieców. Przepływając głębsze miejsca po zalewach ma

zwyczaj pionowo skrzydła nastawiać. Na wybrzeżach i wysepkach morza Niemieckiego gnieździ się dosyć obficie w miesiącu Maja, a w końcu tego miesiąca osiada na jajach. Równie obficie wywodzi się na brzegach morza Czarnego i Kaspijskiego.

SCOLOPACINAE. BEKASY.

Dziób przedłużony, prosty, szczupły, od nasady ścięsniony i miernie wysoki, przy końcu słabo rozszerzony i przypłaszczony, miękki w całej długości, po śmierci marszczący się przy końcu; obie szczęki daleko za połowę długości bródzowane; wiérzchnia cokolwiek dłuższa od spodniej, zakończona haczykowato sęczkowatym zgrubieniem od dołu, do którego koniec spodniej zupełnie przystaje; sam koniec tępo zaostrowany; szczyt przy nasadzie wyraźny, wzniesiony, cokolwiek na czoło zachodzący.

Nozdrza przynasadowe, poboczne, bardzo wąskie, błonką z wiérzchu przymknięte, w brózdzie umieszczone.

Nogi u jednych podkasałe, u innych po sam przegub upięzione, mierne, mniej więcej szczupłe; palce miernie długie, to jest równające się lub cokolwiek dłuższe od skoku, wolne, z miernymi, słabo zakrzywionymi pazurami; kciuk mierny, osadzony na tyle wewnętrznego boku, niewiele wyżej od przednich; obowie tarczowato siatkowate.

Skrzydła miernie długie i szerokie, prawie ostrokończyste, z łatką 1ą najdłuższą.

Ogon krótki, zaokrąglony lub klinowaty, o 12—16 sterówkach.

Oczy duże, na tyle pod wiérzchem głowy osadzone.

Jaja gruszkowate, dość często przechodzące w kształt jajowaty, zawsze jednak mocno w końcu grubszym rozdęte, miernie podługowate, lub krótkie. Koloryt, sposób upstrzenia i połysk bardzo podobny jak na jajach batalijonów, brodzieców, biegusów i t. p. Kolory zaczawszy od bladego popielato zielonawego, żółto zielonawego, różowo gliniastego, do rdzawego, rdzawo oliwkowego lub oliwkowego dosyć ciemnego. Plamy ciemno brunatne, podobnych kształtów i rozmieszczenia jak na batalijonowych.

W rzędzie ptaków brodzających bekasy stanowią odrębne i bardzo charakterystyczne pod wszelkimi względami skupienie; ich budowa przedstawia zbliżenia w różnych kierunkach z różnymi rodzajami tego rzędu, na szczególne sobie właściwości, odróżniające je od wszystkich. Najwyrazistsza jest budowa ich głowy, z przodu wyciągnięta i do dzioba dopasowana, tak jak u brodzieców, biegusów, szlamiaków itp., lecz dalej zupełnie odmienna, wypukło wyniesiona i rozszerzona w połowie długości, to jest nad oczami, zkad nagle się zniża i zwięża ku tyłowi. Duże i wypukłe oczy, w niezwykłym położeniu osadzone, nadają tym ptakom wyraz szczególniej głupowatości, która obyczajami stwierdzają. Ich dziób, odmienną także budowy, chociaż pozornie podobny do dziobów wielu innych familij z tego samego rzędu, inaczej czynność swoją sprawuje; pokryty bowiem w całej swjej długości miękką i czulą błoną, służy im do wyszukiwania i rozpoznawania pokarmów, głęboko w szlamowatych błotach ukrytych. Nie zbierają więc żywności na powierzchni, jak

inne bliskie im ptaki, lecz wetknawszy dziób w błoto, wylawiają w niem rozmaite robactwo, jak dżdżowniki, pijawki i gąsienice różnych owadów, lub wysysają z niego soki z przegnicia istot organicznych powstałe. Ztąd to często po błotach przez bakasy zamieszkałych spotyka się place nagie gęsto podziurawione, a szczególnie przy ścieżkach i drożynach. Nogi ich wiele podobieństwa przedstawiają z familiją chróścielowatych, tak z ogólnego składu, jakoteż ukształcenia pojedynczych części, a mianowicie palców i ich osadzenia. Niemniej ważne i charakterystyczne są pewne szczegóły obyczajowe, różniące bekasy od wszystkich sąsiednich rodzin, a analogiczne pod pewnemi względami z familijami innych zupełnie rzędów, jakoto ptaków kurowatych, kaczek i chróścielowatych.

Różne ich gatunki trzymają się dość różnorodnych miejscowości, jedne bowiem przebywają po błotach zaledwie wilgotnych, lub mniej więcej zalanych, nagich lub krzewiną zarosłych, w trawach mniej lub więcej gęstych; inne w lasach przy miejscach wilgotnych, krzewiną podszytych. Więcej są nocne niż dzienne, i stosownie do tego wzrok ich jest dość słaby. Dnie całe najwięcej przepędzają w bezczynności, ukryte na ziemi; rankami, wieczorami i nocami głównie żerują i podróżują; lubią jednak wędrować i we dnie podczas ulewnych deszczów, grzmotów i piorunów. W dnie jasne i pogodne dobrowolnie się nie pokazują, wyjawsz porę legową, w której niektóre gatunki wśród dnia nawet są dosyć ruchliwe.

Każdy prawie ich gatunek przedstawia właściwe sobie obyczajowe różnice i zawsze się pewnemi szczegółami odznacza, a szczególnie w porze wiosennej zachowują się bardzo rozmaicie. Jedne odbywają tłumnie burzliwe gry na wzór niektórych ptaków kurowatych, inne zwabiają się różnemi sposobami, a inne rozmaite ewolucyje w powietrzu wykonywają z towarzyszeniem rozmaitych głosów i warzeń skrzydłami. Samice znoszą regularnie po 4 jaja na ziemi, w bardzo nędznym gniazdku i same je wysiadują. Samce jednych przebywają w bliskości, nie opuszczając rodziny, innych przeciwnie. Siedzą w ogóle bardzo twardo na jajach i niekiedy ręką się z nich brać dają; piśklat nie odstępują, póki zupełnie nie wyrosną, a niektóre razem z niemi puszczają się w podróż. W czasie wędrówek łączą się w mniej więcej liczne stadka i dosyć gęsto lecą. Zapadłszy na błocie, rozkładają się po trawach i cały dzień w rozproszeniu przebywają. Niektóre zapadłszy na żyznych błotach zostają przez parę lub kilka tygodni i spasają na nich do tego stopnia, że tracą bystrość i lekkość lotu, a głos ich zmienia się i staje się mocniej chrapliwym. Szybko w razie potrzeby biegają, pospolicie jednak przechadzają się powolnie i powaźnie, z głową wtuloną na ramiona i dziobem ku ziemi spuszczone. Obdarzone są szybkim i wytrzymałym lotem, spędzone jednak wśród dnia w krótkie zapadają; każdy prawie gatunek ma w nim coś tak odrębnego, że zdaleka rozpoznać się w powietrzu daje; jedne ciągną równo, inne rzucając się gwałtownie na boki, inne chwając się motylowatym sposobem. Każdy gatunek wydaje odrębne, właściwe sobie głosy, chrapliwe, lub gwizdzące. Przed człowiekiem twardo zwykle dosiadają, i na tém zasadza się polowanie na bekasy przy pomocy psa legawego; prócz tego bije się je różnemi sposobami w czasie wiosennym i łowi na rozmaicie urządzone sidła. Mięso ich uchodzi za najdelikatniejszą zwierzyinę, a szczególnie na ciągach, gdy są wypasione.

Raz się do roku pierzą; obie płcie jednakowo są ubarwione, samice tylko cokolwiek są większe; młode w pierwszym piérzku zupełnie do rodziców podobne.

LINNEUSZ zamieścił w rodzaju *Scolopax* wiele gatunków, które zaraz następcy jego poprzynosili do rodzajów *Tringa*, *Totanus*, *Numenius*, *Limosa* itd. Obecnie oczyszczone skupienie bekasów, podniesione do znaczenia familii, rozdzielają na kilka rodzajów, z których nie wszystkie dadzą się usprawiedliwić, z tych u nas trzy następujące posiadamy.

SCOLOPAX.

Nogi krótkie i silne, z golenią po sam przegub upiérzoną; na tyle wierzchu głowy poprzeczne pręgi; skrzydła szerokie. Jaja krótkie, jajowato pękate.

Mieszkają w lasach wilgotnych lub na wysokich górach.

233. *Scolopax rusticola*. Słomka.

Rusticola s. *Perdix rustica major* GESN. AV. 501. tab. 502.

Scolopax BRISS. AV. 5. p. 292. n. 1.

Scolopax rusticola L. SN. XII. 1. p. 423. n. 6. — GM. LSN. XIII. 1. p. 660. n. 6. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 617. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 8. p. 361. n. 242. tab. 211. — PALL. Zoog. 2. p. 171. n. 284. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 357. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 349. sp. 1.

La Bécasse BUFF. Ois. 7. p. 462. tab. 25. — PL. enl. 885.

Słaka MYŚL. Pr. — Słomka RZĄCZ. — Bekas słomka KLUK, JUNDŹ. — Bekas słonka TYZ. — Bekas słaka WAGA.

Z wierzchu rdzawo, płowo, czarniawo i popielato pstra; od spodu płowa brązowo falowana; lotki poprzecznie pręgowane; na tyle głowy brązowym trzy płowe przepaski.

Ubarwienie słomki jest tak skomplikowane, że nie podobna opisać go dokładnie we wszystkich szczegółach; należy więc poprzestać na ogólniejszem określeniu. Czoło po oczy jest szare, brązowo drobno poplamione; tylna część głowy brązowo czarniawa, przestrzeń ta poprzegradzana trzema poprzecznymi paskami płowemi; boki twarzy jasno płowe z szeroką smugą brązową od nasady dzioba do oka idącą. Cały płaszcz czarniawo, brązowo, popielatowo, rdzawo i płowo pstry w ten sposób, że na środku pleców i wzdłuż barkówek leżą grupy dużych czarniawych plam i smugi płowo popielate w pomieszanu ze rdzawymi plamkami; na pokrywach skrzydłowych poprzeczne pręgi rdzawe i ciemne, te ostatnie są skomplikowane, mają bowiem środki popielato rudawe, opasane wąziutką brązowo czarniawą smugą; lotki brązowo czarniawe, upstrzone w całej długości trójkątnymi rdzawymi plamami wzdłuż brzegów skrajnych i wewnętrznych, na brzegu skrajnej białawemi. Kuper i pokrywy ogonowe jaskrawo rude z brązowymi poprzecznymi prążkami i popielatowymi wielkimi kropkami; sterówki czarne, zakończone wielką plamą białą od spodu, a rudawo popielatą z wierzchu, prócz tego wszystkie po brzegach rdzawo żółkowane. Cały spód płowy, gęsto brązowo falowany; po bokach szyi i piersi duże przestrzenie rudawe, z szerszymi i wyraźniejszymi brązowymi pręgami; pokrywy podogonowe płowo rudawe, z brązowym płomykiem przez środek i białawym końcem, podskrzydłowe płowe, brązowo pręgowane.

Dziób szaro rogowy, z brunatnym końcem; nogi rogowo cieliste; tęczę brunatno czarniawę.

Samica cokolwiek większa.

Wymiary:

	♂	♀	♀	♀
Długość całkowita	343	365	350	372
" siagu	623	635	636	665
" ogona	90	90	90	90
" skrzydła złożonego	190	195	195	195
" dzioba od kąta ust	67	72	72	75
" " od nozdrzy	60	66	64	67
" skoku	37	40	40	39
" palca środkowego	34	38	36	35
" pazura	7	8	8	8
" ksiuka	9	11	10	11
" pazura	1,5	2	2	1,5.

Pisklę puchowe z wierzchu rdzawo brunatne z bledo rudawymi podłużnymi smugami; na całym spodzie rudo żółtawe, na przodzie głowy ma pręgę rdzawo brunatną przez środek i przed oczami, a tylną jej część rdzawo i płowo poprzecznie pręgowaną.

Jaja kształtu jajowatego, krótkie i mocno rozdęte w końcu grubszym, a zaostrome w cieńszym. Koloryt podobny jak na jajach chróściela (*Crex pratensis*), to jest: tło szaro gliniaste dosyć blade, lub białawo gliniaste; pstrocizna z plam podwójnych, rdzawo lub fioletowo popielatych, bardzo bladych, i powierzchniowych brunatno rdzawych; plamy w ogóle są nieregularne, mierniej wielkości, pomieszane z drobnymi, dość gęsto zebrane przy końcu grubszym, a obrzednie lub bardzo rzadkie po reszcie powierzchni. Połysk mierny.

Wymiary jaj zniesieniami:

$$1 \begin{cases} 49 - 33 \\ 47 - 33 \\ 47 - 33 \\ 45 - 33,5 \end{cases} ; \quad 2 \begin{cases} 46 - 33,5 \\ 46 - 33 \\ 45,5 - 33,5 \\ 45 - 33,5 \end{cases} ; \quad 3 \begin{cases} 45,5 - 34,5 \\ 45 - 33 \\ 44,5 - 34 \end{cases} ; \quad 4 \begin{cases} 43 - 34 \\ 42,5 - 33 \end{cases}.$$

Ojczyzną całą Europą i Azją; ptaki europejskie w części odlatują do północnej Afryki, w części zimują na pobrażach północnych morza Śródziemnego. W Królestwie Polskim wszędzie się znajduje, lecz nie zbyt obficie, w niektórych tylko okolicach trafia się w większej ilości. Na ptaku tym widocznie postrzegać się daje coraz większy ubytek jako naturalne następstwo zmniejszania się i obcych lasów; w wielu bowiem okolicach, gdzie przed kilkunastu, a nawet kilku, laty słomek dosyć bywało, miejsca już dla nich nie ma. Najobficiej jeszcze trafiają się w lasach Gubernii Augustowskiej, Podlasia i niektórych okolic Krakowskiego i Sandomierskiego; po innych stronach kraju są mniej liczne. Kraj nasz nie leży także na drodze głównych ich przelotów peryjodycznych z północy, z tego więc powodu, chociaż wędrówne, wszędzie się trafiają tak z wiosny jak i w jesieni, rzadko kiedy nalatują w większych ilościach, a nigdy nie są tak obfite jak w niektórych okolicach Rosji i zachodniej Europy. Przylatują do nas w samym początku wiosny, gdy śniegi na dobre ginać zaczynają, to jest zwykle około połowy Marca; w jesieni zaś trafiają się do połowy Listopada. Przez cały czas legowij trzymają się w lasach błotnistych, lub zawierających jakiekolwiek mokradło, jako to: bagienka, strugi, rzeczki, źródła itp., zarówno w równinach jak i w miejscach górzystych. Na przelotach zapadają w lasach, a wię-

cją jeszcze po drobnych chróstach, wilgotnych lub suchych, czasami nawet w ogrodach.

Z wiosny zaraz po przybyciu zaczynają ciągi, zasadzając się na tęp, że wieczorem w kwadrans po zachodzie słońca, a rano o świcie, każda słomka zrywa się i wolno nad lasem przelatuje w różnych kierunkach, tuż ponad wierzchołkami drzew, wydając właściwe sobie chrapanie, przegradzane cieniem przejmującym gwizdnięciem, tak charakterystycznym, że je wśród największej wrzawy innego ptactwa rozpoznać łatwo. Trwa to wieczorem do zupełnej ciemności, a rano do wschodu słońca, poczem każda na swoim miejscu zapada i resztę dnia na ziemi przepędza. W początku samce i samice jednakowo ciągną, lecz gdy te ostatnie w krótkie osiadają na jajach, samce długo jeszcze nie ustają i niekiedy w końcu Lipca bywają jeszcze dość dobre ciagi. W początku ciągną codziennie, prócz tylko dni bardzo zimnych i wietrznych, później w niektóre tylko wieczory, i nie wiadomo dla czego w inne, najpiękniejsze, wcale się nie pokazują. Przyczyny i celów tych ciągów zrozumieć trudno, zdaje się bowiem, że to nie ma żadnego związku ani z żerowaniem ani z parzeniem się, lecz prawdopodobnie jest tylko pewnym rodzajem spaceru, odbytego po całodziennym przesiedzeniu na ziemi, w porze bezpiecznej od napaści ptactwa drapieżnego. W końcu lata młode podobnie ciągną lecz cichaczem bez chrapania.

Głównie żerują po leśnych mokradłach, podobnie jak bekasy właściwe, wsadzając dziób w błoto, albo też rozgrzebując dziobem pokład suchych liści, zaścilaających ziemię, wybierają z pod nich rozmaite robactwo. Lot słomki jest równy, powolny i dosyć lekki; na ciagu nie często lecz dosyć mocno macha skrzydłami; w czas wietrzny leci o wiele prędzej, a strzałem postraszona, rzuca się nagle ku ziemi. Zrywając się z ziemi wydaje skrzydłami szczególny łoskot, co wydaje się jakby się tłukła po krzakach, i niekiedy gwiznie.

Gnieździ się na ziemi wśród lasu, w doleczku pod drzewem, krzakiem lub kępą, wysłanym suchą trawą i liśćmi. Samica sama wysiaduje i wodzi pisklętą, dopóki zupełnie nie wyrosną. Północni myśliwi utrzymują, że słomki odbywają z wiosny burzliwe toki, podobnie jak dubelty, o czym jednak u nas nikt nie wspomina i żaden z naturalistów wiadomości tej nie podaje.

Mięso daje czarne i smaczne, mniej jednak cenione niż bekasów właściwych.

GALLINAGO.

Nogi mierne, dosyć szczupłe, nad przegubem podkasale; na wierzchu głowy smugi podłużne; skrzydła miernie wąskie. Jaja miernie podłużne, jajowate lub gruszkowate.

Mieszkają po bagnach, łąkach lub zalewach.

234. Gallinago major. Dubelt.

Scolopax major J. Fr. Gm. — Gm. LSN. XIII. 1. p. 661. n. 36. —

BREHM, Natg. eur. Vög. p. 619. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 8. p. 291. n. 239. tab. 208. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 253. sp. 6.

Scolopax media FRISCH. Vög. tab. 228.

Scolopax paludosa RETZ. Fn. suec. p. 175. n. 140.

Scolopax palustris PALL. Zoog. 2. p. 173. n. 285.

Ascolopax major KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 355.

Telmatias major BOIÉ.

Gallinago major LEACH. Cat. Brit. Mus. p. 31.

Bekas większy albo średni Rzacz. — Bekas właściwy JUNDŹ. — Bekas dubelt Tyz. — Dubelt, bekas funtowy gm.

Z wierzchu czarno, rudo i płowo pstry, przez środek głowy płowa smużka; cały spód ciemno falowany, w ogonie o 16 sterówkach 5 z każdej strony przeważnie białych.

Ubarwienie dubelta, chociaż nie jest tak skomplikowane jak na słonce i mniej na sobie zawiera kolorów i odcieni, trudne jest jednak do szczegółowego opisanie, z tego więc powodu trzeba także na ogólniejszym poprzestać określeniu. Wierzeh głowy zajmuje duża czarniawa plama, rudawo upstrzona, zachodząca klinem na czoło, w całej zaś długości przedzielona na dwoje jasno płową smużką; tego samego koloru jest reszta głowy, szyja i wyższa część piersi; kark mocniej rudawy; od dzioba do oka ciemna kręsa, policzki i cała szyja gęsto posypane brunatno czarniawymi pędzelkowatymi plamkami, bardzo drobnymi w górze, coraz większymi ku dołowi; środek piersi i brzuch białe, na piersiach gęste krokiewkowate plamy, niżej cała przestrzeń śniado falowana. Płaszcz czarno, czarniawo, rudo i płowo pstry, w ten sposób, że na plecach są wielkie czarne plamy, między nieregularnymi rudymi pręgami i czterema, przez całą długość wązkiemi, słoniastymi smugami, ułożonemi z brzegów piór barkowych i plecowych po sobie idących; pokrywy skrzydłowe czarniawe, gęsto rudo i płowo plamiste; nadlotki i lotki drugorzędne białokonezyste; lotki czarniawe, u skrajnych stosiny białe; pokrywy podskrzydłowe białe, ciemno pręgowane. Sterówek 5 z każdej strony białych, w poprzek czarniawo pręgowanych, inne czarne ze rdzawymi pręgami; pokrywy nad i podogonowe płowo rudawe, czarniawo pstre. Dziób od nasady do połowy żółtawo cielisty, w końcu brunatno czarniawy; nogi brudno zielonawe; tęczce czarniawe.

Wymiary:

	♂	♀	♀	♀
Długość całkowita	282	293	295	300
" siągu	466	490	485	497
" ogona	70	63	60	63
" skrzydła złożonego	134	143	140	140
" dzioba od kąta ust	59	62	67	66
" " od nozdrzy	52	55	60	60
" skoku	37	40	41	44
" części obnaż. goleni	10	12	10	10
" palca środkowego	32	36	38	39
" pazura	7	7	7	7
" kciuka	9	8	10	10
" pazura	3	3	3	3.

Jaja mniej więcej podługowate, kształtu gruszkowato jajowatego, o końcu cieńszym znacznie wyciągniętym i mocno zeszczuplonym. Tło blade, szaro zielonawe lub szarawo gliniaste, niekiedy mocniej gliniaste; plamy spodnie nie zbyt blade, brunatnawo lub fioletowo popielate; powierzchniowe brunatne lub oliwkowo brunatne; zwykle kleksowate,

drobniejsze i większe; przy końcu grubszym gęściejsze, a niekiedy w obrączkę dosyć odległą od tego końca ułożone.

Wymiary jaj pojedynczych z trzech zniesień:

50 — 33; 49 — 32,5; 46,5 — 32; 44 — 33; 45 — 33 mm.

Dubelt jest mieszkańcem Europy i Azji, nie wiadomo jednak, jak daleko rozciąga się na wschód; to tylko pewna, że go nie ma we wschodnim Sybirze; w zachodniej Europie rzadki, ku wschodowi coraz pospolitszy. Przez czas legowy trzyma się krajów północnych i umiarkowanych, na zimę posuwa się na południe, europejskie udają się do Afryki. W Królestwie Polskim mniej pospolity od kszyska, w przelotach jednak zwiedza wszystkie prawie okolice w mniej lub więcej znacznych ilościach; na łag zostaje w pewnych tylko miejscowościach. Gnieździ się głównie na rozległych błotach nad kanałem Augustowskim i w okolicy błotnistej między Bugiem i Wieprzem położonej, graniczącej z Polesiem; prócz tego w mniejszej ilości na niektórych błotach powiatów Maryjampolskiego i Kalwaryjskiego, w Płockiem na Pulwach i Gutosze, na Podlasiu w okolicach Białej, w Lubelskiem pod Zamościem, czasem pod Lubartowem itd., w ogóle po prawej tylko stronie Wisły, po drugiej zaś stronie tej rzeki nie znam nawet miejsca, gdzieby się mogły wywodzić. Z wiosny przelatają od początku Kwietnia do połowy Maja, lecz mało zatrzymują się na nielegowych błotach. W powrocie dwa są ich ciągi; pierwszy zaczyna się w ostatnich dniach Lipca, w tymto czasie nalażą z błot legowych krajowych i postronnych na stosowne łaki i błota, gdzie zostają mniej więcej do 20 Sierpnia i spasają się do podróży; opuszczają te miejsca, gdy potraw zanadto podrośnie i zagęści się. Przez Wrzesień bardzo rzadko dają się spotykać w kraju naszym; dopiero około końca tego miesiąca nastaje ciąg powrotny, złożony z ptaków z dalekiej północy wędrujących; powtórny ten przelot nie jest ani tak obfity ani tak upowszechniony jak pierwszy, gdyż spotykać się z nim można na niektórych tylko błotach, albo w zupełnie niespodziewanych miejscach; nie trwa tak długo, zwykle przez tydzień lub niewiele więcej, i przy tym nie wypasają się ptaki tak jak na pierwszym.

Ptak ten przebywa głównie na łakach i błotach nie zbyt wilgotnych, zarośniętych obrzednią i niebujną trawą; na ciągu lubi szczególnie miejsca wydeptane przez bydło lub świeżo wyjeżdżone i stratowane po spręcie siana. Na łag wymaga rozległych obszarów, także więcej suchawych niż grzęzki, częścią zarośniętych obrzedniami brzoźkami, sosenkami, łozami i innymi krzakami, częścią otwartych i obrzednią trawą pokrytych. Nie zawsze równie są na nich obfite, gdyż te nie każdego roku równie są dla nich dogodne, to jest raz są za suche, w inne lata za mokre; skutkiem też tego na jednych i tych samych błotach odmiennie sobie miejsca na różne lata obierać zwykły.

Z wiosny odbywają toki bardzo burzliwe; w tym celu ściągają się z całego błota po zachodzie słońca i rano o świcie na miejsce na cały czas legowy obrane. Zwykle jestto plac czysty, nie zbyt wilgotny, wśród otwartej łaki lub między zaroślami. Na takiemto miejscu, nie więcej nad 3 lub 4 sążnie średnicy mającym, ganiają się z roztoconymi ogonami i opuszczonemi skrzydłami, rozmaicie podskakując, przysiadując, podlatując i wydając osobliwe głosy, z tych jeden podobny jest do pociągnięcia precikiem po karbach drewnianych, drugi piskliwy i trzęsący; głosy te zaledwo o sto kroków słyszeć można; przyczem ciągle się między sobą czubia. Trwa to z wieczora do zupełnej ciemności, a rano do wschodu słońca. Strzelcy korzystając z tego stawiają przy tokach budki i biją z nich po kilka nieraz za jednym strzałem; huk broni ucisza je na chwilę, lecz byleby się tylko nie pokazywać, w krótkie na nowo grę rozpoczynają. Stawiają także siidelka z włosieniami, na które do ostatniego wyłowić je można. Tak są pod tym względem nieprzebrane, że zadziernięty za szyję długo nie może się zmiarkować i próbuje odchodzić na różne strony, a gdy w końcu zacznie się trzepotać, inne nań napadają i kują dziobem po głowie. Tęmi sposobami bardzo je u nas wy-

niszczają w czasie, w którym właśnie należałoby je ochraniać, i z tego głównie powodu ilość ich widocznie się zmniejsza.

W Maju i w Czerwcu samice ścielą guiazdka między zaroślami albo w miejscach kępiastych, nie zbyt mokrych, częstokroć w znacznej odległości od tokowisk; tak samo jak kszycowe w dołeczku pod krzaczkiem lub kępką, i tak samo urządzone. Sama samica jaja wysiaduje, lecz zdaje się że samiec bierze udział w wychowywaniu potomstwa, gdyż zwykle przy rodzinie młodych spotyka się w bliskości samca i samice, a często nawet na ciagu jeszcze są oddzielne grupki z sześciu sztuk złożone, to jest z czworga młodych i pary starych.

Dubelt pod wszelkiemi względami jest powolniejszy i ocieźalszy od kszyka, daleko twardziej dosiada, często prawie nadeptać się daje; leci wolniej, w prostym kierunku bez rzucania się na boki i w krótkie zapada. Zrywając się wydaje głuche chrapnięcie, a niekiedy głos do kszycowego podobny, lecz gruby i chrapliwy. W dzień nigdy sam dobrowolnie nie wylatuje.

Mięso delikatne, w czasie właściwym bardzo tłuste, uważane jest za najwyborniejszą zwierzynę; a ponieważ polowanie na tego ptaka, z powodu jego ocieźalności, jest bardzo łatwe, na szczególnym jest względzie u myśliwych.

Trafiają się niekiedy między dubeltami indywidua mające brzuch, tak jak u kszyków, czysto biały bez żadnej pstrocinizy; takie ptaki myśliwi uważają za mieszańców dubelta z kszyciem, co jednak nie zdaje się być prawdopodobnem, gdyż ptaki te, prócz tej tylko małej nienormalności, niczem innem nie różnią się od dubeltów, mają bowiem też samą wielkość, budowę dzioba i nóg, biały kolor ogona i obyczaje.

235. *Gallinago scolopacina*. Kszyk.

Gallinago BRISS. Av. 5. p. 298. n. 2. tab. 26. f. 1.

Scolopax gallinago L. SN. XII. 1. p. 244. n. 7. — GM. LSN. XIII. 1.

p. 662. n. 7. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 625. — NAUM. Vög.

Deutschl. II. 8. p. 310. n. 240. tab. 209. — PALL. Zoog. 2.

p. 174. n. 286. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 354. sp. 8.

Scolopax Brehmii KAUP. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 621. (juv.).

Ascolopax gallinago KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 355.

Gallinago scolopacina BP. Compt. rend. 1856. p. 579.

Telmatias gallinago BOIE. Isis. 1826. p. 979.

La Bécassine BUFF. Ois. 7. p. 483. tab. 26. — PL. enl. 883.

Bekas, kozielek, baranek RZĄCZ. — Bekas baranek KL. — Bekas kszyk TYZ. — Kszyk gm.

Z wierzchu czarno, rudo i płowo pstry; przez środek łba płowa smuga; brzuch czysto biały; w ogonie o 14 lub 16 sterówkach na skrajnych tylko brzegi białawe.

Ubarwienie kszyka bardzo jest podobne do dubelciego, a szczególnie cały wierzch ciała jednakowo upstrzony, różni się zaś głównie kolorem części spodnich prócz wielu innych drobniejszych szczegółów; i tak zacząwszy od głowy odznacza go o wiele szersza smuga brązowa, przechodząca od dzioba pod okiem ku tyłowi głowy, przez co jasna smuga brwiowa staje się znacznie węższą; na policzkach grubsze lecz mniej liczne plamki; na szyi i piersiach pstrocinza odmienna w tém, że ciemne plamy nie są tak odosobnione i oznaczone jak u dubelta, lecz owszem stykające się i pozelewane wzajemnie; cały środek brzucha i podbrzusza czysto biały; w ogonie sterówki w ogóle rude, czarno

pręgowane, skrajna tylko bledsza, z brzegiem zewnętrznym cokolwiek białawym; w skrzydłach znacznie mniejsze plamy na końcach nadlotek, pokryw najdłuższych i lotek drugorzędnych, u skrajnej zaś lotki stosina ciemna, lecz zato skrajna chorągiewka biała. Dziób znacznie dłuższy (około $\frac{1}{7}$), niższy w nasadzie, podobnych kolorów; taki sam kolor nóg i tęczy; palce stosunkowo szczuplejsze.

Wymiary:

	♂	♂	♀	♀
Długość całkowita	290	277	285	280
" siagu	447	440	440	442
" ogona	65	63	62	70
" skrzydła złożonego	130	128	130	30
" dzioba od kąta ust	71	65	73	69
" od nozdrzy	64	60	69	63
" skoku	36	31,5	33	33,5
" palca środkowego	34	31	32	32
" pazura	6	6	7	7
" ksiuka	9	8	8	10
" pazura	2,5	2	2	2
" części obnażonej goleni	—	12	12	10,5.

Pisklę puchowe z wierzchu rdzawe, czarniawo plamiste i białopylone; w poprzek czoła biaława pręga, podobna smuga nad i pod okiem; za nasadą dzioba plama czarniawa i kręsa pod okiem; spód rdzawy.

Jaja częściej miewają kształt czysto gruszkowaty niż gruszkowato jajowaty, w ogóle miernie podługowate. W kolorycie dosyć przedstawiają odmian, tło ich bowiem przechodzi od koloru bladego żółtawego przez różne odcienia gliniastego, zmieszanego na niektórych z zielonawym, aż do brunatnawego tak mocnego, jak na jajach nurów (*Colymbus*); na innych zielona barwa przemaga, i takie przechodzą stopniowo do koloru oliwkowego, dosyć ciemnego; rzadziej trafiają się przeważnie rdzawe lub szarawe. Pstrocinza podwójna, to jest blade brązowawe lub oliwkowo popielate i powierzchnowa brązowa mniej lub więcej ciemna; dosyć odmian przedstawiająca pod względem kształtu, wielkości i ułożenia; najczęściej plamy są nieregularne, dosyć duże, rzadziej drobne; zawsze gęściejsze przy końcu grubszym; często mają obrączki, niekiedy w ciągłe pozelewane, na niektórych obrączki te składają się z wyraźnych krętych żyłek, mniej więcej licznych i zgęszczonych. Rzadko trafiają się jaja o tle bladym, z bladymi tylko plamami.

Wymiary jaj pojedynczych kilku zniesień:

44 — 30; 44 — 28; 43 — 29; 43 — 25; 43 — 32; 42 — 29; 41,5 — 30,5; 36,5 — 28; 39 — 30,5; 39 — 27.

Mieszka w całej Europie, w Azji i w Afryce. U nas nierównie pospolitszy i więcej upowszechniony od dubelta, przebywa bowiem na wszystkich większych i mniejszych błotach, łąkach i brzegach wód całego kraju; na przelotach pokazuje się wszędzie w większej lub mniejszej obfitości, pod względem zaś legu mniej jest od poprzedzającego wybredny, gdyż nie tylko że osiedla się wszędzie na rozleglejszych obszarach, ale pewna liczba rozmieszcza się na drobnych łąkach, bagienkach, smugach, brzegach stawów i jezior, zarówno w miejscach odkrytych jak w głębi lasów położonych, a nawet w samych gęstych lasach błotnistych i zalanych. W ogóle przebywa po błotach głębszych i więcej grzęzkich niż dubelt, chociaż nie pomija i miejsc

przez tamte zamieszkałych; trzyma się także po rudawinach, których dubelty unikają. Z wiosny wcześniej od dubelta przylatuje i dłużej bawi, gdyż dopiero mrozy i śniegi wydalają je ostatecznie z naszych okolic; zdarza się nawet, że pojedyncze indywidua na oparzeliskach całą zimę przetrwają.

Ze wszystkich bekasów najbystrzejszy, najlotniejszy i najruchliwszy. Ostrożniejszy i czujniejszy od innych, dalej się przed człowiekiem porywa, a nawet często z odległości do strzału niepodobnej, w dniu jednak gorące, a mianowicie gdy się mocno wypasie, dosiada jak dubelt. Lot ma nierównie bystrzejszy od innych, nierówny, z silnymi na boki rzutami; wzbija się wysoko i nie tak blisko zapada jak inne gatunki. W czasie lęgowym dobrowolnie wśród dnia wylatuje w górę i długo zwykł bujać w powietrzu, wydając w przerwach szczególne warczenie skrzydłami, do głosu baranka podobne. Wykonuje to w ten sposób, że wznosi się kolejno cicho w górę, zkad napowrót zniżając się sprawuje ten osobliwy odgłos nagłym drganiem skrzydełek, które jednak na oko żadnego ruchu nie przedstawiają; w czasie tego beczenia często właściwe wabienie powtarza. Niektórzy utrzymują, że warczenie to wywołuje skutkiem drgania skrajnych sterówek, co nawet daje się do pewnego stopnia naśladować osadzwszy te sterówki w stosownym przyrządzie i w ruch je wprawiwszy. Niektóre azjatyckie gatunki, mające daleko więcej sterówek i kilka skrajnych mniej lub więcej zważonych, wydają warczenie daleko silniejsze, co także zdawałoby się opinię tę potwierdzać, przesadzać jednak trudno. W każdym razie porównując się kszk odzwie się kilka razy głosem, który zupełnie polskie jego nazwisko naśladuje, często go lecąc powtarza, w czasie nawet przelotów nocnych ciągle go słyszeć daje.

Przez całą wiosnę wabia się po całych dniach, jednak rankami i wieczorami są najczynniejsze. Samica dmucha w trawie, a samce odpowiadając ti-kut, ti-kut... pieszo lub na skrzydłach do niej podążają; często tym sposobem zbiega się w jedno miejsce po kilku lub kilkunastu.

Gromadzenie się takie uważać można za pewien rodzaj tokowania, w tém odmienny od dubelciego, że wabia się po całych dniach nie wybierając na to szczególnych miejsc, lecz wszędzie, gdzie się która samica odezwie, schodzą się do niej samce; prócz tego nie mają stałych i krótkich terminów jak dubelty lub bataliony, lecz przez całą wiosnę i część lata to odbywają. Zdaje się, że chociaż ptaki te nie żyją w ścisłym jednożeństwie, pewien jednak związek między niemi zachodzi, gdyż nieraz zdarza się widzieć w czasie wabienia się kszyków, jak samca, biegnącego na głos samicy, inna samica odgania, przebiegając mu drogę i starając się koniecznie go odwrócić, czemu on uporczywie się opiera i koniecznie dostać się tam usiłuje. W każdym jednak razie jeżeli związek taki istnieje nie jest trwałym, gdyż skoro samica osiadzie na jajach, samec się jej nie trzyma i za innemi się ugania.

Samice ścielą gniazdko w trawie, po kepkach, w miejscach odkrytych lub między krzakami, w dołkach gotowych lub umyślnie rozgrzebanych, które dość gładko wyścielają drobnymi kawałkami traw suchych. Na jajach tak twardo dosiadają, że się dopiero z pod nóg wyrrywają, a czasami nawet ręką je wiać można; zrywając się z jaj wolno nad samą ziemią ulatuje, tak zmieniając swój pozór, że więcej do dubelta zdaje się być podobną. Wodzi dzieci, dopóki dobrze latać nie zaczną, następnie zaraz zabiera się do powtórnego gniazda. Czas ich lęgowy trwa dosyć długo, w Kwietniu już niektóre siedzą na jajach, około 10 Maja najwcześniejsze zaczynają podlatywać, a w Sierpniu nieraz się jeszcze małe pisklęta spotyka.

W końcu Czerwca zaczyna się ich ruch na błocie lęgowym i gromadzą się w miejscach świeżo skoszonych, a około połowy Lipca zaczynają z nich wylatywać i przenosić się na inne łaki i błota, gdzie dosyć długo trzymają się w jednych miejscach, lecz gdy tam trawy zanadto podrastają, przenoszą się gdzieindziej. Pod jesień osiedlają się głównie po stawach, w miejscach płytkich zarosłych tatarakiem lub trziną, a mianowicie gdy pierwszy opadnie na wodzie; tam do samego końca głównie przebywają. Nie

tak przedko się wypasa jak dubelt, chociaż bowiem zdarza się w Sierpniu spotykać już bardzo tłuste, w ogóle jednak są chude przez całe lato; dopiero pod jesień spasają się tak jak dubelty; wtenczas tracą bystrość i szybkość lotu, a nawet głos się im zmienia, u lecących wyraźnie widać rozkraczane nogi, i niedaleko zapadają. Głównie wędrują nocami, częściej jednak we dnie niż inne, a szczególnie przed i w czasie ulewnych deszczów.

Mięso ich, mianowicie gdy są spassione, nie ustępuje dubelciu, a chociaż są trudniejsze do strzelania, z powodu obfitości i dłuższego u nas zostawania myśliwi nasi daleko więcej ich wybierają. W czasie lęgowym dużo ich strzelać można na wabia wieczorami i rankami, naśladując na naparstku głos samicy i samca.

Dla kszyków o 16 sterówkach Prof. KAUP utworzył oddzielny gatunek pod nazwiskiem *Scolopax Brehmii*, który dotąd figuruje po katalogach ptaków europejskich. Zapewne jest to przypadkowa nienormalność, gdyż ptaki te, trafiające się w gromadkach normalnych kszyków, żadnych innych różnic w cechach ani w obyczajach nie przedstawiają. Nie można nawet dotąd nie stanowczego wyzdec, czy ta odmiana nie jest stałe rasową, gdyż nie robiono nad tém stosownych obserwacji. TYZENHAUZ w *Ornitologii powszechnej* zbija ich gatunkowość, lecz niewłaściwie fenomen ten tłumaczy, jakoby u ptaków takich anomalija ta trafiała się podczas pierzenia, wiadomo bowiem, że każde wyrastające pióro wypycha dawne, zanim się na wierzach dostanie, a gdyby nawet mogło wyrosć bez tego, toby przynajmniej dawne z właściwego miejsca poruszyło, lub samoby krzywo wyrosło, czego jednak nigdy na kszykach o 16 sterówkach postrzegać się nie daje. Wszystkie, które widziałem, miały wszystkie sterówki najregularniej na właściwych miejscach osadzone i wszystkie do jednego peryjodu pierzenia bez żadnej wątpliwości należące.

LIMNOCRYPTES.

Ogon w pokrywach całkowicie prawie ukryty; na grzbiecie metaliczny połysk.

236. *Limnocryptes gallinula*. *Ficlaux*.

Gallinago minor BRISS. Av. 5. p. 303. tab. 26. f. 2.

Scolopax gallinula L. SN. XII. 1. p. 244. n. 8. — GM. LSN. XIII. 1. p. 662. n. 8. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 626. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 8. p. 344. n. 241. tab. 210. — PALL. Zoog. 2. p. 175. n. 287. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 356. sp. 10.

Philolimus stagnalis et *minor* BREHM, Vög. Deutschl. p. 623 et 624.

Ascolopax gallinula KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 353.

Limnocryptes gallinula KAUP. Natürl. Syst. p. 118.

La petite Bécassine ou *la Sourde* BUFF. Ois. 7. p. 490. — PL. enl. 884.

Bekas kurka KLUK. — Bekas mały JUNDZ., TYZ. — Bekas ficlaux WAGA. — Ficlaux gm.

Plecy zielono połyskujące, z czterema rzędami rudawych paszków, na kuprze połysk fioletowy; wierzch głowy czarny, bez jasnej smugi; brzuch biały; ogon o 12 sterówkach.

Najmniejszy z gatunków krajowych, najodrodniej ubarwiony, ma plecy i barkówki czarne, z zielonym mocnym połyskiem, z rzadką rdzawo plamkowaną i takimi samymi jak u obu poprzedzających smu-

gami płowo rudawemi opatrzone; połysk na niższej części grzbietu i kuprze fioletowy. Wierzch głowy czarny, ze rdzawemi plamkami, lecz bez jasnej środkowej smugi, dwóm poprzednim gatunkom właściwej; od nasady dzioba ponad okiem szeroka brew rudawa, na tył głowy zachodząca, w tylnej połowie czarniawym paskiem przedzielona; między dziobem i okiem szeroka brunatna smuga. Boki twarzy, szyja i przód piersi podobne jak u kszyka, lecz o samém tle więcej białawem, boki zaś brzucha nie poprzecznie jak u tamtego lecz podłużnie plamiste; brzuch i podbrzusze czysto białe. Kark szary, białe i rudawe drobno upstrzony; pokrywy podogonowe białe, z ciemnymi po bokach plamkami. Jasne obwódki czarniawych pokryw skrzydłowych płowo rudawe dalej niż u innych gatunków boki piór obejmują; brzeg i stosina lotki skrajnej jaśniejsze niż u dalszych; na tylnych tylko łatkach przedramieniowych białe końcowe brzegi. Ogon mocno klinowaty, o 12 sterówkach, środkowe znacznie od innych dłuższe, ostrokończyste; wszystkie czarniawe, rudawo wkoło obrzeżone. Dziób podobny do dubeleckiego, w nasadzie także wysoki i jednakowego stosunku pod względem długości; nogi, stosunkowo niższe, i oczy tych samych kolorów, co u obu poprzedzających.

Wymiary:

	♂	♀	♀	♀
Długość całkowita	200	203	212	210
" siagu	348	372	380	370
" ogona	52	50	58	55
" skrzydła złożonego	105	112	115	106
" dzioba od kąta ust	40	40	43	40
" " od nozdrzy	37	36	38	35
" skoku	24	22	25	25
" części obnaż. goleni	4,5	4,5	8	8
" palca środkowego	26	25	28	25
" pazura	4,5	5	5	5
" ksiuka	6	6	6	6
" pazura	1,5	1,5	1,5	1,5.

Jaja podobne do kszykowych lecz znacznie mniejsze.

Ptaszek ten więcej jest północnym od innych gatunków, trzyma się bowiem przez lato na północy Europy i Azji. W Królestwie Polskiem na przelotach pospolicie, z wiosny pokazuje się bardzo wcześnie, jednocześnie z kszykami, a po większych błotach bawi do połowy Maja; w powrocie przybywa pod koniec Września i zostaje do samych mrozów, co w zwykłych latach w pierwszych dniach Listopada następuje. Rok 1872 pod tym względem był wyjątkowy, do połowy bowiem Grudnia nie było u nas ani śniegu ani jednego mrozu, i 7 Grudnia ubito w Nieborowie pod Łowiczem 5 fialauzów bardzo wypasionych, bez wątpienia znajdowanoby je i po innych błotach, gdyby w tej porze szukano. Gnieździ się u nas tylko przypadkowo, o czém zapewnić mogę z następujących przykładów. Raz na błocie Kaniowolskiem pod Łęczną spotkałem w Czerwcu rodzinę młodych podlotów; drugi raz w Maju ubito w mojej przytomności samiec z jaj na błocie Sosnowickiem w powiecie Radzyńskim, lecz do gniazda trafić nie mogłem; a trzeci raz w roku 1852 widziałem ubitą także z gniazda na Polesiu w powiecie Kowel-skim, lecz i w tym razie gniazda z jajami nie znalazłem. Nasze wylatują na zimę do Afryki i udają się daleko w głąb tego ładu, pewna jednak liczba zimuje na bagnach pobraża, o czém miałem sposobność przekonać się w roku 1867 nad jeziorem Fezzara w bliskości Bony. Trzyma się głównie

w miejscach dość mokrych i grzęzkich, a szczególnie po smugach i dołkach źródłkowatych, między kępami, przy rowach, po brzegach głębokich bagien i jezior, i po stawiskach na opadłym tataraku, gdzie często utrzymuje się tylko na leżących na wodzie roślinach.

Ze wszystkich gatunków najtwardziej dosiada, rzadko bowiem porzywa się przed człowiekiem w pewnej odległości, lecz zwykle dopiero z pod samych nóg albo psu z pod nosa wylatuje, i zaraz zapada, zdarza się nawet, że zapadnie, zanim się zdąży strzelić do niego. Lot jego bardzo charakterystyczny, lekki i cichy, motylowaty, to jest mocno chwiejący. Mało bardzo wycieka i najczęściej zrywa się z tego samego miejsca, gdzie zapadł. Z powodu takiego dosiadywania nie łatwo go psu znajdować, i trzeba się dużo nachodzić po miejscach, gdzie się ukrywają, nim się je zdoła pospedzać, a często mimo najskrupulatniejszego obszukania jeszcze się nie wszystkie wyruszy. Z wiosny przylatują do nas bardzo spalone i w takim samym stanie nasze błota opuszczają; w powrocie przybywają chudsze, lecz w kilka dni okrywają się grubą warstwą tłuszczu. Zrywając się zwykle żadanego głosu nie wydają, czasami jednak pochrapują cichym i głuchym tonem.

Okoliczności towarzyszących gnieźdzeniu nie znam, i żaden z naturalistów nie pewnego i szczegółowego nie podaje.

Mięso, chociaż drobne, bardzo delikatne i smaczne, z tego więc powodu myśliwi je zarówno z innymi bekasami strzelają, a mianowicie z wiosny, gdy inne gatunki są bystre lub rzadkie.

IBINAE. IBISY.

Dziób przedłużony, łukowato zgięty, przy nasadzie zgrubiały i czworograniasty, dalej szczupły i zaokrąglony, ze szczytem od nasady wypukło zaokrąglonym, w końcu przypłaszczone, przez całą długość brózdą odznaczonym; koniec tępo zaokrąglony; krańce wgięte, wierzchnie po środku delikatnie nasiekane; nozdrza przynasadowe, przyszytne, wązko podługowate, błonką obrąbione, w rowku otwarte.

Nogi nadmierne, wysoko podkasałe, czteropalcowe; palce przednie nadmierne lub długie, w osadzie błoną spięte, ksiuk mierny, poziomy; pazury mierne, łukowate lub nadmierne i słabo zgięte, tępe; obowie siatkowate lub puklerzowate.

Skrzydła nadmierne, dość szerokie; lotka 2a najdłuższa, 1a prawie z nią równa lub znacznie krótsza, lotki barkowe mało krótsze od pierwszorzędných.

Ogon krótki, prawie równy, o 12 sterówkach.

Głowa mała, mniej więcej z przodu obnażona, niekiedy całkowicie z częścią szyi naga; podbródek workowaty, nagi; szyja wysmukła, dość długa; upierzenie na całym ciele wygładzone, często na niektórych częściach metalicznie połyskujące.

Jaja jajowate o znacznym zeszczerpleniu w wierzchołku, o skropie nieregularnie ziarnkowatej, bez połysku; kolor modro zielony bez żadnej pstrocinności, lub białe z plamami brunatnymi, ułożonymi pospolicie w obrączkę otaczającą grubszy koniec.

Ibisy z kształtu dzioba i ogólnej postaci bardzo są podobne do kuligów *Numenius*, co spowodowało niektórych naturalistów do zbliżania tych dwóch skupień. Z bliższego jednak porównania cech i obyczajów pokazuje się nader ważne różnice, a natomiast wiele wspólności z działem ptaków czaplowatych *Herodiones*, gdzie je wszyscy nowsi ornitologowie zamieszcza. Najważniejsze różnice z ptakami bekasowatymi a zbliżenia z czaplowatymi stanowią: 1) noga o palcach znacznie dłuższych, z palcem tylnym w całej długości nastopnym, czego żaden z ptaków bekasowatych nie przedstawia; 2) obnażenie pewnej części głowy, niedające się postrzegać na żadnym z ptaków wyżej wymienionego skupienia; 3) koloryt jednostajnymi płacami na znacznych przestrzeniach ciała, bez ogólnej pstroczyny wszystkim bekasowatym właściwej; 4) cechy oologiczne; 5) właściwości obyczajowe, ostatecznie wszelkie wątpliwości rozstrzygające.

Ptaki te mieszkają w krajach gorących całego świata i wszędzie są przelotnymi; trzymają się towarzysko błotnistych wybrzeży wód słodkich. Jadają owady, mięczaki, rozmaite robactwo błotne i niekiedy rośliny wodne, węzów zaś ani innych gadów, wbrew dawnym mniemaniom, nie tykają. Jednożenne, gnieźdzą się na drzewach; dzieci dorastają na gniazdach, karmione do końca przez rodziców. Raz się do roku pierzą; różnica płci zasadza się tylko na wielkości, samce bowiem są większe; młode po kilku latach przybierają odzież właściwą. Mięso wszystkich jadalne.

Znanych jest około 30 gatunków, następujących wiele szczegółów do licznych podziałów; z tych jedyny europejski zalicza się także do fauny krajowej.

FALCINELLUS.

Naga tylko przestrzeń między dziobem i oczami i wąskie okrażenie tych ostatnich; palce długie, z mało zakrzywionymi pazurami; lotka 1a nieco dłuższa od 3ej; jaja zielone, nieplamiste.

237. *Falcinellus igneus. Ibis kasztanowaty.*

Numenius castaneus BRISS. Av. 5. p. 329. n. 5.

Numenius viridis BRISS. Av. 5. p. 326. n. 4.

Numenius igneus S. G. GM. Nov. Comp. Petrop. 12. p. 460.

Tantalus falcinellus L. SN. XII. 1. p. 241. n. 2. — GM. LSN. XIII. 1. p. 648. n. 2. — PALL. Zoog. 2. p. 165. n. 281.

Tantalus viridis GM. LSN. XIII. 1. p. 468. n. 8.

Tantalus igneus GM. LSN. XIII. 1. p. 469. n. 9.

Ibis falcinellus TEMM. Man. d'Orn. II. 2. p. 598. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 529. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 8. p. 539. n. 249. tab. 219. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 361. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 301.

Falcinellus igneus BP. Consp. 2. p. 158. sp. 1.

Le Courlis vert ou Courlis d'Italie BUFF. Ois. 8. p. 29. — PL. enl. 819.

Kulik europejski JUNDZ. — Ibis kasztanowaty JAR., TYZ.

Brązowo kasztanowaty, z płaszczem ciemno zielonym, fioletowo i miedzisto mieniącym.

Dziób czarniawo zielony, z brunatnym końcem; naga część twarzy zielona, szarą linią przecięta; nogi brunatnawo zielone z brunatnym przegubem; tęcza brunatna.

U starego ptaka głowa, szyja wraz z karkiem i spód ciała purpurowo kasztanowate, ciemniejszego koloru na szyi, bledszego na spodzie; wierzch głowy i przód policzków purpurowo i zielono połyskujący; płaszcz wraz z lotkami, niższa część grzbietu wraz z kuprem i ogonem ciemno zielone z dość mocnym metalicznym połyskiem, przechodzącym miejscami w fioletowy, purpurowy i brązowy; pokrywy podogonowe czarniawe z mocnym szafirowym i fioletowym połyskiem; wzdłuż przedramienia szeroka pręga purpurowo kasztanowata.

Ptak młody w pierwszym piórze dziób ma brunatny z szeroką czerwono żółtawą przepaską przy nozdrzach, głowę i szyję szaro czarniawą, białawymi brzeżkami piór strychowaną, cały płaszcz ze skrzydłami, niższą część grzbietu, pokrywy nad- i podogonowe i sterówki zielono błyszczące ze zmianą w fioletowy i brązowy odbłask; piersi i brzuch ciemno szare ze słabym metalicznym połyskiem.

W pierwszej zimowej odzieży dziób czarniawy; głowa i szyja wraz z karkiem czarne, białą drobno kręskowane przez tegoż koloru boczne brzegi wszystkich piórek; płaszcz ciemniejszy niż w odzieży poprzedzającej, zielono i brązowo połyskujący ze zmianą w fioletowy; spód ciemny, szaro czarniawy z dość mocnym fioletowym połyskiem.

W drugim roku, zmieniając się stopniowo na odzież właściwą, długo w mieszanych kolorach zostaje.

Ptak stary w odzieży zimowej podobny do młodych pierwszoletnich, lecz jest wydatniej ubarwiony, o wiele ciemniejszy i pióra wierzchnich części ciała mocniej ma błyszczące i wpadające więcej w ciemno stalowy i fioletowy niż zielony odcień; głowę i wyższą część szyi ma podobnie białą strychowaną.

Wymiary:

	♀	♂	♂
Długość całkowita po koniec ogona	600	—	—
" po koniec nóg	800	—	—
" siagu	1005	—	—
" skrzydła złożonego	280	274	274
" ogona	105	105	108
" dzioba od kąta ust	130	108	110
" " od nozdrzy	108	93	95
" skoku	103	88	82
" części obn. goleni	53	38	46
" palca środkowego	68	56	56
" pazura	14	13	14
" ksiuka	28	22	22
" pazura	13	10	12.

Na jajach tło grynspanowo zielone o wiele mocniejszego koloru niż na jajach czapli, zwykle nieplamiste, na niektórych jednak bywają gdzie niegdzie bardzo blade czerwone plamki.

Wymiary jaj pojedynczych:

57 — 36; 54 — 37; 54 — 35; 53 — 36; 50 — 34; 48 — 39 mm.

Mieszka przez lato w Europie wschodnio południowej i w Azji środkowej; na zimę do Afryki odlatuje. Pospolity na legu w Węgrzech, w Turcji i południowej Rosji na całej przestrzeni od Morza Czarnego do Kaspijskiego; w przelotach zwiedza regularnie Włochy i południową Francję, niekiedy zaś zapędza się do Belgii, Anglii, a nawet Islandyi. U nas rzadko postrzegany i najczęściej pojedynczo; trzy znane mi krajowe okazy ubite były w Maju różnych lat: okaz Gabinetu Warszawskiego pod Grabowem na północ Łomży w roku 1859; okaz zbioru P. STRONCZYŃSKIEGO w Krakowie r. 1856; a zbioru P. SEGNO w Jeziornie pod Warszawą. 1 Listopada 1880 r. ubita młoda samica pod Lubartowem P. GEPNER Gabinetowi Warszawskiemu nadesłał. Kilka lat temu cztery okazy spotkane były pod Krzeszowicami przez hrabiów KONSTANTEGO BRANICKIEGO i ARTURA POTOCKIEGO, i trzy z nich ubito. Z pomiędzy pięciu okazów krajowych znajdujących się w Muzeum DZIEDUSZYCKICH we Lwowie cztery zabite w Maju, a jeden 14 Października.

Trzymają się rozległych błot w bliskości wód słodkich. Gnieźdzą się gromadnie i budują gniazda z suchych kawałków trzciny i sitowia, wysłane drobniejszym suszem błotnych traw, po kępach między zaroślami trzinowemi. W końcu Maja lub w początku Czerwca znoszą 3 lub 4 jaja.

PLATALEINAE. WARZĘCHY.

Dziób przedłużony, prosty, mocno spłaszczony, przy nasadzie dość gruby i prawie równo szeroki z głową, następnie coraz więcej zwężony i w końcu znowu łopatkowato rozszerzony i zaokrąglony, dwa razy szerszy niż w środku, z samym końcem szczęki zagiętym i karbowanym po brzegu; szczyt w całej długości odznaczony brózdą skierowaną po za nozdrzami ku brzegowi i zostawiającą wązki za sobą rąbek na zewnątrz do samego końca dzioba; krajce płaskie, od nasady do połowy szeregiem tępych rogowych ząbków opatrzone, dalej subtelnie w podłuż rzeźbione; nozdrza przynasadowe, podłużne, błonką wkoło obrąbione, w rowku szczytowym, pionowo otwarte.

Nogi długie, podkasałe, z miernymi palcami; trzy przodowe w nasadzie błoną spięte i w całej długości wypustką obrąbione; ksiuk mierny, poziomy, na tyle skoku osadzony; pazury krótkie mało zakrzywione, tępe; obowie siatkowate.

Skrzydła mierne, lotka 2a najdłuższa, tylne równe ze skrajnymi.

Ogon krótki, równy, o 12 sterówkach.

Głowa mała, mniej więcej obnażona, podbródek workowaty także nagi; szyja długa, cała budowa dosyć wysmukła.

Jaja kształtu jajowatego ze znaczną różnicą w końcach, o skorupie grubiej, niezbitego ustroju, czysto białej, w przeświecaniu błękitnawej, bez połysku; tło czysto białe, upstrzone obrzedniami rdzawymi kropkami i plamami zmieszaniem niekiedy z bladymi fioletowo popielatymi, zwykle zgromadzonemi w koło końca grubszego.

Rodzina ta obejmuje siedm gatunków, wielkości średnich gatunków czapli; z tych jeden właściwy Europie i Azji, inne różnym okolicom starego ładu, a jeden Ameryce północnej i południowej. Warzęchy żyją towarzysko po wielkich bagnach i zarosłych zalewach nad wielkimi rzekami. Chodzą podobnie jak bociany i siadają po drzewach; wędrują gromadnie, uszykowane w jeden długi ścieśniony szereg, wznosząc się w dnie pogodne do nie-doścignionej okiem wysokości. Bardzo ostrożne i przezorne. Żywią się owadami, robactwem wodnym, żabami, rybkami, drobnymi muszelkami, ikłą rybą, skrzekiem żabim itp. Podobnie jak kaczki żerując grzebią dziobem w szlamie rozrzedzonym i wybierają drobne istoty zwierzęce. Gnieźdzą się po drzewach, lub w bezleśnych okolicach, po krzewach i kępach między zaroślami trzinowemi. Jaj noszą 3—5; oboje wysiadują i pielęgnują potomstwo. Raz się do roku pierzą, samice mniejsze odznaczają się drobnymi szczegółami; młode lat kilku potrzebują do przybrania ostatecznej odzieży, dziób mianowicie nie prędko się wykształca, w początku o wiele krótszy, w środku mocniej zwężony, przy rozszerzeniu zupełnym końca, na powierzchni gładki bez rzeźby starym właściwej. Mięso czarne i twarde, mocno przejęte traniaścią wonią; młodych cokolwiek znośniejsze.

PLATALEA.

238. *Platalea leucorodia*. Warzęcha.

Platea BRISS. Av. 5. p. 352. n. 1.

Platalea leucorodia L. SN. XII. 1. p. 231. n. 1. — GR. LSN. XIII. 1. p. 613. n. 1. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 531. — PALL. Zoog. 2. p. 162. n. 279. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 312. n. 260. tab. 230. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 377. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 290. sp. 1. — BR. Consp. 2. p. 147. sp. 2.

La Spatule BUFF. Ois. 7. p. 448. tab. 24. — PL. enl. 405.

Warzęcha biała KL., TYZ. — Plaskonos biały JUNDŻ.

Biała z sutym słoniastym czubem i żółtawo rudym napierśnikiem.

Dziób cztery razy dłuższy od głowy, w całej długości prócz samego końca i większej połowy brzegów obu szczęk poprzecznie nieregularnie rzeźbiony, od nasady czarny, następnie przedziały między rzeźbą blade żółtawe, część końcowa gładka, ochrowo żółta, brzegi wkoło obu szczęk czarne; na przodzie czoła wązka naga smuga czarna; przestrzeń między dziobem i okiem i całe okrażenie tego ostatniego nagie, podobnie jak workowate podgardle, blade żółte, środek tylko podgardla wąsowo pomarańczowy; nogi czarne; tęczce czerwone.

Całe upierzenie starego ptaka białe, prócz sutego na tył obwisłego czuba, złożonego z równoważkich piórek o rzadkich lecz długich promkach, blade słoniaste; kolorem tym także tylna strona karku lekko zafarbowana; u spodu szyi szeroka obróż rdzawo ruda, nieco bledsza na przodzie.

Samica mniejsza z mniej sutym czubem i bledszą, mniej szeroką, obrozą.

Młodych w pierwszym piérzu powierzchnia dzióba gładka bez rzeźby, kolor ciemno szary, brudno cielisty przy nasadzie; naga skóra boków twarzy i podbródka brudno biaława; tęczce szare; nogi czar-niawe; całe upierzenie białe, u lotek stosiny czarne, a na kilku skraj-nych czarniawy kolor tak, że na piérwszój zostaje tylko sam koniec i brzeg wewnętrzny do połowy biały, na następnej sam tylko brzeg skrajny i plama przed końcem ciemna, na dwóch dalszych smużka przy sto-sinie.

W drugim roku dziób dłuższy, jeszcze nierzeźbiony; całe upie-rzenie czysto białe bez czarnego koloru na lotkach skrajnych, na tyle głowy zaledwie dłuższe od innych piórka, zaostrome, ślad czubka przedstawiające.

Wymiary:

	♀	♂
Długość całkowita	810	—
" po koniec nóg	1040	—
" siagu	1410	—
" ogona	130	130
" skrzydła złożonego	375	385
" dzióba od kąta	182	204
" " od nozdrzy	160	192
" skoku	142	150
" części obnaż. goleni	80	90
" palca środkowego	80	79
" pazura	13	11
" kciuka	30	30
" pazura	12	11.

Pisklę puchowe białe z modro popielatym dzióbem i nogami.

Jaja jajowate, w końcach mniej więcej stepione, a rzadziej elipty-czne, o mocno zeszczuplonych obu końcach, lecz także stepionych; tło kredowo białe, upstrzone czerwono rdzawymi plamami w rozmaity spo-sób: plamy i plamki najczęściej rzadko rozrzucone po całej powierzchni, przy podstawie są większe, niekiedy bardzo ciemne; niektóre w końcu grubszym grubo mazane: w ogóle plamy bardzo nieregularne, porozma-zywane lub jakby z powalania pochodzące; niekiedy bez żadnego upstrzenia.

Wymiary jaj pojedynczych:

71—46; 70—45; 70—43; 60—42; 70—47 mm.

Przez lato zamieszkuje niektóre tylko okolice Europy umiarkowanęj i południowęj, a mianowicie pospolita w Holandyi, Anglii, w Węgrzech, w Ro-syi południowęj nad Donem i w okolicach morza Kaspijskiego; rzadka w Niem-czech; w Azji środkowo zachodnięj w wielu miejscach obfita; na zimę z Eu-ropy do Afryki przelatuje. U nas pojawia się bardzo rzadko w czasach wiel-kich letnich wylewów lub na przelotach wiosennych, towarzysko lub pojedynczo; wiadomo mi tylko o ubiciu jednéj nad Wisłą pod Zawichostem, i ta się znaj-duje w zbiorze szkolnym w Sandomierzu; druga zaś ubita w końcu Kwie-tnia r. 1868 pod Brześciem Litewskim i przez Pana STANISŁAWA PAPIE-SKIEGO do Gabinetu Warszawskiego ofiarowana jedynym jest w tym zbiorze okazem krajowym. Kilkanaście lat temu widywano przez kilka dni jednę na bagnisku pod Zawieprzycami w Lubelskiem, świeżo zaś w Maju roku 1866 spotkałem stadko, z pięciu sztuk składające się, na Wiśle za Siekierkami pod Warszawą, lecz tak były ostrożne, iż się na strzał podejść nie dały.

Według TYZENHAUZA gnieździ się czasami w Pińszczynie. Muzeum DZIE-DUSZYCKICH we Lwowie posiada 4 okazy krajowe, bite w różnych miejsc-ościach Galicyi wschodnięj w Kwietniu, Maju i Czerwcu różnych lat.

Gniazda ścielę podobne do czaplich, z suchych gałązek, liśmi trzciny i sitowiem wysłane, po drzewach, krzakach, kępach trzciny lub sitowia i po wysokich kępinach, w miejscach spokojnych i trudno dostępnych, mniej wię-ciej towarzysko. Nieś ma zwykle 3, a rzadko 4 jaja. Dzieci dorastają na gnieździe, karmione do końca przez rodziców.

CICONIINAE. BOCIANY.

Dziób przedłużony, prosty, silny, wysoki, gładki, ścięśniony, stopniowo zeszczuplony, ostry; szczyt prosty, łagodnie zaokrąglony; obie szczęki równe; żuchwa przy końcu słabo w górę zadarta; sam koniec szczęki słabo nadgięty; krajce ostre, gładkie.

Nozdrza nasadowe, przyszczytne, wąskie, podługne, na prze-strzał otwarte, o brzegach słabo wgniecionych, umieszczone w mało znacznej bródzie, niedochodzącęj z jednéj strony do nasady, a z drugieję kończącęj się przed połową długości dzióba. Podbród-ek i obwody oczów, częstokroć twarz cała, i część szyi nagie. Język bardzo krotki.

Nogi podkasałe, wysokie; palce mierne, w nasadzie błoną spięte, błona przy palcu skrajnym na równi z piérwszym stawem, wszystkie zaś palce w całej długości obrabione wypustką błonia-stą; kciuk przeszło o połowę od palca środkowego krótszy, nieco wyżej od przednich osadzony, i z tego powodu nie w całej dłu-gości ziemi dotyka; pazury krótkie, szerokie, paznogciowate; obó-wie puklerzowato siatkowate.

Skrzydła mierne, obszérne, z lotką 3ą i 4ą najdłuższemi i między sobą równemi, 5ą niewiele od nich krótszą, dłuższą od 2éj, 1ą krótszą od 6éj.

Ogon krótki, równo zakończony, o 12 sterówkach.

Jaja eliptyczne, przechodzące niekiedy w kształt jajowaty, o mało znacznej różnicy końców; jedne są podługowate, inne mniej więcej krótkie i pękate. Skorupa niezbyt gruba, gładka, z bardzo licznemi i widocznymi porami, mieszczącemi się w odosobnionych nieregularnych doleczkach, całą powierzchnię gęsto zalegających; biała, do światła w masie zielonawa lub żółtawa; połysk słaby lub żaden; kolor powierzchni czysto biały, bez żadnych plam. Bu-dowa skorupy odmienna od czapliny w tém, że układ kryształ-ków jest jednostajniejszy i drobniejszy i przedstawia układ porów dość regularny. Wewnętrznie jaja te tém się charakteryzują, że żółtko ich jest prawie minijowo pąsowe, czego żadne inne ptaki nie przedstawiają.

U LINNEUSZA bociany objęte były w rodzaju *Ardea*, prócz wielkich gatunków o dziobie do góry podanym, które w osobnym rodzaju *Mycteria*

były postawione. CUVIER bociany oddzielił rodzajowo, lecz nie połączył ich stanowczo z Linneuszowskim rodzajem wyżej wymienionym, chociaż przyznał, że większe mają powinowactwo między sobą niż bociany z czaplami, bo tylko forma dzioba je odróżnia. TEMMINCK dopiero je połączył w rodzaju *Ciconia*, a BONAPARTE podniósł je do znaczenia plemienia *Ciconiinae*, pomieszczonego w podrzędzie *Herodiones*.

Skupienie to składa się z niewielkiej liczby okazałych gatunków, zamieszkujących głównie gorące kraje obu lądów; dwa tylko z pomiędzy nich są europejskie, a raczej przybywają do tej części świata w celu wyprowadzenia potomstwa, poczem napowrót do ciepłych krajów wracają w porze, którą jeszcze długo mogła im obfitej dostarczyć żywności. Oba te gatunki do fauny naszej należą.

Budowa tych ptaków, ruchy i obyczaje są bardzo widocznie od czaplanych odmienne. Szyja inaczej zbudowana, inne zupełnie ruchy odbywa, chociaż bowiem bociany kurczą ją także w ten sposób, że głowę podczas spoczynku między barki wtulają, jednak inaczej się ona układa, to jest nie zgina się we troje tak jak u tamtych, lecz przybrawszy esowatą krzywiznę, przykłada się w takiem położeniu do piersi. Więcej chodzą od czapeli, gdyż nie mają zwyczaju wyczekiwania na zdobycz, lecz chodząc ją wyszukują. Chód ich jest powolny i poważny, nogi wysoko podnoszą i z góry stąpają; a jeżeli za uciekającą zdobyczą przyspieszają biegu, to tylko na chwilę, i niezgrabnie im to przychodzi. Zrywając się kilka razy pierwej podskakują machając skrzydłami, zanim się wzniosą w powietrze; lot ich jest powolny, lecz wytrzymały i znaczne naraz przeloty odbywać są zdolne; lecąc, po kilku powolnych rozmachach puszczają się przez pewną przestrzeń z wyżej z nimi nieruchomo skrzydłami, trzymając zawsze szyję wyciągniętą przed siebie, a nogi wyprostowane i przyłożone do ogona; mogą się wznosić do znacznych wysokości i długo krażyć. Wypoczywając stoją zwykle na jednej nodze, na grubej nawet gałęzi całą noc bezpiecznie w takiej postawie przesypiają. Właściwy ich głos stanowi głuche syczenie; dla wyrażenia zaś wszelkich namiętności wydają głośnie kłopotanie kłapiąc silnie szczękami; podczas tego rozpuszczają skrzydła i rozmaite ruchy szyją wykonywując zakładają głowę na plecy.

Żywią się głównie gadami, to jest: węzami, jaszczurkami i żabami; prócz tego jadają także rozmaite inne zwierzęce istoty, jakoto: drobne ssące, młode ptaki i jaja, ryby, wszelkie duże owady i robactwo ziemne. Tępiąc mnóstwo szkodliwych i nieprzyjemnych istot, wyrobiły sobie wszędzie opinię wielkiej użyteczności, przez co zasłużyły na protekcję i religijne poszanowanie u dzikich nawet narodów. Niektóre też gatunki szczególnie są względem człowieka poufale, i są jakby na wół domowymi ptakami, zbliżają się do mieszkań i na budynkach potomstwo wychowują.

Ścisłe są jednożenne i zdaje się nawet, że związek małżeński na całe życie trzymują. Do podróży łączą się w wielkie stada, coraz więcej wrażliwe w miarę posuwania się dalej. Gniazda budują wielkie, głębokie, z grubych suchych gałęzi, wewnątrz darniną i pierzem wyścielane, po wysokich drzewach, skałach i budynkach. Jaj noszą 3—5, które oboje na przemian wysiadują. Pisklęta gestym puchem odziane, długo są niedołężne; zostają na gnieździe do czasu zupełnego wyrosnięcia. Rodzice przynoszą im w początku zapasy drobnych istot połknięte, i wrócone do dzioba podają; następnie składają pokarm na brzegu gniazda, składający się z coraz większych zwierzątek w dziobie przynoszonych, którymi kolejno je obdzielają. Nie odstępują ich nigdy razem, dopóki nie są same zdolne do obrony, i skoro jedno z rodziców udaje się za żywnością, drugie zostaje na gnieździe i zrywa się dopiero, gdy wracający towarzysz do gniazda dolatuje. Młode po wylocie przez pewien czas wracają jeszcze do gniazda na wypoczynek i razem z rodzicami przebywają do czasu łączenia się na podróż.

C I C O N I A.

Dziób prosty, niezbyt gruby, o żuchwie bardzo mało w końcu w górę podanej, a szczęce słabo zagiętej. U spodu szyi pióra dłuższe, szerokie, cokolwiek odstające.

239. *Ciconia alba*. *Bocian*.

Ciconia alba BRISS. AV. 5. p. 365. n. 2. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 535. — PALL. Zoog. 2. p. 113. n. 243. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 231. n. 258. tab. 228. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 374. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 270. sp. 8. — BR. Consp. 2. p. 104. sp. 1.

Ardea ciconia L. SN. XII. 1. p. 235. n. 7. — GM. LSN. XIII. 1. p. 622. n. 7.

La Cigogne blanche BUFF. Ois. 7. p. 253. tab. 12. — PL. enl. 866.

Bocian czarnego a białego pióra MYŚL. PT. — Bocian biały RZĄCZ., TYZ. — Bocian pospolity KLUK. — Czapla bocian JUNDZ. — Bocian zwyczajny WAGA.

Białe z czarnymi lotkami; dziób i nogi czerwone.

Skóra naga zajmuje małą wąską przestrzeń przed i za okiem; pióra na szyi wąskie, podługowate, u spodu szyi tworzą odstającą brodę; cała skóra pod piórami pąsowa, kości nawet mocno czerwono zafarbowane.

Stary ptak całe upierzenie ma białe, prócz czarnych lotek, nadlotek i barkówek. Dziób, nogi i naga skóra na podgardlu cynobrowo czerwone; brzeg powieki i naga skóra przed okiem czarniawe; tęcza ciemno brązowa; pazury ciemno rogowe.

Samica cokolwiek mniejsza, nieczem się w kolorystyce nie odznacza.

Młode w pierwszym piórze podobne do rodziców, odznacza je tylko kolor dzioba i nóg czarny, w krótko zmieniający się stopniowo w czerwony, lecz odmienny jeszcze przed odlotem od koloru starych; wracające z wiosny mają już kolor właściwy.

Wymiary:

	♂	♀	♂	♀
Długość całkowita	1105	1050	1060	1020
" po koniec nóg	1314	—	1315	—
" siagu	—	2090	2063	1980
" ogona	255	240	245	250
" skrzydła złożonego	605	600	590	570
" dzioba od kąta	210	195	178	192
" " od nozdrzy	160	142	125	142
" skoku	210	230	220	210
" części obnaż. gołeni	130	150	110	130
" palca środkowego	87	86	86	80
" pazura	11	13	12	11
" ksiuka	30	27	35	28
" pazura	11	10	10	9.

Na jajach bardzo gęste i znacznie drobniejsze dołki porowe niż na jajach bociana czarnego.

Wymiary jaj pojedynczych różnych zniesień:

78 — 51 $\frac{1}{2}$; 75 — 56 $\frac{1}{2}$; 74 — 53; 73 — 53 $\frac{1}{2}$; 70 — 52 mm.

Bocian ten mieszka w Europie, prócz krajów zbytnie północnych, to jest prócz Szwecyi północnej, Norwegii i północnej Rosyi; w Anglii także bardzo rzadko się pokazuje, na wschodzie Rosyi europejskiej rzadki, a w Syberyi wcale już nieznany. Zimuje w Afryce, szczególnie nad Nilem i w Sudanie. Gnieździ się w Algierii, lecz w małej tam liczbie zimuje. Trzyma się w większych ilościach w okolicach błotnistych i w wody obfitujących, w suchych rzadki. W Królestwie Polskim bardzo pospolity w wielu miejscowościach wilgotnych wschodniej części kraju, a szczególnie na Podlasiu i w Lubelskiem, gdzie po niektórych wsiach na każdej prawie chacie znajduje się gniazdo lub nawet dwa, prócz wielu po drzewach umieszczonych; po lewej stronie Wisły mniej liczny. Przylatuje do nas regularnie we wczesne wiosny 19 lub 20 Marca, a najpóźniej w spóźnione około 25 t. m.; termina te stosują się do południowych okolic kraju, w północnej zaś części Gubernii Augustowskiej o tydzień przeszło później się zjawia. Około 26 Sierpnia stada odlatują, a niektóre stare indywidua tulają się jeszcze niekiedy przez kilka dni lub nawet parę tygodni.

U nas bocian jest ptakiem nawpół domowym, wszędzie używa opieki, a nawet nasza ludność uważa za pewien rodzaj błogosławieństwa dla domu, jeżeli sobie na nim gniazdo założy. W tych czasach dopiero zaczęto go uważać za szkodliwego i prześladować za wyjadanie drobnej zwierzyny, ryb, jaj ptasich i młodego drobiu. Porównawszy jednak usługi jakie świadczy przez tępienie myszy, węzów jadowitych, szarańczy, pędraków i żab dla zarybku niebezpiecznych z mało znaczącymi wyżej wymienionymi szkodami, strona użyteczności znakomicie przeważa. Głównym jego pożywieniem są żaby, wszystkie zaś inne istoty, w których nie jest wybredny, gdyż nawet jada kreta, za dodatkowe uważać można; przy domu jednak chowany, gdy się włoży do innej żywności, częstokroć żab wcale jeść nie chce.

Od kilkunastu lat nagle ilość bocianów znacznie się u nas zmniejszyła, podobnie jak to zauważono także i w innych krajach europejskich. Przyczyna tego ubytku dotąd nie jest należycie wyjaśniona; liczne świadectwa podróżników przytaczały w swoim czasie, że podczas przelotu przez morze Śródziemne, napadnięte na pełnym morzu przez burzę, w znacznej części wytonęły, zdaje się jednak, że obeschnięcie błót w skutek kilkoletnich posuszy jest w związku z tym ubytkiem ¹⁾. Największa ilość bocianów gnieździ się u nas po dachach chat i budynków gospodarskich słomą krytych, po drzewach blisko mieszkań ludzkich, po kominach, wieżach i starych murach, gdzie im także ludzie zakładają pod gniazdo stare koła wozowe, brony lub umyślnie sporządzone fundamenta. Mniejsza nierównie liczba wywodzi się po brzegach lasów nadwodnych i pojedynczych drzewach, opodal od mieszkań ludzkich, samotnie albo w towarzystwie czapel. Każda para natychmiast po powrocie zajmuje swoje dawne gniazdo i wedle potrzeby poprawia przez dodanie nowych materyjałów, przez co te gniazda stają się coraz większemi. Podczas tego odbywają się często napaści przez pary nie mające jeszcze miejsca, i dla tego to prawi posiadacze nieodstępnie muszą ich pilnować, gdyż od raz zajętych trudno już odpędzić przychodzą. W Kwietniu samica znosi 3—5 jaj; po czterech tygodniach wylegają się pisklęta, a do 20 Lipca dorastają na miejscu. Około 24 t. m. pierwszy raz zwykle zlatują. Pospólstwo utrzymuje, że to ma miejsce, gdy pierwsza kopa stanie na polu, co zwykle jednocześnie przypada.

Zdaje się, że roczniki nie gnieźdzą się jeszcze, gdyż corocznie nalatują w okolice błotniste stada bocianów jałowych, które gromadnie całe lato na obszernych błotach i łąkach przepędzają, a mianowicie we wschodniej części Lubelskiego i Podlasia, a więcej jeszcze na Polesiu; w innych stronach

¹⁾ W roku obecnym 1882 bociany także w znacznie zmniejszonej liczbie przybyły, skutkiem zapewne jakiejś katastrofy w czasie podróży.

kraju jałowe rzadko się kiedy pokazują i nigdy w tak wielkich ilościach. W połowie Sierpnia zaczynają się gromadzić na pewnych punktach zborych, gdzie się to prawie corocznie regularnie odbywa; ciągle przyłączają się nowe orszaki, z rozmaitych stron przybywające i zalegają znaczne przestrzenie; często wznoszą się w górę i krążą wysoko, co ułatwia oryjentowanie się gromad ku nim dążących. Około 24 Sierpnia razem odlatują; w podróży stada te, i tak już liczne, coraz więcej wzrastają tak, że przybywszy nad morze Śródziemne stanowią ogromne orszaki.

Miedzy naszym pospólstwem utrzymują się różne o bocianach powieści, jak np. że w niedostatku żywności wyrzucają część potomstwa z gniazda, że samiec karze śmiercią niewierną małżonkę, że niedoleżne dzieci zabijają, a co więcej, że do podobnych egzekucyj zlatują się gromadnie z całej okolicy i odbywszy tak nazwany sąd bociani, winnego zabijają. W tych wszystkich powieściach więcej jest imaginacji i wiary dla raz nabytych przesądów, niż prawdy na rzetelnej obserwacji ugruntowanej.

240. *Ciconia nigra*. *Hajstra*.

Ciconia nigra BEL. AV. 145. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 537. — PALL. Zoog. 2. p. 114. n. 244. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 279. n. 259. tab. 229. — KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 373. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 271. sp. 9.

Ciconia fusca BRISS. AV. 5. p. 362. n. 1. tab. 31.

Ardea nigra L. SN. XII. 1. p. 235. n. 8. — GM. LSN. XIII. 1. p. 623. n. 8.

La Cigogne noire BUFF. Ois. 7. p. 271. — PL. enl. 399.

Melanopelargus nigra BP. Consp. 2. p. 105. sp. 1.

Bocian czarnego a czerwonego pióra MYŚL. PT. — Bocian czarny RZĄCZ., KL. — Czapla bocian czarny JUNDZ. — Bocian śniady TYZ. — Bocian bag WAGA. — Hajstra, tajstra gm. — Szast u kurpiów.

Czarniawy, zielono i purpurowo połyskujący, z brzuchem białym, czerwonym dzióbem i nogami.

Przestrzeń naga zajmuje całe okrażenie oka; dziób znacznie dłuższy i cokolwiek szczuplejszy niż u poprzedzającego; pióra na szyi delikatne, gładko ułożone, u spodu szerokie, mało odstające; skóra na całym ciele czerwona.

U starego samca całe upierzenie, prócz białego spodu, zacząwszy od piersi wraz z upierzeniem goleni i pokrywami podogonowymi, czarniawe, zielono i purpurowo mieniące, połysk najmocniejszy na głowie i szyi, na policzkach złoto miedzisty. Dziób, naga skóra wkoło oka i na podbródku, i nogi cynobrowo czerwone, te ostatnie najciemniejsze; pazury ciemno rogowe; tęczka brunatna.

Samica cokolwiek mniejsza, kolor czarny ma mniej ciemny, jakby porodziła; połysk o wiele słabszy.

Młode w pierwszym piérzu, przy takim samym rozłożeniu głównych kolorów jak na starych, mają kolor czarny blady, upstrzony gęsto przez końcówki piór rudawo szare, i bardzo słaby połysk. Dziób zielonawo szary, podbródek białawo cielisty, okrażenie oka czarniawo szare, nogi zielonawo szare, tęczka szaro brunatna. Po pierwszym wypiérzeniu przybierają właściwą odzież.

Wymiary:

	♀	♂
Długość całkowita	997	—
" po koniec nóg	1228	—
" siagu	1850	—
" ogona	245	227
" skrzydła złożonego	475	533
" dzioba od kąta ust	192	186
" " od nozdrzy	142	146
" skoku	190	190
" części obn. goleni	110	100
" palca środkowego	87	80
" pazura	12	11
" ksiuka	26	22
" pazura	9	9.

Na jajach jeszcze słabszy połysk niż u poprzedzającego; równie gęste dziurki porowe, lecz znacznie większe.

Wymiary jaj jednego zniesienia:

64 — 50; 66 — 50; 66,5 — 48,5; 66,5 — 50; 69,5 — 48.

Wymiary jaj pojedynczych:

70 — 49; 65 — 49¹/₂; 67 — 46; 65 — 48 mm.

Bocian ten znacznie obszerniejsze ma rozmieszczenie geograficzne od poprzedzającego, lecz nigdzie nie znajduje się w takiej obfitości, a w ogóle jest rzadki. Zamieszkuje Europę do tej samej szerokości północnej, jak tamten, lecz rzadki bardzo na Zachodzie, pospolitszy w północnej Rosji i w Syberii południowej aż do Kamczatki. Zimuje w Afryce północnej i w Azji południowej. U nas znajduje się po całym kraju, lecz w bardzo małej ilości; w okolicach wschodnich Królestwa częściej się trafia. Równocześnie z poprzedzającym przylatuje, o kilka dni później nasze strony zupełnie opuszcza.

Obyczaje jego w tém są głównie odmienne od białego, że jest dziki i bojaźliwy, a zatem wszelkiego zbliżenia z ludźmi unika. Trzyma się zawsze w obszernych lasach między wielkimi błotami, lub zawierającymi wewnątrz bagna, błotka lub strugi. W czasie lęgowym nie wylatuje na otwarte miejsca, lecz zawsze wewnątrz lasów żeruje; w czasach zaś przelotów zapada niekiedy po stawach lub błotach odkrytych, rzadko bardzo po polach. Nigdy nie zbija się w duże stada, lecz podróżuje pojedynczo lub po kilku razem. Na otwartym miejscu zejść się nigdy nie pozwala, a nawet z za zasłony trudny do podejścia; na gnieździe nie dosiedzi, gdy się człowiek zbliża, lecz potem krążąc ciągle i przelatując często na dobry strzał nadleci. Głosy wydaje zupełnie podobne jak biały. Najwięcej się żywi drobnymi rybkami, a szczególnie małymi bagnowymi karasiami i piskorzami; prócz tego jada tak samo jak tamten żaby, raki, węże, myszy, owady, robaki itd.

Gnieździ się w głębi lasu na drzewach blisko wody lub błota, albo w miejscu zalanym, najczęściej po olszach lub dębach, w krajach górzystych niekiedy po skałach. Gniazdo podobne zupełnie poprzedzającemu urządzi. Jaj niesie 3 do 5 w początku Kwietnia, i równocześnie z nich potomstwo z bocianem białym wywodzi. Nie zbliża się do bocianów białych, gdyż go tamte zapalczywie odpędzają.

ARDEINAE. CZAPLE.

Dziób od głowy dłuższy, prosty, wysoki, ścieśniony i ostrokończysty; obie szczęki równe; szczyt wyraźny, zaokrąglony, sł-

bym łukiem przy końcu spuścisty, albo téż cała szczeka lekko przy końcu nachylona; bródka u jednych takim prawie łukiem jak na szczęce podcięta, u innych prawie do końca prosta, ztąd téż u pierwszych krajce są proste do samego końca, u drugich mniej więcej łukowate; przecięcie gęby pod środek oka podchodzące; krajce ostre, częstokroć drobno nasiekane.

Nozdrza przynasadowe i przyszczytne, podłużne, bardzo wąskie, błoną na wpół przymknięte, umieszczone w obszernym zakłębieniu, przedłużającym się w zwężoną brózdę, ku końcowi szczęki zbiegającą równolegle od szczytu. Uzdy i obwody oczów nagie. Głowa szczupła lub mierna, ścieśniona, z wierzchu płaska, bez wyniesienia czołowego.

Nogi przedłużone lub mierne, mniej lub więcej podkasałe, czteropalcowe, palce szczupłe i długie, skrajny ze środkowym w osadzie błoną spięty, wewnętrzny wolny, ksiuk poziomy, niewiele od skrajnego krótszy, osadzony przy boku środkowym skoku naprost palca wewnętrznego; wszystkie wąską wypustką obrąbione; obowie puklerzowato tarczowate; pazury szponiasto łukowate, u ksiuka najdłuższy, u pazura palca średniego brzeg wewnętrzny rozszerzony, grzebieniasto nacinany.

Skrzydła mierne, obszerne, słabymi sęczkami uzbrojone; lotka 2a i 3a najdłuższe, 1a mało od nich krótsza.

Ogon krótki.

Jaja eliptyczne, jednakowo w obu końcach zaokrąglone lub zaostrome; jajowate trafiają się wyjątkowo. Skorupa dosyć cienka z porami nieregularnymi i mało widocznymi, w masie swojej biała, lekko zielonawa, bez żadnego połysku; budowa jej bardzo gruba, pod lupą przedstawia nieregularność w krystalizacji, podobna jest do powierzchni ciasta podsychającego w skutku ciepła i światła, a nakłócia, pokazujące się oku nieuzbrojonomu, nie są porami lecz tylko powstałe z nieregularnego układu kryształków. Kolor zielono niebieskawy, biały lub oliwkowo szary, bez żadnych plam.

U LINNEUSA rodzaj *Ardea* postawiony między rodzajami *Scopus* i *Tantalus* mieścił w sobie prócz czaple, bociany, żorawie i bekaśnice (*Aramus*). Wprawdzie w wydaniu XIII Gmelina formy te w osobnych są ugrupowane oddziałach, jednak do oddziału właściwych czapli *Ardeae* dostały się i niewłaściwe gatunki, a z powodu zmienności ubarwienia, jakie te ptaki po większej części przedstawiają, niektóre z nich uległy dwuwykładności; są nawet takie, które za kilka gatunków wprowadzone zostały. Z tychto powodów w dziele tém figuruje 87 gatunków, ilość tak wielka na owe czasy. Obecnie bowiem po odkryciu wielu nowych gatunków, wówczas wcale nieznanych, zaledwie dopełnia się ta liczba, zmniejszona ubytkiem form odrębnych wyżej wymienionych i wykreśleniem nominalnych gatunków. BONAPARTE w *Tableau synoptique de l'ordre des Herodians* (1855) obejmuje równo 100 gatunków, zdaje się jednak, że nie wszystkie się utrzymują. TEMMINCK i CUVIER obejmowali same czaple w trzech podrodzajach: *Ardea*, *Nycticorax* i *Botaurus*, które i obecnie wystarczają jako rodzaje mieszczące wszystkie gatunki europejskie; między zaś egzotycznymi jest mała ilość gatunków wymagających osobnych rodzajów. W układzie BONAPARTEGO przejrzanym przez DES MURSA czaple stanowią plemię *Ardeinae* w trzecim podrzędzie *Herodiones*.

Budowa czapeli tak jest charakterystyczna i tak odróżniona pewnymi szczegółami od wszystkich innych grup sąsiednich, a nawet od bocianów i żoraw, z którymi przez dawniejszych naturalistów były obejmowane, że tworzy jedno z najnaturalniejszych skupień w całej gromadzie. Charakteryzują je przystępne pewne szczegóły rzadko, albo nigdzie niepowtarzające się w innych skupieniach. Odnaczają się one szczególną gibkością i właściwymi sobie ruchami. Ciało ich jest mocno ścięśnione; szyja długa i wysmukła, o długich i nierównych stawach i tak między sobą pospajanych, że może się składać we troje, przez co układa się w ten sposób na przodzie ciała, iż głowa spoczywa przyłożona do pleców, z dziobem nastawionym przed sobą. Z takiego to położenia może czapla, gwałtownie szyję wyprostowawszy, sięgnąć dziobem, dopóki długość tejże wystarcza, bez poruszenia się z miejsca. Na podobnym mechanizmie polega sposób polowania na ryby lub inne istoty, służące jej za pokarm; nie szuka ich bowiem, brodząc na wzór innych ptaków błotnych, lecz, wstąpiwszy w wodę do pewnej głębokości, wyczekuje na miejscu spokojnie i cierpliwie przez całe godziny, póki jaka rybka nie zbliży się o tyle, aby ją bez postąpienia dosięgnąć mogła. W takim razie tak ją nagle i sprytnie chwytą, że prawie nigdy nie chybi. Niektóre nawet gatunki łapią tym sposobem przelatujące obok nich owady, lub drobne ptaszki. Stojąc spokojnie czapla, z szyją do góry wyciągniętą, może ciałem znaczne robić poruszenia na strony, szyję w ruch za sobą pociągając, gdy głowę trzyma nieruchomo, jakby do miejsca przykutą. W ogóle chód ich jest powolny, i mało chodzą. Lot powolny z jednostajnymi rozmachami skrzydeł, lecz tak wytrzymały, że znaczne naraz mogą przelatywać przestrzenie i dalekie odbywać wędrówki. Wznoszą się w górę wysoko i w niektórych razach krążą w powietrzu; zniżają się z góry gwałtownie, znacznie przysięgawszy skrzydła, a niekiedy nagle rzuty na boki wykonywają. Lecąc nogi trzymają w tył wyciągnięte, szyję podkurczając przy piersi i na kark zaginając, gdzie kładą głowę z dziobem naprzód wystawionym; niekiedy wyciągają na chwilę szyję, lecz zaraz ją napowrót składają. W razie napaści w powietrzu przez drapieżnego ptaka, dzielnie się bronią dziobem, wykręcając głowę na wszystkie strony i ciągle ku niemu ostry koniec nastawiając, którym w razie potrzeby mogą jak strzałą gwałtownie ugodzić. Głosy czapli są wrzaskliwe, ponure i donośne, bardzo małe w gatunkach zmiany przedstawiające.

Jedne gatunki są mniej więcej towarzyskie, inne samotne; towarzyskość ich jednak ogranicza się tylko do pewnego stopnia, to jest że gnieźdzą się gromadnie, a następnie wędrują i przebywają stadkami mniej więcej licznymi, lecz nietrzymającymi się w stałym zbliżeniu; lecące bowiem rzadko kiedy razem ciągną, lecz zwykle jedna za drugą podąża w pewnym oddaleniu; wyczekujące zaś łupu stoją opodal od siebie. Wędrują najwięcej nocami, co po ciągłym odżywianiu się postrzegać się daje. Bardzo są ostrożne i bojaźliwe; w miejscach otwartych prawie niepodobne do podejścia, z gniazd nawet zrywają się za nadejściem człowieka i latają w górze w wysokości do strzału niepodobnej.

Jedne gnieźdzą się gromadnie w lasach na wysokich drzewach, gdzie blisko końców bocznych gałęzi uścielają gniazda z suchych patyczków, trawą suchą i mchem wykładane, płaskie, niekształtne i niezbyt grubo nałożone; inne po krzakach w niskich gęstych zaroślach podobnie urządzone, także gromadnie; inne zaś samotnie po trzcinach lub między krzewiną wśród zalewów, gdzie urządzają gniazda z sitowia, kawałków trzciny lub skrzypów, na ziemi lub nisko po krzakach albo na kępach przyłamanej trzciny. Niosą jaj od 3 do 8, stosownie do gatunków. Są ściśle jednożenne; samiec bierze udział w wysiadywaniu i pielęgnowaniu potomstwa, które jest niedołążne, do zupełnego wyrośnięcia zostaje na miejscu i karmi się żywnością przez rodziców podawaną.

Raz się do roku pierzą. W jednych samce są piękniejsze od samic, odznaczają się dłuższymi czubami i sutszymi ozdobnymi strzępiastymi barkówkami; kilka zaś zmian potrzebują z młodu do przybrania ostatecznej dosko-

nałej odzieży. W innych zaś samice są zupełnie do samców podobne, a młode niczem prawie się nie odznaczają.

Długo utrzymywała się najniesłuszniejsza opinia o zbytniej chudości czapeli, co weszło w przysłowie i co się dotąd w poważnych nawet zoologicznych dziełach powtarza. Mimo to jednak tak się one mocno pod jesień wypasają że całe ich ciało okrywa się grubą warstwą oleistego ciekłego tłuszczu. W każdym razie mięso z nich jest niesmaczne, przejęte mocnym zapachem rybnym. Główne ich pożywienie stanowią ryby i z tego powodu są szkodliwe dla rybnych gospodarstw; prócz tego jadają rozmaite robactwo wodne, ślimaki, żaby, raki i drobne ssące.

Prócz szczegółów charakterystycznych, wymienionych między cechami, wszystkie czaple mają szczególne i im tylko właściwe poduszeczki po bokach piersi i na łędźwiach; sato zgrubiałości skórne wskrós nabite gęstym żółtawym puchem, wystającym na zewnątrz nakształt bardzo delikatnej puchowej szczoteczki, i przejęte ciekłym oleistym tłuszczem. Przeznaczenie tego przyrządu dotąd jest nieznane, świeże jednak postrzeżenia panów JELSKIEGO i STOLZMANN niejakie na to rzucają światło. Podczas pobytu w Tumbezie p. STOLZMANN umył skrwawioną czaplę; okaz ten po wysuszeniu mocno poczerniał, straciwszy zupełnie naturalną popielatą niebieskawą barwę. Po potarcu poduszczechkami z czapli wziętymi barwa została przywróconą. Następnie powtórzono kilka prób podobnych z innymi czaplami, i pokazało się, że nawet białe czaple, tracące po umyciu gładkość i połysk upierzenia, odzyskują je tym sposobem. Nie ma więc teraz wątpliwości, że przyrząd ten jest przeznaczony do oczyszczania i odświeżania upierzenia, wystawionego często na powalanie i zamoczenie. Potrzeba teraz przeprowadzić obserwacje na żywych czaplach dla przekonania się, w jaki to one sposób wykonywają. P. JELSKI przypuszcza, że głowa i dziób ważną w tém rolę odbywać mogą, i że części te ciała pocierane o poduszeczki mogą następnie wszystkie zrujnowane pióra odświeżyć.

Gatunki tej rodziny znajdują się na całej kuli ziemskiej, nawet niektóre z nich szeroko są rozmieszczone; północne gatunki przed zimą na południe daleko się usuwają. Z pomiędzy gatunków europejskich znaczna część należy do fauny krajowej, lecz mała ilość się tu rozmnaża.

ARDEA.

Dziób znacznie od głowy dłuższy, prosty, ze szczytem od nasady zaokrąglonym. Nogi długie, wysoko nad przegubem obnażone; palec środkowy znacznie od skoku krótszy; szyja wysmukła, wkłó krótkimi piórami okryta. Jaja zielone.

241. *Ardea cinerea*. *Czapla siwa*.

Ardea cristata BRISS. Av. 5. p. 396. n. 2. tab. 35.

Ardea cinerea L. SN. XII. 1. p. 236. n. 11. — GM. LSN. XIII. 1. p. 627. n. 12 b. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 546. — PALL. Zoog. 2. p. 116. n. 246. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 24. n. 250. tab. 220. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 363. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 246. sp. 6. — BP. Consp. 2. p. 111. sp. 2.

Ardea major GM. LSN. XIII. 1. p. 627. n. 12.

Le Héron huppé BUFF. Ois. 7. p. 342. — Pl. enl. 755. 787.

Czapla siwego pióra MYŚL. Pr. — Czapla pospolita KLUK, JUNDZ. —

Czapla siwa JAR., TYZ. — Czapla zwyczajna WAGA.

Z wierzchu siwo popielata, od spodu biała; głowa biała, z szeroką czarną opaską przechodzącą ponad oczami, połączoną na czalu i przechodzącą w długie i wąskie czubek obwisły.

Palec środkowy blisko dwa razy krótszy od skoku; pazury krótkie, grube, mocno łukowate.

U starego samca głowa jest biała z czarną szeroką smugą, idącą ponad oczami i obejmującą cały tył głowy, z kąd wychodzi na czalu długi czubek utworzony z kilku cienkich piórek, między którymi dwa najdłuższe równowazkie do siedmiu cali dochodzą; białe pióra na wierzchu głowy podługowate, mogą się dowolnie wraz z całym czubem podnosić. Szyja perłowo biała, znaczona na przedniej stronie podługowatymi czarnymi dużymi plamkami, u samego zaś spodu pióra długie strzępiaste, zakończone wąskimi przedłużeniami, tworzą suty pęczek, na wzór brody zwieszony. Płaszcz popielaty, ozdobiony przez pióra płeców i barkowe, długie, strzępiaste w końcach rozpięchłe, jaśniejszego koloru, rozpościerające się obficie na tle ciemniejszym. Środek spodu czysto biały, boki popielate, długie pióra pachowe okrywające boki piersi czarne, także same pióra ciągną się po bokach brzucha między kolorami białym i popielatym. Lotki pierwszorzędne ciemne, czarniawo popielate; sterówki popielate. Dziób żółty, od nasady w większej połowie czerwono zafarbowany; naga skóra na przodzie oka ołowiano popielata; nogi szaro czerwone; tęczka żółta.

Roczniki mają krótsze piórka w czubie, kolor szyi ciemniej perłowy i mniej sute strzępiaste pióra grzbietowe.

U samicy białe pióra czołowe, śniado z przodu mniej więcej zafarbowane; czub bez wązko przedłużonych piórek; szyja po bokach i na tyle popielata; mniej sute strzępiaste pióra grzbietowe; po bokach piersi czarna przestrzeń pod pachami, dalej zaś po bokach brzucha mało czarnego koloru; reszta jak u samca.

Młodsze mają szyję mocniej popielatą i mniej sute ozdoby na grzbiecie.

Na młodych w pierwszym piérzu kolor popielaty brudniejszy; cały wierzch głowy popielaty, ciemniejszy na czubku; popielate boki głowy, boki i tył szyi; podgardle i sam przód szyi białe, ta ostatnia grubiej niż na starych centkowana, kolor tych centek bledszy, śniadawy, szczególnie ku dołowi; u spodu szyi pióra zwieszane krótsze, niestrzępiaste, popielate z białawą przez środek smugą; pióra pachowe śniade, z białymi smugami po środku; wyższa część piersi śniado strychowana, reszta spodu biała, na goleniach popielatawy kolor; skrzydła i ogon jak u starych. Dziób z wierzchu ciemno rogowy, od spodu podobnie jak nagie okolice oczów zielono żółtawy; nogi ciemno rogowe, zielonawo zafarbowane; tęczki siarczasto żółte.

Wymiary:

	♀	♂
Długość całkowita	935	1046
" po koniec nóg	1210	1293
" siagu	1600	1725
" ogona	180	200
" skrzydła złożonego	430	450
" dzioba od kąta	145	163
" " od nozdrzy	87	100
" skoku	145	166
" części obn. goleni	65	88
" palca środkowego	90	87
" pazura	15	17
" ksiuka	35	37
" pazura	17	17.

Wymiary jaj pojedynczych:

62 — 40; 57 — 40; 56 — 40; 73 — 47; 64 — 46 mm ¹⁾.

Mieszka w całej Europie aż po Drontheim w Szwecyi, w Azji północnej i środkowej i w Afryce północnej. U nas najpospolitsza; szczególnie przez lato i pod jesień wszędzie się pokazuje przy wodach. Przylatuje w początku Kwietnia lub nawet w ostatnich dniach Marca i zabawia, dopóki tylko może, to jest w niektóre lata jeszcze się ją spotyka do końca Listopada. Gnieździ się w niewielu miejscowościach, w ostatnich nawet latach opuściły wiele osad swoich, w skutku wycięcia drzew, na których miały swe gniazda. Obecnie znam kilka tylko takich czaplarni, a mianowicie w Płockiem w Skępem przy klasztorze Bernardynów i pod Czernicami o 2 mile od Przasnysza, na Podlasiu w Romanowie w ogrodzie, w Lubelskiem w Deblinie przy samym ogrodzie. Prócz tego znam jeszcze kilka gajów, gdzie się po kilka odosobnionych gniazd znajduje. W Augustowskiem nigdzie nie widziałem ich osad, lecz wiem od świadków naocznych o dwóch licznych osadach, to jest w Kowaleszczynie pod Tykocinem i w Urdominie między Kalwaryją a Sejnam; prócz tego w gubernii Grodzieńskiej o milę od Goniądza mają w gaju daleko większą osadę od wszystkich znajdujących się w Królestwie.

Ptako bardzo ostrożny, nigdy się na widoku podejść nieudający; w każdym razie tak baczny, że nawet podchodzony z za zasłony najczęściej się postrzeże i zawczasu ucieknie. Żywiąc się głównie rybami znaczne wyrządza szkody w zarybku. Prócz tego łowi żaby, myszy, raki i wodne rośnię, a szczególnie gąsienice szklarków.

Gnieździ się zawsze na wysokich drzewach; najczęściej na sosnach, olszach i dębach, niekiedy w towarzystwie bocianów i gawronów, a w krajach więcej południowych razem z innymi czaplami. Raz tylko znalazłem ję gniazdo na wyspie piaszczystej wśród Wisły, pod Puławami; było usłane na karpinie wyrzuconej na piasek i zawierało 2 jaja zasiedlane; zdaje się więc, że usadowiła się w tém miejscu w pośpiechu po stracie początku zniesienia. Pospolicie niesie 3 lub 4 jaja. Dzieci ję chętnie pospółstwo wybiera, co się także nie mało przyczynia do ciągłego ubywania ich osad.

242. *Ardea purpurea*. Czapla purpurowa.

Ardea cristata purpurascens BRISS. Av. 5. p. 424. n. 14. tab. 36. f. 2.
Ardea purpurea L. SN. XII. 1. p. 236. n. 10. — GM. LSN. XIII. 1. p. 626. n. 10. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 548. — PALL. Zoog. 2. p. 119. n. 246. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 63.

¹⁾ Dwa ostatnie niezwykłej wielkości ze zbioru p. BALDAMUSA.

- n. 251. tab. 221. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 246. sp. 7. — KEYS.
et BL. Wirbth. Eur. n. 362. — BP. Consp. 2. p. 113. sp. 9.
Ardea caspica S. G. GM. Itin. 2. p. 193. tab. 24.
Ardea an Botaurus major β. S. G. GM. Nov. Consp. Petrop. 15.
p. 482. n. 22. tab. 24. (juv.).
Ardea purpurata GM. LSN. XIII. 1. p. 641. n. 63. (juv.).
Ardea rufa SCOP. Ann. 1. n. 119. — GM. LSN. XIII. 1. p. 642.
n. 67. (juv.).
Ardea variegata SCOP. Ann. 1. n. 120.
Ardea monticola LA PEYR. Tabl. des Ois. p. 44.
Le Héron pourpré BUFF. Ois. 7. p. 442. — Pl. enl. 788.
Czapla purpura KLUK. — Czapla czerwona JUNDZ. — Czapla purpu-
rowa TYZ.

Na płaszczu oliwkowo popielata, na piersiach i brzuchu purpurowo rdzawa; wierzch głowy wraz z czubem czarny; szyja rdzawa, czarno plamista.

Nogi stosunkowo krótsze niż u poprzedzającej, ze znacznie dłuższymi palcami, środkowy wraz z pazurem dłuższy od skoku; pazury długie, słabo łukowate, u ksiuka mocniej zgięte.

Stary samiec ma wierzch głowy czarny z lekkim zielonawym połyskiem, na tyle długi wązki czubek jak u poprzedzającej, w którym dwa najdłuższe piórka równie są długie lecz jeszcze węższe niż u tamtej; policzki i boki szyi rdzawo rude, podgardle białe, a przód szyi płowy, popod okiem czarna kręsa do czalu skierowana, od tej przed uchem wychodzi druga, ciągnąca się bokiem szyi przez całą jej długość, na przódzie zaś szyi czarniawo brunatne, wązkie płomyki; kark od góry czarny, od dołu koloru płaszcza, który jest popielaty, rudawo mniej więcej pociągnięty. Podobnie jak u czapli siwej suty pęk wązkich piórek płowych, miejscami brunatno i rdzawo plamistych; strzępiaste zaś końce barkówek, rozpościerające się na niższej części grzbietu, miejscami są ceglaste, miejscami płowe. Cały spód wraz z bokami purpurowo rdzawy, ciemny, miejscami czarno plamisty; lotki pierwszorzędne czarniawe, sterówki ciemno popielate. Dziób i naga część głowy żółte; tęczce pomarańczowe; boczna strona nóg i palce zielonawo rogowe, część nieupierzona nad przegubem i wewnętrzna strona skoków żółtawe; pazury czarniawo rogowe.

Samica różni się od samca brakiem wązko przedłużonych piórek w czubie; bledszy ma kolor boków głowy i szyi; mniej sute ozdobne barkówki; głównie zaś odznacza ją kolor piersi i brzucha, płowy ze rdzawym miejscami pomieszany i czarniawo plamisty; tylna strona wyższej części karku brudno rdzawa, pióra pachowe znacznie bledsze niż u samca; boki oliwkowo popielate, pokrywy podogonowe białawe, czarniawo i rudawo poplamione.

Młoda w pierwszym piérzu zupełnie odmienna, ma czoło czarniawo brunatne, dalej wierzch głowy rdzawy z czubkiem tak krótkim jak u samicy; gardziel białą; szyję rudą, ciemniejszą od tyłu; płową od przodu, w niższej połowie brunatno płomykowaną; płaszcz rudy,

brunatno plamisty; cały spód płowy. Lotki pierwszorzędne czarniawe; ogon rdzawy. Dziób z wierzchu w większej części czarniawo rogowy; nagie okolice oczów i tęczce blado żółte.

U ptaka rocznego na płaszczu przemaga kolor szary, zajmujący także w bledszym odcieniu cały kark do połowy wysokości; na pokrywach skrzydłowych brzegi płowe i plamy rdzawe; piersi i brzuch rudawo płowe, z bardzo małym przymieszanym rdzawego; na spodzie szyi piórka już zastrzone, lecz o wiele krótsze niż u starych; podobnie znajdują się już na grzbiecie barkówki strzępiaste, lecz mniej sute niż na starych. W tej odzieży samca odznaczają dwa piórka w czubie wązkie, o 2 cale od innych dłuższe. Po kilku dopiero zmianach obie płcie przybierają doskonałe kolory i ozdoby.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	373	370
" ogona	120	125
" dzioba od kąta ust	140	155
" " od nozdrzy	100	110
" skoku	115	135
" części obnaż. goleni	60	50
" palca środkowego	97	106
" pazura	25	27
" ksiuka	45	48
" pazura	31	34.

Jaj zieloność cokolwiek czystsza i jednostajniejsza niż na jach poprzedzającej.

Wymiary jaj pojedynczych:

58 — 43; 56 — 43; 54 — 41; 56 — 40½; 58 — 40.

Ojczyzną tej czapli jest Europa wschodnia, Azja zachodnia i Afryka; na północ posuwa się tylko do 55°. Najpospolitsza w okolicach morza Kaspijskiego i Czarnego; znajduje się także dosyć obficie w Węgrzech, nie mniej w niektórych okolicach Galicji wschodniej, gdzie się wywodzi; w Królestwie zaś Polskim jest ptakiem przypadkowo zalatującym, w ogóle stare bardzo rzadko się tu pokazują, częściej młode pod jesień; w niektóre nawet lata obficie nalatują, jak tego mieliśmy przykłady w roku 1844 i 1851, w których były równie prawie pospolite jak poprzedzające i długo się je przez całą jesień spotykało wszędzie ponad wodami w Lubelskiem, w Sandomierskiem i w Mazowszu; w innych latach za mojej pamięci były albo bardzo rzadkie, albo częściej wcale niepostrzegane.

Czapla ta jest mniej ostrożna i przezorna niż siwa, i tém się głównie od tamtej różni obyczajowo, że więcej przesiaduje skrycie między trzcinami i zarostami, niż w miejscach otwartych. Gnieździ się także gromadnie, po trzcinakach i zarostach przy wielkich stawach i zalewach; gniazda zakłada na krzakach olszowych, łozowych i na kępach wylamaną trzciną, a rzadko na wysokich drzewach. Mniej używa do budowy suchych gałęzi, lecz więcej trzcin; środek wyściela liśniami trzcin, tatarakiem i suchą trawą. Niesie 3 lub 4 jaja. Zresztą sposób życia i obyczaje wspólne ma z poprzedzającą.

243. *Ardea egretta*. Czapla biała.

Ardea candida BRISS. Av. 5. p. 428. n. 15.

Ardea alba L. SN. XII. 1. p. 239. n. 24. — GM. LSN. XII. 1. p. 639.
n. 24. — PALL. Zoog. 2. p. 120. n. 247.

Ardea egretta TEMM. Man. d'Orn. 2. p. 572. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 550. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 85. n. 252. tab. 222. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 247. sp. 8.

Ardea egrettoidea S. G. GM. Itin. 2. p. 193. tab. 25.

Herodias alba GRAY.

Egretta alba KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 364. — BP. Consp. 2. p. 114. sp. 2.

Le Héron blanc BUFF. Ois. 7. p. 365. — PL. enl. 886.

Czapla białego pióra MYŚL. PT. — Czapla biała z żółtym dzióbem KLUK. — Czapla egretta JUNDŹ. — Czapla forga TYZ.

Biała, bezczubna, dziób żółty, nogi czarne.

Nogi bardzo długie, palce mierne, środkowy bez pazura dwa razy krótszy od skoku, pazury mierne, słabo łukowate.

U starego ptaka dziób zielonawo żółty, z samym końcem ciemno rogowym, naga skóra przed okiem zielonawa, tęczą żółta, nogi czarniawe, niekiedy w zielonawy wpadające. Na wierzchu głowy ma piórka długie, lecz nietworzące odstającego czuba; u spodu szyi pióra dłuższe, obwisłe, lecz bez przedłużenia właściwych dwóm poprzedzającym gatunkom. Za jedyną ozdobę dostają z wiosny kilka długich strzępiastych barkówek, mających w całej długości cieniutkie rzadko odosobnione chorągiewki na wzór pawich pokryw ogonowych, które u samca poza ogon wystają; u samicy są krótsze. Na jesień tracą te barkówki.

Młode pierwszoletnie różnią się tylko od jesiennych czarnym kolorem dzioba, przechodzącym stopniowo na ciemno rogowy, i bledszą żółcią tęczą. W trzecim dopiero roku barkówki ozdobne dorastają właściwej długości.

Wymiary:

Długość skrzydła złożonego	455	♂ juv. z pod Łomży.
" ogona	180	
" dzioba od kąta ust	175	
" " od nozdrzy	115	
" skoku	200	
" części obn. goleń	135	
" palca środkowego	92	
" pazura	23	
" ksiuka	30	
" pazura	27.	

Jaja o tle bledszem niż u czapli popielatej.

Wymiary jaj:

64 — 44; 64 — 45; 57 — 44; 52 — 41.

Piękna ta czapla mieszka w południowej Europie i w północnej Afryce; bardzo pospolita w okolicach morza Czarnego, to jest: nad Donem, Dunajem, a w części nad Dniestrem, w Turcyi, Grecyi, w Węgrzech. Przypadkowo tylko się pojawia, pojedynczo, lub w małych stadkach z kilku sztuk złożonych w okolicach południowych Królestwa Polskiego, a mianowicie w Lubelskiem, na Podlasiu i w Sandomierskiem; zalatywania dalej ku północy jedynie tylko przedstawia przykład okaz ubity w r. 1861 pod Łomżą i dostawiony przez P. RUCZA Gabinetowi Warszawskiemu. W ogóle u nas rzadsza od czapli pur-

purowej; także w końcu lata zalatuje i zwykle po kilka dni lub nawet tygodni na miejscu zabawia.

Bardzo ostrożna i przezorna; z wielką trudnością przychodzi ją podejść na strzał, nawet między zaroślami lub trzciną. Według PALLASA ma się głównie żywić żabami. Gnieździ się gromadnie po drzewach nadwodnych, w zaroślach po niskich krzakach lub po kępach i grondach, wśród rozległych trzcinaków, gdzie gniazda tuż jedne przy drugich zakładają. Robią je z suchych gałęzi i trzciny. Jaj noszą 3 lub 4.

Strzępiaste barkówki samców bardzo są poszukiwane na kity ozdobne, które dotąd są na Wschodzie oznaką wysokiego dostojenstwa i wysoko cenione; dawniej bywały i w Europie używane za ozdoby rycerskie i płci pięknej.

244. *Ardea garzetta*. Czapla nadobna.

Egretta BRISS. AV. 5. p. 431. n. 16.

Ardea garzetta L. SN. XII. 1. p. 237. n. 13. — GM. LSN. XIII. 1. p. 628. n. 13. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 552. — PALL. Zoog. 2. p. 122. n. 248. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 101. n. 253. tab. 223. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 248. sp. 10.

Ardea nivea S. G. GM. Nov. Comp. Petrop. 15. p. 458. tab. 17.

Herodias garzetta BOIE.

Egretta garzetta BP. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 366.

Garzetta egretta BP. Consp. 2. p. 118. n. 1.

L'Aigrette BUFF. Ois. 7. p. 372. tab. 20.

Czapla garceta JUNDŹ. — Czapla nadobna TYZ.

Biała, czubata, z pękiem długich piórek u spodu szyi; dziób i nogi czarne.

Nogi długie, palce mierne; skok blisko dwa razy dłuższy od środkowego bez pazura; pazury krótkie, grube, słabo łukowate.

Dziób u starego ptaka rogowo czarny, szczeka dolna przy nasadzie od spodu żółto zielonawa; naga skóra przed oczami zielonawa; tęczę żółte; nogi czarne z palcami zielonawymi. Kolor całego upierzenia czysto biały, u samca na tyle głowy czubek z dwóch wąskich długich obwisłych piórek; u spodu szyi pęk suty z piór wąskich, mocno przedłużonych; barkówki podobnie jak u poprzedzającej strzępiaste, lecz o delikatniejszych i stosunkowo dłuższych promieniach, w końcu zaś ku górze zagięte; liczniejsze są niż u tamtej, tworzą suty pęczek do końca skrzydeł sięgający.

Samica nie ma przedłużonych piórek czubowych, mniej długą brodę u spodu szyi i mniej sute barkówki.

Młode w pierwszym piérzu bezczubne, nie mają ani zwieszzonego pęczka pod szyją, ani strzępiastych barkówek; naga skóra przed oczami czarna, podobnie jak całe nogi z palcami. W drugim roku dostają ozdobnych piórek, które dopiero w trzecim dorastają do właściwej długości.

Wymiary:

	♂	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	300	270	283
„ ogona	110	105	110
„ dzioba od kąta ust	105	100	109
„ „ od nozdrzy	76	73	76
„ skoku	115	103	112
„ palca środkowego	64	57	53
„ pazura	12	12	12
„ ksiuka	27	27	27
„ pazura	14	16	17
„ części obnaż. goleni	60	55	60
„ piórek czubowych	155	142	—

Jaja mają zieloność bledszą niż na jajach czapli purpurowej, wpadającą w kolor siwawy.

Wymiary jaj:

45—33; 44—33; 43—35; 44 $\frac{1}{2}$ —33; 48—35; 46—34 $\frac{1}{2}$ ¹⁾.

Mieszka w Europie południowej, a szczególnie na Wschodzie, w Afryce i w Azji zachodniej i południowej; pospolita przy ujściu Dunaju i Dniestru, w Turcji, Grecji, w Węgrzech, we Włoszech; rzadko bardzo zalatuje do krajów środkowej Europy. U nas jeszcze rzadsza od poprzedzającej, wiem tylko bowiem o dwóch wypadkach pokazania się jej w kraju za mojej pamięci, to jest o ubitej pod Dęblinem przy ujściu Wieprza do Wisły, i drugiej w Augustowskiem nad rzeką Bobrą z pomiędzy pięciu, które się tam razem pokazały.

Gnieździ się najczęściej w towarzystwie ślepowronów lub innych gatunków, po drzewach i krzakach nadwodnych; BALDAMUS na Bagnie Białym w Węgrzech widział gnieźdzące się razem na wierzbach z czaplami siwymi, ślepowronami, modronosami i kormoranami małymi, gdzie na niektórych drzewach miały gniazda wszystkie pięć gatunków w następującym porządku: Czaple siwe najniższej dla kruchości gałęzi, przy nich ślepowrony, które często urządziły gniazda po brzegach tamtej, garzety wyżej po gałęziach poziomo pochylonych, a modronosy i kormorany najwyżej. Gniazda podobne do innych gatunków. Ilość jaj 3 lub 4. Pióra barkowe i z czuba używane są także do ozdób.

B U P H U S.

Dziób dość szczupły, dłuższy od głowy, prosty, ze szczytem przy nasadzie lekko zaokrąglonym. Nogi mierne, szczupłe, nie wysoko nad przegubem obnażone; palce mierne, środkowy niewiele krótszy od skoku; szyja suto w koło upierzona i ztąd zdaje się być gruba. Jaja zielone.

245. *Buphus comatus*. *Czapla modronosa*.

Ardea comata PALL. Itin. 2. app. p. 715. n. 31. — Zoog. 2. p. 123. n. 249. — GM. LSN. XIII. 1. p. 632. n. 41. — NAUM. Vög.

¹⁾ Jaja z Węgier, prócz dwóch ostatnich z nad morza Kaspijskiego.

Deutschl. II. 9. p. 120. n. 254. tab. 224. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 254. sp. 23.

Ardea pumila LEPECH. Nov. Comp. Petrop. 14. 1. p. 502. n. 4.

Ardea castanea S. G. GM. Nov. Comp. Petrop. 15. p. 454. tab. 15. —

Itin. 3. p. 253. — GM. LSN. XIII. 1. p. 633. n. 46.

Ardea squaiotta GM. LSN. XIII. 1. p. 634. n. 47.

Ardea erythropus GM. LSN. XIII. 1. p. 634. n. 88.

Ardea Marsigli GM. LSN. XIII. 1. p. 637. n. 52.

Ardea Senegalensis GM. LSN. XIII. 1. p. 645. n. 82.

Ardea ralloides SCOP. Ann. 1. n. 121. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 557.

Ardea audax LA PEYR. Neue Schwed. Abh. 3. 106.

Buphus comata KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 368. — BP. Consp. 2.

p. 126. sp. 1.

Buphus castaneus CAB.

Czapla grzywiasta KLUK. — Czapla modronos JAR., Tyz.

Rudawa, z białymi skrzydłami i brzuchem, z sutym obwisłym czubem i strzępiastymi barkówkami, nasada dzioba modrawa.

Pazury miernie długie, słabo zakrzywione, u palca skrajnego krótki.

Stary samiec ma wierzch głowy z długim i sutym na tył obwisłym czubem, i tylną stronę szyi rudawą, upstrzoną czarniawymi strzechami opasującymi brzegi piór przez całą ich długość; w najdłuższych piórach czuba środku białe; boki szyi blade rudawe, a przód białawy; grzbiet światło kasztanowaty wraz ze strzępiastymi barkówkami, sięgającymi za koniec ogona, piórka te mają promyki długie, bardzo cienkie, o wiele gęściejsze niż u dwóch białych gatunków czapli; ogon i skrzydła białe, te ostatnie na pokrywach i łatkach przedramieniowych rudawo lekko zafarbowane; spód i upierzenie goleni białe; u spodu szyi pióra długie o obrzednich przy końcu promykach. Dziób przy nasadzie modry, w końcu rogowo czarniawy; naga skóra przed okiem zielonawo siwa; nogi zielonawo żółte; pazury od nasady żółtawe, z ciemnymi końcami palców; tęczka żółta.

Samica cokolwiek mniejsza, krótsze ma piórka w czubie i barkówki, a kolory mniej żywe.

Młoda w pierwszym piérzu nie ma odznaczonego czuba, lecz długie piórka na tyle głowy równo się układające z następnymi karku; wierzch głowy i tylnej strony karku szaro rudawy, na bokach głowy i szyi kolor rudawy, bledszy na przodzie, wszystkie zaś te części strychowane brunatnymi brzeżkami piór; gardziel czysto biała i sam przód szyi nieplamiste; plecy szaro brunatne, na bocznych barkówkach rudawe przez środek plamy; pokrywki skrzydłowe blade rudawe, gdzieś niegdzie brunatno poplamione; lotki białe, ostatnie przedramieniowe i końce skrajnych koloru pleców; sterówki białe, środkowe w końcach brunatnawo lekko pociągnięte; brzuch czysto biały; golenie białe rudawe. Szczeka wierzchnia brunatnawa, brzeg jej i spódnia żółto zielonawa; zielonawa naga przestrzeń przed okiem; tęczka blade żółta; nogi zielonawo szare.

Po pierwszej zmianie pierza dostają odzieży podobnej do rodziców, lecz jeszcze mniej pięknej, czub i barkówki są krótsze. Po drugim wypierzeniu wszystkie ozdoby są już należycie wykształcone.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	230	215
ogona	80	76
" dzioba od kąta ust	85	74
" " od nozdrzy	58	55
" skoku	64	63
" części obnażonej goleni	25	18
" palca środkowego	56	51
" pazura	15	14
" ksiuka	25	24
" pazura	16	17.

Jaja jedne przedstawiają zieloność tak mocną jak na jajach ślepowrona, inne cokolwiek bledszą.

Wymiary:

42 — 28; 41 — 28; 38 — 28; 38 — 27; 37 — 28; 41 — 29; 39 1/2 — 28 mm ¹⁾.

Gatunek ten w żadnym z trzech rodzajów europejskich pomieścić się nie daje, pomimo bowiem, że z każdym z nich ma coś wspólnego, a mianowicie dziób i ozdobne barkówki czapli właściwych, szyję i nogi ślepowronów, a niektóre szczegóły ubarwienia, ogólnego kształtu i obyczajowe zbliżone do bąków, do żadnej z tych grup nie pasuje. Gdyby nie kolor jaj zielonawy i nie towarzyskość umieściłbym go między temi ostatnimi, lecz dla tych głównie powodów stawiam go osobno w rodzaju *Buphus*, gdzie mieści się także gatunek południowej Europy *Ardea russata* TEMM., u nas niepostrzegany, więcej do czapli właściwych zbliżony.

Mieszka w Europie południowej, a szczególnie w okolicach morza Czarnego i Kaspijskiego, w Turcji, Grecji, Węgrzech i Włoszech, zalatuje nie rzadko do Francji południowej i Niemiec południowych, w Niemczech środkowych rzadki, lecz częściej się trafia w Holandii. W Afryce daleko się na południe rozciąga. U nas tak rzadka jak poprzedzająca, wiem jednak o ubiciu kilku okazów w Lubelskiem. Do Galicji wschodniej częściej zalatuje, jak o tém świadczą liczne okazy w Muzeum DZIEDUSZYCKICH we Lwowie, bite w latach 1863, 1866, 1873 i 1879. Hr. DZIEDUSZYCKI w Katalogu tegoż Muzeum powiada, że przez kilka tygodni stadko ich bawiło na stawach Markopolskim, Ratyckim i Pieniackim.

Przebywa głównie po trzcinach i zaroślach nadwodnych. Żywi się drobnymi rybami, robakami i owadami. Niezbyt ostrożna. Gnieździ się gromadnie, często w towarzystwie innych gatunków, po drzewach, krzakach i kępach między trzciną. Gniazdo z gałązek i trzciny. Jaj niesie 3 lub 4.

NYCTICORAX.

Dziób silny, zaledwie dłuższy od głowy, ze szczęką mniej więcej nachyloną; szczyt od nasady wyniesiony, wypukło zaokrąglony. Nogi mierne, dość silne, nie wysoko nad przegubem obna-

¹⁾ Wszystkie z Węgier, prócz ostatniego z nad morza Kaspijskiego.

żone; palec środkowy bez pazura mało od skoku krótszy; szyja mniej wysmukła, wkoło suto odziana i przez to grubsza. Oko wielkie. Jaja zielone.

246. *Nycticorax europaeus*. Ślepowron.

Nycticorax BELL. AV. 44. — BRISS. AV. 5. p. 493. n. 45.

Ardea nycticorax L. SN. XII. 1. p. 235. n. 9. — GM. LSN. XIII. 1. p. 624. n. 9. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 556. — PALL. Zoog. 2. p. 126. n. 251. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 139. n. 255. tab. 225. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 256. sp. 25.

Ardea grisea L. SN. XII. 1. p. 239. n. 22. (*juv.*). — GM. LSN. XIII. 1. p. 625. n. 9. b.

Scotaeus nycticorax KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 372.

Nycticorax europaeus STEPH.

Nycticorax grisea BP. Cons. 2. p. 140. sp. 4.

Le Bihoreau BUFF. Ois. 7. p. 435. tab. 22. — PL. enl. 758 (*ad.*) 759 (*juv.*).

Czapla nocnik KLUK. — Czapla nocna JUNDZ. — Czapla ślepowron właściwy TYZ. — Czapla ślepowron WAGA.

Perłowo popielaty, na wierzchu głowy i plecach czarno zielony; na przodzie szyi i brzuchu biały; czubek o trzech białych piórkach.

Na starym ptaku kolor wierzchu głowy wraz z tylną stroną wyższej części karku i pleców i z barkówkami czarny, z mocnym połyskiem metalicznym zielonym, zmieniającym się cokolwiek pod pewnemi nachyleniami do światła na szafirowy i fioletowy; wązki brzeżek na przodzie czoła, wązka brew nad okiem, podgardle, cała przednia strona szyi i cały spód białe; boki szyi popielato perłowe, blade; skrzydła i ogon popielato perłowe, ciemniejsze i wszędzie jednostajne; na tyle głowy długi wysmukły czubek, złożony z trzech piórek białych rynienkowatych, zachodzących na siebie w ten sposób, że zdaje się być z pojedynczego pióra utworzonym; czubek ten nie jest obwisły jak u innych czapli, lecz prosto i sztywnie sterczący, lub nawet cokolwiek w górę zagięty; u starych bardzo sameców dochodzi do 9 1/2 cali długości; same końce piórek są czarniawe, przez co widać, gdzie się które kończy. Ptak może dowolnie czubek ten do góry nastawiać, w takim razie rozsuwają się piórka go składające. Dziób czarny; naga skóra przed okiem czarno zielonawa; tęcza pasowa; nogi zielonawo żółte.

Samica cokolwiek mniejsza, krótszy ma czubek, zresztą niczem nie różni się od samca.

Młody w pierwszym piórze ma tło wierzchu głowy, karku i płaszcza szarawo brunatne, upstrzone rudawymi plamami, wązkiemi i długimi na głowie i karku, szerszymi pędzelkowatymi na grzbiecie, największymi tego samego kształtu na pokrywach skrzydłowych; na końcach nadlotek i wszystkich lotek plamy białe, na tych ostatnich przebiega się mocno popielaty kolor; boki szyi blade brunatne, rudawo

stosin, a na zewnętrznych stronach goleni subtelne poprószenie. Lotki pierwszorzędne popielato-czarniawe, blade rdzawemi pręgami nieregularnie wpoprzek znaczzone, na tych ostatnich brunatne drobne plamkowanie; sterówki rudawe, brunatno poplamione i poprószone. Wierzch głowy czarny, końce najdłuższych piór rudawo obwiedzione; pod okiem szeroki wąs czarniawy. Dziób z wierzchu brunatno rogowy, od spodu zielonawo-rogowy blade; naga skóra przed okiem zielonawa; tęcza blade żółta; nogi żółto zielone; pazury jasno rogowe, z białawymi końcami.

Samica niewiele większa, nieżem się w kolorystyce nie odznacza.

Pod jesień świeżo odziane mają czarniejszy wierzch głowy i kolor plam grzbietowych, inne plamy także są ciemniejsze; w końcu wiosny czarne przestrzenie brunatnieją, a inne odmiany blakną.

Młode w pierwszym piérzu zdają się być cokolwiek bledsze z powodu drobniejszej pstrocinizy, lecz żółtość tła jest żywsza; sposób zaś rozłożenia plam i ich kształty są prawie też same. Lotki pierwszorzędne są mocniej popielatym kolorem nalciałe, niż u starych; spód jest mocniej żółtawy, pióra podbrzusza z cienkimi brunatnymi po stosinie strychami; sterówki żółciejsze, subtelniej upstrzone; strona zewnętrzna goleni nieplamista; kolor plam na przodzie szyi przeważnie brunatny; dziób bledszy.

Wymiary:

	♂	♂	♀	♀
Długość całkowita	700	705	760	733
" siagu	1175	1150	1255	1220
" ogona	110	115	130	130
" skrzydła złożonego	330	310	340	325
" dzioba od kąta ust	93	98	103	100
" " od nozdrzy	48	50	47	50
" skoku	90	89	102	100
" części obnażonej goleni	29	25	30	28
" palca środkowego	90	91	88	90
" pazura	24	21	25	29
" ksiuka	36	40	51	43
" pazura	31	27	31	40

Piskleta puchowe bardzo brzydkie, puch na nich długi, rudawo rdzawy, tak rzadki, że naga skóra wszędzie przegląda.

Jaj barwa szara, słabo wpadająca w odcień zielonawy, żółtawy lub rdzawy; wszystkie te odmiany mało się na pierwszy rzut oka różnią. W każdym zniesieniu jednostajne.

Wymiary jaj jednego zniesienia:

59 1/2	— 40
59	— 39
56	— 40 1/2
55	— 42
55	— 39.

Wymiary jaj pojedynczych:

57 1/2 — 40; 56 — 38; 55 1/2 — 40; 52 — 37 1/2 mm.

Mieszka w Europie do Szwecji środkowej i w Azji północnej po Kamczatkę. U nas wszędzie pospolity; przylatuje w końcu Marca lub na początku

Kwietnia i bawi do końca Października; bywają nawet przykłady, że przypadkowo zostaje na zimę, co miałem sposobność stwierdzić na ptaku zimującym w Tuszowie pod Lublinem, gdzie przy ścieku wody z jednej sadzawki do drugiej przetrwał większą połowę zimy, z kądem można wnosić, że mógłby doczekać do wiosny. Przez cały czas pobytu trzyma się po zaroślach trzciny, sitowia i łoziny, pokrywających stawy, sadzawki, brzegi rzek, jezior, głębokie błota i bagna w pojedynczych parach; po większych zaś obszarach podobnych miejscowości przebywa w większej liczbie, lecz nigdzie nie znajduje się obficie i zawsze w odosobnieniu.

Obyczajowo znacznie się różni od czapli właściwych; ukrywa się bowiem po całych dniach w gąszczach błotnych, z kądem dowolnie rzadko kiedy za dnia wylatuje, dopiero po zachodzie słońca przelatuje z miejsca na miejsce i przez całą prawie noc jest w ruchu. Z wiosny zaraz po przybyciu wydaje osobliwy ryk godowy, który o pół mili przeszedł doskonale słyszeć można; za każdym razem zaczyna go głuchym huczeniem, wydającym się jakby pochodziło z wciągania w siebie powietrza, po czym dopiero następuje ów ryk kilka razy powtórzony. Pospolicie utrzymywano, że potężny ten głos wydając wsadza koniec dzioba w wodę; mniemaniu temu zaprzeczyli naturaliści, późniejsze jednak postrzeżenie hr. Wodzickiego zdaje się dawniejszą opinię potwierdzać. W czasie nocnych przelotów odzywa się od czasu do czasu tak samo zupełnie jak ślepowron, krótkim grubym głosem, który można naśladować przez zgłoskę ko, grubo i przeciągle wydaną, co pospółstwo gawronowi zwykle przypisuje. Jako ptak ukrywający się po gąszczach nie jest tak ostrożny i do podejścia trudny jak czaple, owszem przed psem pieszo wycieka, dopóki może, i dopiero w ostateczności wylatuje. Lot ma słabszy i mniej wytrzymały od czapli właściwych, nie wznosi się tak wysoko, ani też tak dalekich naraz przelotów nie odbywa. Po drzewach wysokich nie siada, lecz niekiedy wylazi po gałęziach na gęste krzaki, podobnie jak kurki. Postrzelony, dzielnie się psu broni odymając na siebie pióra i zasłaniając się dziobem ku niemu nastawionym, a zbytne zbliżenia się nieprzyjaciela odpiera uderzeniem prosto w oko; doświadczony też pies nie zbliża się do niego i z pewnej tylko odległości nacięra. Mniej jest szkodliwy dla ryb, gdyż żywi się najwięcej żabami, pijawkami, ślimakami i rozmaitymi owadami wodnymi, ptakom także młodym nie przepuszcza.

Gnieździ się na ziemi po kępach lub splawach, zawsze między gąszczami. Buduje gniazdo oryginalne i sztucznie urządzone z kawałków trzciny, sitowia lub skrzypin, które układa regularnie w ścisłe warstwy, skrzyżowane na sobie wzajemnie, tak tylko wysoko, aby na parę cali nad powierzchnię gruntu wystawało. Kontur takiego gniazda jest nieforemny, a górna powierzchnia zupełnie płaska. Świeże materyjały je składające, skutkiem fermentacji i wilgoci, czerpanej z podstawy, tak się z sobą zlepiają, że wkrótce tworzą jednolitą masę, doskonale się trzymającą przez cały czas wysiadywania i dorastania potomstwa. Rzadko kiedy mięsza materyjały wyżej wymienione, lecz zwykle całe gniazdo składa z jednostajnego. Niesie jaj 4 lub 5. Dzieci długo razem na gnieździe zostają, lecz skoro zaczynają w piórka porastać, rozlażą się po błocie i dopóty trzymają się w bliskości, póki nie uzdolnią się do lotu. Napadnięte w gnieździe przez psa lub innego nieprzyjaciela już się same bronią, rozdziawiając paszcze, sycząc i dziobami zagrażając, a chociaż uderzenia ich są jeszcze słabe, dziwaczna postawa i gwałtowne ruchy są zdolne odstraszyć.

Mięso ich podobnie, jak i czapline, niesmaczne i przejęte nieprzyjemnym zapachem.

248. *Botaurus minutus*. Bączek.

Ardeola BRISS. AV. 5. p. 497. n. 46.

Ardeola naevia BRISS. AV. 5. p. 500. n. 47. (juv.).

Ardea minuta L. SN. XII. 1. p. 240. n. 26. — Gm. LSN. XIII. 1. p. 646. n. 26. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 559. — PALL. Zoog. 2. p. 128. n. 252. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 194. n. 257. tab. 227. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 263. n. 38.

Ardea soloniensis Gm. LSN. XIII. 1. p. 637. n. 51. (ad.)

Ardea danubialis Gm. LSN. XIII. 1. p. 637. n. 53 (juv.).

Botaurus minutus BOÏÉ.

Ardeola minuta KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 369. — Bp. Cons. 2. p. 113. sp. 3.

Le Blongios de Suisse BUFF. Ois. 7. p. 395. — Pl. enl. 323.

Czapla bąk mały KLUK. — Czapla bąk bączek Tyz. — Czapla trzeinik WAGA. — Bączek gm.

Szarawo masłowaty, z wierzchem głowy i plecami czarnymi, zielono mieniącymi. Samica ciemniejsza, więcej rudawa, z plecami brunatnymi, płowo strychowanymi.

Kształt ogólny jak i części pojedynczych bardzo zbliżone do gatunku poprzedzającego, dziób tylko jest stosunkowo szczuplejszy, o węższym rozszerzeniu nasady szczytu; upierzenie goleni prawie do samego przegubu dochodzące.

Stary samiec ma wierzch głowy, grzbiet wraz z barkówkami, kuper, ogon i lotki czarne, ze słabym zielonym połyskiem metalicznym, prócz lotek pierwszorzędnych matowych i wpadających w popielatowo brunatny odcień; reszta upierzenia jest rudawo masłowata, jasna, lecz niejednostajna na różnych częściach ciała, a mianowicie: na bokach głowy i całej szyi mocno przeważa odcień popielato fioletowawy, boki podgardla białawe, pokrywy skrzydłowe blade rudawe, nadlotki więcej białawe, przy samem zgięciu skrzydła przestrzeń rdzawo brunatna, piersi, brzuch i golenie mocniej rudawe od podbrzusza i pokryw podogonowych. Pióra pachowe okrywające boki piersi brunatne, rudawo obwiedzione. Dziób wraz z nagą częścią przed okiem blade żółty, koniec szczęki rogowo brunatny; nogi żółtawo zielone z blade rogowymi pazurami; tęczą żółta.

Świeżo wypierzony pod jesień ma żywsze kolory, a mianowicie mocniejszy zielony połysk na czerności, kolor boków głowy i szyi szaro rudawy, wpadający w rdzawy ku tyłowi, pokrywy skrzydłowe i cały spód mocniej rudawe, na białawych nadlotkach przebiega popielatowy odcień.

U samicy wierzch głowy brunatno szary, grzbiet wraz z barkówkami brunatny, płowo wpodłuż strychowany przez jasne brzegi piór; boki szyi mocno rude, przechodzące w kolor rdzawy na tyle, od przodu szyja jaśniejsza z szeroką ciemniejszą smugą przez środek; pokrywy skrzydłowe, piersi i brzuch mocno rudawe, te ostatnie wraz z bokami upstrzone brunatnymi długimi płomykami; lotki łupkowo brunatne; sterówki brunatnawo czarne, rdzawe po brzegach. Reszta jak u samca.

U młodego w pierwszym piérzu czarne pióra wierzchu głowy rdzawo obrzeżone; na grzbiecie i barkówkach brunatno rdzawe z ru-

dawemi brzegami; pokrywy skrzydłowe rude, od przodu rdzawe, brunatno plamiste; boki głowy i szyi rudo rdzawe z brunatnymi od dołu plamami; przód szyi białawy z rudą brunatno upstrzoną smugą; sterówki czarne, rudawo obrzeżone; piersi, brzuch wraz z dalszymi częściami spodu i lotki jak u samicy; upierzenie goleni o wiele ciemniejsze, brunatno plamiste. Dziób z wierzchu i w końcu rogowo brunatny, po bokach i od spodu blade żółty; nogi jak u starych z pazurami ciemniejszymi; tęczą bladejsza.

Wymiary:

	♀	♀ juv.	♂	♂	♂
Długość po koniec ogona	396	384	384	384	385
" " " " " " " " " " " "	526	490	—	505	525
" " " " " " " " " " " "	540	530	542	550	570
" " " " " " " " " " " "	56	57	55	55	60
" " " " " " " " " " " "	145	145	—	153	152
" " " " " " " " " " " "	65	62	—	66	65
" " " " " " " " " " " "	39	35	—	37	35
" " " " " " " " " " " "	50	41	53	45	47
" " " " " " " " " " " "	38	40	37	42	38
" " " " " " " " " " " "	11	11	10	11	11
" " " " " " " " " " " "	22	19	18	17	20
" " " " " " " " " " " "	13	12	12	13	12.

Jaja czysto białe, lub słabo bardzo wpadające w zielono niebieskawy odcień, który po zbiorach z czasem niknie.

Wymiary:

36—25; 34—26; 33 1/2—25 1/2; 33—26; 37—26 1/2; 37—28; 35—26 mm.

Mieszka w Europie południowej i umiarkowanej i w całej prawie Afryce. U nas dosyć pospolity po mocno zarosłych stawach dużych i małych, nawet po sadzawkach, niemniej w obszernych trzcinakach i łożach nadrzecznych, po brzegach jezior i w zarosłach błotnych mocno zalanych. Wszędzie rozproszony w samotnych parach. Podobnie jak bąk we dnie ukrywa się po gąszczach i z tego powodu uważany jest za rzadszego, niż jest w istocie. Więcej od tamtego przesiaduje po gąszczach łąz lub innych krzaków i pedach trzcin, na które albo z lotu usiada, albo wpełzuje od dołu. Po zachodzie słońca zaczyna się przelatywać i przez całą noc jest ruchawy, oddala się nawet na błota sąsiednie. Latający podczas nocy odzywa się od czasu do czasu ker-ker-ker, a we dnie cicho się zachowuje. Żywi się głównie owadami i robactwem, chociaż łowi także drobne rybki, żaby i ikry. Po ziemi dość szybko wycieka i nie łatwo daje się do lotu wystraszyć.

Gniazda zakłada w głębi zarośli, albo na ziemi po kępach i placach bezpiecznych od zalewów, albo po gąszczach krzaków, niezbyt wysoko nad wodą; w braku zaś miejsce stosownych wylamuje pędy kilkunastu obok siebie rosnących trzin, które w ten sposób nagina, że tworzy z nich stosowną na gniazdo podpórę. Układa je z kawałków i liści trziny, tataraku i innych traw wodnych, bezkształtnie i płasko jak poprzedzający, w samym tylko środku cokolwiek zaklesnięte. Na krzakach przytwierdza doskonale materyjały, owijając je w kółko galezi i po parę razy zaginając. Jaj niesie od 3 do 6.

Tegocześni ornitologowie oddzielają rodzajowo bączka od baka, co dla fauny krajowej za zbytne uważam, w kształtach bowiem nie tak ważnego nie przedstawia, coby to usprawiedliwić mogło. Główna różnica w tym leży, że samica jest odmienna od samca, młode od obu; prócz tego jaja są innego koloru, dwa te jednak szczegóły nie mogą przeważać podobieństw, jakie te

dwie formy przedstawiają. Rzecz inna w ogólnym systemacie, gdzie podziały muszą być daleko więcej rozdrobnione, tak dla ułatwienia określania, jako też dla dokładniejszego wykazania skupień naturalnych i powinowactw.

RALLINAE. CHRÓSCIELE.

Dziób mierny lub dłuższy od głowy, prosty lub mniej więcej słabo schylony, ścięśniony, klinowaty; szczeka wierzchnia szeroko brózdowana, bróзда ta przebiega przez większą połowę długości dzioba, następnie zwęża się i niknie w pewnym jeszcze oddaleniu od końca; obie szczęki równe, szczyt w końcu słabo łukowaty, brodka podcięta, przez co końce obu razem się zbiegają.

Nozdrza poboczne, podługowate, wąskie, na przestrzał przebite, w brózdzie około połowy długości dzioba, błonką z wierzchu przymknięte.

Nogi mierne, dość silne, nad przegubem mniej więcej obnażone, czteropalcowe; palce szczupłe, mierne lub długie, wszystkie zupełnie wolne, krótkimi lub miernymi, słabo łukowatymi, ścięśnionymi i ostrymi pazurami opatrzone; ksiuk osadzony wyżej od innych na tyle, lecz ziemi końcem dotykający; obowie tarczowate.

Skrzydła mierne, szerokie, zaokrąglone; lotka 1a znacznie krótsza od następnych, 2a i 3a najdłuższa, 4a zaledwie od nich krótsza.

Ogon krótki, klinowaty, zaostrzony, o 12 sterówkach, od spodu pokrywami do końca przykryty.

Upierzenie gęste, sute, mniej więcej sprężyste, gładko na ciele leżące.

Jaja kształtu podłużnie jajowatego, stopniowo przechodzącego w eliptyczny; skorupa drobnoziarnista, gładka, miernie lub słabo połyskująca, bardzo słabo zielonawa do światła. Kolor tła błydy; pstroczna dosyć odmienna w gatunkach, zawsze podwójna, składa się albo z obrzednich mierniej wielkości plamek, mniej więcej zaokrąglonych lub nieregularnych, więcej zgromadzonych przy końcu grubszy, albo z plamek kręseczkowatych drobnych i białych, bardzo gęsto całą powierzchnię tak pokrywających, że tłumią kolor tła, jestto sposób upstrzenia przypominający jaja skowronków, świergotków i im podobnych, gdy pierwszy da się porównać z pstroczną na jajach dzierzb.

Ptaki rodzinę tę składające przebywają w gęstych trawach i zaroślach błotnistych lub mniej więcej głęboko wodą zalanych, przedstawiają też wiele przymiotów właściwych ptakom pływającym. Przy szczególnej chyżości i zwinności biegu pływać mogą tak dobrze jak ptaki wodne, a nawet w razie potrzeby zdolne są nurzać się i pewną przestrzeń pod wodą przepływać; najczęściej jednak w ten sposób z tego korzystają, że w razie danym zanurzwszy się całkowicie w wodzie i koniec tylko dzioba wytknąwszy, przylada liściu lub trawce przez długi czas mogą się ukrywać. Gatunkom żyjącym po głębokich wodach, długie palce wielką posługę wyświadcza; ptaki

te bowiem mogą bardzo zręcznie i lekko biegać po powierzchni wody, opierając się na liściach i łodygach chwastów wodnych, ścielących się pod wierzchem. Posiadają także możność siadania na gałęziach i wstępowania pod wierzchołki giętych krzaków, przeskakując od dołu z gałązki na gałązkę, z czego w razach pogoni niekiedy korzystają. Chodząc przód ciała przychylają, zadzierają ogon do góry, ciągle nim potrzasaając. Lot ich jest dosyć upośledzony, powolny i pracowity, chociaż dosyć lekki; z tego też powodu niechętnie się zrywają do lotu i póki tylko mogą, unykają pieszko po trawach i gąszczach; spędzone nie lecą daleko, lecz przeleciawszy nad samą ziemią ze zwieszonymi na dół nogami, wkrótce zapadają. Mimo to jednak są po większej części wędrowne i znaczne przestrzenie przelatywać muszą, niektóre morza nawet przebywają, jak to ma miejsce z gatunkami europejskimi.

Budowa ich ciała jest bardzo odpowiednia do wymienionych powyżej przymiotów. Ciało ich bowiem szczupłe, mocno jest ścięśnione z ramionami bardzo zbliżonymi; kość piersiowa (*Sternum*) podługowata i bardzo wąska, z niezbyt wystającym grzebieniem; miednica wąska, podługowata z osadami nóg bardzo zbliżonymi; tylna część ciała rozrośnięta, a mianowicie uda bardzo muskularne. Taka budowa jest bardzo dogodna do przemyskania się między gęstymi trawami i ciasnymi przejściami wśród najgęstszych zarośli łożowych, muskularność zaś tylnych części ciała, a nadewszystko nóg, jest niezbędnym warunkiem do ciągłego i szybkiego biegu.

Chociaż wszystkie prawie gatunki mieszkają w mniej więcej znacznych ilościach na niewielkich przestrzeniach, nie okazują żadnych towarzyskich skłonności, nie łączą się nigdy w stada, lecz zawsze w rozproszeniu przebywają. Żywność ich składa się z różnorodnych przedmiotów, wszystkie bowiem jadają zarówno rozmaite zwierzęce istoty, jakoto: owady, ślimaki, robaki itp., jako też liście i ziarna różnych roślin, a nawet wyłącznie zbożem żyć mogą. Okoliczność zaś, którą miałem sposobność sam zaobserwować i upewnić postrzeżeniami innych miłośników hodowli ptaków, że chrósciele, kokoszki i wodniki, chowane razem z drobnymi ptakami, zabijają je i pożerają, naprowadza mnie na domysł, że ptaki te na wolności mogą wyjadać pisklęta drobnych ptaków, legnących się na ziemi, w miejscach przez nie zamieszkałych. Oprócz tego znalazłem jeszcze w gardle zabitego chrósciała sporą jaszczurkę *Zootoca crocea* całkowicie połkniętą, co znowu dowodzi, że jadają drobne jaszczurki i żaby.

W ogóle sąto ptaki dosyć krzykliwe, różne ich gatunki wydają rozmaite wrzaskliwe i ostre głosy, zwykle nieproporcjonalnie silne i donośne, a w każdym razie bardzo charakterystyczne. Najwięcej odzywają się nocami.

Gnieźdzą się na ziemi w miejscach bezpiecznych od zalewów, wśród gęstej trawy lub u spodu krzaków. Gniazda ścielą z mniej więcej długich i szerokich traw suchych, które właściwym sobie sposobem po kilka razy od brzegów ku środkowi zaginają; sam środek takiego gniazda słabo bywa zakłębiony i niczem innem niewyścielany, lecz dość starannie wygładzony. Jaj znoszą od 8 do 14, które samice z pomocą samca wysiadują. Pisklęta puchem czarnym, gęstym i szczerinkowatym odziane, natychmiast po wykluciu się opuszczają gniazdo i matka wodzi je, dopóki nie podrosną, na sposób ptaków grzebiących, lecz nie trzyma ich przy sobie tak długo, jak tamte; najczęściej opuszcza je, skoro zaczną w pióra porastać, na długo przedtem, zanim są zdolne podlatywać; one zaś zaraz się rozpraszają.

U jednych samice niczem się nie różnią od samców, u innych odznaczają się pewnymi szczegółami, u innych zaś zupełnie są odmienne.

Młode w pierwszej odzieży zawsze coś cechuje.

Mięso ich najczęściej jest białe, zawsze miękkie, delikatne i włókniste, uważane za bardzo nikczemną zwierzyinę.

Z tego, co się o tych ptakach powiedziało, widocznie przedstawiają się ich zbliżenia w dwóch odległych od siebie kierunkach, to jest do ptaków pletwonogich i do ptaków grzebiących; przeważne jednak charaktery wskazują najwłaściwsze im miejsce w rzędzie brodzących wraz z długoszpunami

(*Parra*), łyskami (*Fulica*) i modrzykami (*Porphyrio*). LINNEUSZ, objawsz wszystkie w jednym rodzaju *Rallus*, umieścił je w końcu rzędu brodzących *Grallae* na przejściu do grzebiących *Gallinae*; CUVIER także przy końcu tegoż samego rzędu, lecz ze strony przeciwniej, bo na zetknięciu z rzędem pływających *Palmipedes*. W systemie ks. KAROLA BONAPARTEGO, podniesione do znaczenia rodziny, zostały pomieszczone w podrzędzie 2im *Alecto-rides*, to jest blisko środka rzędu. Dzisiejsi systematycy dzielą je na kilka rodzajów, z których niektóre przynajmniej są zbyteczne. Nasze cztery gatunki pomieszczone są w trzech rodzajach, zasadzających się głównie na różnicach w budowie dzioba i palców.

C R E X.

Dziób mierny lub krótszy od głowy, prosty, ze szczytem mniej więcej wzniesionym, klinem na czoło cokolwiek zachodzącym, w końcu zaś mocniej łukowatym niż u innych.

Palce mierne, z krótkimi, słabo łukowatymi i niezbyt ostrzemi pazurami; palec środkowy, wraz z pazurem wzięty, krótszy od skoku.

Upierzenie na całym ciele dość tęgie i sprężyste.

249. *Crex pratensis*. *Chróściel*.

Crex GESN. AV. 362.

Rallus crex L. SN. XII. 1. p. 261. n. 1. — GM. LSN. XIII. 1. p. 711. n. 1. — PALL. Zoog. 2. p. 153. n. 270. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 373. sp. 23.

Gallinula crex LATH. Ind. Orn. 2. p. 766. n. 1. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 636.

Crex pratensis BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 470. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 496. n. 266. tab. 236. — KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 297.

Le Rale de genet ou Roi des Cailles BUFF. Ois. 8. p. 146. tab. 12. — PL. enl. 750.

Chróściel szarego y lisowatego pióra MYŚL. PT. — Chróściel, derkacz, kaspar RZĄCZ. — Chróściel derkacz KLUK. — Chróściel pospolity JUNDŹ. — Chróściel łączny JAR., WODŹ. — Chróściel derkacz właściwy TYZ. — Chróściel derkacz WAGA. — Kiecak gm.

Z wierzchu płowo i czarniawo pstry, od spodu białe rudawy, z bokami brzucha rdzawo pręgowanymi, skrzydła rdzawe.

Stary samiec ma wszystkie pióra wierzchu całego ciała szarawo płowe, z czarniawo brunatnymi środkami, co tworzy bardzo gęste upstrzenie, drobne na głowie i karku, a coraz grubsze ku tyłowi; od nasady dzioba przechodzi ponad okiem szeroka popielata pręga, ku tyłowi głowy coraz więcej rozszerzona: szyja i całe piersi takimże samym popielatym kolorem mniej więcej pociągnięte; gardziel, środek brzucha i najdłuższe pokrywy podogonowe białe, barwę zaś całych boków i podbrzusza składają białe i rdzawe poprzeczne pręgi. Skrzydła rdzawe, na pokrywach białe mniej więcej poplamione; pokrywy

podskrzydłowe rdzawe, same zaś tylko szranki są białe. Dziób bruno tawo cielisty, ze szczęką dolną blado cielistą; nogi szarawo cieliste, z białawymi pazurami; tęcze orzechowe.

Samica różni się od samca zupełnym brakiem koloru popielatego na szyi i piersiach, który zastąpiony bywa przez kolor rudawy; smuga nawet nad okiem nie jest tak mocno popielata, a u niektórych także rudawa.

Młode w pierwszym piórze podobne są do samicy, na spodzie tylko ciała zamiast czystej białości mają lekki rudawy odcień. Nogi znacznie brudniejsze niż u starych.

Wymiary:

	♂	♂	♀
Długość całkowita	280	285	—
" siagu	500	470	—
" ogona	65	60	53
" skrzydła złożonego	149	140	134
" dzioba od kąta	27	29	24
" " od nozdrzy	11	11	10
" skoku	42	40	40
" palca środkowego	35	37	37
" pazura	6	7	5
" ksiuka	8	8	8
" pazura	4	4	4.

Pisklą podobne do małych kurek z tą różnicą, że puch nie jest tak czarny i wydaje się jakby był spłowiałym; w miarę podrastania ptaka znacznie blaknie; dziób czarniawy bez żadnych odmian, nogi ciemno popielate z pazurami białawo szarawymi; tęcza czarniawa. Gdy zacznie w piórka porastać, szczeka wierzchnia zmienia się na brunatną, a żuchwa na szaro cielistą. Ptak lotny ma nogi jaśniejsze.

Zwyczajny kształt jaj jest jajowaty, miernie podługny, koniec grubszy cokolwiek wyciągnięty i zeszczuplony, cieńszy znacznie dłuższy i szczuplejszy; bardzo rzadkie są odmiany do kształtu eliptycznego zbliżone. Tło białe, lekko pociągnięte kolorem albo różowym, albo żółtawym albo żółtawo zielonawym. Pstroczna składa się z bledszych plam fioletowo popielatych lub różowych, i powierzchniowych ceglanych, mniej więcej ciemnych; powszechnie plamy są niezbyt gęsto zgromadzone w końcu grubszym, a obrzednio po reszcie powierzchni rozmieszczone, te ostatnie zwykle są już drobniejsze. Plamy są nieregularne i albo podługowate, jakby od pociągnięcia pędzla pochodzące, albo mniej więcej zaokrąglone, to jest tworzące kropki i kropki. Trafiają się niekiedy wyjątkowe egzemplarze drobnymi kropkami gęsto po całej powierzchni posiane. Zniesienia całe przedstawiają zawsze kolor tła i sposób upstrzenia mniej więcej jednostajny.

Wymiary jaj pojedynczych z kilku zniesień:

39—27; 38—28; 38—27½; 37½—25; 37—28; 36—27½; 36—26½; 36—25; 35—27½; 35—26.

Chróściel mieszka w Europie z wyjątkiem tylko krajów daleko na północy położonych, w Afryce północnej i w znacznej części Azji; w Syberii według PALLASA rozciąga się tylko po Lenę. Z północy na zimę odlatuje

W Królestwie Polskiem wszędzie bardzo pospolity, lecz nie wszędzie równie obficie się znajduje. Zaczyna się u nas pokazywać w pierwszych dniach Maja, w najpóźniejsze zaś wiosny około 10 t. m., a przed samym końcem Października ostatecznie nas opuszcza; zdaje się jednak, że ptaki tutejsze wynoszą się wcześniej, a spotykane później są wędrującymi z północy. Trzyma się przez całą wiosnę i początek lata w łąkach bujną trawą zarosniętych i mieszczących na sobie mniej więcej zarosli łożowych lub innych krzaków, w miejscach więcej suchych niż mokrych; przebywające wśród wielkich błot, obierają zawsze miejsca wyższe, niezbyt błotniste i zalane; prócz tego znaczna ich liczba osiedla się po polach w bujnych i gęstych zbożach i w roślinach pastewnych. Przy końcu lata i w jesieni wynoszą się po większej części z łąk w pola, to jest w kartofle, w zboża i ściernie, pod koniec zaś pobytu najczęściej się je spotyka po chróściach polnych.

Ptak ten powszechnie jest znany, szczególnie zaś zwraca nań uwagę głos osobliwy i charakterystyczny, który przez całą wiosnę i znaczną część lata niezmordowanie wydaje. Jestto mocne i monotonne skrzeczenie, dające się przez zgłoskę der-der naśladować; takie skrzeknięcie dwa razy po sobie w pewnych miarowych przestankach ciągle powtarzane, cały jego śpiew wiosenny stanowi. W nocy jest najkrzykliwszy, zaczawszy bowiem od zachodu słońca krzycze bez przerwy do rana, dalej zaś aż ku południowi z pewnymi przestankami się odzywa; w samo południe zwykle wszystkie się uciszają, dopiero około godziny 3ej rozpoczynają z podobnemi odpoczynkami jak przed południem. Po deszczu w każdej porze dnia tak są krzykliwe jak w nocy.

Ponieważ trzyma się w miejscach suchych i mniej wilgotnych, łatwiej nierównie zagnieć go do lotu niż następne gatunki, zawsze jednak robi to niechętnie i pty umyka pieszo, póki tylko może. Tropiony przez psa nigdy długo w prostym kierunku nie uchodzi, lecz kręcąc się na wszystkie strony i wracając ciągle w tóż same tropy, bałamuci poszukiwania. Najczęściej stara się w krzakach szukać schronienia; a natrafiwszy na rowy lub głębokie strugi wpływ je przebywa. Niekiedy znudzony długą pogonią i silnie w ciasnym miejscu natarty, skrzeknie, zanim się poderwie. A prawie zawsze tropiony w godzinach krzyczenia, nie może się wstrzymać od tego, jeżeli zdoła się cokolwiek oddalić; niewstrzeżliwość ta właśnie często go gubi.

Gatunek ten przy zwykłych zwierzęcych pokarmach więcej jada ziarn zbożowych niż inne, szczególnie po żniwach, gdy w polach przebywa. Na tymto głównie ptaku postrzegłem instynktu drapieżne; puszczone bowiem razem z drobnymi ptaszkami na stancję, łowiły je podstępnie, mordowały i szarpając na sztuki pożerały. W jednym zabitym znalazłem jaszczurkę, a pewien wiarogodny myśliwy opowiadał mi, że widział w łacie samca niosącego dużą jaszczurkę, samica przybiegła do niego, chwyciła ją za ogon i pty oboje szarpały, póki ję nie rozerwały.

Gnieździ się w gęstej trawie lub w zbożu, przy łąd bryle, kępie albo innej nierówności, często u spodu krzaka lub karpiny. Gniazdo ściele jeszcze prostsze od gatunków następnych, używa bowiem do budowy suchych traw krótszych i drobniejszych, które w miejscu stosownem układa na sposób następującym podobny, niezem innem wewnątrz nie wyszczelając; po wyjęciu z miejsca łatwo się ono rozsypuje.

Mięso chróściela jest najbielsze z pomiędzy krajowych gatunków, i za lepsze od tamtych uchodzi, a mianowicie gdy pod jesień okryje się grubą warstwą delikatnego tłuszczu.

RALLUS.

Dziób znacznie dłuższy od głowy, słabo od połowy łukowaty; bródka większą połowę przebiega; szczyt zaokrąglony.

Nogi silne, palce długie, środkowy bez pazura dłuższy od skoku; pazury łukowate, mocno ściśnione i ostre. Upierzenie na wierzchu ciała bardzo miękkie, jedwabiste.

250. *Rallus aquaticus*. *Wodnik*.

Rallus aquaticus ALDR. Orn. 3. p. 455. — BRISS. Av. 5. p. 151. n. 1. — L. SN. XII. 1. p. 262. n. 2. — GM. LSN. XIII. 1. 712. n. 2. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 632. — PALL. Zoog. 2. p. 153. n. 271. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 472. n. 265. tab. 235. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 301. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 364. sp. 1.

Le Râle d'eau BUFF. Ois. 8. p. 154. tab. 13. — PL. enl. 749.

Chróściel burego pióra MYŚL. Pt. — Chróściel wodnik wielki KLUK. — Chróściel wodny JUNDZ., WAGA. — Chróściel zielonawy JAR. — Chróściel wodnik TYZ.

Z wierzchu oliwkowy, czarniawo pstry, od spodu ołowiasto popielaty, boki brzucha czarno i biało pręgowane.

Stary ptak ma wierzch głowy i całego ciała oliwkowy, ze środkami wszystkich piór czarniawymi, co tworzy gęste upstrzenie drobne i niewyraźne na wierzchu głowy i karku, coraz grubsze ku tyłowi. Boki głowy, szyja i piersi ołowiasto popielate; podgardle mniej więcej białawe, a spodnia część piersi białymi końcówkami piór drobno poproszona; środek brzucha, podbrzusza i środkowe pokrywy podogonowe rudawe, boki zaś brzucha i podbrzusza czarne, białe w poprzek pręgowane, pręgi te ku środkowi ciała przechodzą w kolor rudawy; środkowe pokrywy podogonowe białe. Lotki ciemno oliwkowe; pokrywy podskrzydłowe oliwkowe, białawo pstre, szrank białe. Dziób cynobrowo czerwony ze szczytem i końcem brunatno rogowym; nogi zielonawo cieliste, z pazurami rogowymi; tęczce ciemno czerwone.

Samica niezem się nie różni.

Piskłę puchowe czarne; rozróżnić je można od pisklęcia kurki po większych wymiarach, po większych nogach, a mianowicie dłuższych palcach i po białawych plamach na uszach. Dziób ma czarny,* przy nasadzie przepasany cielistą pręgą, przy końcu ma także przepaskę blade zielonawą; nasada szczęki wierzchniej brudno czerwona. Nogi czarniawe, pazurki światlejsze.

Ptak w pierwszym piérzu różni się głównie od starego brakiem popielatego koloru na przodzie ciała i głowie, który zastępuje wszędzie oliwkowy, rudawo nieznacznie plamisty; na gardzieli większa przestrzeń biaława, boki brzucha ciemno oliwkowe, rudawo pręgowane; środek brzucha szarawo rudy. Dziób bez śladu czerwoności, nogi ciemniejsze.

Wymiary:

	♀	♂	♂	♀
Długość całkowita	270	310	293	263
„ siągu	370	412	395	372

Ptaki krajowe. Tom II.

	♀	♂	♂	♀
Długość ogona	55	55	58	57
" skrzydła złożonego	100	123	120	110
" dzioba od kąta	44	49	47	38
" " od nozdrzy	26	28	29	24
" skoku	40	48	42	40
" części obnaż. goleni	10	15	11	11
" palca środkowego	40	48	46	40
" pazura	8	9	10	9
" kciuka	12	13	11	12
" pazura	5	5	5	5.

Jaja tak są podobne do chróścielowych, iż nie podobna ich różnić, i przedstawiają wszystkie prawie odmiany tamtym właściwe; najczęściej są na tle blade różowem upstrzone kropkami i kropkami ceglastymi lub rdzawymi, gęściej przy końcu grubszy, a obrzednio po reszcie powierzchni. Niekiedy bywają tak białe, jak się u chróściela nie trafiają.

Wymiary jaj pojedynczych z trzech zniesień:

40 — 26; 38 — 26; 38 — 27; 36 — 27; 35 — 25 1/2; 35 — 24; 34 — 26; 33 — 25.

Mieszka w Europie i w Azji północnej; na północ posuwa się o wiele dalej od chróściela, a nawet zimuje w krajach północnych, co jest jedynym przykładem w rzedzie ptaków brodzących. THIENEMANN w opisie podróży do Islandyi (*Reise nach Island*) powiada, że ptak ten znany tam pod nazwiskiem *Kelda-Swin* (błotna świnka), całą zimę zostaje, kryjąc się w norach w śniegu wygrzebanych, około licznych ciepłych źródeł, tej wyspie właściwych. W Królestwie Polskiem jest pospolity, mniej jednak rozpowszechniony od chróściela, a z powodu przebywania w miejscach trudno dostępnych, zdaje się być o wiele rzadszym, niżeli jest w istocie. Znajduje się bowiem wszędzie po kraju na mocno zalanych i topkich błotach rozległych, w gęstych tatarakach, trawach, trzcinach i łożach, na zarośniętych stawach i sadzawkach, nad jeziorami i rzekami, a nawet w wielu miejscach po małych łąkach przy głębokich rowach i zalewach. Znaczna ich ilość odlatuje na zimę, pewna jednak część zostaje corocznie przy niemarzących strumykach, rowach, źródłiskach i oparzeliskach, w miejscach głównie zarośniętych łożną, gdzie kryją się przy wodzie pod nasypami śnieżnymi. Według TYZENHAUZA na Litwie także zimuje.

Z powodu natury miejscowości, w których ptak ten przebywa, trudny jest do spędzenia na skrzydła; lot też jego o wiele jest cięższy i powolniejszy od chróścielowego; po mokradłach zaś zwinniej jeszcze od tamtego biega. Żywi się głównie rozmaitem robactwem, lecz zapewne jada i roślinne pokarmy, gdyż chodowane samem ziarnem żyć mogą. Nie tak często odzywa się jak chróściel, a przynajmniej w dzień rzadko się słyszeć daje, wieczorami dopiero i nocami jest krzykliwszy. Głosy wydaje wrzaskliwe i dosyć rozmaite; zwykły krzyk jego stanowi przeciągłe, silne bardzo i ostre skrzeczenie dżyy.... przegradzane różnorodnymi klaskaniami; na strzał zaś lub inny nagły hałas, sprawiony w bliskości jego pobytu, odpowiada szczególnie grubym hukiem, czego nie znając trudno przypuścić, żeby przez tak niewielkiego ptaka był wydanym; prócz tego ptaki wodzące dzieci pokrzykują dżik-dżik.

Gniazda zakłada między zalewami po kępach, karpinach, u spodu krzaków, a czasem osadza je między pędami łożyny w pewnej wysokości nad powierzchnią wody. Gniazdo, słane z grubych i długich liści traw wodnych, nieczem się nie różni od gniazd innych gatunków.

Mięso jego mniej białe od chróścielowego, jeszcze miększe, za podlegszą zwierzynę uchodzi.

ORTYGOMETRA.

Dziób mierny lub krótszy od głowy, prosty, mocno ściśniony, mianowicie między nozdrzami; szczyt wydatniejszy niż u poprzedzających, klinowato na czoło zachodzący.

Nogi miernie wysmukłe, palce długie i szczupłe, palec środkowy bez pazura dłuższy od skoku; pazury łukowate, mocno ściśnione i ostre.

Upierzenie wierzchnie jedwabiste, bardzo delikatne.

Jaja częściej eliptyczne niż jajowate.

251. Ortygometa porzana. Kurka wodna.

Rallus aquaticus minor s. *Maruetta* BRISS. AV. 5. p. 155. n. 2. tab. 13. f. 1.

Rallus porzana L. SN. XII. 1. p. 262. n. 3. — GM. LSN. XIII. 1. p. 712. n. 3. — PALL. Zoog. 2. p. 154. n. 272. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 375. sp. 27.

Gallinula porzana LATH. Ind. Orn. 2. p. 772. n. 19. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 638.

Crex porzana KAUP. Thierr. 2. p. 246. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 523. n. 267. tab. 237.

Ortygometa porzana KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 298.

Le Petit râle d'eau ou la Marouette BUFF. Ois. 8. p. 157. — PL. enl. 751.

Chróściel wodnik mały KLUK. — Chróściel najmniejszy JUNDZ. — Kurka kokoszka JAR. — Chróściel kurka wodna TYZ. — Kurka gm. Oliwkowa, czarno pstra i białą plamkowana; na szyi i pierśsiach popielata; pokrywy podogonowe płowe; dziób żółty, czerwony przy nasadzie.

Stary samiec z wierzchu ciemno oliwkowy ze środkami wszystkich piór czarnymi; brzegi piór plecowych białą wązko strychowane, na karku i skrzydłach plamkami narzucane; piersi i boki także oliwkowe, na pierwszych białe gęste plamki, na bokach brzucha białe i czarne poprzeczne pręgowanie; szeroka smuga nad okiem i przód szyi ołowiano popielate; piersi także popielatym kolorem mniej więcej pociągnięte; środek brzucha biały; pokrywy podogonowe światło płowe. Lotki i sterówki oliwkowe, brzeg całego skrzydła i lotki skrajnej białe. Dziób żółty, z pasową nasadą i zielonawym końcem; nogi żółtawo zielone, z jasno rogowymi pazurami; oczy brudno orzechowe.

Samica różni się od samca jaśniejszym tłem wierzchu ciała, popielatym powleczeniem piersi słabszym, i na mniejszej przestrzeni, większą przestrzenią białą na środku brzucha.

Pisklę puchowe mocno czarne, dziób ma czarny z nasadą cielistą i pręgą przez środek popielato cielistą, przy czole zaś plamę czerwona; nogi czarniawo szare, oczy czarne. Porastającym w piórka dziób zmienia się w zielony, przepaska środkowa nabiera zielonawego odcienia i traci czerwoność przy czole; nogi są już ciemno zielone, a tęczę brunatne.

Ptak w pierwszym piérzu podobny do samicy, różni się od niej tłem szyi i piersi szarawo oliwkowem z białem kropkowaniem, białawem podgardlem oliwkowo upstrzonym; w miejscu smugi popielatę nad okiem tło oliwkowe, biało drobniutko poprószone; środek brzucha blade płowy, a boki brzucha mniej pręgowane. Dziób zielony z nasadą żółtawą.

Wymiary:

	♂	♀	♂
Długość całkowita	240	230	230
" siągu	390	380	390
" ogona	53	50	53
" skrzydła złożonego	113	112	120
" dzioba od kąta ust	24	23	23
" " od nózdrzy	11	11	11
" skoku	39	34	37
" części obnaż. goleni	9	9	7
" palca środkowego	38	34	37
" pazura	6	8	8
" kciuka	12	9	11
" pazura	3	4	4

Jaja najczęściej eliptyczne, między jajowatemi rzadko trafiają się ze znacznym zeszcupieniem cieńszego końca. Tło bywa szaro glinkowate albo brudno zielonawe; upstrzenie składa się z plam spodnich bladych, brunatno popielatych, i powierzchniowych brunatnych, mniej więcej ciemnych. Pospolicie plamy bywają jednostajnie rozrzucone po całej powierzchni, rzadko gęściejsze w końcu grubszym, prócz tego cała powierzchnia drobniutkiemi kropczkami, mniej więcej gęstemi, narzucona. Większe plamy są zwykle nieregularne, lecz mniej więcej zaokrąglone.

Wymiary jaj pojedynczych z trzech zniesień:

37 $\frac{1}{2}$ —24; 35—24; 34—24; 32—24; 32—25 $\frac{1}{2}$; 31—23 $\frac{1}{2}$.

Kurka wodna mieszka w Europie i w znacznej części Azji, na północ nie zapędza się równie daleko jak wodnik; na zimę z krajów zimniejszych odlatuje, w Europie południowej zimę przepędza. U nas jest bardzo pospolita i rozpowszechniona; znajduje się po wszystkich błotach, stawach, sadzawkach i bagnach, to jest we wszystkich prawie miejscach, gdzie przebywają chróściele, prócz pól, i wszędzie razem z wodnikami; oprócz tego w wielu jeszcze miejscach przez te dwa gatunki pomijanych. Po łąkach, na których się chróściele trzymają, przebywa zawsze w miejscach wilgotniejszych, a głównie przy rowach, źródłiskach, strugach i zalewach zarośniętych tatarakiem, skrzypami, trzciną lub łozami, miejsc suchszych unika. Po stawach wszędzie przebywa, gdzie tylko są zarośla. Przybywać zaczyna w końcu Marca lub na początku Kwietnia, zatrzymuje się do samych mrozów, często nawet w pierwszych dniach Listopada spotykać je jeszcze można.

Głos jej stanowi krótkie, ostre i przerywane gwizdanie, długo powtarzane, co pospólstwo nasze żółtowi przypisuje; rzadko się we dnie odzywa,

a nigdy długo; dopiero po zachodzie słońca zaczyna pogwizdywać i przez całą noc nie ustaje.

Gniazdo ściele po kępach, karpinach lub u spodu krzaków, tak samo urządzone jak chróściełowe, lecz cokolwiek mniejsze.

Mniej trudna do wypędzenia z trawy od wodnika. Mięso jej czarniejsze i mniej smaczne od chróściełowego.

252. Ortygometa pusilla. Zielonka.

Rallus minutus PALL. Itin. 3. app. p. 700. n. 30. — Zoog. 2. p. 155. n. 273.

Rallus pusillus GM. LSN. XIII. 1. p. 719. n. 30. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 376. sp. 28.

Gallinula pusilla BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 484. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 640.

Rallus parvus SCOP. Ann. Ueb. Günth. p. 126. n. 157.

Crex pusilla KAUP. Thierr. 2. p. 346. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 547. n. 268. tab. 238.

Ortygometa minuta KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 299.

Kurka mała JAR. — Chróściel kurka zielonka Tyz.

Z wierzchu oliwkowa, przez środek grzbietu czarna i białą plamista; twarz i cały spód u samca ołowiasto modrawy, u samicy rudawy.

Stary samiec ma wierzch całego ciała oliwkowy, z czarnym środkiem grzbietu upstrzonym białymi plamkami, kolor barkówek jaśniejszy, jakby spłowiały, z czarnymi środkami. Czoło, boki głowy i cały spód okryte pięknym kolorem ołowiasto modrawym, dosyć mocnym i wyrazistym; podbrzusze oliwkowe, białe po bokach plamiste, a przez środek pręgowane; środkowe pokrywy podogonowe czarne, z białymi pręgami. Łotki ciemno oliwkowe, sterówki oliwkowe, w samym środku znacznie ciemniejsze. Dziób zielony z żółtawym końcem; nogi jasno zielone; tęczę czerwone.

Samica różni się od samca bledszym tłem oliwkowem na wierzchu ciała i kolorem spodu czerwawo rudawym; boki twarzy ma blade popielate, gardziel białawą, podbrzusze oliwkowe mniej upstrzone; pokrywy podogonowe rudawo oliwkowe, białe i brunatno pręgowane.

Samca w świeżej jesienniej odzieży odznacza gęste poprószenie tła spodnich popielatych części przez końcówki białawe, podgardle mniej więcej białawe.

Samica po pierwszej zmianie piérza o wiele jest bledsza na spodzie ciała; kolor oliwkowy podbrzusza jaśniejszy, gęsto białe pręgowane.

Młoda w pierwszym piérzu ma tło wierzchnie jak u starych, z grubszą białą pstrociną na środku i bokach piór plecowych i na najdłuższych pokrywach skrzydeł, boki twarzy rudawo szare, gardziel białą, piersi i brzuch rudawo białe, oliwkowo plamiste; podbrzusze białawe; boki całego brzucha i pokrywy podogonowe oliwkowe, białe mocno pręgowane. Dziób i nogi oliwkowo zielonawe; tęczę brunatne.

Wymiary:

Długość skrzydła złożonego	♂ 102	♀ 97
„ ogona	55	54
„ dzioba od kąta ust	20	22
„ „ od nozdry	11	12
„ skoku	32	30
„ części obnaż. goleni	11	11
„ palca środkowego	35	33
„ pazura	8	8
„ ksiuka	10	10
„ pazura	6	6

Jaja przedstawiają kształty podobne zupełnie do jaj kurki poprzedzającej. Tło na nich blade żółtawe z podwójną pstroczną, to jest: spodnią bardzo bladą, złożoną z plamek fioletowo popielatych, i powierzchnią z kręskowatych plamek oliwkowo rudawych, także bladych; te ostatnie tak gęsto tło pokrywają, że czynią je niewyraźnym. Niektóre egzemplarze wyjątkowe znaczone są jeszcze małą liczbą ciemno brunatnych pokrętnych strychów.

Wymiary jaj pojedynczych z dwóch znisień:

32 — 22; 31 — 22; 30 1/2 — 22; 30 1/2 — 21 1/2; 30 — 22; 30 — 21 1/2 mm.

Gatunek ten zamieszkuje głównie Europę południową i wschodnią, w środkowej jest rzadki, a na północ daleko się nie rozciąga. U nas mało jest znany, pomimo że w wielu miejscach dosyć jest obfitym, w ogóle jednak rzadszy od wszystkich poprzedzających gatunków, gdyż w wielu okolicach wcale się nie zatrzymuje. Przebywa u nas przez lato po obszernych stawach mocno zarosniętych i pływającymi zedmami zaległych, po zarosniętych i trudno dostępnych brzegach jezior, po mocno zalanych i grzęzkach bagnach i po niektórych łakach położonych nisko nad rozlewającymi się na brzegi rzekami, pokrytymi bujną trawą i zaroślami łożowemi. Spotykałem je w większych ilościach w Lubelskiem na stawach: Siemińskim, Buradowskim, Młynickim i Skrobaku, jak również po brzegach niektórych jezior położonych między Łęczną i Włodawą i po niektórych stawach około Zamościa, w Płockiem na stawie Drażdżewskim i na łakach ciągnących się od tego stawu ponad Orzycem, w Augustowskiem na bagnie Zgnilce pod Rajgrodem. Trzyma się zarówno w rozległych przestrzeniach bujną trawą jednostajnie porosłych, jak i na małych zedmach wodą wkoło oblanach, byleby lada krzak się znajdował; z tego powodu łatwo ją z takich miejsc wypędzić bez psa, tem więcej, że o bytności swojej uwiadamia głosem, skoro człowieka dostrzeże. Na znacznych przestrzeniach najwprawniej wyżej wygnać jej nie może, tak szybko pieszo umyka po miejscach mocno zalanych. Później od kurki przylatuje, a wcześniej odlatuje, nie znam jednak terminów.

Głos wydaje odmienny od innych gatunków, zbliżony do kokoszki wodnej, lecz znacznie cieńszy, to jest wydaje pewne kruczenie kruu... łatwe bardzo do poznania. Często się z wiosny odzywa, tak we dnie jak i w nocy.

Gniazdo ściele gdziekolwiek na kępie między trawą, doskonale pod posuszem osadzone, albo pod krzakiem równie dokładnie ukryte; podobne jest zupełnie do wodnikowego, lecz znacznie mniejsze. Trudne bardzo do odszukania, a mianowicie gdy się na rozległych i jednostajnych miejscach znajduje, z powodu trudności chodzenia jak i doskonałego schowania, za pomocą jednak wyzła odszukać je łatwiej; na małych zedmach mniej trudne do znalezienia.

Mięso za małe, aby mogło być u nas za zwierzynę uważane.

FULICINAE. ŁYSKI.

Dziób mierny, prosty, ścieśniony, wyższy od szerokości; ze szczytem wyniesionym i zachodzącym na czoło szerokim płatkami rogowym dość miękkim; szczytka wierzchnia od połowy łukowato schylona, bródka w zuchwie podejta, końce obu razem się schodzą. Po bokach trójkątne szerokie brzozy, za połową długości okrągławo zakończone.

Nozdrza podługowate, na przestrzał przebite, w rowku około połowy długości dzioba.

Nogi podkasałe, mierne, cokolwiek ku tyłowi zbliżone, z palcami długimi, opatrzonymi po bokach wypustkami skórnymi, albo płatkowato wycinanymi, albo też jednostajnie wązkimi. Pazury mierne, słabo łukowate, mniej więcej ścieśnione i ostre. Ksiuk poziomy, wyżej cokolwiek od innych palców osadzony, wypustką pojedynczą na dół rozszerzony; palec środkowy bez pazura wzięty znacznie dłuższy od skoku; ten ostatni mniej więcej ścieśniony; obowie tarczowate.

Skrzydła mierne, szerokie, zaokrąglone z lotką 2ą i 3ą najdłuższą, 1a równa 6ej lub cokolwiek od niej dłuższa, 1a i 2a mniej więcej zaostrzone.

Ogon o 12 lub 14 sterówkach, krótki, klinowaty; od spodu pokrywami do końca przykryty; sterówki w końcu zaokrąglone.

Ciało mniej ścieśnione niż u chróścielowatych, upierzenie gęste i długie, bawełniste, na płaszczu tylko delikatniejsze i gładkie.

Jaja jajowate, słabo podługowate; niektóre egzemplarze zbliżają się do formy eliptycznej, lecz zawsze koniec cieńszy odznacza się od przeciwnego. Skorupa drobno ziarnista, zbita, z widocznymi porami, bez połysku, wewnątrz zielonawa. Barwa tła części błada niż ciemna, najpospoliej rudawo płowa, popstrzona na całej powierzchni drobnymi mniej więcej licznymi kropkami, mieszczącymi między sobą większe kropki i krople.

Pod pewnymi względami łyski okazują wielkie zbliżenia do chróścielowatych, a szczególnie do kurek, pod innymi są odmienne; i tak: trzymają się wód stojących więcej głębokich, zarosniętych na pewnych przestrzeniach, lecz konieczne zawierających place odkryte, mniej więcej obszerne; w pewnych nawet porach niektóre na morzach przebywają. Pływają tak dobrze jak kaczki, lecz nigdy nie mogą się posuwać równie szybko i jednostajnie jak tamte, każde ich popchnięcie dostrzedz się daje po potrząśnięciu głowy. Dobrze się także nurzają i tak samo w razach niebezpieczeństwa chowają się w wodzie jak kaczki. Chód ich prawie równie jest szybki jak tamtych, mniej go jednak używają, a po liściach roślin wodnych nie mogą tak lekko i zgrabnie przebiegać. Słabo i ociężale latają, nie mogą się w powietrze od razu podnosić, lecz z początku lecąc muszą nad samą wodą tłukąc nogami i skrzydłami o jej powierzchnię; wzniosłszy się jednak do pewnej wysokości, lecą dość szybko z wyciągniętymi poza ogon nogami, tak, że o tem niewiedzący mógłby je za długi ogon poczytać. Podobnie jak kurki mogą siadać na gałęziach i wylazić wysoko na krzaki.

Głosy ich kruczające są ostre, przenikliwe i dosyć doniosłe. Żywią się różnemi wodnemi robactwem, drobnemi rybkami, ikrą i liśmi roślin wodnych; jadają także ziarno, a mogą żyć samém zbożem w niewoli.

Gniazda układają obszérne, z grubych suchych traw wodnych, bezpośrednio na wodzie pływające, albo téż po kępach, karpinach lub galeziach gęstych krzewów w pewnej wysokości nad wodą. Znoszą także od 8—14 jaj; samiec wraz z samicą wysiaduje i pielęgnuje potomstwo. Pisklęta, tak samo jak w rodzinie poprzedzającej, czarnym włoskowatym puchem odziane, natychmiast po wyjściu z jaj gniazdo opuszczają i idą na wodę za matką, która je często wygrzewa po kępach pod skrzydłami, lub nosi na grzbiecie. Dorastając nie trzymają się ściśle rodzeństwa, lecz lubią się łączyć z innemi w dość liczne stada i gromadami wędrują. Samice w kolorach niczem nie różnią się od samców. Młode w pierwszym piérzu mniej więcej odmienne, w ogóle zaś w miejscu szerokiej tarczy czołowej mają wąską listewkę zaokrągloną, bez właściwych kolorów. Mięso ich, za podlegsze jeszcze uważane od ptaków rodziny poprzedzającej, pod jesień okrywa się grubą warstwą białego tłuszczu, co wartości nie podnosi.

Małym bardzo zmianom familija ta w układach ulegała; LINNEUSZ objął wszystkie gatunki składające ją w jednym rodzaju *Fulica*; CUVIER utrzymawszy ten rodzaj, podzielił go na trzy następujące oddziały: *Gallinula*, *Porphyrio* i *Fulica*. Ks. KAROL BONAPARTE podniósł je do znaczenia familii, lecz ilość rodzajów powiększył; P. DES MURS utrzymał familiję z głównym jęj podziałem. Wspomnieć także wypada, że TEMMINCK naturalne to skupienie rozerwał, zostawiwszy rodzaje *Gallinula* i *Porphyrio* w rzędzie brodzających, a rodzaj *Fulica* przeniósłszy do utworzonego przez siebie rzędu *Pinnatipedes*, złożonego z rodzajów *Fulica*, *Podia*, *Phalaropus* i *Podiceps*, sztuczne to jednak skupienie, oparte na mało ważnych cechach, żadnym sposobem utrzymać się nie mogło. W faunie krajowej posiadamy po jednym gatunku następujących rodzajów.

GALLINULA.

Palce obrąbione wązkiemi, jednostajnymi przez całą długość wypustkami; skok słabo ścięśniony.

Ogon klinowaty, znacznie wystający za skrzydła.

253. *Gallinula chloropus*. Kokoszka wodna.

Gallinula BRISS. AV. 6. p. 3. n. 1.

Gallinula fusca LATH. Ind. Orn. 2. p. 771. n. 15 (juv.).

Gallinula chloropus LATH. Ind. Orn. 2. p. 770. n. 13. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 643. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 587. n. 270. tab. 240. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 302. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 382. sp. 1.

Fulica chloropus L. SN. XII. 1. p. 258. n. 4. — GM. LSN. XIII. 1. p. 698. n. 4. — PALL. Zoog. 2. p. 157. n. 275.

Fulica fusca GM. LSN. XIII. 1. p. 697. n. 1. (juv.).

La Poule d'eau BUFF. Ois. 8. p. 171. tab. 15. — PL. enl. 877.

Kokoszka RZACZ. — Łyska zielononóżka KL. — Łyska kurka wodna JUNDZ. — Kurka wodna JAR. — Kokoszka zielononoga TYZ. — Kokoszka wodna WAGA.

Z wierzchu oliwkowa; od spodu ciemno popielata; środek brzucha, pokrywy podogonowe i płomyki po bokach białe; blaszka czołowa czerwona.

U starego ptaka wierzeh głowy oliwkowo śniady, kolor ten przechodzi nieznacznie w łupkowo popielaty, pokrywający cały kark, szyję, piersi i boki brzucha; boki podbrzusza oliwkowe; sam środek brzucha biały i białe długie płomyki na najdłuższych piórach boków brzucha. Plecy wraz ze skrzydłami, kuper i ogon oliwkowe, końce sterówek ciemniejsze; u lotki skrajnej wązki biały brzeżek. Pokrywy podogonowe białe, środkowe czarniawe. Dziób żółty z nasadą i blaszką czołową pasową; nogi oliwkowo zielone z pomarańczową obrączką w końcu części obnażonej nad przegubem; pazury ciemno rogowe; tęczce brudno czerwone.

Samica niczem się nie różni.

Ptaki w odzieży jesiennęj odznaczają szaro białawe popylenie piersi przez końcówki piór.

Młode w pierwszym piérzu mają płaszcz światlejszy od starych, na wierzchu głowy kolor podobny do płaszcza, a na karku szarawy; lotki i sterówki czarniawe. Boki głowy i szyi rudawe, szaro plamiste; gardziel biała, niższa część szyi, piersi i boki całego ciała szare, na piórach bocznych płomyki większe i mocno rudawe; środek brzucha białawy; pokrywy podogonowe jak u starych, z tą różnicą, że skrajne są rudawe. Dziób wraz z blaszką, mniejszą niż u starych, oliwkowo rogowy, z żółtawą nasadą żuchwy. Nogi brudno zielonawe, tęczce brunatne.

Wymiary:

	♂	♂	♂
Długość całkowita	357	345	325
" po koniec nóg	468	454	—
" siagu	555	530	540
" ogona	85	85	80
" skrzydła złożonego	175	166	170
" dzioba od kąta ust	35	31	31
" " od nozdrzy	15	14	16
" skoku	52	47	50
" części obnaż. goleni	15	14	18
" palca środkowego	62	58	61
" pazura	16	15	13
" ksiuka	22	20	19
" pazura	10	10	10.

Pisklęta puchowe czarne, dziób mają żółtawy z nasadą i blaszczką czerwonawą.

Tło na jajach blade glinkowate, niekiedy w kolor różowy cokolwiek przechodzące, upstrzone podwójnie: spodnie plamki bardzo blade, czerwonawo popielate, mniej liczne, a wierzchnie brunatno lub czerwono rdzawe, drobnutkie kropeczki i większe kropki i kropki, z tych ostatnich jedne są regularne, inne porozmazywane; na jednych rozrzucone po całej powierzchni, na innych więcej zgromadzone przy końcu grubszy; w ogóle są nieliczne. Połysk bardzo słaby.

Wymiary jaj z trzech zniesień:

44 — 31; 43 — 30; 41 $\frac{1}{2}$ — 30; 40 $\frac{1}{2}$ — 30 $\frac{1}{2}$; 40 $\frac{1}{2}$ — 30;
40 — 28 $\frac{1}{2}$ mm.

Gatunek ten obszernie jest po świecie rozmieszczony; znajduje się bowiem w całej prawie Europie, w znacznej części Azji, zaczawszy od Syberii zachodniej aż do Indji wschodnich i w całej prawie północnej Afryce; w Ameryce zastąpiony przez podobną lecz dużo większą formę. U nas wszędzie pospolity, zamieszkuje zarosła wszystkich stawów, jezior, brzegów rzek wolno płynących, głębokie zalewy wśród łąk, błót, bagien, słowem wszędzie, gdzie tylko stosowne pomieszczenie znajduje, nie pomijając nawet najmnijszych zarosłych sadzaweczek, byleby zawierały małe blaki, bez których obyć się nie może. Przylatuje do nas w początku Kwietnia i bawi ku końcowi Października.

Dosyć jest krzykliwa, w każdej porze dnia słyszeć daje właściwe sobie kruczenie, na widok każdego nieprzyjaciela zawsze się w gąszczu odezwie. Chodząc ogon do góry zadziera. Gniazdo ściele z grubych suchych traw, a szczególnie z tataraku, liści trzciny, sitowia, wisu itp., dosyć suto nałożonych, z głęboką we środku wklęsłością, którą drobniejszymi kawałkami tychże samych materjałów wykłada. Najczęściej umieszcza je na kępach lub jakichkolwiek wywyższeniach, na karpach lub u spodu krzaka, niekiedy na gałęziach łożowych, kilka cali nad wodą podniesionych. Rzadko zaś i to tylko w braku miejsc stosownych ściele je, na sposób lyski, między trzciną na wodzie; takie gniazda nierównie więcej zawierają materjału od innych, gdyż dla zabezpieczenia od wilgoci bywają na grubszym pokładzie urządzane. Znaczna część takiego gniazda zatapia się od spodu, a wewnątrz zawsze suche; w miarę wzbierania wody podnosi się, a z opadaniem obniża.

FULICA.

Nogi cokolwiek do zadu zbliżone. Palce szeroka błoną obrabione; błona palca środkowego z obu stron w trzy klapy zaokrąglone wycięta, na dwóch zaś innych palcach kłap takich po dwie, lecz tylko strona środkowa palca wewnętrznego głęboko wykrojona, wszystkie inne mniej więcej płytko. Skok mocno ścieśniony.

Ogon w końcu zaokrąglony, bardzo krótki, niewystający za skrzydła.

254. *Fulica atra*. *Lyska*.

Fulica BELL. AV. 36. — BRISS. AV. 6. p. 23. n. 1.

Fulica atra L. SN. XII. 1. p. 257. n. 2. — GM. LSN. XIII. 1. p. 702.

n. 2. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 670. — NAUM. Vög. Deutschl.

II. 9. p. 627. n. 271. tab. 241. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur.

n. 303. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 396. sp. 1.

Fulica aterrima RETZ. Fn. succ. p. 199. n. 172. — GM. LSN. XIII. 1. p. 703. n. 3.

La Foulque ou *Morelle* BUFF. Ois. 8. p. 211. tab. 8. — PL. enl. 197.

Fulica atrata PALL. Zoog. 2. p. 158. n. 276.

Kaczka lysica MYŚL. Pt. — Łyska kokoszka czarna KL. — Łyska wielka JUNDŻ. — Łyska czarna JAR., TYZ. — Łyska zwyczajna WAGA.

Łupkowo popielata, z głową czarniawą, białym dzióbem i tarczą czołową.

Stary ptak cały jest popielaty, z głową i szyją czarną, bez żadnego połysku; na różnych jednak częściach ciała kolor popielaty nie jest jednostajny, ciemniejszy w ogóle na wierzchnich i cokolwiek w oliwkowy wpadający, na spodzie o wiele jaśniejszy, łupkowy, na piersi mniej więcej poprószony białawymi końcówkami piór, na bokach podbrzusza ciemniejszy, a pokrywy podogonowe czarniawe. Końce lotek przedramieniowych białe, u czarnych sterówek nasady popielate, jaśniejsze od spodu. Dziób wraz z szeroką tarczą, zachodzącą na czoło, biały, kolor ten po śmierci zmienia się w czerwony; nogi modrawo popielate, same brzegi płatków czarne, podkaski czerwono-żółte, pazury ciemno rogowe; tęczą jasno czerwona.

Samica cokolwiek mniejsza, z mniejszym płatkim czołowym, żadnej różnicy ubarwienia nie przedstawia.

Ptaka młody w pierwszym piórze różni się od starego mocniejszym odcieniem oliwkowym na płaszczu, podgardlem i szyją mocno białą plamistą, na piersiach zaś końcówki białe tło w większej części pokrywają. Dziób i mała wązka tarcza czołowa szaro białawe, nogi ciemniejsze niż u starych; tęczę brunatno czerwono-żółtą.

Wymiary:

	♀	♂	♀	♀
Długość całkowita	375	447	400	405
" po koniec nóg	485	630	546	550
" siagu	695	775	700	720
" ogona	70	70	68	70
" skrzydła złożonego	200	224	195	198
" dzioba od kąta	34	34	34	36
" " od nozdrzy	15,5	17	15	15
" skoku	56	65	60	60
" części obnaż. goleni	17	15	12	16
" palca środkowego	76	84	75	73
" pazura	12	12	13	13
" ksiuka	23	29	23	26
" pazura	8	10	8	9.

Piskląta okryte długim, szecinkowatym, czarnym puchem, z białawymi lub żółtawymi końcami; dziób ma czerwono-żółty, z białą plamą przed czarnym końcem, tarczę czołową czerwono-żółtą.

Jaja: Tło najczęściej rudobiałe, mniej więcej blade, posypane mnóstwem kropeczek i kropek, brunatnawo popielatych spodnich, i brunatno czarniawych powierzchniowych; większe kropki są mniej liczne niż drobniutkie, i rzadko wielkość pomiotu muchy przechodzą; niektóre jaja jednak miewają po sobie po kilka większych plamek; w ogóle pstrocizna jednostajnie bywa po całej powierzchni rozsypana. Trafają się niekiedy jaja zielonawo białe, to jest bez zakolorowania tła, i mniej upstrzone od zwykłych.

Wymiary jaj pojedynczych z trzech zniesień:

58 — 37; 57 — 38 $\frac{1}{2}$; 57 — 38; 55 $\frac{1}{2}$ — 38 $\frac{1}{2}$; 54 — 37;
49 $\frac{1}{2}$ — 35 mm.

Lyska mieszka w Europie, prócz krajów zbyt na północy położonych, w znacznej części Azji i w Afryce północnej. Z krajów północnych na zimę odlatuje; wędrujące zatrzymują się dość długo po zatokach morskich, gdzie niekiedy zbierają się w ogromnych ilościach. U nas wszędzie pospolita po zaroiących stawach, jeziorach i niektórych bagnach głębokich; bywa także i po zarosłych brzegach rzek wolno płynących. Przylatuje w samym końcu Marca i bawi do końca Października.

Dnie więcej przepędza po trzcinach, rankami i wieczorami wypływa na czyste wody. Głosy wydaje kruczące, przenikliwe i donośne, w ogóle dosyć jest krzykliwa, a szczególnie przed deszczem. Na ląd rzadko bardzo wychodzi, chociaż chodzi tak prawie jak kurka. Względem człowieka niezbyt ostrożna, często nawet bardzo blisko zejść się pozwala, postraszona strzałem porywa się na skrzydła i chlapiąc po wodzie nogami umyka do najbliższego gąszczu. Więcej się żywi pokarmami roślinnymi niż zwierzęcymi.

Gnieździ się między trziną, sitowiem lub łozami. Najczęściej urządza gniazdo, pływające na wodzie mniej więcej głębokiej, z kawałków suchej i świeżej trzciny, sitowia, tataraku, liści grzybienia i innych roślin wodnych, które zgromadza w znacznej ilości, składa na kupę, przytwierdzając robotę do stojącej trzciny. Na takim podkładzie, przeszło na stopę wysokim, urządza właściwe gniazdo z suchych kawałków sitowia, mniej więcej grubych, foremnie zaokrąglone, z wnętrzem na 3 lub 4 cale zagłębionem i wyłożonem starannie miękkimi kawałkami tataraku i sitowia. Takie gniazdo, pomimo że niewiele nad wodę wystaje, zawsze jest wewnątrz suche; w miarę wzbierania lub opadania wody podnosi się lub zniża, a utrzymujące je pędy trzciny unieść go z miejsca prądowi wody nie pozwalają. W płytszych zarosłach ścielą gniazda na kępach, znajdujących się w środku krzaku lub na karpinach po wyciętych krzakach, albo na rozrosłach krzewów na stopę lub wyżej nad powierzchnią wody; takie są mniej kunsztowne i mniej materiału zawierają, gdyż nie miewają tak grubego podkładu. Jaj znośną od 6 do 15.

Mięso łyski jest ciemne, miękkie i błotem trąci, z tego powodu za niedźną uważane zwierzyne; w dni postne przepisami kościelnymi dozwolone.

NATATORES. PŁYWAJĄCE.

PHALACROCORACINAE. KORMORANY.

Dziób mierny lub od głowy nieco dłuższy, prosty, ścięśniony, ze szczytem łagodnie zaokrąglonym i brózdą pod sam koniec oznaczonym; koniec szczęki haczyasto mocno zagięty; bródka prosta, paznogciowata, mocno ścięśniona, z góry łukowato ścięta; brzegi obu szczęk ostre, gładkie, mniej więcej wgniecione; nozdrza nasadowe, bardzo wąską szczelinką w brózdzie otwarte.

Nogi zadowe, rudlowate, krótkie i silne; palec skrajny najdłuższy, tylny najkrótszy, wszystkie błoną sięgającą do połowy pazurów spięte; pazury silne, miernie łukowate, tępe; u palca środkowego brzeg wewnętrzny rozszerzony, grzebykowato nacinany; obówe siatkowate, na palecgrzbietach listewkowate.

Skrzydła nadmierne, o mocno przedłużonem przedramieniu; lotka 2a najdłuższa, lecz niewiele dłuższa od 1ej, 3ej i 4ej; w skrzydle złożonem końce tylnych lotek barkowych równają się ze skrajniami.

Ogon nadmierny, wazki, o 12, 14 lub 16 tęgich, mniej więcej stopniowanych sterówkach.

Głowa szczupła, podługowata, nieznacznie z dziobem spojona; boki twarzy po oczy i workowato rozszerzalny podbródek nagie. Ciało przedłużone, mniej więcej wysmukłe. Pióra twarde, sztywne, mocno wygładzone i połyskujące; koloryt przeważnie czarny z zielonawym połyskiem; w porze godowej dodatkowe, odmienne budowa i kolorem, piórka na głowie, szyi lub innych częściach ciała.

Jaja prawie eliptyczne, mniej więcej zaostrzone w obu końcach; dość grubo ziarniste, niezbyt zbite, z porami mało odznaczonemi, wewnątrz modrawe; tło zielonawo niebieskie, pokryte białą wapnistą powłoką, zpod której miejscami tylko przegląda.

LINNEUSZ objął te ptaki w rodzaju *Pelecanus*, cechy ich jednak tak są odmienne, a obyczajowe szczegóły przedstawiają tak odrębne charakterystyczne właściwości, że je należy koniecznie w oddzielnej rodzinie grupować. Kormorany należą do najlepszych i najsprytniejszych pływaków; ciało ich dowolnie się zatapia wedle potrzeby, przy pływaniu w zwyczajnych okolicznościach grzbiet tylko płasko nad powierzchnię wody wystaje; ptak jednakże może tak się zatopić, że tylko szyję trzyma nad wodą. Doskonale nurkują, głęboko zapadając się pod wodę, długo bez powietrza zostawać mogą. Chód ich jest utrudniony i niedołężny, mało też chodzą lecz tylko stają dla wypoczynku po skałach i wybrzeżach w postawie pionowej, podpierając się mocno ogonem; często także po grubych gałęziach drzewnych siadają. Lot chyży i wytrzymały. W ogóle są towarzyskie we wszystkich porach roku, bez miary obżarte, gnuśne i głupowate. Żywią się rybami, dość nawet dużymi, po głębiach łowionymi; w celu polowania towarzyszą częstokroć pelikanom, traczom i innym nurkującym ptakom i korzystają z ryb napedzonych przez nie w ciase odnogi. Gnieźdzą się gromadnie po skałach i drzewach nadwodnych lub w zarosłach sitowia. Drzewa, na których gniazda zakładają, częstokroć sehną w skutku pokalania pomiotem obficie wydzielanym. Gniazda z chróstu i łodyg zielnych, z wierzchu suto trawą wysłane, płaskie, dość grube. Jaja noszą 2 lub 4; oboje je wysiadują. Pisklęta niedołężne, gestym puchem odziane, zostają na gnieździe do czasu zupełnego wyrośnięcia. Dwa razy pierząc się do roku żadnych różnic płciowych nie przedstawiają; w odzieży tylko zimowej tracą ozdobne dodatkowe piórka na głowie, szyi lub innych jeszcze częściach ciała; w pierwszym piérzu znacznie się różnią od starych i po drugim dopiero roku przybierają właściwe barwy. Z powodu tej zmienności ubarwienia nie wszystkie gatunki są jeszcze należycie ustalone. Znanych jest przeszło trzydzieści, rozmieszczonych ponad wodami całej kuli ziemskiej; budowa ich tak jest jednolita, że niewiele przedstawiają powodów do rozdrabniania rodzajowego. Mieso ich i jaja do użytku niezdatne; Chińczycy układają je do rybołówstwa, do czego przy wrodzonej głupowatości i łakomstwie doskonale użyć się dają; w tym celu nakładają im obrączki na szyję, aby złowionej ryby połyskać nie mogły, i tak opatrzone puszczały na wodę.

PHALACROCORA X.

255. *Phalacrocorax carbo*. Kormoran.

Phalacrocorax GESN. AV. 683. — BRISS. AV. 6. p. 511. n. 1. tab. 45.
Pelecanus carbo L. SN. XII. 1. p. 216. n. 3. — GM. LSN. XIII. 1. p. 573. n. 3.

Phalacrocorax carbo PALL. Zoog. 2. p. 297. n. 362. — KEYS. et BLAS.

Wirbth. Eur. n. 423. — Br. Consp. 2. p. 168. sp. 4.

Carbo cormoranus WOLF. u. MEY. Taschb. 2. p. 576. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 903. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 579. sp. 1.

Haliaeus cormoranus NAUM. Vög. Deutschl. II. XI. p. 52. n. 308. tab. 279.

Hydrocorax carbo VIEILL.

Graculus carbo GRAY.

Le Cormoran BUFF. Ois. 8. p. 310. tab. 26. — Pl. enl. 927.

Kruk morski RZĄCZ. — Kormoran KL. — Pelikan kormoran JUNDŻ. — Kormoran czubaty JAR. — Kormoran kruk morski TYZ.

Czarny, zielono mieniący, na płaszczu brunatno brązowy, czarno łuskowany, niższa część twarzy biała.

Dziób czarniawy; naga część twarzy i podbródek żółto pomarańczowy, zielono plamiste; nogi czarne; tęczne zielone. Dziób długości głowy; w ogonie miernie stopniowanym 14 sterówek; na tyle głowy czubek.

Stary ptak w odzieży wiosennej ma wierzch głowy, szyję wraz z karkiem, cały spód i niższą część grzbietu wraz z kuprem czarne, z dość mocnym ciemno zielonym połyskiem; niższa część twarzy płowo biaława; płaszcz brunatno brązowy, szérokiemi czarnymi obwódkami wkoło każdego pióra gęsto łuskowany; lotki i sterówki czarniawe, popielato popylone na grubych popielatych stosinach. Ozdoby dodatkowe składają się z białych, długich, nieco kędzierzawych piórek na wierzchu głowy i bokach wyższej połowy szyi, prawie całkowicie tło czarne zakrywających, i wielkiej, białej, księżycowatej plamy na łędźwiach. U ptaków mniej starych na głowie i szyi białe pióreczka wąskie, niefryzowane. Pod jesień wypadają wszystkie te dodatkowe piórka.

U młodych w pierwszym piérzu dziób szaro rogowy; naga część twarzy z podbródkiem żółto pomarańczowa; nogi czarne; wierzch głowy czarniawy, brunatnawo szarym kolorem drobno i nieregularnie strychowany; na tylną stronę karku, coraz ciemniejszej, gdziekolwiek białe drobnutki strychy; wkoło nagiego podbródka płowo biaława smuga, zlewająca się stopniowo z kolorem szyi brunatnym, czarniawo i płowo strychowanym, coraz grubiej ku dołowi; piersi i dalszy spód brunatno czarniawe; na łędźwiach, w miejscu białej plamy starych, kilka mało znacznych rozstrzępionych pędzelków przyczepionych do końców piór ciemnych; płaszcz szaro brunatny, nieco mieniący, z czarniawym łuskowaniem; niższa część grzbietu i kuper brunatnawo czarne, ze słabym połyskiem zielonym; lotki pierwszorzędne i sterówki jak u starych. Samiec w tym wieku różni się od samicy tłem całego spodu płowo białawym, brunatno z rzadka upstrzonym.

W drugim roku o wiele ciemniejsze i podobniejsze są do starych, mają wierzch głowy czarniawy, z rudawo brunatnym wąziutkim strychowaniem, płowy kolor policzków dalej na dół zachodzi, szczególnie przy przodzie szyi, i jest brudno plamisty; boki szyi płowym kolorem

gęsto strychowane; tło płaszcza ciemniejsze, z mniej odznaczającym się przez to łuskowaniem; czarność spodu mniej ciemna i wyrównana, ze słabym połyskiem.

Wymiary:

	♂	♂	♀	♀
Długość całkowita	800	852	845	875
" siagu	1300	1405	1386	1426
" ogona	170	166	180	190
" skrzydła złożonego	320	351	335	363
" dzioba od kąta	90	102	101	103
" " od nozdrzy	48	58	63	53
" skoku	60	75	57	60
" palca skrajnego	82	101	85	98
" pazura	10	12	12	11,5
" palca średniego	65	75	74	76
" pazura	13	16	15	16
" palca wewnętrznego	45	53	47	52
" pazura	11	14	13	12
" kciuka	29	35	27	35
" pazura	11	15	14	13.

U piskląt puchowych dziób blade rogowy, z cielistą nagą skórą na przodzie twarzy; nogi czarniawe; puch na całym ciele brudno szary.

Kształt jaj podłużny jajowaty, mniej więcej zbliżony do równo kończystego.

Wymiary jaj pojedynczych:

69 — 41 $\frac{1}{2}$; 66 — 41; 70 — 39; 64 — 38; 61 — 42; 60 — 39; 57 — 37 mm.

Gatunek ten obszernie jest rozmieszczony na północy obu lądów i w wielu okolicach ma się znajdować w niezmierniej obfitości, jak np. na zatokach morza Kaspijskiego i Czarnego; wszędzie pospolity zaczawszy od brzegów francuzkich, w Szwecyi, Norwegii, Laponii, Grenlandyi, w Syberyi nad Bajkałem, w Chinach i w Ameryce północnej; osiedla się nawet w pewnej liczbie na czas lęgowy w głębi lądów przy wielkich słodkich wodach i bagnach, jak w Węgrzech i w Pińszczyźnie. W Królestwie Polskiem obecnie przypadkowo się tylko pokazuje z wiosny lub w jesieni, lecz przed czterdziestu kilku laty gnieździły się małemi kolonijami lub w parach pojedynczych w kilku miejscowościach, a mianowicie w roku 1837 w Żegrzu pod Serockiem i w kilku innych okolicach Półecznego nad Narwią i Bugiem; równocześnie jedna para wywodziła się przez lat kilka na starém drzewie Salskiej kępy pod Warszawą, prof. WAGA ją odwiedzał i zapewnia, że opuściła je w skutku prześladowania.

Gniazda zakładają gromadnie po drzewach i skalach nadwodnych, w braku dopióro takich miejsc po krzakach i kępach między zaroślami trzciny, dosyć często w towarzystwie rozmaitych czapli, po których stare gniazda zwykły zajmować i po swojemu przerabiać. Ich własne są płaskie, z chróstu i łądog, suchą trawą obficie wyścielane. W razach obecności nieprzyjaciela nie bronią gniazd z krzykiem, jak inne ptaki wodne, lecz obleciawszy dokoła, siadają gdziekolwiek gromadnie na otwartym wybrzeżu i spokojnie się przypatrują. Gnieździć się wspólnie z niewami, trzymają się zawsze w skupieniu przy gniazdach, i na żer pojedynczo odlatują, inaczej bowiem te ostatnie powyjadałyby im jaja.

256. *Phalacrocorax pygmaeus*. *Kormoran mały*.

- Pelecanus pygmaeus* PALL. Itin. 2. app. p. 712. n. 26. — GM. LSN. XIII. 1. p. 574. n. 19.
Phalacrocorax pygmaeus PALL. Zoog. 2. p. 300. n. 364. — KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 427.
Carbo pygmaeus TEMM. Man. d'Orn. II. 2. p. 901. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 913. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 582. sp. 5.
Haliaeetus pygmaeus ILL. NAUM. Vög. Deutschl. II. 11. p. 112. n. 310. tab. 281.

Kormoran mały JAR. — Kormoran karzeł TYZ.

Czarny, głowa wraz z szyją kawowa, płaszcz ciemno popielaty, czarno łuskowany.

Dziób krótszy od głowy, czarny; naga skóra twarzy i podbródka czarniawa; nogi czarniawe; tęczce ciemno brunatne; na czole czubek zadzierzysty, z piórek niewiele od sąsiednich dłuższych utworzony; ogon mocno stopniowany, o 12 wąskich sterówkach.

Stary ptak w odzieży godowej ma głowę z wyższą połową szyi i karkiem brunatno kawową z czarnym czołem, otoczeniem oczów i upięrzonym brzegiem podbródka i niższej części twarzy; wyższa część i środek pleców lśniący czarniawe, z bardzo wąskimi, białawymi obrzeżeniami; pióra łopatkowe, barkówki i pokrywy skrzydłowe lśniące popielate, z czarnymi, dość szerokimi obwódkami i stosinami na wszystkich piórach; cały spód zaczawszy od połowy szyi i niższa część grzbietu wraz z kuprem lśniące czarne, posypane białymi, długimi szczecinkami zakończonymi pędzelkowatą bródką, najliczniejszymi po bokach szyi, brzuchu i łędźwiach; lotki i sterówki czarniawe, z czarniawymi stosinami.

W odzieży jesienniej szczeka dolna wraz z nagą skórą twarzową żółtawa; kolor kawowy głowy i szyi bledszy, dalej nierównie zachodzący, zajmuje bowiem cały kark do pleców, a z przodu rozciąga się na piersi, na bokach szyi białawo drobnutko centkowany, na wolu i piersiach w poprzek kręskowany, płaszcz i brzuch jak wyżej, z podobnymi szczecinkami na łędźwiach.

Ptak w drugim piérzu ma dziób z nagą skórą twarzową blade żółtawy, z wierzchu szaro rogowy; bledsze nogi, z rogowo białawymi pazurami; wierzch wraz z karkiem brudno kawowy, na czole czarniawo niezbyt wyraźnie płomykowany, podgardle i boki niższej części twarzy białawe; płaszcz środkiem pleców czarniawy, z białawymi wąziutkimi obwódkami, na piórach łopatkowych i pokrywach skrzydłowych lśniące popielaty, z podwójnymi wszystkich piór obwódkami, to jest czarnymi, wąsko jeszcze po brzegach białawo obwiedzionymi; cały spód płowo białawy, niewyraźnie upstrzony szaro brunatnymi środkami wszystkich piór; boki brzucha, słabizny i kuper czarne; lotki i ogon jak u starych.

U młodych w piérwszym piérzu dziób i podbródek jak w odzieży poprzedzającej; głowa wraz z szyją brunatna, najciemniejszego koloru na tyle karku, najbledszego na przodzie szyi; podbródek białawy; płaszcz ciemno popielaty, z czarnymi obwódkami na wszystkich piórach, nie tak wyraźnie odznaczającymi się, jak we wszystkich poprzedzających stanach; piersi i środek brzucha rudawe, brunatno pstre; boki ciała ciemno brunatne; łędźwie i niższa część grzbietu wraz z kuprem czarne; ogon i lotki jak u starych, same końce tych ostatnich płowo brzeżyście.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	205	210
„ ogona	146	145
„ dzioba od kąta ust	51	55
„ skoku	34	35
„ palca środkowego	41	47
„ pazura	9	11
„ palca skrajnego	55	60
„ pazura	8	9
„ palca wewnętrznego	30	32
„ pazura	9	9
„ kciuka	19	20
„ pazura	10	12

Jaja różnią się tylko znacznie mniejszymi wymiarami od jaj poprzedzającego gatunku.

Wymiary jaj pojedynczych:

49—31 1/2; 48—32; 47—30; 47—29; 45—29; 45—27 mm.

Ojczyzną tego ptaka jest Europa wschodnio południowa i środkowa Azja; na zimę pewna część odlatuje do Afryki północnej. U nas przypadkowy, trafia się nierównie rzadziej od poprzedzającego w różnych porach roku; znam tylko dwa okazy krajowe, z tych roczniak, ubity w końcu lata w Daniszewie w Sandomierskim, znajduje się w Gabinetie Warszawskim, drugi, złowiony wśród zimy roku 1861 w Skulimowie pod Warszawą, w zbiorze P. SEGNO w Jeziornie.

Gnieździ się w głębi łądów po rozległych bagnach nad wielkimi wodami, częstokroć razem z rozmaitymi czaplami; P. BALDAMUS znajdował na Białym bagnie w Węgrzech gnieźdzące się razem z czterema gatunkami czapli (*Ardea cinerea*, *comata*, *nycticorax* i *garzetta*) w takim zbliżeniu, że na niektórych wierzbach wszystkie te pięć ptaków miały swe gniazda w następującym porządku, stosownie do wytrzymałości gałęzi: czaple siwe najniżej, przy nich ślepowrony, niekiedy po brzegach gniazd piérwszej, garcety wyżej po gałęziach poziomo pochylonych, a modronosy i kormorany najwyżej. Najczęściej zakładają one gniazda po drzewach i krzakach, w braku takowych po kępach wśród trzciny. Jaj noszą zwykle 4.

257. *Phalacrocorax graculus*. *Kormoran czubaty*.

- Pelecanus graculus* L. SN. XII. 1. p. 217. — BUFF. Pl. enl. CMLXXIV.
Pelecanus cristatus FABR. Faun. Groenl. p. 90.
Phalacrocorax minor BRISS. Orn. II. p. 495.
Carbo graculus MEYER, Tashb. Vög. Deutschl. II. p. 900. — TYZ. Orn. powsz. 3. p. 580.

Ptaki krajowe. Tom II.

Haliaeetus graculus LIL. — LICHT. Verz. Doubl. p. 86. — NAUM. Naturg. Vög. Deutschl. XI. p. 88. tb. CCLXXX.
Phalacrocorax graculus LEACH. Cat. Brit. Mus. p. 34.
Hydrocorax cristatus VIEIL. Nouv. Dict. HN. VIII. p. 88.
Carbo cristatus TEMM. Man. Orn. II. p. 900. — Id. Pl. Col. CCCXXII.
Phalacrocorax cristatus STEPH. Gener. Zool. XIII. p. 83. — DEGL. Orn. Europ. II. p. 354.

Czarny, zielono połyskujący; pióra płaszcza czarną matową wąską obwódką oprowadzone.

Nagi kantar i część podoczna do środka oka, z kądem linia upierzenia, spuszczać się ukośnie, wymija nieco kąt ust i zwróciwszy się napowrót zostawia nagą skórę na nasadzie żuchwy i na podbródku. Dziób nieco dłuższy od głowy. Skok dwa razy dłuższy od palca tylnego.

Stary ptak w odzieży godowej ma upierzenie głowy, szyi, całego spodu ciała, niższej części grzbietu i kupra jednostajnego czarnego koloru z mocnym zielonym połyskiem; wszystkie pióra płaszcza także czarne, z połyskiem zielono brązowym, miejscami w fioletowy przechodzącym, z wąską czarną, matową obwódką, tworzącą bardzo wyraźne łuskowanie. Na czole piórka przedłużone i zwężone tworzą czubek pionowo zadarty i w końcu ku przodowi nieco zagięty. Lotki i sterówki czarne; u lotek pierwszorzędných skrajna chorągiewka tak samo jak na płaszczu brązowo połyskująca. Dziób czarny, z żółtawo rogowym końcowym hakiem; szczeka dolna zwykle bledsza, przy nasadzie mniej więcej żółtawa; nogi czarne, z płetwami niekiedy białe plamistymi i czarnymi pazurami; tęcza modrawo zielona; brzeg powiek i naga skóra na kantarze czarne; wielka plama romboidalna w kącie ust świetnie żółta; naga część torby podgardzielowej na tle modro czarniawym żółto plamkowana.

Samica do samca podobna, lecz mniejsza i bez czuba.

Młody w piórszém piórze ma wierzch głowy i karku i wszystkie pióra płaszcza brunatne, te ostatnie białawo płową obwódką obwiedzione; cały spód płowo biały, boki tylnej części brzucha i podbrzusza ciemno brunatne; lotki czarniawo brunatne; sterówki popielate, białawo brzeźyste; dziób i naga skóra na przodzie twarzy żółte; nogi cieliste, z brunatną skrajną stroną skoku i palców i cielisto czerwonoawymi płetwami; pazury czarniawo rogowe; tęcza brunatna.

Pisklę puchowe jednostajnie szaro rudawe, tęczę ma modrawo szarą; dziób i nogi białawe, bardzo blade, zewnętrzna strona tych ostatnich ciemno oliwiasta.

Wymiary:

Długość skrzydła złożonego	265
" ogona	135
" dzioba od kąta ust	90
" skoku	55

Długość palca skrajnego	90
" pazura	11
" palca środkowego	60
" pazura	15
" ksiuka	28
" pazura	11.

Jaja podobne do jaj poprzedzającego lecz mniejsze.

Wymiary:

63 — 39; 63 — 38; 71 — 38 mm.

Kormoran ten pospolity jest na północy starego ładu, rzadko już bardzo trafia się na brzegach Niemieckich Baltyku. Według TYZENHAUZA zwieźć ma w przelotach Pińskie błota, i na tej tylko zasadzie zamieszczam go w faunie krajowej.

Gnieździ się po skałach nadmorskich; gniazda ścielę nędzne, najczęściej z morskichynów; znosi zwykle 4 jaja.

PELECANINAE. PELIKANY.

Dziób bardzo przedłużony, prosty, płaski, w końcu łagodnie zwężony; szczyt przy nasadzie słabo zaokrąglony, płaski przy końcu, w całej długości brzośda oddzielony, zakończony silnym mocno zakrzywionym hakiem pazurówatym; powierzchnia boków szczęki falowato pozadzierana; żuchwa nieco krótsza, o prawie prostych, giętkich ramionach, zakończona paznogciową bródką mocno ściśniętą i mniej więcej ku dołowi wygiętą; krajce bardzo ostre; nozdrza nasadowe, przyszczytne, bardzo wąską szczeliną w brzoździe otwarte; podbródek stanowiący bardzo obszerną torbę, do wolnie zwieszającą się, policzki i gardziel nagie.

Nogi krótkie, silne, prawie w równowadze ciała osadzone, nagie nad przegubem, czwórpalcowe, rudlowate; wszystkie palce nieprzerwanie błoną spięte, środkowy najdłuższy, równy ze skokiem, ksiuk najkrótszy; pazury mocno łukowate, tępe; u pazura palca środkowego brzeg wewnętrzny rozszerzony w ostrze nienaciśnięte; obowie siatkowate, na palcogrzbietach listewkowato tarczowate, prócz pierwszego stawu 1go, 3go i 4go siatkowato okrytych.

Skrzydła długie, mierne, szerokie, o bardzo przedłużonym przedramieniu, w skutek czego lotki łokciowe równają się ze skrajnymi; lotka 2a najdłuższa.

Ogon krótki, równy, o 20—24 sterówkach.

Głowa mierna, szyja gruba, ze skórą mocno rozszerzalną; kształty ciała grube i ociężałe. Pióra na ciele długie i wąskie, ostrokończyste, dość sztywne, na niektórych jedwabisto połyskujące.

Jaja owalne, prawie eliptyczne, o końcach łagodnie zaokrąglonych, o skorupie dość grubej, rzadkiego ustroju, z mało widocznymi porami, wewnątrz czysto białej lub słabo żółtawej, bez połysku;

tło czysto białe, okryte grubą warstwą wapnistą także białą, tworzącą drugą powłokę, zpod której przez rysy tylko dość gęsto się trafiające powierzchnia właściwej skorupy przeziiera.

W Linneuszowskim rodzaju *Pelecanus* obejmowane były razem z temi ptakami kormorany *Phalacrocorax* BRISS. i głuptaki *Sula* BRISS.; po wyłączeniu tych dwóch ostatnich skupień pozostaje w jednolitej pelikanów rodzinie około dziesięciu gatunków, najokazalszych w rzedzie pływających, nader charakterystycznych tak ze względu cech jakoteż i obyczajów. Ptaki te, przy ogromie ciała nader lekkie i całkowicie powietrzem przejęte, odznaczają się szczególną lekkością i zwinnością lotu; lecąc, podobnie jak czaple, szyję zaginają w ten sposób, że głowa o grzbiet się opiera. Pływają bardzo lekko i szybko, mało się pogrążając, i nigdy się nie nurzają, po ziemi przechadzają się powolnie i niezgrabnie, trzymając ciało prawie poziomo; po drzewach niekiedy siadają. Żywią się wyłącznie rybami, których z powodu nadzwyczajnego obżarstwa ogromne ilości wylawiają; przebywają też głównie po rybnych jeziorach, po zalewach przy ujściach wielkich rzek do morza i płytkich odnogach. Rybołostwo odbywają gromadnie i zwykle w towarzystwie kormoranów, traczów i innych nurkujących ptaków, zwykle o wschodzie i zachodzie słońca. Cała taka gromada szybko się posuwa w półkolistym szyku ku miłkiemu brzegowi, bijąc skrzydłami po wodzie, a napędzone tym sposobem ryby w ciasne i płytkie miejsca obficie wylawia. Ptaki nurkujące wielce w tém pelikanom dopomagają, nie pozwalając rybom uciekać napowrót i wypędzając z głębi większe sztuki pod powierzchnię wody. Obłowiwszy się szybko do syta pelikany rozlatują się na skały sąsiednie, gdzie wypoczywając spokojnie trawia, dopóki ich znowu potrzeba nowego posilenia się nie znagły do nowych starań. Pojedynczo polujące przelatując nad wodami upatrują ryby pod powierzchnią i nagłym uderzeniem na wodę ogłuszone porywają. Większe sztuki, których od razu połyczyć nie mogą, przetrawiają powolnie w gardzieli; dla potomstwa żywność w torbie poddziobowej zanoszą.

Gnieźdzą się na obszernych bagnach w gęstym sitowiu i trzcinach, gdzie urządzają po kępach z wydeptanej trzciny gniazda obszerne i nieforemne; niosą 2—5 jaj; oboje je wysiadują, a pisklęta zostają w miejscu do czasu zupełnego wykształcenia się; rodzice karmią je wypuszczając z torby do gardła zapasowe ryby, a ponieważ w takim razie trzymają dziób na dół pochylony, częstokroć brudzą piersi krwią rybą, co dało starożytnym powód do mniemania, że szarpia dla potomstwa własne swe łono i do przedstawiania na tej zasadzie pelikanów za godło miłości rodzicielskiej.

Raz się do roku pierzą; różnica między płciami prawie żadna; młode są odmiennych kolorów i po czwartym lub piątym dopiero roku przybierają ostateczną odzież. Żadnych pożytków ani z mięsa ani z pióra nie przedstawiają; żaden nawet zwierz ani ptak drapieżny nie jada mięsa pelikanowego, a co więcej, utrzymują, że po śmierci robactwo ich nawet nie tyka. Wszystkie gatunki mieszkają w krajach umiarkowanych i gorących całego świata, wszystkie są wędrowne i na zimę gromadzą się w okolicach międzyzwrotnikowych.

PELECANUS.

258. *Pelecanus onocrotalus*. *Pelikan*.

Onocrotalus albus BRISS. AV. 6. p. 519. n. 1.

Pelecanus onocrotalus L. SN. XII. 1. p. 215. n. 1. α. — GM. LSN.

XIII. 1. p. 569. n. 1. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 915. —

NAUM. Vög. Deutschl. II. 11. p. 150. n. 311. tab. 282. — KEYS.

et BLAS. Wirbth. Eur. n. 429. — TVZ. Orn. pow. 3. p. 572. sp. 1. — BP. Consp. 2. p. 162. sp. 5.

Pelecanus roseus Ewersm. Add. ad. Zoogr. p. 29.

Le Pelican BUFF. Ois. 8. p. 282. tab. 25. — PL. enl. 87.

Baba RZĄCZ., KL. — Pelikan baba JUNDZ., TVZ.

Białe różowy, z czarniawymi łotkami, szczyt dzioba i boki zuchwy ołowiasto popielate.

Upierzenie przodu głowy zwęża się nagle na czole w wąską smużkę, ostrym kątem do nasady szczęki górnej dochodzącą, z daleka od nozdrzy, przechodzi w pewnym oddaleniu od oka, zostawiając nad niem nagą smugę, zachyla się dalej lekko ku tyłowi, gdzie w odległości od kąta tylnego oka równiej średnicy tegoż załamuje się pod kątem rozwartym i dąży na dół łagodnym łukiem i nie dochodząc rozcięcia gęby spuszcza się na dół.

Dziób blade żółty, z pasowemi brzegami obu szczęk, końcowym hakiem i plamami nieregularnymi po różnych miejscach; szczyt w całej długości, ramiona zuchwy do połowy i boki szczęki przy nasadzie ołowiasto popielate; torba, naga skóra podgardla i policzków blade żółte; nogi blade cieliste, tęcze krwisto czerwone.

U ptaka starego na czalu obwisły suty czubek z trzycalowych, równoważkich, ostrokończystych piórek utworzony; upierzenie całego ciała białe, pięknym różowym kolorem mocno przejęte; u spodu szyi twardsze od innych pióra o rzadszych szeczinowatych promykach słomiasto żółte, z różowemi nasadami, tworząc wielką plamę odmiennego koloru od reszty upierzenia; łotki piórszorstkowe czarne, przedramiennowe łupkowo czarniawe, popielate, a ku brzegom białe popylone; brzegi tylnych łokciowych kilku lotek i najdłuższych nadlotek czarne. Ogon biały. Różowy kolor za życia jest trwały, na ptakach wypchanych coraz więcej blaknie i nakoniec zupełnie znika.

U młodych w pierwszém piórze dziób znacznie szczuplejszy, z gładszą powierzchnią, ochrowo żółty, po brzegach ołowiasto pociągnięty, z czarniawym hakiem; torby i nagich policzków żółtość bladejsza; tęcze ciemno brunatne; czoło i wierzch głowy brunatno białawy, boki głowy i cała szyja ziemisto brunatna, na wolu przechodząca w białawy na karku w brudno białawy pokrywający środek pleców; pióra łopatkowe i pokrywki skrzydłowe ziemisto brunatne, z brunatno białawymi końcowemi obwódkami i czarnymi stosinami, barkówki i pokrywki tylne ciemno popielatym kolorem popylone; łotki piórszorstkowe brunatno czarniawe, z białemi, w końcach czerniałemi stosinami, środkowe wzdłuż stosiny czarne, na zewnętrznych chorągiewkach popielate popylone, tylne szaro popielate, po brzegach bardzo jasne, prawie białawe; spód skrzydła brunatno białawy, na łotkach czarny; sterówki szaro popielate, przy czarnych stosinach najciemniejsze, na zewnątrz białawo szarym kolorem obrzeżone, w końcach płowe, spód ogona szaro białawy; cały spód białawy, po bokach brunatnawo plamkowany; głowa bezczubna.

W drugim roku całe upierzenie białe prócz czarnych piór skrzydłowych; na czalu piórka zapledwie dłuższe i podobnej budowy do

okrywających resztę głowy i szyję; w ogóle pióra znacznie są dłuższe i szczuplejsze od pierwszych, niedorównywające jednak piórom ostatecznego upierzenia.

Piskle, świeżo po wylęgnięciu się całkowicie nagie, w krótkie porasta białawo szarym puchem, wiotkim, gęstym i welnistym.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	725	615
" ogona	200	180
" dzioba od kąta ust	450	340
" " od nozdrzy	400	290
" skoku	145	125
" palca środkowego	125	105
" pazura	16	15
" palca wewnętrznego	83	74
" pazura	15	16
" palca skrajnego	124	106
" pazura	15	14
" ksiuka	54	44
" pazura	17	17.

Wymiary jaj pojedynczych:

89—55; 85—58; 93—57; 90—58 mm.

Ojczyzną tego pelikana jest Europa wschodnio południowa i Azja; na zimę znaczna ich ilość gromadzi się w Afryce; bardzo pospolity przez lato po zalewach przy ujściach wszystkich znaczniejszych rzek do mórz Czarnego i Kaspjskiego. W niektóre lata zapędza się pojedynczo lub gromadnie w głąb Europy wschodniej, dosyć daleko posuwając się ku północy; w takichto razach u nas się trafiają. Gabinet Warszawski posiada dwa okazy starych ptaków krajowych, jeden z nich ubity pod Łomżą w roku 1829, drugi w Rakolupach w Lubelskiem w r. 1860, odznaczającym się niezwykłą ich wędrowką, mnóstwo ich bowiem postrzegano i ubito w różnych okolicach Litwy i Królestwa Polskiego; prócz tego upolowano jeszcze jednego w r. 1857 w Linie pod Łęczną. Takie wędrowki trafiają się zawsze wśród lata, po większej części w czasie legowym — i zawsze stare tylko ptaki je odbywają. Muzeum DZIEDUSZYCKICH we Lwowie posiada liczne okazy bite w różnych latach i w rozmaitych okolicach Galicji wschodniej.

Gnieźdzą się po rozległych zalewach trzciną i sitowiem zarosłych, przy wielkich wodach. Gniazda ogromne, około sześciu stóp szerokie, z suchej trzciny i sitowia, grubo nałożonych i udeptanych. Jaj 2—4.

Przez czas legowy mnóstwo bywa ptaków jałowych po nagich zalewach nad morzami Czarnem i Kaspjskiem, zostawiających nawet jaja w miejscach pobytu, bez żadnego zamiaru wysiadzania; widocznie przeto, że sama natura nie dozwala zbyt dużego rozmnażania się tego nieużytecznego a wielce szkodliwego ptaka.

259. *Pelecanus crispus*. Pelikan kędzierzawy.

Pelecanus onocrotalus var. *orientalis* LINN. SN. XII. 1. p. 215. n. 1 a. —

EDW. GLAN. II. tb. XCIII.

Pelecanus onocrotalus PALL. Zoogr. ross. asiat. II. p. 292.

Pelecanus crispus BRUCH. Isis. 1832. p. 1109. — LICHT. Berlin. Abh.

1838. p. 437. tb. III. f. 4. — NAUM. Vög. Deutschl. XI. p. 180.

tb. CCLXXXIII. — GOULD. Birds. Europ. V. tb. CDVI. — TYZ. Orn. powsz. 3. p. 573.

Pelecanus patagiatus BREHM, Isis. 1832.

Pelikan kędzierzawy TYZ.

Srebrzysto biały, popielatowo pociągnięty, stosiny piór grzbietowych czarne; pióra na głowie i karku długie i wąskie, w kędziory pokręcone.

Upierzenie wierzchu głowy zachodzi na czoło szeroko do samej nasady dzioba, pokrywając nozdrza, na przodzie wycięte w kąty bardzo rozwarte, przebiega dalej zostawiając nagi pasek nad okiem, po za którym spuszcza się ku dołowi i tworzy kąt prawie prosty, w odległości równej średnicy oka, z kądem przebiegającym równolegle do oka dochodzi do samej nasady zuchwy. Skok równy $2\frac{1}{2}$ —3 razy wziętemu tylnemu palcowi; w ogonie 22 sterówek.

Dziób podobnego kształtu jak u pelikana zwyczajnego, lecz szczuplejszy i niższy, z mniejszym hakiem. Kolor dzioba blade żółty, po brzegach czysty, zresztą szaro pociągnięty, najmocniej na szczycie, który w bliskości czoła jest prawie całkowicie szary; hak końcowy czysto żółty; zuchwa po większej części blade żółta, nieco w czerwonej odcień wpadająca; pod kątem ust wielka fioletowo szara plama, której młode są pozbawione. U młodych szaro brązowym kolorem pomazany, na szczycie i w części końcowej prawie całkowicie szaro brązowy, hak czysto żółty. Podobnie żółty kolor zajmuje nagą skórę na bokach twarzy; kantar od brzegów dzioba paskiem fioletowo szarym oddzielony.

Nogi stosunkowo do wielkości ptaka za małe, w młodości brudno cieliste, szaro niebieskawym kolorem pociągnięte; u dwuletnich kolor cielisty jest prawie całkowicie zastąpiony oliwiasto szarym, mianowicie na skrajnym brzegu skoku i na wierzchu palców; u starych ciemno oliwiaste. Pazury czarniawo brązowe. Tęcza brązowa.

Stary ptak jest biały, z lekkim perłowo popielatym odcieniem na płaszczu, gdzie wszystkie pióra mają czarną stosinę; u niektórych, zapewne bardzo starych, kolor płaszcza prawie czysto biały. Na głowie i bokach szyi pióra przedłużone, do 6 cali długie i pozakręcane w kędziory, tworzą na tyle głowy rodzaj grzywy, mniej więcej wydatnej; spód czysto biały; pióra na piersi długie, wąskie i ostre, z żółtawą stosiną; lotki pierwszorzędne brązowe, u drugorzędnych nieco bledszych skrajna chorągiewka popielata; u sterówek blade popielate, stosina czarna, przy nasadzie mniej więcej biała.

Samica podobna do samca, lecz mniejsza, z mniej kędziorowatą głową.

Ptaki dwuletnie mają kędziory na głowie mniej długie i mniej pozakręcane, na tyle karku grzywę na całą wysokość z piór prawie prostych utworzoną; płaszcz modrawo popielaty z białym obrzeżeniem piór i czarnymi stosinami; na pokrywach skrzydłowych białe brzożki szersze; cały spód modrawo szary blade, z białym obrzeżeniem piór.

Lotki drugorzędne popielate, wzdłuż stosiny czarniawe, na wewnętrznym brzegu chorągiewki szeroko białe, na zewnętrznej chorągiewce pokryte białawo szarym pudrem jak u rybołówek; lotki trzeciorzędne i najdłuższe barkówki w środku światło popielate, w nasadzie i na końcu białe, stosina całkowicie czarna; u lotek pierwszorzędnych czarniawych stosina czarna, z białą linią środkową. Sterówki blado szarawe, na brzegach białawe. Na wolu i piersi pióra zaostrome, z żółtawą stosiną jak u starych.

Młody w pierwszym piérzu szaro brunatny; na spodzie jaśniejszy; torba podbródkowa zielonawa; lotki czarniawe.

Wymiary:

Długość skrzydła złożonego	♀ 700
" ogona	215
" dzioba od kąta ust	415
" " od nozdrzy	375
" skoku	120
" palca środkowego	120
" pazura	18
" palca skrajnego	115
" pazura	18
" ksiuka	50.

Jaja o skorupie grubiej, niebieskawo białej, pokrytej grubą warstwą krédową, porysowaną i pozdzieraną miejscami w czasie wysiadywania, i mniej więcej brunatnawo zafarbowaną od przedmiotów gniazdo składających.

Wymiary:

90 — 63; 105 — 57 mm.

Pelikan ten jest pospolity w okolicach morza Kaspijskiego równie jak nad wielkimi wodami środkowej Azji, w Afryce na Nilu i w Senegambii. Nad morzem Czarnym mniej liczny; znajduje się dość często przy ujściu Dunaju, w Turcji europejskiej, w Grecji, Dalmacji i Węgrzech. Zalatuje niekiedy stadkami lub pojedynczo na Podole, Wołyn i Ukrainę; był także i w Galicji ubijany. Muzeum DZIEDUSZYCKICH we Lwowie posiada okaz ubity w Brzeżańskim w roku 1868. W Królestwie Polskim dotąd niepostrzegany, i okazji krajowego żaden ze zbiorów nie posiada. RZĄCZYŃSKI już wspomina o znajdowaniu się na Wołyniu i Podolu. Prof. KESSLER wymienia kilka przykładów postrzegania całych stad w różnych punktach Ukrainy.

Obyczaje jego mają być zupełnie podobne jak i pelikana zwyczajnego.

STERNINAE. RYBOŁÓWKI.

Dziób mierny lub od głowy dłuższy, prosty, ściętniony i ostrokończysty; szczyt przy nasadzie zaokrąglony, dalej wydatniejszy lecz nieostry, ku końcowi lekko spadzisty; spodnia krawędź bródki ukośnie ścięta, długa i ostra; obie szczęki równe; przecięcie paszczy aż pod oko podchodzi. Nozdrza wąskie i podługowate, pobożne, blizkie nasady, w rowku, na wylot przebite.

Nogi krótkie i szczupłe, nagie nad przegubem, w równowadze ciała. Palce krótkie lub mierne, spięte błoną albo w połowie albo całkowicie; ksiuk wolny, mały, cokolwiek wyżej od przednich palców osadzony. Obowie tarczowate.

Skrzydła długie, szpiczaste, z lotką 1ą najdłuższą.

Ogon o dwunastu sterówkach, mniej więcej widłowy, rzadko stopniowany.

Ciało podługne, wysmukłe; głowa mierna, z przodu ku dziobowi zeszczuplona. Upierzenie miękkie, niezbyt długie, gładko na ciebie leżące, z jedwabistym u niektórych połyskiem. Kolory najczęściej w obu płciach jednakowe, w niektórych jednak gatunkach płcie przedstawiają pewne różnice. Piérza się dwa razy rocznie, odzież wiosenna odznacza się zwykle od jesienniej, a w niektórych gatunkach zupełnie jest odmienna. Młode w pierwszym piérzu także się znacznie różnią od rodziców. Pisklęta okryte nabitym, włosistym puchem.

Jaj kształt jajowaty, najczęściej miernie podługny, z końcem cieńszym mocno zeszczuplonym i mniej więcej ostrym; krótsze więcej są pękate, a nawet trafiają się w niektórych gatunkach zbliżone do kształtu kulistego, lecz zawsze mają cieńszy koniec mocno zeszczuplony. Skorupa drobno ziarnista, z drobnymi lecz widocznymi porami, wewnątrz biała zielonawa, zewnątrz albo zupełnie matowa, albo słabo połyskująca. Kolor tła zmienny stopniowo od blado glinkowatego do brunatno rudego, lub od białego zielonawego do zielonego i zielonawo oliwkowego, mniej więcej ciemnego. Pstroczna podwójna, to jest: brunatno popielatawa blada, i ciemna brunatna lub brunatno czarniawa. Składa się ona z plam różnej wielkości, kropek i grubych namazań, rozmaitych w różnych gatunkach; często przy końcu grubszy są wyraźne obrączki z plam gęstych lub namazań. W każdym prawie gatunku jaja znacznym odmianom kolorytu ulegają, często nawet w jednym zniesieniu trafiają się różne. Liczba jaj 3 lub 2.

Tę samą rybołówkę między ptakami wodnymi, czem jaskółki między wróblowatymi, tak bowiem jak te ostatnie główną one część życia spędzają w powietrzu, unosząc się po całych dniach nad wodami dla chwytania z ich powierzchni owadów i drobnych rybek, którymi się żywią; pewne nawet podobieństwa kształtów i lekkości ruchów w tych dwóch rodzinach usprawdliwiają to porównanie. Z tych powodów w popularnej mowie u wielu ludów europejskich otrzymały nazwiska jaskółek morskich. Wszystkie gatunki tej rodziny głównie trzymają się brzegów morskich, lecz niektóre z nich udają się na czas lęgowy w głąb lądów, na słodkie wody i bagna, z kądem niebawem po odchowaniu potomstwa na morza wracają. Lot ich jakkolwiek ma pewne podobieństwa z jaskółczym, w rzeczywistości znacznie jest odmienny; przy nadzwyczajnej bowiem lekkości, stosunkowo o wiele jest wolniejszy i wykonywany przez ciagle, powolne i jednostajne poruszenia skrzydłami; podobnie jednak jak jaskółki sa rybołówki w locie zwinnie i wykonywają często rozmaite obroty. Rzadko kiedy wznoszą się wysoko, lecz najczęściej na kilkanaście lub kilkadziesiąt stóp nad powierzchnią wody latają. W przełotach tych nachylając ciągle głowę ku dołowi upatrują zdobyczy na samej powierzchni wody lub też płytko pod powierzchnią będącej. Na dostrzeżoną

rzucają się nagle, dziobem chwytają, natychmiast napowrót wzlatują i lecąc dalej połykają. Z powodu krótkości i słabości nóg mało i niezgrabnie chodzą, na czas zaś wypoczynków siadają po roślinach wodnych, po kolkach, kamieniach i wybrzeżach. Właściwie nie pływają, a nawet rzadko na wodzie siadają i w takim razie z powodu nadzwyczajnej lekkości całkowicie prawie na wierzchu zostają.

W ogóle są towarzyskie, wędrują w mniej więcej licznych orszakach, kręcąc się tłumnie nad powierzchnią wód i ciągle żerując, posuwają się powoli ku celowi podróży; albo też przelatują nad ładami od wody do wody, w takim razie wynoszą się wyżej w powietrze i szeroko bez porządku rozsypane zdążają w prostym kierunku. Żyją w jednożeństwie. Gnieźdzą się po większej części gromadnie; jedne na bagnach i płytkich wodach chwastami zarośniętych, inne na piaszczystych wybrzeżach i wyspach; niektóre jednak, stosownie do okolicy, tak w jednych jak w drugich miejscowościach gnieździć się zwykły. Pierwsze ścielą bardzo nędzne gniazdko z suchych, grubych kawałków traw, bardzo płytkie i niekształtne, na kępach, splawach, lub szerokich liściach roślin wodnych; drugie zaś grzebią dołeczki w piasku lub między żwirem i bez żadnego po większej części posłania jaja w nim składają. Tym drugim zdarza się niekiedy, iż w czasach gwałtownych wzbrań rzek gniazda z jajami bywają zatapiane, w takim razie natychmiast się wydalają i wcale już w tym samym roku się u nas nie gnieźdzą. Czasami jednak urządzają gniazda powtórne w miejscach bezpiecznych i dość oddalonych od wody, jak tego przykład przedstawia obserwacja P. WOLIŃSKIEGO, który znalazł kilka gniazd z jajami dwóch naszych rzecznych gatunków pod Buskiem, na wydmię piaskowej, przeszło o milę od Wisły odległej. Za zbliżeniem się człowieka do miejsca legowego wszystkie zrywają się z gniazd i krzycząc natarczywie nabijają, dopóki się tenże nie oddali; a jeżeli się którą z nich zastrzeli i ta padnie na wodę, inne się do niej zlatują i tuż na nią z wielką wrzawą napadają; dalsze strzały wcale ich nie straszają, lecz owszem coraz więcej sprowadzają. Pisklęta po wyjściu z jaj są niedołężne i długo zostają na gniazdach, następnie wylazła z nich i przesiadują nad wodą. Przez cały ten czas rodzice znoszą im żywność i do dzioba podają; dorosłe długo jeszcze za rodzicami latają i tak jak młode jaskółki dostają od nich żywność w powietrzu.

S T E R N A.

Dziób szczupły.

Palce krótkie, w całej długości spięte błonami mało wyciętemi.

Ogon mocno widłowy, a mianowicie skrajne sterówki mocno w końcu zwężone i znacznie przedłużone.

Na spodzie ciała pióra mniej więcej jedwabisto połyskujące. Jaja upstrzone mniej więcej drobnymi plamami.

Gatunki w rodzaju tym objęte są mniej towarzyskie od innych, a mianowicie nie zbijają się w tak duże stada do podróży, również nie gnieźdzą się tak gromadnie. Najwięcej się trzymają wybrzeży piaszczystych, a rzadko które gatunki osiedlają się w części na czas legowy w miejscach bagnistych. Gnieźdzą się po większej części na piaskach.

Dwa gatunki krajowe nowsi ornitologowie mieszczą w oddzielnych rodzajach *Sterna* i *Sternula*, pomimo że nie przedstawiają one żadnej różnicy w cechach, których się dała wyrazić na usprawiedliwienie tego rozdzielenia. Tak postępując należałoby koniecznie i w następnym rodzaju gatunki roz-

dzielić, gdyż nierównie większe przedstawiają między sobą różnice, a tym sposobem doszłoby się do tego, że każdy gatunek stanowiłby oddzielny rodzaj.

260. *Sterna fluvialis*. Rybołówka zwyczajna.

Sterna fluvialis BREHM, Vög. Deutschl. p. 779. — SHARPE, Birds. Europ. p. 31.

Sterna hirundo TEMM. Man. Orn. II. p. 740. — DEGL. Orn. Eur. II. p. 456. — NAUM. Vög. Deutschl. X. p. 89. tb. CCLII. — Tyz. Orn. powsz. 3. p. 430. sp. 10.

Sterna Blasii BREHM, Nauman. 1855. p. 295.

Sterna chelidon LICHT. Nomencl. av. p. 97.

Sterna senegalensis SWS. B. W. Afr. 11. p. 250. — SCHLEG. Mus. P. Bas. Stern. p. 16.

Jaskółka morska MYŚL. Pr., Rzacz. — Europejska morska jaskółka KL. — Rybołów pospolity JUNDZ. — Rybitwa pospolita JAR. — Rybołówka zwyczajna TYZ.

Z wierzchu jasno popielata, od spodu biała, popielatawa na brzuchu, wierzeh głowy czarny; nogi minijowo pasowe.

Płetwy bardzo mało wycięte; skrajne sterówki mocno przedłużone.

U ptaka starego czarność zajmuje cały wierzeh głowy równo ze spodnim brzegiem oka i zachodzi na kark. Cały płaszcz jednostajnie jasno popielaty, lotki tylko ramieniowe mają białawe końce, a lotki pierwszego rzędu jakby sadzowato zbrudzone, brzegi skrajnej w całej długości czarniawe. Spód biały, na piersi i brzuchu lekko popielato pociągnięty; spód skrzydeł biały. Ogon biały, skrajna sterówka ma zewnętrzną chorągiewkę ciemno popielatą, na dwóch następnych są one także popielate, ale jaśniejsze. Dziób blado czerwony, z czarniawym końcem; nogi pomarańczowo pasowe, z czarniawymi pazurami; tęczce ciemno brunatne. Na spodzie ciała, a głównie na szyi, słaby jedwabisty połysk.

Samica i odzież jesienna żadnej nie przedstawiają różnicy.

Młode w pierwszym piérzu mają mniej widłowy ogon, skrajne sterówki, chociaż w samym końcu zastrzone, mało są dłuższe od następnych; dziób znacznie krótszy. W kolorycie znaczne przedstawiają różnice. Wierzeh głowy wraz z czołem jest białawy, od tyłu czarniawo drobno strychowany; czarność stanowi tylko dużą plamę zajmującą cały tył głowy, zachodzącą na boki smugą przez oko przechodzącą i kończącą się na przedniej jego stronie; czarność ta nie jest tak mocna jak na starych i białawo popylona. Płaszcz szarawo popielaty, upstrzony na całych plecach i barkówkach licznymi plamami mniej więcej falowanymi, szaro brunatnawymi, za którymi bezpośrednio idą białawo płowe, utworzone z końcówek każdego pióra. Barki czarniawo pociągnięte, a pokrywy skrzydłowe lekko płowe znaczone. Spód całego ciała i skrzydeł czysto białe, końce lotek pierwszego rzędu mniej

ciemne, lecz jednostajniejsze niż u starych. Skrajne brzegi wszystkich sterówek popielato śniade, wewnętrzne chorągiewki białe. Dziób od nasady cielisty, dalej czarniawy; nogi brudno cieliste. Pstroczina na wierzchu ciała dosyć przedstawia odmian w różnych indywiduach.

Wymiary:

	♂	♂	♀	♀
Długość całkowita	360	352	370	364
" siagu	790	780	770	775
" ogona	150	142	160	155
" skrzydła złoż.	255	260	267	272
" dzioba od kąta	54	52	52	53
" " od nozdrzy	26	26	27	26
" skoku	19	21	21	21
" palca środkowego	18	17	17	17
" pazura	8	6,5	7,5	8
" ksiuka	4	3,5	5	4,5
" pazura	1,5	2	2	2.

Pisklęta puchowe są z wierzchu żółtawe, ciemno plamiste; od spodu czysto białe, na przodzie szyi siwawe; nogi i dziób mają cielisto pomarańczowe.

Jaja mają tło białawo, szarawo, rudawo lub oliwkowo glinkowate, blade lub coraz ciemniejsze aż do koloru brunatno rudawego, dosyć ciemnego, albo też glinkowato zielonawe, bledsze lub ciemniejsze. Pstroczina składa się z plam popielato brunatnawych, bladych, wpojonych w skorupę i brunatnych lub czarniawo brunatnych, ciemnych. Plamy w ogóle są niewielkie i niezbyt liczne, nieregularne, zwykle po całej powierzchni jednostajnie rozmieszczone; rzadko bardzo trafiają się okazy z wyraźnymi obrączkami przy końcu grubszym, inne z mocno krętymi lecz niedługimi żyłkami. Jaja o tle bladym nie mają śladu połysku, ciemniejsze zaś są słabo połyskujące, im ciemniejsze, tym mocniej.

Wymiary jaj zniesieniami:

$$1 \begin{cases} 45 & - & 31 \\ 43\frac{1}{2} & - & 30\frac{1}{2} \\ 43 & - & 31 \end{cases}; \quad 2 \begin{cases} 44 & - & 30\frac{1}{2} \\ 42 & - & 31\frac{1}{2} \end{cases}; \quad 3 \begin{cases} 43\frac{1}{2} & - & 31\frac{1}{2} \\ 42\frac{1}{2} & - & 30 \end{cases}; \quad 4 \begin{cases} 43 & - & 30\frac{1}{2} \\ 41 & - & 30\frac{1}{2} \end{cases};$$

$$5 \begin{cases} 40\frac{1}{2} & - & 32 \\ 40 & - & 32 \\ 40 & - & 31\frac{1}{2} \end{cases}.$$

Rybołówka ta szeroko jest rozmieszczona, znajduje się bowiem w całej Europie, w Azji północnej i w Afryce, prócz tego na wielu wyspach dosyć odległych od tych wszystkich lądów. U nas chociaż nie jest najobfitszą, najwięcej jest rozpowszechniona; pospolita jest w czasie legowym wzdłuż całej Wisły, Niemna, Bugu, Pilicy i niektórych innych rzek, jak równie w okolicy jezior Augustowskich i błotnistej części Lubelskiego i Podlasia; w przelotach zaś wszędzie prawie widywana. Przybywa zwykle do nas w końcu Kwietnia i zaraz po wychowaniu potomstwa razem z nim odlatuje; do końca Sierpnia całkowicie strony nasze opuszcza.

Nie jest zbyt towarzyska, nigdzie nie osiedla się na czas legowy obficie, lecz albo w parach pojedynczych, albo też po kilka par w miejscach dogodniejszych. Wędrując zwykle familijami, nie zbijają się w gęste stadka, lecz z daleka od siebie w jednym kierunku podążają. Za pożywieniem kręcą się pojedynczo nad wodami, na kilkanaście stóp wysoko; na upatrzoną zdo-

byćc padają ukośnie, wywinawszy w powietrzu koziółka. Względem człowieka są ostrożniejsze i mniej natęczywe przy gniazdach od innych. Żywią się najwięcej dużymi owadami wodnymi, więcej jednak rybek od innych pożywają. Głos ich jest przeciągle krzykliwy, odmienny od innych gatunków krajowych; goniąc się krzyczą dosyć podobnie jak rycek *Limos melanura*. Czas gnieźdzenia się tej rybołówki przypada u nas na koniec Maja, około 20 Czerwca pisklęta zaczynają się wyłęgac, a przy końcu Lipca młode są już lotne. Gnieźdzą się najwięcej na wyspach i wybrzeżach piaszczystych rzek, gdzie w miejscu bezpiecznym od zalewu grzebią dołki około dwóch cali głębokie i najczęściej niczym ich nie wyściełają; jeżeli zaś kiedy robią posłanie, to kilka niedźnych kawałków słomy lub suchej trawy na nie wystarcza. W okolicach zaś błotnistych, na wielkich stawach i jeziorach gnieźdzą się razem z innymi gatunkami lub śmieszkami (*Larus ridibundus*) i tak samo jak one, na kępach lub splawach. W takim razie ścielą gniazdo daleko staranniejsze, więcej znoszą długich traw i lepiej je układają, dosyć płasko lecz dosyć foremnie; najczęściej je także w rozgrzebianiu urządzają. Chociaż w miejscach podobnych zakładają gniazda między bardzo licznymi gniazdami innych gatunków, nigdy jednak same w większych ilościach się tam nie osiedlają. Wspomnieć tu także wypada okoliczność, którą miałem sposobność stwierdzać wielokrotnie własną obserwacją, że jaja tego gatunku znajdowane na piaskach są bledsze, żółtawe lub zielonawe, a na błotach najczęściej znajduje się ciemne odmiany.

261. Sterna minuta. Rybołówka białoczelną.

Sterna minor BRISS. AV. 6. p. 206. n. 2.

Sterna minuta L. SN. XII. 1. p. 228. n. 4. — GM. LSN. XIII. 1. p. 608. n. 4. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 692. — PALL. Zoog. 2. p. 336. n. 393. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 10. p. 145. n. 284. tab. 254. — KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. 483. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 439. sp. 29.

Sterna parva PENN. Brit. Zool. p. 144.

Sterna metopoleucos S. G. GM. Nov. Comp. Petrop. 15. p. 475. tab. 12. f. 1. — GM. LSN. XIII. 1. p. 608. n. 23.

Sternula minuta BOIE.

La petite Hirondelle de mer BUFF. Ois. 8. p. 337. — PL. enl. 996.

Mały rybitw KLUK. — Rybołów mniejszy JUNDZ. — Rybitwa białoczelną JAR. — Rybołówka białoczelną TYZ.

Z wierzchu jasno popielata, czoło, cały spód i ogon białe; wierzch głowy czarny; dziób i nogi żółte.

Skrajne sterówki stosunkowo mniej przedłużone niż u poprzedzającej, błony palcowe głębiej wykrojone.

Stary ptak ma dużą plamę zajmującą czoło i przedłużającą się na boki w wąską brew aż za tył oka sięgającą, resztę wierzchu głowy i wyższą część karku pokrywa kolor czarny, od nozdrzy ciągnie się przez oko także sama prega, zlewająca się na tyle z pokryciem głowy. Cały płaszcz wraz ze skrzydłami światło popielaty, dwie tylko skrajne lotki u jednych są czarne, u innych ciemno popielate, w każdym razie z czarnymi stosinami; we wszystkich zaś łotkach brzeg wewnętrznej chorągiewki biały. Cały spód czysto biały z mocnym atlasowym połyskiem; ogon, pokrywy ogonowe i spód skrzydeł białe. Dziób blade

żółty, same końce obu szczęk czarniawe; nogi blade żółte, z czarnymi pazurkami; tęczce czarniawo brunatne.

Samica i odzież jesienna niczym się nie różni.

Młode w pierwszym piérzu mają dziób krótszy i mniej widłowy ogon. Koloryt dosyć podobny do młodych poprzedzającego gatunku, odmienny jednak w pewnych szczegółach, a mianowicie w kształcie i układzie plam na wierzchnich częściach. Czoło i cały wierzł głowy jest brudno płowy, pierwsze nieplamiste, tylna część upstrzona czarniawymi, gęstymi centkami; przestrzeń ta, zaczawszy od oczu, otoczona jest od tyłu i boków szerokim czarniawym pasem białawo poprószonym. Ubarwienie pleców i barkówek składa się z mieszaniny gęstych czarniawych trójkątnych i łuskowatych plam, brzegów piór rudawo białawych i takich środków miejscami popielato pociągniętych. Kuper i pokrywy ogonowe czysto popielate. Pokrywy skrzydłowe popielate, lekko białawo plamiste, a wzdłuż przedramienia tak jak w poprzedzającym gatunku śniade zafarbowanie. Lotki ciemno popielate, skrajna ciemniejsza od innych. Cały spód czysto biały bez połysku, na bokach tylko piersi przestrzeń pokryta plamami śniadymi i rudawymi. Sterówki skrajne białe, dalsze coraz więcej popielato pociągnięte i w końcach śniado poprószone. Dziób brunatno szary; nogi brunatno cieliste; tęczce czarne.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	242	232
„ siagu	500	510
„ ogona	89	80
„ skrzydła złożonego	172	170
„ dzioba od kąta ust	41	40
„ „ od nozdrzy	22	23
„ skoku	17	16
„ palca środkowego	12	13
„ pazura	6	5
„ kciuka	3	3
„ pazura	1	1.

Piskleta puchowe podobne do pisklat rybolówki zwyczajnej, lecz znacznie mniejsze.

Jaja są z kolorów bardzo podobne do najbledszych odmian poprzedzającej, to jest: tło mają białawo lub rudawo glinkowate, albo glinkowato zielonawe, zawsze blade, upstrzone podobnie i takimi samymi plamkami, stosunkowo drobniej szymi. Zupełnie są matowe, bez śladu połysku.

Wymiary jaj zniesieniami:

1	34 — 23 1/2	2	32 1/2 — 24	3	32 — 24
	33 — 23		32 — 24 1/2		31 1/2 — 24
	32 — 23 1/2		31 — 25		31 — 24.

Rybolówka ta mieszka w Europie, w Azji zachodniej, w Afryce północnej i podobno w Australii. U nas dość pospolita nad Wisłą aż po sam Kraków, wszędzie gdzie tylko są wybrzeża piaszczyste, jednakowoż mniej liczna od poprzedzającej; ztąd ciągnie za żerem ponad wpadającymi do tej rzeki mniejszymi wodami na parę mil odległości, nad lachy, stawy i zalewy,

lecz zaraz wraca i dalej w kraju nigdzie niepostrzegana. Przylatuje w końcu Kwietnia lub w pierwszych dniach Maja, w połowie tego miesiąca najwcześniejsze nieś się zaczynają, około 20 większa część siedzi już na jajach; w połowie Lipca dzieci wcześniejszych zupełnie wyrastają i wkrótce zaczynają odlatywać pojedynczemi rodzinami; przez Sierpień już są coraz rzadsze, a po 25 t. m. wcale ich już nie ma.

W locie jest szybsza, zwinniejsza i zgrabniejsza od poprzedzającej, lata zwykle nisko ponad wodą, często się wznosi na kilka sążni w górę i zawiesza się w miejscu nagle skrzydłami poruszając, podobnie jak srokosz *Lanius excubitor*, tak dalece, że niejednego mogłaby omylić; zkad za zdobyczą rzuca się pionowo na wodę tak silnie, że ją w koło rozpryskuje, a schwywszy upatrzoną zdobycz, natychmiast wzlatuje. Łowi najczęściej gasienice szklarków i innych owadów wodnych. Głos wydaje cienki, krzykliwy i przenikający.

Gnieździ się na piaskach w tych samych miejscach, co i rybolówka zwyczajna i drobne gatunki dżdżowników *Hiaticula*, w parach pojedynczych lub w niewielkim towarzystwie. Grzebią na to dolki w piasku, w miejscach zasłanych żwirem lub popękany szlamem, dosyć foremne, około 2 cali szerokie a 1 1/2 głębokie, gdzie na nędznym posłaniu, złożonym z kilku drobnych słomek lub suchych trawek, albo bez tego nawet składają swe jajka. Świeżo wylęte piskleta wkrótce się rozlażą i kryją się po nierównościach gruntu. Stare, podobnie jak innych gatunków, za ukazaniem się psa lub człowieka zawczasu zrywają się z gniazd i zlatują się do nieprzyjaciela, lecz są mniej natręcyjne i gorą tylko latając krzyczą i przeprowadzają.

HYDROCHELIDON.

Dziób mierny, mniej więcej szczupły.

Palce w połowie spięte błonami, mniej więcej wykrojonymi.

Ogon słabiej widłowy niż w rodzaju poprzedzającym; sterówki skrajne tak szerokie jak inne, w samym tylko końcu mniej więcej zwężone, nie tyle przedłużone, mało dłuższe od następnych. Rozpostarty ogon kończy się u jednych równym przycięciem, u innych słabe wycięcie zostaje.

Jaja upstrzone grubymi plamami i namazaniami; często mają na sobie obrączki z plam dużych, gęsto skupionych albo nawet zlanych w ciągle namazania.

Prócz cech wyżej przytoczonych gatunki rodzaj ten składające znaczne przedstawiają różnice obyczajowe od gatunków poprzedzającego i pewne charakterystyczne właściwości. W ogóle są nierównie więcej towarzyskie, wędrują zwykle licznymi tłumami i gnieźdzą się mniej więcej licznymi osadami, które w miejscach przyjaznych znakomicie liczby dochodzą. Gnieźdzą się po płytkich stojących wodach i bagnach, a w czasach podróży więcej lubią zatrzymywać się nad wodami okolic błotnistych niż nad rzekami. Tę samą także charakteryzują, że najczęściej upierzenie samicy odznacza ją od samca, a odzież jesienna zawsze pewnym zmianom ulega, w niektórych nawet gatunkach zupełnie jest niepodobna do wiosennej.

262. *Sterna leucopareia*. Rybolówka białowąsa.

Sterna leucopareia NATT. in TEMM. Man. d'Orn. 2. p. 746. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 694. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 10. p. 168. n. 285. tab. 255. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 436. sp. 24.

Sterna hybrida PALL. Zoog. 2. p. 338. n. 395. — KEYS. et BLAS.

Wirbth. Eur. n. 487.

Rybolówka białowasa TYZ.

Wierzch głowy czarny, boki twarzy, pokrywy podogonowe i spód skrzydeł białe; zresztą popielata, najciemniejsza na brzuchu. Dziób i nogi czerwone.

Dziób silniejszy niż u następujących, nogi wyższe z dłuższymi palcami, ogon mocniej widłowaty, po rozłożeniu jeszcze wycięty.

U starego ptaka cały wierzch głowy po linię dolnej krawędzi oka czarny ze słabym zielonawym połyskiem; na bokach twarzy pod tą czarnością szeroka smuga czysto biała; podgardle zaś zajmuje tak słaby popielaty odcień, że w pewnych kierunkach zdaje się być zupełnie białym. Cały płaszcz wraz ze skrzydłami i ogonem błękitnawo popielaty, jedwabisto połyskujący; skrajna lotka czarniawa, a lotki pierwszego rzędu mają tak mocny srebrzysty połysk, że w pewnym nachyleniu ku światłu wydają się białymi; skrajna sterówka białobrzęsta, spodnia strona wszystkich biaława. Cały spód prócz pokrywy podogonowych popielaty, koloru płaszcza na szyi i piersiach, na brzuchu coraz ciemniejszy, ku tyłowi łupkowego koloru. Spód skrzydeł i pokrywy podogonowe czysto białe. Dziób i nogi buraczkowo czerwone; pazury czarne; tęczce czarniawe.

Samica tęp się tylko odznacza, że kolor brzucha ma o wiele bledszy.

Odzież jesienna znacznie odmienna, czoło wtenczas jest czysto białe, przestrzeń między oczami aż do czału zajmuje kolor biały, drobno czarno centkowany wzdłuż stosin; przed okiem czarniawa plamka, cała zaś tylna część głowy czarna. Kolor popielaty wierzchnich części cokolwiek bledszy niż w odzieży wiosennej. Cały spód czysto biały, boki tylko szyi słabo popielato pociągnięte; brzegi skrzydeł i spodnia ich strona białe, lotki białe w końcach obwiedzione.

Młode w pierwszym piérzu mają czoło czysto białe, przestrzeń poza oczami czarno upstrzoną, przed okiem czarniawą plamę; tył głowy czarny, białopoproszony. Plecy i barkówki rudawo i brunatno plamiste. Skrzydła popielate, rudawo na pokrywach poplamione, a białe w końcach lotek obwiedzione. Sterówki popielate zakończone plamą brunatną, rudawym brzegiem obwiedzione. Cały spód biały, na bokach piersi rudawo plamisty. Dziób krótszy niż u starych, od nasady cielisty, w końcu brunatny; nogi brudno cieliste.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	230	238
" ogona	87	88
" dzioba od kąta ust	42	37
" " od nozdrzy	20	20
" skoku	22	22
" palca środkowego	17	17
" pazura	9	9

Długość ksiuka

♂

♀

" pazura

4

4

3

3

Jaja są znacznie większe niż dwóch następnych, kształty i połysk mają takie same. Tło najczęściej brudno zielone, lub oliwkowo zielone, rzadziej oliwkowo popielate lub brudno białawe. Spodnia pstróżna składa się z nielicznych plamek popielato brunatnawych, białych i w skorupę wsiąkłych, nie zawsze wyraźnych, i powierzchniowych czarniawo brunatnych, dużych plam i plamek nieregularnych; czasami kręte sznurkowate popisanie. Na jednych plamy są rozmieszczone po całej powierzchni, na innych tworzą mniej więcej wyraźne obrączki.

Wymiary jaj pojedynczych:

43 — 29; 42 — 29; 39 1/2 — 29 1/2; 38 — 29 mm.

Ojczyzną tej rybolówki jest Europa południowo-wschodnia, a szczególnie obficie znajduje się ona w południowych Węgrzech, w Banacie i Pograniczu wojskowym; rzadka we Włoszech, w południowej Francji i w Niemczech. Znajduje się także w zachodniej Azji, lecz nie wiadomo, jak daleko rozciąga się ku Wschodowi, równie i w Afryce północnej, gdzie aż na południu Nubii bywała postrzegana. U nas jest bardzo rzadka, postrzegalem ją tylko w południowo-wschodnich okolicach Lubelskiego, na jeziorach razem z krzyżkami i rybolówkami białoskrzydłymi. Nie mam pewności, czy się tam gnieździ; zdaje się, że tak jest, gdyż widywałem ich kilka par przez cały Maj na jeziorze w Wytyczynie, razem z dwoma gatunkami wyżej wymienionymi, lecz żadne jeszcze jaj w tym miesiącu nie miały. Według TYZENHAUZA do Litwy przypadkowo zalatuje.

Rybolówka ta trzyma się przez cały czas lęgowy w tych samych miejscach, co i następujące dwa gatunki, to jest po mocno zalanych grzęzkiach bagnach, rzadką roślinnością porośniętych i na brzegach jezior bagnistych i sławami pokrytych. Łatwa jest bardzo do odróżnienia zdaleka w locie po dłuższych skrzydłach, mocniejszym wykrojeniu ogona, po odznaczającej się białości boków twarzy i ciemnym kolorze brzucha; prócz tego lot ma dosyć odmienny.

Gnieździ się mniej więcej gromadnie, równie w odosobnionych osadach, jak i w pomieszaniu z innymi gatunkami, na zalewach najczęściej po kępach rzadką trawą na wierzchu zarosłych, albo na sławach nad powierzchnię wody wystających, czasami nawet w miejscach na kilka cali wodą zupełnie zalanych. Gniazda układają z kawałków suchych traw i trzcin tak samo, jak inne gatunki, na głębszych zaś miejscach, podobnie jak śmieszki *Larus ridibundus*, budują wysokie kopce nad wodą wystające. Często ich gniazda bywają bardzo gęsto zakładane.

263. *Hydrochelidon fissipes*. Rybolówka czarna.

Sterna nigra BRISS. Av. 6. p. 211. n. 11. tab. 20. f. 1. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 695. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 10. p. 189. n. 286. tab. 256. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 489. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 437. sp. 26.

Sterna fissipes L. SN. XII. 1. p. 228. n. 7. — GM. LSN. XIII. 1. p. 610. n. 7.

Sterna naevia BRISS. Av. 6. p. 216. n. 6. tab. 20. f. 2. (juv.). — GM. LSN. XIII. 1. p. 609. n. 5. — PALL. Zoog. 2. p. 337. n. 394 (?).

Ptaki krajowe. Tom II.

Hydrochelidon nigra BOIÉ.

La Guifette noire ou *Epouvantail* BUFF. Ois. 8. p. 341. — Pl. enl. 333. Czarna morska jaskółka KL. — Rybitwa czarna JAR. — Rybołówka krzyżek TRY.

Głowa czarna, całe ciało, skrzydła i ogon ciemno popielate, pokrywy podogonowe i spód skrzydeł białe.

Dziób szczupły, nogi szczuplejsze niż u poprzedzającej, błony miernie wykrojone, ogon mniej widłowy, po rozwinięciu równo przycięty.

Stary samiec ma cały wierzch głowy wraz z bokami twarzy szadzowato czarny, z lekkim granatowym połyskiem, cały płaszcz wraz ze skrzydłami i ogonem popielaty, ciemniejszy na karku a stopniowo jaśniejący ku tyłowi; skrajna lotka czarniawa. Kolor spodu niestały, to jest: u jednych prawie szadzowato czarniawy, u innych koloru łupkowego, u innych zaś brudno popielaty. Pokrywy podskrzydłowe i podogonowe białe. Dziób czarny, z czerwonymi zajądrami, nogi czerwono-brunatne, z czarnymi pazurami; tęczce czarniawe.

Samica różni się tylko jaśniejszym kolorem na spodzie ciała.

Odzież jesienna zupełnie jest odmienna od wiosennej, a mianowicie czoło i twarz, podobnie jak u młodych, są czysto białe; czarność zajmuje tylko wierzchnią część tyłu głowy i płamę przed okiem. Cały spód czysto biały, na bokach piersi cokolwiek popielato pociągnięty. Lotki pierwszego rzędu ciemniejsze.

Młode w pierwszym piérzu mają czoło aż poza oczy i twarz białe, tylną część wierzchu głowy wraz z tylną stroną karku bruno-czarniawą, plecy śniade, upstrzone rudawymi obwódkami piór, barkówki popielate, przy końcach śniade i rudawo obwiedzione, kuper popielaty, śniado poprzecznie znaczone. Skrzydła popielate, rudawo na pokrywach upstrzone, a wzdłuż ramienia śniado pociągnięte. Ogon popielaty, końce sterówek tak samo jak i lotek ciemniejsze. Cały spód biały, boki szyi lekko szaro rudawym kolorem pociągnięte; na bokach zaś piersi duża plama śniada. Nogi bledsze niż u starych.

Wymiary:

	♂	♂	♂	♀	♀
Długość całkowita	264	270	278	255	258
" siagu	615	640	640	626	624
" ogona	84	90	93	90	89
" skrzydła złożonego	213	220	220	210	214
" dzioba od kąta	40	41	38	38	39
" " od nozdrzy	20	20	19	18	19
" skoku	16	16	17	17	16
" palca środkowego	16	17	16	16	16
" pazura	8	8	8	7	7
" ksiuka	4	4	4	4	4
" pazura	2	2	2	2	2

Pisklęta puchowe z wierzchu jasno bruno-rdzawe, bruno i czarno upstrzone; od spodu białe.

Jaja w ogóle są podługowate, mocno zeszczuplone w końcu cieńszym, niektóre nawet okazy prawie przybierają kształt gruszkowaty;

części i koniec grubszy jest słabo wyciągnięty, lecz niektóre tak są w nim nagle zaokrąglone, jak u ptaków bekasowatych. Tło przedstawia różne stopniowania od rudawo glinkowatego do bruno-rudawego, częściej ciemniejsze niż jasne, rzadziej białe zielonawe, brudno zielonawe lub zielono rudawe. Pstrocizna podwójna, składa się z plam nielicznych popielato brunatnawych, bladych, wsiąkłych w skorupę, i mniej więcej grubych, licznych i bardzo ciemnych plam nieregularnych, zmieszanych z drobniejszymi, brunatnymi lub czarniawo brunatnymi; najczęściej przy końcu grubszym znajduje się obrączka ze zgęszczonych plam, lub nawet w grube namazania pozlewanych, stanowiących niekiedy prawie ciągłą przepaskę. Na plamach ciemnych zwykle moc i gęstość koloru jest niejednostajna. Na wszystkich, najbledszych nawet, jest słaby połysk, lecz im tło ciemniejsze, tym jest on mocniejszy.

Wymiary jaj zniesieniami:

1 { 39 — 26 37 — 26 ; 37 1/2 — 26 1/2	2 { 38 — 24 1/2 37 — 25 ; 36 1/2 — 25	3 { 37 — 25 36 — 24 ;	4 { 35 1/2 — 24 35 — 25 ;
5 { 35 — 26 35 — 25 1/2 ; 34 1/2 — 25	6 { 34 — 26 33 — 26 33 1/2 — 26		

Gatunek ten najobszerniej jest rozmieszczony na kuli ziemskiej i najobfitszy z całej rodziny, zamieszkuje bowiem całą Europę aż do 60° szer. półn., całą prawie Azję od Syberii środkowej aż do Indii wschodnich, Amerykę tak północną jak i południową i Afrykę północną, a wszędzie prawie równie jest obfitym. U nas najpospolitszy i najliczniejszy, nalatuje w końcu Kwietnia i w pierwszych dniach Maja, i pokazuje się do Sierpnia; miejscowe jednak w pierwszej połowie Lipca odcinają, te zaś, które później widzimy, są przelotne z północy. Lęgowe osiedlają się w mniej więcej licznych towarzystwach na dużych zarośniętych stawach, jeziorach i na mocno zalanych bagnach; w przelotach zaś wszędzie się pojawiają, gdzie tylko są jakiekolwiek wody. Wędrujące stada ciągnąc ponad ładami, wzbijają się częstokroć tak wysoko, że je z trudnością dopatrzeć przychodzi, lecz przybywszy nad wody lub błota zniżają się raptownie i kręcąc się ponad ich powierzchnią żerują i posuwają się powoli w kierunku swej drogi. Z wiosny przelotne najczęściej się pokazują w okolicach błotnistych, lecz ten ich przelot nie jest ani tak obfity, ani tak widoczny jak powrót, odbywany przez cały Lipiec i połowę Sierpnia; wtenczas bowiem prócz stad pokazujących się dość często po rozmaitych stronach kraju, najgłośniejszy ich ciąg odbywa się prawie nieustannie nad Wisłą. Codziennie prawie widzieć można stada mniej więcej liczne kręcące się nad tą rzeką i posuwające się powoli pod wodę, a są dnie, w których stado za stadem przeciąga. Ciągnąc tym sposobem nad rzeką zatrzymują się na żer w miejscach dogodnych, gdzie właściwym sobie sposobem polują, lecz długo nigdzie nie zostają. Na noc siadają po wyspach, kępach, splawach, kolkach itp.

Gnieźdzą się, jak się wyżej powiedziało, na stawach, brzegach jezior i bagnach zarośniętych niegęstą roślinnością, najczęściej w miejscach, gdzie woda nie jest głęboka, zarosła obrzedną trzcina, mniej więcej rzadką trawą, mniej więcej gęsto grzybieniem i ostem wodnym (*Stratiotes aloides*) i zawięra osuszone splawy i blaczki. W takich miejscach, jeżeli są one nieciężkie i wśród obszernych wód i błot położone, ogromne ich osady się wywodzą, nie w każdym jednak roku równie obficie; owszem zdarza się, że zwyczajem ptaków tułających się zaledwie co kilka lat osiedlają się w pe-

wnych miejscach, a przeciwnie inne, gdzie się zwykle wywodzą, w pewne lata całkiem pomijają.

Ściela w końcu Maja lub na początku Czerwca nędzne gniazdka z suchych kawałków skrzypiu, trzcin i innych traw wodnych, po małych kępkach, splawach, liściach grzybienia lub kępkach nagromadzonych szczątków traw starych. Często gniazda tuż przy sobie bywają zakładane, w każdym razie na przestrzeni dosyć ograniczonej, stosownie do dogodności miejsca jak i do obfitości osady. Zwykle tylko same osady składają, jednakowoż nierzadko trafia się je spotykać w połączeniu z innymi rybołówkami lub mewami, w naszych stronach najpospoliej z rybołówkami białoskrzydłymi lub śmieszkami.

Ze wszystkich gatunków krajowych najnatrętsze są przy gniazdach; gdy się człowiek pokaże w bliskości, zlatują się ze wszystkich stron i pory krzycząc nieodstępnie nabijają, póki się nie oddali. Z pomiędzy także wszystkich gatunków najzapalczywiej się kręca nad zastrzelonemi towarzyszkami. Żywią się głównie dużymi owadami wodnymi i gasienicami, które z pod powierzchni wody albo z roślin chwytają; często także łapią w locie ważki powolnie nad wodą latające. Porywają także drobne rybki i kijanki żabie, lecz w małej ilości i zawsze nad nie owady przekładają.

W odzieży jesiennej zupełnie nigdy się u nas nie trafiają; lecz, podobnie jak rybołówki białoskrzydłe, stare odlatują w pstrém upięczeniu; wszystko zaś, co się o tamtej pod tym względem powiedziało, stosuje się także do tego gatunku.

264. *Hydrochelidon leucoptera*. *Rybołówka białoskrzydła*.

Sterna leucoptera MEISN. u. SCHINZ. Vög. v. Schweiz. p. 264. n. 238. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 697. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 10. p. 215. n. 287. tab. 257. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 488. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 437. sp. 25.

Sterna nigra L. SN. XII. 1. p. 227. n. 3. — GM. LSN. XIII. 1. p. 608. n. 3.

Sterna fassipes PALL. Zoog. 2. p. 338. n. 396.

Rybitwa białoskrzydła JAR. — Rybołówka białoskrzydła TYZ.

Czarna, ogon, pokrywy nad i podogonowe białe, skrzydła popielate, z białymi pokrywami na przodzie, trzy lub cztery skrajne lotki czarniawe, pokrywy podskrzydłowe czarne.

Dziób miernie szczupły; nogi szczupłe, błony mocno wycięte spinają palce w samą tylko nasadzie; ogon słabo wykrojony, po rozwinięciu równo przycięty; skrajne sterówki tak szerokie jak inne i w końcach niewężone.

Stary samiec na całym ciele czarny, kolor ten na głowie, karku i całym spodzie najmocniejszy zielonawo cokolwiek połyskujący, ku plecom coraz bledszy, zajmuje i barkówki i kuper. Ogon, podbrzusze, pokrywy nad i podogonowe czysto białe. Pokrywy skrzydłowe na przodzie skrzydła białe, następnie przechodzą stopniowo ku tyłowi w kolor popielaty, coraz ciemniejszy tak dalece, że na nadlotkach dochodzi łupkowej ciemności; trzy lotki skrajne czarniawe, popielato poproszone, dalsze srebrzysto popielate, a ramieniowe znowu ciemniejsze, koloru łupkowego; spodnia strona lotek biaława, w końcach tylko ciemno po-

pielata, pokrywy podskrzydłowe czarne. Dziób wiśniowo czerwony; nogi jasno pasowe, z czarnymi pazurami; tęczę czarniawę.

Samica znacznie się różni, jej bowiem czarność na ciele o wiele jest bledszą, szczególnie na spodzie, plecach i barkówkach. Pokrywy skrzydłowe po brzegu tylko białe, następnie zaraz w popielate przechodzą; cztery skrajne lotki czarniawe, następnie ciemniejsze niż u samca. Spód skrzydeł jak u samca, lecz czarność pokryw także bledsza, sadzowata. Sterówki po brzegach popielato mniej więcej pociągnięte. Dziób i nogi brudniejsze.

Odzież zimowa zupełnie odmienna, cały bowiem płaszcz jest jasny, modrawo popielaty; spód, czoło i boki głowy czysto białe, tył głowy z wyższą częścią karku i duża plama na uszach światło popielate, czarno gęsto upstrzone, przed okiem czarna plama, mniejsza biała przestrzeń na krawędzi skrzydła, a wzdłuż kości łokciowych czarne za-farbowanie. Dziób od nasady czerwono-cielisty, w końcu czarniawy; nogi pomarańczowo-cieliste.

Młode w pierwszym piérzu podobne do młodych gatunku poprzedzającego, lecz dostatecznie się od nich w pewnych szczegółach odznaczają. Białosć na ich czole nie jest czysta, lecz podobnie jak na bokach szyi i bokach piersi brudno płowym kolorem pociągnięta; na tyle głowy w miejscu czarnej plamy przestrzeń ta jest tylko czarniawo centkowana na tle takiem, jak kolor ciała; przed okiem i na uchu czarne plamy. Plecy i barkówki ciemne, brunatno śniade, a pokrywy skrzydłowe jasno popielate, śniado plamiste. Lotka skrajna czarniawa, dalsze popielate. Cały spód, pokrywy podskrzydłowe i podogonowe białe. Sterówki popielate, w samych końcach ciemniejsze. Dziób brunatno rogowy; nogi cieliste.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	220	207
" ogona	79	75
" dzioba od kąta ust	33	31
" " od nozdrzy	16	16
" skoku	19	19
" palca środkowego	14	14
" pazura	8	6
" ksiuka	3	3
" pazura	2	2.

Jaja tak są podobne do jaj poprzedzającej iż prawie nie podobna ich rozpoznać, i przedstawiają wszystkie odmiany kolorów, jakie się między tamtymi zdarzają.

Wymiary jaj pojedynczych:

36 — 26; 34¹/₂ — 25; 34 — 25¹/₂; 33 — 24 mm.

Piękna ta rybołówka zamieszkuje w Europie południowej i wschodniej okolicy, a mianowicie w Hiszpanii, południowej Francji, we Włoszech po jezioro Garda, w Dalmacji, w Grecji, w Węgrzech i na pobrażach morza Czarnego, nie posuwając się na zachódzie w głąb lądów; na wschodzie nierównie dalej rozciąga się ku północy; i tak w Rosji i Syberji za 50° szer. półn. przechodzi, i znajduje się po całej Syberji zachodniej i wschodniej, a nawet

według PALLASA w Kamczatce. Na południe posuwa się także daleko, to jest w Azji do Indyj wschodnich, w Afryce w Nubii bywała postrzegana. W Królestwie Polskiem jest rzadka, i w zwykłe lata wywodzi się tylko w małej liczbie w okolicach błotnistych ziemi Chełmskiej i Radzyńskiej przy niektórych jeziorach, a szczególnie pod Wytycznem i Zawadówką. W lata zaś dżdżyste, gdy wody zbyt wiele zaleją właściwe ich legowe błota na wschodzie, a w okolicy wyżej wymienionej przygotowują im po błotach stosowne miejsca, zostają tam na ląd w nierównie większej ilości, w takich nawet miejscowościach, w których się w zwykłych czasach nie osiedlają. Miałem tego przykład w roku 1853 na kilkunastu parach gnieźdzących się w towarzystwie śmieszek *Larus ridibundus* i rybołówek zwyczajnych *Sterna hirundo* na błocie pod Sosnowicą w powiecie Radzyńskim; wszędzie wtedy po okolicy częściej się trafiały niż w inne lata. Corocznie w Maju widuje się tam mniej więcej liczne ich stada na przelocie, niekiedy nawet pokazują się i w okolicach samego Lublina; dalej ku zachodowi i północy są jeszcze rzadsze, prócz bowiem jednego samca ubitego w końcu Maja r. 1865 pod Warszawą nie ma żadnej wiadomości o jej postrzeganiu w tych okolicach lub więcej północnych. Zaliczona jest także do fauny Szlaskiej, jako przypadkowo zalatująca.

Na Polesiu Wołyńskim gnieździ się ta rybołówka w niezliczonej mnogości, a głównie po rozległych bagnach przy ujściu Turca do Prypeci, jak równie i w wielu innych miejscach tej błotnistej okolicy. W niektórych miejscach są one tam tak obfite, że niezawodnie można je za najpospolitsze ptaki uważać. Można powiedzieć, iż rozległe błoto pod Worokomem w powiecie Kowelskim jest niemi przepelnione; spojrzawszy tam bowiem o każdej porze dnia w którąkolwiek stronę, czy to na błoto, czy też na pola, widzi się mnóstwo tych ptaków snujących się w rozmaite strony; tamto niezawodnie są one liczniejsze niż gdzieindziej wróble. Błota te ciągną się w jedną stronę ku Kobryniowi, w drugą ku Pińskowi, a wszędzie prawie rybołówki te równie są obfite, można więc wyobrazić sobie, jaka ich tam ilość przebywa. Na błotach tamtej okolicy same się tylko trzymają, ponad rzekami tylko i przy głębokich bagnach mieszają się z niemi krzyczki, zawsze jednak te ostatnie są w mniejszej liczbie, i na pierwszy rzut oka rozpoznac się dadzą.

Prócz tego, że łatwo je poznać z daleka po czarności spodniej strony skrzydeł, latają niżej od krzyczków i odmienne w powietrzu odbywają ruchy, głos przytęm odmienny wydają. Stada w odległości lecące łatwo odróżnić; krzyczki bowiem lecą zwykle dość wysoko (40—60 stóp w górę, częściej nawet wyżej), rozproszone na znacznej przestrzeni, i dążą w jednym kierunku; białoskrzydłe przelatują nisko nad ziemią stadem znacznie skupionem. Krzyczki za zbliżeniem się człowieka do gniazd nieustannie nabijają, przeciwnie stado białoskrzydłych z wrzawą nadleci, pokrepi się i odleci, znów po chwili powróci, lecz nigdy długo na raz nie zabawi.

Gnieźdzą się po kępach wśród bagien, nie tak nagromadzone jak krzyczki, lecz rzadko rozsiane na znacznych przestrzeniach. Na kępkach tych wygrzebuja dołki i uścielają gniazda podobne jak i poprzedzające. Młode skoro tylko zaczną latać, przelatują się w bliskości ponad błotami i polami; następnie łączą się z innemi rodzinami równego wieku i tak częściowo opuszczają legowe błoto w mniej więcej licznych stadach. W końcu Lipca już są bardzo rzadkie, same bowiem tylko opóźnione legi gdzieś indziej się spotyka. W czasie wędrówek często się je widuje w okolicach sąsiednich, gdzie się wcale nie lęgna, albo same, albo zmieszane z krzyczkami. Jeżeli lecą same, rzadko przelatują nad błotami, lecz po większej części unoszą się ponad zbożami i tam owady chwytają, tak siedzące na roślinach jako też latające.

Czas pierzenia starych nie razem następuje, około Śgo Jana już jest wiele między niemi mocno pstrych, a szczególnie dużo już mają białych piórek na głowie i szyi, gdy inne w zupełnym są jeszcze wiosennym stroju. W końcu Lipca te, które jeszcze pozostały, nie więcej są pstrokate jak były te, które w Czerwcu odleciały. W tej zatem okolicy całkowitej zmiany pióra nie odbywają. Okoliczność ta dowodnie przekonywa o dwóch następują-

jących pewników: 1) że póty tylko bawią one w naszych stronach, póki dzieci nie wychodują, i że natychmiast odlatują, skoro te są zdolne do podróży; 2) że pierzenie się starych jest w ścisłym związku z gnieźdzeniem, to jest, wtenczas one zaczynają zrzucać pierwsze pióra, kiedy młode się wyklują, a skoro te z gniazd już wylecą, stare znacznie w pierzeniu się postąpiły. Wspomnieć tu także wypada, iż nigdy u nas tak daleko z pierzeniem się nie postępują, jak jest egzemplarz w przejściu na figurze NAUMANNA przedstawiony, a szczególnie na brzuchu są jeszcze zupełnie czarne.

SYLOCHELIDON.

265. *Sylochelidon caspia*. *Rybołówka wielkodzioba*.

Sterna caspia PALL. Nov. Comp. Petrop. XIV. p. 583. tb. XXII. —

Id. Zoogr. ross. asiat. II. p. 382. tb. LXXVIII. — NAUM. Vög.

Deutschl. X. p. 18. tb. CCXLVIII. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 425.

Sterna tschegrava LEPECH. Nov. Comp. Petrop. XIV. p. 500. tb. XIII. f. 2.

Sterna megarhynchus MEYER. Orn. Taschb. II. p. 257.

Thalasseus caspius BOIÉ, Isis. 1822. 563.

Thalasseus melanotis SWS. Birds. W. Afr. II. p. 253.

Sylochelidon caspia RÜPP. Ueb. Nordafr. p. 139.

Phaetusa melanotis GR. Gen. B. III. p. 660.

Sylochelidon strenuus GOULD. Birds. Austral. VII. tb. XXII.

Rybołówka wielkodziób JAR., Tyz.

Dziób czerwony, wierzch i tył głowy czarny, płaszcz modro popielaty, spód biały.

Dziób potężny, równy długości głowy, wysoki, ze szczytem łukowatym, podcięciem krótszym od $\frac{1}{3}$ długości żuchwy; ogon słabo widłowaty, o skrajnych sterówkach niewiele od następnych dłuższych; skrzydła długie; nogi silne i dość wysokie; płetwy bardzo słabo wycięte, mianowicie skrajna prawie w całej długości palce obejmująca.

Stary ptak w odzieży godowej ma cały wierzch i tył głowy czarny; piórka na zatyłku miernie przedłużone i zaostrzone; cały płaszcz modro popielaty, jasny; spód jedwabisto biały; lotki pierwszorzędne łupkowo popielate, czarno kończyste, u wszystkich stosina biała, zaczawszy od drugiej brzeg skrajnej chorągiewki w znacznej części czarniawo brunatny; sterówki perłowo popielate, coraz bledsze ku brzegom ogona, tak, że skrajna prawie czysto biała, u wszystkich stosina biała; pokrywy podskrzydłowe czysto białe, kuper i pokrywy ogonowe białe. Dziób czerwony, w samym końcu czarniawy; nogi czarne, tęczą brunatna.

Samica niczem się nie odznacza.

W odzieży zimowej różni się tylko wierzchem głowy białą strychowanym, na czole i bokach przodu głowy tło białe, drobno czarno kręskowane.

Młode w pierwszym piérzu mają czarność na wierzchu głowy bledszą, dalej dochodzącą od dołu, zajmując całą przestrzeń po rozcięcie gęby i całkowite pokrywy uszne, upstrzoną tak jak w odzieży zimowej krésami blade popielatemi, wpadającymi w odcień lekko płowawy na zatytku. Kolor popielaty płaszcza nieco brudniejszy, upstrzony na plecach i na barkówkach białawą końcową obwódką i czarniawym paskiem równoległym od brzegu i mniej więcej falowanym na wszystkich piórach; tylne pokrywy skrzydłowe mniej więcej białe obwiedzione; spód ciała jak u starych; lotki pierwszorzędne ciemniejsze niż u starych, jednostajnej barwy do samego końca; białość stosin mniej czy sta w końcowej połowie; końce sterówek białe obwiedzione, przed końcem łukowata pręga czarniawa, u skrajnej pewna przestrzeń przedkończowa popielata. Czerwoność dzioba bledsza; nogi cielisto szare.

Wymiary:

Długość skrzydła złożonego	♂ 420
" ogona	135
" dzioba od kąta ust	90
" " od nozdrzy	43
" skoku	42
" części obnaż. goleni	18
" palca środkowego	28
" pazura	11
" ksiuka	9
" pazura	3.

Jaja stosunkowo wielkie, zwykłego kształtu, o tle gliniastém, mniej lub więcej bladém, najczęściej bardzo bladém, posypaném rzadkimi plamami skorupnemi fioletowo popielatemi i powierzchniowymi oliwkowo brunatnemi, ciemnymi i blademi, po całej powierzchni mniej więcej jednostajnie rozrzuconemi; trafiają się odmiany mające o wiele gęstszy pstroczinę, między którą znajdują się i większe plamy.

Wymiary:

52—41; 64,8—43,6; 64,3—44; 64,8—45,5; 67,2—47 mm.

Rybolówka ta obszérnie jest rozmieszczona, znajduje się bowiem na pobrażach południowo wschodniej Europy, w Indyjach, na brzegach Chińskich, w Afryce wschodniej, w Australii i Nowej Zelandyi; pospolita w okolicach morza Czarnego i Kaspjskiego, według TYZENHAUZA nierzadka ma być na brzegach morza Bałtyckiego. W głąb lądów rzadko się zapędza. Zaliczam ją do fauny krajowej z jednego okazu, który w Kwietniu 1862 roku przelatywał kilka razy tuż obok mnie nad łachą w Czerniakowie pod Warszawą; na nieszczęście nie miałem wtedy strzelby w rękę.

LARINAE. MEWY.

Dziób mierny lub od głowy nieco dłuższy, prosty, wysoki, ścięśniony, twardy, ze szczytem prostym, w końcu hakowato zakrzywionym; żuchwa nieco krótsza od szczęki, z bródką w wyskok kątowaty podciętą; nozdrza przysrodkowe, wąsko podłużne, w głębokiej bródzie, na przestrzał otwarte.

Nogi w równowadze ciała, mierne, mniej więcej szczupłe, podkasałe, czteropalcowe; trzy przednie palce po same pazury błoną spięte; ksiuk krótki, wolny, wysoko osadzony; obowie tarzawate.

Skrzydła przedłużone, wąskie, ostre; lotki 1a i 2a najdłuższe.

Ogon prawie mierny, równy, u małej liczby słabo wycięty, o 12 sterówkach.

Głowa mierna, tak z przodu zeszczuplona, iż nieznacznie schodzi się z dziobem; ciało lekko ścięśnione z wydatną piersią i szyją dość krótką; upierzenie sute, grubo na ciele ułożone, bałwetniste go pozor.

Jaja jajowate, o skorupie dość cienkiej, grubo ziarnistej, na powierzchni drobno chropawej, bez żadnego połysku, wewnątrz zielonawo białej; tło różnych odcieni, oliwkowego, brunatnawego i zielono szarawego, upstrzone grubymi plamami i kleksami mniej więcej od tła ciemniejszymi; plamy w ogóle nieregularne, porozpryskiwane, różnych wielkości.

Mewy stanowią liczne skupienie ptaków zamieszkujących gromadnie wybrzeża morskie całej kuli ziemskiej. Obyczaje ich są bardzo charakterystyczne i odrębne. Nadzwyczaj lekkie z powodu szczupłości ciała przy sutości nastroszonego upierzenia do pływania nie są sposobne, siadają raczej na wodzie dla wypoczynku, nader mało pogrążając ciało, i trzymając się na niej tak lekko, że je więcej sam ruch wody unosi, aniżeli same przez się posuwają się, dla tego też najwięcej lubią usiadać, gdy woda jest zupełnie spokojna. Po lądzie dość zgrabnie chodzą, a nawet w razie potrzeby mogą biegać dość szybko. Lot ich jest nadzwyczaj lekki, powolny i bardzo wytrzymały; lecąc w prostym kierunku zwolna i jednostajnie machają skrzydłami, wzbijwszy się w górę krążą, mało niemi poruszając; do podróży szykują się często w liniję prostą, ukośnie się posuwającą. Wielkość gatunków jest rozmaita, zaczawszy od ptaków chociaż znacznie szczuplejszych lecz pozornie nie wiele mniejszych od gęsi domowej, a z powodu długości skrzydeł wydających się w powietrzu nierównie większemi, aż do gatunków wielkości średnich rybolówek. Żarłoczne, chytre i kłótlive, ciągle latają ponad wodami za wyszukaniem pokarmu, który sobie wzajemnie wydzierają; większe gatunki napastują mniejsze i zmuszają często do oddania połkniętej już zdobyczy; tę chwytają, zanim do wody dopadnie. Żywią się głównie rybami, które porywają z pod powierzchni wody, a szczególnie z miękich wybrzeży, i rozmaitemi istotami wodnymi na brzegi wyrzucanemi; podobnie jak sępy i kruki na lądzie, większe gatunki jadają padlinę wielorybów, innych wielkich ssących i ryb po wybrzeżach, rozszarpując jak ptaki drapieżne; mnóstwo ich zbiera się koło statków rybackich i tak są zuchwale, że prawie z rąk ludziom ryby wydzierają; w czasie zaś legowym rabują jaja i pisklęta innym ptakom, gdy te z gniazd na chwilę ustąpią. Mniejsze więcej się karmią owadami i gąsienicami, po które niekiedy w lądy wylatują i chodząc po ziemi zbierają. Na czas kilkunastu burz na morzach wylatują w głąb lądów ciągnąc ponad rzekami pod wodę i zapędzają się daleko od morza na jeziora i inne wody, następnie temiż samemi drogami wracają. Mieszkańcy nadbrzeżni ostrzeżeni bywają przez ciągnące mewy pod wodę o rychło nastąpić mających wylewach; wracające opadanie zwiastują.

Gnieźdzą się gromadnie, niekiedy po kilka gatunków razem i często kroć w towarzystwie innych ptaków wodnych po skalistych wybrzeżach wysp i lądów bezludnych wszystkich mórz, lecz w największych ilościach w okolicach przybiegunowych, niektóre gatunki po piaszczystych wysepkach i ławach nadbrzeżnych, tak gęsto, że się bieleją od ptaków na jajach siedzących,

mała zaś liczba gatunków na splawach i bagnistych brzegach jezior lądowych, daleko od morza położonych. Gniazdo urządzają nędzne z kawałków suchych grubych traw wodnych i niosą po 2 lub 3 jaja. Oboje wysiadują; pisklęta przez jakiś czas zostają na gnieździe, a rodzice żywność im donoszą, następnie zbliżają się do wody, gdzie do czasu zupełnego wyrosnięcia ciągle są żywione; latające długo się jeszcze za rodzicami uganiają i złowioną przez nie zdobycz w locie dostają. Głosy wydają przeciągłe i przeraźliwe, w czasach lęgowych ogromną wrzawą okolicę napelniają, szczegółniej, gdy się nieprzyjacieli ukazuje. Mięso ich jest chude, twarde i traniaste, lecz przez majtków i rybaków w braku lepszej żywności chętnie jadane.

Pod względem ubarwienia mało bardzo rozmaitości przedstawiają, wogóle są białe z czarniawym lub popielatym płaszczem, niektóre głowy mają ciemne; dużo więc jest gatunków tak do siebie podobnych, że różnice gatunkowe polegają tylko na wielkości i bardzo małych odmianach szczegółów; a że młode są zupełnie do starych niepodobne i przez kilka zmian przecho-dzą, zanim dojdą do doskonałej odzieży, że odzież zimowa zawsze pewne różnice przedstawia od wiosennej, że samce są znacznie większe od samic, chociaż w kolorystyce żadnej nie przedstawiają różnicy, trudne jest przeto roz-gatunkowanie, i mnóstwo istnieje w nauce niepewnych i nominalnych gatun-ków. BRUCH w monograficznym przeglądzie Linneuszowskiego rodzaju *Larus* w roku 1853 rozróżnił 62 gatunki, które zgrupował w dwunastu rodzajach, opartych głównie na właściwościach kolorytu i innych małej wagi szczegó-łach, jak np. kształcie ogona, małych różnicach w proporcjach dzioba i krótkości palca tylnego. Prócz gatunków zamieszczonych w tym przeglądzie kilka jeszcze nowych wprowadzono lub starano się z dawniejszych utrzymać, nie wiadomo jednak, czy wszystkie zostaną dokładnie stwierdzone.

W naszej faunie jeden jest tylko ptakiem lęgowym, a 7 częścieli lub rzadziej zalatujących w różnych porach roku; po dokładniejszym zbadaniu kraju pod względem ornitologicznym niewątpliwie liczba ta się powiększy, nie mając jednak żadnych śladów zamieszczam tylko gatunki, o których po-strzeganiu pewne dowody posiadam; należą one do czterech rodzajów przez BRUCHA przyjętych.

DOMINICANUS.

Dziób silny; ogon równy; płaszczy ciemny; głowa z szyją latem biała, w porze zimowej brunatnawo upstrzona.

266. *Dominicanus marinus*. *Mewa siodłata*.

Larus marinus L. SN. XII. 1. p. 225. n. 6. — GM. LSN. XIII. 1. p. 598. n. 6. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 735. — PALL. Zoog. 2. p. 321. n. 380. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 10. p. 438. n. 298. tab. 268. 269. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 479. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 446. sp. 2.

Larus naevius GM. LSN. XIII. 1. p. 598. n. 5. (juv.).

Larus maximus BREHM, Natg. eur. Vög. p. 733.

Dominicanus marinus BRUCH, Monogr. d. Gat. Larus. in Cab. Jour.

Orn. 1853. p. 100. sp. 2. — BP. Conspect. 2. p. 213. sp. 1.

Rybitw morski KL. — Mewa siodłata JAR. — Mewa czarnogrzieta TYZ.

Biała z płaszczem łupkowo czarnym; nogi blado cieliste; wielka.

Dziób żółty, z wielką plamą oranżowo pasową przy końcu zuchwy; brzeg powieki pomarańczowy; nogi blado cieliste, z rogowo czarniawymi pazurami; tęczce blado żółte.

Stary ptak czysto biały, z grzbietem i skrzydłami łupkowo czar-niawymi, niekiedy w odcień brunatny mniej więcej wpadającymi; końce wszystkich lotek i barkówek wraz ze stosiną białe, końcówka ta na skrajnej 2 cale długa, u następnej nieco krótsza z czarną stosiną i czarną wielką plamą przy końcu wewnętrznej chorągiewki; pokrywy podskrzydłowe białe.

W odzieży zimowej tył głowy i kark upstrzony podługowatymi strychami szaro brunatnawymi.

U młodych w pierwszym piérzu dziób czarny, obwódka powieki czarniawo szara, nogi rogowo cieliste, tęczce brunatne; głowa wraz z karkiem biaława, gęsto upstrzona na wierzchu, zaczawszy od oczów i karku podłużnymi, brunatno szarými strychami; plecy i pokrywy skrzydłowe szaro brunatne, grubo upstrzone szerokimi obwódkami płowo białawymi; kuper biały, ciemno plamisty; cały spód białawy, z szaro brunatnymi bladymi plamami na szyi, bokach ciała i pokry-wach podogonowych; lotki brunatno czarniawe, w końcach waziotko białawo obwiedzione; sterówki białe, na skrajnej dwie brunatne prze-paski, na dalszych coraz liczniejsze tak, że na środkowych większa część powierzchni brunatna, końce wszystkich białawo obwiedzione.

Ptak dwuletni dziób ma od nasady i w końcu rogowy, głowę i kark drobniej strychowany, płaszczy rudawo szary, brunatno plami-sty, na spodzie plamy bledsze.

W roku trzecim traci na głowie, karku i spodzie wszystkie cie-mne plamy, kolor płaszcza wyrównywa się na łupkowo czarniawy; na ogonie drobne tylko czarniawe upstrzenie; dziób jest już żółty, z pa-sową plamą na zuchwie, na przodzie której znajduje się czarniawo ro-gowa mniejsza, a jeszcze mniejsza na szczęcie górnej naprost wyżej wymienionej.

W czwartym roku ma jeszcze ciemne plamy na dziobie, które w piątym znikają zupełnie.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	470	480
" ogona	183	180
" dzioba od kąta ust	87	75
" " od nozdrzy	30	28
" skoku	75	70
" palca środkowego	58	53
" pazura	13	12
" ksiuka	6	6
" pazura	4	4.

Pisklęta puchowe z wierzchu szare, czarniawo plamiste, na przo-dzie szyi i gardzieli także szare bez plam; piersi i brzuch białawe.

Jaja o tle szaro zielonawém lub zielonawo gliniastém, jaśniejszém lub ciemniejszym, podwójnie upstrzone; plamy spodnie blado popielate, wierzchnie brunatno oliwkowe lub czarniawe, mniej więcej ciemne.

Wymiary jaj pojedynczych:

82½—56; 82—54; 78—55; 78—54; 77—56 mm.

Okazała ta mewa zamieszkuje przez lato północne pobrzeża i wyspy Oceanu Atlantyckiego; pospolita w Grenlandyi, Islandyi, na wybrzeżach lapońskich, norweskich, duńskich i szkockich, zimą zwiedza wybrzeża Angli, Niemiec i Francyi; rzadka na morzu Śródziemném i Bałtykiem. W głąb lądów mało się zapędza, do nas przeto rzadko zalatuje w jesieni, a jeszcze rzadziej z wiosny, w ciągu zimy niepostrzegana.

Żywi się rybą, padliną i mięczakami; odbiera pokarm mniejszym gatunkom i wyjada jaja i pisklęta innym wodnym ptakom. Gnieździ się po skałach i ławach nie tylko nadbrzeżnych, ale w głębi lądów nad wewnętrznymi wodami, głównie na północy, według DESGLANDA jednak także na brzegach francuzkich departamentów De la Manche i Hautes Pyrenées, przy Aurigny i Saint Martin. Na górach legowych zajmuje, w mniej więcej licznych towarzystwach, a niekiedy pojedynczo, najwyższe pasy, a mianowicie płaskie powierzchnie gdzieś niedaleko pozarastane trawami lub nagie spłaszczone szczyty. Gniazdo buduje obszerne i wysokie z grubych traw suchych, z ziemią mieszanych, wysłane drobniejszą suchą trawą.

267. *Dominicanus fuscus*. *Mewa żółtonoga*.

Larus fuscus L. SN. XII. 1. p. 225. n. 7. — GM. LSN. XIII. 1. p. 599. n. 7. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 717. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 10. p. 419. n. 297. tab. 267. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 478. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 447. sp. 4.

Larus flavipes WOLF. u. MEY. Vög. Deutschl. 2. 18.

Dominicanus fuscus BRUCH, Monogr. d. Gat. Larus. in Cab. Jour. Orn. 1853. p. 100. sp. 6.

Clupeilarus fuscus BP. Consp. 2. p. 220. sp. 1.

Rybitw brudny KL. — Mewa kasztanowata JUNDZ. — Mewa żółtonóg JAR. — Mewa żółtonoga TYZ. — Wrona morska gm.

Biała z płaszczem łupkowo czarniawym, nogi żółte; mniejsza.

Dziób żółty z plamą przy końcu żuchwy pomarańczowo pasową; obwódka wkoło powieki pasowa; nogi żółte, z czarniawymi pazurami; tęczy blado żółte.

Stary ptak biały z plecami i skrzydłami łupkowo czarniawymi, lotki tylko przedramieniowe i barkówki białe kończyste, na skrajnej, na cał od końca, przeszło całowa biała plama, na sześciu następnych nie ma białego, dopiero na dalszych coraz większe białe końcówki; pokrywy podskrzydłowe białe.

W odzieży zimowej na tyle wierzchu głowy i karku plamki brunatno szare, podługowate.

U młodej w pierwszym piórze dziób czarny, obwódka wkoło powieki czarniawa, nogi brudno żółtawo rogowe, tęczy brunatne; głowa i szyja brudno biaława, brunatno szaremi podługowatymi plamkami

tak gęsto upstrzona, że część tylna wierzchu głowy i karku prawie są tym kolorem pokryte; płaszcz brunatny z niezbyt szerokimi białawymi obwódkami wszystkich piór; piersi i brzuch białawe, szaro brunatnawym kolorem gęsto chmurkowane, najwydatniej i najciemniej po bokach ciała; na białych pokrywach podogonowych grube brunatnawe plamy; lotki brunatno czarniawe, u drugorzędnych wąskie białawe obrzeżenia w końcach; sterówki białe z szerokim końcowym brunatnym pasem i kilkoma wąskimi nieregularnymi prążkami, u skrajnej w miejscu końcowego pasa dwie węższe przepaski, zresztą czysto biała, wszystkich końce białe obwiedzione. W ogóle jest znacznie ciemniejsza od młodej poprzedzającego gatunku.

Ptak dwuletni różni się od młodego tylną częścią dzioba o wiele jaśniejszą, ma żółte nogi, mniej upstrzoną głowę, szyję i spód ciała, płaszcz czarniawy upstrzony końcówkami i brzegami piór rudawo szaremi.

Ptak w trzecim roku ma już dziób jak u starych, jest biały z płaszczem właściwego koloru, lecz niezupełnie jednostajnym z powodu jaśniejszych brzegów wszystkich piór; na ogonie tylko ma ciemne plamki; tęczy żółte.

W czwartym roku niczym się już od starych nie różni.

Wymiary:

	♀	♀	♂	♂	♀
Długość całkowita	500	510	532	560	535
" siągu	1340	1315	1360	1390	1326
" ogona	155	160	170	174	170
" skrzydła złożonego	405	405	415	425	415
" dzioba od kąta ust	70	70	72	74	75
" " od nozdrzy	22	22	21	22	23
" skoku	60	62	57	64	60
" części obnaż. goleni	25	20	23	20	20
" palca środkowego	47	46	46	50	50
" pazura	10	9	9	10	9
" kciuka	4	4	4	6	6
" pazura	3	3	3	4	4

Pisklęta puchowe podobne jak w gatunku poprzedzającym lecz mniejsze.

Jaja o tle brudno lub oliwkowo gliniastém, z podwójną pstrociną; plamy spodnie brunatno popielate, powierzchniowe ciemno brunatne lub brunatno czarniawe, w większej części okrągławe, rzadziej lub gęściej po całej powierzchni rozmieszczone; rzadkie są odmiany o tle blado zielonawém z bardzo bladymi i drobnymi obrzedkami plamami fioletowo popielatymi i powierzchniowymi oliwkowymi.

Wymiary jaj pojedynczych:

69 — 44; 68 — 47; 67 — 46; 63 — 47; 63 — 49 mm.

Mieszka na północy Europy i Ameryki; w Europie szczególniej pospolita na pobrzeżach Norwegii aż do koła polarnego, na Orkadach, Hebrydach i wyspach szkockich, mniej liczna w Szwecyi, Finlandyi i Danii. Do nas bardzo często zalatuje; przed każdym wylewem Wisły ciągną liczne ich stada pod wodę, a w czasie opadania napowrót do morza; w czasach tych wędrówek zwiedzają wszystkie okolice kraju, a szczególniej w wody obfitujące. Naj-

częścielę cięgi ich odbywają się w Maju i Czerwcu, w czasach słotnych i zimnych, gdy na Bałtyku burze panują; pod jesień najwięcej zalatują młode pojedynczo lub w małych gromadkach; w ciągu zimy niepostrzegane. Na morzu żywią się najwięcej drobnymi rybkami, szczególnie śledziami, których wiele w porze ich występowania pod powierzchnię wyławiają, padliną, w czasach zaś wędrówek w głąb lądów często zapadają po polach uprawnych i zbierają różne duże owady, szczególnie pędraki chrabaszczów, których niekiedy za pługami jak wrony poszukują; podobnie też jak inne większe gatunki chciwe są na jaja i pisklęta innych wodnych ptaków.

Gniazda ścielą gromadnie po skałach nadbrzeżnych i skalistych wysepkach z różnych roślin wodnych i lądowych.

L A R U S.

Dziób silny, ogon równy, płaszczy światło popielaty; głowa z szycją latem biała, w porze zimowej brunatnawo upstrzona.

268. *Larus glaucus. Mewa blada.*

Larus glaucus BRÜNN. Orn. bor. p. 44. n. 148. — GM. LSN. XIII. 1. p. 600. n. 17. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 729. — PALL. Zoog. 2. p. 320. n. 379. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 10. p. 350. n. 294. tab. 264. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 472. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 444. sp. 1.

Larus consul BOIÉ, in WIEDEM. Zool. Magaz. I. 3. p. 126. n. 2.

Larus giganteus BENICKEN.

Larus leucopterus VIEILL.

Glaucus consul BRUCH, Monogr. d. Gat. Larus. in Cab. Jour. Orn. 1853. p. 101. sp. 10.

Leucus glaucus BP. Consp. 2. p. 215. sp. 1.

Mewa biaława JAR. — Mewa blada TYZ.

Biała z blado popielatym płaszczem i końcami wszystkich lotek białymi.

Dziób cytrynowo żółty z plamą pomarańczowo pasową przy końcu żuchwy; obwódki powiek szafranowe, tęcze blado, nogi białawo żółte; pazury blado rogowe, żółte przy nasadzie.

Stary ptak biały, na plecach i płaszczu srebrzysto popielaty, jasny, końce wszystkich lotek i barkówek białe, kolor ten na skrajnych przeszło 3 cale zajmuje, na następnych coraz mniej, a na wszystkich nieznacznie się zlewa z popielatym; pokrywy podskrzydłowe i wązki brzeg na wierzchu całego skrzydła biały.

W zimowej odzieży głowa i tylna strona karku brunatno szarawymi, podłużnymi strychami upstrzone.

Ptak w pierwszym piórze ma dziób blado cielisty z czarniawo rogowym końcem, nogi szarawo cieliste, tęcze szaro brunatne. Koloryt bardzo odmienny od dwóch poprzedzających gatunków, pstrocizna wię-

czej skomplikowana, szczególnie na płaszczu. Głowa wraz z karkiem i szyją biaława, tak gęsto upstrzona grubymi brunatnawo szaremi plamkami, że z białawych brzegów piórek mało co zostaje na powierzchni; płaszczy białe, szaro, popielatawo i rudawo pstre, w ten sposób, że każde pióro od nasady białe przechodzi stopniowo w kolor popielaty, następnie szarzejący i ciemniejący w brunatnawy przed końcową szeroką białawą obwódką, prócz której znajdują się jeszcze podobne plamy ku środkowi pióra; na pokrywach skrzydłowych w miejscu białawych rudawo przestrzenie; piersi szare, białawo popryskane; cały brzuch wraz z bokami prawie jednostajnie szary; podbrzusze bledsze; pokrywy podogonowe białe, brunatnawo szarym kolorem w poprzek pręgowane; lotki blado szare z białawymi końcami; sterówki nieco ciemniejsze, białe plamkowane.

W drugim roku odzież jest jaśniejsza; na głowie, karku i spodzie ciała tło białe z obrzedniami, brunatno szaremi, podłużnymi plamkami; na płaszczu pojawiają się już pojedyncze pióra blado popielate. Pod jesień kolor płaszcza wyrównywa się, blaknie koniec dzioba i cały żółknie, a przytęm giną ciemne plamki na sterówkach. Zupełnie zaś doskonalą odzież dostają w czwartym roku.

Wymiary:

	♀	♂
Długość całkowita	670	690
" siągu	1530	1555
" ogona	170	200
" skrzydła złożonego	—	480
" dzioba od kąta ust	88	94
" " od nozdrzy	27	28
" skoku	76	75
" palca środkowego z paz.	74	84
" kciuka	—	12.

Jaja o tle brudno, rdzawo lub białawo gliniastem, zielonawo oliwkowem lub siwo zielonawem; plamy spodnie nieregularne, duże i małe, popielato brunatnawe, powierzchniowe brunatno oliwkowe lub ciemno brunatne; na jednych plamy drobne lecz gęściejsze, na innych grube lecz rzadsze.

Wymiary jaj pojedynczych:

81 — 48; 78 — 52; 77 — 53; 76 — 51 mm.

Mewa ta trzyma się przez lato głębokiej północy aż do 80° szerokości, a mianowicie w Islandyi, Grenlandyi i Szpicbergu; na zimę posuwa się ku południowi, młode szczególnie daleko zalatują i zapędzają się w głąb lądów. U nas pojawiają się niekiedy wśród zimy pojedynczo, czego dowodem są trzy okazy krajowe Gabinetu Warszawskiego ubite w okolicach Lublina; staręj nigdy w kraju nie widziałem. W wędrówkach tych zapędza się niekiedy do Afryki północnej, ALFRED BREHM ubił jedną w Egipcie.

Według relacji naturalistów północ zwiedzających jest bardzo śmiała i drapieżna; żywi się młodemi ptakami, jajami, rybami i trupami wielkich zwierząt morskich; gdzie tylko leży trup wieloryba lub foki na lądzie, mewa te rzucają się nań gromadnie i raczą się mięsem i tłuszczem. MALMGREN widział, jak rzuciła się sposobem sokolim na pływającego młodego nurzyka (*Uria*), pochwyciła dziobem i zaniósła na skałę dla pożarcia. Utrzymują

także, że jada niektóre morskie rośliny, SCHILLING w żołądku uбитej w Kwietniu znalazł same wodorosty morskie *Fucus* i *Conferva rupestris*.

Gnieździ się gromadnie po skałach nadwodnych razem z innymi gatunkami lub osobno; MALMGREN powiada, że na górach lęgowych Szpicbergu gnieździć się z mewą trzypalcową i białą (*Rissa tridactyla* i *Pagophila eburnea*) i pewną ilością alk, zajmuje najwyższe pasy tychże gór. Gniazdo obszerne, około dwóch stóp szerokie i na sześć cali wysokie, ułożone z kawałków suchych roślin wodnych, ziemią przekładanych. Oboje wysiadują przez cztery tygodnie i są bardzo troskliwe o potomstwo.

269. *Larus argentatus*. *Mewa srebrzysta*.

Larus argentatus BRÜNN. Orn. bor. p. 44. n. 149. — GM. LSN. XIII. 1. p. 600. n. 18. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 710. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 10. p. 379. n. 296. tab. 266. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 476. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 448. n. 6.

Larus glaucus RETZ. Fn. suec. p. 156. n. 116.

Larus fuscus PENN. Arc. Zool. 2. p. 533.

Larus argenteus BREHM, Natg. eur. Vög. p. 712.

Larus argentatoides BREHM, Natg. eur. Vög. p. 713.

Glaucus argentatus BRUCH, Monogr. d. Gat. Larus. in Caban. Jour. Orn. 1853. p. 101. sp. 15.

Laroides argentatus Br. Consp. 2. p. 218. sp. 1.

Mewa srebrzysta TYZ.

Biała z białym popielatym płaszczem, czarnymi lotkami, białym kończystem, i płamą pasową na żuchwie.

Dziób woskowo żółty z płamą przy końcu żuchwy pomarańczowo pasową; obwódki powiek pasowe; nogi cieliste, z rogowymi pazurami; tęczy jasno żółte.

Stary ptak biały, na plecach i skrzydłach modro popielaty, koloru nieco ciemniejszego niż w gatunku poprzedzającym; lotki pierwszorzędne od nasady popielate, dalej czarne, białą niewielką plamą zakończone, na dwóch skrajnych kolor popielaty bardzo mało nasady zajmuje i głównie tylko na tylnym brzegu chorągiewki wewnętrznej; na pierwszej przed końcem dwucalowa przestrzeń biała przez całą szerokość pióra, a końcowa plamka bardzo mała; na 2ej odpowiednio dwie plamy, długa na skrajnej chorągiewce, krótka, okrągła na wewnętrznej, na następnych coraz mniejsza czarna przestrzeń, a coraz większa biała końcówka, kończy się to na szóstej; wszystkie inne lotki i barkówki popielate, białe zakończone.

W odzieży zimowej dziób bledszy, od nasady często zielonawo naleciały, wierzeh głowy poza czołem, boki głowy, tył i boki karku upstrzone podługowatymi, szaro brunatnawymi plamkami.

U młodych w pierwszym piórze dziób rogowy, nieco czarniawy przed białawym końcem; obwódki powiek ciemno szare, nogi rogowo brunatnawo żółtawe, tęczy szaro brunatne. Głowa i szyja biaława, upstrzone brunatno szarymi podłużnymi plamkami, gęstymi i ciemnymi na tyle wierzchu głowy, rzadszemi lecz równie ciemnymi na tyle karku,

a białymi po bokach głowy i szyi, gardziel nieplamista; na przodzie oka półksiężycowata plama czarniawo szara; płaszcz szaro brunatny, dość ciemny, gęsto upstrzony na plecach i barkówkach szerokimi obwódkami piór szaro białawymi i grubymi plamami białymi rudawymi, na pokrywach skrzydłowych białymi obwódkami i plamami na piórach dłuższych; cały spód białawy, szaro brunatnymi plamami upstrzony, bledszymi i drobniejszymi środkiem, grubszy i ciemniejszymi po bokach ciała; podbrzusze prawie nieplamiste; na pokrywach podogonowych odosobnione brunatne poprzeczne plamy; lotki ciemno brunatne, w końcu białawo wąsko obwiedzione; ogon od nasady biały, brunatno plamkowany, zakończony szerokim brunatnym pasem; na skrajnej sterówce pas węższy, wązkim klinem na skrajną chorągiewkę zachodzący, a na białej przestrzeni zaledwie kilka plam; same końce wszystkich białe; kuper biały, mało poplamiony.

W drugim roku dziób, tęczy i nogi światlejsze; ubarwienie różni się od ptaka pierwszoletniego ciemno popielato szarą tłem grzbietu, brunatno plamistą.

W trzecim roku różni się od ptaka starego ciemną plamą na dziobie przed nozdrzami; pióra płaszcza ciemno szare, brunatno upstrzone, pomieszczone z popielatymi, na lotkach przed białą końcówką szaro brunatne pociągnięcie; biały ogon obrzednio brunatno poplamiony i popraskany.

W czwartym roku z wiosny ma jeszcze ciemną plamę przed pasową na żuchwie; lotki przed białymi końcami brunatnawo plamkowane, sterówki brunatno popraskane. Na jesień wyrównywa się już ze starym.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	425	420
" ogona	160	276
" dzioba od kąta ust	80	75
" " od nozdrzy	28	23
" skoku	68	62
" palca środkowego	52	50
" pazura	13	9
" ksiuka	4	4
" pazura	5	3.

Piskłe puchowe okryte puchem szarawym, czarniawo falowanym; na głowie rudawej czarniawe plamy; brzuch brudno biały; dziób brunatnawo, z żółtawym końcem; nogi różowo brunatne.

Na jajach tło szaro, rdzawo lub zielonawo gliniaste, albo szaro zielonawe; plamy spodnie brunatno popielate, powierzchniowe brunatne lub brunatno oliwkowe; kształt i wielkość plam rozmaite: jedne drobne, mniej więcej zaokrąglone, gęsto rozmieszczone po całej powierzchni; na innych większe, mniej regularne i rzadsze, niekiedy w żyłki i kręte strychy powyciągane.

Wymiary jaj pojedynczych:

74—52; 72—51; 71—46; 69—46; 68—50; 68—48; 65—49 mm.

Ptaki krajowe. Tom II.

Obszernie jest na pobrażach europejskich rozmieszczona; bardzo pospolita na Atlantyku po 66° szerokości północnej, a mianowicie wszędzie na pobrażach skandynawskich, duńskich, szkockich i angielskich, równie jak w wielu okolicach morza Czarnego i Kaspjskiego; zdaje się, że w Islandyi wcale się nie znajduje. Z północy posuwa się na zimę nieco ku południowi, lecz rzadko zapuszcza się w głąb lądów. U nas rzadko postrzegana; Gabinet Warszawski posiada jeden tylko krajowy okaz młodej, którą znalazłem w Lutym zdechłą w Bychawce pod Lublinem. Drugi znany mi okaz krajowy ptaka starego ubity był w roku 1874 w okolicach Czarkowy. W Muzeum DZIEDUSZYCKICH znajduje się okaz zabity 2 Maja 1872 w okolicach Lwowa.

Obyczajów podobnych poprzedzającym gatunkom. Gnieździ się zarówno po skałach nadwodnych jak i po wyspach piaszkowych, zupełnie płaskich, lub na jeziorach od morza oddalonych, zarówno w miejscach nagich jak i trawą lub trzciną porośniętych. Na górach łęgowych, ptasiami zwanymi, zajmuje drugi pas pod gnieździącymi się mewami czarnogrzebietniami (*Dominicanus marinus*) i maskonurem (*Fratercula arctica*). W niektórych miejscach gnieździ się w bardzo licznych osadach; i tak: na pobrażu północnym wyspy Sylt ma się gnieździć około 5000 par, którym mieszkają około 30.000 jaj wybiierają, tym sposobem, że ptaki po podebraniu niosą się w tych samych miejscach; podobnie nad Czarnym morzem na Ostrowiu Abo pod Oczakowem większa część powierzchni zajęta jest gniazdami tej mewy, prócz jednego kąta, na którym są gniazda kormoranów. W obu tak odległych miejscowościach czas lęgowy jest prawie ten sam; do połowy Maja urządzają gniazda i zaraz się niosą. Do budowy gniazd mniej używa ziemi od poprzedzających; w płaskich piaszkowych miejscach grzebią dolki, jedne je podścielają suchą trawą, inne bez żadnej ściółki.

270. *Larus canus*. *Mewa pospolita*.

Larus canus L. SN. XII. 1. p. 224. p. 3. — GM. LSN. XIII. 1. p. 596. n. 3. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 707. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. 475. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 10. p. 301. n. 291. tab. 261. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 451. sp. 12. — BR. Consp. 2. p. 223. sp. 1.

Larus cyanorhynchus WOLF. u. MEY. Taschb. 2. p. 475. n. 480. *Glaucus lacrymosus* BRUCH, Monogr. d. Gat. Larus. in Cab. Jour. Orn. 1853. p. 102. sp. 23.

Mewa Rzacz. — Mewa rybolówek KLUK. — Mewa pospolita JUNDZ., TYZ.

Podobna do poprzedzającej, o trzecią część mniejsza, bez pomarańczowej plamy na zuchwie.

Dziób woskowo żółty; wewnątrz paszczy pomarańczowe; obwody powiek cynobrowo pasowe; nogi żółte, niebieskawo plamiste, u bardzo starych jednostajnie żółte; tęcze brunatne, u bardzo starych srebrzysto siwe.

Stary ptak czysto biały, z popielatym płaszczem nieco ciemniejszym niż w gatunku poprzedzającym; w lotkach tém się od tamtęj różni, że czarność kończy się na lotce piątą, na pierwszym stosunkowo dłuższy pas biały przy końcu, na drugiej nieco krótszy przez całą szerokość pióra, na trzeciej jest jeszcze odpowiednia zaokrąglona plama w pośrodku szerokości pióra; na piersiach za życia odcień lekki oranżowy.

W odzieży zimowej dziób od nasady siwo niebieskawy, obwódka powieki czerwono brunatna, nogi prawie całkowicie niebieskawo szare; na tyle głowy i karku czarniawo szare podługowate plamki, drobniejsze i węższe na głowie, coraz grubsze ku dołowi; piersi bez pomarańczowego odcienia; przed okiem znaczna ilość czarniawych kręsek tworzących przed samą okiem ciemną półksiężycowatą plamę.

U młodych w pierwszym piórze dziób czarny z ciemno rogową nasadą, obwódki powiek szaro brunatne, nogi rogowo żółtawe; wierzch głowy i kark białawy, tak gęsto upstrzony ciemno szaremi plamami, że tło mało gdzie przegłąda, u spodu karku zupełnie przykryte jednostajnym kolorem; płaszcz szaro brunatny, łuskowany na całej przestrzeni grubymi obwódkami rudawo szarawymi, bladymi, tém więcej odznaczonymi, że część pióra końcowa przed tą obwódką jest znacznie ściemniała, pokrywy przodu skrzydła bez tych obwódek; spód biały, szaro grubo plamisty na piersiach i bokach ciała, na pokrywach podogonowych brzegiem tylko kilka plam ciemnych; lotki pierwszorzędną czarniawo brunatną, przedramieniową od nasady popielatą, dalej brunatną, białą obwiedzioną; sterówki białe, zakończone szerokim ciemno brunatnym pasem, u skrajnej brzeg do końca biały i węższa brunatna przestrzeń niż na następnych; same końce białawe.

W pierwszej odzieży zimowej dziób od nasady rogowo żółtawy, w końcu rogowo czarniawy, nogi rogowo żółtawe; głowa, tył karku i boki szyi białe, gęsto upstrzone czarniawo śniadymi plamkami, coraz grubszymi ku dołowi; plecy i barkówki jednostajnie popielate; na białym spodzie czyste podgardle, środek brzucha i podbrzusze; na piersi i bokach ciała grube mniej więcej łuskowate śniade plamy; ogon i skrzydła jak w odzieży poprzedzającej z tą różnicą, że pokrywy skrzydłowe są bledsze, a ich obwódki więcej popielatawe.

W drugim roku z wiosny dziób cokolwiek jaśniejszy niż w jesieni, na głowie i karku drobniejsze plamki, przed okiem czarniawa księżycowata plamka, grzbiet i barkówki nieco jaśniejsze, pokrywy skrzydłowe jasno szare, z szaro brunatnawymi plamami i stosinami, skrzydła i ogon bledsze, spód czysto biały.

Na drugą zimę różni się od starej ciemnym końcem dzioba, blade żółtawymi nogami, niejednostajnie popielatymi pokrywami skrzydeł, końcem ogona jeszcze brunatnym i szaro śniadym plamkowaniem wola.

W trzecim roku dziób przy nasadzie modrawy, wewnątrz paszczy i obrzeżenie powieki bledsze niż u starych; na pierwszej tylko lotce biała przed końcem przeszło całowa przestrzeń; na następnych nie białego.

W czwartym roku wszystko jak u starych, tylko biała przedkończowa przestrzeń pierwszej lotki krótsza, na drugiej zaokrąglona plama niedochodząca do brzegów pióra, trzecia bez odpowiedniej plamy.

Wymiary:

	♀	♂
Długość całkowita	485	—
" sięgu	1210	—
" ogona	165	155
" skrzydła złożonego	370	384
" dzioba od kąta ust	68	57
" " od nozdrzy	18	18
" skoku	55	52
" części obn. goleni	15	15
" palca środkowego	41	38
" pazura	10	8
" ksiuka	6	6
" pazura	4	3.

Pisklę puchowe ma głowę brudno białawą, czarno plamistą w ten sposób, że przy nasadzie szczęki górnej jest przestrzeń czarna klinem na przód czoła zachodząca; na tylnej części wierzchu głowy kilka plamek, na zatylku dwie grube kręsy ukośne, dwie inne kręsy za uszami po bokach zbiegające, i dwie podobne po bokach podgardla; płaszcz i boki ciała brudno białawe, brunatno plamiste; środek piersi i brzucha białe. Dziób szaro rogowy, z białawym końcem; nogi brudno cieliste.

Jaja o tle blade gliniastém, blade zielonawém lub szaro zielonawém; plamy spodnie popielato brunatnawe, blade, powierzchniowe oliwkowo brunatne, nieregularne.

Wymiary jaj pojedynczych:

61 — 43 1/2; 61 — 40; 59 — 43; 56 — 39 mm.

Gatunek ten bardzo obszernie jest rozmieszczony, zajmuje bowiem całą prawie północną półkulę aż do koła biegunowego; nad wszystkimi morzami europejskimi bardzo pospolity, często się w głąb lądów zapuszcza, a nawet gnieździ się na wielu jeziorach daleko od morza położonych. U nas na przelotach równie pospolita jak mewa żółtonoga (*Dominicanus fuscus*); w czasie wiosennych wylewów wszędzie nad rzekami i jeziorami stadami przeciąga, wędruje także i w późnej jesieni, a wśród zimy pojedynczo niekiedy się pokazuje; przed każdym zaś wylewem Wisły w ciągu lata licznie pod wodę wędrują i następnie powracają.

Zywi się rybami i innymi morskimi istotami, po lądzie zaś łowi myszy, pisklęta drobnych ptaków i owady; w Norwegii ma być tak śmiała, że zbliża się do domostw po wyrzucane na śmieci okrawki mięsne.

Gnieździ się zarówno po skałach nadmorskich, tuż nad wodą lub w pewnym oddaleniu, jak po wybrzeżach piaszkowych i bagnistych brzegach jezior, gdzie na pninach, kłodach, karczach i kępach gniazda zakłada; po wielkich jeziorach rosyjskich wywodzi się w znacznej ilości. Niosą się w końcu Maja lub w pierwszych dniach Czerwca.

CHROICOCEPHALUS.

Dziób mniej więcej szczupły; ogon równy; głowa latem ciemna, w porze zimowej biała, z ciemną plamą na uszach.

271. *Chroicocephalus ridibundus*. Śmieszka.

Larus ridibundus L. SN. XII. 1. p. 225. n. 9. — GM. LSN. XIII. 1. p. 601. n. 9. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 723. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 10. p. 264. n. 290. tab. 260. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 469. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 457. sp. 22.

Larus cinerarius GM. LSN. XIII. 1. p. 597. n. 4. (*juv.?*)

Larus procellosus BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 648.

Larus erythropus GM. LSN. XIII. 1. p. 597. n. 15.

Larus atricilla PALL. Zoog. 2. p. 324. n. 383.

Larus naevius PALL. Zoog. 2. p. 327. n. 385 (*ves. hyem.*).

Chroicocephalus ridibundus BRUCH, Monogr. d. Gat. Larus. in Cab. Jour. Orn. 1853. p. 105. sp. 46.

La oMulette rieuse BUFF. Ois. 8. p. 433. — Pl. enl. 970.

Rybitw śmieszek KLUK. — Mewa śmieszka Tyz. — Wronka morska gm.

Płaszcz jasno popielaty, z czterema skrajnymi lotkami białymi, czarno kończystymi; głowa kawowo brunatna.

Dziób i nogi burakowo czerwone; tęczę ciemno brunatne.

Cała głowa wraz z podgardlem kawowo brunatna, kolor ten wkoło ściemniałym paskiem obwiedziony, z wierzchu kończy się na końcu długości głowy; na tyle oka drobne pióreczka białe tworzą półobrączkę przeszło połowę obwodu oka zajmującą; kark, cały spód, niższa część grzbietu i kuper białe, na piersi i brzuchu za życia dość mocne różowe zafarbowanie; plecy i skrzydła światło popielate; cztery skrajne lotki białe, u pierwszej wązkie czarne obniżenie, niezajmujące całej chorągiewki skrajnej, do końca niedochodzące, takież sam koniec i brzeg chorągiewki wewnętrznej; u dwóch następnych coraz dłuższe czarne końce i szersze brzegi chorągiewki wewnętrznej; u czwartej chorągiewka wewnętrzna popielata, z czarnym szerokim pasem od brzegu; na piątej i szóstej końce jeszcze czarne, białą plamką zakończone, tak samo jak na czwartej; sam brzeg skrzydła z obu stron biały, wężej na wierzchu, a szerszej od spodu; pokrywy skrzydłowe środkiem blade popielate, spodnia strona lotek na złożonym skrzydłach czarniawa.

W odzieży zimowej dziób od nasady minijowo pasowy, głowa wraz z szyją czysto biała, z dużą czarniawą plamą za uchem i wąską półksiężycową na przodzie oka.

Młoda w pierwszym piérzu ma dziób od nasady rogowo żółtawy, w końcu rogowo czarniawy; wierzch głowy, plecy i barkówki kawowo brunatne, na tych ostatnich końce piór rudawe; pokrywy skrzydłowe popielate, gęsto upstrzone grubymi plamami brunatnymi, rudawo zakończonymi, zajmującymi koniec każdego pióra; wyższa część karku popielata, niższa koloru pleców; cały spód biały, na szyi, piersiach i bokach jasno kawowym kolorem pociągnięty; trzy tylko skrajne lotki białe, u pierwszej brzegi oba czarne schodzą się z takimże końcem, u drugiej podobnie, lecz na chorągiewce zewnętrznej nie dochodzi nasady, na trzeciej jeszcze krótszy, dalej popielaty, na czwartej smuga

tylko środkiem biała; na dalszych same końcówki popielate; ogon biały, z brunatnym paskiem końcowym, z którego na skrajnej sterówce plama tylko zostaje.

Na jesień odzież ta znacznie blaknie i rudzieje; w miejscach ciemnych, na bokach głowy zostaje tylko duża plama za uchem, przód szyi, piersi i boki ciała bieleją, a z plamy skrajnej sterówki drobny tylko ślad zostaje.

W drugim roku z wiosny dziób i nogi czerwone, odzież podobna do starych, lecz głowa jest mniej więcej pstra z powodu wielu białych piórek między ciemnymi; na pokrywach skrzydłowych liczne plamy brunatne, białawo brzeźyste, w końcu tylnych lotek wielka brunatna przestrzeń; na końcu ogona pas brunatny; lotki zaś pierwszorzędne jak u młodych, bez popielatych jednak plamek końcowych.

Na jesień przybiera odzież zimową, podobną do starych, z pozo-
stawieniem jednak pewnej liczby plam na pokrywach skrzydłowych, i pasa ogonowego. Na następną wiosnę wyrównywa się ze starcami.

Wymiary:

	♀ iuv.	♂	♀	♀ iuv.	♀
Długość całkowita	413	425	395	380	398
" siągu	925	1004	982	910	912
" ogona	120	132	124	120	125
" skrzydła złożonego	310	325	306	290	283
" dzioba od kąta ust	59	60	55	53	52
" " od nozdrzy	18	19	17	15	16
" skoku	50	50	45	43	38
" części obnaż. gołeni	15	18	15	20	16
" palca środkowego	38	36	33	32	33
" pazura	8	6,5	7	7	6
" ksiuka	7	6	7	5	5
" pazura	3	3	3	2	3.

(Ch. capistratus).

Pisklą puchowe brudno rudawe, upstrzone na wierzchu ciała grubymi ciemno brunatnymi plamami, na wierzchu głowy drobniejszymi i dwoma poprzecznymi pasami na tyle, po bokach gardzieli po jednej sporą plamie; spód nieplamisty, najciemniejszy na szyi, najbledszy środkiem brzucha i na podbrzuszu.

Barwa jaj bardzo zmienna; najpospolitsze mają tło szaro gliniaste, oliwkowo lub brunatno gliniaste, popielato brunatnymi plamami bardzo bladymi, i brunatnymi lub oliwkowo brunatnymi ciemniejszymi plamami, plamkami i grubymi namazaniami upstrzone, gęściej i grubiej przy podstawie lub jednakowo po całej powierzchni. Inne są zielonawe lub modro zielonawe, z plamami spodnimi blade popielatymi bardzo drobnymi, i powierzchniami oliwkowymi także bladymi i drobnymi; albo czerwonawymi kręseczkami rozmaicie pokręcone i kilkoma ciemnymi kropkami jakby od much popstrzone; na niektórych w miejscu plam trafiają się popisanie po całej powierzchni niezbyt długimi pokręconymi żyłkami. W każdym zniesieniu można znaleźć najrozmaitsze pod względem ubarwienia i wielkości odmiany.

Wymiary jaj zniesieniami:

1 { 57 — 38 56 — 38 ; 51 — 36	2 { 56½ — 38½ 55 — 39 ; 55 — 38	3 { 56 — 37½ ; 56 — 37	4 { 54 — 39 54 — 38½ ;	5 { 52 — 39 52 — 37 ;
		6 { 52 — 35 51 — 34½ ;	7 { 50 — 37 49 — 36 36 — 28.	

Rozmieszczenie śmieszki jest obszerne na północy starego ładu, zamieszkuje ona bowiem całą Europę z wyjątkiem głębokiej północy, i znaczną część północnej Azji. Pospolita w Niemczech, całej Rosyi, Szwecyi, Anglii, Holandyi i Francyi, na zimę posuwa się na pobraża morza Śródziemnego i przepędza tę porę na brzegach europejskich i afrykańskich. Gnieździ się na jeziorach i bagnach w głębi lądów; w innych porach trzyma się najwięcej brzegów morskich. U nas wywodzi się tylko na niektórych jeziorach z grupy okolicy błotnistej, położonej w Lubelskiem, między Bugiem i Wieprzem, a mianowicie na jeziorach Wytyckich i pod Zawadówką, gdzie zwykle po paręset par mieści się na niewielkiej przestrzeni, prócz tego w lata bardzo mokre po niektórych bagnach tej okolicy. W Augustowskiem, chociaż jeziora są większe, nie gnieździ się wcale, z powodu braku na nich miejsca stosownego; zwiedza je tylko w przelotach, tak jak i inne większe wody całego kraju, w ogóle jednak nie tak często pokazuje się na przelotach jak mewa siwa i żółtonoga. Gnieździ się także w pewnej liczbie na bagnistych wybrzeżach Gopla. Z okolicy łęgowej wylatuje w Lipcu, skoro tylko dzieci odchowa, a przylatuje w czasie roztopów wiosennych.

Bardzo mało żywią się rybami, lecz owady główny ich pokarm stanowią; nie tylko je łowią po wodach, lecz wylatują za nimi w pola i chodząc za pługami jak wrony zbierają wyorywane pędraki i inne ziemne gąsienice i same owady; tak są wówczas śmiałe, że kręcą się tuż pod nogami orzących, lecz gdy człowiek inaczej ubrany od wieśniaków zbliża się do tego miejsca, umieją go odróżnić i zaraz odlatują.

Gnieździ się gromadnie po kępach topkich bagien nadbrzeżnych i splawach, gdzie ścielą płaskie gniazda z suchego tataraku, kawałków sitowia i innych traw wodnych, niekiedy tak gęsto przy sobie, że cały splaw bieleje z daleka od ptaków wysiadujących. W braku kęp i splawów urządzają na zalanych miejscach gniazda innej zupełnie konstrukcyi, to jest około półtory stopy wysokie słupki, podobne do babki wielkanocnej, węższe u spodu a rozszerzone u wierzchu, o wklęsłym nieco wierzchołku, stanowiącym właściwe gniazdo. Budowa takiego gniazda jest tak trwała, że po wychowaniu potomstwa w dobrym jeszcze stanie zostaje. Gdy człowiek zbliża się do ich kolonii, samce z daleka go postrzegłszy, z krzykiem dążą ku niemu, w skutku czego ostrzeżone samice zlatują z gniazd i wszystkie razem, krążąc nad bagnem łęgówem i mieszając się jak rój pszczół w różnych kierunkach, ogromną wrzawę sprawują. Wydają wówczas głos przeciągły, do krakania wrony podobny lecz przeciąglejszy i chrapliwszy; prócz tego mają jeszcze dwa inne głosy; jeden krótko ucinany na podobieństwo odzywania się rybołówek, drugi do chichotania podobny. Dostyc są jednak ostrożne, i trzymają się w pewnym oddaleniu od człowieka, lecz gdy się jednę ubiję, inne jak rybołówki na nią nabijając dają się z łatwością zabijać. Młode prędko z gniazd wylażą i kryją się po brzegach i splawach, dopóki nie zaczną latać.

272. *Chroicocephalus minutus*. *Mewa mała*.

Larus minutus PALL. Itin. 3. app. p. 702. n. 35; Zoog. 2. p. 331. n. 389. — GM. LSN. XIII. 1. p. 595. n. 12. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 727. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 10. p. 242.

n. 288. tab. 258. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 464. — Tyz.
Orn. pow. 3. p. 460. sp. 27.
Larus atricilloides FALK. Itin. 3. p. 355. tab. 24. — Gm. LSN. XIII. 1.
p. 601. n. 19.
Larus nigrotis LESS.
Chroicocephalus minutus BRUCH, Monogr. d. Gat. Larus. in Cab. Jour.
Orn. 1853. p. 105. sp. 42.
Mewa mała JAR. — Mewa najmniejsza Tyz.

Głowa czarna, płaszcz jasno popielaty, końce lotek białe, spód skrzydła czarniawy.

Dziób krótszy od głowy, lakowo czerwony; nogi karminowo czerwone; tęczce ciemno brązowe.

U starego ptaka cała głowa wraz z podgardlem i karkiem czarna, tak że kontur spodni równo jest odznaczony od białego koloru pokrywającego niższą część karku i cały spód ciała; pod okiem biała wąziutka kręseczka; płaszcz srebrzysto popielaty; końce wszystkich lotek, ogon i cała niższa część grzbietu wraz z kuprem białe; kolor popielaty pokryw podskrzydłowych o wiele ciemniejszy od wierzchniego, spodnia strona lotek czarniawa prócz końców; za życia białosze piersi i brzucha mocno zafarbowana pięknym kolorem zorzowo różowym.

U ptaka w zimowej odzieży dziób czarny, nogi minijowo pasowe; cały przód głowy biały, tylna część wierzchu popielato sznada, za uchem plama czarna, brak na spodzie koloru różowego; reszta jak przedtem.

Młody w pierwszym piórze dziób ma czarno brązowy, nogi różowo cieliste; czoło i szeroka smuga za okiem białe, tył głowy, plama za uchem, plecy z barkówkami brązowo czarniawe, te ostatnie białawo obrzeżone; pokryw skrzydłowe brzegiem przedramienia popielate, sznado plamiste, dalej koloru pleców; lotki pierwszorzędne czarniawe, od nasady popielato naleciałe, na tylnym brzegu białe i z białą końcową plamką zaczawszy od trzeciej; lotki przedramieniowe popielate, szerokim pasem białym zakończone, trzy tylne barkowe koloru płaszcza; ogon biały, zakończony pasem czarniawym na środku rozszerzonym, kolor ten na skrajną sterówkę wcale nie zachodzi; cały spód biały, po bokach piersi wielka plama kawowo brązowa i mało znaczne także upstrzenie wzdłuż boków ciała.

Na jesień wierzch głowy i plecy zmieniają się na popielate, jak u ptaków starych, na bokach ciała znikają plamy, zostają tylko skrzydła i ogon jak w odzieży poprzedzającej.

Wymiary:

	♀	♂	♀	♀
Długość całkowita	280	—	—	—
" sięgu	695	—	—	—
" ogona	90	92	87	88
" skrzydła złożonego	220	235	223	223
" dzioba od kąta ust	41	35	34	34
" " od nozdrzy	14,5	12	13	13

	♀	♂	♀	♀
Długość skoku	29	28	28	28
" palcu środkowego	28	25	23	23
" pazura	7	8	7	7
" ksiuka	4	4	4	4
" pazura	1,5	1,5	1	1

Jaja z wielkości i kształtu podobne do jaj rybolówki zwyczajnej, tło mają żółto brązowe, oliwkowo gliniaste lub zielonawe, upstrzone plamami szaro popielatymi i powierzchniami ciemno brązowymi; w ogóle plamy większe i gęstsze przy końcu grubszym, tworzą niekiedy wyraźną obrączkę.

Gatunek ten, najmniejszy z europejskich, zamieszkuje Europę wschodnią i Azję środkową i północną aż do koła biegunowego; pospolita w Rosyi nad morzem Czarnym, Kaspjskim i Bałtyckim, w Turcji, Grecji, Włoszech, Azji mniejszej i Syrii; według NILSONA ma się wywodzić na wyspie Oeland, a według EUGENIUSZA HOMAYERA w Prusach północnych. Dalej na zachód zalatuje do Holandii i Danii, i nie rzadko zapędza się w głąb łódów środkowej Europy ponad rzekami; pospolita zimą na brzegach Algeryi. U nas rzadka, kilka razy jednak widywałem je nad Wisłą w miesiącach Wrześniu i Październiku, nawet powyżej ujścia Pilicy; z wiosny nigdy jej nie spotkałem. Okaz krajowy ubity w pierwszych dniach Grudnia 1869 w powiecie Opatowskim, znajduje się w zbiorze Gabinetu Zoologicznego Warszawskiego.

Żywi się owadami i rozmaitem robactwem. Gnieździ się po bagnach nad jeziorami, wielkimi rzekami i brzegami morskimi, często w towarzystwie śmieszek lub innych gatunków.

R I S S A.

Dziób krótki, słabo ściśnięty; ogon lekko wycięty; nogi krótkie, szczupłe, z długimi palcami przednimi; ksiuk szczątkowy.

273. *Rissa tridactyla*. Mewa trzypalcowa.

Larus tridactylus LATH. Ind. Orn. 2. p. 817. n. 11. — Gm. LSN. XIII. 1. p. 595. n. 2. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 705. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 10. p. 322. n. 292. tab. 262. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 469. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 452. sp. 13.
Larus rissa BRÜNN. Orn. bor. 140. — Gm. LSN. XIII. 1. p. 594. n. 1. — PALL. Zoog. 2. p. 321. n. 381.
Larus torquatus PALL. Zoog. 2. p. 328. n. 386.
Larus gavia PALL. Zoog. 2. p. 329. n. 387.
Larus canus PALL. Zoog. 2. p. 330. n. 388. (?).
Rissa tridactylus BRUCH, Monogr. d. Gat. Larus. in Cab. Jour. Orn. 1853. p. 103. sp. 30. — Br. Consp. 2. p. 225. sp. 1.

Rybitw zimowy KL. — Mewa zimowa JAR. — Mewa trzypalcowa Tyz.

Biała, na płaszczy popielata, z ciemnymi nogami.

Dziób żółty, wnętrze, zajądły i obwódki powiek pomarańczowo pasowe; nogi zielonawo brązowe, z czarnymi pazurami; tęczce brązowe.

U starego ptaka w odzieży godowej głowa, szyja wraz z karkiem, cały spód, niższa część grzbietu, ogon i spód skrzydeł białe; płaszczy wraz ze skrzydłami modro popielaty, u lotki skrajnej zewnętrzna chorągiewka i koniec czarny, u czterech następnych także konce, lecz na czwartej mała końcowa biała plamka, na piątej dużo większa, cały koniec pióra zajmująca; na szóstej przy końcu czarna plama na skrajnej chorągiewce lub wązka przepaska na stosinie przzerwana; inne lotki i barkówki białe w końcach brzeżyste.

W odzieży zimowej na przodzie wązki półksiężyc i plama za uchem śniade; tył głowy i kark koloru płaszcza, na niższej części karku białosć mniej więcej przebija.

W pierwszej odzieży dziób i obwódka powiek czarne, nogi rogowo szare; na białej głowie czarny półksiężyc przed okiem, duża plama za uchem, na czalu trójkątna, na tyle karku wielka półksiężycowa przepaska, płaszczy modro szary, ciemny, z brunatno czarniawymi obwódkami piórek, wzdłuż przedramienia i całym brzegiem skrzydła szeroka smuga czarna, równie jak cztery skrajne lotki, na barkówkach także wielkie plamy, w końcu ogona przepaska; spód brudno białawy.

Po pierwszym jesiennym wypierzeniu półksiężyc przed okiem czarniawo łupkowy, plama za uchem koloru płaszcza i spód czysto biały.

W drugim roku giną brunatne obwódki piór skrzydłowych i w ich miejsce białe się pokazują.

W jesieni tegoż roku dziób jeszcze czarny, nogi rogowo brunatne; na białej głowie szaro modrawy półksiężyc przed okiem, za uchem plama modro szara, między niemi pas szaro modrawy blady; biały, modrawo pociągnięty tył karku, czarniawą półksiężycową pręgą podpasany, reszta jak w odzieży poprzedzającej.

W trzecim roku z wiosny traci szarą przepaskę na głowie i czarny półksiężyc na karku, koloryt zaś skrzydeł i ogona wyrównywa się dopiero w ciągu lata, tak że ta mewa w czwartym dopiero roku docho-
dzi do doskonałego upierzenia.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	330	315
" ogona	130	130
" dzioba od kąta ust	50	53
" " od nozdrzy	20	19
" skoku	37	37
" palca środkowego	38	37
" pazura	10	9.

Wymiary jaj pojedynczych:

59 — 41; 54 — 38; 54 — 43; 52½ — 39; 52 — 39 mm.

Mewa ta mieszka na północy obu lądów, pospolita w Kameczatce, Grenlandyi, Szpicbergu, Laponii, Norwegii, Islandyi, Faroer itd., gdzie w wielu miejscach w takich ilościach, że NILSON słusznie powiada: „pokrywają skały, gdy siedzą, zaciemniają powietrze, gdy się poderwą, zagłuszają uszy, gdy krzyczą, farbują skały pomiotem.” Jednym z takich miejsc jest ptasia góra Grimsoës w Islandyi, pokryta gniazdami tej mewy. Na zimę posuwa się nieco ku południowi i zwiedza pobrzeża Anglii, Niemiec i Fran-

cyi; nawet nierzadko zapędza się w głąb lądów, gdzie niekiedy z głodu ginie. Do nas rzadko zalatuje pojedynczo w jesieni późnej lub w ciągu zimy.

MALMGREN¹⁾ powiada, że z mew przebywających w Szpicbergu trzy-palcowa najwięcej przebywa po wodach, najwięcej się też żywi rybami, skorupiakami, nagimi mięczakami itp. istotami; mięsa zaś i tłuszczu ze zdechłych fok i wielorybów wcale nie jada.

Gnieździ się gromadnie po skalach, często w towarzystwie innych gatunków i innych ptaków wodnych, lecz zwykle zajmuje pewne pasy gór; tak MALMGREN powiada, że w Szpicbergu gnieździć się na jednych ptasich górach z mewą bladą i białą (*Larus glaucus* i *Pagophila eburnea*) zajmuje średnią część góry między gnieźdzącą się wyżej pierwszą, a niżej drugą.

Gniazda ściela z traw i porostów wodnych, ziemią przekładanych, wewnątrz suchymi trawami wyłożone.

LESTRINAE. WYDRZYKI.

Dziób mierny, prosty, silny, od nasady walcowaty, przed końcem słabo ścięśniony, woskówką w większej połowie okryty, za nią nosek nieco podniesiony, nagle hakowato zgięty; zuchwa krótka, z bródką w kątowaty wyskok podcięta. Nozdrza przyszczytne, ku końcowi dzioba po koniec woskówki posunięte, podługne, wązkie, z tyłu błoną przymknięte, na przestrzał otwarte.

Nogi mierne, w równowadze ciała, nad przegubem obnażone, z miernymi i szczupłymi palcami; przednie spięte płetwą nieco dłuższą od palców i przedłużoną w wypustkę na wolnych stronach palców pierwszego i trzeciego; ksiuk krótki, podniesiony; pazury mierne, mocno zakrzywione i ostre; obowie siatkowato tarczowate.

Skrzydła długie i ostre, z lotką 1ą najdłuższą.

Ogon mierny, zaokrąglony, o 12 sterówkach, z tych dwie środkowe zawsze mniej więcej przedłużone.

Postać ogólna do mew podobna; upierzenie sztywniejsze, sute lecz wygładzone, i odmienne ubarwienie.

Jaja jajowate, mocniej od mewich zeszczuplone w końcu cieńszym, o skorupie nierównie gładziej, delikatniejszej i mocniej połyskującej, kolorytu jednostajniejszego i ciemniejszego, najczęściej brunatnawe, rzadziej oliwkowe lub zielonawe; pstrocizna jak na jajach mew.

Z powodu pozornego podobieństwa do mew LINNEUSZ zamieścił wydrzyki w rodzaju *Larus*, co jednak niedługo mogło się utrzymać; pominawszy bowiem obyczaje zupełnie odmienne, ptaki te przedstawiają nader ważne różnice w budowie i kształtach pojedynczych części: dziób i nogi charakterystyczne, od mewich zupełnie są odmienne, a inne nieco zakończenie skrzydeł i niepodobny kontur ogona nadają wydrzykom lot, nader łatwy do odróżnienia niezbyt nawet wprawnemu oku. Natura pióra i koloryt zupełnie są odmienne, i przedstawiają charakterystyczne właściwości; nader ważną różnicę stanowi pod tym względem ta okoliczność, że płcie są mniej lub więcej między sobą odznaczone; barwa w ogóle jest ciemna, a boki szyi przedstawiają szereg bardzo charakterystyczny w piórkach o rzadkich rozstrzę-

¹⁾ *Anzeichnungen über die Vogelfauna Spitzbergens. Journal für Ornithologie* 1863 p. 371.

pionych promykach sztywnych, właściwego słomistego koloru z połyskiem, co we wszystkich stanach ubarwienia daje się mniej lub więcej postrzegać. Podobnie mewom kilka odmian upierzenia przechodzą do przybrania ostatecznego ubarwienia, a że tu jeszcze przybývają różnice międzyplciowe, nierównie więcej trudności przedstawiają w rozpoznaniu i ustaleniu gatunków niż mewy, pomimo, że ich liczba znacznie jest mniejsza. Przechodząc do szczegółów obyczajowych najbardziej jest uderzająca różnica, że nie są towarzyskie, lecz tulają się w krajach polarnych pojedynczo między osadami mew i innych rybożernych ptaków wodnych, wiodąc między niemi żywot pod pewnemi względami drapieżny. Nie będąc bowiem usposobione do połowu ryb, napastują zuchwale mewy i inne ptaki, częstokroć znacznie od siebie większe, póty je ścigają i dręczą, póki nie zmuszą do zwrócenia częstokroć nadtrawionej już strawy; w takim razie wydrzyk puściwszy się za nią z szybkością strzały, chwytą, zanim ta do wody dopadnie i polyka. Prócz tego wyjadają jaja i pisklęta innym ptakom, a nawet matkę siedzącą póty napastują, aż z gniazda ustąpi; jadają także trupy wielorybów i innych większych morskich zwierząt, mięczaki i inne twory wodne po płytkich wybrzeżach zbierane. Gnieźdzą się podobnie jak mewy, lecz tylko po niskich wybrzeżach, bagnach nadmorskich i położonych w głębi wysp. Tak samo jak tamte urządzają gniazda; bronią zapalczywie jaj i pisklat, rzucając się do oczów ludziom chcącym je zabić. Niosą także 2 lub 3 jaja. Rzadko kiedy odzywają się chrapliwym głosem. W jesieni razem z mewami posuwają się ku południowi i zwiedzają pobrzeża krajów umiarkowanych, niekiedy nawet zapędzają się w głąb ładów, częściej stare niż młode, gdzie często nie tylko wśród zimy ale nawet latem z głodu zdychają. Znanych jest kilka gatunków, z tych u nas następujące bywały postrzegane.

CATARRHACTES.

Średnie sterówki do końca równo szerokie.

274. *Catarrhactes skua*. Wydrzyk białopióry.

Catarrhacta Skua BRÜNN. Orn. bor. n. 125.

Larus catarractes L. SN. XII. 1. p. 603. n. 11. — GM. LSN. XIII. 1. p. 603. n. 11.

Lestrus catarractes TEMM. Man. d'Orn. II. 2. p. 792. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 739. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 10. p. 470. n. 299. tab. 270. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 458. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 463. sp. 1.

Catarractes Skua PALL. Zoog. 2. p. 309. n. 371. — BRUCH, Monogr. d. Gat. Larus. in Caban. Jour. Orn. 1853. p. 108.

Stercorarius catarractes BP. Consp. 2. p. 206. sp. 1.

Wydrzyk białopiór JAR., TYZ.

Okopciało rudawo brunatny, z lusterkiem białym na skrzydle.

Nasada dzioba i tęczce brunatne; koniec dzioba, nogi i brzeg powieki drobnymi, białawymi pióreczkami porośnięte, czarne.

Starego ptaka głowa ciemno brunatna, płaszcz ciemno brunatny, rudo rdzawymi i płowami podłużnymi plamami wzdłuż stosin upstrzony; lotki brunatno czarniawe z białymi stosinami, u pierwszorzędnym do

połowy biała nasada tworzy obszerne lusterko; sterówki białe od nasady, dalej brunatne z białymi także stosinami; kark i cały spód blade brunatny, ze słomiasto rudawymi strychami na karku i bokach szyi; przód szyi, mniej więcej płowu plamisty; środkowe sterówki równo szerokie, o cal od innych dłuższe.

Młode w pierwszym piérzu, aż do następnej wiosny zostającym, białe upstrzone obwódkami każdego pióra; sterówki środkowe zaledwie od przyległych dłuższe.

Następnej jesieni nasada paleów i błony jasna; cały wiérzech jednostajnie ciemno brunatny; rdzawe obwódki w końcach lotek i sterówek; spód rdzawy; środkowe sterówki mało jeszcze dłuższe.

Wymiary:

Długość skrzydła złożonego	♂ 415
" ogona	160
" dzioba od kąta ust	72
" " od nozdrzy	20
" skoku	73
" palca środkowego	58
" pazura	13
" ksiuka	7
" pazura	9.

Pisklę ciemno rdzawym, długim puchem okryte.

Jaja mocniej chropowate od innych, często grudkami nalepione, słabo lub miernie połyskujące, barwy dość zmiennej: jedne na tle oliwkowo gliniastym mają dość ciemne, obrzednie, nieregularne plamy i plamki popielato brunatne blade, i brunatno oliwkowe niezbyt ciemne; inne na tle blade zielonem blade drobne plamki popielate, i jeszcze drobniejsze brunatno oliwkowe, niewiele od tamtych ciemniejsze; inne popielato modrawe bez żadnych plam.

Wymiary jaj pojedynczych:

75 — 49; 74 — 49; 74 — 51; 69 — 49; 68 — 49 mm.

Żyje na północy obu ładów; bardzo pospolity w Ameryce północnej, w Islandyi, na Hebrydach, Orkadach i pobrzeżach Norwegii; zimą zwiedza brzegi Anglii, Hollandyi i północnych Niemiec, i niekiedy zalatuje w głąb ładów. U nas dwa razy tylko widziałem je w jesieni, raz parę razem przelatującą nad bagnem pod Lubartowem; więcej niepostrzeżony i żaden zbiór krajowego okazu nie posiada.

Ptak silny i bardzo zuchwały, napastuje największe mewy, zmusza je do oddania pokarmu, pożera im jaja i pisklęta dość nawet podrosłe; jada także padlinę i sposobniejszy do łowienia ryb od innych gatunków. Zgrabniej chodzi od mew i często po brzuch w wodę wstępuje. Gnieździ się po piaszczystych pobrzeżach wód słodkich, niekiedy miłe od morza odległych, dość towarzysko, w niektórych bowiem miejscowościach do stu par razem na niewielkiej przestrzeni. W dołku na nagim piasku wysiaduje 2 jaja.

STERCORARIUS.

Śródkowe sterówki mocno lecz łagodnie zwężone, o wiele dłuższe od innych.

275. Stercorarius parasiticus. Wydrzyk pasorzytny.

Catarracta parasitica et *coprotheres* BRÜNN. Orn. bor. n. 127. 128.

Larus parasiticus GM. LSN. XIII. 1. p. 601. n. 10.

Lestris parasitica BOIÉ, Reise in Norweg. p. 129. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 744. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 10. p. 506. n. 301. tab. 272. 273. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 467. sp. 5. — BRUCH, Monogr. d. Gat. Larus. in Cab. Jour. Orn. 1853. p. 108.

Lestris parasiticus TEMM. Man. d'Orn. II. 2. p. 796. — Br. Consp. 2. p. 208. sp. 2.

Catarractes parasita PALL. Zoog. 2. p. 310. n. 372.

Lestris parasita KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 461.

Lestris cephus SW. ex LEACH.

Wydrzyk pasorzytny TYZ.

Z wierzchu okopciało brunatny, od spodu brudno szary, u samicy brzuch biały.

Dziób oliwkowo czarniawy wraz z woskówką; nogi czarne; tęcze brunatne.

Wierzch głowy i płaszcz okopciało brunatny, spód okopciało szary; na bokach twarzy i szyi mocne pociągnięcie żółto słomistymi końcówkami piórek, lotki czarniawe, z białymi stosinami; ogon koloru płaszcza, w końcu czerniały, środkowe sterówki o trzy cale od innych dłuższe, wązko w końcu ścięte.

Samica w odzieży godowej z wierzchu podobna do samca, cały zaś spód wraz z tylną stroną karku ma biały, na tyle karku i bokach szyi lekkie słomiste zafarbowanie, boki brzucha koloru płaszcza; pokrywy podogonowe białe, ciemno plamiste. Środkowe sterówki jak u samca przedłużone.

U samicy w odzieży zimowej wierzch tylko głowy, płaszcz, skrzydła i ogon jak u samca; szyja wraz z karkiem i wyższa część piersi kawowo szarawe ze słomistym pociągnięciem na bokach twarzy i szyi; niższa część piersi i brzuch brudno białe, boki podbrzusza i pokrywy podogonowe szaro popielate. U niektórych szyja biała, zostaje tylko pas ciemny na wyższej części piersi, ograniczający ją od białego brzucha.

U młodych w pierwszym piérzu dziób od nasady blado błękitny; nogi rogowo modrawe, nasada palców i blony żółtawo białe, dalej czarniawe; wierzch głowy i płaszcz ciemno brunatny, upstrzony na głowie drobnymi końcówkami rudawymi, na płaszczu i pokrywach skrzydłowych dość szerokimi końcowymi obwódkami; szyja okopciało szara, subtelnie i niewyraźnie płowo końcówkami prążkowana, z mało widocznym słomistym pociągnięciem na bokach twarzy; piersi i brzuch płowo i brunatno w poprzek falowane, dosyć nieregularnie, środek brzucha ciemniejszy; na podbrzuszu, pokrywach pod i nadogonowych szerokie na przemian pręgi białawe i ciemno brunatne; kolor lotek i ogona jak na starych, środkowe sterówki zaledwie dłuższe od następnych.

W drugim roku zwięzają się znacznie obwódki piór płaszcza; błednieje spód i staje się więcej rudawym.

W trzecim roku wierzch głowy jest jeszcze plamkowany, płaszcz ciemno brunatny bez pstrocizny, szyja i kark białawe z drobnym brunatnym strychowaniem, piersi szaro brunatnawe, słabo jaśniejszy prążkowane przez jasno popielatą końcówki, brzuch białawy środkiem, boki zaś ciała, pokrywy nad i podogonowe białe brunatno grubo pasowane.

Wymiary:

	♂	♀	♀ zimowa.
Długość całkowita	480	—	—
" siagu	1072	—	—
" skrzydła złożonego	320	337	310
" ogona	195	208	140
" dzioba od kąta ust	43	45	45
" " od nozdrzy	11	11	11
" skoku	47	45	43
" palca środkowego	36	35	33
" pazura	8	9	8
" ksiuka	8	8	8
" pazura	2	2	2.

Pisklęta puchowe mają nogi blado modrawe, całe ciało pokryte miękkim długim szaro brunatnym puchem.

Na jajach skorupa gładza i połysk o wiele mocniejszy niż w gatunku poprzedzającym; tło oliwkowe lub brunatno gliniaste albo oliwkowo zielone; spodnie plamy popielato brunatne, dość blade, wierzchnie ciemno brunatne; ostatnie zwykle różnej wielkości, nieregularne, po brzegach porozpryskiwane, przy końcu grubszym w dość gęstą obrączkę zebrane; na innych rzadkie.

Wymiary jaj pojedynczych:

62—43; 58—42; 58—40; 57—42; 55—40; 55—38 mm.

Mieszka przez lato na północy, a mianowicie na pobrzeżach Norwegii, Szkocji, na Lofodach, Orkadach, Hebrydach, Islandyi, na brzegach Labradoru i odnogi Hudsonskiej; zimą zwiedza pobrzeża Francji, Hollandyi, morza Niemieckiego i Bałtyku; zapędza się niekiedy w głąb lądów, nawet wśród lata. U nas rzadko się trafia, wiadomo mi bowiem o ubiciu dwóch tylko w kraju: starej samicy w początku jesieni 1860 r. pod Mniszewem nad Wisłą, która się znajduje w Gabinetie Warszawskim, i ptaka młodego w Sierpniu 1853 roku w Potoku Złotym pod Częstochową, z którego tylko szczątki dostałem.

Ptakto nader zuchwały, napastuje większe rybołówki i mewy, nawet żółtonogą, o oddanie pokarmu, a według świadectw północnych naturalistów zdolnym jest potomstwo swe obronić od napaści bielika; sokoły zaczepia i odgania. Gdy człowiek zbliży się do gniazd, natęczywie z krzykiem nacierając w locie i pieszko z odętymi piórami i podniesionymi skrzydłami starają się go odstraszyć.

Gnieździ się towarzystwo lecz nie gęsto przy sobie, po niskich wyżynach skał nadmorskich i dolinach bagnistych lub łącznych w bliskości wód słodkich niezbyt od morza oddalonych. W Kwietniu przybywają na miejsca lęgowe, lecz dopiero w Maju osiadają na jajach. Niosą 2 jaja.

276. *Stercorarius crepidatus*. Wydrzyk długo- ogonowy.

- Stercorarius longicaudatus* BRISS. AV. 6. p. 155. n. 3.
Catarracta cephus BRÜNN. Orn. bor. p. 36.
Lestris parasiticus SW. Fn. Amer. bor. 2. p. 430.
Lestris crepidata BREHM, Natg. eur. Vög. p. 747. — NAUM. Vög.
 Deutschl. II. 10. p. 534. n. 302. tab. 274.
Lestris Buffonii MEY. Zusätz. z. 3. Taschb. p. 212. n. 3.
Lestris cephus KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 460. — BRUCH, Mongr.
 d. Gat. Larus. in Caban. Jour. Orn. 1853. p. 108. — BP. Consp.
 2. p. 209. sp. 3.
Le Labbe à longue queue BUFF. Ois. 8. p. 445. — PL. enl. 762.
 Wydrzyk brudny JAR.

Ciemno popielatowo szary, z czarnym wierzchem głowy i białawą szyją.

Dziób blado modry, z końcem czarnym, nogi blado modre, z jaśniejszą stroną przodową, palce i błona czarniawe; tęcze żółto brunatne.

Stary ptak ma wierzch głowy aż poniżej oczów czarniawo brunatny; niższą część twarzy i szyję wraz z karkiem białe, po bokach słomiasto pociągnięte; wierzch całego ciała i boki spodu popielatowo szare, dość ciemne; piersi i brzuch białe; podbrzusze i pokrywy podogonowe szare, bledszego koloru od płaszcza; lotki czarne z białymi stosinami i nasadami, sterówki koloru płaszcza, środkowe od 4—8 cali od innych dłuższe, bardzo wąsko sztydłowo zeszczuplone, coraz ciemniejsze ku końcom.

Młody w pierwszym piórze dziób ma z nasadą bledszą niż stary, nogi blado modre z białawą przednią stroną, nasadę palców i pletw cielisto żółtawą, wreszcie są czarniawe; tęcze ciemno brunatne; wierzch głowy i płaszcz brunatny z rudawymi obrzeżeniami piór; boki głowy, podgardle i wyższa część szyi białawe, szaro plamiste, niższa część szyi okopciało szara, subtelnie rudawo upstrzona, spód białawy, brunatno falowany, grubiej i wyraziściej na podbrzuszu, pokrywach podogonowych i nadogonowych; skrzydła i ogon brunatne; środkowe sterówki o cal od przyległych dłuższe.

U trzecieletniego głowa szaro czarniawa, z szerokimi białymi obwódkami piór, kark biały, z czarniawo szarými podłużnymi strychami, płaszcz sadzowato czarniawy, z szerokimi białymi obrzeżeniami piór; czarniawo brunatne lotki białe brzeżyste, kuper i nasada ogona biała, z czarnymi przepaskami i szaro czarniawymi plamami; końcowa połowa sterówek sadzowato czarna, białawo brzeżyista, środkowe $1\frac{1}{2}$ cala dłuższe od sąsiednich; biały spód na szyi czarniawo strychowany, na bokach ciała niewyraźnie plamisty, na podbrzuszu przegowany.

Piskłeta puchowe podobne zupełnie do poprzedzających.

Wymiary:

	♂ z północy	młody krajowy.
Długość skrzydła złożonego	327	285
" ogona	345	140
" dzioba od kąta ust	45	43
" " od nozdrzy	13	11
" skoku	43	40
" palca środkowego	28	27
" pazura	6	6
" ksiuka	5	5
" pazura	4	3.

Jaja o cienkiej, mocno połyskującej skorupie, tło mają oliwkowo zielone lub brunatne; na zielonych szare plamy spodnie i powierzchniowe rudawo brunatne lub ciemno brunatne plamy i żyłki, między którymi trafiają się i czarne; na brunatnych plamy skorupne nie są widoczne; plamy rzadko jednostajnie są rozmieszczone, lecz po największej części zebrane w gęstą obrączkę przy końcu grubszym, a po reszcie powierzchni rzadkie.

Mieszka na północy obu lądów aż do 64° szerokości; zimą zwiedza pobraża umiarkowaną Europę i tak samo jak poprzedzający zapuszcza się w głąb lądów; w Niemczech w rozmaitych okolicach bywał ubijany, a ubity okaz ptaka młodego pod Ostrolęką, we Wrześniu 1858 i zachowany w Gabinetie Zoologicznym, wprowadza ten gatunek do fauny krajowej.

Obecza ma podobne z poprzedzającym, w locie łatwo go od tamtego odróżnić, w każdym zaś razie rozpoznaje się po tym, że jest mniejszy, samica od samca mniejsza, gdy przeciwnie w tamtym gatunku większa, dłuższe ma w każdym stanie środkowe sterówki i krótsze nieco nogi.

Gnieździ się, podobnie jak poprzedzający, po łąkach rzadką trawą zarosniętych, szczególnie przy ujściach rzek. Niesie 2 lub 3 jaja.

L E S T R I S.

Środkowe sterówki mało zwężone, około 3 cale dłuższe od innych.

277. *Lestris pomarina*. Wydrzyk żółtoszyjny.

- MEY. Zusätz. u. Bericht. oder III Taschb. p. 210. n. 2. — BREHM, Lehrb. II. p. 741. — Natg. Vög. Deutschl. p. 718. — NAUM. Natg. Vög. Deutschl. X. p. 487. t. CCLXXI. f. 1 et 2.
Lestris pomarinus TEMM. Man. 2. Ed. II. p. 793.
Larus parasiticus WOLF. u. MEY. Taschb. II. p. 490. — Vög. Deutschl. Heft. XXI.

Z wierzchu okopciało brunatny, na spodzie nieco jaśniejszy lub biały, na karku szeroka półobróz słomiasto żółtawą.

U ptaka starego głowa, plecy, barkówki, pokrywy skrzydłowe, tylne lotki, kuper i ogon okopciało brunatne; spód cały okopciało popielaty; na tyle karku szeroka półobróz, utworzona z końcówek piór rudawo słomiastych, jedwabisto połyskująca; lotki pierwszorzędne bru-

natno czarne, od nasady białe, po środku okopciało szare, ze stosinami białymi, w końcu tylko czarniawemi; pokrywy podskrzydłowe koloru płaszcza. Dziób w nasadzie ołowiasto popielaty, w końcu czarny, na woskówce lekki zielonawy odcień. Nogi czarne z czarno rogowymi pazurami; tęczę ciemno orzechowe. Środkowe sterówki $3\frac{1}{2}$ cala od innych dłuższe.

Ptak w pierwszej godowej odzieży ma cały wierzch głowy zajęty brunatno czekoladową kapą, pokrywającą od tyłu potylicę a z boków policzki poza oko i poza nasadę szczęki dolnej; kark, tylna część boków twarzy i boki i przód szyi wraz z podgardlem obejmuje szeroka obróż biała, słoniasto lub rudawo zafarbowana, mocniej od tyłu i z boków, jedwabisto połyskująca; na grzbiecie, barkówkach, kuprze, skrzydłach i ogonie kolor podobny jak z wierzchu głowy, lecz nieco bledszy; lotki i sterówki jak w odzieży poprzedzającej. Cały spód biały prócz szerokiego pasa na piersi, utworzonego z ciemno brunatnych plam księżycowatych, lub przerywanych pręg na żółtawo białym tle, i plam czekoladowych na bokach ciała; brzuch zaś i pokrywy podogonowe na białym tle grubo i nieregularnie ciemno brunatno plamiste; pokrywy podskrzydłowe białe, czekoladowo brunatnymi plamami gęsto upstrzone. Dziób różni się od poprzednio opisanego brunatnawym odcieniem części końcowej. Nogi ciemno ołowiaste z czarną błoną międzypalcową. Środkowe sterówki o 2 cale dłuższe od innych.

Odzież ta przedstawia wiele odmian w drobnych szczegółach; w pośredniej między tą ostatnią i ostateczną podbrzusze bywa jednostajnego blade czekoladowego koloru; na podobnych pokrywach podogonowych białe plamy są nieliczne i niewielkie; pokrywy podskrzydłowe szaro kawowe, bez żadnej pstrocinizny, najdłuższe tylko tylnego rzędu są dużo bledsze, a białawe na znacznej przestrzeni od nasady. Środkowe sterówki 3 cale dłuższe od innych.

Ptak młody, w pierwszym piérzu, podobny jest z ubarwienia do młodych innych gatunków: głowę ma brunatną, gęsto i drobno szaro rudawymi obwódkami piórek upstrzoną, coraz gęściej ku tyłowi, tak dalece, że brunatny kolor w coraz mniejszych pokazuje się prążkach. Cały płaszcz jest brudno brunatny, gęsto upstrzony grubymi księżycowatymi rudymi plamami, stanowiącymi końcową obwódkę każdego pióra; na niższej części grzbietu, kuprze i pokrywach ogonowych pstrocinizna jest gęstsza, albowiem pióra są w całej długości rudawo i brunatno w poprzek pręgowane. Cały spód jest brunatno i rudawo falowany, nieregularnie na szyi, najgrubiej i najciemniej na piersi i bokach ciała, drobno i blade na brzuchu, gdzie brunatne falowanie jest blade a rudawe przybiera odcień szarawo płowy; na podbrzuszu zaś i pokrywach podogonowych są znowu grube pręgi brunatne i rude, w części z białymi pomieszane; pióra całego spodu są w nasadzie białe i brunatno pręgowane, coraz liczniej ku tyłowi ciała. Pokrywy podskrzydłowe białe i brunatno pręgowane, biały kolor przy brzegach skrzydła mniej więcej rudawo zafarbowany. Przed okiem plama ołówkowo śniada. Lotki piérwszorządne brunatno czarne z białymi stosinami

i białą wewnętrzną chorągiewką w znacznej części długości, drugorzędne nieco bledsze. Sterówki czarno brunatne, ciemniejsze przy końcu i płowym paskiem zakończone; chorągiewki wewnętrzne do połowy białe, w części przytykającej do brunatnej ciemno poplamione. Dziób od nasady jasno ołowiasty, w końcu brunatno czarny; woskówka zielonawa. Palce od nasady w $\frac{1}{3}$ części wraz z błoną niemi objętą i tylnym palcem białe, dalej palce i błona czarne, skok światło modry; z czasem ciemnieją te ostatnie i białość stopniowo znika i nakoniec część nasadowa wyrównywa się z końcową. Tęcza ciemno brunatna. Środkowe sterówki zaledwie $\frac{1}{2}$ cala od innych dłuższe.

Wymiary:

	♂	młody krajowy.
Długość skrzydła złożonego	362	—
" ogona	200	150
" dzioba od kąta ust	53	54
" " od nozdrzy	16	15
" skoku	54	55
" palca środkowego	44	42
" pazura	9	9
" ksiuka	5	5
" pazura	5	5

Pisklę puchowe tak jak i innych wydrzyków pokryte gęstym brunatno szarym puchem.

Jaja są bardzo podobne do jaj poprzedzającego wydrzyka (*S. cataractes*), lecz są od nich znacznie mniejsze a dużo większe od jaj wydrzyka pasorzytnego (*S. parasiticus*). Skorupe mają cieńszą i gładszą od piérwszych, a grubszą od ostatnich. Ubarwienie podobne.

Wymiary:

61 — 43,5; 64 — 42 mm.

Wydrzyk ten mieszka na północy starego i nowego ładu; na zimę, posuwając się ku południowi, nawiedza pobraża Atlantyku i morza Bałtyckiego, zalatuje czasami w głąb środkowej Europy i w wielu okolicach Niemiec w różnych czasach był postrzegany, cytowane są nawet, lubo bardzo rzadkie, wypadki zalatywania tego ptaka na pobraża morza Śródziemnego. U nas jest wielką rzadkością, znam tylko jeden okaz ptaka młodego, odebrany wronom w Rudce pod Ciechanowcem w zimie roku 1871 i znajdujący się obecnie w Gabinetie Zoologicznym Warszawskim.

ANSERINAE. GĘSI.

Dziób od głowy mniej więcej krótszy, prosty, wysoki w nasadzie, coraz niższy ku końcowi, ze szczytem przy czole spłaszczone, dalej wypukło zaokrąglonym, miernie szeroki, mało ku końcowi zwężony; szczeka zakończona silnym paznogciem wypukłym, haczysto zagiętym; żuchwa nieco węższa i krótsza; brzegi obu szczęk rzędem krótkich stożkowatych ząbków uzbrojone; nozdrza piérśrodkowe, poboczne, podługowate, na przestrzał otwarte przy końcu obszerniej błony.

Nogi mierne, silne, w równowadze ciała, z miernymi przodowymi palcami po same pazury błoną spiętymi; ksiuk wolny, krótki, szczupły, nieco podniesiony; skok zawsze od palca środkowego dłuższy; pazury krótkie, szerokie, łukowate, tępe; obówie siatkowate.

Skrzydła mierne długie, dość obszerne, szpiczaste, z lotką 1a lub 2a najdłuższą; poniżej łokciowego zgięcia guz mniej więcej wydłużony, niekiedy szpon.

Ogon krótki, mniej więcej zaokrąglony, płaski, o 14 do 20 sterówkach.

Głowa mała, mniej więcej ściśniona; szyja mierna, o 14 do 17 kregach, zginająca się za nasadą głowy; sute upierzenie gęstym podbite puchem, miękkie, lecz dosyć sztywne i na ciecie gładko ułożone; na szyi piórka wąskie podługowate, z brzegami w całej długości zagiętymi, przez co układają się w rzędy poprzdzielane dość głębokimi brózdami; brzegi łetek przedramieniowych tworzą zwykłe podobne kaczym lusterko, mniej lub więcej odznaczona, u małej nawet liczby metalicznego połysku.

Jaja podobnego kształtu jak kaczce, o grubiej, mniej wydłużonej skorupie, z tłustym połyskiem o wiele słabszym, u wszystkich białe.

Gęsi przez LINNEUSZA i wielu następców obejmowane były razem z kaczkami, pomimo że je już BRISSON odłączył, ze wszelkich miar jednak zasługują na osobne ugrupowanie, budowa bowiem tak ogólna, jak i pojedynczych części, i obyczaj są tak charakterystyczne i odrębne, że je na pierwsze wejście każdy rozróżnia. Jakkolwiek dzioby niektórych kaczek są dosyć podobne z ogólnego konturu z gęsiami, przedstawiają jednak tak ważne różnice, że nigdy tych ptaków pomieszać nie dają, tym więcej, że silniejsze i stosunkowo wyższe nogi i skrzydła wszelką wątpliwość rozstrzygają. Więcej w równowadze ciała ustawione nogi, przy ich różnicy, tylko co podanej, sprawiają, że gęsi więcej są do przebywania na lądzie usposobione, a jakkolwiek chód ich jest powolny i dosyć niezgrabny, niezaprzeczona jednak wyższość nad kaczym przedstawia. Lot mają zupełnie odmienny, obszernie bowiem i dłuższe posiadając skrzydła nie wykonywają nimi tak gwałtownych i drobnych ruchów, lecz z wolna w jednostajnych odstępach machając, daleko wolniej się posuwają bez świstu dzwicznego, kaczkom właściwego. Gęsi przy zerwaniu się wydają silny loskot, z którego jednak w ciągu lotu górnego nie dosłyszeć nie można. Do podróży szykują się w dwa szeregi pod kątem zetknięte i wysoko się wznoszą. Są to ptaki czysto roślinożerne i głównie na lądzie żerujące, jadają zarówno ziarna jak trawę młodą i rozmaite zioła, które skubią po ziemi. Na wodę często się udają dla napięcia się i bezpieczeństwa, lecz w ostatnim celu najwięcej po wysepkach i wybrzeżach wypoływają. Wprawdzie dosyć szybko i zreźnie pływają, nie wyrównują jednak pod tym względem kaczkom i łabędziom; wcale też nie nurkują. Ważną różnicę obyczajową stanowi sposób gnieźdzenia się w ściślejszym jednożeństwie, nie tylko bowiem że samce nie opuszczają samicy w czasie lęgowym, lecz czynny biorą udział w wysiadywaniu, wodeniu i obrobie potomstwa, równie są o nie troskliwe jak samice i odważniej je bronią. Koloryt w obu płciach jednostajny, samce odznaczają się tylko cokolwiek większym wzrostem, w niektórych jednak gatunkach zachodzą pewne różnice, lecz bardzo mało; młode mało się różnią od starych. Głos samców i samicy jednostajny, zwykle gęgający, z niewielkimi odmianami tonu w gatunkach, wszystkie zaś wydają pewien rodzaj syczenia w razach rozdrażnienia. Gnie-

żdzą się po wyspach, bagnach, łąkach przy wielkich wodach słodkich; gniazdo, podobnie jak kaczki, sporządzają z suchych traw własnym puchem wyścielane. Pisklęta podobnie jak kaczce gęstym i delikatnym odziane puchem. Równie są mnożne jak kaczki. Chociaż gęsi żywią się wyłącznie pokarmem roślinnym, mięso ich jest czarne, twarde i suche, o wiele niżej cenione niżeli kaczek, przeważnie roślinożernych; mało też są na pokarm używane w krajach, które przelatują, z powodu trudności bicia i łowienia. Pióra i puch, w krajach północnych ważny artykuł stanowiące, łabędziemu w dobroci niewiele ustępują.

Znanych jest przeszło 30 gatunków rozproszonych po słodkich wodach całej kuli ziemskiej; wszystkie europejskie udają się na północ dla wychowania potomstwa, a kraje umiarkowane w peryjodycznych przelotach dwa razy do roku odwiedzają. Gatunki przedstawiają dosyć charakterystyczne cechy do podzielenia ich na kilka rodzajów, z których fauna europejska dwa tylko posiada.

ANSER.

Szczyt dzioba prosto spuszcisty; nogi cieliste lub żółte; pod zgięciem skrzydła guzowata narośl.

278. *Anser cinereus. Gęś gęgawa.*

Anser ferus GESN. Av. 158.

Anas anser L. SN. XII. 1. p. 197. n. 9. — GM. LSN. XIII. 1. p. 510. n. 9.

Anser cinereus WOLF. u. MEY. Taschb. 2. p. 552. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 767. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 387. — NAUM. Vög. Deutschl. II. XI. p. 229. n. 314. tab. 285. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 507. sp. 18.

Anser vulgaris ferus BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 482 a.

Anser vulgaris PALL. Zoog. 2. p. 222. n. 320.

Gęś pospolita JUNDZ. — Gęś popielata JAR. — Gęś szara czyli gęgawa TYZ. — Gęś gęgawa WAGA.

Szara, z dziobem żółto pomarańczowym, na brzuchu mniej lub więcej piórek czarnych.

Dziób blade pomarańczowy, z białawym paznogciem; obwódka wkoło powieki pomarańczowa; nogi żółtawo cieliste; tęcza brunatna.

Głowa, szyja, płaszcz i boki ciała szare, tło płaszcza ciemniejsze coraz mocniej ku tyłowi, upstrzone poprzecznie szaro białawymi szerokimi obwódkami w końcach wszystkich piór; pokrywy skrzydłowe popielate, białe brzeźyste; lotki pierwszorzędne popielate, z czarniawymi końcami, przedramieniowe tworzą obszerne lusterko czarne, białawymi brzeżkami każdej lotki poprzegradzane; środek brzucha białawy, często czarnymi piórkami nieregularnie upstrzony; podbrzusze, pokrywy podogonowe i boczne nadogonowe czysto białe; skrajne sterówki białe, środkowe koloru płaszcza z szeroką białą obwódką.

Młodych dziób blado pomarańczowy, brudny, nogi brudno żółtawo cieliste; całe upierzenie ciemniej szare, z węższymi obwódkami piór płaszczykowych bez czarnych piór na brzuchu.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	830	—
„ siągu	1565	—
„ ogona	160	154
„ skrzydła złożonego	455	415
„ dzioba od kąta ust	70	64
„ „ od nozdrzy	36	34
„ skoku	80	78
„ palca środkowego	80	71
„ pazura	15	15
„ ksiuka	18	17
„ pazura	8	8.

Pisklą puchowe z wierzchu ciemno oliwkowe, od spodu żółtawe.

Jaja brudno lub żółtawo białe.

Wymiary jaj z północy:

83—57; 85—57,2; 85—63,4 mm.

Gęś ta mieszka w Europie i w Azji; przez lato trzyma się na północy i w krajach umiarkowanych, jakoto: w niektórych miejscowościach północnych i środkowych Niemiec, w Prusach wschodnich, w Kurlandii i innych prowincjach nadbałtyckich, w Rosji północnej i środkowej; na zimę przenosi się ku południowi. U nas tylko przelotna, z wiosny i w jesieni pojawia się w mniejszej nierównie liczbie od dwóch gatunków następujących. Przed czterdziestu laty gnieździła się w Łeczyckim po wielkich bagnach nad Bzurą, lecz po osuszeniu tychże nigdzie się już w granicach Królestwa nie wywodzi; według hr. TYZENHAUZA ma się gnieździć w Pińszczyźnie.

Gnieździ się towarzysko wśród wielkich stawów i bagien nadwodnych po kępach i miejscach podniesionych między trzciną i bujnemi trawami. Nieśie 5 do 8 jaj.

Gatunek ten jest protoplastą gęsi domowej, która skutkiem hodowli mniejszym uległa zmianom od innych ptaków domowych.

279. *Anser arvensis*. *Gęś polna*.

Anser arvensis BREHM, Natg. Vög. Deutschl. p. 839. — NAUM. Vög. Deutschl. II. XI. p. 277. n. 315. tab. 286. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 505. sp. 15.

Anser rufescens BREHM, Natg. Vög. Deutschl. p. 838. — Natg. eur. Vög. p. 770.

Anser segetum BRUCH, Isis. XXI. (1828). 7. p. 734. n. 4. tab. 9. f. 4. Gęś polna TYZ.

Szara; dziób czarny, przy końcu przepaska pomarańczowa z bocznymi ku nasadzie przedłużeniami; lotki niedochodzące końca ogona.

Dziób u starzej z wierzchu do połowy, nasek i same brzegi szczęk czarne, boki szczęki górnej wraz z częścią przedkończową żuchwy pomarańczowe; nogi żółte; tęczka ciemno brunatna; końce złożonych skrzydeł nie dochodzą końca ogona.

U starego ptaka wierzch ciała szary, najciemniejszy na płaszczu poprzecznie pręgowanym, blado szarawym kolorem na środku pleców, a białawym na piórach łopatkowych, barkówkach, nadlotkach i pokrywach skrzydłowych; te ostatnie koloru płaszcza; brzegiem tylko skrzydła w kolor popielaty przechodzące; na czarnym lusterku węższe białe przegródki niż w gatunku poprzedzającym; lotki od nasady popielate, dalej czarniawe; środek brzucha białawy, boki ciała ciemno szare, blado pręgowane, brzegiem ostatnich piór bocznych szeroka biała smuga; podbrzusze, pokrywy nad i podogonowe czysto białe; sterówki ciemno szare, z białymi obwódkami, wązkami z boków, w końcach rozszerzonymi; niższa część grzbietu wraz z kuprem jednostajnie śniada; u niektórych brzegiem czoła i policzków smużka biała.

Młoda w pierwszym piérzu w ogóle ciemniejsza, na wierzchu ciała węższe ma obwódki piórne i ciemniejsze niż w odzieży poprzedzającej tak, że na piórach łopatkowych są jeszcze szare, a dopiero na lotkach i barkówkach białe, na bokach dzioba kolor jasny nie tak daleko zachodzi i jest brudno cielisty, ogólny zaś kolor dzioba nie czarny, lecz oliwkowo czarniawy; nogi cielisto żółtawe, z brudniejszymi pletwami.

Wymiary:

	♂	♂	♀ iuv.	♂ iuv.	♀	♂
Długość całkowita	782	770	690	730	720	960
„ siągu	1490	1450	1425	1400	1390	1570
„ ogona	160	150	150	150	145	160
„ skrzydła złożonego	450	440	417	420	418	455
„ dzioba od kąta ust	63	60	53	58	60	70
„ „ od nozdrzy	35	31	26	29	30	37
„ skoku	80	70	65	68	70	80
„ palca środkowego	75	70	66	71	70	80
„ pazura	12	12	8	11	12	13
„ ksiuka	15	14	16	13	15	16
„ pazura	5	8	5	6	5	8.

Jaja o skorupie gładziej i drobniej ziarnistej niż na jajach poprzedzającej; tło czysto białe, ze słabym połyskiem.

Przez lato trzyma się na północy Europy; w Islandii pospolita, gdzie przybywa w drugiej połowie Kwietnia, w Maju rozprasza się na miejsca legowe, a w połowie Września odlatuje. U nas bardzo pospolita na przelotach, z wiosny przeciąga w Marcu i początku Kwietnia krótko się bardzo zatrzymując; powtórnie zaczyna nalatywać w początku Października i zabawia licznymi orszakami do samych śniegów, wszędzie nad całym biegiem Wisły i przy innych większych wodach. Bardzo ostrożna, nocuje po wyspach wśród rzek, a na zér wylatuje w pola; przez czas pobytu w naszych stronach stanowią główną jej żywność młode listki posiewów ozimych, w których znaczne szkody wyrządza.

O gnieźdzeniu się tej gęsi mało bardzo wiadomo.

280. *Anser segetum*. *Gęś zbożowa*.

Anser sylvestris BRISS. Av. 6. p. 265. n. 2.

Anas anser L. Fn. suec. p. 40. n. 114.

Anas segetum GM. LSN. XIII. 1. p. 512. n. 68.

Anser segetum BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 883. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 768. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 386. — NAUM. Vög. Deutschl. II. XI. p. 302. n. 316. tab. 287. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 504. sp. 14.

Gęś posiewnica JAR., TYZ. — Gęś litewka MYŚL. PT., WAGA.

Szara; dziób czarny z wąską pomarańczową przedkończową przepaską; końce skrzydeł poza ogon sięgające.

Dziób długi, ściętniony, przed paznogciem mocno zakłęsły, czarny, przy końcu pomarańczowo przepasany, przepaska ta nieprzedłużona na boki; obwody oczów czarniawe; nogi pomarańczowe; tęczce brunatne.

Z ubarwienia zupełnie do poprzedzającej podobna.

Młode w pierwszym piérzu ciemniejsze na wierzchu ciała, z brudno rudawymi obwódkami piór płaszczykowych; dziób i nogi bledsze niż u starych.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	730	—
" siagu	1395	—
" ogona	155	125
" skrzydła złożonego	430	400
" dzioba od kąta ust	52	60
" " od nozdrzy	28	32
" skoku	80	65
" palca środkowego	70	57
" pazura	12	8
" ksiuka	14	13
" pazura	6	5.

Jaja brudno białe.

Wymiary:

91—56; 88—60 mm.

Gęś ta bardzo podobna do poprzedzającej odznacza się od niej, prócz cech wymienionych w dygnozie, mniejszym widocznie wzrostem i cieńszym gęgającym głosem. Trzyma się przez lato krajów polarnych; u nas ze wszystkich na przelotach najpospolitsza; przelatuje równocześnie z poprzedzającą i tak samo się zachowuje. Według PLATERA ma się gnieździć na jeziorze Lubanie w Inflantach (?).

O gnieźdzeniu się jej mało dotąd wiadomo; północy naturalści podają, że udaje się na czas lęgowy w góry, gdzie po wilgotnych wyżynach ściele się między kępami traw i innych ziół. Liczbę jaj podają od 7 do 10.

281. *Anser albifrons*. Gęś białoczelna.

Anser septentrionalis sylvestris BRISS. Av. 6. p. 269. n. 3.

Anas albifrons GM. LSN. XIII. 1. p. 509. n. 64.

Anser albifrons BECHST. Natg. Deutschl. II. 4. p. 898. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 774. — NAUM. Vög. Deutschl. II. XI. p. 351. n. 318. tab. 289. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 385. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 503. sp. 13.

Anser erythropus PALL. Zoog. 2. p. 225. n. 321.

L'Oie rieuse BUFF. Ois. 9. p. 81.

Gęś białoczelna JAR., TYZ.

Szara, z białym czolem; dziób mierny, pomarańczowy.

Dziób, obwódka oka i nogi pomarańczowe; paznogcie białe; tęczce czarniawo brunatne.

U starego ptaka cały wierzch ciemno szary, z mocnym brunatnym odcieniem, coraz ciemniejszym ku tyłowi ciała; czoło wraz ze smugą oddzielającą kolor policzków od nasady dzioba białe, często z wiosny rdzawo zafarbowane; cała ta przestrzeń biała obwiedziona czarnym paskiem, rozlewającym się na dalszym tle szarém; wszystkie pióra płaszcza z blado szarymi końcówkami obwódkami, znikającymi zupełnie wzdłuż brzegu skrzydła; niższa część grzbietu i kuper nieplamiste; lotki od nasady popielate, ku końcowi coraz czarniejsze; przedramieniowe tworzą obszerne czarne lusterko, od przodu białe obwiedzione końcówkami nadlotek; na podbródki plama biała, dalej znaczna czarniawa przestrzeń; szyja ciemno szara, w niższej połowie tak jak boki piersi białawo w poprzek pręgowana; brzuch biały i czarno nieregularnie fadrowany, w ten sposób, że pióra całkiem czarne lub białe w osobne są grupy pogromadzone; boki koloru płaszcza; podbrzusze, pokrywy nad i podogonowe białe. Sterówki koloru płaszcza, z szero kiemi końcówkami białymi, na skrajnych kolor ten daleko na stosinę zewnętrzną zachodzi, na następne w coraz węższe obrzeżenie.

Młoda w pierwszym piérzu dziób ma blado żółty, z białawym paznogciem brunatno od nasady plamistym; obwódki powiek i nogi żółto pomarańczowe, głowa, szyja i płaszcz ciemno szare, z rudawymi i rudawo szarými końcami lub obwódkami; na spodzie ciemniejszym niż u starych brak zupełny piór czarnych, na przodzie zaś szyi jasnych plamek; skrzydła, ogon, podbrzusze i pokrywy ogonowe jak na starych.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	390	400
" ogona	130	130
" dzioba od kąta ust	52	53
" " od nozdrzy	25	28
" skoku	68	68
" palca środkowego	62	60
" pazura	10	10
" ksiuka	11	11
" pazura	7	6.

Jaja o tle białe żółtawem; pod względem powierzchni skorupy przedstawiają wyjątek w rodzinie, ma ona bowiem pozór ziarnowaty, szorstka w dotknięciu, zupełnie bez połysku; pory są mało widoczne.

Wymiary:

85—54 mm.

Gęś białoczelna zamieszkuje przez lato okolice przybiegunowe obu lądów, na zimę razem z innymi przemieszcza się ku południowi. U nas w przelotach rzadziej się trafia, niż gatunek następujący.

Według podania FABERA gnieździ się po łąkach nad rzeczkami i niesie 5 lub więcej jaj.

282. *Anser erythropus*. *Gęś krótkodzioba*.

Anser erythropus L. SN. XII. I. p. 1. p. 197. — DEGL. et GERB. Orn. europ. (1867). II. p. 486.

Anser brevirostris HECK. — BREHM, Natg. Vög. Deutschl. p. 844.

Anser minutus NAUM. Vög. Deutschl. II. XI. p. 365. n. 319. tab. 290.

Anser cinerascens BREHM, Natg. eur. Vög. p. 772. (*juv.*).

Anser Heckelii TYZ. Orn. pow. 3. p. 503. sp. 12.

Anser Temminckii BOIE. Isis. (1822) p. 882.

Gęś Heckela TYZ.

Szara, z czołem białym, dziobem krótkim, cielisto białym.

Dziób cielisto biały, obwódki powiek blado żółte; nogi pomarańczowe, z białymi pazurami; tęczce ciemno brunatne.

Gąska ta ubarwieniem zupełnie do poprzedzającej podobna, znacznie mniejsza, odznacza się głównie stosunkowo o wiele krótszym i szczuplejszym dziobem odmiennego koloru. Tak samo jak w gatunku poprzedzającym ptaki wiosenne tracą jasne obwódki na piórach szyi i piersi i białosć czoła mocno się rudawo farbuje.

Ptaki w pierwszym piérzu ciemniejsze są od młodych poprzedzającego gatunku, tak samo bez śladu białego koloru u nasady dzioba oliwkowego; nogi brudno żółte.

Wymiary:

Długość całkowita	♂
„ siagu	604
„ ogona	1190
„ skrzydła złożonego	120
„ dzioba od kąta ust	380
„ „ od nozdrzy	39
„ skoku	18
„ palca środkowego	70
„ pazura	50
„ ksiuka	9
„ pazura	11
	5.

Gatunek ten, przez NAUMANNA od poprzedzającego oddzielony, mieszka przez lato na północy starego świata, i tak samo jak inne gatunki w przelotach ku południowi zwiedza kraje środkowej Europy. U nas nierównie częściej się trafia, tak z wiosny jak w jesieni, od gęsi białoczelnej. Z wiosny znacznie później pokazuje się od pierwszych trzech gatunków i nierzadko jeszcze w połowie Maja widzieć można przelatujące stadka. Okoliczności gnieźdzenia się nieznane.

B E R N I C L A.

Szczyt dzioba mniej więcej garbaty nad nozdrzami; nogi czarne; pod zgięciem skrzydła narośl guzowata.

283. *Bernicla torquata*. *Bernikla*.

Anas torquata ALDR. Orn. 3. p. 213. tab. 214.

Brenta BRISS. Av. 6. p. 304. n. 16. tab. 31.

Anas bernicla L. SN. XII. 1. p. 198. n. 13. — GM. LSN. XIII. 1. p. 513. n. 13.

Anser torquatus FRISCH, Vög. Deutschl. 2. tab. 156. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 777. — NAUM. Vög. Deutschl. II. XI. p. 393. n. 321. tab. 292.

Anser brenta PALL. Zoog. 2. p. 229. n. 323.

Anser bernicla TYZ. Orn. pow. 3. p. 497. sp. 5.

Bernicla brenta KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 388.

Le Cravant BUFF. Ois. 9. p. 87. — PL. enl. 342.

Gęś szkocka KLUK. — Gęś owrózka JAR. — Gęś bernikla JUNDZ., TYZ.

Ciemno popielata, z czarniawą głową i szyją.

Dziób czarny; nogi czarne, z szaro czerwonym polyskiem; tęczce ciemno brunatne.

Stary ptak ma głowę wraz z całą szyją czarne, po bokach tej ostatniej białe smugi, tworzące obrączkę z przodu i tyłu przerwana, znacznie rozszerzone od przodu przez szeregi białych końcówek przyległych piórek; płaszcz ciemno szary, z lekkim brunatnym odcieniem, bledsze nieco obrzeżenia mało się odznaczają; niższa część grzbietu i kuper nieco ciemniejsze, jednostajnej barwy; lotki piérwszo i drugorzędne czarne; piersi i brzuch brudno szare, środkiem rdzawo zafarbowane, na bokach ciała białawe szerokie pręgi regularnie i wyraźnie odznaczone; podbrzusze i sute pokrywy nad i podogonowe, równające się z końcem ogona, czysto białe; sterówki czarne.

U ptaka młodego w pierwszym piérzu głowa z szyją łupkowo czarniawa bez śladu obróżki, tło płaszcza ciemno popielate, gęsto i wyraźnie upstrzone znacznie bledszymi obrzeżeniami końcowymi wszystkich piór, wpadającymi na plecach i piórach łopatkowych w słaby odcień brunatnawy, a coraz mocniej białawy na pokrywach skrzydłowych, tak że w końcu najdłuższych tworzą nieprzerwaną smugę nad lusterkiem skrzydłowym, niczem nieodznaczającą się od koloru lotek piérwszorzędnych; piersi i brzuch prawie jednostajnie popielato szare; reszta jak u starych.

Następnej zaraz wiosny dostają białej obrączki na szyi, i ogólny kolorzyt zbliża się do doskonałego, lecz jest znacznie bledszy.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	360	324
„ ogona	97	92
„ dzioba od kąta ust	42	39
„ „ od nozdrzy	20	18
„ skoku	69	62
„ palca środkowego	53	52
„ pazura	11	9
„ ksiuka	10	10
„ pazura	4	3.

Jaja brudno zielonawo białe, miernie połyskujące.

Wymiary:

66 — 39,5; 70 — 47 mm.

Bernikla mieszka przez lato na północy obu lądów; z wiosny i jesienią wędruje głównie wzdłuż brzegów morskich i zwiedza dość licznie pobrzeża północnych Niemiec, Hollandyi i Francyi, w głąb lądów rzadziej się zapędza, mimo to dość daleko zalatuje. U nas dość rzadka na przelotach, w Augustowskim nad Niemnem i jeziorami częściej się pokazuje niż w innych okolicach kraju; na całej jednak przestrzeni Królestwa postrzegana w stadkach lub pojedynczo.

Mniej ostrożna od innych, zapada częściej przy wodach niż w polach. Gnieździ się na północy po łąkach i bagnach nadrzecznych. Niesie 6 do 8 jaj.

284. *Bernicla ruficollis*. *Gęś rdzawoszyja*.

Anser ruficollis PALL. Spic. Zool. p. 21. tab. 4. — Zoog. 2. p. 231. n. 326. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 779. — NAUM. Vög. Deutschl. II. XI. p. 408. n. 322. tab. 293. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 500. sp. 9.

Anas torquata S. G. Gm. Itin. 2. p. 180. tab. 14. — Gm. LSN. XIII. 1. p. 514. n. 70.

Anas ruficollis Gm. LSN. XIII. 1. p. 511. n. 67.

Bernicla ruficollis KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 390.

Gęś czerwonoszyja KLUK, Tyz.

Czarniawa, ze rdzawą szyją, białymi policzkami i bokami szyi.

Bardzo krótki dzióbek ciemno brunatny, z czarnym paznogciem, nogi czarne; tęczę żółto brunatne.

U starego ptaka szeroka czarna smuga pokrywa cały wierzch głowy i tylną stronę karku; przód twarzy i boki szyi białe, przegrodzone szeroką czarniawą kręszą, poczynającą się pod okiem i połączoną z podobnym kolorem podgardla; cały przód szyi rdzawy, odgrodzony od koloru piersi i płaszcza białą wąską opaską, mającą nad sobą czarniawą wypustkę; płaszczy, piersi i boki ciała czarne, te ostatnie białe brzeżyste i z wierzchu przegowane; pokrywy skrzydłowe bledziej brzeżyste, ku tyłowi białawe; na kuprze białawe poprzeczne strychy; brzuch, podbrzusze, pokrywy nad i podogonowe białe; lotki i sterówki czarne, te ostatnie białe kończyste i w pewnej przestrzeni od końca popylone; za uchem plama rudawo szara.

Na samicy kolory czarny i rdzawy bledsze, u spodu szyi białawe poprzeczne kręski, pokrywy skrzydłowe mocniej znaczone jasnymi końcówkami, biała obwódka z przegowaniem boków ciała mniej regularna i mniej odznaczona.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	350	330
" ogona	105	95

	♂	♀
Długość dzioba od kąta ust	30	28
" " od nozdrzy	15	14
" skoku	62	55
" palca środkowego	42	40
" pazura	8	8
" ksiuka	6	6
" pazura	4	4

Młode i jaja nieznane.

Piekna ta gaska mieszka przez lato w głębokiej północy starego lądu, a szczególnie na wschodzie; przelatuje bardzo obficie nieszerokim pasem, obejmującym część zachodniego Sybiru i wkraczającym do Europy nadwołżańską okolicą; na wschód i na zachód tego pasa coraz jest rzadsza, we wschodnim Sybirze równie jest rzadka jak i we wschodniej Europie i nie ma dotąd żadnego dowodu, aby za Irkuckiem była postrzegana. Gdzie zimuje, dotąd nie wiadomo. Na pobrzeżach północnych Niemiec i w Anglii bardzo rzadko się pokazuje. Nad Dnieprem od czasu do czasu ubijana, w Litwie rzadziej; do naszej zaś fauny zaliczam ją z jedyne go faktu postrzeżenia stada przelatującego w 1848 roku pod Lubartowem. Okaz zbioru hr. Kazimierza WODZICKIEGO w Krakowie ubity był w Galicyi w cyrkule Brzeżańskim, a okaz zbioru TYZENHAUZA w Wilnie ubito na Litwie w Gubernii Mińskiej. Obyczaje mało poznane, o gnieźdzeniu się nie wiadomo.

285. *Bernicla leucopsis*. *Gęś białolica*.

Bernicla BRISS. Av. 6. p. 300. n. 14.

Anas erythropus L. SN. XII. 1. p. 197. n. 11. — Gm. LSN. XIII. 1. p. 512. n. 11.

Anser leucopsis BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 921. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 776. — NAUM. Vög. Deutschl. II. XI. p. 378. n. 320. tab. 291. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 497. sp. 4.

Anser bernicla PALL. Zoog. 2. p. 230. n. 324.

Bernicla leucopsis KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 389.

La Bernacle ou la Bernache BUFF. Ois. 9. p. 93. tab. 3. — Pl. enl. 855.

Gęś łysa JAR. — Gęś białolica JUNDZ., Tyz.

Z wierzchu popielata, czarno i biało przegowana, głowa biała, szyja czarna.

Dziób czarny, nogi czarne, często z czerwonym połyskiem, tęczę ciemno brunatne.

Czoło poza oczy, całe boki głowy wraz z podgardlem białe lub żółtawo białe, z czarną smugą od oka do nasady dzioba; tylna część wierzchu głowy i cała szyja czarna, podobnie niższa część grzbietu wraz z kuprem; plecy czarne, popielatowo przegowane; pokrywy skrzydłowe i barkówki popielate, szerniałe przed końcem i białą obwódką opasane, w skutek czego powstają podwójne tych dwóch kolorów pręgi poprzeczne; lotki popielate, z czarnymi końcami; piersi i reszta spodu białe, boki popielato pociągnięte; sterówki czarne, pokrywy nadogonowe białe.

U młodych w pierwszym piérzu nogi czarno brunatne, żółtawa białość na głowie, przy dziobie czarniawe plamkowanie, szeroka smuga

przed okiem; bledsze tło pleców, z rudawo szaremi pręgami, boki mocniej szaro zafarbowane niż u starych.

Wymiary:

Długość całkowita	♂ 680	♀ 710
" siagu	1350	—
" ogona	160	120
" skrzydła złożonego	425	400
" dzioba od kąta ust	39	37
" " od nozdrzy	17	16
" skoku	85	72
" palca środkowego	63	50
" pazura	11	9
" ksiuka	15	14
" pazura	7	6.

Pisklę puchowe z wierzchu i na piersiach myszato szare, na przodzie szyi i brzuchu szaro białawe.

Jaja szczupłe, jajowate, o mocnej, gładkiej, słabo połyskującej lub zupełnie matowej skorupie, z porami zaledwie widocznymi, czysto lub żółtawo białe.

Wymiary:

77,8 — 50,2; 77,2 — 48,4; 77,8 — 50 mm.

Przez lato zamieszkuje północ Europy, Azji i Ameryki, na zimę przeciąga do ciepłego klimatu; w zachodniej Europie rzadka na przelotach, co raz pospolitsza im dalej na wschód starego lądu. U nas bardzo rzadko się pokazuje, zaliczam ją bowiem do fauny krajowej z trzech tylko wypadków postrzeżenia to jest: okazu krajowego pochodzenia w zbiorze ks. kanonika WYSZYŃSKIEGO, okazu ubitego pod Piotrawinem nad Wisłą, znajdującego się w Gabinetie zoologicznym Warszawskim, i czterech ptaków, które widziałem na Wiśle pod Kozienicami w Październiku r. 1854. Według TYZENHAUZA dość ma być często ubijana na Dźwinie w okolicach Rygi i Krasławia.

Według podań FABERA przylatuje w połowie Kwietnia do Islandyi i gnieździ się pod koniec Maja po jeziorach między górami tej wyspy. Według LEPECHINA gnieździ się także w Laponii, w Gubernii Archangielskiej i w stepach Samojedów.

CYGNINAE. ŁABĘDZIE.

Dziób równy długości z głową, równoszeroki, w nasadzie podniesiony, dalej w całej długości spłaszczony; paznogieć końcowy nie zajmuje całej szerokości dzioba, płaski i mało odznaczony; żuchwa nieco węższa i krótsza, okryta brzegami górnej szczęki; brzegi obu szczęk gęsto uzbrojone ostremi listewkami; nozdrza przysrodkowe, zaokrąglone, na przestrzał otwarte; uzdy nagie, zwężonym paskiem do oka dochodzące.

Nogi krótkie, silne, ku tyłowi ciała posunięte; palce długie, całkowicie błoną spięte; środkowy znacznie od skoku dłuższy; ksiuk nierozszerzony, cokolwiek wzniesiony.

Skrzydła długie i dość szerokie, o mocno przedłużonym przedramieniu, skutkiem czego tylne barkowe lotki równają się ze skrajnymi; lotka 2a najdłuższa.

Ogon krótki, klinowaty, o 20—24 sterówkach.

Głowa mała, ścieśniona, na bardzo długiej i wysmukłej szyi, o 23 lub 24 kregach; ciało nieco ścieśnione; całe upierzenie bardzo sute, sprężyste i delikatne, podbite bardzo gęstym, wysokim i sprężystym puchem; rurka oddechowa bez żadnych rozcięć, u niektórych parę razy zawinięta.

Jaja eliptyczne lub jajowate, o skorupie dość grubej, gładziej niż w gęsich i mocniej połyskującej; pory liczne i wyraźne; tło białe lub cokolwiek zielonawe.

Łabędzie, objęte także przez LINNEUSZA w jednym rodzaju z kaczkami i gęśmi, stanowią charakterystyczne pod wszelkimi względami skupienie, środkujące między dwiema wyżej wymienionymi rodzinami, tak z powodu wielu szczegółów budowy, jakoteż właściwości obyczajowych. Sąto ptaki najokazalsze i najsilniejsze z oddziału listkozębnych (*Lamellirostres*), zbliżone do kaczek kształtem dzioba, osadzeniem, krótkością i budową nóg, z właściwości zaś obyczajowych i niektórych innych względów więcej się do gęsi naklanjające, a mianowicie ze ścisłego jednożeństwa, jednostajności barwy i głosu w obu płciach, jednokrotności pierzenia się itp. Żaden z najlepiej pływających ptaków nie dorówna łabędom w szybkości i łatwości pływania, żaden bowiem nie popycha się tak gwałtownie nogami, posiłkując się jeszcze podnoszeniem nad grzbiet przedramienia, przez co lotki drugorzędne i barkówki wysoko na wzór żagli nastawione wystawiają obszerną powierzchnię do popędzania przez powiew powietrza. Żaden też ptak nie przedstawia tak okazałej postawy na wodzie, do czego przyczynia się zgrabne wygięcie długiej, wysmukłej szyi i male nader zatapiające się ciała. Nurzać się całkowicie nie mogą, lecz pograżywszy całą szyję pod wodę mogą dość głęboko żerować zostając na powierzchni. Chód ich jest niedołężniejszy niż u wielu kaczek, ociężalszy i bardzo niezgrabny; dla tego też mało na ląd wychodzą, lecz po całych dniach pływają i odpoczywają na wodzie. Lot mają powolny lecz potężny, wykonywają go rzadkimi i jednostajnymi poruszeniami skrzydeł, z wyciągniętą szyją i złożonymi pod ogon nogami.

Żywią się głównie pokarmami roślinnymi, jakoto: trawą, różnymi wodnymi ziołami i ziarnem; jadają jednak prócz tego owady wodne i ikrę ryb. Gniazda budują po kępach i wysepkach, wielkie, z rozmaitych roślin wodnych; noszą 5 do 8 jaj, które wysiadują przez 35 lub 36 dni. Samiec nie tylko że dzielnie broni od wszelkich napaści, bijąc silnie skrzydłami nieprzyjaciół, lecz pomaga wysiadywać, wodzić i pielegnować pisklęta. Białe kolor jest właściwy największej liczbie gatunków; młode są szare i w końcu roku drugiego przechodzą zupełną zmianę ubarwienia, prócz niektórych szczegółów, jak koloru dzioba, co się dopiero w trzecim roku po większej części ustala. Pisklęta, podobnie jak gęsie, bardzo gęstym i delikatnym, włoskowatym puchem odziane. Głosy różnych gatunków są rozmaite, najczęściej dzwienne, podobne do klarynetowego zadęcia.

Znanych jest dziesięć gatunków, rozmieszczonych po słodkich wodach całej kuli ziemskiej, brzegi morskie w czasach tylko wędrowek zwiedzających. W ogóle są bardzo łatwe do oswojenia i rozmnażania się pod opieką człowieka; żadnym w tym stanie nie ulegają zmianom i łatwo napowrót do stanu dzikiego wracają. Mięso ich w ogóle jak gęsie nie wiele warte, lecz zato pióra, puch i skórki puchowe po wyskubaniu pierza ważne artykuły użytkowe stanowią.

CYGNUS.

286. *Cygnus gibbus*. Łabędź głuchy.

Cygnus BRISS. Av. 6. p. 288. n. 11.

Cygnus mansuetus RAJ. Av. p. 136.

Anas cygnus mansuetus L. SN. XII. 1. p. 194. n. 1 β.

Anas olor GM. LSN. XIII. 1. p. 501. n. 47.

Cygnus gibbus BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 815. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 760. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 514. sp. 24.

Cygnus sibilus PALL. Zoog. 2. p. 215. n. 317.

Cygnus olor ILL. — KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 381. — NAUM. Vög. Deutschl. II. XI. p. 442. n. 324. tab. 295.

Le Cygne BUFF. Ois. 9. p. 3. tab. 1. — PL. enl. 913.

Łabędź głuchy MYŚL. Pt. — Gęś łabędź swojski JUNDŻ. — Łabędź garbodzióbny JAR. — Łabędź nadobny czyli swojski TYZ. — Łabędź głuchy WAGA.

Biały, z dzióbem pomarańczowo czerwonym i czarną naroślą przy czole.

U starego ptaka dziób pomarańczowo pasowy, z czarną naroślą gulkowatą przy czole, brzegami szczęk, paznogciem, obrzeżeniem nozdrzy i nagą skórą między nasadą i okiem wraz z brzegiem powiek; nogi czarne z czerwonym połyskiem; tęczce brunatne. Całe upierzenie białe, latem tylko wierzch głowy mocno pociągnięty rudawo rdzawym kolorem. Samica nieco mniejsza, z szyją szczuplejszą.

Ptak młody w pierwszym piérzu dziób ma czarniawy, nogi szare, płaszczy brunatnawo szary, lotki srebrzysto białe szarawe, spód ciała popielato szary; niższa część grzbietu szaro biaława, brunatno szaremi plamkami strychowana. Pod jesień ubarwienie to znacznie blaknie, wierzch skrzydeł staje się przeważnie srebrzysto szarym, i przed zimą już pokazują się miejscami na płaszczy białe pióra pojedyncze, coraz więcej przybywające przez ciąg zimy; z wiosny pióra już są przepołowione a przez lato całą zmianę przechodzą tak, że w jesieni ptaki są już zupełnie białe, zostaje tylko ciemny kolor na dziobie, który dopiero następną wiosną właściwą barwę przybiera.

Wymiary:

	♂	♂ ad.	♀
Długość całkowita	1410	1530	1200
" siagu	2110	2150	1960
" głowy z dzióbem	180	170	170
" szyi	570	600	490
" kadłuba	570	520	400
" ogona	130	175	130
" dzioba od kąta ust	1103	100	90
" " od nozdrzy	—	67	52
Wysokość dzioba przed guzem	35	48	34
" skoku	100	100	100
Długość skrzydła złożonego	—	590	518
" palca środkowego z pazurem	156	162	135

	♂	♂ ad.	♀
Długość palca wewnętrznego	—	130	100
" " kciuka z pazurem	—	33	30.

Pisklę puchowe dziób ma i nogi blade czarniawe, puch na ciele ciemno szary.

Jaja podługowate, kształtu jajowatego lub prawie eliptycznego, największa grubość znajduje się zawsze cokolwiek bliżej podstawy; skorupa gładka, z bardzo wyraźnymi porami; tło na świeżych białe, z bardzo słabym zielonawym odcieniem; zasiedzianych mniej więcej zbrukane.

Wymiary:

121,5 — 73,8; 117 — 75,5; 116 — 70 mm.

Gatunek ten łatwo odróżnić od następującego po kolorze dzioba, gulkowatę na nim narośl, po 22 lub 24 sterówkach w ogonie i esowatę wygięciu szyi. W stanie dzikim mieszka na północy starego ładu, szczególnie w Rosji północno wschodniej i w Syberii; w północnych Niemczech rzadki, lecz się już gnieździ, toż samo w Litwie według świadectw hr. TYZENHAUZA i PLATERA. Do nas zalatuje tylko w ciągu zimy, wcześniej z wiosny lub późno w jesieni, pojedynczo lub po kilku razem. W całej Europie utrzymywany po stawach i sadzawkach, nie dla żadnej korzyści lecz tylko dla ozdoby.

Na wodzie jest daleko piękniejszy od następującego z powodu kształtnego zaginania szyi i mocniejszego nastawiania barków. Porywa się do lotu z loskotem, tłukąc nogami o powierzchnię wody. W ogóle bardzo mało się odżywa, w czasie lęgowym wydaje głuche syczenie prócz zwyczajnego głęboko grzechoczącego tonu. Na czas lęgowy każda para zajmuje sobie pewną przestrzeń wysepki lub pobraża, gdzie żadnego innego łabędzia ani jakiegokolwiek innego ptaka nie dopuszcza. Gniazdo ściele między krzewami lub trzciną, najczęściej w środku wielkiej kępy trawy. Niesie 6 do 8 jaj.

287. *Cygnus musicus*. Łabędź krzykliwy.

Cygnus ferus BRISS. Av. 6. p. 292. n. 12.

Anas cygnus ferus L. SN. XII. 1. p. 149. n. 1.

Anas cygnus GM. LSN. XIII. 1. p. 501. n. 1.

Cygnus musicus BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 830. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 761. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 379. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 513. sp. 23.

Cygnus melanorhynchus WOLF. u. MEY. Taschb. 2. p. 498.

Cygnus olor PALL. Zoog. 2. p. 211. n. 316.

Cygnus xanthorhinus NAUM. Vög. Deutschl. II. XI. p. 478. n. 325. tab. 296.

Le Cygne sauvage BUFF. Ois. 9. p. 3.

Łabędź krzykacz MYŚL. Pt. — Gęś łabędź dziki JUNDŻ. — Łabędź gędziec czyli dziki TYZ. — Łabędź krzykacz WAGA.

Biały, z dzióbem czarnym, po nozdrza od nasady żółtym.

U starego ptaka nasada dzioba po nozdrza, uszy i obwódka powieki jasno żółte, reszta dzioba, brzegi szczęk i nogi czarne; tęczce ciemno brunatne. Czysto białe upierzenie ptaka zimowego dostaje z wiosny mocnego rdzawo żółtego zafarbowania na głowie i wyższej części

szy, prócz tego niektóre bardzo stare ptaki posypane bywają po całym ciele pewną ilością plamek księżycowatych tegoż samego koloru.

Samica nieco mniejsza, nieczém się więcej nie różni.

Młode w pierwszym piérzu bledsze niż w gatunku poprzedzającym i więcej popielate, mają częś nasadową dzioba wraz z nagą przyległą skórą cielistą, częś końcową i brzeg szczęki matowo czarne; nogi czerwonawo szare. Podobnie jak w gatunku poprzedzającym zaczyna już w ciągu zimy dostawać białych piór, i z wiosny ma dziób od nasady ognisto żółty. W końcu drugiej zimy zupełnie wyrównany ze starcami.

Wymiary:

	♀	♀	♂
Długość całkowita	1295	1320	1470
" siagu	2146	2180	2385
" głowy z dziobem	180	—	180
" ogona	190	155	210
" skrzydła złożonego	535	585	620
" dzioba od kąta ust	96	92	98
" " od nozdrzy	44	52	43
Wysokość w nasadzie	—	—	50
Długość skoku	110	105	120
" palca środkowego	140	—	160
" pazura	15	—	25
" ksiuka	17	—	24
" pazura	6	—	12
" szyi	520	—	620.

Jaja podobne jak poprzedzającego, niekiedy cokolwiek większe; tło czysto białe, w przeświecaniu blado żółtawe.

Wymiary: 115 — 80 mm.

Różni się od poprzedzającego kolorem dzioba bez narośli, płasko z czołem spojenego; w ogonie ma tylko 20 sterówek, szyję nosi zwykle wyprostowaną; przedstawia prócz tego anatomiczną różnicę w dwukrotném zgięciu rurki oddechowej, przechodzącej następnie do płuc przez wydrążenie w kości piersiowej.

Zamieszkuje północ starego lądu, trzymając się przez czas legowy jezior i innych wód lądowych; w Październiku przenosi się z młodem na pobrzeża morskie, gromadząc się w znacznych ilościach po zatokach; pod zimę posuwa się do łagodniejszych klimatów i zwiedza w Europie zachodniej brzegi morskie Niemiec, Hollandyi, Anglii i Francyi. Zapędza się także dość często w głąb lądów, wśród zimy lub w czasach przelotów jesiennych i wiosennych. U nas trafia się rzadziej od poprzedzającego, lecz w różnych okolicach kraju bywa postrzegany.

Więcej jest towarzyskim od poprzedzającego, często po zatokach morskich łączy się w stada, do stu lub więcej sztuk obejmujące. Zawsze ostrożniejszy od tamtego, i nie tak łatwo nakłaniający się do stanu oswojenia. Głos wydaje podobny do silnego dwutonowego klarynetowego zadęcia; gdy się liczne stado odzywa, mieszanina tych tonów tworzy dźwięczną i smętną harmonię, dającą się słyszeć o milę odległości w czasach zimowej ciszy na morzu. Odzywają się zarówno wśród dnia jak i w nocy, na wodzie jak i w powietrzu.

Gnieździ się na północy, a mianowicie w Islandyi, Laponii, Rosyi północnej i Syberyi; zawsze przy jeziorach i innych zalewach wód słodkich; gniazdo podobne jak poprzedzającego, zwykle bliżej wody umieszczone, niekiedy przez pół prawie na wodzie. Jaj niesie 5 do 7.

P. SELYS de LONGCHAMPS podaje, iż dwie samice tego gatunku utrzymywane w jego ogrodzie żywiły się trawą na sposób gęsi, i mniej przebywały na wodzie niż łabędzie zwyczajne. Chodzą szybko na sposób gęsi, nie równie lepiej od zwyczajnych.

288. *Cygnus minor*. *Łabędź czarnodzioby*.

Cygnus olor β. *minor* PALL. Zoogr. ross. asiat. 11. p. 214.

Cygnus Bewicki YARRELL. Trans. Lin. Soc. 1829. XVI. p. 453.

tb. XXIV, XXV. — TYZ. Orn. powsz. 3. p. 516.

Cygnus musicus FABR. Prodr. Isl. Orn. p. 81.

Cygnus islandicus BREHM, Vög. Deutschl. p. 382.

Cygnus melanorhinus NAUM. Vög. Deutschl. II. XI. p. 497. tb. CCXCVII.

Cygnus musicus minor SCHLEG. Rev. Crit. p. 112.

Olor minor BR. Catal. Parzudak. p. 15.

Łabędź Bewicka TYZ.

Mniejszy biały, z dziobem czarnym, o samą nasadzie żółtej nie dochodząc do nozdrzy.

Dziób modrawo czarny, naga skóra między okiem i dziobem i nasada dzioba nie dochodząc do nozdrzy żółta; nogi czarne; w ogonie 18–20 sterówek.

Stary ptak całkowicie czysto biały; po pewnym czasie, podobnie jak w innych gatunkach, końce piór na niektórych częściach ciała, a mianowicie na głowie, szyi i spodzie ciała, zafarbowują się mniej więcej mocno rudym lub rdzawym kolorem, tworząc na wierzchu głowy gęste i mocne strychowanie, a na spodzie ciała grube łuskowanie. Żółtość przodu dzioba zaledwie sięga do połowy błony przednozdrzowej, nie dochodząc o 10 milimetrów do brzegu tylnego nozdrzy, z kądem się ku tyłowi; w szczęcie dolnej brzozy i błona żółte.

Młody ptak w pierwszym piérzu podobny do młodego poprzedzającego gatunku lecz jest cokolwiek ciemniejszy; dziób ma ołowiaście czarniawy, z nagą skórą przy nasadzie żółtawo cielistą, tęczę ciemno brunatną; nogi czerwonawo szare. Po pewnym czasie, podobnie jak na starych, końce piór tychże samych części ciała zafarbowują się rudawo.

Wymiary:

	♂
Długość skrzydła złożonego	510
" ogona	160
" dzioba od kąta ust	90
" " od nozdrzy	42
" skoku	85
" palca środkowego	98
" pazura	18
" ksiuka	17
" pazura	6.

Łabędź ten zamieszkuje północną Europę i Azję; w wielu okolicach Sybiru nierównie jest pospolitszy niż w Europie. W przelotach zwiedza różne okolice Europy północnej i środkowej; w Anglii i Irlandyi trafiać się ma dość często; rzadziej na pobrzeżach niemieckich. NAUMANN wymienia

kilka przypadków postrzegania go w Niemczech środkowych. TYZENHAUZE powiada: „w przelotach zimowych w Litwie ubijany.“ W Królestwie dotąd niepostrzeżony, i żaden zbiór krajowego okazu nie posiada.

ANATINAE. KACZKI.

Dziób mierny lub od głowy krótszy, prosty, mniej więcej szeroki, przy nasadzie wysoki, dalej spłaszczony, w końcu łagodnie zaokrąglony, miękki, na powierzchni miękką błoną powłoczony; szczyt przy nasadzie płasko rozszerzony i dwoma kantami na boki czoła zachodzący, u niektórych guzowata narośl w tym miejscu, dalej szczyt płasko zaokrąglony; szczęka zakończona paznogciem rogowym, w końcu zagiętym i zaokrąglonym; zuchwa od szczęki cokolwiek krótsza i węższa, podchodząca zupełnie pod jej brzegi; brzegi obu uzbrojone szeregami blaszek rogowych, w poprzek ustawionych.

Nozdrza poboczne, przyszczytne, blizkie nasady, podłużno okrągławe, na przestrzał otwarte, z wiérzchu do połowy błoną osłonięte.

Język długi i szeroki, kształtu samego dzioba, mięsisty, po brzegach twardą obwódką rogową otoczony, z głęboką brózdą środkiem całej długości.

Nogi krótkie, mniej więcej od równowagi ku tyłowi zbliżone; trzy palce przednie mierne lub nadmierne, płetwą w całej długości spięte; kciuk krótki, wolny, wysoko osadzony na brzegu wewnętrznym tylniej strony skoku; obowie siatkowate.

Skrzydła mierne, nieszerokie, ostre, z łotką 1ą lub 2ą najdłuższą.

Ogon krótki, słabo daszkowaty lub płaski, klinowaty lub zaokrąglony, u niektórych dwie środkowe sterówki zwężone i znacznie przedłużone albo też zakręcone; sterówek 14 lub 16.

Głowa podłużna, ścieśniona; oczy mierne na boki patrzące, przy połowie długości, bliżej wiérzchu umieszczone.

Jaja kształtu eliptycznego, o obu końcach tępych, łagodnie zaokrąglonych, a rzadko jajowatego, to jest o jednym końcu znacznie grubszym od drugiego, miernej długości lub krótkie. Skorupa cienka lecz zbita, w masie żółtawa lub zielonawa; powierzchnia zewnętrzna gładka, z tłustawym, dosyć mocnym połyskiem. Kolor mniej więcej błady, szarawo oliwkowy, oliwkowy, zielono seledynowy, żółtawy lub zorzowo różowawy, rzadko biały.

Linneuszowski rodzaj *Anas*, obejmujący prócz kaczek właściwych gęsi i łabędzie, rozmaicie następcy tego wielkiego naturalisty rozdzielał, to znów napowrót skupiali. Jak pierwsi, nie mogąc się ograniczyć w swych rozdrabnianiach, przebiegali wszelką miarę i bez żadnych powodów, dających się czémkolwiek usprawiedliwić, do tego doprowadzili, że dla każdego prawie gatunku utworzono osobny rodzaj, a przez to obciążono trudnościami i zabalamuce-

niem całą grupę, tak też drudzy wpadali w przeciwną ostateczność, łącząc trzy wyżej wymienione skupienia, tak dalece różniące się pod wieloma względami między sobą, że je niezbędnie osobno grupować wypada. Sama rodzina kaczek, dosyć jeszcze obfitująca w gatunki, mieści w sobie kilka bardzo naturalnych większych skupień, mniej lub więcej w nie zamożnych, prócz pewnej liczby form odrębnych, po większej części pojedynczych; dla ułatwienia więc oryjentowania się w tym licznym zbiorze różnorodnych form konieczne potrzebne są podziały, wypada się jednak ograniczyć do takich, które się dadzą usprawiedliwić. Rozdzielanie kaczek, jakie się w najnowszych dziełach ornitologicznych spotyka, na dwa plemiona *Anatidae* i *Fuligulidae*, podzielone znowu na rodziny i przegrodzone plemieniem *Mergidae*, uważam za zbyt uczynne i jestem tego zdania, że dla skupienia kaczek wystarczy znaczenie rodziny, podzielonej na kilkanaście rodzajów, dających się należycie scharakteryzować, grupa ta bowiem jest za naturalna na większe podziały.

Wszystkie w ogóle kaczki są towarzyskie, nie tylko bowiem że indywidua jednego gatunku trzymają się przez większą część roku w mniej lub więcej licznych stadach lecz różne ich gatunki lubią się zgromadzać w jednych miejscach, na żer razem się udawać, a nawet i razem podróżować. Wszystkie prawie są wędrowne, i po większej części dość dalekie przeloty odbywają. Zamieszkują wody całej kuli ziemskiej; niektóre są kosmopolityczne, inne bardzo obszerne rozmieszczone, a niektóre trzymają się w dość ograniczonych miejscowościach. W pływaniu celują między wszystkimi ptakami wodnymi, i wszystkie nurkują doskonale, lecz jedne wyłącznie pod wodą żerując ciągle się nurzają dobrowolnie, inne zaś, żywiąc się głównie na miejscach płytkich lub na lądzie, w razie potrzeby tylko chowają się pod wodę. Pierwsze najwięcej przebywają na morzach i głębokich wodach lądowych, drugie przekładają wody płytkie i miejsca trawami zarosnięte.

Chód kaczek jest niezgrabny i ociężały; idąc zataczają się na boki, w potrzebie jednak dość szybko wyciekać mogą. Latają w ogóle bardzo szybko lecz pracowicie, poruszając skrzydłami tak często i drobno, że tego okiem dostrzedz nie można; wydają przytém świst lub granie skrzydłami, tak rozmaite w różnych gatunkach, że niektóre w nocy na pewno rozpoznać można; świst ten ze znacznej wysokości słyszeć się daje. Lot ich jest dosyć wytrzymały, lecz mało kiedy większe na raz odległości przelatują zwykły. Podróżują najwięcej nocami; niektóre gatunki do dalszych podróży szykują się niekiedy podobnie jak gęsi w dwie linie stykające się pod kątem ostrym; najczęściej jednak leca wyciągniętą linią. We dnie wypoczywają w wodach, zatrzymując się po kilka lub kilkanaście dni w miejscach dogodnych. Głosy wydają rozmaite, w ogóle krzykliwe i donośne; trąbiące, gwizdzące, trąkające, trzeszczące itp., samce i samice zwykle odmienne; pierwsze mają po większej części inaczej urządzony aparat głosowy, składający się z różnokształtnych rozcięć dolnej części tchawicy, powyżej rozgałęzienia do płuc prowadzącego; prócz tych niektóre posiadają jeszcze drugie rozszerzenie w połowie długości tchawicy.

Żołądek kaczki jest podobnej budowy jak u ptaków grzebiących i równie mięsisty. Jedne gatunki żywią się wyłącznie pokarmami zwierzęcymi, a mianowicie rybkami, ikłą, żabami, mięczakami i rozmaitymi wodnemi tworem; inne pokarm roślinny przeważnie jadają, to jest: różne wodne rośliny, ziarna traw rozmaitych i zboża. Mięso pierwszych przejęte jest wonią traniastą, a z tego powodu do jedzenia niesmaczne, szczególnie w czasach, gdy są mocno spalone i pokryte grubą warstwą tłuszczu; przeciwnie drugich mniej więcej smaczne, a mianowicie gdy są niezbyt tłuste, albowiem i te wypasły się nabierają także smaku traniastego, chociaż nie w tak wysokim stopniu jak tamte.

Chociaż kaczki nie żyją w stałym jednożeństwie, związek jednak zachowują dosyć ściśle; przez całą już zimę żyjąc stadami trzymają się w parach, a jeżeli w locie pomieszą się między sobą, usiadłszy na wodzie, niebawem się w pary spływają. Na czas lęgowy każda para odosabnia się lecz

samica skrycie przed samcem gniazdo urządza i składa w niem jaja, oddalając się od niego pokryjomu, kaczor zaś czeka na nią w bliskości. Skoro samica wyniesie się i zacznie wysiadywać, kaczor ją opuszcza i ugania się za innemi kaczkami; znalazłszy wolną zawięra z nią wolny związek, w przeciwnym razie przyłącza się do innych luźnych kaczorów, które powalesawszy się przez jakiś czas jeszcze po okolicy, udają się na wielkie wody, jak zwykle powiadają, na wypioiry, to jest dla wypierzenia się. Samica sama jaja wysiadyje i sama potomstwo hoduje bez żadnego udziału samca, w czem właśnie kaczki różnią się głównie obyczajowo od gęsi i labedzi, których samce, jakkolwiek nie wysiadyją jaj, strzegą gniazda i dzieci wraz z matką wodzą. Kaczki urządzają gniazda na ziemi, jedne w trawach, krzakach lub lasach, często opodal od wody, inne stale po kępach i splawach wśród wody lub przy brzegu; niektóre prócz tego gatunki stale się wywodzą po norach ziemnych, w skalach, w dziuplach drzew, a nawet i na drzewach w opuszczonych gniazdach innych ptaków. Gniazda wszystkich kaczek są do siebie mniej więcej podobne, składają się ze znacznej ilości drobnych kawałków suchych, grubych traw lub liści, dosyć gładko i wysoko ułożonych, tak głębokie, że wysiadująca samica całkowicie się w niem mieści. Całe wnętrze suto wyściełają własnym puchem, który sobie z piersi wyskubują i nim brzegi obtykają; puchem tym właśnie przykrywają jaja, gdy się oddalają za żerem. Budowa tego gniazda jest tak wiotka i nieutrwalona, że się bardzo łatwo psuje; kaczka też nagle z jaj spłoszona rozwiewa zwykle zapas puchu i nadwiera brzegi gniazda; zwykle też więcej do niego nie wraca. Pisklęta pokryte gęstym, dosyć sztywnym, włoskowatym puchem, natychmiast po wykłuciu się idą z matką na wodę; ta je troskliwie wodzi i pielęgnuje, dopóki nie wyrosną całkowicie; lecz pisklęta bardzo młodo matki pozbawione mogą się same wychodować. W ogóle sato ptaki dosyć mnożne, lecz liczba jaj dosyć bywa rozmaita w różnych gatunkach, od 5 do 16. Niektóre, pomimo to że daleko na zimę odlatują, tak się stale pilnują miejsca lęgowego, iż nie tylko powracają na łag w dawne miejsce, lecz toż samo gniazdo, w którym się poprzedniego lata wywodziły, odszukują i na nowo sporządzają.

Ubarwienie samców jest mniej więcej ozdobne, dosyć urozmaicone i posiadające częstokroć metaliczne blaski na pewnych częściach ciała; samice bardzo od nich odmiennie, po większej części są jednostajniejsze na całym ciecie, a częstokroć dosyć zbliżone w różnych gatunkach; młode w pierwszym piérzu w ogóle do samicy podobne. Piérzą się dwukrotnie, raz w lecie, w końcu peryjodu lęgowego, powtórnie w jesieni przed zimą; kaczozy w czasie letniego piérzenia dostają odzieży podobnej do samicy, w powtórnie zaś przybierają godową, która jeszcze uzupełnia się przed wiosną skutkiem wyrabiania się, równania i wzmacniania niektórych kolorów. Właściwości ich ubarwienia bardzo często dostarczają ważnych pomocniczych cech klasyfikacyjnych.

Z gatunków europejskich większa część należy do fauny krajowej; nie wszystkie jednak gnieźdzą się u nas, lecz znaczna część gatunków nasze strony odwiedza w przelotach, zatrzymując się długo na naszych wodach, tak z wiosny jak i w jesieni; inne nalatują tylko w ciągu zimy. Prawie wszystkie formy europejskie mają przedstawicieli w faunie krajowej.

Familiję można podzielić na dwa oddziały, według budowy i osadzenia nóg, zaczętno ważne następują obyczajowe różnice.

KACZKI WŁAŚCIWE.

Nogi bliżej równowagi utwierdzone; palce niedługie; u ksiuka szczupłego spodnia błonka wązka; skrzydła mniej więcej długie; skok zaokrąglony.

A N A S.

Dziób prawie równy długości z głową, przy nasadzie mało wysoki, łagodnie ku końcowi znizony, nieszeroki i prawie jednostajny przez całą długość. Ogon mniej więcej klinowaty, daszkowato ułożony, niekrótki. Dwie pierwsze lotki prawie równe; lusterko skrzydłowe z połyskiem metalicznym, mniej więcej moenym; jednakowe w obu płciach.

Na kaczkach ubarwienie charakterystyczne, podobne dla wszystkich gatunków.

Jaja szaro zielonawe lub żółtawe, zawsze blade. Oczy brunatne.

Gatunki w rodzaju tym objęte, tak samo jak wszystkie kaczki, uległy niewłaściwie wielkiemu rozdrobnieniu, na usprawiedliwienie którego nie można żadnych ważnych powodów podać; różnice kolorytu i odmiany pewnych ozdób samcom tylko właściwe, równie jak różnice w wielkości nie są dostatecznymi cechami na usprawiedliwienie tak licznych i drobiazgowych podziałów, którym żadnych granic nie podobnaby oznaczyć.

Gatunki te przedstawiają obyczaje bardzo zbliżone i tworzą jedno z najnaturalniejszych skupień. Wszystkie trzymają się płytkich wód chętniej niż głębokich, szczególnie w miejscach trzeina, trawą lub krzakami zarosniętych; w porze nawet letniej głównie przebywają w trawach po strugach i zalewach łącznych i błotnych; gniazda umieszczają w miejscach po większej części suchych, częstokroć od wody oddalonych; potomstwo wychowują w trawach i na wodach niegłębokich. Chód ich, chociaż niezgrabny i kołyszący, dosyć szybki i łatwiejszy niż u innych. Pływając nie zatapiają ciała głęboko, nurkują tylko w celu unikania niebezpieczeństwa; żerując na płytkich miejscach często się w ten sposób przewracają, że zostają przez pewien czas w położeniu pionowym z tyłem ciała wystawionym nad powierzchnię wody, utrzymując się w tym położeniu ciągłymi poruszeniami nóg. Do lotu łatwo się porywają, szczególnie zaś drobne gatunki zlatują z wody tak cicho i lekko, że prawie tego nie słychać i żadnego śladu na wodzie nie zostawiają; wszystkie prosto się w górę odrazu wzbijają; w locie wydają drobne i jednostajne świstanie skrzydłami. Zbarczone na wodzie mają zwyczaj wychodzić na ląd i pieszo od wody uciekać; nurkujące nie mogą długo pod wodą zostawać, i jeżeli nie wypada im wynosić się na ląd, kryją się pod brzegami, w krzakach lub w ziele całkowicie zanurzone z wytkniętą tylko głową na powierzchnię. Żywią się przeważnie pokarmami roślinnymi, nasionami traw i ziarnem zbożowym, na które nawet w pola wylatywać zwykły, szczególnie zaś lubią manne, którą ze stojących na pniu kistek wyluskują; jadają jednak i drobne rybki, ikre, żaby i rozmaite niższe istoty wodne. Głos kaczorów rozmaity w różnych gatunkach, po większej części dosyć delikatny, kaczki zaś wydają tak zwane kwakanie. Ze wszystkich kaczek mięso ich jest najsmaczniejsze, a niektórych gatunków do lepszej zwierzyny zaliczane.

289. *Anas boschas*. Krzyżówka.

Anas fera BRISS. Av. 6. p. 318. n. 4.

Anas boschas L. SN. XII. 1. p. 205. n. 40. — GM. LSN. XIII. 1. p. 538. n. 40. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 791. — PALL. Zoog. 2. p. 255. n. 340. — KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 398. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 11. p. 575. n. 329. tab. 300. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 522. sp. 36.

Le Canard sauvage BUFF. Ois. 9. p. 115. tab. 7. 8. — Pl. enl. 776. 777. Pospolita kaczka KLUK. — Kaczka pospolita JUNDZ. — Kaczka krakwa czyli pospolita TRZ. — Kaczka nieroznakwa WAGA. — Kaczka dzika, krzyżówka, szarka, burka, wielkocha gm.

Zwierciadło szafirowe, białe z obu stron opasane; samca 4 średnie sterówki zakręcone, głowa zielono błyszcząca, spód szyi rdzawy, w pośrodku biała obrączka.

Stary kaczor w odzieży godowej ma głowę wraz z wyższą częścią szyi świetnie zielone, z mocnym aksamitno-metalicznym połyskiem; kolor ten zmienia się pod pewnym nachyleniem do światła w fioletowo szafirowy; niższa część szyi rdzawa, u spodu od strony piersi pióra bledsze, płowe brzeżyste; w samym środku szyi między dwoma wyżej wymienionymi kolorami biała obrączka, na samym tyle przerywana; tylna strona karku i pióra barkowe, pokrywające większą część pleców, jasno popielate, subtelnie bardzo gęsto w poprzek ciemniej falowane i zafarbowane rdzawo po bokach, na karku zaś kolor brudniejszy; grzbiet czarniawy, z jaśniejszymi brzeżkami, kuper i pokrywy nad i podogonowe czarne, ze słabym zielonym połyskiem, cały spód białawy, drobnutki i gęsto szaro falowany, najwydatniej po bokach. Na skrzydłach popielato szarych wielkie lustro szafirowe, mocno połyskujące i zmieniające się w fioletowe, opasane z przodu i z tyłu podwójnym paskiem, złożonym z białego i czarnego; sterówki szare, po brzegach białawe; cztery środkowe czarne, zwężone i zawinięte do góry, tak na sobie ułożone, iż tworzą pojedynczy loczek. Dziób jasno oliwkowy, z czarnym paznogciem; nogi wraz z błonami pomarańczowo pąsowe; pazury szaro żółtawe; tęczę brunatne.

Na samicy pokrycie całego ciała składa się ze skomplikowanej pstrocziny, w ten sposób utworzonej, iż brzegi piór są rudawe, a środkowe czarniawo brunatne; na całym płaszczu ciemne plamy są większe, więcej czarniawe, na spodzie bledsze, mniejsze i więcej jasnymi obrzeżeniami stłumione; na wierzchu głowy kolor brunatno czarniawy przemaga, drobno i gęsto płowo strychowany; od nasady dzioba przechodzi przez oko prążka ciemna do tyłu sięgająca; podgardle płowe, nieplamiste; pokrywy skrzydłowe ciemniejsze niż u kaczora, toż samo i lotki wpadające w odcień brunatnawy; lusterko jak u samca; sterówki brunatne, z rudawymi brzegami. Dziób z wierzchu brunatny, po bokach brudno żółtawy; kolor nóg brudno pomarańczowy, z płetwami szarawymi.

Samiec w letniej odzieży podobny do samicy, ma wierzch głowy więcej czarniawy, pokrywy skrzydłowe podobnego koloru jak z wiosny, lecz ciemniejsze, tylne szerokie lotki szare, po bokach mniej więcej rdzawo zafarbowane.

Młode w pierwszym piérzu podobne do starej samicy, lecz ciemniejsze, to jest mają brudniejsze i węższe brzegi piór płaszcza, a plamkowanie spodu znacznie drobniejsze, przebiegające się przez bledsze szare brzegi; pokrywy skrzydłowe i lotki ciemniejsze; na wierzchu głowy czarniawym rdzawo, bardzo wąskie strychowanie.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	273	265
" ogona	96	94
" dzioba od kąta ust	65	60
" " od nozdrzy	40	39
" skoku	44	44
" palca środkowego	49	48
" pazura	10	9
" ksienka	10	10
" pazura	6	5.

Pisklę puchowe ma wierzch głowy, prążkę przez oko i cały wierzch ciała oliwkowo brunatne, boki głowy i cały spód blade żółtawe; na bokach pleców i przed nasadą ogona podłużna żółtawa plama. Dziób i nogi brunatne; tęczę ciemniejsza niż u starych.

Jaja najpospolitsze eliptyczne, lecz często przechodzące w kształt jajowaty, o końcu cieńszym dosyć zeszczuplonym; kolor bardzo blade oliwkowy, często wpadający w szarawy, zielonawy lub żółtawy, różnice jednak ztąd powstałe są mało znaczne; w każdym zniesieniu jednostajny kolor.

Wymiary:

53,8—39,5; 55,3—41,8; 57,3—39,8; 58,7—43,5; 59,2—39,8; 59—41,4; 60,8—41 mm.

Krzyżówka jest kosmopolityczna, znajduje się bowiem we wszystkich częściach świata, i prawie wszędzie jest pospolita. U nas ze wszystkich gatunków najobfitsza i najwięcej rozpowszechniona, bo chociaż trzyma się głównie w większych ilościach okolic obfitujących w wody i błota, trafia się i w okolicach w nie ubogich, których inne gatunki unikają. Uważać ją można za ptaka miejscowego, gdyż pewna ich ilość corocznie zimuje na wodach niemarznących, nie w każdym jednak roku w równej ilości; większa część odlatuje przed zimą; te ostatnie bardzo wcześnie powracają, to jest pierwsze się pojawiają w czasie wiosennych roztopów i w jesieni długo zabawiają.

Ze wszystkich prawie kaczek najostrożniejsza i najprzezorniejsza, lecz w czasach, gdy trawy dostatecznie są wyrosnięte i zageszczone, daje się blisko schodzić. Gniazda urządza w bardzo rozmaitych miejscach, najczęściej w łąkach i w krzakach błotnistych, często jednak w suchym lesie, dosyć daleko od wody; niekiedy nawet po drzewach, w próżnych gniazdach wronich lub ptaków drapieżnych, albo też na stogach siana. Jaj niesie 12 do 16. We wczesne wiosny zaczyna się już nieść przy końcu Marca, najpospoliej jednak od początku Kwietnia; około 10 Maja wylęgają się młode, a około św. Jana zaczynają się podloty. Późniejsze legi są zwykle powtórzonkami po stracie pierwszego zniesienia, są już mniej obfite, gdyż zwykle bywa jaj około 10. Głos samca jest głuchy, sykliwy, jednostajny, można go przez zgłoskę bzyk z przyciskiem wymówioną naśladować; samica głośno i przeraźliwie kwacze.

Mieso daje dosyć smaczne, lecz niewyrównyujące kaczce domowej; spasiona jest mniej dobra; młode podloty niesmaczne, gdyż są miękkie i tracą zapachem traniastym.

Od tego gatunku pochodzi kaczka domowa; zachowała ona wszystkie swoje cechy i mniej uległa zmianom, niż inne ptaki przyswojone; nie wiele jest większa; chociaż podobnie jak wszystkie zwierzęta domowe ulega wielu odmianom ubarwienia, zupełnemu lub częściowemu albinizmowi lub melanimowi, wiele się jednak trafia indywidualnie w upierzeniu zupełnie typowym. Mięso daje o wiele smaczniejsze, młode nie mają pod tym względem złych

przymiotów, dzikim właściwych. Jaj znoszą nierównie więcej niż na wolności, gdyż liczba ich do 40 często dochodzi.

Na wolności gatunek ten ulega niekiedy mocnemu zafarbowaniu całego upierzenia kolorem różowym lub różowo buraczkowym, którym nawet stosiny mocno bywają przejęte. Odmiana taka rzadko się bardzo trafia, i dotąd przyczyna tego nie jest wytłumaczona; wszelkie opinie, jakoby to zafarbowanie miało pochodzić od przyczyn powierzchniowych, nie zaspakajają, gdyż bywa ono tak jednostajne na całym upierzeniu, regularne i silnie trzymające się pierza, iż zdaje się być razem z wyrastającymi piórami wyrobionem. Prócz tego samice ulegają i innym nieprawidłowym zmianom pstroczyny, mniej więcej odstępującym od normalnego kolorytu; to jest trafiają się z lustrem niebłęszczącym, z pokrywami skrzydłowymi rudawo brzeżystymi i z wierzchnią pstrocziną podobną do samicy bażanta.

Odmiany różniące się wielkością, przez myśliwych odróżniane, nie zdają się być rasowymi lecz indywidualnymi różnicami.

290. *Anas querquedula*. *Cyranka*.

Querquedula BRISS. AV. 6. p. 427. n. 31.

Anas querquedula L. SN. XII. 1. p. 203. n. 32. — GM. LSN. XIII. 1. p. 531. n. 32. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 800. — PALL. Zoog. 2. p. 264. n. 346. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 11. p. 677. n. 332. tab. 303. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 537. sp. 61.

Anas circia GM. LSN. XIII. 1. p. 533. n. 34.

Cyanopterus querquedula EYTON. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 395.

Querquedula circia STEPH.

La Sarcelle commune et la Sarcelle d'été BUFF. Ois. 9. p. 260 et 263. — PL. enl. 946.

Kaczka cyranka KLUK, TYZ.

Lusterko blade zielone, słabo świecące; dwoma białymi pręgami opasane; u samca pióra barkowe długie i wysmukłe, nad okiem długa biała smuga; pokrywy skrzydłowe błękitnawo popielate.

U starego samca w odzieży godowej sam wierzeh głowy czarniawo brunatny, na czole jaśniejsz cokolwiek strychowany, boki twarzy i cała szyja koloru blade kawowego, gęsto i drobniutko białe kręskowane; przed okiem rozpoczyna się biała smuga, spuszcza się tyłem do spodu karku, smuga ta drobno czarniawo plamkowana; grzbiet brunatny z wązkiemi, jasno szaremi obrzeżeniami piór, coraz subtelniejszymi i coraz więcej bielejącymi ku ogonowi. W skrzydłach pokrywy modrawo popielate; lusterko zajmujące wszystkie lotki przedramieniowe blade zielone, jakby popylone, z połyskiem dość słabym; opasane od przodu i od tyłu białymi, szerokimi pręgami, z których przodowa znacznie szersza; lotki pierwszorzędne szare, z tych tylne i nadlotki białe brzeżyste; barkówki długie, wysmukłe i zaostrzone, z boków popielato modrawe, od środka czarniawe, z wąską smugką białą, idącą środkiem przez całą długość. Piersi na tle rudawym pięknie upstrzone w gęstą łusieczkę czarniawo brunatną, utworzoną z kilku współśrodkowych pasów, znajdujących się na każdym piórku; brzuch od przodu czysto biały, po bokach czarno wązko falowany; na podbrzuszu podobne falowanie lecz blade i mniej regularne, coraz grubsze ku tyłowi, po-

krywy zaś podogonowe grubszymi plamkami posypane. Sterówki szare, jaśniejsz brzeżyste. Dziób czarniawy; nogi ciemno popielate; tęcza światła brunatna.

Samica z pstroczyny ogólnej podobna do krzyżówki, lecz znacznie się od niej różniąca w szczegółach: najprzód ciemniejsza z wierzchu, a jaśniejsza od spodu; wierzeh głowy ma czarniawo brunatny, jednostajny; płaszcz czarniawo brunatny z wązkiemi, szaro rudawymi obrzeżeniami; boki twarzy ciemniejszymi kręseczkami gęściej upstrzone, a przytęm podobnie charakterystyczna ciemna smuga wskróś oka; gardziel biaława, nieplamista; przód szyi i wierzchnia część piersi rdzawo rudawe, brunatno grubo plamiste; środek piersi i brzucha białe lub brudno białe; na podbrzuszu i pokrywach podogonowych brunatne plamkowanie. Pokrywy skrzydłowe szaro popielate; lustro jak u samca; lotki i sterówki brunatne, jasno brzeżyste. Dziób, nogi i oczy jak u kaczorka.

Samiec w letnim upierzeniu podobny do samicy, zostają mu tylko pokrywy skrzydłowe zupełnie takie jak w odzieży godowej.

Młode w pierwszym upierzeniu podobne do samicy, lecz są wogóle ciemniejsze, kolor obwódok płaszczowych więcej rudawy, piersi i brzuch brudniejsze; pokrywy zaś skrzydłowe w obu płciach modro popielate, u samca jednak kolor ten jest mocniejszy i czystszy, prócz tego kaczorek jest większy.

Wymiary:

	♂	♂	♂	♀
Długość całkowita	400	400	413	—
" siagu	660	666	675	—
" ogona	85	90	90	77
" skrzydła złożonego	195	197	194	184
" dzioba od kąta ust	44	46	48	46
" " od nozdrzy	29	29	30	30
" skoku	31	29	32	29
" palca środkowego	34	39	38	34
" pazura	7,5	8	8	8
" ksiuka	8,5	8	8	8
" pazura	3,5	4	4	4

Pisklę puchowe zupełnie podobne do kaczęcia poprzedzającego gatunku, daje się tylko rozpoznać po wielkości.

Kształt jaj eliptyczny lub jajowaty o mało znacznej różnicy w końcach; barwa zielonawa z żółtawym odcieniem lub żółtawa, zawsze blade.

Wymiary: 44,2 — 33,8; 46 — 34; 45,2 — 34; 47 — 33 mm.

Cyranka mieszką w całej Europie i w Azji północnej; u nas po krzyżówce najpospolitsza, a nawet w wielu okolicach obfitsza. Na zimę całkowicie odlatuje; przylot wiosenny niestały, zależny od stanu powietrza, to jest zimniejszy w różnych latach od początku Marca do kilku dni początkowych Kwietnia; odlot w końcu Października lub w początku Listopada. Trzyma się w tych miejscach, gdzie i krzyżówka, lecz często na mniejszych od tamtej wodach; zwykle jednak wybiera takie miejsca, gdzie między trawami lub trzcinami znajdują się blaki nagie, niegłębokiej wody, najpospolicięj w miejscach zupełnie otwartych, rzadziej w zaroślach, a nigdy w głębokich lasach.

Pospolicie mniej od krzyżówki bojaca, a często zupełnie nieostrożna, daje się niekiedy podchodzić na strzał bez żadnej zastony. Kaczorek wydaje

głos do trajkotki podobny i od tego myśliwi trajkotką cyrankę tę nazywają. Samicy kwakanie jest krótkie, po kilka razy w nagłych odstępach powtórzone, nie tak przeraźliwe jak krzyżówek.

Gnieździ się znacznie później od poprzedzającej, bo dopiero w końcu Kwietnia lub w Maju osiada na jajach, lecz dzieci szybciej rosną, bo za dwie o kilka dni później zaczynają się jej podloty, gdy tymczasem znaczna zachodzi różnica w początku legu. Gniazda ściela najczęściej w trawach łącznych, na miejscach mniej więcej suchych, a rzadziej w krzakach; zawsze na ziemi. Niesie od 8 do 14 jaj. Sposób żywienia się i obyczaje podobne zresztą do krzyżówki. Lot stosunkowo o wiele jest szybszy, gdyż razem lecąc z krzyżówkami nie daje się im wyprzedzić.

Mięso smaczne, o wiele lepsze i delikatniejsze od krzyżówek, a nawet w ogóle do lepszych zaliczane.

291. *Anas crecca*. *Cyraneczka*.

Querquedula minor BRISS. Av. 6. p. 436. n. 32.

Anas crecca L. SN. XII. 1. p. 204. n. 33. — GM. LSN. XIII. 1. p. 532. n. 33. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 802. — PALL. Zoog. 2. p. 263. n. 345. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 399. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 11. p. 701. n. 333. tab. 304. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 538. sp. 62.

La petite Sarcelle BUFF. Ois. 9. p. 265. tab. 17. 18. — PL. enl. 947. Kaczka cyraneczka KLUK, TYZ.

Lusterko w połowie czarne, w połowie zielone, świetnie połyskujące, z przodową białą smugą rdzawo zafarbowaną; u samca na tyle głowy grzywka szafirowa, głowa z wierzchem szyi rdzawa, za okiem szeroki pas błyszczący zielony; pokrywy skrzydłowe szare.

Dziób stosunkowo szczuplejszy niż u poprzedzającej, odznacza się głównie nagłym zakłębieniem przed nozdrzami, przez co profil zupełnie jest odmienny.

Stary samiec w godowej odzieży ma głowę wraz z wyższą częścią szyi rdzawą, przed okiem zaczyna się kątowato pas świetnie zielony, błyszczący, znacznie się rozszerzający i dochodzący na tyle do szafirowej grzywki; wązka biała smużka, zaczynająca się od kąta gęby, przechodzi równolegle od nasady dzioba w górę i zachodzi między odmiennie kolory głowy, druga także podobna oddziela też kolory poniżej oka; podgardle czarne; kark, plecy i boki ciała czarno i biało subtelnie i gęsto falowane; niższa część grzbietu i kuper ciemno śniade, popielato brzeżyste; pokrywy nadogonowe czarne, zielono połyskujące, jeszcze jaśniej obrzeżone. Strony zewnętrzne barkówek aksamitno czarne, wewnętrzne białe tworzą dwie wielkie podłużne obok siebie leżące plamy; lusterko od przodu czarne, od tyłu świetnie zielone, mocno połyskujące, część ta ostatnia, chociaż tylko cztery tylne przedramieniowe łotki zajmuje, jest znacznie obszerniejsza i widoczniejsza od pierwszej, bez białej tylniej obwódki, wąskiej na części czarnej, przednia zaś biała smuga w znacznej części mocno brudno rdzawym kolorem zafarbowana; pokrywy skrzydłowe jednostajnie ciemno szare; łotki i najdłuższe barkówki, sięgające prawie końca skrzydeł, ciemno szare. Piersi białe, czarno grubo perelkowane; środek brzucha czysto biały; na podbrzu-

szu drobne mało znaczne falowanie; pokrywy podogonowe blado płowe, z czarną przy początku poprzeczną pręgą i dużą plamą przez środek; sterówki szare, jasno brzeżyste. Dziób czarny; nogi ciemno popielate; tęczna brunatna. Pod koniec wiosny często białosć spodnia nabiega powierzchniennie mniej więcej mocną rudawizną.

Samica mniejsza od poprzedzającego gatunku, na pierwsze zaraz wejście odznacza się odmiennym zwierciadłem i wydaje się ciemniejsza, ma bowiem pióra płaszcza ciemniejsze, szerokiemi rudawymi brzegami obwiedzione, lecz boki twarzy ma jaśniejsze z powodu rzadszego i drobniejszego plamkowania; smuga biała przedlustrzowa bez zafarbowania; zresztą podobna do tamtej.

Samiec w letnim upierzeniu podobny pozornie do samicy, lecz więcej się od niej różni niż w poprzedzającym gatunku, ma bowiem kolor płaszcza jaśniejszy, śniadawy, z popielatymi obrzeżeniami i białą w poprzek obrzędnio falowaną, bardzo subtelnie na plecach i grzbiecie, znacznie szerszą na barkówkach; brzuch czystszy biały. Po jesiennej zmianie upierzenia dostaje właściwy kolor, lecz różniący się w pewnych szczegółach, to jest kolor rdzawy na głowie jest znacznie brudniejszy, a mianowicie środkiem czoła prawie brunatny, miejscami płowo popylony; białe paski przy dziobie i nad okiem mniej odznaczane; niższa część szyi różowo rudawym odcieniem mocno zafarbowana, pod czem czarne perelki są stłumione i mało widoczne. Przed wiosną oczyszczają się wyżej wymienione szczegóły.

Młode w pierwszym piórze mają znacznie węższe i białawe brzeżki piór płaszcza, ciemne plamy na bokach twarzy i szyi grubsze i mniej odgraniczone, na całym zaś brzuchu gęste ciemne plamkowanie wyraźne i grube; kaczorki łatwo już poznać po wielkości i po większych lusterkach. Dostawszy pierwsze odzież godową samczyki zachowują jeszcze na spodzie wyżej wymienione perelkowanie i po tym szczególe można je w tym stanie na pewno rozpoznawać.

Wymiary:

	♂	♀	♂
Długość całkowita	370	356	375
" sięgu	607	570	615
" ogona	79	76	85
" skrzydła złożonego	175	170	184
" dzioba od kąta	44	42	45
" " od nozdrzy	27	28	29
" skoku	32	30	33
" palca środkowego	34	35	33
" pazura	6	6	7
" ksiuka	8	8	8
" pazura	2	2	2,5.

Pisklęta puchowe podobne do poprzedzających, lecz ciemniejsze. Jaja blado żółtawe, tak podobne do żółtawej odmiany gatunku poprzedzającego, że niepodobne są do rozróżnienia.

Wymiary: 45 — 33; 45 — 32,8; 44 — 33,2; 45,5 — 33 mm.

Cyraneczka obszerniej jest rozmieszczona od cyranki, zamieszkuje bowiem całą Europę, całą prawie Azję i Afrykę północną. U nas również po-

spolita jak poprzedzająca, mniej jednak obfita; cokolwiek wcześniej zaczyna przylatywać, dłużej się zatrzymuje i znaczną część jesiennego pierzenia na naszych wodach odbywa, lecz nigdy także nie zostaje na zimę. W czasach przelotów trzyma się w jednych miejscach z cyrankami, lecz na czas lęgowy przenosi się na bagna i wody leśne, lub między zarośla, na zupełnie zaś otwartych miejscach nigdy się prawie nie osiedla. Gniazda urządza na ziemi wśród lasów i zarośli w miejscach suchych, albo po kępach między wodą. Jaj także niesie 8 do 14. Ogólne jej obyczaje i sposób żywienia się podobne są do poprzedzającej i równie jest niebojąca. Głos kaczkorka stanowi krótkie pogwizdywania, które można przez zgłoskę trink naśladować, i od tego strzelcy nasi nazywają tę cyrankę świstunką; samiczka tak samo się odzywa jak poprzedzająca, i na naśladowanie jej wabienia kaczkorki obu gatunków przylatują.

Mięso wyżej jeszcze cenione niż cyranki.

292. *Anas strepera*. *Krakwa*.

Anas strepera BRISS. Av. 6. p. 338. n. 8. — L. SN. XII. 1. p. 200. n. 20. — GM. LSN. XIII. 1. p. 520. n. 20. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 794. — PALL. Zoog. 2. p. 254. n. 339. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 11. p. 659. n. 331. tab. 302. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 525. sp. 41.

Chauliodes strepera KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 396.

Chaulelasmus streperus GRAY.

Le Chipecau ou Ridenne BUFF. Ois. 9. p. 187. tab. 12. — PL. enl. 958.

Kaczka grzechotka KLUK, TYZ. — Kaczka krakwa WAGA.

Lusterko w połowie czarne, w połowie białe; boki dzioba żółte, głowa i szyja płowa, brunatno gęsto plamkowana; u samea niższa część szyi biała i czarno łuskowana.

Stary samiec w odzieży godowej ma wierzch głowy ciemno brunatny, na reszcie i wyższej części szyi tło brudnawo płowe, gęsto posypane drobnymi pędzelkowatymi brunatnymi plameczkami; niższa część szyi wraz z przyległą częścią piersi gęsto łusczkowana czarno i białą, ostatnie te prążki są węższe od pierwszych i ogół mniej więcej rudawo pociągnięty końcówkami piórek; kark i boki pleców brunatne, płowo drobno falowane, środek pleców nieplanisty; barkówki szaro brunatne, po brzegach rudawe; kuper, pokryw nad i podogonowe czarne; niższa część piersi i środek brzucha białe, z ciemnymi plamkami, przecierającymi z pod końcówek; boki białe lub rudawo i brunatno falowane, na podbrzuszu zaś falowanie grube i niewyraźne. Pokrywy skrzydłowe brunatno szare, z poprzecznym rudawym łuskowaniem; przed lusterkiem przestrzeń rdzawa, dalej czarna, samo zaś lustro w połowie dolnej aksamitno czarne, z bardzo słabym zielonym połyskiem, w pewnym tylko kierunku widzialnym, w drugiej połowie białe; jakkolwiek ostatnia ta przestrzeń trzy tylko lotki tylne zajmuje, większą się być zdaje od czarniej; lotki brunatno szare, sterówki białe szare. Dziób z wierzchu czarniawy, po bokach żółty; nogi żółte, z czarniawymi płetwami; tęczka brunatna.

Samica, prócz skrzydeł, ogólne ubarwienie ma podobne do kaczkryżówki; odznacza się od niej głównie regularnym plamkowaniem

brzucha, złożonem z gęstych perelkowatych plamek, obrzeżeniem piór wierzchnich węższem i mniej żółtym, czarniawym kolorem niższej części grzbietu i kupra; środkowe sterówki ciemno, a boczne białe szare z białawymi brzegami. Skrzydła różnią się od samecowych śladem za ledwie widocznym rudawizny przed czarną przestrzenią poprzedzającą lusterko, którego część czarna nie ma żadnego połysku i miejscami w kolor popielaty przechodzi.

Samiec w odzieży letniej podobny do samicy, lecz ciemniejszy na wierzchu ciała i u spodu szyi; skrzydła ma podobne do godowych w tém, że przestrzeń rdzawa dosyć jest obszerna, czarna zaś część lusterka tak jak u samicy; spodnie plamkowanie odmienne.

Młode obu płci podobne do starej samicy; kaczkorki rozpoznać się już dają po skrzydłach.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	515	515
" siągu	850	825
" ogona	60	60
" skrzydła złożonego	265	260
" dzioba od kąta ust	53	51
" " od nozdrzy	36	34
" skoku	47	47
" palca środkowego	48	49
" pazura	9	9
" ksiuka	9	9
" pazura	4,5	4,5.

Piskłę puchowe. Wierzch głowy, tył karku i wierzch ciała oliwkowo brunatne; spód białe żółtawy; kręsa od dzioba przez oko i całą długość głowy brunatna, bardzo wązka, zostawiając szeroką brew żółtawą nad okiem; za nasadą skrzydła długa żółtawa szeroka kręsa i takąż ukośna pręga przed nasadą ogona; brzeg tylny skrzydła szeroko żółtawy. Dziób białe brunatny, z rudawym noskiem i białe żółtą żuchwą. (Opis wzięty z okazji Muzeum DZIEDUSZYCKICH we Lwowie Nr. 1303 złowionego 16 Lipca 1855 r.).

Jaja znacznie mniejsze od jaj krzyżówki, barwa żółtawa, szarawo cokolwiek zbrudzona.

Wymiary:

53 — 37; 57 — 37; 51 — 37 mm.

W gatunku tym kaczkryżówki mniej się różnią od kaczek niż we wszystkich innych gatunkach i nie mają na sobie żadnych wybitnych ozdób, ani metalicznych połysków; z tego głównie powodu, nowatorowie osobny rodzaj ustanawiają, którego nie ma potrzeby w zakresie niniejszej pracy utrzymywać.

Żyje w Europie, w Azji i w Afryce północnej, lecz nie wszędzie równie jest pospolita i w ogóle nieliczna; ma być dosyć obfita w Holandyi i w Rosyi południowej; w Niemczech rzadka. U nas rzadsza od wszystkich kaczek właściwych i wywodzi się w bardzo małej ilości; w czasie nawet jesiennych przelotów przebywa na naszych wodach w mniejszej o wiele liczbie od wszystkich innych gatunków. W Kwietniu przylatuje, przed końcem Października całkowicie strony nasze opuszcza.

Obyczaje ma podobne do innych pokrewnych gatunków; nie tak ostrożna jak krzyżówka. Według THIENEMANNA ma nieść 8—9 jaj.

293. *Anas acuta*. Rożeniec.

Anas longicauda BRISS. Av. 6. p. 369. n. 16.

Anas acuta L. SN. XII. 1. p. 202. n. 28. — GM. LSN. XIII. 1. p. 528. n. 28. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 796. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 11. p. 638. n. 330. tab. 301. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 526. sp. 42.

Anas caudacuta PALL. Zoog. 2. p. 280. n. 354.

Dafila acuta LEACH. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 397.

Le canard à longue queue ou *Pilet* BUFF. Ois. 9. p. 199. tab. 13. — Pl. enl. 954.

Kaczka strzałogon KLUK. — Kaczka rożeniec JAR., WAGA. — Kaczka długosterna czyli rożeniec TYZ.

Lusterko blade, brudno zielone, zmieniające się w fioletowe, ze słabym połyskiem; u samca środkowe sterówki wąsko przedłużone; głowa szaro kawowa, na czalu fioletowo słabo połyskująca; na tyle karku dwie smużki białe, zlewające się z takimże kolorem szyi.

Budowa wysmuklejsza niż u innych, szyja długa i cienka; ogon dłuższy, mocno stopniowany, z mocniej zastrzonymi sterówkami.

U starego samca w godowej odzieży głowa wraz z wyższą częścią szyi blade szarawo kawowa, upstrzona gęsto plamkami ciemniejszymi, środku piórek zajmującymi, sam wierzch czaszki ciemniejszy, brunatnawy, na tyle poza uszami słaby połysk jakby naleciały, różowo fioletowy zmieniający się w zielonawy; tyłem karku dwie wąskie smugi; przód szyi, środek piersi i brzucha czysto białe; na samym tyle karku między dwoma powyżej wymienionymi kolorami pasek czarny, przechodzący ku tyłowi w popielaty, czarniawo poprószony; plecy i boki ciała białe i czarniawo subtelnie falowane; barkówki wąskie i zastrzone, środkiem czarne, brzegami białawe lub popielate, boczne zaś tworzą wielką podłużną plamę. Pokrywy skrzydłowe szaro popielate; na lusterku zieloność mdła, mieniająca się w odblask fioletowy, z niesilnym połyskiem, przednia smuga rdzawo płowa, tylna biała, miejscami płowo lekko zafarbowana; lotki brudno szare; kuper brunatno szary, poprzecznie nieregularnie białawo prążkowany; pokrywy ogonowe białawo popielate, białawo prążkowane, brzegi skrajnych tworzą pas szeroki nad ogonem; podogonowe czarne, bokami białe brzeżyste; sterówki szaro popielate, białawo brzeżyste, długie środkowe czarne, spodnia strona ogona biaława; na białym podbrzuszu mało ciemniejsze, dość gęste falowanie. Dziób środkiem czarny, po bokach modro popielaty; nogi popielato czarniawe; tęczowe brunatne.

U samicy pióra płaszcza brunatno czarniawe, blade płowym paskiem obwiedzione, na plecowych prócz tego znajdują się jeszcze inne paski współśrodkowe, a z tych niektóre środkiem przerwane, powiększej części zakryte; na barkówkach po kilka poprzecznych kręś łukowatych; głowa i szyja rudawa, brunatno kręskowana; podgardle nie-

plamiste; spód białawo płowy, czysty lub brunatno słabo plamisty; na ciemno szarych pokrywach skrzydłowych poprzeczne białawe prążkowanie. Lusterko odmienne od samcowego, zwykle zajęte kolorem szarym, miejscami rudawym, białawo popylonym, z białą końcówką opaską, połysk na nim bardzo słaby, i nie na całej przestrzeni, w pewnym tylko nachyleniu widoczny; sterówki brunatnawe, płowo brzeżyste i w poprzek kręskowane. Dziób nogi i oczy jak u samca.

U samca w odzieży letniej środkowe sterówki mało dłuższe od następnych; koloryt całego upierzenia bardzo podobny do letniego samca cyraneczki, na piórach pleców popielato brzeżystych subtelniej i gęściej białawo falowany, na całym brzuchu ciemno obrzednio plamkowany; na piórach bocznych białe poprzeczne pręgi; pokrywy nadogonowe białe obrzeżone; pokrywy skrzydłowe ciemno popielate.

Młode ptaki w pierwszym piérzu są w ogóle podobne do samicy, znacznie jednak się od niej różnią w wielu szczegółach, a mianowicie całego wierzchu tło ciemniejsze, dość drobno i dość gęsto w poprzek falowane; cały spód blade płowy, gęsto brunatnawo plamisty; na wierzchu głowy ciemne strychowanie drobniejsze i obrzedniejsze; lusterka część spodnia śniado matowa, wierzchnia jak u starych błyszcząca. Samce znacznie się odróżniają wielkością, wybitniejszym prążkowaniem płaszcza i pokrywami skrzydłowymi popielato szarawymi, które u samicy są płowo plamiste.

Wymiary:

	♂	♂	♀
Długość całkowita	700	680	544
" siągu	887	914	856
" ogona	204	195	120
" skrzydła złożonego	262	270	243
" dzioba od kąta ust	65	64	60
" " od nóżdzy	41	41	37
" skoku	40	41	41
" palca środkowego	52	52	48
" pazura	9	11	9
" ksiuka	12	12	11
" pazura	5	5,5	4,5.

Pisklą puchowe znacznie mniejsze i szczuplejsze od piskląt krzyżówki, z wierzchu blade brunatne, od spodu białawe; na brudno białawych bokach głowy brunatna długa kręsa za okiem i plama na uchu; szeroka biała kręsa po bokach grzbietu i po pewnej przerwie wzduż boków kupra.

Jaja najczęściej jednakowo prawie z obu stron zakończone; barwa oliwkowo szara, podobna jak się często zdarza na jajach krzyżówki, lub czysto biała.

Wymiary jaj dwóch zniesień:

1) 53,7—41,5; 54—41,8; 54—41. 2) 52,5—38; 52,5—38,3; 54—37,6; 52,8—38 53,5—38,6 mm.

Kaczka ta, jakkolwiek różni się znacznie od innych gatunków ogólnym kształtem, tak jednak ma zbliżone obyczaje, przejścia upierzenia i koloryt samicy, że pozostawienie jej przy rodzaju *Anas* za najstosowniejsze uważam, tym więcej, że ważniejsze rodzajowe cechy wcale temu nie przeszkadzają.

Mieszka w Europie, w Azji, w Afryce północnej i w Ameryce, szérokie przeto ma rozmieszczenie. U nas nieliczna, o wiele rzadsza od krzyżówki i obu cyranek, lecz pospolitsza od poprzedzającej; znajduje się wszędzie przy większych wodach; gnieździ się w małej liczbie po rozległych łąkach, zawierających zalewy i po niegłębokich bagnach trawiastych, w otwartych zupełnie miejscach, lecz zawsze przy większych rzekach, stawach i jeziorach. Na przelotach pospolitsza, z wiosny pokazuje się razem prawie z cyranką, lecz często dłużej zostaje, zawsze jednak wynosi się jak tylko wody ścinąć się zaczynają.

Obyczaj ma bardzo podobne do innych gatunków, ostrożniejsza od cyranek lecz nie tyle jak krzyżówka; nie lubi się mieszać w stada z innymi gatunkami, lecz zwykle pary jej trzymają się na osobności. Gniazdo ściele zwykle w trawie na suchej łące, rzadko pod krzakiem odosobnionym. Jaj niesie 7—9. Mięso daje równie smaczne jak krzyżówki.

RYNCHASPI S.

Dziób cokolwiek dłuższy od głowy, przy nasadzie wazki i wysoki, znacznie ku końcowi rozszerzony, delikatniejszej budowy niż u innych kaczek; blaszki szczękowe długie i liczne, na zewnątrz wystające; oczy żółte. Inne cechy wspólne z rodzajem *Anas*.

Skupienie to, z małej liczby gatunków złożone, jedynie dla różnicy budowy dzioba zasługuje na odłączenie od rodzaju *Anas*, a raczej dla możliwości ujednostajnienia cech tamtego rodzaju i ułatwienia poznawania się z tak odrębną formą. Płaskonosy mają wprawdzie nogi stosunkowo szczuplejsze, delikatniejsze błony międzypalcowe i subtelniejszą budowę ciała, samiec ubarwienie jednak podobne do tamtych, obyczaj żadnej wybitnej różnicy nieprzedstawiające. Trzymają się w miejscach wspólnych, tak samo się gnieźdzą, ruchy mają podobne i żywią się przeważnie roślinami.

294. *Rhynchaspis clypeata*. *Płaskonos*.

Anas clypeata BRISS. AV. 6. p. 329. n. 6. — L. SN. XII. 1. p. 200. n. 19. — GM. LSN. XIII. 1. p. 518. n. 19. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 788. — PALL. Zoog. 2. p. 282. n. 355. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 11. p. 747. n. 335. tab. 306. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 530. sp. 49.

Spatula clypeata BOIE.

Rhynchaspis clypeata LEACH. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 401.

Canard souchet ou le Rouge BUFF. Ois. 9. p. 191. — PL. enl. 971. 972.

Kaczka płaskonosa JUNDZ. — Kaczka płaskonos JAR., TYZ. — Płytonos korsuń WAGA. — Płaskonos gm.

Lusterko zielone, z białą smuzką od przodu i od tyłu; pokryw skrzydłowe modrawe; u samca głowa zielono błyszcząca, spód szyi i piersi białe, brzuch rdzawy.

Stary samiec w odzieży godowej ma głowę wraz z wyższą częścią szyi zielono błyszcząca, zmieniającą się w odbłaski fioletowy, błękitnawy i w popielatą popylenie; sam wierzch czaszki, przód twarzy i podgardle z przednią stroną szyi czarniawe, bez połysku;

niższa część szyi z wyższą piersi i boki pleców białe; brzuch rdzawy; plecy, grzbiet i kuper czarniawe, z lekkim zielonym połyskiem, na pokrywach ogonowych wierzchnich i spodnich czarnych mocny zielony połysk; boki podbrzusza białe. Pokrywy skrzydłowe modre, z pokostowym połyskiem; lusterko zielone, mocno błyszczące, z szeroką białą opaską od przodu, na tyle zaś u niektórych tylko wazki pasek; na czarniawych barkówkach biała przez środek smuga, na bocznych kolor modry żywszy, czystszy i mocniej połyskujący niż na pokrywach skrzydłowych; lotki ciemno brunatne; sterówki białe szare, białe brzeżyste, środkowe czarne, brzegami białe popylone. Dziób czarny; nogi żółte; tęcza cytrynowo żółta.

Samicy skrzydła jak u samca, z mniej pięknym kolorem pokryw; ogólny koloryt zbliżony do kaczek właściwych, ciemniejszy niż u krzyżówki; na plecach pióra brunatne, z bledszymi, mało odznaczonymi brzegami; spód brudno rudawy, ciemniej gęsto plamisty. Dziób brunatny; nogi i tęcze jak u samca.

Samiec w letniej odzieży podobny do samicy, odznacza się zawsze żywszym kolorem pokryw skrzydłowych, na spodzie szyi i piersiach ma pióra jaśniejsze, światło płowe, regularnie łusczkowane brunatnymi prążkami równoległe od brzegu każdego pióra leżącemi; plamkowanie całego brzucha drobniejsze i wyrazistsze. Dziób zawsze czarny.

Młode w pierwszym piérzu podobne do samicy, lecz zawsze ciemniejsze, a mianowicie spód ciała mają jednostajniejszy, gdyż ciemne plamy pokryte są rdzawo rudymi końcówkami. Samca odznacza mocniejszy modry kolor pokryw skrzydłowych.

Wymiary:

	♂	♂	♀
Długość całkowita	500	503	—
" siągu	800	824	—
" ogona	80	100	90
" skrzydła złożonego	240	246	236
" dzioba od kąta ust	81	77	70
" " od nozdrzy	53	50	45
" skoku	38	42	33
" palca środkowego	51	47	40
" pazura	9	9	9
" ksiuka	9	11	10
" pazura	4	4,5	4.

Piskłę puchowe. Wierzch głowy, cienka smuzka wzdłuż tylnej strony karku i cały wierzch ciała ciemno brunatne; spód brudno żółtawy, najczystszy na środku brzucha; za i przed okiem długa kręsa brunatna; na uchu także plama; po bokach grzbietu i kupra dwie pary dużych plam białawych. Dziób bardzo słabo rozszerzony, brunatny, z żółtym noskiem i zuchwą.

Barwa jaj żółtawo lub zielonawo szara, bardzo blada.

Wymiary:

53 — 37; 52 — 37; 52 — 38,2; 53, 8 — 38,5; 53,4 — 38; 53,5 — 37,6 mm.

Plaskonosa rozmieszczenie jest bardzo obszerne, zamieszkuje on bowiem całą półkulę północną starego i nowego ładu, lecz wszędzie jest nieliczny. U nas znajduje się wszędzie nad większymi wodami, w ilości zapewne jeszcze mniejszej od rożenca. Z wiosny pokazuje się parami, niekiedy przy stadach cyranek, skoro tylko lody rozpuszczają; w małej ilości zostaje na naszych wodach dla wyprowadzenia potomstwa; całkowicie odlatuje do końca Października. Przelot ich na północ jest bardzo mały.

Przebywa głównie po zalewach łącznych, przy większych stawach, jeziorach i rzekach przez łaki płynących, często między zaroślami, szczególnie zaś lubi łachy spokojne lub małe jeziora.

Obyczaje i sposób życia bardzo podobne do kaczek właściwych; niezbyt ostrożny, często się kupi w stada z cyrankami. Lot równie szybki jak cyranek, tak że lecąc z nimi w jednych stadach równocześnie podąża i zawsze prawie trzyma się na czele stada; równie prawie lekko jak cyranki z wody się podnosi. Gnieździ się w trawach, w miejscach mniej więcej suchych, zawsze przy zaroślach, niekiedy pod krzakiem. Jaj niesie 7—14.

Mięso ich prawie równie smaczne jak cyranek.

M A R E C A.

Dziób znacznie krótszy od głowy, szczupły, przy nasadzie miernie wysoki, dalej łagodnie zniżany. Ogon klinowaty, o zaostrzonych sterówkach. Pierwsza lotka najdłuższa, 2a mało krótsza; lusterko w przedniej połowie błyszczące, u samicy bez połysku.

Na kaczkach ubarwienie odmienne od kaczek właściwych. Oczy brązowe. Jaja podobne do jaj poprzedzających.

Skupienie to składa się z bardzo małej liczby gatunków, jeden tylko jest europejski. Obyczaje, sposób życia i ruchy mają podobne jak kaczki właściwe, więcej jednak przebywają na wodach głębokich i głównie się żywią pokarmami zwierzęcymi.

295. *Mareca penelope*. Świstun.

Anas fistularis GESN. AV. 121.

Anas penelope L. SN. XII. 1. p. 202. n. 27. — GM. LSN. XIII. 1. p. 527. n. 27. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 798. — PALL. Zoog. 2. p. 251. n. 337. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 11. p. 724. n. 334. tab. 305. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 527. sp. 43.

Anas kogolca S. G. GM. Nov. Comp. Petrop. 15. p. 468. — GM. LSN. XIII. 1. p. 527. n. 27 β.

Mareca penelope STPH. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 394.

Le Canard siffleur BUFF. Ois. 9. p. 169. tab. 10. 11. — PL. enl. 825.

Kaczka piszczałka KLUK. — Kaczka gwizdząca JUNDŹ., TYZ. — Kaczka świstula WAGA. — Świstun gm.

Lusterko u samca z przodu zielono błyszczące, z czarną smużką przodową, u samicy czarniawe, bez połysku, ze smużką białą; brzuch u obojga biały; u samca głowa kasztanowata, z czołem białawym, spód szyi różowy.

Ptak ten tak licznym ulega odmianom ubarwienia we wszystkich stanach, mianowicie pod względem szczegółów, że nie podobna prawie wszystkich odcieni dokładnie określić. Stary samiec w godowej odzieży ma głowę wraz z wyższą częścią szyi kasztanowato rdzawą, z płowem białawym czołem, przedłużającym się w smugę do tyłu głowy dochodzącą; podgardle z przodem szyi czarniawo pociągnięte, policzki mniej więcej czarniawo drobno plamkowane; prócz tego mają one wkoło oka mniej więcej końcówek zielono błyszczących, co tworzy u jednych, a mianowicie roczniaków, dość znaczną przestrzeń tyłu głowy świetnie mieniącą, u innych zaledwie są tego ślady, a inne wcale tego nie posiadają. Płaszcz i boki brzucha falowane białe i czarno, tak subtelnie i jednostajnie, że tworzy się z tego tło wydające się w niewielkiej odległości popielatym; na niższej części szyi i wyższej piersi kolor szaro różowy; brzuch i podbrzusze czysto białe; pokrywy podogonowe czarne, nadogonowe także czarne, białawo od środka brzeżyste. Pokrywy skrzydłowe białe; lusterko białe, z przednią częścią zielono błyszczącą i czarną smużką od przodu; lotki brązowo szare; najdłuższe barkówki na stronie skrajnej czarne, białe obrzeżone; sterówki ciemno szare, prócz dwóch środkowych, białawo brzeżyste, te ostatnie o 1/2 cala od innych dłuższe. Dziób modry, z czarnym paznogciem; nogi modro popielate; tęcza światło brązowe.

Samica z wiosny ma głowę wraz z wyższą częścią szyi brudno rudą lub brudno płową, gęsto upstrzoną drobnymi brązowymi plamkami; niższą część szyi i boki ciała brudno rude lub szarawo płowe, cały brzuch biały; na środkach białych pokryw podogonowych brązowe plamy; płaszcz brązowy, z popielatymi lub płowymi brzegami piórek; skrzydła brązowe, obrzeżenia pokryw białawe; lusterko bez połysku, czarniawe lub szare, niekiedy płowo lub białawo naleciałe, ze smużką białą, niekiedy w części czarniawą; niektóre jednak miewają i połysk; u czwartej od tyłu lotki przedramieniowej skrajny brzeg biały tworzy wielką plamę nad lusterkiem. Dziób, nogi i oczy jak u samca.

Samiec w odzieży letniej bardzo odmienny od wiosennego, ma głowę wraz z wyższą częścią szyi kasztanowato rdzawą, ciemniejszą i brudniejszą niż z wiosny, gęsto upstrzoną ciemnymi drobnymi plamkami, które na całej tylnej części wierzchu są większe, mocno zielono połyskujące; niższa część szyi wraz z wyższą piersi ma tło podobne do koloru głowy lecz bledsze, cieniowane jasnymi brzeżkami piór i ciemno brązowymi środkami, w kształcie dużych plam przezierającymi; boki rdzawe, brzuch biały, pokrywy podogonowe po brzegach białe, środkiem brązowo plamiste; pióra płaszcza brązowo czarniawe, z szerokimi rdzawymi obrzeżeniami. Skrzydła i ogon jak z wiosny.

Samica w odzieży letniej po wypierzeniu dość podobna do samca w poprzedzającym stanie, kolory jednak ma mniej czyste i mniej jasne, lecz na plamach tyłu głowy ma połysk zielony dosyć mocny; pokrywy skrzydłowe szare, białe brzeżyste, i brak połysku na lusterku na pewno ją odznaczają.

Młode w pierwszym piérzu podobne do samicy, różnią się ciemniejszym kolorem wierzchu i rudawém obrzeżeniem piór płaszcza i pokryw skrzydłowych. Samcom na wiosnę w odzieży zupełnie już zmienionej na godową zostają jeszcze bez zmiany skrzydła, to jest pokrywy szare, rudawo brzeżyste, lusterko bez połysku, z białą na przodzie smużką.

Wymiary:

	♂	♂ hym.	♂	♀
Długość całkowita	510	472	494	—
" siagu	870	834	872	—
" ogona	130	115	125	96
" skrzydła złożonego	263	255	260	255
" dzioba od kąta ust	—	40	44	40
" " od nozdrzy	—	25	26	26
" skoku	40	35	40	37
" palca środkowego	45	43	47	45
" pazura	—	7	10	9
" ksiuka	—	11	12	11
" pazura	—	4	4	4.

Jaj barwa żółtawo biała.

Wymiary:

55 — 39; 53 — 39; 55,6 — 38; 55,2 — 37,3; 57,3 — 40; 57,5 — 40 mm.

Świstun mieszka w Europie i w Azji północnej; przez lato trzyma się na północy, na zimę przelatuje dosyć daleko ku południowi i zwiedza północne pobraża Afryki. U nas pospolity i dosyć obfity na przelotach, pokazuje się zaraz na początku wiosennych roztopów, stadami i parami, i przez cały Kwiecień wszędzie się na większych wodach postrzegać daje, lecz na łag dalej udaje się na północ; w powrocie jesiennym jeszcze pospolitszy i zabawia dopóki wody nie pozamarzają.

Przebywa zwykle na głębokich wodach, a mianowicie na jeziorach, stawach, rzekach i łachach, z wiosny na rozległych zalewach. Dosyć ostrożny. Samiec odzywa się krótkim, silnym i czystym gwizdaniem; w locie ciągle prawie pogwizdują. Lekko się do lotu zrywają, lecz szybko wydając świst skrzydłami tak jak kaczki właściwe. Żywią się roślinami wodnymi i zwierzęcymi pokarmami. Gniazda zakładają po kępach, sławach i błotnistych brzegach jezior, stawów i innych większych wód. Niosą 8 lub 9 jaj.

Mięso ich mniej dobre od wszystkich poprzedzających.

VULPANSER.

Dziób równy głowie, przy nasadzie wysoki, w końcu spłaszczony, cokolwiek rozszerzony i w górę zadarty. Nogi wyższe i silniejsze niż we wszystkich poprzedzających skupieniach. Skrzydła długie i szerokie, z lotką 2 najdłuższą; lusterko błyszczące, w obu płciach jednakie. Ogon w końcu słabo zaokrąglony, o zaokrąglonych sterówkach. Na kaczkach ubarwienie mało odmienne od samcowego. Oczy brunatne. Jaja duże białe.

Mała bardzo liczba gatunków, skupienie to składająca, odznacza się obyczajowo pod wieloma względami od innych kaczek. Jeden tylko gatunek znajduje się w Europie.

296. Vulpanser tadorna. Ohar.

Vulpanser GESN. AV. 161.

Tadorna BRISS. AV. 6. p. 344. n. 9.

Anas tadorna L. SN. XII. 1. p. 195. n. 4. — GM. LSN. XIII. 1. p. 506. n. 4. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 784. — PALL. Zoog. 2. p. 239. n. 331. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 11. p. 534. n. 327. tab. 298. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 521. sp. 34.

Anas cornuta S. G. GM. Itin. 2. p. 185.

Vulpanser tadorna KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 392.

La Tadorne BUFF. Ois. 9. p. 205. tab. 14. — PL. enl. 53.

Kaczka ohar RZĄCZ., TYZ. — Gęś norowa JUNDZ. — Kaczka podgorzelec JAR.

Biała, lusterko obszerne, zielono błyszczące; u samca głowa i boki pleców czarne, przez piersi obróż kasztanowata; u samicy głowa szaro brunatna, obróż węższa i brudniejsza.

Stary samiec ma głowę wraz z większą częścią szyi czarną, ze słabym zielonym połyskiem, niższą część szyi, środek grzbietu, kuper i środek brzucha czysto białe; szeroka opaska rdzawo kasztanowata obejmuje piersi i wyższą część grzbietu; wzdłuż brzucha pas czarny, w tyle rozszerzony, na podbrzuszu i z przodu zachodzący na opaskę piersiową; boki pleców czarne. Pokrywy skrzydłowe białe, ku tyłowi popielato zafarbowane; obszerne lusterko ciemno zielone, z białą wąską obwódką na końcu; na następnych tylnych lotkach przedramieniowych chorągiewki skrajne rdzawe; lotki piérwszorządne czarne; sterówki skrajne białe, dalsze śniade, białe kończyste; pokrywy podogonowe rudawo zafarbowane. Dziób ciemno czerwony; nogi cieliste; tęcza brunatna.

Samica podobna do samca, różni się kolorem głowy i szyi blade brunatnawym, z białym czołem i policzkami, obróżą piersiową bledszą, brudną, o wiele węższą i przerwana u spodu; na środku brzucha w miejscu czarnego pasa gdzieś rdzawa plama; boki pleców brunatne; na lotkach tylnych za lusterkiem skrajne chorągiewki brunatno rdzawe; na tylnych tylko pokrywach skrzydłowych popielato zafarbowanie. Dziób bledszy; nogi i tęcze jak u samca.

Młode w pierwszym piérzu znacznie mniejsze, białe, na tyle głowy i karku szaro brunatne, bez obróży piersiowej, w miejscu jej na plecach tylko szara szeroka pręga, boki pleców i barkówki blade brunatne; skrzydła jak u samicy; przy końcu białych sterówek szaro brunatnawe zafarbowanie.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	556	—
" siagu	960	—
" ogona	120	95

Długość skrzydła złożonego	♂ 300	♀ 300
" dzioba od kąta ust	60	57
" " od nozdrzy	32	32
" skoku	54	50
" palca środkowego	44	47
" pazura	8	8
" ksiuka	12	12
" pazura	5	4

Pisklę puchowe z wierzchu brązowo szare, upstrzone na grzbiecie białymi, dużymi, podłużnymi strychami; cały spód i boki czysto białe. Dziób i nogi ciemne.

Jaja stosunkowo wielkie, jajowate lub eliptyczne, ku obu końcom cokolwiek zwężone; tło białe, cokolwiek wpadające w kolor żółtawy.

Wymiary:

75 — 45; 72 — 47; 60 — 44; 66,5 — 48; 68 — 49 mm.

Kaczka ta mieszka na pobrażach morskich i jezior słonych Europy, Azji i Afryki północnej, prócz okolic daleko na północ położonych; pospolita na pobrażach Francji, Anglii, Danii, na brzegach mórz Śródziemnego, Czarnego i Kaspjskiego, obfita w Syberii po stepach i jeziorach słonych, gdzie się według PALLASA znajduje tylko do 53° szer. półn., a według zapewnienia P. WALECKIEGO ma tam stałe granice, poza które wcale się nie posuwa. W granicach Królestwa Polskiego przypadkowa, bardzo rzadka; raz tylko widziałem ich 4 nad Wisłą pod Nowym Miastem Korczynem, i powiadano mi o jednej ubitej w Piotrkowskim, okaz zaś krajowy Gabinetu Warszawskiego ubity został w Grudniu r. 1869 r. na Pilicy pod Warką, ze stadka z pięciu sztuk złożonego.

Jak sama budowa nóg wskazuje, kaczka ta więcej przebywa na lądzie niż na wodzie. Lot jej szybki i lekki. Głos samca donośny.

Gnieździ się głównie w rozmaitych norach na pobrażach lub w posród stepów wodom sąsiednich, szczególnie w opróżnionych przez różne norowe zwierzęta, jak liśy, króliki, bobaki itp.; w braku sama je wygrzebuje; niekiedy gnieździ się w obszernych dziuplach drzewnych. W głębokich norach daleko od otworu ściela gniazdo z traw i ziół suchych; grzebiąc sama niekiedy do 4 łokci je doprowadza. Niesie jaj według THIENEMANNA 10 do 12, a według SKINDERA 8 do 15. Według tego ostatniego obserwatora samica wysiadująca w razie napastowania zatacza swe jaja w głąb nory, broni je biciem skrzydeł i syczeniem do gęsiego podobnym. Samiec ma przebywać w bliskości gniazda i prowadzić wraz z matką potomstwo na wodę. Mięso niezbyt smaczne.

KACZKI NURKOWATE.

Nogi na tyle ciała utwierdzone; palce długie, szeroką błoną spięte, ksiuk od spodu wypustką błoniastą mocno rozszerzony; skok ścięśniony; skrzydła mniej więcej krótkie.

FULIGULA.

Dziób prawie równy długości z głową, przy nasadzie mier nie wysoki, ku końcowi znacznie przyplaszczony, miernie szeroki

i prawie jednostajny przez całą długość. Ogon krótki, płaski, w końcu zaokrąglony. Skrzydła niesięgające końca ogona; lotka 1a najdłuższa; lusterko skrzydłowe białe lub popielate. Na jajach tłusty połysk mocniejszy niż u wszystkich poprzedzających; barwa ciemniejsza. Oczy najczęściej żółte, zawsze kolorów jaskrawych.

Pomimo że gatunki, tym rodzajem objęte, przedstawiają między sobą wielkie zbliżenie, tak budową jak i obyczajami, uległy przecież tak jak i inne najnaturalniejsze skupienia zbytecznemu rozdrobnieniu. Wszystkie trzymają się na głębokich wodach, w porze lęgowej po jeziorach, wielkich stawach, zatokach rzek i głębokich bagnach, w miejscach zarosłami w części pokrytych, w innych porach na czystych glebiach. Gniazda umieszczają po kępach, splawach i bagnistych wybrzeżach, wśród wody lub tuż przy niej, tak aby w razie potrzeby mogły wprost puścić się na wodę i nurkiem odpłynąć; potomstwo wychowują w trawach przy głębokich i czystych blakach. Chód podgorzałek jest więcej utrudniony niż kaczek właściwych, z tego powodu wychodzą tylko na ląd dla wypoczynku i nie oddalają się od wody. Więcej i lepiej pływają, głębiej ciało zatapiając; w nurkowaniu o wiele tamte przewyższają, głównie też nurkując żerują, a w razie niebezpieczeństwa lepiej jeszcze umieją z tego przymiotu korzystać, dalej pod wodą odpływają i kryją się tak sprawnie pod liśćmi, trawami, kępami, że ich odszukać nie podobna; z tego powodu, gdy podgorzałka strzałem obarczona padnie na wodę, zawsze prawie przepada; najlepszy pies jej nie złapie i nie zdoła odszukać; w początku ucieka trzepocząc się po powierzchni wody lub odpływając, lecz gdy się tylko zmiarkuje, że jest ściganą, daje nurka i zwykle się już więcej nie pokazuje. Do lotu zrywają się ciężko, to jest nie wznoszą się od razu do góry jak kaczki właściwe, lecz chlapiąc nogami i końcami skrzydeł po powierzchni wody, znaczną odległość przelecieć muszą, zanim się do pewnej wysokości wzbicić zdołają; raz wzleciawszy do góry mogą już równie szybko i daleko podążać jak inne. Świst skrzydłami przez nie w locie wydawany jest mocniejszy i grubszy niż kaczek właściwych. Żywią się przeważnie pokarmami zwierzęcymi, a szczególnie robactwem i muszulkami; z roślin głównie wodne tylko jadają. Głosy wydają donośno krzykliwe, u obu płci mało odmienne. Upierzenie kaczek w ogólnym rozłożeniu kolorów jest podobne do kaczorów, lecz zawsze odznacza je odmienny kolor pewnych części ciała; młode do samców podobne, samce w letniej odzieży także się do nich mniej więcej zbliżają. Mięso po większej części gorsze od kaczek właściwych.

297. Fuligula ferina. Głowienka.

Penelope BRISS. Av. 6. p. 384. n. 19.

Anas ferina L. SN. XII. 1. p. 203. n. 31. — GM. LSN. XIII. 1. p. 530. n. 31. — PALL. Zoog. 2. p. 250. n. 336. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 12. p. 21. n. 337. tab. 308. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 547. sp. 74.

Anas erythrocephala S. G. GM. Nov. Comp. Petrop. 15. p. 465. tb. 20.

Anas ruficollis SCOP. Ann. 1. p. 66. n. 81.

Anas rufa GM. LSN. XIII. 1. p. 515. n. 71.

Platypus ferinus BREHM, Natg. eur. Vög. p. 828.

Fuligula ferina KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 417.

Nyroca ferina FLEMM.

Canard Milouin BUFF. Ois. 9. p. 216. — PL. enl. 803.

Kaczka czerwonoszyja KLUK. — Kaczka kasztanowata JAR. — Kaczka podgorzałka TYZ. — Grażycza rdzawogłowa WAGA.

Lusterko popielate; u samca głowa wraz z częścią szyi rdzawa, spód szyi, piersi i kuper czarne, płaszcz blade siwy, czarniawo drobnutko falowany; samica na płaszczu brunatnawo szara, siwo popylona, głowa i szyja szaro brunatna.

Stary samiec ma w godowej odzieży głowę wraz z wyższą częścią szyi kasztanowato rdzawą, niższą część szyi, piersi i spód karku objęte szerokim czarnym pasem, kuper wraz z pokrywami ogonowymi także czarny; płaszcz i boki światło siwe, drobnutko i gęsto czarniawo falowane, na brzuchu białawym gdzieniegdzie podobne falowanie; podbrzusze brudno szare, gęsto falowane; pokrywy podogonowe czarniawe. Pokrywy skrzydłowe ciemno szare, popielato falowane; lusterko czysto popielate, bardzo szerokie, zajmujące wszystkie lotki przedramieniowe, na dwóch lub trzech ostatnich brzeżki czarne, lotki i sterówki śniade. Dziób cokolwiek od głowy krótszy, jednostajnie do końca nieszeroki, modrawy, ze szczytem, paznogciem i brzegami czarnymi, przy końcu przepaska jaśniejsz modra; nogi sine, z czarnymi płetwami, tęczą żółta.

Stara samica z wiosny ma głowę, szyję i piersi rdzawo brunatne, na twarzy przy nasadzie dzioba i podgardlu białawymi końcówkami mniej więcej przyćmione, na piersiach nieregularnie łuskowane; płaszcz i boki śniado brunatne, drobnutkiem popielatym falowaniem popylone; kuper ciemno brunatny; na brzuchu końce piór białawe, środki brunatne; podbrzusze brunatnawe, popielato popylone. Skrzydła, ogon, dziób, nogi i oczy jak u samca.

U samca w odzieży letniej głowa i wyższa część szyi jak z wiosny, lecz z wierzchu ciemniejsza, a pod gardłem płowymi końcówkami kolor cokolwiek stłumiony; na piersiach pióra śniade, od góry płowo, od dołu białawo łuskowane, odpowiednia część na karku brudno szara; płaszcz brudniejszy, więcej zbliżony do samicy wiosennej; brzuch upstrzony przez przezierające z pod białawych końców ciemno szare środki.

Samica w odzieży letniej różni się od wiosennej kolorem płaszcza ciemno brunatnym, z brunatno rdzawymi, jaśniejszymi brzegami, bez popielatego popylenia, wierzch głowy, cała szyja i boki ciała brunatno rdzawe.

U młodych w pierwszym piórze głowa brunatnawo szara; płaszcz brudno szary z mało znacznym popielatym popyleniem; na całym spodzie pióra szare o rzadkich końcówkach na szyi płowych, na brzuchu białawych, przez co tworzy się szczególnie skomplikowane ubarwienie trudne do wyrażenia; kuper czarniawy; skrzydła jak u starych. Na jesień samce przechodzące piórze występują w rozmaitych mieszaninach, naprzód dostają zawsze zupełnego rdzawego koloru na głowie, gdy płaszcz jest mieszanym, a cały spód prawie nietknięty.

Wymiary:

	♂	♂	♀	♀
Długość całkowita	470	473	—	—
" siągu	800	790	—	—

	♂	♂	♀	♀
Długość ogona	75	75	62	58
" skrzydła złożonego	210	215	220	213
" dzioba od kąta ust	60	59	57	55
" " od nozdrzy	34	32	31	31
" skoku	45	43	37	36
" palca środkowego	64	65	63	59
" pazura	10	11	10	10
" ksiuka	18	18	15	15
" pazura	4	4	4	4

Jaja średnio podługowate, najczęściej eliptyczne lub jajowate, o mało różniących się między sobą końcach; tło w ogóle ciemniejsze niż na jajach krzyżówki oliwkowo szarawe, na jednych kolor zielony, na innych żółtawy cokolwiek przemaga.

Wymiary:

61,4 — 45,3; 63,3 — 44; 63 — 45; 64 — 44,5; 62 — 43; 60,6 — 43 mm.

Kaczka ta mieszka na północy Europy i Azji, na zimę przelatuje na południe; u nas dosyć pospolita, w czasie przelotów pokazuje się wszędzie na wszystkich wodach, na łąg zostaje w niewielkiej liczbie po jeziorach, dużych głębokich bagnach i wielkich stawach, szczególnie w okolicach błotnistych. Przylatuje w początku Kwietnia, w Październiku całkowicie się wynosi.

Zrywając się wydaje głos silnie krzykliwy: kre-kre-kre... na wodzie rzadziej się odzywa. Gniazda zakładają po kępach i splawach, tuż przy wodzie głębokiej, tak prawie obszerne i podobnie urządzone jak krzyżówki. Niosą od 7 do 13 jaj. Mięso nie tak cenione jak następującej.

298. *Fuligula leucophthalmos*. *Podgorzałka*.

Anas nyroca GÜLD. Nov. Comp. Petrop. 14. 1. p. 403. — Gm. LSN.

XIII. 1. p. 542. n. 119. — NAUM. Vög. Deutschl. II. XII. p. 41. n. 338. tab. 309.

Anas africana Gm. LSN. XIII. 1. p. 522. n. 88.

Anas ferruginea RETZ. Fn. suec. p. 130. n. 88.

Anas leucophthalmos BECHST. Natg. Deutschl. 4. p. 1009. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 549. sp. 76.

Anas glaucion PALL. Zoog. 2. p. 268. n. 349.

Platypus leucophthalmos BREHM, Natg. eur. Vög. p. 834.

Fuligula nyroca KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 416.

La Sarcelle d'Egypte BUFF. Ois. 9. p. 273. — Pl. enl. 1000.

Kaczka białooka JAR., Tyz. — Grażyca białooka WAGA. — Podgorzałka gm.

Lusterko, oko i pokrywy podogonowe białe; u samca głowa i piersi rdzawo czerwone, u samicy rdzawo brunatne.

Stary samiec w godowej odzieży ma głowę, szyję i piersi rdzawo czerwone, z brunatną na środku szyi obróżą i plamką białą na podbródki; płaszcz brunatno czarny, drobnutko rudawo popylony i słabo zielono i purpurowo połyskujący; boki brunatno rdzawe; podbrzusze brudno szare, białawo popylone; środek brzucha i pokrywy podogo-

nowe czysto białe; kuper czarny. Na czarniawych skrzydłach mocniejszy zielonawy połysk niż na płaszczu, lusterko białe, czarniawą szeroką smugą zakończoną, białe środkowe lotki pierwszorzędnych i cały spód skrzydła. Dziób tego kształtu i proporcji jak u poprzedzającej, modrawo czarny; nogi sinawe, z czarnymi płetwami; tęczowe białe.

U samicy kolory bledsze, mniej czyste i mniej odznaczone; głowa z szyją i piersią rdzawo brunatna, z białawym podgardlem; na bokach ciała kolor podobny piersiom, lecz więcej spłowiały; płaszcz ciemno brunatny, ze rdzawymi brzegami; skrzydła bledsze niż u samca, środkowe lotki pierwszorzędnych bledsze od końców i brzegów, lecz nie białe; środek brzucha brudno biały, bez nagłego odgraniczenia.

Samiec w odzieży letniej mało się różni od wiosennego, kolor głowy nie tak ma czysty i wybitny, jakby brudniejszy, znacznie ciemniejszy na wierzchu głowy, na bokach ciała więcej brunatnawy, na wyższej części pleców brzegi piór wyraźniej rdzawe.

Młode w pierwszym piórze podobne do starzej samicy, najłatwiej dadzą się rozpoznać po kolorze spodnich części ciała, podobnie jak na młodych gatunku poprzedzającego, skombinowanym przez rdzawe na szyi i piersiach, a płowe na brzuchu, rzadkie końcówki po szarych w środku piórach; na podbródku o wiele mniejsza biaława przestrzeń; pokrywy podogonowe płowe, cokolwiek ciemno poplamione.

Wymiary:

	♂	♀ juv.	♀	♂	♂
Długość całkowita	422	396	425	412	428
" siagu	676	650	695	670	675
" ogona	78	80	76	75	76
" skrzydła złożonego	185	187	186	186	186
" dzioba od kąta ust	55	46	53	50	53
" " od nozdrzy	29	27	30	27	30
" skoku	35	29	33	35	32
" palca środkowego	52	49	55	48	52
" pazura	9	8	8	8	11
" kciuka	14	12	13	12	13
" pazura	4	2	3	4	5

Pisklą puchowe. Wierzeh głowy, tył karku i wierzeh ciała oliwkowo brunatny; całe boki głowy zajmując okolicę nadoczną, boki szyi i spód zielonkawo żółtawe; podbrzusze sadzowate, zostawiając cienki pasek na środku i podogoniu brudno żółtawego koloru; na grzbiecie ponad skrzydłami i przed nasadą ogona dwie pary plam żółtawych.

Jaja znacznie mniejsze niż u poprzedzającej, podobnego kształtu, blade żółtawe, niekiedy wpadające w bardzo słaby odcień szarawy lub zielonawy.

Wymiary:

51,3 — 38,5; 52 — 39; 51,5 — 39; 53,3 — 39,3; 54,6 — 38; 53 — 38 mm.

Mieszka w Europie i w Azji; u nas najpospolitsza ze wszystkich podgorzałek, na przelotach znajduje się obficie na wszystkich większych wodach, lecz zapada i na mniejszych; na łąg wszędzie zostaje po całym kraju na

stawach, jeziorach, bagnach i rzekach wolno płynących i rozlewających się po łąkach, mających odnogi, zarosłe lachy itp., w ogóle po dużych jak i po małych wodach, nierzadko po polnych małych jeziorkach i bagienkach; potrzebuje jednak placów głębokich i czystych pomiędzy zarosłami trzcinami lub łozowami. Przylatuje w Kwietniu, zabawia do późnej jesieni, zdarza się, lubo bardzo rzadko, wśród zimy.

Bardzo łatwo poznać ją w locie, wydaje się bowiem czarna z wielką białą przestrzenią na skrzydłach. Odzywa się podobnie jak poprzedzająca: kre-kre-kre... lecz nie tak grubo. Żywi się więcej roślinami wodnymi niż zwierzęcymi pokarmami, zlatuje się nawet na manę razem z kaczkami właściwymi, a nawet niekiedy i w pola na zboża dojrzałe.

Gnieździ się zawsze przy wodzie, po kępach, splawach lub pod nadbrzeżnymi krzakami, niekiedy nawet w gałęziach na parę stóp nad ziemią, zawsze w miejscu trawą świeżą lub suchą doskonale zastłoniętym. Gniazdo podobne poprzedzającej. Jaj niesie 7 do 12. Mięso na równi cenione z cyrankami, pomimo spasionia się nie nabiera nieprzyjemnego zapachu.

299. *Fuligula cristata*. *Czernica*.

Anas cristata RAJ. AV. 142.

Glaucium minus BRISS. AV. 6. p. 411. n. 26.

Anas glaucium BRISS. AV. 6. p. 406.

Anas fuligula GESN. AV. 107. — L. SN. XII. 1. p. 207. n. 45. —

GM. LSN. XIII. 1. p. 543. n. 45. — PALL. Zoog. 2. p. 263.

n. 347. — NAUM. Vög. Deutschl. II. XII. p. 64. n. 339. tab.

310. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 549. sp. 77.

Anas colymbis PALL. Zoog. 2. p. 266. n. 348. (♀).

Platypus fuligulus BREHM, Natg. eur. Vög. p. 833.

Fuligula cristata KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 415.

Le Morillon et *le Petit Morillon* BUFF. Ois. 9. p. 227 et 231. — Pl. enl. 1001.

Kaczka europejska czubata KLUK. — Kaczka czubata JUNDZ. — Kaczka czarnoczub JAR. — Kaczka czernica TYZ. — Grażyca czernica WAGA.

Lusterko białe, na tyle głowy czubek obwisły; samiec czarny, z brzuchem białym, samica z wierzchu brunatna.

Stary samiec w odzieży godowej jest czarny prócz białego brzucha wraz z bokami, lusterka i pokryw podskrzydłowych; na wierzchu głowy czubek suty i długi utworzony z wąskich o długich bródkach piórek, na kark obwisły, i cała głowa z wyższą częścią szyi ozdobione granatowo purpurowym połyskiem; grzbiet gęsto popylony drobnymi białawymi kropczkami; środek podbrzusza szarawo grubo falowany; lusterko zajmujące wszystkie lotki przedramieniowe w końcu czarną smugą opasane; brzegi wewnętrzne lotek pierwszorzędnych od nasady białe, na skrzydłach połysk zielonawy. Dziób krótszy od głowy, szeroki, błękitnawy, z czarnym końcem; nogi błękitnawe, z czarnymi płetwami; tęczowe żółte.

U samicy czubek krótki, głowa i płaszcz czarniawo brunatne, ten ostatni drobnutko białawo popylony; przy nasadzie dzioba od

strony policzków przestrzeń zrudziała, przód szyi brunatny, z rudawymi obrzeżeniami, lotki brudno szare, środek brzucha i pokrywy podogonowe białe; skrzydła, ogon, dziób, nogi i oczy jak u samca.

Samiec w letniej odzieży podobny do samicy, ma prawie równie krótki czubek, lecz ciemniejsze upierzenie.

Młode w pierwszym piérzu mają zaledwie ślady czubka, z kupki piór cokolwiek dłuższych od innych; tło przodu szyi i boków ciała bledsze, na pierwszej drobniutkie płowe strychowanie, powstające z rzadkich końcówek. Samice nie mają popylenia na płaszczu, lecz tylko brzegi piór jakby cokolwiek spłowiały, u samezyków gęste popylenie.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	436	—
" siagu	750	—
" ogona	66	58
" skrzydła złożonego	200	195
" dzioba od kąta ust	55	49
" " od nozdrzy	30	26
" skoku	36	32
" palca środkowego	58	51
" pazura	8	9
" ksiuka	15	15
" pazura	4	4.

Jaja w ogóle większe niż poprzedzającej, barwy szaro zielonawej lub szaro zielonawo żółtawej.

Wymiary:

62—45; 61—43; 59—39; 57—40; 53—37 mm.

Czernica trzyma się na północy starego ładu przez lato, na zimę przelatuje na południe. U nas pospolita na przelotach tak wiosennych jak i jesiennych, z wiosny lubo zaczyna się dość wcześnie pokazywać lecz dopiero w końcu Kwietnia i w Maju przelot jej właściwie się odbywa; w powrocie nalatuje we Wrześniu i Październiku i zabawia na naszych wodach, dopóki tylko mrozy nie przeszkodzą przez poćcinanie wód. Nigdy u nas nie gnieździ się i nie zimuje.

Obyczaje i ruchy ma czernica bardzo podobne do poprzedzającej, więcej jednak trzyma się czystych wód i więcej żywi się zwierzęcymi istotami. Na wodzie łatwo ją można, nawet zdaleka, rozpoznać po czystej białości boków u samców, wysoko nad powierzchnię wody wystających. Gnieździ się po splawach i kępach głębokich wód całej północy starego ładu, zaczawszy od Szwecji i Finlandji aż do ładu koła biegunowego. Mięso jej mniej smaczne od dwóch poprzedzających.

300. *Fuligula marila*. *Ogorzałka*.

Anas marila L. SN. XII. 1. p. 196. n. 8. — Gm. LSN. XIII. 1. p. 509. n. 9. — PALL. Zoog. 2. p. 482. n. 335. — NAUM. Vög. Deutschl. II. XII. p. 88. n. 340. tab. 311. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 546. sp. 73.

Platypus marilus BREHM, Natg. eur. Vög. p. 830.

Fuligula marila KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 414.

Le Milouinan BUFF. Ois. 9. p. 221. — PL. enl. 1002.

Kaczka górna KLUK. — Kaczka ogorzałka TYZ.

Lusterko białe; u samca głowa, szyja i piersi czarne, płaszcz biały, czarno falowany, u samicy głowa ciemno brunatna, z białym lub rudawym przodem twarzy, grzbiet brunatny, białło popylony.

U samca głowa, szyja, piersi wraz z karkiem, kuper, pokrywy nad i podogonowe czarne; na głowie i wyższej części szyi dość mocny połysk zielony, zmieniający się w szafirowo purpurowy; plecy wraz z barkówkami białe, dość subtelnie czarno falowane; brzuch wraz z bokami biały, na podbrzuszu słabe ciemne falowanie; pokrywy skrzydłowe szaro czarniawe, białym prążkowaniem gęsto popylone; lusterko białe, zajmujące większą część lotek przedramieniowych, czarną smugą w końcu opasane; lotki czarniawe, ze środkami blade szarými; na tylnych łatkach przedramieniowych słabo zielony połysk; sterówki popielato czarniawe. Dziób szeroki, modry, z czarnym paznogciem i brzegami; nogi sine, z czarnymi płetwami; tęczce żółte.

U samicy przód twarzy biały lub rudawy, reszta głowy i wyższa część szyi ciemno brunatna, niższa część szyi i piersi bledsze, z rudawymi obrzeżeniami, u spodu kolor ciemny białawymi końcówkami mocno stłumiony; wierzch ciała ciemno brunatny, na plecach i barkówkach gęsto białawo popylony; boki bledsze, z podobnym lecz gęstszym popyleniem; brzuch biały; podbrzusze brudne, niewyraźnie falowane, pokrywy podogonowe białawe, z ciemnym falowaniem. Skrzydła ciemno brunatne, ze słabym zielonawym połyskiem i białym lusterkiem; sterówki brunatne. Dziób, nogi i tęczce jak u samca.

Samiec w odzieży letniej podobny do samicy, lecz mocniejsze ma wierzchnie popylenie i ciemniejsze kolory.

Młode w pierwszym piérzu mają kolor brunatny w ogóle bledszy, piór płaszczowych brzegi cokolwiek jaśniejsze; popylenie bardzo drobne i obrzednie na środku pleców i po bokach barkówek; na przodzie szyi białawe łuskowanie; na bokach twarzy przy dziobie kolor płowy niedaleko zachodzi i zlewa się nieznacznie z kolorem brunatnym; podbrzusze brunatno szeroko falowane; lotki i sterówki koloru płaszcza.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	230	220
" ogona	58	55
" dzioba od kąta ust	54	54
" " od nozdrzy	29	29
" skoku	37	36
" palca środkowego	56	54
" pazura	8	9
" ksiuka	14	14
" pazura	3	4.

Jaja prawie jednakić wielkości jak głowienki, barwy oliwkowo szarć.

Wymiary:

63 — 45; 63,4 — 46; 62 — 45 mm.

Gatunek ten mieszka przez lato na północy starego ładu, na zimę usuwa się ku południowi, lecz wogóle nie tak daleko jak poprzedzający; u nas tylko przelotny, wogóle mniej jeszcze obfity niż tamten, szczególniej z wiosny; w jesieni długo się bardzo zatrzymuje na naszych wodach, a nawet zdarza się ich stada spotykać w Grudniu na oparzeliskach i miejscach niezamarniętych po rzekach, podczas śniegów i silnych mrozów.

Więcej nurkują od innych, po strzale nawet nie zrywają się od razu, ale tak samo jak trzecie chowają się wszystkie pod wodę i każda po wypłynięciu z osobna się zrywa. Żywią się najwięcej rybą i mięczakami, które z muszelkami łykają; mięso ich też traniaste, gorsze jest od wszystkich poprzedzających gatunków.

Gnieździ się daleko na północy, a mianowicie w Islandyi, Laponii i Grenlandyi, po wyspach wśród jezior i stawów, razem z lodówkami i świszczkami.

B R A N T A.

Dziób prawie równy długości z głową, przy nasadzie miernie wysoki, przy końcu mocno spłaszczony, pomimo, że profil szczytu zaledwo jest wklęsły, od nasady jednostajnie i wolno ku końcowi zwężony. Ogon krótki, płaski, słabo klinowaty. Skrzydła mało krótsze od końca ogona; lotki 1a i 2a równe; lusterko białawe. Palce stosunkowo krótsze niż u podgorzałek. Jaja białawe.

Nietylko kształt dzioba bardzo odmienny od podgorzałek, ale ogół budowy i wiele szczegółów usprawiedliwiają oddzielenie tej formy od poprzedzającej. Ogólna budowa jest jakby pośrednią między kaczkami właściwymi i podgorzałkami, ciało bowiem podługowate, dosyć wysmukłe, głowa szczupła, podługowata, dłuższe stosunkowo skrzydła, krótsze palce, klinowatość ogona zbliżają ją do kaczek właściwych. Obyczaje względ ten także potwierdzają w tym, że kaczki te więcej na łąd wychodzą od podgorzałek.

301. *Branta rufina*. Kaczka hełmiasta.

Anas fistularis cristata BRISS. Av. 6. p. 398. n. 22.

Anas rufina PALL. Itin. 2. app. p. 713. n. 28; Zoog. 2. p. 253. n. 338. — GM. LSN. XIII. 1. p. 541. n. 118. — NAUM. Vög. Deutschl. II. XII. p. 7. n. 336. tab. 307. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 545. sp. 71.

Platypus rufinus BREHM, Natg. eur. Vög. p. 826.

Fuligula rufina KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 418.

Branta rufina BOIE.

Le Canard soffleur huppé BUFF. Ois. 9. p. 182. — PL. enl. 928.

Kaczka pustelniczka KLUK. — Kaczka rdzawoczub JAR. — Kaczka hełmiasta TYZ.

Dziób czerwony, lusterko białe, na wierzchu głowy wysoka czupryna; u samca głowa rdzawo różowa, spód czarny prócz białych boków; samica blade brunatna, z brudno białawym spodem.

Stary samiec w odzieży godowej ma wierzch głowy z przodu kasztanowaty, od tyłu płowo rudawy; policzki z wyższą częścią szyi brudno różowe; niższa część szyi, kark, cały spód, kuper i pokrywy ogonowe czarne, na tych ostatnich połysk zielony; boki brzucha białe; płaszcz brunatnawo szary, z różowym lekkim nalotem na barkówkach; naramniki białe, ciemną smużką zakończone. Skrzydła szare, lusterko białe, w końcu szarawo zafarbowane, tylne lotki przedramieniowe popielate; lotki pierwszorzędne szaro brunatne, z bladymi środkami; skrajne sterówki blade szare; środkowe ciemniejsze. Dziób czerwony, z białym paznogciem; nogi czerwone, z czarnymi płetwami; tęczce żółte.

Samica ma wierzch głowy, kark, płaszcz i pokrywy skrzydłowe koloru płaszcza samcowego, lecz więcej rudawe; boki twarzy, przód szyi, środek brzucha płowo białawe; lusterko płowo szarym kołcem zafarbowane, boki ciała brudno rudawe; kuper ciemno brunatny. Dziób, nogi i tęczce jak u samca.

U młodych w pierwszym piérzu na głowie pióra krótsze nie tworzą odstającej czupryny starym właściwej; koloryt jak na samicy, tecz tło wierzchnie więcej szare, spodnie, tak jak na innych gatunkach, charakterystycznie urozmaicone przez rzadkie końcówki.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	253	250
" ogona	70	68
" dzioba od kąta ust	56	53
" " od nóżdzy	32	30
" skoku	40	36
" palca środkowego	52	54
" pazura	9	9
" ksiuka	14	14
" pazura	3	4

Jaja mają barwę białą, z lekkim żółtawym odcieniem.

Wymiary:

57 — 42; 62 — 42,5 mm.

Kaczka ta zamieszkuje Azyję środkowo zachodnią, wschodnio południową Europe i Afrykę północną; bardzo pospolita w okolicach morza Kaspijskiego, nad jeziorami słonymi stepów kirgizkich, w Persyi i na pobrzeżach czarnomorskich; znajduje się także, ale mniej obficie, na Ukrainie, na Podolu, w Węgrzech, wzdłuż brzegów morza Śródziemnego rozciąga się aż do Francji południowej, z drugiej strony do Algierii. W Królestwie zaś Polskiem należy do największych rzadkości ornitologicznych, wiadomo mi bowiem tylko o ubiciu jednego okazu samca przed trzydziestu laty w okolicach Turobina w Lubelskiem, sam zaś nigdy żadnej nie widziałem; dalej na zachód i północ zapewne nigdy nie zalatuje. W Muzeum DZIEDUSZYCKICH we Lwowie znajduje się samiec ubity pod Kołomyją na Prucie, w r. 1858.

W Litwie według TYZENHAUZA niepostrzegana.

O E D E M I A.

Dziób równy prawie z głową, wysoki w nasadzie, gruby, ku końcowi zwężony i zakończony obszernym paznogciem; u samców przy nasadzie rozcięcie lub narośl guzowata. Ogon mierny, płaski, zaokrąglony lub klinowaty. Skrzydła niesięgające końca ogona, z lotka 1ą lub 2ą najdłuższą; lusterko bez ramek, białe lub czarne. Palce długie jak u podgorzałek. Ogólny koloryt czarny. Jaja zorzowato różowe, w zbiorach na żółtawo białe blaknące.

Gatunki tu zamieszczone, najwięcej zbliżone do podgorzałek, zasługują na osobne ugrupowanie z powodu odrębnych kształtów niektórych części, właściwości ubarwienia, odrębnego koloru jaj i pewnych szczegółów obyczajowych. Trzymają się głównie na morzach półkuli północnej i gnieźdzą się na wybrzeżach; podczas przelotów trzymają się głównie brzegów morskich, a mała ich tylko ilość zapędza się pojedynczo lub małemi stadkami w głąb lądów.

Żywią się głównie rybami i mięczakami, nurkują doskonale. Do nas zalatują dwa następujące gatunki.

302. *Oedemia fusca. Uhla.*

Anas nigra major BRISS. Av. 6. p. 366. n. 29.

Anas fusca L. SN. XII. 1. p. 196. n. 6. — GM. LSN. XIII. 1. p. 507. n. 6. — NAUM. Vög. Deutschl. II. XII. p. 123. n. 342. tab. 313. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 543. sp. 68.

Anas carbo PALL. Zoog. 2. p. 244. n. 333.

Platypus fuscus BREHM, Natg. eur. Vög. p. 822.

Oedemia fusca FLEM. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 406.

La double Macreuse BUFF. Ois. 9. p. 242. — PL. enl. 956.

Kaczka brudna dzika KLUK. — Gęś białooka JUNDZ. — Kaczka białobrwista JAR. — Kaczka uhla TYZ. — Markaczka głowienka WAGA.

Lusterko białe bez ramek; u samca plamka biała pod okiem; u samicy brunatno okopciałej duża biaława plama za okiem.

Ogon mierny, tępo klinowaty, w rozłożeniu mocno zaokrąglony, o sterówkach miernie zaokrąglonych. U samca między nozdrzami guzowata nabrzmiałość, na bokach szczęki znaczne odcięcie przy nasadzie.

Stary samiec w godowej odzieży cały czarny, z białą księżycowatą plamką pod okiem; lusterko także białe, bez ramek, utworzone nietylko z lotek przedramieniowych, ale i z końców odpowiednich im nadlotek, odpowiednie pokrywy podskrzydłowe także białe; spodnia strona lotek pierwszorzędných szaro popielata. Na głowie i szyi lekki odcień granatowy. Dziób żółto pomarańczowy, międzynozdrza i brzegi szczęki czarne, paznogieć czerwony, odgrodzony od pomarańczowych boków czarniawym wązkim paskiem; żuchwa czarna, z końcem koloru paznogcia. Skrajna strona nóg i palców cynobrowo pasowa, wewnętrzna pomarańczowo minijowa; pletwy i pazury czarne; czarniawe plamy na wszystkich stawach. Tęcza pomarańczowa.

Samica okopciała brunatna, z dwiema wielkimi białymi plamami na twarzy, z tych jedna na uchu, druga przed okiem, na bledszym brzuchu białą plamistą; skrzydła czarniejsze, z białym jak u samca lusterkiem i słabym zielonawym połyskiem. Dziób szaro czarniawy; brudno czerwone nogi z czarnymi pletwami; tęcze brunatne.

Młode w pierwszym piérzu podobne do samicy, odznaczają się mało znacznymi śladami białych plam na twarzy, brzuchem bledszym wprawdzie od płaszcza lecz bez wyraźnej białej plamistości i brunatno żółtawymi nogami. Samce są ciemniejsze, z mniej jeszcze wyraźnymi plamami twarzy.

Wymiary:

	♀	♂
Długość całkowita	548	560
" siągu	965	970
" ogona	100	105
" skrzydła złożonego	280	290
" dzioba od kąta ust	70	74
" " od nozdrzy	30	32
" skoku	49	50
" palca środkowego	77	72
" pazura	10	13
" ksiuka	20	20
" pazura	5	5.

Pisklę puchowe z wierzchu czarniawe, od spodu białe; na wierzchu głowy białe kręskowanie, tworzące rysunek bardzo regularny, a mianowicie dwie linie poprzeczne schodzące się pod kątem ostrym na środku czoła, odcinające przestrzeń czołową ciemno popielatą, zaginające się następnie ponad okiem, poczem przedłużone w linię zbiegającą za ucho; prócz tego znajduje się kilka kręsek i dłuższych linii na wierzchu głowy, dwie linie zbiegające wzdłuż karku, linia podoczna, kilka na grzbiecie kręś białawych; na środku ciemienia łysinka żółta. Dziób czarny, z żółtą środkową i nasadową przepaską. W miarę wzrastania czarność na wierzchu ciała blednieje. (Opis wzięty z okazów galicyjskich Muzeum Dzieduszyckich we Lwowie).

Jaja o znacznej różnicy w końcach łagodnie zaokrąglonych, koloru zorzowo różowego bladego, który zmienia się z czasem w blade żółtawy lub biały.

Wymiary:

75 — 49; 72 — 48; 72 — 47; 70 — 48 mm.

Mieszka na północy starego i nowego ładu, w Azji północnej daleko popoślisza niż w Europie; trzyma się głównie brzegów morskich; na lęg udaje się ponad rzekami w głąb lądów i gnieździ się po jeziorach, lecz zaraz po odchowaniu potomstwa powraca na morze; na zimę zaś posuwa się najczęściej wzdłuż brzegów morskich. Na brzegach francuzkich i angielskich zimuje w znacznej obfitości, w małej zaś liczbie zapuszcza się w głąb lądów. U nas jest rzadka, i pokazuje się pojedynczo lub w małych stadkach w rozmaitych czasach, najpospoliciej wcześniej z wiosny lub w późnej jesieni, niekiedy jednak trafia się wśród zimy lub w ciągu lata. TYZENHAUZ powiada w Ornitologii powszechnej, że gnieździ się w Pińszczynie; w Królestwie Polskiem nigdzie dotąd tego nie wysledzono. Okazy pisklat Muzeum Dzieduszyckich świadczą, że się gnieździ w Galicyi wschodniej.

Pływa doskonale, głęboko ciało zanurzając, często nurkuje i dalej pod wodą przepływa niż wszystkie inne podgorzałki; w locie wydaje gruby świst dźwiękliwy, zdaleka słyszeć się dający. Dostę ostrożna, lecz niechętnie zrywa się za zbliżaniem się człowieka i zwykle nurkując odsuwa się daleko od brzegu; po strzale ponurza się, zanim się poderwie. Głos wydaje gruby, krakliwy, żywcem schwytana syczy podobnie do gęsi. Gniazda zakłada po kępach i sławach wśród wód głębokich i te obficie puchem wyściela; puch ten wyrównywa prawie przymiotami puchowi Erdredonowemu. Jaj niesie 8 do 10.

Mięso traniaste, niesmaczne.

303. *Oedemia nigra*. *Kaczka czarna*.

Anas nigra BRISS. Av. 6. p. 420. n. 88. — L. SN. XII. 1. p. 196. n. 7. — GM. LSN. XIII. 1. p. 508. n. 7. — NAUM. Vög. Deutschl. II. XII. p. 108. n. 341. tab. 312. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 544. sp. 70.

Anas atra PALL. Zoog. 2. p. 247. n. 334.

Platypus niger BREHM, Natg. eur. Vög. p. 820.

Oedemia nigra FLEM. — KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 407.

La Macreuse BUFF. Ois. 9. p. 234. tab. 16. — Pl. enl. 978.

Kaczka czarna KLUK, Tyz. — Markaczka uchla WAGA.

Samiec czarny, z brunatnymi oczami i czarnym lusterkiem; samica okopciała brunatna; oczy brunatne.

Przy nasadzie dzioba u samca narodził guzowata, kulista, przez środek rowkiem przedzielona; paznogieć tak szeroka, że cały koniec szczęki obejmuje i brzegi jego mało się odznaczają od przytykającej powierzchni samego dzioba; lotka 1a znacznie krótsza od 2ej i 3ej, od połowy znacznie zwężona, wszystkie trzy mocno zastrzone; ogon nadmierny, mocno stopniowany i ostro klinowaty, o zastrzonych sterówkach.

Stary samiec w odzieży godowej cały mocno czarny, połyskujący, na głowie i szyi połysk granatowy; lusterko nieczem nieodznaczane. Dziób czarny, z pomarańczową wielką plamą, zajmującą między nozdrza i wysuniętą naprzód ku paznogiowi; obrąbki powiek żółte; nogi brunatne, z czarnymi płetwami; tęcze brunatne.

Samica okopciała brunatna, z obrzeżeniem piór płaszczykowych światlejszym; na spodzie bledsza; policzki i gardziel bledo popielatawe. Dziób czarniawy, przed nozdrzami żółtość cokolwiek przebiega; obrąbki powiek brunatne; nogi i tęcze jak u samca.

Samiec przybiera na lato odzież podobną do samicy, lecz nieco ciemniejszą.

Młode podobne do samicy, jaśniejsze, z mniej znacznymi obrzeżeniami na płaszczu; białawe na bokach twarzy i gardzieli, na brzuchu białawo szare. Dziób bledo brunatny, z cielistą plamą międzynoszową, nogi brudno oliwkowe, z czarniawymi płetwami; tęcze siwo brunatne. Samce ciemniejsze od samicy. W ciągu zimy przybierają właściwą odzież, ale czarność nie tak mocna i połyskująca jak na starych.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	235	225
" ogona	86	75
" dzioba od kąta ust	59	55
" " od nozdrzy	25	24
" skoku	43	40
" palca środkowego	68	59
" pazura	9	8
" kciuka	17	16
" pazura	4	4.

Jaja z kształtu i koloru podobne do jaj poprzedzających, lecz mniejsze.

Wymiary:

67 — 48; 68 — 44; 63 — 44; 61½ — 45 mm.

Mieszka na północy Europy i Azji, gnieździ się po zatokach zarośniętych i jeziorach blizkich morza; na zimę posuwa się do strefy umiarkowanej, i głównie tę porę przepędza na brzegach morskich; przy brzegach angielskich, francuzkich i holenderskich bardzo obfita, na Bałtyku rzadsza; według PALLASA na morzu Kaspjskim rzadsza od poprzedzających, pospolita w Syberii na rzekach do Oceanu Lodowatego wpadających; w Kamczatce ma się wcale nie znajdować. U nas bardzo rzadka, znam tylko trzy okazy krajowych samców, to jest ubitego w jesieni w Augustowskim na rzece Bobrze; drugiego w jesieni i znajdującego się w zbiorze P. LEMAŃSKIEGO, trzeciego nakoniec ubitego w pierwszych dniach Maja r. 1872 w okolicach Warszawy i będącego własnością Gabinetu Zoologicznego Warszawskiego. Samicy krajowej nigdy nie widziałem. W Muzeum DZIEDUSZYCKICH we Lwowie znajduje się samica ubita w Grudniu na Bugu 1854 r. i samiec zabity 6 Czerwca 1870 na Sanie. Częściej zapewne zwiedza jeziora krajowe, a mianowicie północne, lecz z powodu przebywania na głębiach daleko od brzegów, trudna do postrzeżenia.

Obyczaje podobne do poprzedzających; samiec pogwizduje krótkim tonem po kilka razy szybko powtarzanym; samica odzywa się krzykliwie na podobieństwo podgorzałek. Żywi się głównie pokarmami zwierzęcymi. Jaj ma nieś 8 do 10.

Mięso równie jak poprzedzających niesmaczne.

CLANGULA.

Dziób krótszy od głowy, w nasadzie wysoki, słabo ścięśniony, ku końcowi łagodnie zwężony, a z wierzchu jednostajnie spuszcisty; paznogieć końcowy mały. Dwie pierwsze lotki równe; lusterko nieodznaczone, jednostajnego koloru z przyległymi pokrywami i bez ramek. Ogon mierny, płaski, zaokrąglony lub klinowaty. Jaja seledynowo zielone.

Gatunki, skupienie to składające, zasługują ze wszech miar na osobne ugrupowanie; są jeszcze doskonalszemi pływakami i nurkami od podgorzałek, tak samo jak nury i traze pływające mogą wedle woli ciało tak głęboko zatapiać, że tylko szyja i sam wierzchołek grzbietu nad powierzchnię wody wystaje. Wszystkie gatunki trzymają się na północy i ściągają na zimę do klimatów umiarkowanych; żywią się istotami zwierzęcymi. W kraju naszym posiadamy jeden tylko gatunek.

304. *Clangula glaucion*. Gągół.

Clangula GESN. Av. 119. — BRISS. Av. 6. p. 416. n. 27.
Anas clangula L. SN. XII. 1. p. 201. n. 23. — GM. LSN. XIII. 1. p. 523. n. 23. — PALL. Zoog. 2. p. 271. n. 251. — NAUM. Vög. Deutschl. II. XII. p. 162. n. 345. tab. 316. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 554. sp. 82.
Anas glaucion L. SN. XII. 1. p. 201. n. 26. — GM. LSN. XIII. 1. p. 525. n. 26. (♀ ♂ juv.).
Anas hyemalis PALL. Zoog. 2. p. 270. n. 350. (♀ ♂ juv.).
Platypus glaucion BREHM, Natg. eur. Vög. p. 837.
Glaucion clangula KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 409.
Le Garrot BUFF. Ois. 9. p. 222. — PL. enl. 802.
 Kaczka głośna KLUK. — Kaczka krzykliwa JUNDZ., TYZ. — Gogoł właściwy WAGA.

Lusterko białe, bez ramek, u samca złączone z białością pokryw; samiec biały, z czarnym płaszczem i ciemno zieloną głową, przed okiem biała okrągła plama; u samicy głowa brunatna, płaszczyk czarniawy.

U starego samca w odzieży godowej głowa puszysta, ciemno zielona, z dość mocnym połyskiem, zmieniającym się do światła w purpurowo fioletowy; na policzku, przy nasadzie dzioba, duża biała zaokrąglona plama; biała szyja, cały spód, wielka plama na skrzydle zajmująca tylne nadlotki, wraz z lusterkiem i barkówki, te ostatnie czarno strychowane, brzegi skrajnych bocznych piór także czarne; plecy, reszta skrzydeł, niższa część grzbietu, słabizny, kuper z pokrywami podogonowymi czarne; sterówki w zaokrąglonym na końcu ogonie popielato czarniawe. Dziób czarny; nogi żółte, z czarnymi płetwami; tęczka żółta.

Samica wiosenna ma głowę brunatną, z końcami na wierzchu mocno zrudziałymi, płaszczyk wraz z pokrywami skrzydłowymi czarniawy, z jasno popielatymi szerokimi obwódkami, szyję szaro popielatą, niejednostajnego tła; wyższą część szyi, piersi i środek brzucha białe; boki koloru płaszcza; lotki czarniawe; lusterko białe, stykające się z takąż smugą utworzoną przez wierzchnie połowy przyległych nadlotek, oddzieloną rzędem czarnych plam, same końce tych ostatnich zajmujących; ogon jak u samca. Dziób czarny, z żółtą plamą otaczającą paznokieć; nogi brudno żółte, z czarnymi płetwami; tęczka żółta.

Ptaki w letniej odzieży podobne do samicy lecz mają ciemniejszą i jednostajnego koloru głowę kawowo brunatną; na płaszczu węższe i mniej odznaczone popielate obrzeżenia; na spodzie szyi ciemno popielatę białe końcówki; na pokrywach skrzydłowych białe plamy. Samce większe, różnią się brakiem żółtej plamy przy końcu dzioba i brakiem lub śladami tylko czarnych plam oddzielających lusterko od nadlotek. W jesieni, odbywając stopniowo zmiany upierzenia, kilka zdają się przedstawiać odmian: najprzód zaczynają się tworzyć białe

plamy przydziobowe, przód szyi bieleje i wyrównywa się z kolorem piersi; kolor głowy zaczyna się zwolna zmieniać na zielony, i gdy głowa jest już zupełnie zielona, a płaszczyk czarny, na plamie białej przydziobowej znajdują się jeszcze ciemne plamki; na ostatku te ni-
 kną zupełnie i barkówki przybierają właściwy kolor.

Młode w pierwszym piérzu podobne do samicy, lecz głowę mają bladą, szaro brunatną, przód szyi i boki ciała brudno szare, na płaszczu czarniawym węższe i mniej odznaczone popielatą szare obrzeżenia, białosc brzucha mniej czystą, skrzydła jak u samicy. Dziób brunatno czarniawy; brunatno żółtawe nogi; tęczka blade żółte.

Wymiary:

	♂	♀	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	227	203	220	186
ogona	90	76	77	74
dzioba od kąta ust	55	41	50	40
od nozdrzy	20	15	18	16
skoku	35	33	36	31
palca środkowego	56	48	60	50
pazura	9	8	9	9
ksiuka	14	13	14	13
pazura	4	3	4	4

Jaja jajowate, krótkie, mało pękate, w obu końcach tępo zaokrąglone; barwa zielono seledynowa z mocnym połyskiem.

Wymiary:

58 — 42,5; 62 — 44 mm.

Gągół przebywa przez lato na północy starego ładu; amerykański zaś (*Clangula americana* BP.) jest większy, a zatem przynajmniej za oddzielną stałą rasę powinien być uważany. Przebywa na głębokich słodkich wodach. Wywodzi się głównie daleko na północy, jednakowoż pary pojedyncze osiedlają się na czas legowy po jeziorach Pruskich, Kurlandyi i Inflant. Na zimę przenoszą się ponad rzekami w głąb krajów mniej zimnych i zimują po oparzeliskach i w miejscach niemarznących po rzekach dużych i małych. Do nas nalatują dosyć obficie, zaczawszy od początku Października, a nawet niekiedy w końcu Września, przez całą jesień wszędzie się znajdują i zimują mniej lub więcej obficie, stosownie do tegoż zimy; za nastaniem ciepłej pory odlatują na północ, a przez Marzec i Kwiecień przelatujące z południa wszędzie się spotyka po rozlanych wodach i jeziorach.

W każdym razie czyto na wodzie czy w locie bardzo łatwo go rozpoznać; lecąc wydaje grające warczenie skrzydłami, bardzo silne i dźwięczne, więcej zbliżone do szelestu wydawanego przez trawę, niż przez inne kaczki. Obyczajowo zbliża się bardzo do trawców. Żywi się głównie istotami zwierzęcymi, po które najczęściej po głębokich wodach nurkuje; w ostatnim tym przymiocie celuje i większą część kaczek przewyższa; zbierający od razu się ponurza i więcej się w bliskości nie pokazuje; w locie nawet strzelony, gdy padnie ze złamanym skrzydłem na wodę, od razu się pogrąża i tak znaczną przestrzeń pod wodą przepływa, że się już więcej dopatrzeć nie daje. W porze legowej samiec wydaje gruby głos, podobny do nurów, ga-ga-ga-ga-rrrr; w zimie prawie się nie odzywa. Aparat głosowy ma najczęściej rozwinięty ze wszystkich krajowych kaczorów, prócz bowiem wielkiego bębna przy dołnem rozgałęzieniu tchawicy ma jeszcze w samym środku bardzo obszerne rozdęcie.

Gnieździ się po kępach i sławach jezior, wielkich stawów i bagien głębokich; według BREHMA ma nieść 12 do 14 jaj, a według NAUMANNA 14 do 17. Samica trzyma się w stadzie z potomstwem do czasu podróży.

Mięso traniaste, niesmaczne.

HARELDA.

Dziób jak w poprzedzającym skupieniu, lecz krótszy, z paznogiem końcowym stosunkowo większym i więcej na przód wysuniętym. Lotka 2a najdłuższa; lusterko szerokie, bez ramek. Ogon płaski, stopniowano klinowaty; u samca środkowe sterówki mocno zwężone i ostre, dwa razy od następnych dłuższe; barkówki wąskie, zaostrome, prawie końca lotek sięgające. Jaja stosunkowo małe, kształtu więcej jajowatego niż w innych skupieniach rodziny kaczek, to jest różnice w końcach są bardzo znaczne.

Skupienie to, z jednego tylko gatunku złożone, głównie dla kształtu i ubarwienia jaj oddzielam od gągołów.

305. *Harelda glacialis*. *Lodówka*.

Anas longicauda islandica BRISS. AV. 6. p. 379. n. 17.

Anas longicauda ex insula Terrae novae BRISS. AV. 6. p. 382. n. 18.

Anas glacialis L. SN. XII. 1. p. 203. n. 30 (*res. hyem.*). — GM. LSN.

XIII. 1. p. 529. n. 30. — PALL. Zoog. 2. p. 276. n. 353. —

NAUM. Vög. Deutschl. II. XII. p. 210. n. 348. tab. 319. — TYZ.

ORN. POW. 3. p. 557. n. 85.

Anas hyemalis L. SN. XII. 1. p. 202. n. 29. — GM. LSN. XIII. 1. p. 529. n. 29.

Platypus glacialis BREHM, NATG. EUR. Vög. p. 840.

Harelda glacialis KEYS. ET BL. WIRBTH. EUR. n. 411.

Canard à longue queue OU *Canard Miklon* BUFF. OIS. 9. p. 202.

Kaczka lodówka KLUK, TYZ.

Lusterko obszerne, brązowe; ogon stopniowano klinowaty, o sterówkach mocno zaostromionych; dziób czarny, z żółto czerwioną przepaską.

Gatunek ten tak wielkim zmianom ubarwienia ulega, że nie podobna ułożyć mu dyagnozy na tym opartej, któraby jakiegokolwiek wyobrażenie o nim dać mogła.

Stary samiec w odzieży godowej ma część twarzy po oko popielatą szarą, resztę głowy, szyję i piersi czarniawo brązowe, za okiem trójkątną białą plamę i dwie inne mniejsze na tyle wierzchu głowy; płaszcz wraz ze skrzydłami czarny; barkówki i pióra samego przodu pleców rdzawo szeroko obrzeżone; brzuch i dalsze spodnie części białe, na bokach brzucha lekkie popielate pociągnięcie; szerokie lusterko, obejmujące wszystkie lotki przedramieniowe, ciemno brązowe, z lekkim rdzawym odcieniem; sterówki białe, prócz czterech przedłu-

żonych środkowych czarnych, boczne pokrywy nadogonowe białe. Dziób czarny, z żółto różową szeroką przepaską przed paznogciem; nogi czerwono blade, z czarniawymi pletwami; tęcz brązowo żółtawe.

W początku lata przed pierzeniem odzież pewnym modyfikacjom w niektórych szczegółach ulega, a mianowicie wielka tylna plama zaoczna bieleje, równie jak smuga wierzchnia jasnej przestrzeni na boku twarzy, tworząc szeroką brew białawą; obwódki piór barkowych i wyższej części pleców znacznie plowieją; ogólny zaś brązowy kolor jest światlejszy.

W odzieży zimowej głowa i szyja biała, z perłowo popielatymi bokami twarzy zostawiającymi wokół oka czysto białą obwódkę, powyższy kolor u niektórych wpada cokolwiek w rdzawy; po bokach szyi szeroka podłużna plama zaczynająca się od ucha, czarna, przechodząca w szaro rdzawą u spodu; piersi, środek pleców i grzbiet czarne, kolor pleców i piersi złączony szeroką ukośną smugą pod kątem się schodzącą; barkówki białe lub mniej więcej popielate tworzą wielką plamę nad całym skrzydłem; brzuch, skrzydła i ogon jak w odzieży poprzedzającej; przepaska na dziobie pomarańczowa.

Samica letnia na bokach twarzy popielata, z białą plamą przy oku, na wyższej części szyi biała; wierzch głowy ciemno brązowy, kolor ten na tyle z białym pomieszany; za uchem na boku szyi wielka plama czarniawa, nie tak nisko zstępująca jak u samca w poprzedzającej odzieży; płaszcz wraz z pokrywami skrzydłami i barkówkami, krótszymi od samcowych, czarniawy, z szerokimi brązowo rdzawymi obrzeżeniami, które na niższej części grzbietu i kuprze są mało znaczne; niższa część szyi brudno szara, rdzawo mniej więcej pociągnięta, kolor ten w bledszym odcieniu zlewa się na wyższą część piersi; reszta spodu i boczne pokrywy nadogonowe białe; brzegi piór lusterkowych płowo zrudzale; lotki pierwszorzędne czarniawe; sterówki środkowe także czarniawe, ku bokom coraz bledsze, szarawe, końce wszystkich i boki bocznych białawe. Dziób czarniawy; nogi i tęcz jak u samca.

W zimowej odzieży jedne są podobne do poprzedzającej i mają tylko boki twarzy białe, inne zaś liczniejsze, zapewne młode, są z wierzchu czarne z jasno popielatymi brzegami na barkówkach i niższej części karku; głowa i szyja biała, na czaszce i karku czarniawo niejednostajnie przez końcówki piór poplamiona, z taką samą plamą jak w odzieży poprzedzającej na boku szyi, ze śniadym pociągnięciem spodu szyi; skrzydła jak u samca.

Młode w pierwszym piérzu mają wierzch głowy i tył karku ciemno szary, białawą podłużną przestrzeń za okiem, szyję i boki ciała szare, boki twarzy bledsze; płaszcz ciemno szary, środkiem czarniawy; resztę spodu białą; skrzydła i ogon szaro czarniawe. Dziób łupkowo rogowy, blade, po bokach wpadający w kolor zielono modrawy; nogi blade, na palcach białawo rogowe, czarniawo szare na pletwach; tęcz blade brązowe.

Prócz wyżej wymienionych głównych stanów upierzenia spotyka się równocześnie wiele odmian pośrednich z rozmaitego stanu pierzenia pochodzących; szczególnie zaś samice i młode rozmaitości tej podlegają. Samce młode w początku zimy najczęściej się u nas pokazują w odzieży dosyć podobnej do pospolitszych zimowych samiec, lecz mają całe barkówki brudno popielate, tegoż samego koloru pióra boczne, grzbiet czarniejszy, piersi mniej lub więcej czarno nieregularnie upstrzone przez pojedyncze czarne pióra; na tyle ucha ślad czarnej plamy mniej lub więcej odznaczony.

Wymiary:

	♀	♂
Długość całkowita	398	—
" siagu	678	—
" ogona	70	253
" skrzydła złożonego	193	230
" dzioba od kąta ust	46	46
" " od nozdrzy	19	20
" skoku	35	37
" palca środkowego	49	52
" pazura	8	7,5
" ksiuka	11	14
" pazura	5	4.

Kolor jaj szaro oliwkowy, z odcieniem zielonawym lub żółtawym, słabo przemagającym, tak prawie ciemne jak podgorzałki (*Anas ferina*).

Wymiary:

55—37; 53—40; 52—39; 50,5—36 mm.

Lodówka trzyma się głównie na morzach polarnych północnej półkuli, na czas legowy udaje się na wody lądowe, niezbyt od morza odległe, a po wychowaniu potomstwa znowu wraca; na zimę posuwa się w miejsca, gdzie morza przy brzegach nie marzną, i zimuje w znacznej obfitości przy brzegach angielskich, norweskich i duńskich. Do nas rzadko zalatuje, w późnej jesieni, wśród zimy i wczesną wiosną, zawsze w małej ilości; a raz tylko widziałem starego samca w Lubelskiem nad Wisłą w miesiącu Czerwcu.

Według TYZENHAUZA w Litwie dosyć się często pokazuje na przelocie wiosennym, niektóre bawia tam przez lato; lecz się nie gnieźdzą. Według hr. DZIEDUSZYCKIEGO w Galicyi także rzadka, w zawiewne zimy zjawia się pojedynczo lub stadkami na odkrytych wodach; w roku 1849 zjawiała się w różnych okolicach, a mianowicie na Dniestrze w okolicach Kołodrub w powiecie Rudeńskim, z kądem włościanów wiele ich na targ lwowski dostawili.

W ogóle kaczka ta jest bardzo towarzyska, zwykle bowiem przebywa w wielkich stadach; zapuszcza się daleko od brzegów na morza między kry pływające. Gnieździ się towarzysko po wysepkach kamienistych i wysokich skalistych wybrzeżach, zwykle w nierównościach między kamieniami lub pod zastoną ziół, na gniazdo używa więcej mechu suchego niż trawy, i suto je puchem wyściela. Jaj niesie 5 do 7.

Zywi się najwięcej drobnymi dwuskorupnymi muszlami, które całkowicie polyka, rybkami i różnymi drobnymi istotami wodnymi i roślinami morskimi. Jest ostrożna i między sobą swarliwa. Samiec wydaje czysty donośny głos klarynetowy.

SOMATERIA.

Dziób wysoki, ścieśniony, łagodnie ku końcowi znizony i zakończony obszernym paznogciem, do gęsiego podobny. Dwie pierwsze lotki prawie równe; lusterko w obu płciach odmienne, najczęściej niewyraźne. Ogon mierny, płaski, w końcu zaokrąglony lub klinowaty. Jaja ciemno oliwkowe, z mocnym tłustym połyskiem.

Skupienie to, złożone z czterech gatunków wyłącznie morskich i mieszkających w okolicach przybiegunowych północnej półkuli, jest bardzo naturalne, pomimo że cechy jego, prócz oologicznych, nie dają się wybitnie określić. Wspólność ogólnej postaci, ubarwienia i obyczajów stanowi główną różnicę od innych mniejszych skupień rodziny kaczek, a zarazem wzajemne zbliżenie gatunków je składających. Ogólna budowa więcej jest ocieźniona niż u innych kaczek. Upierzenie bardzo charakterystyczne i odrębne, w ogóle sutsze i dłuższe niż na innych kaczkach; puch pod nim bardzo nabity i szczególnie sprężysty; samice wyścielają nim suto swe gniazda; materyjał ten jest bardzo poszukiwany i stanowi ważny bardzo artykuł handlowy dla mieszkańców północy. Świetny koloryt samców jest zupełnie odmienny od samic, we wszystkich gatunkach pod tym względem podobnych; pierwsze w ogóle mają na sobie dużo białego, i pewne miejsca głowy zafarbowane zielonym, grynszanowym kolorem, jaki się na innych kaczkach nie trafia. Żywią się głównie rybami i mięczakami; a mięso ich jest najgorsze ze wszystkich kaczek i najmocniej tranem przejęte.

306. *Somateria mollissima*. Miękkopiór.

Anser lanuginosus BRISS. AV. 6. p. 294. n. 13.

Anas mollissima L. SN. XII. 1. p. 198. n. 15. — GM. LSN. XIII. 1. p. 514. n. 15. — NAUM. Vög. Deutschl. II. XII. p. 253. n. 350. tab. 321. 322. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 540. sp. 65.

Anas culberti PALL. Zoog. 2. p. 235. n. 328.

Platypus mollissimus BREHM, Natg. eur. Vög. p. 809.

Platypus borealis BREHM, Natg. eur. Vög. p. 813.

Somateria mollissima LEACH. — KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 403.

Oie à deux ou Eider BUFF. Ois. 9. p. 103. — PL. enl. 208.

Gęś miękkopiór KLUK. — Gęś erdredonowa JUNDZ. — Miękkopiór właściwy JAR. — Kaczka erdredonowa TYZ.

Samiec z wierzchu biały, na szyi blade różowy, dalej na spodzie czarny, z wierzchu białej głowy granatowo czarny; samica rdzawa; czarniawo upstrzona, na brzuchu brudniejsza.

Dziób zachodzący na boki czoła dwoma wązkiemi klinami między upierzenie daleko środkiem posunięte, wycina trzy upierzone kliny, z których środkowy najwęższy i ostry, a boczne idące od policzków szersze, zaokrąglone, pod nozdrza podchodzące.

Stary samiec, przez cały rok jednakże zachowujący ubarwienie, ma wierzch głowy zajęty kolorem czarno granatowym, aksamitnego połysku; przestrzeń ta z przodu podchodząca pod nozdrza wąziutkimi paskami, na tyle głęboko sercowato wycięta; reszta głowy, wyższa część szyi, kark, płaszcz wraz z pokrywami skrzydłowymi i zakręco-

nemi tylnymi łotkami przedramieniowemi, niższa część grzbietu i boki podbrzusza białe; na czalu i tyle policzków grynspanowo zielone mocne zafarbowanie; niższa część przodu szyi cielisto różowa; reszta spodu, łotki wraz z nadłotkami, środek kupra i sterówki wraz z pokrywami czarne; lusterko niezmiernie nieodznaczone; pokrywy podskrzydłowe od przodu białe, od tyłu szare. Dziób żółto zielonawy, z bladym paznogciem rogowo zielonawym, wypustka czołowa brudno ochrowata; nogi żółtawo oliwkowe, błona szara; tęczce brązowe.

U samicy głowa i szyja rdzawa, drobnymi podłużnymi strzechami brązowymi gęsto upstrzona; płaszcz wraz z pokrywami skrzydłowymi i ogonowymi pokrywają pióra rdzawe, z czarnymi środkami, co tworzy grubo skomplikowaną pstrocinę; tylne łotki przedramieniowe rdzawo szeroko obrzeżone; piersi, boki ciała i pokrywy podogonowe rdzawe, czarno łuskowane; środek brzucha i podbrzusze brudno brązowe; lusterko odznaczone białymi ramkami, z tych tylna bardzo wązka. Dziób brudno zielonawy; nogi czarniawo zielonawe. Przed wypierzeniem się znacznie płowiej, to jest tło rdzawe zmienia się w płowe a plamy czarne w brązowe.

Ptaki młode w pierwszym piórzu są ciemniejsze od samicy, głowa ich wraz z szyją jest brudno szara, gęsto posypana czarniawymi centkami, prócz których na jasnej smudze, ciągnącej się od dzioba nad okiem, znajdują się plamki białawe, a rudawe na wierzchu głowy; na płaszczu o wiele ciemniejszym, okopciało szarym, barkówki płowawo obrzeżone; niższa część szyi i piersi drobno upstrzone w sposób dość skomplikowany, gdyż wszystkie pióra, mające szaro rudawe końcówki, są poprzecznie czarniawo pręgowane i białawo plamkowane, co tworzy pewien rodzaj gęstego łuskowania; reszta spodu brudno szara, z podobną pstrociną lecz drobniejszą i mniej widoczną, na bokach tylko i pokrywach podogonowych wyraźniejszą; pokrywy skrzydłowe koloru płaszcza, z bardzo niewyraźnymi obrzeżeniami; lusterko i łotki czarniawe. Dziób i nogi jak u samicy. Samce są większe i odznaczają się głównie brakiem śladu ramek lusterkowych, które na samicach są dosyć wyraźne.

Samiec w drugim roku ma głowę w części jeszcze podobną do młodego a w części do starego, to jest z wierzchu granatowo czarną, z siwo białawą smugą przez środek, wskrós oka kręse siwo białawą, brązowo plamkowaną; boki głowy i szyi ciemno brązowe, z mieszaniną koloru szaro brązowego i białym poplamieniem; płaszcz jak u starych z barkówkami ciemno brązowymi, białą poplamieniami; zorzowato czerwonawy przód szyi upstrzony czarniawymi końcówkami wszystkich piór; reszta spodu ciemno czarna. Ptaki w tak zupełnej odzieży występują dopiero we Wrześniu drugiego roku, pomimo że w Grudniu jeszcze zaczynają się pierzyć i, zanim to uzupełnienie nastąpi, można je spotykać w różnym stopniu mieszaniny pierwszej odzieży z drugą. Z drugiej odzieży zmieniają się przez następną zimę na godową, tak wolno, że dopiero w jesieni trzeciego roku dostają doskonałej.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	660	—
" sięgu	1080	—
" skrzydła złożonego	300	275
" ogona	104	80
" dzioba od kąta ust	75	61
" " od nozdrzy	33	27
" skoku	50	43
" palca środkowego	77	52
" pazura	12	9
" kciuka	20	17
" pazura	8	6.

Piskłe puchowe z wierzchu brązowo szare, z jaśniejszą smugą na bokach ciała, od spodu białe; puch na całym ciele bardzo miękki, średnio długi, na końcach bródkowaty.

Jaja tak duże jak gęsi domowej, słabo jajowate lub eliptyczne, w obu końcach tępo zaokrąglone; barwa szaro zielona lub siwo zielona, zwykle jednolita, wyjątkowo jednak trafiają się z ciemniejszymi przestrzeniami.

Wymiary:

77 — 47; 75 — 52; 71 — 46; 70 — 48; 76 — 50; 75 — 50; 77—51,6 mm.

Miekkopiór mieszka na morzach północnych całej półkuli zarówno starego jak i nowego ładu, a mianowicie przy brzegach Islandyi, Laponii, Szwecji, Grenlandyi, Nowej Ziemi i całej Syberyi północnej; przy Kamczatce ma być rzadszy; w Europie rozciąga się najdalej ku południowi do wysp Duńskich i brzegów Norwegii; na zimę mało się posuwa ku południowi i morze wcale nie opuszcza, zwiedza także w tej porze południowe brzegi Bałtyku; trafiają się jednak niekiedy przypadki, że zbłąkane zapędzają się w głąb lądów dosyć daleko od morza, czego dowodem może być okaz samca starego, ubitego w roku 1830 w Gubernii Płockiej, przechowywany w Gabinecie Zoologicznym Warszawskim i stary samiec ubity pod Nieszawą dnia 8 Marca 1880 r.; na mocy tych faktów zalicza się ten gatunek do fauny krajowej, jako trafiający się przypadkowo.

Żywi się muszelkami, rybami i innymi drobnymi zwierzętami tworami morskimi. Samiec wydaje silny dźwięczny głos oo-hoooo. Według podań północnych naturalistów gnieździ się głównie na skalistych brzegach małych pustych wysp, rzadko na podobnych pobrzeżach stałego lądu; niekiedy na zwałiskach starych murów nadbrzeżnych. W nierównościach między kamieniami, pod zasłoną wrzosu lub trawy, ściśle gniazdo z suchych traw, liści, żdźbeł zielnych i mchu, suto puchem wysłane, a z wierzchu otoczone krawędzią z samego tego materiału ułożoną. Przy końcu Maja znosi 5 jaj, lecz ponieważ jaja te najczęściej bywają wraz z puchem przez ludność okoliczną zabierane, niesie w powtórnie usłanym gnieździe 4, a po utracie tych ostatnich 3. Samiec przebywa w bliskości wysiadującej samicy, i gdy ta świeżo wylęgle pisklęta wyprowadzi na morze, łączy się i razem z nią pielęgnuje. Szczegół ten obyczajowy zbliża te ptaki do gęsi i łabędzi, których samce zajmują się pielęgnowaniem potomstwa.

ERISMATURA.

Dziób w całej długości równo szeroki, w nasadzie wysoki i odcyty, w końcu zaraz za nozdrzami nagle splaszczony. Palce długie, szeroką błoną spięte. Skrzydła krótkie z lotką 1 i 2ą równymi; lotki barkowe dłuższe od pierwszorzędných. Ogon mierny, klinowaty, o 16 sterówkach, wąskich w całej długości i sztywnych. Upierzenie jest charakterystyczne, bródki bowiem na pewnych częściach ciała w końcu włoskowate i odosobnione przedstawiają pozór jakby ptak siercią był pokryty, i mocno wygładzone, jakby werniksem pociągnięte. Jaja stosunkowo wielkie, o skorupie mocno chropowatej.

307. *Erismatura leucocephala*. Kaczka białogłowa.

Anas leucocephala Scop. An. Meng. 1. p. 65. — Gm. LSN. XIII. 1. p. 516. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 558.

Anas mersa PALL. Zoogr. ross. As. II. p. 283. tb. LXXIII; Riese 11. tb. XI. — NAUM. Vög. Deutschl. II. XII. p. 150. tb. CCCXV.

Undina mersa KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. p. 86.

Erismatura mersa BP. Birds Eur. p. 59.

Platypus leucocephalus BREHM, Nauman. 1855.

Erismatura leucocephala EYT. Monogr. Anat.

Kaczka białogłowa Tyz.

Głowa biała, z czarną na wierzchu plamą; płaszcz rudawy, drobno czarniawo plamkowany; piersi rdzawe, ciemno falowane; na szyi czarna obróż; kuper na tyle rdzawy.

U starego samca głowa wraz z wierzchnią częścią szyi biała, z wielką czarną plamą, pokrywającą wierzch głowy zaczawszy od tyłu czoła aż do zatyłka; środkiem szyi czarna ukośna obróż na cały tył karku przedłużona, niższa część szyi i piersi ciemno rdzawe, czarniawo falowane; płaszcz rudawy, drobno czarniawo nakrapiany; niższa część grzbietu szara, ciemniej słabo falowana; cały brzuch pokryty piórami szaremi, o słomistych końcówkach, mocniej tło pokrywających na przodzie, a słabo od tyłu; tylna część kupra i pokrywy ogonowe rdzawe. Skrzydła szare; lotki pierwszorzędne nieplamiste, drugorzędne i pokrywy drobno płowo falowane; pokrywy podskrzydłowe blade szarawe, miejscami białe; sterówki ciemno łupkowe. Dziób popielato błękitny wraz z paznogciem, a ołowiasto czarniawy po wyschnięciu; nogi szaro czerwone, z szaro czarniawymi błonami i czarną podeszwą; pazury brunatno czarne; tęczka żółta.

Samica ma cały wierzch głowy wraz z czołem aż za linię dolnego brzegu oka ciemno brunatny, boki twarzy, wraz z wyższą częścią szyi, płowo białawe; na policzku wielka, brunatna, prawie eliptyczna plama, idąca od kąta ust aż ku zatyłkowi i zostawiająca nad sobą szeroką białą pręgę na całej długości głowy; na tej jasnej przestrzeni

szare plamkowanie przy karku i u spodu; niższa część szyi szara, cokolwiek płowo falowana; pierś ruda, o wiele bledszego odcienia niż na samcu; płaszcz ciemno szary, na barkówkach tylko i miejscami środkiem płowo rudawy, subtelnie ciemno falowany; cały kuper wraz z pokrywami ogonowymi śniady, w poprzek płowo falowany; brzuch jak u samca szary, lecz końcówkami mocniej rudawymi przyćmiony. Skrzydła jak u samca; ogon brunatnawo szary. Dziób ołowiasto niebieskawy, ciemniejszy niż u samca.

Młode w pierwszym piórze mocniej rdzawe, na całym prawie spodzie ciała jednostajnego odcienia, czarniawo dość gęsto falowane; na plecach i barkówkach kolor żywszy, z drobniejszym prążkowaniem niż na spodzie; boki głowy, wraz z całym podgardlem i wyższą częścią szyi białawo płowemi paskami i ciemno brunatnemi, jednostajnej prawie szerokości, w poprzek znaczone, plama brunatna jednobarwna tak jak u starych samiec, lecz mniej odznaczona z powodu bardzo zaciemnionego otaczającego pola. Skrzydła i ogon jak u stariej samicy.

Pisklę puchowe bardzo podobne z ubarwienia do stariej samicy, a mianowicie na głowie i płaszczu, ponieważ jednak nasada puchów pojedynczych jest szara, przegląda przeto z pod ciemnych końcówek; cały przód szyi jest szaro białawy, przy nasadzie dzioba cokolwiek rudawo naleciały; na wolu kolor jaskrawo rudy, przedłużający się środkiem piersi w coraz bledszym odcieniu; cały dalszy spód okryty puchem brunatno szarym, z końcami biało szarawemi.

Wymiary:

	♂	♀
Długość całkowita	465	445
" skrzydła złożonego	165	165
" ogona	110	90
" dzioba od kąta ust	52	48
" " od nozdrzy	25	26
" skoku	33	34
" palca środkowego	59	59
" pazura	9	10
" ksiuka	12	12
" pazura	4	4

Jaja stosunkowo do wielkości ptaka bardzo duże, o skorupie grubiej mocno chropowatej, z widocznymi gołem okiem, bardzo licznymi, wystającymi ziarnami, połyskiem bardzo słabym, kształtu eliptycznego, lub słabo jajowatego, o końcu cieńszym niewiele zeszczuplonym i dość tępo zakończonym i podstawą nieco wyciągniętą.

Wymiary:

65 — 49,3; 66,2 — 51,2; 70,2 — 52; 71,2 — 53,5; 72,2 — 52; 72,3 — 49,3; 76,4 — 50 mm.

Kaczka ta mieszka w Azji zachodniej i we wschodniej Europie; bardzo jest pospolita w okolicach morza Kaspijskiego i Aralskiego, nad Wołgą; na wschód rozciąga się aż do Mongolii, i południowo zachodniej Syberii na północ, ku zachodowi dość często nad morzem Azowskim i Czarnym; nierazka w Turcji, Mołdawii i Wołoszczyźnie, zwiedza także pobraża Włoskie i Francji południowej. Bywała już postrzegana w Austrii i w Szląsku,

cytowana jest nawet para w Szlezwigu. W Królestwie Polskiem nigdzie dotąd niepostrzegana; na Podolu galicyjskiem ubite okazy znajdują się w zbiorze hrabiego DZIEDUSZYCKIEGO we Lwowie.

MERGINAE. TRACZE.

Dziób mierny lub od głowy niewiele dłuższy, prosty, wązki, przy nasadzie tylko miernie zgrubiały i miernie wysoki, jak u kaczek błoną powleczone; szczytka zakończona paznogciem mocno zagiętym, zakończenie żuchwy także paznogciowate, wyraźnie odznaczone; brzegi obu szczęk uzbrojone szeregiem licznych ostrych, stożkowatych ząbków ku tyłowi skierowanych. Nozdrza poboczne, przysrodkowe, podłużno jajowate, na przestrzał otwarte.

Nogi zadowe krótkie, silne, o skoku ścieśnionym; palce przednie miernie długie, w całej długości błoną spięte; ksiuk wolny, od spodu płatkami rozszerzony; obowie tarczowate siatkowate; pazury mierne, ostre.

Skrzydła mierne, z lotką 1ą i 2ą najdłuższą.

Ogon mierny, płaski, w końcu zaokrąglony, o 12 sterówkach.

Jaja eliptyczne lub słabo jajowate, o tłustym jak u kaczek połysku.

Tracze w ogólności przedstawiają wielkie obyczajowe zbliżenie do kaczek nurkowatych, a nawet budową są do nich pod wielu względami podobne, szczególnie zaś uderza to w podobność osadzie nóg tak samo zbudowanych, w kształcie ogona i sposobie upierzenia, jak niemniej w rozkładzie kolorów. Rzadko na ląd wychodzą, stają na nim w postawie wyprostowanej, chód mają równie utrudniony jak kaczki nurkowate, a w pływaniu jeszcze je przewyższają. Podczas pływania ciało ich głębiej jeszcze zatapia się w wodzie; w nurkowaniu są wytrwalsze; żerują ciągle pod wodą, zanurzają się do znacznej głębokości za zdobyczą i tak znaczne przestrzenie jak nury lub perkozy nurkiem przepływają. Zrywają się z wody podobnie jak wyżej wymienione kaczki, to jest przelatując z początku znaczną odległość nad samą wodą, chlapiąc nogami i skrzydłami o jej powierzchnię; następnie wzbijają się do znacznej wysokości i ciągną szybko jak kaczki wydając mocne granie skrzydłami. Lot ich jest równie wytrzymały, i równie dalekie podróże naraz odbywać mogą. Tak samo jak kaczki są towarzyskie. Głos wydają gruby, krótki, krechczący; w ogóle mało się odzywają.

Żywią się wyłącznie pokarmami zwierzęcymi, a mianowicie rybami, ikra, płazami i różnorodnemi wodnemi stworami; pierwsze stosunkowo dość duże polykają, a w ogóle nierównie większe niż kaczki. Tak samo jak kaczki są jednożerne, i tak samo samice wysiadują jaja i wychowują potomstwo bez udziału samca, a nawet skrycie przed tym ostatnim. Niosą także znaczną ilość jaj po dziuplach drzewnych, po dziurach skał nadwodnych i po kepach. Gniazdo urządzają podobne, puchem własnym tak samo wysłane. Odzież samców jest zupełnie odmienna od samiczej, zwykle ozdobna; wszystkie gatunki w obu płciach czubate i mają wyraźne lusterka skrzydłowe; raz się do roku pierzą.

Trzy europejskie gatunki lato spędzają głównie na północy, na zimę usuwają się do krajów umiarkowanych; u nas w jesieni, zimą i z wiosny pospolite; dwa gatunki gnieżdżą się w małej bardzo ilości na jeziorach północnej okolicy Królestwa Polskiego.

Samce opatrzone są aparatem głosowym bardzo skomplikowanym, składającym się z podwójnego rozdęcia tchawicy i szczególniej kostnej latarki opiętej przezroczystą błoną; latarka ta, umieszczona u spodu dolnej krtani przed jej rozdzieleniem, jest niesymetryczna, to jest więcej wyęta po lewej stronie. Zdaje się, że aparat ten wyłącznie służy im za narzędzie głosowe, a opinia, jakoby prócz tego był zbiornikiem zapasu powietrza na czas zanurzania się pod wodę, jest nietrafna, albowiem samice, przyrzędu tego pozbawione, równie długo wytrzymać mogą pod wodą.

Pomimo małej ilości gatunków skupienie to składających i pomimo jednostajności ich cech familija ta nie uniknęła zbyt licznych podziałów, których nie podzielam i ograniczam się do jednego tylko rodzaju.

M E R G U S.

308. *Mergus merganser. Nurogęs.*

Merganser BRISS. Av. 6. p. 231. tab. 22.

Mergus merganser L. SN. XII. 1. p. 208. n. 2. — GM. LSN. XIII. 1. p. 544. n. 2. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 852. — PALL. Zoog. 2. p. 286. n. 357. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 12. p. 356. n. 354. tab. 326. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 563. sp. 1.

Mergus castor L. SN. XII. 1. p. 209. n. (♀ et ♂ juv.).

Merganser castor KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 419.

Le Harle BUFF. Ois. 8. p. 267. tab. 23. — PL. enl. 951 et 953.

Tracz nurogęs KLUK, TYZ. — Szlachar gm.

Lusterko białe, bez przepaski; u samca głowa ciemno zielona, plecy czarne, spód lososiowo żółtawy; u samicy głowa rdzawa, płaszcz popielaty, spód biały.

Dziób równy głowie; u samca starego cały wierzeh głowy pokrywają piórka długie, o rzadkich rozpięrzonych promykach, tworzące sutą czuprynę, cały wierzeh głowy i wyższą część karku pokrywającą; u samicy czub długi dwudzielny, z długich wysmukłych piórek utworzony, jedna kępka tego czuba na tyle głowy krótsza, druga znacznie niżej na karku o wiele dłuższa; u samców młodych czub jak u samicy.

Stary samiec ma całą głowę wraz z czupryną i wyższą częścią szyi ciemno zielone, dość mocno połyskujące, połysk ten zmienia się słabo w fioletowy; niższa część szyi, piersi i dalszy spód ciała pięknego i delikatnego koloru lososiowo żółtawego, który na ptakach wypchanych prędko niknie i z czasem zupełnie bieleje; wyższa część grzbietu i barkówki czarne; niższa część grzbietu, kuper i ogon wraz z wierzchniemi pokrywami popielate; lotki pierwszorzędné czarniawe, pokrywy skrzydłowe i lotki przedramieniowe białe, tylne z tych ostatnich czarno brzeżyście; skrajne barkówki także białe; boki podbrzusza subtelnie ciemno fioletowane; pokrywy podskrzydłowe białe, prócz najdłuższych popielatych. Dziób z wierzchu i w końcu czarny, po bokach ciemno buraczkowo czerwony, nogi pomarańczowo pasowe; tęcze czerwono-brunatne, ciemne.

U samicy głowa wraz z czubem i wyższą częścią szyi rdzawa prócz białego podgardla, czoło ciemniejsze, mniej więcej brunatnawe; płaszc popielaty, upstrzony czarnymi stosinami; spód biały, na szyi nasady piór szare, dość mocno ją zaciemniające; pokrywy skrzydłowe koloru płaszcza; lusterko obszerne, złożone z sześciu środkowych lotek przedramieniowych i odpowiadających im nadlotek, ciemne plamy w końcach tych ostatnich tworzą przerwana przepaskę; inne lotki czarniawe, prócz tylnych zalusterkowych koloru ciemniejszego od płaszcza; sterówki szaro popielate. Dziób jak u samca; nogi i palce pomarańczowe, z szaremi pletwami; tęczą ciemno brunatna.

Młody samiec w odzieży zimowej podobny do samicy, lecz prócz znacznej różnicy w wielkości odznacza się jeszcze żółtawym kolorem na spodzie ciała; na jaśniejszych lotkach zalusterkowych brzegi znacznie ciemniejsze wyraźnie są odrysowane; na karku kolor biały przemaga. Pod wiosnę przód szyi stopniowo bieleje, pokrywy skrzydłowe są jaśniejsze z ciemniejszymi brzegami, a na lotkach zalusterkowych znacznie jaśniejszych brzegi czarniawe.

Wymiary:

	♂ juv.	♂ ad.	♂	♂ juv.	♀
Długość całkowita	700	700	680	660	—
" siagu	950	945	996	956	—
" ogona	130	130	136	132	110
" skrzydła złożonego	275	280	277	274	250
" dzioba od kąta ust	82	80	88	82	65
" " od nozdrzy	39	35	36	36	32
" skoku	52	50	55	52	42
" palca środkowego	69	62	66	66	60
" pazura	10	10	10	10	9
" ksiuka	14	13	16	14	14
" pazura	5	6	6	5	5
" palca wewnętrznego	53	—	50	52	—
" pazura	10	—	8	8	—
" palca skrajnego	64	—	63	62	—
" pazura	9	—	8	8	—

Na jajach kolor szaro żółtawy lub szaro różowo żółtawy; połysk dość mocny.

Wymiary:

70 — 45; 67 — 46; 66 — 44; 70 — 47,6; 71,2 — 47,2; 73,6 — 47,5 mm.

Gatunek ten mieszka na północy całej kuli ziemskiej; na zimę posuwa się do krajów umiarkowanych. U nas pospolicie na przelotach, tak jesiennym jak i wiosennym, i przez całą zimę pokazuje się wszędzie na niemarznących wodach, a szczególnie na rzekach, częstokroć nawet bardzo małych. Latem przebywa najwięcej po jeziorach, w czasach zaś wędrówek po zalewach, rzekach i innych wodach.

Gnieździ się głównie na północy; w Europie nie zatrzymuje się na łag dalej ku południowi jak na pobrzeżach niemieckich i rosyjskich Bałtyku, i to w małej ilości, w naszym zaś kraju w bardzo małej liczbie na jeziorach Augustowskich, a mianowicie na Wigierskich, Sajnie i Dusi. Samica urządza tam gniazdo z suchych traw puchem własnym, na wzór kaczyc, wysłane w obszerne dziuplach starych dębów, sosen lub w pustych barciach w nadbrzeżnych lasach zwykle blisko wody, niekiedy jednak i dosyć daleko w le-

sie. Zwykle niesie 10 jaj, rzadziej 9 lub 8. Piskleta znosi na jeziora i podobnie je jak kaczki wychowuje. Skutkiem jednak ciągłego ubywania w okolicy wyżej wymienionej stosownych drzew i skutkiem niszczenia jaj wraz z matkami przez ludność miejscową, ilość gnieźdzących się coraz się zmniejsza i w krótkie zapewne zupełnie zniknie.

Podania naturalistów o gnieźdzeniu się tego ptaka są niezgodne i częstokroć zupełnie fałszywe, to tylko zdaje się być pewnym, że na północy wysiadują najwięcej swe jaja po dziurach skał nadwodnych i w nierównościach między kamieniami.

309. *Mergus serrator*. Szlachar.

Merganser cristatus BRISS. Av. 6. p. 237. n. 2.

Mergus serrator L. SN. XII. 1. p. 208. n. 3. — GM. LSN. XIII. 1. p. 546. n. 3. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 855. — PALL. Zoog. 2. p. 287. n. 358. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 12. p. 333. n. 353. tab. 325. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 562. sp. 2.

Merganser serrator KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 420.

Le Harle huppé BUFF. Ois. 8. p. 373. — PL. enl. 207.

Tracz długodziób KLUG, TYZ. — Szlachar gm.

Lusterko białe czarno przepasane; u samca głowa czarna, z zielonym połyskiem, plecy czarne, brzuch biały, przód szyi rudawy, śniado centkowany; u samicy głowa brunatno rdzawa, płaszc szaro śniady, spód biały.

Dziób dłuższy od głowy, szczuplejszy niż u poprzedzającego; u samca na tyle głowy długi zwisły czubek, utworzony z piórek bardzo wąskich o rzadkich promykach, czub ten ptak dowolnie rozsuwa i do góry podnosi, w takim położeniu kontur jego jest środkiem wycięty z dwoma sterczącymi od przodu i tyłu rogami; u samicy czubek podobny lecz krótszy.

U starego samca głowa wraz z czubem i wyższą częścią szyi czarna z dość mocnym zielonym metalicznym połyskiem na tyle części wierzchniej; niższa część szyi płowo rudawa, upstrzona śniadymi centkami, środkiem tejże między dwoma wyżej wymienionymi kolorami szé-roka biała obrączka, tyłem zaś karku czarniawa smuga; plecy i barkówki czarne; niższa część grzbietu i kuper popielato szare z gęstym białym waziutkiem falowaniem; spód czysto biały, boki białe i czarno poprzecznie prążkowane; na bokach zaś piersi kępka piór białych, do-koła szerokim czarnym pasem otoczonych. Po brzegach skrzydła po-krzywę czarne, środkiem białe, tak samo jak boczne barkówki i lusterko, złożone z sześciu lotek przedramieniowych i odpowiednich im nadlotek; między pokrywami i lusterkiem czarna pręga, druga podobna przez środek lusterka, obie utworzone z czarnych nasad nadlotek i lotek wystających z poza białych końców je poprzedzających; trzy tylne lotki zalustrowe także białe, z czarnym obrzeżeniem; lotki pierwszo-rzędne czarne; sterówki ciemno śniade, z popielatym nalotem. Dziób cynobrowo pąsowy, z ciemno rogowym szczytem; nogi pomarańczowe z szarawymi pletwami; tęczą pąsowa.

Samica podobna do samicy poprzedzającego gatunku, lecz prócz tego, że jest znacznie mniejsza, że dziób ma dłuższy, o wiele szczuplejszy, czarną pręgę przez środek lusterka, różni się jeszcze od niej kolorem płaszcza znacznie ciemniejszym, śniadawym, z obrzeżeniami piórek popielatemi; czubek ma krótszy o węższych piórkach, tył karku ciemny, kolor płaszcza; lotkę zalusterkową białą, z czarnym szerokim brzegiem. Dziób z wierzchu szary, po bokach i na spodzie żuchwy brudno minijowy; z rogowym paznogiem; nogi i palce brudno pomarańczowe, z szaremi pletwami; tęcze ciemno brunatne.

U młodych w pierwszym piérzu czubek znacznie krótszy, tło płaszcza bledsze, z mniej odznaczonymi popielatemi obrzeżeniami; szyja szarawa, białawemi końcówkami mniej więcej przyćmiona; głowa z wierzchu szaro brunatna, po bokach blade rdzawa, kolor ten na gardzieli w płowo białawy stopniowo przechodzący. Samiec prócz tego że jest większy, niczem więcej się nie odznacza.

Wymiary:

	♀	♀	♂
Długość całkowita	554	530	—
" siagu	818	754	—
" ogona	105	100	103
" skrzydła złożonego	222	210	250
" dzioba od kąta ust	69	69	71
" " od nozdrzy	40	42	45
" skoku	50	45	45
" palca środkowego	60	55	57
" pazura	8	7	8
" ksiuka	16	13	16
" pazura	5	5	5.

Jaja szaro zielonawo gliniaste, wpadające niekiedy w słaby rdzawy odcień.

Wymiary:

63—45; 62—45; 62—44; 60,6—45,4; 63,4—46,3; 65,6—45,6; 66—44 mm.

Przez lato trzyma się głównie w krajach przybiegunowych starego i nowego ładu; na pobrażach Norwegii już jest w tej porze nieliczny; w Prusach wschodnich, Inflantach i Litwie północnej jeszcze rzadszy; podobno wywodzi się także w małej bardzo ilości na jeziorach Augustowskich. Wogóle jest u nas rzadszy od innych gatunków, lecz, podobnie jak tamte, trafia się we wszystkich okolicach kraju; najczęściej pokazuje się stadkami w Listopadzie, rzadko wśród zimy, i rzadko z wiosny, w Maju jednak, gdy już inne gatunki nie pokazują się w naszych stronach, trafiają się jeszcze na naszych wodach stare samce tego gatunku; te ostatnie wogóle są u nas bardzo rzadkie.

Obyczaje podobne do innych gatunków i podobne miejsca pobytu. Na północy gnieźdzą się zwykle w towarzystwie z różnemi gatunkami kaczek północnych; gniazda umieszczają po dziurach skal nadbrzeżnych, do 20 stóp głębokich; nieś mają do 12 jaj. Według zapewnień strzelców z nad jezior Augustowskich ma się gnieździć pomiędzy kepinami na wysepkach i pobrażach tych jezior.

Według obserwacji FABERA traczą ten, podobnie jak poprzedzający, w razie postradania jaj swoich ma osiadać na gnieździe z jajami pierwszej lepszej kaczki, znajdującem się w bliskości.

310. *Mergus albellus*. Szlacharek.

Merganser stellatus BRISS. Av. 6. p. 252. n. 6.

Mergus glacialis BRÜNN. Orn. bor. n. 99.

Mergus albellus L. SN. XII. 1. p. 209. n. 5. — GM. LSN. XIII. 1. p. 547. n. 5. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 853. — PALL. Zoog. 2. p. 289. n. 359. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 422. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 12. p. 315. n. 352. tab. 324. — TRZ. Orn. pow. 3. p. 568. sp. 4.

Mergus minutus L. SN. XII. 1. p. 209. n. 6. — GM. LSN. XIII. 1. p. 548. n. 6 (juv.).

Le Petit harle huppé ou *Piette* BUFF. Ois. 8. p. 275. — PL. enl. 449. 450.

Kaczka szlacharek MYŚL. Pt. — Tracz maluchny KLUK. — Tracz biela-czek JAR., TYZ.

Lusterko czarne, z białymi ramkami; samiec biały, ma czarne plecy, lotki i plamy na przodzie i tyle głowy; u samicy głowa rdzawa; płaszc szaro śniady, spód biały.

Dziób znacznie krótszy od głowy, stosunkowo wyższy niż u obu poprzedzających; u samca na wierzchu głowy piórka długie i wąskie tworzą czubek dowolnie rozwijalny; u samicy tył tylko głowy czubaty.

Stary samiec biały, z czarną okrągłą plamą na przodzie policzka poza oko sięgającą, na tyle głowy długa wąska smuga zielono połyskująca, schodząca się na potylicy, obejmuje w sobie tylną połowę białego czubka; środek pleców, dwie z każdej strony łukowate wąskie smugi, na boki piersi zachodzące, brzegi skrajne białych barkówek, nadlotki, białe ramkowane lusterko, wreszcie lotki piérwszorządne czarne; u lotki zalusterkowej chorągiewka skrajna biała, dalsze popielate, z białymi brzegami; kuper, pokrywy ogonowe i sterówki popielate; boki ciała z czarnym subtelnym obrzedniem falowaniem. Dziób sino popielaty; nogi i palce popielate, z czarnymi pletwami; tęcze czarniawe.

U samicy, mającej ogólne ubarwienie podobne do dwóch poprzedzających gatunków, wierzch tylko głowy wraz z czubkiem rdzawy; płaszc śniady, z brzegami piór popielatymi; podgardle daleko na policzki zachodzące z wyższą częścią szyi i spód białe; niższa część szyi i boki ciała popielate; na czarnych skrzydłach wielka biała plama, szarawo plamista, zajmująca środkowe pokrywy; skrajna chorągiewka lotki zalusterkowej biaława. Dziób bledszy niż u samca.

Młode w pierwszym piérzu podobne do samicy, czubek mają krótszy, kolor niższej części szyi i boków ciała szarawy, białosć na pokrywach skrzydłowych więcej zbrudzoną. Samiec większy; w ciągu zimy bieleje mu zwolna szyja i pióra boków ciała, na których zaczyna się już pokazywać czarne falowanie; na bokach pleców kolor popielatowy. Po pierwszym wypierzeniu się przybiera odzież doskonałą, lecz plecy ma jeszcze przeważnie popielate.

Wymiary:

	♂	♀
Długość skrzydła złożonego	193	185
" ogona	83	72
" dzioba od kąta ust	43	38
" " od nozdrzy	20	16
" skoku	30	29
" palca środkowego	49	44
" pazura	7	7
" ksiuka	12	12
" pazura	4	3,5.

Na jajach kolor podobny jak na jajach nurogęsi, lecz cokolwiek żółciejszy, często białawy.

Wymiary:

52—38; 52—37; 52—37,3; 54,7—39,2; 52,3—37 mm.

Bielaczek mieszka, podobnie jak poprzedzające, w okolicach przybiegunowych północnej półkuli; na zimę ustępuje do krajów umiarkowanych, w Europie aż do Włoch dolatuje. U nas równie pospolity jak nurogęs i pojawia się w tych samych czasach; zimuje corocznie w większej lub mniejszej ilości. Natłuje zwykle stadkami, często w towarzystwie gągołów. W jesieni i z wiosny przebywa po wszystkich wodach, szczególnie po jeziorach i zalewach, w zimie zaś zapada często na bardzo ciasnych, niemarzących rzeczulkach, na lato całkowicie strony nasze opuszcza i nigdy się nie gnieździ.

Mniej ostrożny od obu poprzedzających, spędzany niedaleko odlatuje, lecz będąc w towarzystwie innych trzciń lub kaczek staje się płochliwym. Obyczaj i przynioły ma bardzo podobne do poprzedzających.

Gnieździ się, według PALLASA, w dziuplach drzew i dziurawych pnikach, inni zaś ornitologowie utrzymują, że także w wybrzeżach rzek i jezior. Ma niesie 8 do 12 jaj. Niekiedy ma wydawać młazęć z gągołem.

PODICEPINAE. PERKOZY.

Dziób mierny lub cokolwiek dłuższy od głowy, prosty lub słabo do góry zadarty; stożkowaty, słabo ścięśniony, ostro kończysty; szczyt zaokrąglony, małą zaokrągloną tarczą na czole zachodzący; szczęki równe, wierzchnia do połowy szeroko bródzowana, w końcu mniej więcej łukowato spущista, bródka u spodniej podcięta, obie przy końcu klinowato ścięśnione; krajce u obu wgięte i gładkie.

Nozdrza przysrodkowe, poboczne, wąsko-podłużne, na przetrzał otwarte, błoną wpół przymknięte.

Nogi zadowe, krótkie; skoki bardzo ścięśnione, dwoma rzędami ząbków na tylnej stronie opatrzone, czteropalcowe; trzy palce przednie, z których skrajny najdłuższy, w osadzie błoną spiętą, dalej aż do końca rogowym płakiem mocno rozszerzone; klapa wewnętrzna tych płatków o wiele szersza od zewnętrznej, brzegi wewnętrznej ząbkowane, skrajne gładkie; ksiuk mierny, tak wysoko osadzony, że tylko paznogciem ziemi dotyka, pojedynczą klapką

od spodu rozszerzony; pazury mocno spłaszczone, paznogciowate, błoną objęte, u palca środkowego najszerszy. Całe nogi okryte wązkami listewkami prostokątnymi, w poprzek ułożonymi i dachówkowato na siebie zachodzącymi, tak samo na płatkach palcowych, ztąd też cała ich powierzchnia wydaje się być gęsto w poprzek regularnie zeberkowaną.

Skrzydła słabe, krótkie, wązkie i ostre, z lotką 1ą najdłuższą, 2ą prawie jej równą; złożone zaledwie do kupra sięgają.

Ogon bez tęgich sterówek, składa się tylko z kępki wiotkich puchowych piórek do pokryw nad i podogonowych należących.

Oczy mierne, mocno spłaszczone; od oka do dzioba wązki pasek nagi.

Upierzenie bardzo gęste i sprężyste; cały spód podobnie jak u kaczek jednostajnymi piórami porośnięty, bez szerokiej przerwy środkowej, gładko ułożonymi, z połyskiem srebrzystym, mniej więcej mocnym, pierze gęstym puchem podbite.

Jaja perkozów tak są do siebie podobne, że wspólny opis może służyć dla wszystkich gatunków, podanie samych tylko wymiarów będzie dostateczne do gatunkowego rozróżnienia; ponieważ jednak niektóre gatunki równają się między sobą wielkością; cecha więc ta niezawsze i nie dla wszystkich może być pewną. Ogólny i najpospolitszy kształt jest podłużnie eliptyczny, o obu końcach jednostajnie mniej więcej zaokrąglonych; niektóre jednak jaja przedstawiają widoczne różnice w zakończeniach i przechodzą aż do formy jajowatej o końcu grubszy mniej więcej nagle zaokrąglonym. Skorupa średnio gruba, powleczone całkowicie powłoką kredową, lecz niejednostajnie po powierzchni, to jest miejscami tworzącą mniej więcej obszerne bąble przypłaszczone. Powłoka ta jest podobnej natury jak na jajach kormoranów i pelikanów, lecz nierównie zbita i mocniej do skorupy przylegająca. Wnętrze skorupy zielonawe. Barwa jaj świeżo zniesionych jest biała zielonawa, bez żadnej pstrocziny; lecz przedstawia lekkie niejednostajności zielonego koloru. Podczas wysiadywania zmienia się rozmaicie w skutku ciągłego zetknięcia się z wilgocią i materiami roślinnymi gniazdo składającymi, tym mocniej im bliżej wyklucia. Najpospolitej przybiera kolor szaro rudawy, szaro zielonawy lub brudno szary, niekiedy mocno rdzawy lub rudy, albo jednostajny po całej powierzchni, albo znacznie mocniejszy na jednym z boków, albo marmurkowane plamisty.

Perkozy jako ptaki przeznaczone do życia wyłącznie wodnego, całą organizację i budowę do tego celu mają skierowaną, z widoczną ujmą innych przyniołów. Urządzenie i osadzenie nóg najdobitniej to wykazują, przytwierdzone bowiem pozornie na samym tyle długiego ich ciała nie mogą służyć ani do chodu, ani do utrzymywania się na lądzie, lecz potężnie funkcję wiosła sprawują. Rzeczywiście zaś nogi te nie są osadzone na tyle ciała, jak mylnie niektórzy zoologowie utrzymywali, a co niewyraźne wyrażenie się CUVIERA poparło „nogi osadzone (*implantées*) dalej na tyle niż u wszystkich innych ptaków, nadając im chód utrudniony, i zmuszając je do stawiania

na ziemi w postawie pionowej¹⁾ lecz są urządzone i przytwierdzone w sposób utrzymujący je na samym tyle ciała. Kość udowa (*femur*) jest bardzo krótka, osadzona w mocno przedłużonej miednicy nierównie dalej od kupra niż u wielu innych ptaków, i blisko środka samego ciała; punkta zaś przytwierdzenia obu są wzajemnie bardzo zbliżone. Kość goleniowa (*tibia*) znacznie jest przedłużona poza staw spajający ją z kością udową, tworząc nożowato splaszczony wyrostek, do którego są przytwierdzone muszkuły, kości goleniowe obejmujące. Noga więc jest prawie nieruchoma w kolanie i biodrze, same tylko skoki (*tarsus*) są zdolne do silnych wiosłowatych poruszeń, znakomicie ułatwionych nożowatym ich ściśnięciem; przytém tak są osadzone, iż ruch ich nie jest pionowy, lecz znacznie na boki skierowany. Ciało ich jest podłużnie walcowate, z długą wysmukłą szyją i głową niewielką.

Perkozy pływają z największą łatwością i lekkością i w ogóle mało jest ptaków, któreby im w tém wyrównywały; w chwilach zupełnego bezpieczeństwa utrzymują większą połowę ciała nad wodą, a nawet dla pośpiechu skrzydła na wzór łabędzi podnosić zwykły, w razach zaś jakiegokolwiek obawy zatapiają się coraz głębiej do tego stopnia, że tylko sama szyja i wierzchołek pleców nad wodą pokazują. Nurzają się przytém wybornie i znaczną przestrzeń zdolne są przepłynąć pod wodą; odbywają to głównie w celu żerowania lub chowania się przed niebezpieczeństwem, szczególną przytém bystrość okazując, do tego stopnia posunięta, że trudno je bardzo z broni skalkowej zastrzelić, bo na widok błysnięcia na panewce już są pod wodą, zanim strót do nich doleci. Dobrowolnie wcale na ląd nie wychodzą i nigdy nie chodzą; stać inaczej nie mogą, jak tylko w postawie pionowej opierając się na całym skoku; zmuszone do chodu trzymają się w pewnym nachyleniu i pomagają sobie poruszeniami skrzydeł, uderzając zaś tak mocno o ziemię nogami, że każde stąpnięcie słyszeć się daje. Zrywają się z wody z pewną trudnością, znaczną przestrzeń w początku lecieć muszą nad samą powierzchnią, chlapiąc po niej nogami i skrzydłami, wzniosłszy się dopiero do pewnej wysokości dość już szybko latają, z wyciągniętą przed siebie szyją a nogami na tył, które z daleka do ogona są podobne. Przesadzona w ogóle jest opinia o słabości ich lotu, z uwagi zapewne na stosunkową szczupłość i krótkość skrzydeł. Po dawniejszych dziełach zoologicznych wszędzie się znajdują podobne zdania, pomimo że tak nie jest; skoro bowiem raz się w górę wybija, podążają szybko zapomocą pracowitego poruszania skrzydłami. Kilka razy miałem sposobność to widzieć, a szczególnie jednego razu w pierwszych dniach Listopada na polowaniu. Zwrócił wtenczas moją uwagę na siebie szczególny i nieznan mi szum w powietrzu; gdy spojrzałem nad siebie, postrzegłem kilkanaście perkozów dwuczubnych (*Podiceps cristatus*) podążających w wysokości około 200 stóp w szczególnym szyku od północy ku południowi, to jest leciały one w prostym szeregu tak rozwlekłym, że jeden od drugiego o paręset kroków był oddalonym, a cały front około wiorsty zajmował. Posuwały się tak prawie szybko jak kaczki, wydając grający świst tak mocny, że go jeszcze o wiorstę słyszeć można było. Z ziemi nie może się perkoz żadnym sposobem poderwać, dla tego też nigdy na niej nie siada; podobnie także podrywką wyjęty z wody, ruszyć się nie może.

Perkozy przebywają na czystych wodach stojących, mniej więcej rozległych, lecz mających konieczne pewne przestrzenie zarośli, w których się gnieźdzą. Na rzekach siadają tylko w czasach wędrówek i po nich znaczne przestrzenie przepływając, zbliżają się ku celowi podróży. Głosy wydają rozmaite, zwykle donośne, chrapliwe lub krzykliwe, niektórych są trąbiące. Żywią się głównie rybami, ikra i rozmaitem robactwem wodnym, jak również i rozmaitemi wodnymi delikatnymi roślinami. Mięso ich jest twarde, ciemne i tak mocno wonią trzianą przejęte, że na użytek kuchenny wcale jest niezdatne.

¹⁾ *Regne Animal*. 1817. T. I. p. 506.

Skóry połyskujące ze spodu ciała używane są na futerka, coraz więcej w krajach południowych wchodzące w użycie i stanowiące przedmiot dochodów.

Ptaki te żyją w ścisłym jednożeństwie, samce biorą udział w wysiadku. Oryginalny jest sposób ich gnieźdzenia się, urządzają bowiem pływając gniazdo na głębokiej wodzie między trzcina lub trawami wodnymi, niezaczepione lecz tylko o pędy stojące oparte. Jestto poprostu kupa nieofornia z nalamaną świeżej trzciny, sitowia i innych podobnych roślin, zmieszanych z pewną ilością wodorostów nitkowatych i rzęsy; cała ta kupa w większej części zatopiona, mała ma tylko przestrzeń nad powierzchnię wystającą. Na samym wierzchu wyrobiony jest dołek, w którym leżą jaja ciągle podtapiane lub przynajmniej zwilżane. Wysiadujący je ptak prosto z wody wypelzuje na gniazdo, a w razach niebezpieczeństwa nagarnia na jaja materjałów z brzegów tego gniazda i całkowicie je przykrywa, następnie pływa w odległości. Pisklęta po wykluciu natychmiast opuszczają gniazdo i wylazą na grzbiet matki, która je do pewnego czasu ciągle nosi i pod podniesionymi skrzydłami wygrzewa. Samiec zawsze przez ten czas tuż obok niej pływający ciągle nurkuje i poluje dla całego rodzeństwa. Samica unika nurzania, gdyż pisklęta spadają jej z grzbietu; nawet w obec nieprzyjaciela stara się wierzchem uchodzić.

Perkozy raz się do roku pierzą. Samice w niektórych tylko gatunkach bardzo małe przedstawiają różnice upierzenia, w ogóle są mniejsze; młode ptaki są niepodobne do rodziców, i kilku lat potrzebują do przybrania ostatecznej odzieży. Pisklęta odziane gęstym włoskowatym puchem rozmaicie bywają przegowane, na spodzie zawsze białe.

LINNEUSZ objął perkozy w rodzaju *Colymbus* wraz z nurzykami (*Uria*) i nurami (*Colymbus* TEMM., *Cappus* PALL.), gdzie pomieścił je w trzecim oddziale *Colymbi*, między rodzajami *Phaeton* i *Larus*. CUVIER, utrzymawszy ten podział, postawił je na czele rzędu pletwonogich, TEMMINCK zaś, jak się już pod łyską powiedziało, w rzędzie *Pinnatipedes*. P. DES MURS zostawił je jako jedyne plemię *Podicepidae* drugiego podrzędu *Brachypteri* BONAP. między podrzędami *Totipalmi* i *Lamelliostres*, przeniósłszy plemię *Colymbidae* na mocy cech oologicznych; ptaki te jednak tak wielkie przedstawiają zbliżenia i łączą się z innymi dalszemi równie spowinowaceniemi skupieniami nurzyków i alk, że nie podobna ich rozdzielać, a tém więcej przegradzać tak odmiennego typu działami jak *Lamelliostres* i *Longipennis* bez psucia naturalności układu. Wszystkie gatunki perkozów tak są budową i obyczajami zbliżone między sobą, iż nie przedstawiają żadnego powodu do rozdzielenia na rodzaje; nawet amerykański gatunek *Podilymbus carolinensis* nie zupełnie na to zasługuje.

PODICEPS.

311. *Podiceps cristatus*. Perkoz dwuczubny.

Colymbus cornutus BRISS. Av. 6. p. 45. n. 4. — PALL. Zoog. 2. p. 353. n. 407.

Colymbus cristatus L. SN. XII. 1. p. 222. n. 7. — GM. LSN. XIII. 1. p. 589. n. 7. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 686. n. 272. tab. 242.

Colymbus urinator SCOP. Ann. 1. n. 102. — GM. LSN. XIII. 1. p. 593. n. 9 (juv.).

Podiceps cristatus LATH. Ind. Orn. 2. p. 780. n. 1. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 865. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 436. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 408. sp. 1.

Le Grèbe cornu BUFF. Ois. 8. p. 235. tab. 19. — PL. enl. 400.

Nurek czubaty y rogaty RZĄCZ. — Nurek czubaty KLUK. — Nur czubaty JUNDZ. — Perkoz dwuczubny TYZ. — Koza gm., Pernykoza na Rusi.

Z dwoma czarniawemi czubami na wierzchu głowy, wielką wkolo twarzy bryzą rdzawą, czarno brzeżystą, na spodzie srebrzysto białą.

Dziób dłuższy od głowy, ciało długie, z długą wysmukłą szyją.

Największy z pomiędzy krajowych gatunków, odznacza się dostatecznie od innych wspaniałemi ozdobami głowy, stanowiącemi dwa wielkie czuby, nakształt rogów po bokach ciemienia sterczące, czarniawe podobnie jak cały wierzch głowy, prócz których całą twarz białawą otacza sutą bryzą rdzawą, z czarnemi brzegami; bryża ta u spodu jest przerwana. Tylna strona szyi wraz z całym płaszczem szarawo brunatna, z jaśniejszemi szarawemi brzegami piór na plecach i barkówkach. Cały spód srebrzysto biały, mocno połyskujący; pióra na bokach ciała mniej więcej rudawe, ze śniademi pomieszanymi; szyja mniej więcej rudawo poplamiona. Wszystkie łuki przedramieniowe, pokrycie podskrzydłowe i pokrywy brzegu przedramienia białe. Dziób z boków cielisto różowy, z wierzchu rogowo popielaty, z końcem białawo rogowym; naga część przed okiem ołowiaście popielata; nogi zewnątrz ciemno popielate, od strony wewnętrznej brudno żółtawe, podeszwy ołowiaście popielate ciemne, pazury blade popielate; tęcza pasowa, z wąską złotą obwódką naokoło żrenicy.

Samica mniejsza, odznacza się krótszemi czubkami, krótszą i nie tak sutą bryzą, której kolor od strony twarzy o wiele bledszy; kolor boków ciała ma przytęm więcej śniadawy.

W świeższej jesienniej odzieży płaszcz mają jednostajnie brunatno czarniawy, dziób czerwono szary.

U pisklat puchowych głowa i szyja białawe, czarniawo przegowane wzdłuż ciała, na szyi 7 takich ciemnych pasów dochodzących do grzbietu. Pokrycie całego grzbietu złożone z pięciu pasów szaro brunatnych i sześciu szaro rudawych; cały zaś spód biały z szarými bokami. Dziób szaro cielisty, z rogowo brunatnawemi przepaskami przez środek i blisko nasady; naga skóra przed okiem szaro zielonawa; nogi szaro żółtawe; tęcze czarniawe.

Ptaka młody świeżo upierzony ma głowę białą, z ciemnymi przegami na czole, bokach twarzy, i dużą plamę na tylniej części; wzdłuż karku pięć pasków ciemnych i cztery białe; reszta wierzchu ciała szarawo brunatna, z pewnym odcieniem popielatym; boki brudno szare; reszta jak u starych. Dziób cielisto rogowy, z brunatnym szczytem, tęcze czerwone, bez obwódek.

Na jesień, po zupełnem wyformowaniu się piór, traci wszystkie przęgi na głowie i karku, dostaje krótkich czubków i krótkiej bryży; pierwsze wraz z całym wierzchem głowy są czarniawo szare, całe boki twarzy wraz z bryżą białe, cokolwiek od tyłu szaro pstre; na plecach popielaty odcień mocniejszy; reszta się nie zmienia. Na następny rok wracają właściwie już ubarwione, z ozdobami jednak głowy o wiele krótszemi, które dopiero po kilku latach całkowicie się formują.

Wymiary:

	♂	♂	♀	♀	♀
Długość po koniec ogona	593	605	610	584	510
" po koniec nóg	727	730	770	720	660
" skrzydła złożone	195	195	200	190	190
" siagu	854	—	900	870	808
" dzioba od kąta ust	65	70	71	72	65
" " od nozdrzy	35	41	40	41	34
" skoku	66	64	69	67	60
" palca środkowego	71	73	75	72	72
" " skrajnego	74	75	81	78	78
" " wewnętrznego	58	58	62	60	64
" kśiuka	18	19	19	16	17.

Wymiary jaj jednego zniesienia:

60	— 38 1/2
58	— 39
57 1/2	— 39
57	— 38 1/2.

Wymiary jaj pojedynczych z różnych zniesień:

59—37; 59—36; 56—40; 56—35; 55—39; 55—36; 54—36; 47—32 1/2.

Mieszka w całej Europie, w znacznej części Azji i w Afryce północnej. U nas w całym kraju pospolity; przylatuje w czasach roztopów wiosennych i bawi dopóki go zamarzanie wód do opuszczenia ich nie zagnę; na zimę nie zostaje. W wyjątkowym jednak pod tym względem roku 187 2/3 ubito na Pilicy w początku Stycznia ptaka młodego w pierwszym upierzeniu. Trzyma się przez lato obszerne wód stojących, to jest przebywa głównie po wszystkich jeziorach całego kraju i dużych stawach; im miejsca te są obszerniejsze i dogodniejsze do legu, tym więcej się ich osiedla, rzadko gdzie jednak znajduje się para pojedyncza, lecz na jednej wodzie choć dwie lub trzy pary przynajmniej przebywają. W czasach przelotów widywane na rzekach i rozmaitych zalewach; zapadają także wówczas po morzach, gdzie dosyć daleko zapędzają się od brzegów. Za jednym ponurzeniem się może około 30 łokci pod wodą przepłynąć, rzadko jednak tak daleko nurkiem przechodzi, najczęściej bowiem wypływa blisko miejsca, w którym się pograżył, chociaż dosyć długo pod wodą zostaje. Względem człowieka ostrożny, mimo to jednak za zbliżeniem się jego nie zwykł się szybko oddalać, lecz tak jakby się drażnił, ciągle nurkuje i napowrót niedaleko tego miejsca wypływa. Dość często lubi zrywać się dobrowolnie i przelatywać nad samą wodą, po strzałach jednak uchodzi nurkiem, a czasami zrywa się, lecz zawsze znacznie się poprzednio oddalwszy. Głos wydaje krótki, donośny i chrapliwy; niezbyt często się odzywa.

Gniazdo urządza między trziną, najczęściej w kępach odosobnionych na wodzie dosyć głębokiej, rzadziej na zedmach trawą zarośniętych lub między krzewiną w wodzie rosnącą. Bardzo niestały co do czasu gnieźdzenia, gdyż musi się z tem stosować do miejscowych okoliczności. Na stawach i niektórych jeziorach, gdzie trzinne zarośla zostają nieknięte do następnego

roku, już w Maju osiada na jajach; przeciwnie po jeziorach głębszych i mało zarastających, gdzie balwany wiosenne oczyszczają całkowicie powierzchnię z nielicznych kęp trzcinowych, nie zastając miejsc stosownych do umieszczenia gniazda, zmuszone są ociągać się, póki nowa trzcina nie wyrośnie; tam dopiero przy końcu Czerwca lub nawet w początku Lipca mogą się zabierać do slania gniazda. Na takich jeziorach pary przybyłe w początku wiosny cierpliwie pływają, póki im się miejsca lęgowe nie przysposobią. Niosą po 3 lub 4 jaja.

312. *Podiceps subcristatus*. *Perkoz rdzawoszyjny*.

Colymbus subcristatus JACQUIN. Beitr. p. 37. tab. 18. — Gm. LSN. XIII. 1. p. 590. n. 18.

Colymbus rubricollis Gm. LSN. XIII. 1. p. 592. n. 24. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 720. n. 273. tab. 243.

Colymbus parotis SPARM. Mus. Carls. t. 9. — Gm. LSN. XIII. 1. p. 592. n. 21. (*juv.*).

Podiceps rubricollis LATH. Ind. Orn. 2. p. 783. n. 6. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 867. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 409. sp. 2.

Colymbus cucullatus PALL. Zoog. 2. p. 355. n. 408.

Colymbus naevius PALL. Zoog. 2. p. 356. n. 409. (*juv.*).

Podiceps subcristatus KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 435.

Grèbe à joues grises ou le Jougris BUFF. Ois. 8. p. 241. — Pl. enl. 931.

Nurek wpółczubaty JAR. — Perkoz rdzawoszyjny TYZ.

Z wierzchu czarny, na twarzy popielaty, rdzawy na szyi, popielatawy od spodu.

Dziób silny, cokolwiek krótszy od głowy; ciało długie, szyja stosunkowo mniej wysmukła niż u poprzedzającego.

Na tyle głowy starego ptaka dłuższe piórka tworzą pewien rodzaj czubka, cokolwiek dłuższego po bokach niż we środku. Cały wierzch głowy wraz z tym czubkiem i tylna strona karku czarne, z połyskiem; płaszcz cały czarniawy z brzegami piór popielato szarými; boki twarzy wraz z podgardlem popielate, kolor ten odgradza od wierzchniej czarności prążek biały przechodzący ponad okiem na tył głowy i zlewający się stopniowo z kolorem popielatym. Szyja i wyższa część piersi rdzawe; na reszcie spodu pióra popielate z białawymi końcami, tworzą niejednostajne popielate okrycie, mocno połyskujące; boki śniadawe. Lotki przedramieniowe białe, z końcami czarnými; pokrywy podskrzydłowe czyste białe. Dziób czarny, z plamą żółtą przy nasadzie, obejmującą obie szczęki; nogi żółtawe, czarniawo plamiste, od strony wewnętrznej szaro zielonawe; tęczce brudno czerwone. Samica cokolwiek mniejsza, niczym inną się nie różni.

Młody ptak w pierwszym piérzu ma już na tyle głowy dłuższe od innych piórka, zapowiadające czubek. Cały wierzch głowy, kark i płaszcz mniej ciemny niż u starych, czarniawo brunatny; pióra grzbietowe szeroko popielatowo brzeźyste; boki twarzy i gardziel białe, z dwoma ciemnymi pręgami od oka za uszy przechodzącymi. Szyja ruda, coraz bledsza ku piersiom. Cały spód czysto biały, mocno poly-

skujący; boki szarawe; u lotek ramieniowych białych końce brunatno tylko upstrzone. Dziób rogowo czarniawy, z brzegiem nasady szczęki górnej i całą żuchwą glinkowato żółtą; tęczce białawo siwe.

Kilka lat potrzebuje do przybrania doskonałej odzieży; takie przechodowe ptaki odznaczają się głównie bielszym spodem ciała i bledszym popielatym kolorem twarzy.

Wymiary:

	juv.	♂	♀	♂	♂
Długość całkowita	420	470	405	460	455
" po koniec nóg	545	590	520	592	598
" siagu	706	745	675	790	750
" ogona	—	—	—	—	—
" skrzydła złożonego	155	185	155	180	174
" dzioba od kąta ust	50	60	50	61	55
" " od nozdrzy	25	29	25	31	26
" skoku	49	50	49	55	55
" palca skrajnego	70	75	68	72	75
" " środkowego	60	68	62	67	71
" " wewnętrznego	52	57	52	57	56
" kciuka	15	20	14	20	21.

Wymiary jaj pojedynczych:

52 — 33; 51 — 35; 50 — 34; 49 — 31 mm.

Gatunek ten więcej jest północnym od poprzedzającego, mimo to trzyma się przez lato w niektórych okolicach Europy środkowej, jak w Niemczech i Szwajcarii, lecz w ilości bardzo ograniczonej i w małej liczbie miejscowości; na północy dopiero jest liczniejszy. Bardzo pospolity około morza Kaspijskiego; nie wiadomo z pewnością, jak daleko się ku wschodowi rozciąga, gdyż ptak daurski tak prawie duży jak perkoz dwuczubny i odznaczający się pewnymi szczegółami kolorytu, zdaje się przynajmniej oddzielną rasę wschodnią stanowić. U nas jest rzadkim, a szczególnie w czasie letowym; mało bardzo znam miejsc w kraju, gdzie się pojedyncze pary wywodzą, to jest niektóre jeziora na Polesiu Lubelskim. Rzadki jest także na przelotach; zapada po stawach, zalewach i rzekach. W czasie lęgowym trzyma się na jeziorach, nawet dosyć małych, lecz dosyć zarosłych i splawiastych; na tak czystych jak poprzedni wcale się nie osiedla.

Obyczaje ma podobne do poprzedzającego, mniej ostrożny, tak samo się gnieździ jak tamten. Niesie 3 lub 4 jaja w ogóle mniejsze niż tamtego.

313. *Podiceps cornutus*. *Perkoz rogaty*.

Colymbus cornutus minor BRISS. Av. 6. p. 50.

Podiceps cornutus LATH. Ind. Orn. 2. p. 782. n. 5. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 869. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 434. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 410. n. 3.

Colymbus cornutus LICHT. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 739. n. 274. tab. 244.

Colymbus obscurus Gm. LSN. XIII. 1. p. 592. n. 25. (*juv.*).

Le Petit grèbe cornu BUFF. Ois. 8. p. 237. — Pl. enl. 404. f. 2.

Nurek rogaty JAR. — Perkoz uszaty TYZ.

Głowa wraz z bryzą czarna, rdzawe czubki po bokach, szyja i boki; spód srebrzysto biały.

Dziób od głowy krótszy, prosty; ciało miernie wysmukłe.

Stary ptak ma po bokach głowy szeroką czarną bryżę na środku pod gardłem przerwana, jednostajnego koloru z całą twarzą i wierzchem głowy; zaczawszy zaś od dzioba przechodzi ponad okiem szeroki pas rudy, rozszerzający się ku tyłowi i obejmujący wierzchnie brzegi bryży, przez co tworzą się dwa niby oddzielne czuby, na kształt rogów postawione, a które, prócz tego że różnią się od bryży kolorem, odstają nieco od niej w oddzielnych kępach; dalej tył głowy i karku czarny; na tyle głowy i wierzchniej części karku dość mocny zielony połysk, ku dołowi czarność coraz słabnie i szarzeje. Szyja, wyższa część piersi i boki całego ciała rdzawe, te ostatnie ciemniejsze, śniadawymi końcami piór poplamione. Cały płaszcz czarniawo śniady, z szarawymi obwódkami wszystkich piór i mniej więcej popielato mieniący się pod pewnymi nachyleniami się światła. Piersi i brzuch czysto białe, mocno połyskujące. Lotki przedramieniowe całe białe, równie jak pokrywy podskrzydłowe. Dziób rogowo czarny, z nasadą górnej szczęki po nozdrza ołowiastą; sam koniec białawy, nasada szczęki dolnej i naga skóra przed okiem brzoskwiniowo czerwone. Nogi na zewnątrz czarne, strona wewnętrzna i błony światło perłowe, białe plamiste; tęczka czerwona, z wąską wokół źrenicy obwódką srebrzysto białą, zmieniającą się w żółtą po śmierci.

Ptak w pierwszym piérzu bez czuba, ma jednak na tyle twarzy i na wierzchu głowy piórka dłuższe cokolwiek od sąsiednich. Z kolorów bardzo podobny do innych gatunków, to jest: ma wierzch głowy i kark szaro brunatny, płaszcz i skrzydła jak u starego; gardziel i boki twarzy białe, szaro a u niektórych rudawo od tyłu plamiste; na czalu biały kolor mniej więcej przegląda; szyja szarawa; całe piersi wraz z brzuchem srebrzysto białe; boki całego ciała śniado pociągnięte przez ciemne końcówki piór bocznych. Dziób zielonawo szary, w końcu i po bokach szczęk mniej więcej żółtawy; zajady i naga skóra przed oczami żółto czerwona. Nogi na stronie zewnętrznej ciemno rogowe, zielonawo plamiste, zewnątrz ołowiaste. Tęcze ognisto czerwone, ze srebrzystą wyraźną obrączką wokół źrenicy.

Wymiary:

	♂	♀	♀
Długość całkowita	342	322	310
" po koniec nóg	410	410	390
" siągu	584	565	540
" skrzydła złożonego	137	138	126
" dzioba od kąta ust	32	33	35
" " od nozdrzy	13	15	15
" skoku	40	42	40
" palca skrajnego	55	55	54
" " środkowego	51	49	50
" " wewnętrznego	41	40	40
" kciuka	12	15	12

Wymiary jaj pojedynczych:

45 — 30; 46 — 32; 46 — 30 mm.

Więcej jeszcze północny od poprzedzającego, gatunek ten trzyma się głównie przez lato w Islandyi i Grenlandyi, w czasach tylko wędrówek zja-

wia się w krajach umiarkowanej Europy; częściej pod jesień niż z wiosny. U nas wogóle najrzadszy ze wszystkich gatunków, mianowicie z wiosny tak rzadko zalatuje, iż dotąd znam tylko jeden egzemplarz krajowy starego, znajdujący się w zbiorze P. SÉGNO, dyrektora papierni w Jeziornie pod Warszawą, tamże na stawie w Czerwiec r. 1859 ubity i trzy stare samice zabite także w Jeziornie w początku Maja 1868 r., z których dwie dostały się do zbioru Gabinetu Zoologicznego Warszawskiego. Młode pod jesień częściej się na jeziorach trafiają, dwa takie krajowe egzemplarze Gabinetu Warszawskiego ubite były przed dwudziestu laty w miesiącu Październiku na jeziorze pod miasteczkiem Firlejem w Lubelskiem. Według naturalistów północnych przybywa w Kwietniu do Islandyi, gdzie po wodach stojących nadmorskich okolic gnieździ się tak samo jak inne. Jaj niesie 4, 5 lub 6. Na morzu ma się głównie żywć gatunkiem morszczyzny (*Conferva rupestris*), a na słodkich wodach podobnie subtelnymi roślinkami. FABER i pastor BREHM podobne tylko przedmioty w żołądku tych ptaków znajdowali. Niezbyt jest bojaźliwy względem człowieka, podobnie pływa i nurkuje jak zausznik, a nawet trudno go z daleka na wodzie rozróżnić, mianowicie też młode niepodobne do rozpoznania.

314. *Podiceps auritus*. Zausznik.

Colymbus auritus BRISS. AV. 6. p. 54. n. 6. — GM. LSN. XIII. 1. p. 590. n. 8. — PALL. Zoog. 2. p. 356. n. 410. — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 768. n. 276. tab. 246.
Podiceps auritus LATH. Ind. Orn. 2. p. 781. n. 3. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 872. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 433. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 411. sp. 5.

Nurek zausznik KLUK. — Perkoz zausznik TYZ.

Głowa, szyja i cały płaszcz czarny, spód biały, z kasztanowatymi bokami; na policzkach wielka złoto rdzawa plama.

Dziób tego ptaka, długością głowie prawie wyrównywający, odmienny od wszystkich innych gatunków krajowych; stosunkowo znacznie szczuplejszy i zaczawszy od nozdrzy zadarty ku górze.

Głowa puszysta prawie czubata, cała szyja i płaszcz czarne, z pewnym połyskiem. Na bokach twarzy ma szczególne ozdoby z piórek długich i wąskich, złoto rudawych, z jedwabistym połyskiem, rozchodzących się na całe policzki promienisto na kształt wachlarza i pokrywających je całkowicie zaczawszy od tylnej strony oka; piórka te odznaczają się zupełnie od sąsiednich tak odmiennym kształtem jako też i połyskiem. W czarniawych skrzydłach wszystkie lotki przedramieniowe całkowicie białe, przyległe im lotki pierwszorzędne także w większej połowie od nasady białe i białymi plamkami zakończone, coraz dalej ku brzegowi tracą stopniowo kolor biały; pokrywy podskrzydłowe także białe. Piersi wraz z brzuchem białe, mocno połyskujące, z bokami kasztanowato rdzawymi. Dziób czarny; nogi na zewnątrz rogowo ołowiaste, od środka ołowiasto siwe, od tyłu w żółtawy odcień wpadające; tęczka karminowo czerwona, z wąziutką obwódką wokół źrenicy żółtą; obrąbek w koło powieki pomarańczowo pasowy.

Samica cokolwiek mniejsza, mniej sufe ma upięzienie głowy, mniej rdzawego koloru na bokach, przytłumionego w znacznej części czarniakami końcówkami większej części piór.

Młody bardzo podobny do poprzedzającego w tej samej odzieży, kilka jednak szczegółów różni go dostatecznie, jakoto: wielkość, kształt dzioba znacznie odmienny, kolor płaszcza czarniawy podobny, lecz jednostajny, bez jaśniejszych brzegów; nakonec tylne pierwszorzędne lotki, podobnie jak u starego, białe od nasady i białe zakończone. Prócz tego dziób ma rogowo ołowiasty; nogi prawie jak u starego; tęczę żółtawą.

U roczniaka podgardle jeszcze białe, wierzchnia część szyi szara, blade płowemi końcówkami poproszona; niżej z pod koloru srebrzystego przebijają się szarawe plamy; poza okiem szeroka smuga rdzawa, cokolwiek czarniawo i białawo plamista, zajmuje wyższą połowę policzków i spływa węższym paskiem na boki szyi, reszta, jak w pierwszej odzieży.

Zmieniwszy odzież na rok następny, nie odrazu dostaje właściwych zupełnie kolorów, szczególnie na głowie i szyi czarność nie jest tak mocna, czysta i połyskująca, mianowicie też ku dołowi jest blade i poproszona mniej więcej białością pozostałych piórek; na bokach więcej ma także koloru śniadego niż rdzawego; płaszczyk mniej czarny, w oliwkowy odcień wpadający.

Wymiary:

	♂	♀	♂	♀	roczniak
Długość całk. po koniec ogona	328	305	330	315	327
" po koniec nóg	433	410	413	405	430
" siągu	585	570	585	557	584
" skrzydła złożonego	135	130	130	125	135
" dzioba od kąta ust	31	30	30	25	31
" " od nozdrzy	16	15	17	14	16
" skoku	43	40	42	38	43
" palca skrajnego	56,5	52	55	52	61
" " środkowego	55	50	52	50	56
" " wewnętrznego	43,5	40	41	42	45
" " kciuka	13	12	14	14	15.

Wymiary jaj pojedynczych:

45 ¹/₂—31 ¹/₂; 45—30; 45—29; 44—29; 43—28 mm.

Zausznik mieszka w całej prawie Europie; równie pospolity na południu, a mianowicie we Włoszech, w Hiszpanii, jak w Niemczech, Szwecji, Islandyi i północnej Rosyi; według PALLASA znajduje się po całej Syberii. W Królestwie Polskiem dość pospolity na przelotach tak wiosennych jak i jesiennych; nie wiem jednak dotąd, czy się gdzie gnieździ w kraju; widywałem je wprawdzie przy końcu Maja po jeziorach w Lubelskiem, ale jeszcze gniazd nie miały. Zwykle towarzysko wędrują po kilka par razem, zapadłszy na wodzie dzielą się na pary, i tak pływają w pewnym oddaleniu jedna od drugiej. Najczęściej z wiosny siadają u nas po małych jeziorach między polami, po zalewach polnych lub łącznych, równie jak na czystych stawach, gdzie zwykle po kilka lub kilkanaście dni na jednym miejscu przepędzają. Zwykle nalatują w połowie Kwietnia i trafiają się do połowy Maja; pod jesień przybývają we Wrześniu i Październiku i bawią do przymrozków, najwięcej wtenczas po jeziorach. Łatwo je poznać zdaleka na wodzie po czar-

ności, rdzawych bokach i mocno odetęj głowie. Nie są zbyt ostrożne i nierównie łatwiejsze do ubicia niż następujący gatunek, gdyż siadając zwykle po czystych wodach, nie mogą się tak jak tamte przy pomocy chwastów ukrywać.

Więcej się wywodzą na wschodzie i północy Europy niż na zachodzie, mimo to jednak gnieźdzą się w pewnej ilości w Hiszpanii, we Włoszech i w Szwajcaryi. Gniazdo urządza w trawach i trzcinach podobnie jak inne. Znoszą jaj 4 lub 5.

315. Podiceps minor. Perkozek.

Colymbus fluviatilis BRISS. AV. 6. p. 59. n. 9.

Colymbus hebridicus GM. LSN. XIII. 1. p. 594. n. 28. (ad.).

Colymbus minor GM. LSN. XIII. 1. p. 591. n. 20 (juv.). — NAUM. Vög. Deutschl. II. 9. p. 785. n. 277. tab. 247.

Colymbus pyrenaicus LAPEYR. Neue Schwed. Abh. 3. p. 105.

Podiceps hebridicus LATH. Ind. Orn. 2. p. 785. n. 11. (ad.).

Podiceps minor LATH. Ind. Orn. 2. p. 784. n. 9. (juv.). — BREHM,

Natg. eur. Vög. p. 875. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 413. sp. 10.

Sylbeocyclus minor BR. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 432.

Le Grèbe de rivière ou Castagneux BUFF. Ois. 8. p. 244. tab. 20. — Pl. enl. 905.

Nur mniejszy JUNDZ. — Nurek mniejszy JAR. — Perkoz mniejszy TYZ.

Z wierzchu oliwkowo czarniawy, od spodu ciemno popielaty, przód szyi kasztanowaty.

Najmniejszy z pomiędzy gatunków krajowych, o najkrótszym stosunkowo ciele i szyi najmniej wysmukłej, dziób ma krótszy od głowy i stosunkowo silniejszy od innych; głowę bezczubną. Stary ptak ma wierzch głowy, kark i podgardle czarne, zielonawo połyskujące; boki twarzy i wierzchnią część szyi jaskrawo kasztanowate; czarniawa niższa część szyi przechodzi stopniowo w kolor ciemno popielaty, pokrywający spód ciała; na piersiach i brzuchu końce piór srebrzysto białawe nadają kolor tym częściom niejednostajny i połyskujący; na bokach ciała pióra ciemniejsze. Płaszcz ciemny, oliwkowo czarniawy; skrzydła bledsze, a mianowicie lotki są popielatawe; u lotek przedramieniowych chorągiewki wewnętrzne są białe, podobnie i pokrywki podskrzydłowe; słabizny mniej więcej rudawe. Dziób czarniawy, z końcem obu szczęk białawym, wyraźne ząbady przy nasadzie i naga skóra przed oczami żółto zielonawe; nogi od strony zewnętrznej czarniawe, strona wewnętrzna i palce szaro zielonawe; tęczę blade brunatna. Samica niczem się nie różni.

Pisklę puchowe ma głowę, cały płaszczyk i szyję z wyższą częścią piersi czarniawo brunatne, ze rdzawymi smugami wzdłuż ciała idącymi; na grzbiecie takich smug 5 koloru jaskrawo rdzawego, na szyi 7 bledszych płoworudawych, z tych przodowe aż na część ciemną piersi zstępują; na gardzieli 4 smużki białe; cały spód ciała czysto biały. Dziób żółtawy, nogi szaro rogowe, tęczę czarniawe.

Ptak w pierwszym upierzeniu zaraz po wyrośnięciu piór ma głowę, kark i cały płaszcz szaro brunatny, niezbyt ciemny; gardziel, kręsy na policzku i długą smugę wzdłuż boku karku białawe, miejscami rudawo poplamione; przód szyi i boki całego ciała rudawo szare; piersi i brzuch czysto białe. Dziób szaro żółtawy. Przed zimą zmienia się w pewnych szczegółach bez pierzenia się, to jest traci białe smugi na twarzy i bokach karku, rudawą plamistość i ciemny kolor policzków, w miejscu zaś tych wszystkich odmian wyrównywa mu się na całej téj przestrzeni kolor szary, taki prawie jak z przodu szyi; tło płaszcza przybiera cokolwiek oliwkowego odcienia, reszta zaś żadnej nie ulega zmianie, tylko dziób i nogi cokolwiek ciemnieją.

Rocznik wiosenny ma już rozkład kolorów jak na starym, kolory te jednak o wiele są odmienne, a mianowicie cały wierzch głowy, kark, płaszcz i podgardle mają odcień mocno oliwkowy; niższą część szyi oliwkowo szarą; piersi i brzuch białe, mocno srebrzyste; z pod białości jednak przezierają cokolwiek plamy popielate, środkki piór zajmujące; boki oliwkowo szare, miejscami rudawo pociągnięte; boki szyi wraz z wyższą częścią szyi tak już rdzawe jak na starych. Dziób, nogi i oczy jak u starych. Kilku zmian jeszcze potrzebują do zupełnie doskonałego ubarwienia, po każdym wypierzeniu się kolor głowy i płaszcza coraz więcej czernieje, a spodni staje się coraz ciemniej popielatym. Między temi wszystkimi odzieżami znajdują się mieszaniny różnego stopnia.

Wymiary:

	♂	juv.	♀	♂
Długość po koniec ogona	273	258	254	255
" " " nóg	360	356	340	342
" ogona	30	30	30	28
" siągu	446	445	425	425
" skrzydła złożonego	103	103	98	100
" dzioba od kąta ust	29	27	26	28
" " od nozdrzy	13	12	12	11
" skoku	39	39	32	35
" palca skrajnego	49	47	48	48
" " środkowego	49	47	45	47
" " wewnętrznego	36	35	36	37
" ksiuka	12	12	12	12

Wymiary jaj pojedynczych różnych zniesień:

39 1/2—26; 39 1/2—25 1/2; 39 1/2—27; 38—27 1/2; 34 1/2—24 1/2 mm.

Znajduje się w całej południowej i umiarkowanej Europie, w całej Afryce aż do Przylądka Dobrej Nadziei (VERREAUX, HARTLAUB) i w znacznej części Azji. W naszym kraju niezawodnie najobfitszy i najwięcej upowszechniony, mimo to rzadziej się daje postrzegać od perkoza dwuczubnego; częściejowo nawet corocznie tutaj zimuje, a szczególnie młode ptaki. Trzyma się głównie po stawach i sadzawkach tatarakiem i sitowiem zarośniętych, po takichże brzegach jezior, po bagnach mniej więcej głębokich, po łącznych łąkach, zalewach i rowach, słowem w wielu bardzo miejscowościach, często-kroć nawet dość ciasnych, nie pomijając i leśnych bagienek. Niekoniecznie potrzebuje miuście tak czystych na znacznej przestrzeni jak inne gatunki, wystarczają mu bowiem mało głębokie wody, miejscami rzadszą roślinnością porośłe. Zimujące w naszych stronach przenoszą się na rzeczki niemarznące

i niezbyt szybkiego biegu, szczególniej przepływające przez stawy i mające przy brzegach gdziekolwiek cokolwiek tataraku lub trziny.

Skrytszy nierównie od innych, mało się w lecie na otwartych wodach pokazuje, lecz ciągle się kryje po trawach lub chwastach; zimą częściej się widzieć daje. Nurkuje doskonale; chociaż nie może pod wodą równie długo zostawać, ani tak daleko naraz przepływać, jak większe gatunki, nierównie lepiej się od nich kryje, gdyż w razach niebezpieczeństwa stara się zawsze dostać nurkiem do chwastów i skryć się starannie. Zimą nawet, kiedy żadnego prawie ukrycia nie ma na rzęce, raz ponurzywszy się tak się gdzieś umie schować pod brzegiem, że go w żaden sposób odszukać nie można ani téż doczekać się ukazania. Trudno go zatem strzelać, daleko łatwiej przychodzi napędzić go na wązkiej wodzie w podrywkę albo w wcięcie.

W czasie legowym najkrzykliwszy, nieustannie się po zaroślach odzywa właściwem sobie monotonnem cierkotaniem czy-czy-czy-czy.... dosyć donośnem i wrzaskliwem, a napadnięty przez ptaka drapieżnego lub innego nieprzyjaciela wrzeszczy przeraźliwie najrozmaitszemi głosami. Gdy poraz pierwszy podobny krzyk usłyszałem, nie mogąc zmiarkować na pewno od jakiegoby ptaka pochodził, przebrnąłem przez wodę i zastałem błotniaka (*Circus cyaneus*) jedzącego przy gnieździe samiec z jaj porwaną, nad którą to samiec tak się rozwodził i nie uciszył się aż po oddaleniu się ptaka drapieżnego.

Gniazdo buduje z drobniejszych kawałków sitowia i traw wodnych, zmieszanych z rzęsą i konferwami, pomiędzy sitowiem, tatarakiem i innemi chwastami wodnemi, a niekiedy pomiędzy gąziami zwałonych drzew na wodę, albo krzaków łożyny w wodzie rosnących, zwykle w miejscach niezbyt głębokich. Takie gniazdo około stopy bywa wysokie. Jaj niesie 4 do 6.

COLYMBINAE. NURY.

Dziób mierny, tak prawie długi jak głowa, prosty, ściętniony, ostrokończysty; szczyt łagodnie zaokrąglony, przy końcu łukowato spuścisty; bródka łagodnie podeięta; obie szczęki równe; kraje gładkie, mniej więcej mocno przez całą długość wgniecione; na szczęce wierzchniej od nasady szeroka trójkątna bródka, kończąca się przed połową długości dzioba.

Nozdrza poboczne, podługowate, zajmują całą prawie przestrzeń między częścią upierzoną i końcem brzozy, na przestrzał otwarte, od tyłu klapkowatą błoną na wpół przymkniętą.

Nogi zadowe, krótkie, ze skokami mocno obosiecznie ściętnionemi, czteropalcowe. Trzy przednie palce długie, błoną w całej długości spięte, z tych skrajny najdłuższy; skok krótszy od palców skrajnego i środkowego bez pazurów, a równy wewnętrznemu z pazurami; ksiuk bardzo krótki, osadzony na tyle wewnętrznej strony skoku tak wysoko, że tylko końcem dostawać do ziemi może, rozszerszony od spodu błoną pojedynczą, łączącą go z palcem przyległym; pazury dosyć szerokie, zaokrąglone, błoną do końca objęte. Obówie siatkowate, szeroko z palców na błony zachodzące.

Skrzydła mierne, wąskie, mocno szpiczaste; lotka 1a najdłuższa, 2a niewiele lecz widocznie krótsza.

Ogon bardzo krótki, w końcu zaokrąglony, o 20 lub 18 tęgich sterówkach.

Oczy mierne, spłaszczone.

Ciało miernie przedłużone; głowa mierna, z przodu zeszczipiona i nieznacznie z dziobem złączona; piórka czołowe zachodzą bokami aż nad połowę długości nozdrzy. Szyja nie tak wysmukła jak u perkozów. Upierzenie ciała sute, sprężyste, na wierzchu tak wygładzone, że brzegi piór są nieznaczne; na spodzie połysk mniej mocny niż u perkozów; pod piórami gęste podbicie puchowe; brzuch i piersi całkowicie zarośnięte, bez nagięj wzdłuż środka przestrzeni.

Jaja podługowate, eliptyczno jajowate, to jest przy ogólnym kształcie prawie eliptycznym, koniec cieńszy jest ostrzejszy, a przeciwny nagle zaokrąglony. Skorupa mocna, dość gruba, z widocznymi porami, słabo połyskująca, blade zielonawa wewnątrz. Tło brązowe, mniej więcej płowawe, lub mniej więcej ciemne; upstrzone obrzedkami zaokrąglonymi plamkami, czarno brązowymi lub czarnymi.

Nury obyczajami bardzo zbliżone do perkozów (*Podiceps*) i nurzyków (*Uria*), budowę przedstawiają wspólną pod pewnymi względami z temi dwiema rodzinami, pod innymi zaś więcej się zbliżającą do jednej lub drugiej; ztąd też należy się im właściwiej pośrednie stanowisko w układzie naturalnym, w każdym zaś razie nie wypada ich oddalać od siebie, ani też innymi skupieniami przegradzać. Jakkolwiek nogi nurów są w wielu szczegółach odmienne od nóg perkozów, w głównym jednak zarysie wielkie przedstawiają podobieństwo, a mianowicie w stosunkowej długości palców i w zupełnie podobnym osadzeniu i przytwierdzeniu na tyle ciała, zkad ruchy jednakowo się odbywają. Odmienne jednak forma kości piersiowej, bardzo różne cechy oologiczne i powierzchniowe kształty ciała są dostateczne do postawienia ich w oddzielnym pleminiu, podobnie jak to uczynił P. DES MURS, bez przegradzania ich jednak familijami zupełnie odmiennego typu.

Cała rodzina składa się z trzech tylko gatunków żyjących na wodach przybiegunowych półkuli północnej, które jednak w porze zimowej wszystkie posuwają się ku południowi i zalatują do krajów umiarkowanych, prócz czego i w innych czasach są do podróży skłonne, jak tego mamy przykład na ptakach zjawiających się wśród lata. Trzymają się głównie jezior i innych rozległych wód lądowych, na morzach w czasach tylko wędrówek zapadają. Podobnie jak perkozy wodac żywot wyłącznie wodny, przewyższają jeszcze tamte pod względem pływania i nurkowania, gdyż szybując prędzej i mogąc pod wodą dłużej wytrzymać, znaczniejsze naraz przestrzenie nurkiem przebywają. Pływając zatapiają także dowolnie ciało wedle potrzeby, a za jednym zanurzeniem się mogą sto łokci i więcej przepłynąć. Przebywając często między lodami umiejętnie się na zamrożonych wodach kierują i zachowują, o czem można się w zimie przekonać, gdy który zapadnie na rzecę lub stawie w miejscu zawierającym przereble lub małe niezamarzające miejsca, w niewielkiej od siebie odległości; w takich miejscach zanurzwszy się w jednym otworze, w drugim z największą pewnością wypływają. Na lądzie jeszcze są niedołęźniejsze od perkozów, nigdy też dobrowolnie z wody nie wychodzą; znalazłszy się na ziemi, nie mogą ani stanąć, ani chodzić, ani się porwać i zmuszone są wykonywać jedyny ruch bardzo niedołęźny, pełzając na brzuchu przy pomocy skrzydeł, mało w tem nogami pomagając sobie z powodu trudności brania ich swobodnie pod siebie. Z tego powodu zdarza się dość często, że zbłąkane i zmęczone podróżą padają na lądzie i biorą je bez żadnej trudności ludzie i zwierzęta drapieżne; więcej

ich nierównie dostaje się tym sposobem w naszych stronach, aniżeli przy pomocy strzelby, gdyż są trudniejsze jeszcze do strzelania niż perkozy, a szczególnie na rozleglejszych wodach. W czasie tylko gnieźdzenia się wylazą na gniazdo tuż obok wody urządzone, z którego bezpośrednio mogą się zsunąć na wodę. Zrywają się z wody bardzo niechętnie, strzałem nigdy się do tego zmusić nie dają, a nie ma przykładu, żeby się kiedy w obecności człowieka podrywały. Dość jednak szybko i wysoko lecą, chociaż znacznych odległości przebywać naraz nie mogą, inaczej bowiem nie trafiłyby się tak częste wypadki padania na ziemię.

Żywią się wyłącznie rybami i z tego powodu mięso ich traniaste i mocno rybiem zapachem przejęte do jedzenia niezdatne, po odarcu jednak skóry ma być dość znośne. Głos wydają mocny, gardłowy, niekiedy z daleka dosyć podobny do przerywanego skamlania pieska niedużego. Gniazda ścielą po kępach, zednach i niedostępnych brzegach jezior lub innych rozległych wód, tuż przy samej wodzie, z grubych suchych traw wodnych; niekiedy wytłuczona trawa na kępie całe posłanie zastępuje; gniazdo pod jajami bywa suche. Niosą 2 jaja. Piskleta pełzną natychmiast na wodę i tak samo są pielęgnowane jak perkozów. Raz się do roku pierza. Samice mniejsze od samców, nieczem się w kolorach nie różnią. Młode pierwszoletnie całkowicie odmiennie figurują po dawnych zoologicznych dziełach jako oddzielne gatunki; w trzecim dopiero roku doskonałą przybierają odzież, w drugim roku są już podobne do starych, jednakowoż mają na sobie niektóre odmienne szczegóły. Mieszkańcy północy wyprawiają ich skóry na dosyć piękne i trwałe futerka, mianowicie też z głów wraz z szyciami ptaków starych sporządzają ozdobne czapki, kolory bowiem tych kawałków miejscami świetne i symetrycznie urozmaicone, doskonale się w wyrobie tego rodzaju układają.

Wyżej się już pod perkozami wspomniało, że rodzina ta w systemie LINNEUSA stanowiła w rodzaju *Colymbus* oddział 2gi *Mergi*; u TEMMINCKA pozostały rodzaj pod tem samem nazwiskiem, oddzielony od perkozów i nurzyków i oczyszczony z gatunków fałszywych, stoi przy końcu rzędu pletwonogich, bardzo daleko od perkozów.

Wszystkie trzy gatunki należą do fauny Królestwa Polskiego, jako ptaki zalatujące w różnych porach roku. Głównym czasem najpospolitszego ich przebywania jest jesień, zimą są rzadsze, jednak pokazują się niezadko po rzekach na niemarnących otuchach; z wiosny nie tak już obficie przelatują jak w jesieni, lecz także zatrzymują się dosyć długo na naszych wodach; prócz tego pojedyncze indywidua nalatują wśród lata, jakoto w Maju, Czerwcu lub Lipcu.

COLYMBUS.

Cechy rodzajowe też same co i rodzinowe.

316. *Colymbus glacialis*. *Lodowiec*.

Colymbus torquatus BRÜN. Orn. bor. p. 41. n. 134. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 438.

Colymbus glacialis L. SN. XII. 1. p. 221. n. 5. — GM. LSN. XIII. 1. p. 588. n. 5. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 881. — TYZ. Orn. pow. 3. p. 605. sp. 1.

Colymbus immer BRÜN. Orn. bor. n. 129. — L. SN. XII. 1. p. 222. n. 6. — GM. LSN. XIII. 1. p. 588. n. 6.

Colymbus hyemalis BREHM, Natg. eur. Vög. p. 883.

Cephus torquatus PALL. Zoog. 2. p. 340. n. 397.

Cephus imber PALL. Zoog. 2. p. 344. n. 400.

Eudytes glacialis ILL. Prodr. p. 282. — NAUM. Vög. Deutschl. II. XII. p. 397. n. 355. tab. 327.

L'Imbrim ou Grand Plongeon BUFF. Ois. 8. p. 258. tab. 22. — Pl. enl. 952.

Nurek lodowiec KLUK. — Nur lodowiec JAR., Tyz.

Głowa i szyja czarna, zielono i granatowo połyskująca; cały płaszcz czarny, z gęstymi białymi kropkami.

Stary ptak ma głowę i całą szyję czarne, z mocnym połyskiem zielonym, przechodzącym ku światłu w pięknie szafirowy odbłask, u spodu najmocniejszy; na gardzieli wązka półobróżka utworzona z kilku białych niewielkich plamek, niżej na bokach szyi z każdej strony wielka trójkątna plama rozszerzona od tyłu, ostrzem obrócona ku przodowi, złożona z prążków białych i czarnych w kierunku pionowym ułożonych; obie te plamy tworzą pewien rodzaj obróży przerwaną z przodu i z tyłu. Plamy te i prążki białe na wyżej opisanych obrózkach wypukło są podniesione nad przegradzającą je czarnością, tak jakby były rzeźbione. Płaszcz czarny, posypyany na całej przestrzeni gęstymi białymi kropkami, symetrycznie w szeregi ułożonymi; z tych najdrobniejsze są na kuprze, małe także na grzbiecie i pokrywach skrzydłowych i mniej więcej zaokrąglone, największe i czworograniaste na barkówkach. Piersi i brzuch czysto białe, jedwabisto połyskujące; kąt zawarty między czarnym kolorem szyi i pleców czarno i biało podobnie rzeźbiony jak obrączki na szyi, kolor biały szeroko przestrzenie te przegradza. Na czarnych piórach samych boków ciała także kropki białe. Lotki i sterówki czarne. Dziób czarny, z jaśniejszym rogowym końcem; nogi czarniawe, na wewnętrznej stronie i środkach pletw popielate; pazury jasno rogowe; tęczce brunatne. W ogonie 20 sterówek.

Młody w pierwszym piórze z wierzchu czarniawy, z białawo popielatymi obwódkami piór; na niższej części grzbietu siwo czarniawy; spód cały biały, na przodzie szyi siwo plamisty, na podgoniu poprzeczna ciemna prega; na bokach głowy i szyi czarno siwe długie strychy; na bokach brzucha i piersi pióra czarniawe, z jasnymi brzegami i ciemniejszymi stosinami. Dziób rogowo białawy, ze szczytem rogowo czarniawym; nóg strona skrajna rogowo czarniawa, strona wewnętrzna i pletwy białawe.

W drugim roku odznacza się od poprzedzającej odzieży ciemniejszym kolorem części wierzchnich i ciemniejszym dzióbem. Z tej odzieży pomału przybiera doskonale kolory.

Wymiary:

Długość całkowita	juv.	♂
" siagu	820	—
" ogona	1440	—
" skrzydła złożonego	100	75
" dzioba od kąta ust	366	360
" " od nozdrzy	120	113
	58	57

Długość skoku	juv.	♂
" palca wewnętrznego z paz.	95	90
" " środkowego	105	97
" " skrajnego	120	113
" kciuka	135	120
	25	24

Okaz Muzeum DZIEDUSZYCKICH we Lwowie, zaczynający dostawać doskonałej odzieży, ma wierzch głowy i tył karku sadzowato łupkowe, także tło na plecach, lecz każde pióro pasem popielatym zakończone; tylną część grzbietu, kuper i boki brzucha jak u starych czarne, biało nakrapiane; barkówki zaczynają występować czarne z białymi czworograniastymi plamami, a później nieco właściwe pióra na środku pleców.

Jaja. Tło oliwkowo zielonawe, brudne, czerwono bardzo blado pomazane, i ma po sobie kilkanaście plamek czerwono czarniawych.

Wymiary: 91—55 mm. (z Grenlandyi, zb. BALDAMUSA). Rudawo szaro brunatne, upstrzone plamami siwo popielatymi i czarniawo brunatnymi (z Islandyi, zb. BREHMA).

Najokazalszy i najpodobniejszy gatunek przebywa przez lato w Islandyi, Grenlandyi i podobnych przybiegunowych okolicach całej północnej półkuli; na zimę posuwa się do krajów umiarkowanych, lecz nie tak daleko ku południowi jak następujący. W Królestwie Polskiem najrzadszy, Gabinet Warszawski posiada jeden tylko okaz krajowy; w Litwie zaś, według TYZENHAUZA, ma być przelotem, mianowicie przed zimą, dosyć często postrzegany. Muzeum DZIEDUSZYCKICH we Lwowie ma trzy okazy krajowe.

Lowi spore ryby, na wodach słodkich ma najwięcej wyjadać pstrągów, na morzach fladry, pałosze itp.

317. *Colymbus arcticus*. Nur czarnoszyi.

Colymbus arcticus L. SN. XII. 1. p. 221. n. 4. — GM. LSN. XIII. 1. p. 587. n. 4. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 885. — KEYS. et BL. Wirbth. Eur. n. 437. — Tyz. Orn. pow. 3. p. 606. sp. 2.

Colymbus balticus HORNSCH. et SCHILL. Pomm. Vög. p. 21. n. 282. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 888.

Cephus arcticus PALL. Zoog. 2. p. 341. n. 398.

Eudytes arcticus ILL. Prodr. p. 282. — NAUM. Vög. Deutschl. II. XII. p. 418. n. 356. tab. 328.

Le Lumme ou Petit plongeon BUFF. Ois. 8. p. 261.

Nurek RZĄCZ. — Nur czarnoszyi JUNDŻ., Tyz. — Nur popielaty JAR.

Wierzch głowy wraz z karkiem popielaty; przód szyi fioletowo czarny; płaszcz czarny, nie wszędzie białe pstry.

Stary ptak ma cały wierzch głowy i kark popielaty, przy dziobie i na policzkach okopciały; gardziel i przód szyi czarny, z pięknym fioletowym odbłaskiem; na podgardlu wązka półobróżka z dwunastu białych plamek nad tłem wypukłych; na bokach zaś szyi kilka podłużnych białych prążek, do samego dołu zstępujących wzdłuż brzegów czarnej tarczy. Cały płaszcz czarny, połyskujący, z białą pstrociną w następujący sposób ułożoną: wzdłuż całych barkówek szeregi

poprzeczne białych pasów, zawartych między czarnymi, o wiele węższymi, pręgami i czarnymi stosinami poprzegradzanych, tworzą dwie wielkie kratkowane przestrzenie; podobne także plamy, lecz mniejsze od pierwszych, leżą wyżej od tych na bokach pleców; na pokrywach podskrzydłowych drobne plamki podługowato zaokrąglone; reszta nieplamista, podobnie jak i skrajne czarne pióra na bokach ciała. Piersi i brzuch białe, jedwabisto połyskujące; pod czarno fioletową tarczą szyi, w środku zaostrzoną, wyższa część piersi biała i czarno prążkowana na większej niż u poprzedzającego przestrzeni; prążkowania te stykają się na środku u spodu kąta tarczy i od przodu przedłużają się na piersi, ztąd też czysta spodnia białość wąsko między nie wchodzi. Lotki, sterówki i słabizny czarne. Dziób czarny; nóg strony zewnętrzne czarne, wewnętrzne i palce popielate, z błonami na środku jaśniejszymi; tęczce brudno karminowe. W ogonie sterówek 18.

Młody w pierwszym piérzu bardzo podobny do młodego poprzedzającego gatunku, ma cały wierzch głowy wraz z tylną stroną karku szaro popielaty, ze śniadymi na bokach i na tyle karku smugami; pióra całego płaszcza śniade, popielato szeroko brzeżyste; kolor tych obrzeżeń wydatniejszy w miejscach, gdzie są u starych białe plamy. Cały spód czysto biały, na bokach tylko twarzy i na szyi szarawo plamkowany; na podogoni szarawa pręga w poprzek otworu oddechowego. Dziób modro popielaty, jasny, ze szczytem czarniawym; strona wewnętrzna skoków, palce i płetwy jasno popielate z bardzo słabym modrawym odcieniem, skrajna strona skoków, spód paleców i palec skrajny do połowy czarniawy; pazury białawe, czarniawo w końcu obwiedzione; tęczce brązowe.

Na ptaku dwuletnim wierzch ciała jest lupkowy jednostajny, ciemniejszy jednak na plecach niż na głowie i karku. Na piórach barkowych plamy białe mniej więcej liczne, nie tworzą jednak regularnych pasów starym właściwych; skrzydła czarne tak samo nakrapiane jak u starych; na bokach spodniej części szyi kręsy szare mniej liczne niż czarne na starych.

Po następnym wypierzeniu się z wiosny dostaje po wierzchu koloru podobnego starym, lecz kolor głowy i karku mocno jest szarawy; przód szyi biały, poproszony gdzieś czarnymi piórami. Na jesień dopióro tarcza szyi pomaluje się wyrównywa i dostaje prążkowania na bokach piersi. W trzecim roku przed wiosną ma już doskonałą odzież.

Wymiary:

	♂	♀	♂	♀
Długość całkowita	780	653	785	735
" siagu	1280	1200	1290	1225
" ogona	—	75	85	75
" skrzydła złożonego	340	325	325	322
" dzioba od kąta ust	103	92	103	92
" " od nozdrzy	—	44	47	40
" skoku	100	82	88	83
" palca wewnętrznego	—	83	94	88
" " środkowego	105	97	109	104

	♂	♀	♂	♀
Długość palca skrajnego	115	102	120	113
" kciuka	—	20	24	22

Jaja. Tło bywa brązowo oliwkowe, rzadziej oliwkowo zielonawe; plamy brązowo czarne, mniej więcej obrzędnie, drobne okrągławe; niektóre mają plamy większe albo rozmieszczone na całej powierzchni, albo gęściej w końcu grubszym; niekiedy trafiają się pojedyncze obszerne namazania.

Wymiary:

87—53; 80—53; 75—48; 72—47 (zb. BALDAMUSA).

Ojczyznę ma wspólną z poprzedzającym, lecz rozmieszcza się na lato znacznie obszerniej i znacznie dalej posuwa się na zime. Najczęściej się pokazuje w Królestwie Polskim, a nawet w jesieni można go wszędzie na większych wodach widywać; trafia się także z wiosny, wśród zimy i pośród lata. Według TYZENHAUZA w Litwie bywają przykłady gnieźdzenia się, a SKINDER przytacza fakt znalezienia gniazda z jajami na jeziorze Bładem. Młode dalej zalatują w głąb lądów Europy niż stare, i zapędzają się aż do jezior szwajcarskich.

Gniazdo znalezione przez SKINDERA na splawie było z suchej trzciny i surowych traw wodnych. Głos wydaje donośny, grubo trzaskliwy, zwykle przed zanurzeniem się, który można wyrazić przez ka arrrr; na ciasnej jednak rzęce o brzegach wysokich tenże sam głos zdaje się być podobnym do szczyknięcia małego pieska.

Prócz tego że samica dużo jest mniejsza od samca, gatunek ten przedstawia znaczne indywidualne różnice wielkości, na mocy czego pastor BREHM utworzył dla mniejszych egzemplarzy nominalny gatunek *Colymbus balticus*, który równie jak *Colymbus ignotus* BECHST. powiększa tylko liczbę synonimów.

318. *Colymbus septentrionalis*. Nur rdzawo-gardlisty.

Colymbus lunne BRÜNN. Orn. bor. 132.

Colymbus septentrionalis L. SN. XXII. 1. p. 220. n. 3. — GM. LSN.

XIII. 1. p. 586. n. 3. — BREHM, Natg. eur. Vög. p. 892. —

KEYS. et BLAS. Wirbth. Eur. n. 439. — TYZ. Orn. powsz. 3. p. 607. sp. 3.

Colymbus stellatus GM. LSN. XIII. 1. p. 587. n. 17. (*juv.*).

Cephus septentrionalis PAAL. Zoog. 2. p. 342. n. 399.

Cephus stellatus PALL. Zoog. 2. p. 344. n. 401. (*juv.*).

Eudytes septentrionalis ILL. Prodr. p. 282. — NAUM. Vög. Deutschl.

II. XII. p. 434. n. 357. tab. 329.

Plongeon à gorge rouge BUFF. Ois. 8. p. 264. — PL. enl. 308.

Nurek czerwonozyi KLUK. — Nur rdzawogardlisty JAR., TYZ.

Głowa i boki szyi popielate, przód szyi rdzawy; płaszczyk czarniawy.

Dziób znacznie szczuplejszy niż u innych, cokolwiek w górę zadarty, z brzegami szczęk mocno przez całą długość wgniecionymi; w ogonie sterówek 20.

U ptaka starego głowa i boki szyi popielate, wierzch głowy śniado plamisty; przód szyi ciemno rdzawy; od tyłu głowy przez całą

długość karku zstępuje szeroki pas czarny z ośmiu cienkimi białymi paseczkami, podobna pstrocizna zajmuje i boki niższej części szyi. Płaszcz oliwkowo czarniawy, upstrzony białymi obrzedniami plamkami, zaokrąglonemi na barkówkach, nieregularnemi na pokrywach skrzydłowych, węższemi na kuprze i pokrywach ogonowych, a podłużnemi na brzegach końców nadlotek i lotek ramieniowych. Lotki i sterówki koloru płaszcza. Środek niższej części szyi, piersi i brzuch białe, z mocniejszym jedwabistym połyskiem niż u dwóch poprzedzających gatunków; ostatnie pióra boczne koloru płaszcza, białe plamiste; na pokrywach podogonowych czarniawe plamy. Dziób czarny, z wierzchu niebieskawo rogowy; nóg strona zewnętrzna czarniawa, wewnętrzna i błony środkiem rogowo białawe; tęczce brudno czerwone.

Ptaka młody w pierwszym piérzu, znajdujący się w Muzeum Dzieduszyckich we Lwowie, ma wierzch głowy i tył karku jasno popielaty, plecy i barkówki ciemno śniade, z szerokimi obwódkami wszystkich piór jasno popielatemi; na barkówkach bliższych grzbietu obwódki te kończą się po bokach białawą plamką; obwódki popielate piór kuprowych i niższej części grzbietu mniej jasne i więcej między sobą zbliżone; spód biały, lecz szyja zbrudzona ciemnymi końcówkami wszystkich piórek.

Ptaka w drugim piérzu ma tło na płaszczu bledsze cokolwiek niż u starego, gęsto posypane plamkami białawymi lub rudawo białawymi, których para znajduje się przy końcu każdego pióra, plamki te są zaokrąglone, cokolwiek podługowate na plecach i kuprze, a znacznie dłuższe na barkówkach i pokrywach skrzydłowych; wszystkie zaś są krokiewkowato ku sobie od dołu nachylone. Wierzch głowy brudno popielaty, z ciemno śniadymi środkami wszystkich piór; podobna smuga wzdłuż tyłu karku; boki głowy i szyi białe, mniej więcej popielato pociągnięte. Spód cały biały z połyskiem, na szyi drobnutko szaro popylony; pióra boczne koloru więcej szarego od płaszcza, grubiej białe plamiste niż na starych; w poprzek otworu odchodowego pręga szarawa, podbrzusze u jednych szaro drobnutko falowane, u innych czyste; pokrywy podogonowe śniado plamiste. Boki dzioba popielato żółtawe, jasne, wierzch szczęki szaro brunatny; wewnętrzna strona skoku, palec i środki pletw żółtawo popielate, strona skrajna, palec skrajny i pletwy przy palcach ciemno szare; tęczce brunatne.

W trzecim roku po wypierzeniu się płaszcz jest ciemniejszy, plamy znacznie węższe i mniej liczne; przód i boki szyi zupełnie białe, na środku tylko tej pierwszej pokazują się piórka rdzawe w miejscu przyszlęj smugi. W trzecim dopiero roku boki głowy i szyja siwieją i występują wszystkie właściwe kolory, plamki jednak na płaszczu są liczniejsze i większe niż na zupełnie starym.

Wymiary:

	♀ ad.	♀ juv.	♂ juv.	♂ ad.
Długość po koniec ogona	610	607	640	620
" " " nóg	706	705	750	—
" siągu	1014	1005	1080	1140
" ogona	62	60	65	60

	♀ ad.	♀ juv.	♂ juv.	♂ ad.
Długość skrzydła złożonego	257	260	270	290
" dzioba od kąta ust	76	78	80	84
" " od nozdrzy	35	34	37	38
" skoku	71	75	72	80
" palca wewnętrznego	69	73	73	73
" " środkowego	87	85	87	83
" " skrajnego	93	93	93	97
" kciuka	16	19	20	20.

Pisklą puchowe okryte długim, bardzo nabitym i miękkim puchem, z wierzchu łupkowo czarnym, od spodu bledszym, szaro czarniawym; dziób ołowisto szary, w końcu bledszy, rogowo szary, ze szczytem czarnym; nogi od tyłu czarne, z przodu bledsze, żółtawo czarno szare równie jak pletwy ¹⁾.

Jaja: Tło rdzawo brunatne, oliwkowo brunatne, ciemniejsze lub jaśniejsze, oliwkowe lub oliwkowo zielone, upstrzone po całej powierzchni okrągłymi plamkami i kropkami brunatno czarnymi, na niektórych plamy gęściejsze w końcu grubszym; trafiają się niekiedy całkowicie posypane samymi drobnymi kropkami brunatno rdzawymi, niezbyt ciemnymi.

Wymiary:

79 — 42; 76 — 45; 73 — 45; 71 — 46; 70 — 49 mm.

Mieszka w krajach północnych starego i nowego ładu, i podobnie jak poprzedzające posuwa się ku południowi. W Królestwie Polskiem o wiele jest rzadszy od poprzedzającego, ale też pospolitszy od łodowca; TYZENHAUS wyraźnie powiada, że w Litwie rzadszy od obu poprzedzających; nie zdaje się jednak być prawdopodobnem, żeby łodowiec miał się częściej od niego trafiać. Młode nierównie częściej się u nas zdarzają od starych, które rzeczywiście do rzadkości zaliczać można, przez czas bowiem trzydziestoletnich poszukiwań dwa tylko stare ptaki dostałem, to jest samca w roku 1861 w pierwszych dniach Maja w okolicach Kowna, a samiec w połowie Czerwca r. 1865 pod Warszawą, a kilka tylko innych widziałem. Zalutują w tych samych czasach co i tamte.

Obyczaje mają wspólne z innemi gatunkami, mniej jednak są bojaźliwe. Pastor BREHM utrzymuje, że w niedostatku ryb jadają rośliny wodne.

¹⁾ MALMGREEN, *Journal für Ornithologie* 1865 p. 261.

DODATEK.

Do fauny krajowej dołączyć wypada następujące dwa gatunki.

PHYLLOPNEUSTE EWERSMANNI.

Bp. Consp. Gen. Av. 1. p. 289.

Sylvia icterina EWERSM. Addend. ad Zoogr. ross. 1842.

Z wierzchu brunatno zielona; cały spód blado żółty, pokrywy podogonowe białawe; brew i szrank skrzydła żółte.

Lotka 1a dużo dłuższa od nadlotek i dość szeroka; 4a najdłuższa, zaledwie dłuższa od 3ej; 2a dłuższa od 6ej, i o 6 mill. krótsza od 3ej; 5a krótsza od 3ej. Ogon mocniej widłowy niż u *Ph. rufa*, dziób szczuplejszy i krótszy.

Cały wierzch ciała brunatno oliwkowy, dość ciemny; spód blado żółty, z mocniej żółtymi strychami na szyi i piersi; sam środek podbrzusza białawy, pokrywy podogonowe białe, bardzo słabo żółtawo zafarbowane; boki brzucha brudniejsze od reszty spodu; nad okiem wązka brew blado żółta, słabo odznaczona przed okiem. Skrzydła i ogon szaro brunatne, dość ciemne, o wszystkich piórach zielono obrzeżonych; obwódki te na małych pokrywach tak szerokie, że prawie jednolite tło stanowią; pokrywy podskrzydłowe blado żółte; szrank skrzydła i pióra podpachowe mocniej żółte; brzeg tylny lotek białawo szary; skrajna choroągiewka bocznych sterówek blado szara. Dziób brunatny; z nasadą żuchwy żółtawo cielistą w większej połowie długości; nogi ciemno brunatne; tęczy prawie czarne.

Samica niczym się od samca nie odznacza.

Wymiary:

Długość skrzydła	♂	64
" ogona		49
" dzioba od kąta ust		13
" skoku		20
" palca środkowego		12
" pazura		4 mm.

Pokazało się z porównania gajówek krajowych z ptakami kolekcji MENZBIERA, pochodzącymi z okolic Moskwy, że wschodni ten gatunek należy do naszej fauny, a nawet dość jest pospolitym w czasie jesiennego przelotu. Postrzegalem je w różnych okolicach kraju w stadkach wędrujących na południe i zatrzymujących się po rozmaitych zaroślach. Nigdy ptaka tego nie zauważyłem w porze legowej, i o ile mi się zdaje, nigdzie się w naszych stronach nie gnieździ. Okazy Moskiewskie porównane były przez MENZBIERA w kolekcji P. SIEWIERCOWA z okazami turkietańskimi i orenburskimi.

Parus lugubris. Sikora żałobna.

Parus lugubris NATTERER. — TEMM. Man. Orn. I. 1820. p. 293. —

Tyz. Orn. powsz. II. p. 21. — SHARPE et DRESSER. Birds of Eur.

Poecila lugubris Bp. Consp. Gen. Av. 1. p. 230.

Penthestes lugubris REICH. Av. Syst. Nat. Trepid. tb. LXII.

Poecila lugens BREHM, Nauman. 1856. p. 596.

Poikilis lugubris BLASIUS, List. of B. of Eur. p. 8.

Z wierzchu brunatnawo szara, od spodu brudno biała; wierzch głowy i obszerna tarcza gardzielowa brunatnawo czarne; policzki białe; skrzydła i ogon łupkowo szare, z obwódkami piór szaro białawymi.

Wierzch głowy brunatnawo czarny aż po dolny brzeg oka i po zatylek; reszta wierzchnich części ciała brunatnawo szara; kolor biały zajmuje policzki aż poza ucho, gdzie barwa ta zafarbowana jest szaro, zlewając się stopniowo z ogólnym kolorem wierzchnim; tarcza sadzowato lub brunatnawo czarna obejmuje gardziel i środkową część szyi aż do piersi; reszta spodu brudno biała, szaro rudawym odcieniem zafarbowana na bokach brzucha i piersi. Skrzydła i ogon łupkowo szare; małe pokrywy skrzydłowe obrzeżone kolorem pleców, nadlotki, lotki i sterówki szaro białawymi obwódkami, szerokimi na lotkach drugorzędnych i nadlotkach, a bardzo wązkimi na innych; brzeg wewnętrzny lotek wązko białawy. Dziób ciemno rogowy; nogi ciemno oliwiste; tęczy prawie czarna.

Obie płcie niczym się między sobą nie różnią.

Wymiary:

Długość skrzydła	71
" ogona	64
" dzioba	14
" skoku	19
" palca środkowego	15
" pazura	5 mm.

Łatwa do odróżnienia od *P. palustris* i *P. borealis*, po większym wzroście, odmienniejszej, ciemniejszej barwie wierzchnich części ciała, nieczystej czarności wierzchu głowy i bardzo szerokiej tarczy gardzielowej.

Sikora ta bardzo pospolita w Dalmacji, w Węgrzech południowych, w Turcji i Grecji, świeżo została wprowadzona do fauny tatrzańskiej przez P. KOCYANA, w którego kolekcji okazy tatrzańskie za ten gatunek uznał niemiecki ornitolog TSCHUDI ZU SCHNIDTHOFFEN. (Ob. Wykaz ptaków Tatrzańskich Justyna Karlińskiego, zamieszczony w Sprawozdaniach Komisji fizyograficznej, tom XVI).

SPIS NAZW POLSKICH.

	Tom	Str.		Tom	Str.
Awoceta europejska . . .	II.	160	Biegus kuliczek . . .	II.	117
Baba	II.	229	— kulik	"	134
Baranek	"	168	— kulizek	"	138
Bargiel	I.	178	— malutki	"	112
— kowalik	"	178	— najmniejszy	"	114
— zwyczajny	"	178	— piasecznik	"	104
Batalijon	II.	119	— piaskowiec	"	138
Bączek	"	201	— płaskodzioby	"	115
Bąk	"	199	— rdzawy	"	108
Bekas	"	168	— szary	"	136
— baranek	"	168	— Temmincka	"	114
— brudnik	"	130	— tłomacz	"	102
— czerwonońóg	"	128	— zdrobniący	"	112
— dubelt	"	166	— zielonek	"	134
— dżdżowiec	"	126	— zmienny Jar.	"	110
— fclauz	"	171	— Tyz.	"	119
— funtowy	"	166	Biegusy	"	106
— kozogłów	"	147	Bielik	I.	43
— krzywodziób	"	152	Błotniak błądy	"	109
— kszyc	"	168	— błotny	"	101
— kulik	"	152	— łączny	"	107
— kurka	"	171	— popielaty	"	106
— mały	"	171	— stawowy	"	101
— słaka	"	163	— zbożowy	"	104
— słomka	"	163	Błotniaki	"	100
— słonka	"	163	Bocian	II.	181
— slotnik	"	155	— bag	"	183
— srzedni	"	166	— biały	"	181
— większy	"	166	— czarnego a białego		
— właściwy	"	166	pióra	"	181
Bekasy	"	161	— " a czerwonego		
Bernikla	"	283	pióra	"	183
Białorzytka	I.	260	— czarny	"	183
Biegus batalijon	II.	119	— pospolity	"	181
— bojownik	"	119	— śniady	"	183
— czajka	"	96	— zwyczajny	"	181
— górny	"	110	Bociany	"	179
— kanutek	"	108	Bogatka	I.	287
— klótnik	"	119	Boguwoła	"	331
— krzywodzioby	"	117	Bojownik batalijon	II.	119
			Brodziec krwawodziób	"	128

	Tom	Str.
Brodzicz krwawodzioby	II.	127
— kwokacz	"	126
— leśny	"	136
— piskliwy	"	138
— pławny	"	132
— samotny	"	134
— śniady	"	130
Brodzicz	"	123
Brzęczka	I.	208
Brzostówka	"	415
Burka	II.	296
Chróściel	II.	206
— burego pióra	"	209
— derkacz	"	206
— właściwy	"	206
— kurka wodna	"	211
— zielonka	"	213
— łączny	"	206
— najmniejszy	"	211
— pospolity	"	206
— szarego y lisowatego	"	206
— pióra	"	206
— wodnik	"	209
— wodny	"	209
— zielonawy	"	209
Chróściele	"	204
Chruściel wodnik mały	"	211
— wielki	"	209
Cienkonóg	"	157
Cietrzew	"	43
Cyranezca	"	300
Cyranka	"	298
Cyż	I.	431
Czajka	II.	96
— grubonóg	"	71
— ładowiec	"	88
— mornel	"	86
— pospolita	"	96
— siewnica	"	93
— słotnik	"	82
— towarzyska	"	95
— towarzyszy	"	95
— właściwa	"	96
Czajki	"	91
Czapla biał	"	199
— bączek	"	202
— mały	"	202
— większy	"	199
— właściwy	"	199
— biała	"	191
— z żółtym dziobem	"	192
— białego pióra	"	192
— bocian	"	181
— czarny	"	183
— czerwona	"	190
— egretta	"	192
— forga	"	192

	Tom	Str.
Czapla garceta	II.	193
— grzywiasta	"	195
— modronos	"	195
— modronosa	"	194
— nadobna	"	193
— nocna	"	197
— nocnik	"	197
— pospolita	"	188
— purpura	"	190
— purpurowa	"	189
— siwa	"	187
— siwego pióra	"	188
— ślepowron	"	197
— właściwy	"	197
— trzeźnik	"	202
— zwyczajna	"	188
— żóraw	"	74
Czaple	"	184
Czarnowron	I.	379
Czayka	II.	96
Czczotka	I.	426
— błada	"	428
— długodzioba	"	430
Czernica	II.	317
Czerwienka	I.	257
Czerwony ogonek	"	246
Czubak jemioluska	"	306
Czubatka	"	292
Czyż	"	431
— kulezyk	"	437
— pospolity	"	431
Derkacz	II.	206
Derlatka	I.	360
Dębonosek klesk	"	439
— ziewonia	"	442
Drapieżne	"	19
Drop	II.	64
— brodac	"	64
— kamionek	"	66
— mniejszy	"	66
— pardwa	"	66
— pospolity	"	64
— strepet	"	66
— wąsacz	"	64
Dropie	"	63
Drost	I.	274
Drozd	"	274
— białobrzecz	"	276
— drożdżik	"	272
— jedwabny ogon	"	306
— jemiolowy	"	267
— jemiolucha	"	267
— kamieniczek	"	282
— kos	"	279
— kwiczoł	"	270
— lepak	"	274
— mareczok	"	272

	Tom	Str.
Drozd mniejszy	I.	272
— modrak	"	283
— największy	"	267
— obrączka	"	276
— obroźny	"	276
— paszkot Wodż.	"	267
— Waga	"	276
— rdzawoboczny	"	272
— różyczka	"	273
— skalny	"	281
— średni	"	270
— śpiewaczek	"	274
— śpiewak	"	274
— wielki	"	267
— winniczek	"	272
— winny	"	272
— złotnik	"	331
Drozd	"	266
Drożdżik	"	272
Drzemlik	"	79
Dubelt	II.	165
Dudek	I.	175
— pospolity	"	175
— właściwy	"	175
— zwyczajny	"	175
Dudki	"	174
Dymówka	"	158
Dzierlatka	"	359
— (Kluk)	"	358
— ledwuchna	"	358
— przeciotka	"	362
— skowronek	"	355
— śmieciuch	"	360
Dzierzb	"	323
— (Myśl. Pt.)	"	320
— cierniokret	"	327
— czarnoczelna	"	323
— mała	"	327
— rdzawokarczysta	"	325
— rudogłowa	"	325
— srokosz	"	320
— wielka	"	320
Dzierzby	"	318
Dzięcioł	II.	13
— białogrzbietny	"	17
— biały	"	15
— czarny	"	11
— mały	"	20
— modrawy	I.	178
— największy	II.	11
— pstry mały	"	20
— mniejszy	"	20
— średni	"	15
— większy	"	13
— średni	"	15
— świerszczyk	"	20
— trójpalczasty	"	22
— większy	"	13

	Tom	Str.
Dzięcioł zielonosiwy	II.	26
— zielony	"	24
Dzięciolek	"	19
Dzięcioły	"	7
Dziupnik	"	34
Dziwonia	I.	441
Dzwoniec	"	420
Dżdżownik górny	II.	86
— obroźny	"	88
— rzeczny	"	90
— siewka	"	82
Ficlauz	II.	171
Figojadka	I.	238
Filistynek	"	362
Filuska	"	358
Gajospiew fitis	I.	222
— leśny	"	220
— pierwiosnka	"	222
— rudawy	"	224
— szczebiotliwy	"	217
— świstunka	"	222
— wójeł	"	224
Gajówka cierniówka	"	232
— czarnogłowa	"	238
— czarnobista	"	238
— drożdżówka	"	197
— jarzębata	"	230
— kopciuszka	"	248
— łożówka	"	200
— modra	"	250
— ogrodowa (Tyz.)	"	237
— (Wodż.)	"	246
— piegża	"	235
— pierwiosnka	"	222
— pleszka	"	246
— popielata	"	232
— rokitniczka	"	203
— rudawa	"	224
— rudopiers	"	257
— rudzik	"	257
— słowik rdzawy	"	256
— szary	"	253
— strumieniowa	"	211
— szczebiotliwa	"	217
— świerszczak	"	214
— świstunka	"	220
— trzećionka	"	199
— wierzbówka	"	209
— wodniczka	"	205
Gapa	"	380
Gargatunas	II.	46
Gawron	I.	382
Gazda szalaśny	"	248
Gagół	II.	326
Gasiorek	I.	327
Gęsi	II.	275

	Tom	Str.
Gęś bernikla	II.	283
— białoczelna	"	280
— białolica	"	285
— białooka	"	322
— czerwonoszyja	"	284
— erdredonowa	"	331
— gegawa	"	277
— Heckela	"	282
— krótkodzioba	"	282
— litewka	"	280
— łabędź dziki	"	289
— " swojski	"	288
— lysa	"	285
— miętkopiór	"	331
— norowa	"	311
— owrózka	"	283
— polna	"	278
— popielata	"	277
— posiewnica	"	280
— pospolita	"	277
— rdzawoszyja	"	284
— szara	"	277
— szkocka	"	283
— zbożowa	"	279
Giel	I.	453
Gil	"	454
— dziwoni	"	442
— grubodziób	"	439
— karmazynowy	"	442
— klesk	"	439
— północny	"	453
— właściwy	"	453
— zwyczajny	"	453
Gile	"	452
Girlic	"	437
Głapa	"	380
Głowienka	II.	313
Głusze	"	38
Głusze	"	40
— cietrzew	"	43
— jarząbek	"	47
— kuropatwa pospolita	"	57
— pardwa właściwa	"	50
— pospolity	"	40
— przepiórka	"	60
— średni	"	46
— właściwy	"	40
Gogoł właściwy	"	326
Golab	"	34
— dziki	"	34
— grzywacz	"	33
— polny	"	34
— siniak	"	34
— siwy	"	34
— turkawka	"	36
Golebiarz	I.	92
Golebie	II.	30
Górnicek	I.	361

	Tom	Str.
Grabolusk (Rzacz.)	I.	390
— (gm.)	"	412
— dzwonec	"	420
— zwyczajny	"	412
Grażycza białooka	II.	315
— czernica	"	317
— rdzawogłowa	"	313
Grubodziób dzwonec	I.	420
— gil	"	453
— krzywodziób	"	449
Grubonos	"	412
Grzebielucha	"	162
Grzebółka	"	162
Grzywacz	II.	33
Gzégzółka	"	3
Hajstra	II.	183
Hrycaj	"	147
Hubara wschodnia	"	68
Hupek	I.	175
Ibis kasztanowaty	II.	174
Ibisy	I.	173
Jagodniczek	I.	222
Jarząbek	II.	47
Jaskółka	I.	158
— brzegówka	"	162
— dymówka	"	158
— grzebiolka (Mysł. Pt.)	"	160
— " (Waga)	"	162
— grzecholka	"	155
— jerzyk	"	155
— łastówka	"	158
— morska	II.	235
— " czarna	"	242
— " europejska	"	235
— oknówka	I.	160
— rzechołka	"	160
— właściwa	"	160
Jaskółki	"	156
Jasnomuska	"	250
Jastrząb	"	92
— błękitny	"	104
— golebiarz	"	92
— gołębiolów	"	92
— krogulec	"	96
— myszy	"	53
— pospolity (Waga)	"	92
— " (Kluk)	"	101
Jastrząbek (Kluk)	"	92
— (gm.)	"	96
Jastrzębie	"	91
Jastrzębosów	"	114
Jedwabniczka	"	306
Jemiolucha	I.	267, 306
— jedwabniczka	I.	306
— kwieciol	"	270
— pospolita	"	306

	Tom	Str.
Jemiolucha wielka	I.	267
Jemioluska	"	306
— czubak	"	306
— jedwabniczka	"	306
Jemioluski	"	305
Jér	"	417
Jerzyk	"	155
— murowy	"	155
— zwyczajny	"	155
Jerzyki	"	154
Kaczka białobrwista	II.	322
— białogłowa	"	334
— białooka	"	315
— brudna dzika	"	322
— cyraneczka	"	300
— cyranka	"	298
— czarna	"	324
— czarnoczub	"	317
— czernica	"	317
— czerwonoszyja	"	313
— czubata	"	317
— długosterna	"	304
— dzika	"	296
— erdredonowa	"	331
— europejska czubata	"	317
— głośna	"	326
— górna	"	319
— grzechotka	"	302
— gwizdząca	"	308
— hełmiasta	"	320
— kasztanowata	"	313
— krakwa (Tyz.)	"	296
— " (Waga)	"	302
— krzykliwa	"	326
— lodówka	"	328
— łysica	"	218
— nieroznawka	"	296
— ogorzałka	"	319
— ohar	"	311
— piszczałka	"	308
— płaskonos	"	306
— płaskonosa	"	306
— podgorzałka	"	313
— podgorzelec	"	311
— pospolita	"	296
— pustelniczka	"	320
— rdzawoczub	"	320
— rożeniec	"	304
— strzałogon	"	304
— szlacharek	"	341
— świstula	"	308
— uhla	"	322
Kaczki	"	292
— nurkowate	"	312
— właściwe	"	294
Kalandra	I.	363
Kamusznik	II.	102

	Tom	Str.
Kamusznik zwrotek	II.	102
Kamuszniki	"	101
Kania	I.	60
— biała	"	104
— czarna	"	62
— mała	"	101
— wielka	"	60
Kanie	"	59
Kaniuga	"	53
Kaniuk	"	53
Kapłonek	II.	119
Kaspar	"	206
Kawikos zawojec	I.	373
Kawka	"	385
— pospolita	"	385
Kiecak	II.	206
Kłaskawka	I.	262
Kłuszcz	"	264
Klesk	"	390
Kniejotek cietrzew	II.	43
— głusze	"	40
— jarząbek	"	47
Kobczyk	I.	82
Kobiec	"	75
Kobus	"	75
Kobuz	"	74
— myszólów	"	53
— osożer	"	65
— śnieżny	"	57
— trzmieljad	"	65
— wlochaty	"	57
— zwyczajny	"	104
Kokoszka	II.	216
— wodna	"	216
— zielononoga	"	216
Kokosznik	I.	92
Konopka	"	420
Konopniczek czechotka	"	426
— makolągwa	"	422
— rzepluch	"	425
— szczygieł	"	434
Kopciuszek	"	248
Kormoran	II.	221
— czubaty	"	225
— " (Jar.)	"	222
— karzeł	"	224
— kruk morski	"	222
— mały	"	224
Kormorany	"	220
Korszun	I.	92
Kos	"	278
— zwyczajny czarny	"	279
Kostogryz	"	412
— orzechówka	"	390
Kostohryz	"	390
Kośnik	"	348
Kowal	"	178
Kowalik	"	178

	Tom	Str.
Kowalik (gm.)	I.	178
— drzewny	"	181
— pospolity	"	178
— szary	"	181
— zaskórnik	"	181
Kowaliki	"	177
Koza	II.	346
Kozielek	"	168
Kozodój europejski	I.	152
— lelek	"	152
Kozodój	"	152
Krakwa	II.	302
Kraska	I.	164
— gwarliwa	"	165
— pospolita	"	165
— zwyczajna	"	165
Kraski	"	163
Krasnowrona	"	165
Krętogłów	II.	28
— pospolity	"	29
— szaropstry	"	29
Krętogłówna	II.	29
Krogulec	I.	96
— zwyczajny	"	96
Król myszy	"	187
Królik cesarz	"	228
— czubaty	"	226
— nieczubaty	"	222
— złotogłówna	"	226
— zniczek	"	228
Krótkoszpon	"	50
Kruk	"	376
— czarnowron	"	379
— gawron	"	382
— kawka	"	385
— morski	II.	222
— orzechówka	I.	390
— pospolity	"	377
— sójka	"	394
— sroka	"	387
— właściwy	"	377
— wrona	"	380
— " czarna	"	379
— " pospolita	"	380
— wroniec	"	379
Kruki	"	374
Krzcuczek	"	187
Krzywodziób mały	"	449
Krzywonos	"	449
— wielki	"	447
— zwyczajny	"	449
Krzyżodziób białoskrzydły	"	450
— dwupregowy	"	450
— krzywodziób	"	449
— papużka	"	447
— sosnowy	"	447
— świerkowy	"	448
Krzyżodzioby	"	445

	Tom	Str.
Krzyżówka	II.	295
Kszyk	"	168
Kukawka	"	3
Kukulka	"	3
— gżegżółka	"	3
— pospolita	"	3
— właściwa	"	3
Kukulki	"	1
Kuleczyk	I.	437
Kulig kulon	II.	155
— mały	"	155
— mniejszy	"	155
— ugorowy	"	152
— wielki	"	152
Kuligi	"	151
Kulik europejski	"	174
Kulon	"	70
— właściwy	"	71
— zwyczajny	"	71
Kulony	"	70
Kurka	"	211
— kokoszka	"	211
— mała	"	213
— wodna	"	211
— " (Jar.)	"	216
Kurlandczyk	I.	439
Kurnik	"	92
Kuropatwa	II.	56
— przepiórka	"	60
— szara	"	57
— właściwa	"	57
— zwyczajna	"	57
Kuropatwiarz	I.	92
Kuropatwy	II.	55
Kurowate	"	38
Kwiczol	I.	269
Kwokacz	II.	126
Ledwuchna	I.	358
Lelaki	"	150
Lelek	"	152
— (Rzacz.)	"	125
— pospolity	"	152
Lerka	"	357
Lodowiec	II.	357
Lodówka	"	328
Londzik podbielały	"	132
— krwawodziób	"	128
— rudy	"	130
— szary	"	126
Ludarka	I.	257
— błękitna	"	250
— rotochwast	"	216
— rudzik	"	257
— strzyżokos	"	248
Łabęć głuchy	II.	288
— krzykacz	"	289

	Tom	Str.
Łabędzie	II.	286
Łabędź Bewieka	"	291
— czarnodzioby	"	291
— dziki	"	289
— garbodziobny	"	288
— gędziec	"	289
— głuchy	"	288
— krzykacz	"	289
— krzykliwy	"	289
— nadobny	"	288
— swojski	"	288
Łozówka	I.	200
Łubek	"	175
Łuskowiec	"	439
Łuszczak czeczotka	"	426
— czyż	"	431
— dzwonec	"	420
— górniczek	"	425
— grubodziób	"	412
— jér	"	418
— kuleczyk	"	437
— makolągwa	"	422
— mazurek	"	460
— północny	"	429
— szczygiel	"	434
— wróbel	"	457
— wróbel domowy	"	457
— " polny	"	460
— zieba	"	415
Łuszczaki	"	410
Łyska	II.	218
— czarna	"	218
— kokoszka czarna	"	218
— kurka wodna	"	216
— wielka	"	218
— zielononóżka	"	216
— zwyczajna	"	218
Łyski	II.	215
Makolągwa	I.	422
— górską	"	425
— zwyczajna	"	422
Marcinek	"	460
Markaczka głowienka	II.	322
— uchla	"	324
Marmurek	I.	241
Mazurek	"	469
Mentel	"	183
Mewa	II.	258
— biaława	"	254
— blade	"	254
— czarnogrzbieta	"	250
— kasztanowata	"	252
— mała	"	263
— najmniejsza	"	264
— pospolita	"	258
— rybolówek	"	258
— siodłata	"	250

	Tom	Str.
Mewa srebrzysta	II.	256
— śmieszka	"	261
— trzypalcowa	"	265
— zimowa	"	265
— złotonoga	"	252
— złotonóg	"	252
Mewy	"	248
Miękkopiór	"	331
— właściwy	"	331
Młaskacz	I.	248
Modrak	"	283
Mornel	II.	86
Mucholówka białoszyja	I.	310
— białoszyja	"	311
— bręgowata	"	316
— czarnogłówna	"	312
— mała	"	314
— rdzawka	"	314
— szara	"	316
— żalobna	"	312
Mucholówki	"	309
Mysikról	"	187
Mysikrólik	"	226
— piecuszek	"	222
— zwyczajny	"	226
Myszolowy	"	52
Myszolów	"	53
— właściwy	"	53
— wlochaty	"	57
— wschodni	"	56
— zwyczajny	"	53
Myszolówka	"	53
Nabłotnik podgorzały	II.	150
— rdzawoszyjny	"	147
Nur czarnoszyi	"	359
— czubaty	"	346
— lodowiec	"	358
— mniejszy	"	353
— popielaty	"	359
— rdzawogardlisty	"	361
Nurek	"	359
— czerwonoszyi	"	361
— czubaty	"	346
— " y rogaty	"	346
— lodowiec	"	358
— mniejszy	"	353
— rogaty	"	349
— wpółczubaty	"	348
— zausznik	"	351
Nurogęś	"	337
Nury	"	355
Ogorzalka	II.	318
Ohar	"	311
Oknówka	I.	160
Opocznik białobrwisty	"	264
— białorzytka	"	260

Opocznik czarnogłowy . . .	Tom Str. I. 262
Orlik . . .	" 36
— grubodzioby . . .	" 38
Orly . . .	" 25
Ortolan . . .	" 401
Orzechówka . . .	" 390
— stryszek . . .	" 390
Orzeł białogłowy . . .	" 43
— białogon . . .	" 43
— białogonowy . . .	" 43
— biały . . .	" 21
— bielik . . .	" 43
— cesarski . . .	" 33
— czarny . . .	" 36
— gadożer . . .	" 50
— krótkoszy . . .	" 50
— krzykliwy . . .	" 36
— łomignat . . .	" 43
— mały . . .	" 41
— mniejszy . . .	" 36
— morski . . .	" 47
— plamisty . . .	" 36
— przedni . . .	" 27
— rybitw . . .	" 47
— rybożer . . .	" 47
— rzeczny . . .	" 47
— włochaty . . .	" 40
— zys . . .	" 30
Ostrygojad . . .	II. 99
— czerwonoński . . .	" 99
— srokaty . . .	" 99
Ostrygojady . . .	" 99
Ostrygojady . . .	" 99
Ostryż łomignat . . .	I. 43
Pardwa . . .	II. 50
— litewska . . .	" 50
Pasterz . . .	I. 372
— różowy . . .	" 373
Paszkot . . .	" 267
Pelikan . . .	II. 228
— baba . . .	" 229
— kędzierzawy . . .	" 230
— kormoran . . .	" 222
Pelikany . . .	" 227
Pelczacz . . .	I. 181
— drzewny . . .	" 181
— zaskórnik . . .	" 181
Pelczacz . . .	" 180
Perkoz dwuczubny . . .	II. 345
— mniejszy . . .	" 353
— rdzawoszyjny . . .	" 348
— rogaty . . .	" 349
— uszaty . . .	" 349
— zausznik . . .	" 351
Perkoz . . .	" 353
Perkozy . . .	" 342
Pernykoza . . .	" 346

Pestkojad kłes . . .	Tom Str. I. 412
Piaskowce . . .	II. 104
Piaskowiec . . .	" 104
— (Zawadz.) . . .	" 80
— zmienny . . .	" 104
Piaskownik europejski . . .	" 80
Piecuszek . . .	I. 222
Piegza . . .	" 235
Piszczyk . . .	" 348
— żdzieblik . . .	" 346
Pleszka . . .	" 246
Pliszka . . .	" 340
— biała . . .	" 340
— białogard . . .	" 260
— biegacz . . .	" 222
— błękitnopiers . . .	" 250
— brunatnogard . . .	" 264
— czarnogard . . .	" 246
— czerniec . . .	" 238
— czerwogard . . .	" 257
— czerwogon . . .	" 248
— drzewiec . . .	" 346
— górska . . .	" 338
— leśniczek . . .	" 237
— nocośpiew . . .	" 235
— pokrzywniczek . . .	" 241
— polowiec . . .	" 344
— siarzysta . . .	" 338
— siwa . . .	" 340
— słowik . . .	" 256
— wojka . . .	" 338
— wolarka . . .	" 338
— wołowe oko . . .	" 187
— wołowniczek . . .	" 338
— zwyczajna . . .	" 335
— żółta . . .	" 335
— żółtawa . . .	" 337
— żółtopiers . . .	" 217
Pliszki . . .	" 333
Pluszka . . .	" 338
Pluszcz . . .	" 191
— wodnokok . . .	" 191
— wodny . . .	" 191
Pluszcze . . .	" 190
Plaskonos . . .	II. 306
— biały . . .	" 177
Platkonogi . . .	" 141
Platkonóg płaskodzioby . . .	" 144
— rdzawoszyjny . . .	" 142
Płochacz alpejski . . .	I. 242
— halski . . .	" 242
— pokrzywnica . . .	" 241
Płochacz . . .	" 240
Plytonos korsu . . .	II. 306
Pływające . . .	" 220
Podgorzałka . . .	" 315
Podkamionka białobrzwa . . .	I. 264
— białogon . . .	" 260

Podkamionka białorytka . . .	Tom Str. I. 260
— czarnogłowa . . .	" 262
— czarnoszyjka . . .	" 262
— rudoszyjka . . .	" 264
Podrest . . .	" 397
Podróżniczek . . .	" 250
Pokłaska . . .	" 264
— białorytka . . .	" 260
— klaszcz . . .	" 262
— zwyczajna . . .	" 264
Pokłaskwy . . .	" 259
Pokrzewka cierniówka . . .	" 232
— czarnogłowa . . .	" 238
— czarnobista . . .	" 238
— jarzębata . . .	" 230
— ogrodowa . . .	" 236
Pokrzewki . . .	" 194
Pokrzywka bekwarek . . .	" 253
— czarnogłowa . . .	" 238
— figojadka . . .	" 237
— jagodniczek . . .	" 230
— krzyżka . . .	" 197
— mała . . .	" 235
— pionka . . .	" 235
— popek . . .	" 238
— rybico . . .	" 230
— siwa ogrodowa . . .	" 237
— słowik . . .	" 256
— szara . . .	" 232
— trzcionek . . .	" 199
— zwyczajna . . .	" 232
— żółta . . .	" 217
Pokrzywnica . . .	" 240
Pomórnik czerwonoskrzydły . . .	" 183
Pomurnik . . .	" 183
Popek . . .	" 257
— . . .	" 453
Pośmiciucha . . .	" 360
Pośmiciuszka . . .	" 360
Poświerk trzcinny . . .	" 404
Poświerka ogrodniczek . . .	" 401
— ortolan . . .	" 401
— potrest . . .	" 397
— potrzos . . .	" 404
— prosowa . . .	" 397
— siwa . . .	" 397
— skowronkoszy . . .	" 406
— sturnal . . .	" 399
— szponiasta . . .	" 406
— śniegula . . .	" 408
— trznadel (Jar.) . . .	" 397
— (Jundz.) . . .	" 399
Poświerki . . .	" 396
Potrest . . .	" 397
Potrzeszcz . . .	" 397
Potrzos . . .	" 404
Pódzka biała . . .	" 117
— zwyczajna . . .	" 130

Pójdzka . . .	Tom Str. I. 130
Przepiórka . . .	II. 60
— właściwa . . .	" 60
— zwyczajna . . .	" 60
Przyziemek . . .	I. 220
Psnerka . . .	" 346
Pszczolajad . . .	" 64
— (Kluk) . . .	" 168
Ptak bitny . . .	" 119
Puhacz . . .	I. 144
— błotny . . .	" 139
— leśny . . .	" 142
— puhaczyk . . .	" 148
— syczek . . .	" 148
— średni . . .	" 142
— uszaty . . .	" 142
— wielki . . .	" 144
— właściwy . . .	" 144
— wyk . . .	" 144
— ziemny . . .	" 139
Puhaczyk . . .	" 148
Pustuleczka . . .	" 88
Pustulka . . .	" 85
Pustynnik . . .	II. 53
— Pallasa . . .	" 53
Puszc . . .	I. 57
Puszczyk . . .	" 125
— (gmin.) . . .	" 130
— zwyczajny . . .	" 125
Raniuszek . . .	I. 297
Raróg . . .	" 77
Raszka . . .	" 257
Remiesz . . .	" 298
Remis . . .	" 303
Remiz . . .	" 302
— rzemieślnik . . .	" 303
Remizy . . .	" 302
Rokitniczka . . .	" 203
Rożeniec . . .	II. 304
Rudogon kopeiuszka . . .	I. 248
— ogrodowy . . .	" 246
— rudopiers . . .	" 257
Rudzik . . .	" 257
Rybitw brudny . . .	II. 252
— mały . . .	" 237
— morski . . .	" 250
— śmieszek . . .	" 261
— zimowy . . .	" 265
Rybitwa białoczelna . . .	" 237
— białoskrzydła . . .	" 244
— czarna . . .	" 242
— pospolita . . .	" 235
Rybołów . . .	I. 46
— mniejszy . . .	II. 237
— pospolity . . .	" 235
Rybołówka białoczelna . . .	" 237
— białoskrzydła . . .	" 244

	Tom	Str.
Rybolówka białowasa . . .	II.	239
— czarna . . .	"	241
— krzyżczek . . .	"	242
— wielkodziób . . .	"	247
— wielkodzioba . . .	"	247
— zwyczajna . . .	"	235
Rybolówki . . .	"	232
Rycyk . . .	"	147
Rzemieśnik . . .	I.	303
Rzemiuszek . . .	"	303
Rzepołuch . . .	"	425
Sczygieł . . .	I.	434
Serokos serokoszek . . .	"	327
Serokosz czerwieniczek . . .	"	325
— popolity . . .	"	320
Sep egipski . . .	"	21
— kasztanowaty . . .	"	22
— lysogłów . . .	"	23
— płowy . . .	"	24
— popielaty . . .	"	23
— rdzawy . . .	"	24
— szary . . .	"	23
— z białą głową . . .	"	24
Sepy . . .	"	19
Siewka . . .	II.	82
— azyjatycka . . .	"	84
— obrożna . . .	"	88
— piszczyk . . .	"	88
— popolita . . .	"	82
— rzeczna . . .	"	90
— " właściwa . . .	"	90
— zwyczajna . . .	"	82
Siewki . . .	"	81
Siewnica . . .	"	93
Sieyka . . .	"	82
Sikora biała . . .	I.	290
— białego pióra . . .	"	290
— błotniczka . . .	"	290
— bogata . . .	"	287
— bogatka . . .	"	294
— ciemna . . .	"	289
— czarna . . .	"	289
— " mniejsza . . .	"	289
— " wielka . . .	"	287
— czarnogłówka . . .	"	290
— czubata . . .	"	293
— czubotka . . .	"	293
— kozielek . . .	"	293
— lazurowa . . .	"	295
— makopij . . .	"	290
— mała . . .	"	298
— mniejsza . . .	"	289
— modra . . .	"	294
— niebieskawa . . .	"	294
— ogoniasta . . .	"	298
— ogonniczek . . .	"	298
— popielata . . .	"	290

	Tom	Str.
Sikora pospolita . . .	I.	287
— północna . . .	"	291
— raniuszek . . .	"	298
— remis . . .	"	303
— remis . . .	"	303
— sikorka . . .	"	294
— siniczka . . .	"	294
— sosnowka . . .	"	289
— trzeźna . . .	"	290
— uboga . . .	"	290
— wasatka . . .	"	300
— wielka . . .	"	287
— wieksza . . .	"	287
— z długim ogonem . . .	"	298
— żalobna . . .	II.	365
Sikorożółt europejski . . .	I.	178
Sikory . . .	"	285
Siniak . . .	II.	34
Sinowronka . . .	I.	165
Siwerniak . . .	"	352
Skowronek . . .	"	355
— alpejski . . .	"	362
— białoskrzydły . . .	"	366
— borowy . . .	"	358
— czarny . . .	"	365
— drzewiec . . .	"	358
— dzierlatka . . .	"	360
— firléj . . .	"	358
— górniczek . . .	"	362
— kalandra . . .	"	363
— krótkopalcowy . . .	"	368
— popolity . . .	"	355
— północny . . .	"	362
— rolak . . .	"	355
— rolnik . . .	"	355
— rolny . . .	"	355
— śmieciucha . . .	"	360
Skowronki . . .	"	354
Ślaka . . .	II.	163
Ślodka . . .	"	163
Ślwik murowy . . .	I.	246
— popolity . . .	"	256
— rdzawy . . .	"	255
— sitowiec . . .	"	203
— szary . . .	"	253
— wielki . . .	"	253
— zwyczajny . . .	"	256
Śłowiki . . .	"	245
Sokoły . . .	"	67
Sokół . . .	"	71
— błotny . . .	"	101
— drzemlik . . .	"	80
— drzewiec . . .	"	75
— drzewny . . .	"	75
— dziwok . . .	"	71
— dzwoniczek . . .	"	86
— jastrząb . . .	"	92
— kania . . .	"	60

	Tom	Str.
Sokół kobusek . . .	I.	82
— kobuz . . .	"	75
— kobuzek . . .	"	82
— krogulec . . .	"	96
— leśny . . .	"	75
— myszów . . .	"	53
— norwesk . . .	"	68
— ołowiasty . . .	"	104
— pszczołojad . . .	"	65
— pustuleczka . . .	"	88
— pustulka . . .	"	86
— raróg (Kluk) . . .	"	53
— " (Rzącz.) . . .	"	77
— siniak . . .	"	104
— szlachcie . . .	"	71
— szlachetny . . .	"	71
— trzmielojad . . .	"	65
— wędrowny . . .	"	71
— wieżowy . . .	"	86
— właściwy . . .	"	71
— wodny . . .	"	101
Sosnowka . . .	"	289
Sowa biała . . .	"	117
— błotna . . .	"	138
— czubata . . .	"	142
— długoogonowa . . .	"	122
— dzienna . . .	"	117
— jarzębata . . .	"	114
— jastrzębiata . . .	"	114
— karliczka . . .	"	133
— krótkoucha . . .	"	139
— krzykliwa . . .	"	139
— kurluk . . .	"	130
— lelek . . .	"	125
— leśniaczka . . .	"	148
— leżna . . .	"	144
— maluczka . . .	"	133
— mała . . .	"	128
— mszarna . . .	"	119
— najmniejsza . . .	"	133
— ogniczek . . .	"	135
— płomienista . . .	"	135
— płomykowata . . .	"	135
— pójdzka . . .	"	128
— puchacz . . .	"	144
— puszczyk (Jundz.) . . .	"	125
— " (Rzącz.) . . .	"	135
— sówka (Tyz.) . . .	"	130
— " (Kluk) . . .	"	142
— " (Jundz.) . . .	"	248
— Tengmalma . . .	"	128
— uralaska . . .	"	122
— uszata . . .	"	141
— wielka . . .	"	144
— włochatka . . .	"	128
— zgrzytacz . . .	"	125
Sowy . . .	"	111
Soyka . . .	"	394

	Tom	Str.
Soyka pospolita . . .	I.	394
Sójka . . .	"	393
— kraska . . .	"	165
— orzechówka . . .	"	390
— turecka . . .	"	390
— właściwa . . .	"	394
— zwyczajna . . .	"	394
Sójki . . .	"	393
Sóweczka . . .	"	132
Sówka . . .	"	130
— (Rzącz.) . . .	"	125
Sroka . . .	"	387
— pospolita . . .	"	387
— zwyczajna . . .	"	387
Srokos irgogol . . .	"	327
— mniejszy pstry . . .	"	323
— zemszczyk . . .	"	323
— żółtoczerwony . . .	"	327
Srokosz . . .	"	320
— większy . . .	"	320
— żartowniś . . .	"	327
Stalugwa . . .	II.	134
Stepówki . . .	"	52
Strept . . .	"	66
Strumieniówka . . .	I.	211
Strzeż . . .	"	187
Strzyż . . .	"	187
— wole oczko . . .	"	187
— wolowe oczko . . .	"	187
Strzyżki . . .	"	186
Syzek . . .	"	148
Szablodziób . . .	II.	159
— czarnobisty . . .	"	160
— modronogi . . .	"	160
Szablodzioby . . .	"	159
Szarka . . .	"	295
Szast . . .	"	183
Szczudlak czarnoskrzydły . . .	"	157
Szczudlaki . . .	"	156
Szczurek . . .	I.	168
Szczygieł . . .	"	434
— popolity . . .	"	434
Szlachar . . .	II.	337, 339
Szlacharek . . .	"	341
Szlammik czarnosterny . . .	"	147
— rdzawy . . .	"	149
Szlammiki . . .	"	146
Szpak . . .	I.	370
— popolity . . .	"	370
— skorzec . . .	"	370
— wodny . . .	"	191
— zwyczajny . . .	"	370
Szpaki . . .	"	369
Szulak . . .	"	92
Ścierwnik . . .	I.	20
— biały . . .	"	21
Ślepowron (Kluk) . . .	"	152

	Tom	Str.
Słepowron	II.	197
Śmieszka	"	261
Śnieguła	I.	408
Śpiuch	"	152
Świergotek drzewny	"	346
— górny	"	352
— leśny	"	346
— łączny	"	348
— łąkowy	"	348
— nadwodny	"	352
— rdzawogardlisty	"	350
— rolowy	"	344
— rudawy	"	344
— siwerniak	"	352
— wodny	"	352
Świergotki	"	342
Świerszczak	"	213
Świstun	II.	308
Świstunka	I.	220
Tajstra	II.	183
Tracz bielaczek	"	341
— długodziób	"	339
— maluchny	"	341
— nurogęs	"	337
Tracze	"	336
Truchtan świst	"	138
Trzcinia	I.	196
Trzcinniczek błotny	"	200
— drozdowaty	"	197
— nadbrzeżny	"	203
— rzeczny	"	211
— stawowy	"	199
— świerszczyk	"	214
— wodny	"	205
Trzcionek wielki	"	197
Trzcionka	"	198
Trzosiogonek biały	"	340
Trznadel	"	399
— ogrodniczek	"	401
— pospolity	"	399
— poświerka	"	397
— śnieguła	"	408
— żółtobrzuszek	"	399
Trznadl	"	399
Turkawka	II.	36
Uhla	II.	322
Warzecha	II.	177
— biała	"	177
Warzechy	"	176
Wagłów	"	29
Wasatka	I.	299
Węgielnik	"	248
Wielkocha	II.	296
Wilga	I.	331
— czarnożółta	"	331

	Tom	Str.
Wilga pospolita	I.	331
— żółta	"	331
Wilgi	"	330
Wiśniojad	"	412
Włodarka	"	257
Wodniczka	"	205
Wodnik	II.	209
Wołowe oczko	I.	187
Wójcik	"	224
Wrona	"	388
— czarna	"	379
— morska	II.	252
— pospolita	I.	380
Wronka morska	II.	261
Wróbel	I.	457
— domowy	"	457
— leśny	"	460
— mazurek	"	460
— polny	"	460
— skalny	"	242
— trzcinnny	"	404
Wróbl browarny	"	457
— leśny	"	460
Wudwud	"	175
Wudwudek	"	175
Wydrzyk białopiór	II.	268
— białopióry	"	268
— brudny	"	272
— długoogonowy	"	272
— pasorzytny	"	270
— żółtoszyjny	"	273
Wydrzyki	"	267
Wywielga	I.	331
— wilga	"	331
Zaganiacz	I.	217
Zalepiarz	"	178
Zaskórnik	"	181
Zausznik	II.	351
Zezula	"	3
Ziarnojad gil	I.	453
— grubodziób	"	412
— krzywodziób	"	449
— luszczał	"	439
— zieleniczny	"	420
Zielonka	II.	213
Zięba	I.	415
— czubata	"	415
— czyż	"	431
— jer	"	418
— konopniczek	"	422
— lnianka	"	426
— pospolita	"	415
— sosnówka	"	418
— szczygieł	"	434
— wróbel	"	457
— zieleniczny	"	437
— zwyczajna	"	415

	Tom	Str.
Zięba żółtodziób	I.	425
Zimorodek	"	171
Zimorodek europejski	"	171
— pospolity	"	171
— rzeczny	"	171
— srokaty	"	173
— zwyczajny	"	171
Zimorodki	"	169
Złotnia	"	331
Złotogłówka	"	226
— ognista	"	228
Zniczek	"	228
Zofija	"	331
Żdźbło	I.	348
Żołna	I.	168

	Tom	Str.
Żołna czarna	II.	11
— czarna pospolita	"	11
— czarnego pióra	"	11
— szarego pióra	"	26
— właściwa	I.	168
— zielona	II.	24
Żolny	I.	167
Żółtobrzuch	"	399
Żóraw	II.	74
— popielaty	"	74
— pospolity	"	74
— stepowy	"	77
— zwyczajny	"	74
Żórawie	"	73
Żwirowce	"	78
Żwirowiec obrożny	"	79
Żydek	I.	460

SPIS NAZW ŁACIŃSKICH.

	Tom Str.		Tom Str.
<i>Acanthis</i>	I. 426	<i>Aegithalus pendulinus</i>	I. 303
— <i>borealis</i>	" 429	<i>Aegolius brachyotus</i>	" 139
— <i>canescens</i>	" 428	— <i>otus</i>	" 142
— <i>carduelis</i>	" 434	<i>Aesalon</i>	" 79
— <i>Holboelli</i>	" 430	— (Briss.)	" 79
— <i>linaria</i>	" 426	— <i>lithofalco</i>	" 79
— <i>spinus</i>	" 431	<i>Agrodroma</i>	" 343
<i>Accentor</i>	" 240	— <i>campestris</i>	" 344
— <i>alpinus</i>	" 242	<i>Alauda</i>	" 355
— <i>major</i>	" 242	— <i>alpestris</i>	" 361
— <i>modularis</i>	" 240	— <i>arborea</i>	" 357
— <i>subalpinus</i>	" 242	— <i>arvensis</i>	" 355
<i>Accentorinae</i>	" 240	— <i>brachydactyla</i>	" 368
<i>Accipiter</i>	" 95	— <i>calandra</i>	" 363
— (Briss.)	" 96	— <i>calandrella</i>	" 368
— <i>astur</i>	" 92	— <i>campestris</i>	" 344
— <i>buteo</i>	" 53	— <i>coelipeta</i>	" 355
— <i>circus</i>	" 101	— <i>cristata</i>	" 359
— <i>haliaëtus</i>	" 47	— <i>cristatella</i>	" 358
— <i>lacertarius</i>	" 65	— <i>flava</i>	" 361
— <i>lagopus</i>	" 57	— <i>leucoptera</i>	" 366
— <i>milvus</i>	" 62	— <i>matutina</i>	" 363
— <i>nisus</i>	" 96	— <i>mosellana</i>	" 384
— <i>regalis</i>	" 60	— <i>mutabilis</i>	" 365
— <i>variabilis</i>	" 104	— <i>nemorosa</i>	" 357
<i>Acredula caudata</i>	" 297	— <i>nigra</i>	" 365
<i>Acridotheres roseus</i>	" 373	— <i>nivalis</i>	" 361
<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	" 199	— <i>pratensis</i>	" 348
— <i>fluviatilis</i>	" 213	— <i>saxicoloides</i>	" 365
— <i>lacustris</i>	" 197	— <i>sibirica</i>	" 366
— <i>phragmitis</i>	" 203	— <i>spinoletta</i>	" 352
— <i>salicarius</i>	" 205	— <i>tatarica</i>	" 365
— <i>stagnatilis</i>	" 211	— <i>testacea</i>	" 368
<i>Actitis</i>	II. 138	— <i>torquata</i>	" 363
— <i>hypoleucos</i>	" 138	— <i>trivialis</i>	" 346
<i>Adophoneus nisoria</i>	I. 230	— <i>undata</i>	" 363
<i>Aegialites curonicus</i>	II. 90	<i>Alaudinae</i>	" 354
— <i>hiaticula</i>	" 88	<i>Alcedo</i>	" 170
<i>Aegiothus Holboelli</i>	I. 430	— <i>ispida</i>	" 171
<i>Aegithalinae</i>	" 302	— <i>rudis</i>	" 173
<i>Aegithalus biarmicus</i>	" 300	<i>Alcedoninae</i>	" 169

	Tom Str.		Tom Str.
<i>Ampelis garrulus</i>	I. 306	<i>Anas rufina</i>	II. 320
<i>Anas</i>	II. 295	— <i>segetum</i>	" 279
— <i>acuta</i>	" 304	— <i>strepera</i>	" 302
— <i>africana</i>	" 315	— <i>tadorna</i>	" 311
— <i>albifrons</i>	" 280	— <i>torquata</i> (Aldr.)	" 283
— <i>anser</i> (L., Gm.)	" 277	— " (Gm.)	" 284
— " (L.)	" 279	<i>Anatinae</i>	" 292
— <i>atra</i>	" 324	<i>Anser</i>	" 277
— <i>berniola</i>	" 283	— <i>albifrons</i>	" 280
— <i>boschas</i>	" 295	— <i>arvensis</i>	" 278
— <i>campestris</i>	" 66	— <i>berniola</i> (Tyz.)	" 283
— <i>carbo</i>	" 322	— " (Pall.)	" 285
— <i>caudacuta</i>	" 304	— <i>brenta</i>	" 283
— <i>circia</i>	" 298	— <i>brevirostris</i>	" 282
— <i>clangula</i>	" 326	— <i>cinerascens</i>	" 282
— <i>clypeata</i>	" 306	— <i>cinereus</i>	" 277
— <i>colymbis</i>	" 317	— <i>erythropus</i> (L.)	" 282
— <i>cornuta</i>	" 311	— " (Pall.)	" 281
— <i>crecca</i>	" 300	— <i>ferus</i>	" 277
— <i>cristata</i>	" 317	— <i>Heckelii</i>	" 282
— <i>Cutberti</i>	" 331	— <i>lanuginosus</i>	" 331
— <i>cygnus</i>	" 289	— <i>leucopsis</i>	" 285
— " <i>ferus</i>	" 289	— <i>minutus</i>	" 282
— " <i>mansuetus</i>	" 288	— <i>rufescens</i>	" 278
— <i>erythrocephala</i>	" 313	— <i>ruficollis</i>	" 284
— <i>erythropus</i>	" 285	— <i>segetum</i> (Bechst.)	" 279
— <i>fera</i>	" 295	— " (Bruch)	" 278
— <i>ferina</i>	" 313	— <i>septentrionalis sylve-</i>	
— <i>ferruginea</i>	" 315	— <i>stris</i>	" 280
— <i>fistularis</i>	" 308	— <i>sylvestris</i>	" 279
— " <i>cristata</i>	" 320	— <i>Temminckii</i>	" 282
— <i>fuligula</i>	" 317	— <i>torquatus</i>	" 283
— <i>fusca</i>	" 322	— <i>vulgaris</i>	" 277
— <i>glacialis</i>	" 328	— " <i>ferus</i>	" 277
— <i>glaucion</i> (L.)	" 326	<i>Anserinae</i>	" 275
— " (Pall.)	" 315	<i>Anthinae</i>	I. 342
— <i>glaucium</i>	" 317	<i>Anthropoides</i>	II. 77
— <i>hyemalis</i> (L.)	" 328	— <i>virgo</i>	" 77
— " (Pall.)	" 326	<i>Anthus</i>	I. 348
— <i>kogolca</i>	" 308	— <i>aquaticus</i>	" 352
— <i>leucocephala</i>	" 334	— <i>arboreus</i>	" 346
— <i>leucophthalmos</i>	" 315	— <i>campestris</i>	" 344
— <i>longicauda</i>	" 304	— <i>cervina</i>	" 351
— " <i>ex insula Ter-</i>		— <i>pratensis</i> (L.)	" 348
— <i>rae novae</i>	" 328	— " (Naum. Ewer.) I. 350, 351	
— <i>islandica</i>	" 328	— " <i>rufogularis</i>	I. 351
— <i>marila</i>	" 318	— <i>rufescens</i>	" 344
— <i>mersa</i>	" 334	— <i>rufogularis</i>	" 350
— <i>mollissima</i>	" 331	— <i>spinoletta</i>	" 352
— <i>nigra</i>	" 324	<i>Apiaster icterocephalus</i>	" 168
— " <i>major</i>	" 322	<i>Apternus</i>	II. 22
— <i>nyroca</i>	" 315	— <i>crissoleucos</i>	" 23
— <i>olor</i>	" 288	— <i>tridactylus</i>	" 22
— <i>penelope</i>	" 308	<i>Aquila</i>	I. 27
— <i>querquedula</i>	" 298	— <i>albicilla</i>	" 43
— <i>rufa</i>	" 313	— <i>bifasciata</i>	" 38
— <i>ruficollis</i> (Gm.)	" 284	— <i>brachydactyla</i>	" 50
— " (Scop.)	" 313	— <i>chrysaëtus</i> (L.)	" 30

	Tom Str.
<i>Aquila chrysaetos</i> (Ray.)	I. 33
— <i>clanga</i>	" 38
— <i>crassipes</i>	" 33
— <i>fulva</i>	" 28
— <i>haliaetos</i>	" 47
— <i>heliaca</i>	" 33
— <i>imperialis</i>	" 33
— <i>leucamphomma</i>	" 50
— <i>Lilfordi</i>	" 35
— <i>minuta</i>	I. 41, 42
— <i>mogilnik</i>	I. 33
— <i>naevia</i>	" 36
— " (Brehm.)	" 38
— <i>nipalensis</i>	" 33
— <i>nobilis</i>	" 27
— <i>ossifraga</i>	" 43
— <i>pennata</i>	I. 40, 42
— <i>pygargus</i>	I. 50
— <i>variabilis</i>	" 65
<i>Aquilinae</i>	" 25
<i>Arceutornis pilaris</i>	" 270
<i>Archibuteo</i>	" 57
— <i>lagopus</i>	" 57
<i>Ardea</i>	II. 187
— <i>alba</i>	" 191
— <i>audax</i>	" 195
— <i>candida</i>	" 191
— <i>caspica</i>	" 190
— <i>castanea</i>	" 195
— <i>ciconia</i>	" 181
— <i>cinerea</i>	" 187
— <i>comata</i>	" 194
— <i>cristata</i>	" 187
— " <i>purpurascens</i>	" 189
— <i>danubialis</i>	" 202
— <i>egretta</i>	" 191
— <i>egrettoides</i>	" 192
— <i>erythropus</i>	" 195
— <i>garzetta</i>	" 193
— <i>grisea</i>	" 197
— <i>grus</i>	" 84
— <i>major</i>	II. 187, 190
— <i>Marsigli</i>	II. 195
— <i>minuta</i>	" 202
— <i>monticola</i>	" 190
— <i>nigra</i>	" 183
— <i>nivea</i>	" 193
— <i>nycticorax</i>	" 197
— <i>pumila</i>	" 195
— <i>purpurata</i>	" 190
— <i>purpurea</i>	" 189
— <i>ralloides</i>	" 195
— <i>rufa</i>	" 190
— <i>russata</i>	" 196
— <i>senegalensis</i>	" 195
— <i>soloniensis</i>	" 202
— <i>squajotta</i>	" 195
— <i>stellaris</i>	" 199

	Tom Str.
<i>Ardea variegata</i>	II. 190
— <i>virgo</i>	" 77
<i>Ardeinae</i>	" 184
<i>Ardeola</i>	" 201
— <i>minuta</i>	" 202
— <i>naevia</i>	" 201
<i>Arenaria cinerea</i>	" 102
— <i>grisea</i>	" 104
— <i>vulgaris</i>	" 104
<i>Ascolopax gallinago</i>	" 168
— <i>gallinula</i>	" 171
— <i>major</i>	" 165
<i>Asilus</i>	I. 222
<i>Asio</i>	" 141
<i>Astur</i>	" 92
— (Briss.)	" 92
— <i>nisus</i>	" 96
— <i>palumbarius</i>	" 92
<i>Asturinae</i>	" 91
<i>Athene</i>	" 130
— <i>noctua</i>	" 130
<i>Avis pugnax</i>	II. 119
— <i>tarda</i>	" 64
<i>Avocetta</i>	II. 159
— (Gesn.)	" 159
— <i>recurvirostra</i>	" 159
<i>Avocettinae</i>	" 159
<i>Bernicla</i>	II. 282
— (Briss.)	" 285
— <i>brenta</i>	" 283
— <i>leucopsis</i>	" 285
— <i>ruficollis</i>	" 284
— <i>torquata</i>	" 283
<i>Bombycilla</i>	I. 306
— <i>bohémica</i>	" 306
— <i>garrula</i>	" 306
<i>Bombycillinae</i>	" 305
<i>Bombycivora garrula</i>	" 306
— <i>poliocephala</i>	" 306
<i>Bonasia</i>	II. 47
— (Briss.)	" 47
— <i>betulina</i>	" 47
<i>Botaurus</i>	" 199
— (Briss.)	" 199
— <i>major</i>	" 190
— <i>minutus</i>	" 201
— <i>stellaris</i>	" 199
<i>Brachylophus canus</i>	" 26
— <i>viridis</i>	" 24
<i>Brachyotus palustris</i>	I. 139
<i>Brachypus</i>	" 155
<i>Branta</i>	II. 320
— <i>rufina</i>	" 320
<i>Brenta</i>	" 283
<i>Bubo</i>	I. 144
— (Bell.)	" 144
— <i>atheniensis</i>	" 144

	Tom Str.
<i>Bubo maximus</i>	I. 144
— <i>otus</i>	" 142
— <i>scops</i>	" 148
— <i>sibiricus</i>	" 146
<i>Budytes</i>	" 335
— <i>campestris</i>	" 338
— <i>cinereocapilla</i>	" 337
— <i>cinereocapillus</i>	" 337
— <i>flava</i>	" 335
— <i>flaveola</i>	" 337
— <i>Rayi</i>	" 338
<i>Buphus</i>	II. 194
— <i>castaneus</i>	" 195
— <i>comata</i>	" 195
— <i>comatus</i>	" 194
<i>Butaetes buteo</i>	I. 57
<i>Butalis grisola</i>	" 316
<i>Buteo</i>	" 53
— (Briss.)	" 53
— <i>apivorus</i>	" 64
— <i>cinereus</i>	" 53
— <i>lagopus</i>	" 57
— <i>Martini</i>	" 56
— <i>tachardus</i>	" 57
— <i>vulgaris</i>	" 53
<i>Buteoninae</i>	" 52
<i>Calamodyta</i>	I. 202
— <i>aquatica</i>	" 205
— <i>phragmitis</i>	" 203
<i>Calamodytinae</i>	" 195
<i>Calamoherpe</i>	" 195
— <i>arundinacea</i>	" 198
— <i>lanceolata</i>	" 215
— <i>palustris</i>	" 200
— <i>turdoides</i>	" 196
<i>Calamophilus barbatus</i>	" 300
— <i>biarmicus</i>	" 300
<i>Calandrella</i>	" 368
— <i>brachydactyla</i>	" 368
— <i>sibirica</i>	" 366
<i>Calandritis sibirica</i>	" 366
<i>Calendula</i>	" 226
<i>Calidriinae</i>	II. 104
<i>Calidris</i>	" 104
— <i>arenaria</i>	" 104
— <i>grisea</i> (Briss.)	" 108
— " (Mey.)	" 104
— " <i>minor</i>	" 104
— <i>naevia</i>	" 108
<i>Cannabina flavirostris</i>	I. 425
— <i>linota</i>	" 422
<i>Canutus</i>	II. 108
<i>Capella</i>	" 96
<i>Caprimulginae</i>	I. 150
<i>Caprimulgus</i>	" 151
— <i>europaeus</i>	" 152
— <i>punctatus</i>	" 152

	Tom Str.
<i>Caprimulgus Smithi</i>	I. 152
— <i>vulgaris</i>	" 152
<i>Carbo cormoranus</i>	II. 222
— <i>cristatus</i>	" 226
— <i>graculus</i>	" 225
— <i>pygmaeus</i>	" 224
<i>Carbonarius martius</i>	" 11
<i>Carduelis</i>	I. 434
— (Gesn.)	" 434
— <i>elegans</i>	" 434
<i>Carpodacus</i>	" 441
— <i>erythrinus</i>	" 441
<i>Caryocatactes</i>	" 390
— <i>maculatus</i>	" 390
— <i>nucifraga</i>	" 390
<i>Catarracta cephus</i>	II. 272
— <i>coprotheres</i>	" 270
— <i>parasitica</i>	" 270
— <i>skua</i>	" 268
<i>Catarractes parasita</i>	" 270
— <i>skua</i>	" 268
<i>Catarrhaetes</i>	" 268
— <i>skua</i>	" 268
<i>Cathartes perenopterus</i>	I. 21
<i>Cenchrus</i>	" 85
<i>Cephus arcticus</i>	II. 359
— <i>imber</i>	" 358
— <i>septentrionalis</i>	" 361
— <i>stellatus</i>	" 361
— <i>torquatus</i>	" 358
<i>Cerchneis vespertinus</i>	I. 82
<i>Certhia</i>	" 181
— <i>brachydactyla</i>	I. 181, 182
— <i>Costae</i>	I. 182
— <i>familiaris</i>	" 181
— <i>muraria</i>	" 183
— <i>scandulaca</i>	" 181
<i>Certhiinae</i>	" 180
<i>Ceryle</i>	" 173
— <i>rudis</i>	" 173
<i>Cettia luscinioides</i>	" 209
<i>Charadriinae</i>	II. 81
<i>Charadrius</i>	" 82
— (Aldr.)	" 88
— <i>apricarius</i>	" 82
— <i>auratus</i>	" 82
— <i>autumnalis</i>	" 157
— <i>calidris</i>	" 104
— <i>cinclus</i>	" 102
— <i>curonicus</i>	" 90
— <i>fluviatilis</i>	" 90
— <i>fulvus</i>	" 84
— <i>glaucopsis</i>	" 84
— <i>gregarius</i>	" 95
— <i>hiaticula</i> (L.)	" 88
— " (Pall.)	" 90
— <i>himantopus</i>	" 157
— <i>hypomelanus</i>	" 93

	Tom	Str.
Charadrius hypomelas	II.	93
— intermedius	"	90
— longipes	"	84
— minor	"	90
— morinellus	"	86
— oedinemus	"	71
— pardella	"	93
— pluvialis (L.)	"	82
— " (Pall.)	"	84
— " orientalis	"	84
— rubidus	"	104
— sibiricus	"	86
— squatarola	"	93
— tataricus	"	86
— vanellus	"	96
— xanthocheilus	"	84
Chaulelasmus streperus	"	302
Chauliodes strepera	"	302
Chelidon	I.	160
— urbana	"	160
Chettusia	II.	94
— gregaria	"	95
Chloris	I.	420
— flavigaster	"	420
Chloropicus canus	II.	26
— viridis	"	24
Chlorospiza	I.	419
— chloris	"	420
— incerta	"	442
Chroicocephalus	II.	260
— minutus	"	263
— ridibundus	"	261
Chrysomitris	I.	431
— spinus	"	431
Ciconia	II.	181
— alba	"	181
— fusca	"	183
— nigra	"	183
Ciconiinae	"	179
Cinclus	I.	191
— (Briss.)	II.	110
— aquaticus	I.	191
— melanogaster	"	191
— minor	II.	110
— septentrionalis	I.	191
— torquatus	II.	110
Circaëtus	I.	49
— gallicus	"	50
Circaëtus gallicus	"	50
Circinae	"	100
Circus	"	101
— aeruginosus	"	101
— albescens	"	109
— ater	"	107
— cineraceus	"	107
— cyaneus	"	104
— dalmatinus	"	109
— Montagui	"	107

	Tom	Str.
Circus pallidus	I.	109
— palustris	"	101
— rufus	"	101
— supercilialis	"	109
— Swainsoni	"	109
Clangula	II.	325
— (Gesn.)	"	326
— americana	"	327
— glaucion	"	326
Clupeilarus fuscus	"	252
Coccothraustes	I.	412
— canadensis	"	439
— chloris	"	420
— coccothraustes	"	412
— roseus	"	441
— vulgaris	"	412
Colobates sulphurea	"	338
Columba	II.	32
— oenas	"	34
— palumbus	"	33
— torquata	"	33
— turtur	"	36
Columbinae	"	30
Colymbinae	"	355
Colymbus	"	357
— areticus	"	359
— auritus	"	351
— balticus	II.	359, 361
— cornutus (Briss.)	II.	345
— " (Licht.)	"	348
— " minor	"	349
— cristatus	"	345
— cucullatus	"	348
— fluviatilis	"	353
— glacialis	"	357
— hebridicus	"	353
— hyemalis	"	357
— ignotus	"	361
— immer	"	357
— lumme	"	361
— minor	"	353
— naevius	"	348
— obscurus	"	349
— parotis	"	348
— pyrenaicus	"	353
— rubricollis	"	348
— septentrionalis	"	361
— stellatus	"	361
— suberistatus	"	348
— torquatus	"	357
— urinator	"	345
Copsychus torquatus	I.	276
Coraciadae	"	163
Coracias	"	164
— gabbula	"	331
— garrula	"	164
— oriolus	"	331
Cornix	"	379

	Tom	Str.
Cornix cinerea	I.	380
— frugilega	"	382
Corvinac	"	374
Corvus	"	376
— (Briss.)	"	376
— caryocatactes	"	390
— clericus	"	376
— Corax	"	376
— Cornix	"	380
— Corone	"	379
— frugilegus	"	382
— glandarius	"	394
— leucophaeus	"	377
— maximus	"	376
— monedula	"	385
— nobilis	"	377
— pica	"	387
Corythus	"	439
— enucleator	"	439
Coturnix	II.	60
— (Gesn.)	"	60
— dactylisonans	"	60
Cotyle	I.	161
— riparia	"	162
Crex	II.	206
— (Gesn.)	"	206
— porzana	"	211
— pratensis	"	206
— pusilla	"	213
Crucirostra abietina	I.	448
— bifasciata	"	450
— pinetorum	"	447
— taenioptera	"	450
Crymophilus rufus	II.	144
Cuculinae	"	1
Cuculus	"	3
— (Gesn.)	"	3
— borealis	"	3
— canorus	"	3
— hepaticus	"	3
— rufus	"	3
Curruca	I.	229
— (Briss.)	"	236
— arundinacea	"	198
— atricapilla	"	238
— cineraria	"	232
— cinerea	"	232
— garrula	"	235
— hortensis	"	236
— luscini	"	256
— nisoria	"	230
— philomela	"	253
— rufa	"	224
— sepiaria	"	240
Curvirostra pinetorum	"	449
— pitopsittacus	"	447
Cyanecula	"	250
— (Briss.)	"	250

Ptaki krajowe. Tom II.

	Tom	Str.
Cyanecula leucocyana	I.	250
— suecica	"	250
Cyanistes coeruleus	"	294
— cyaneus	"	296
Cyanopterus querquedula	II.	298
Cygninae	"	286
Cygnus	"	888
— (Briss.)	"	288
— Bewicki	"	291
— ferus	"	289
— gibbus	"	288
— islandicus	"	291
— mansuetus	"	288
— melanorhinus	"	291
— melanorhynchus	"	289
— minor	"	291
— musicus (Bechst.)	"	289
— " (Fabr.)	"	291
— " minor	"	291
— olor (Ill.) 1	"	289
— " (Pall.)	"	291
— " minor	"	291
— sibilus	"	288
— xanthorhinus	"	289
Cynchramus milliaria	I.	397
— schoenielus	"	404
Cypselinae	"	154
Cypselus	"	155
— apus	"	155
— murarius	"	155
Dandalus rubecula	I.	257
Daphila acuta	II.	304
Dendrofalco	I.	74
Dendromus leuconotus	II.	17
Dendronanthus trivialis	I.	346
Dendropicus martius	II.	11
— medius	"	15
— minor	"	20
Dominicanus	"	250
— fuscus	"	252
— marinus	"	250
Dryobates major	"	13
Dryocopus	"	10
— major	"	13
— martius	"	11
Dryopicus martius	"	11
Dryospiza	I.	436
— serinus	"	437
Dryotomus martius	II.	11
Egretta	II.	193
— alba	"	192
— garzetta	"	193
Emberiza	I.	397
— (Briss.)	"	399
— arundinacea	"	404
— calcarata	"	406

	Tom Str.
Emberiza citrinella	I. 399
— coccinea	" 454
— flava	" 399
— hortulana	" 401
— hortulanus	" 401
— lapponica	" 406
— luctuosa	" 312
— milliaria	" 397
— montana	" 408
— mustelina	" 408
— nivalis	" 408
— passerina	" 404
— schoenicius	" 404
Emberizinae	" 396
Enneoctonus collurio	" 327
— rufus	" 325
Ephialtes	" 148
— scops	" 148
Erismatura	II. 334
— leucocephala	" 334
— mersa	" 334
Erithacus	I. 257
— rubecula	" 257
Erythacus	" 257
— rubecula	" 257
Erythropus	" 82
— vespertinus	" 82
Erythrosterne parva	" 314
Erythrothorax rubrifrons	" 441
Eudromias morinellus	II. 86
Eudytes arcticus	" 359
— glacialis	" 358
— septentrionalis	" 361
Falcinellus	II. 174
— igneus	" 174
Falco	I. 68
— abietinus	" 71
— aequipar	" 109
— aeruginosus	" 101
— aesalon	" 80
— alaudarius	" 85
— albicilla	" 43
— albicaudus	" 43
— albidus	" 55
— apivorus	" 64
— arundinaceus	" 101
— ater	" 62
— barbarus	" 71
— bohemicus	" 104
— brachydactylus	" 50
— brunneus	" 86
— buteo	" 53
— caesius	" 80
— cenchris (Frisch)	" 85
— " (Naum)	" 88
— cherrug	" 77
— chrysaetos	" 30

	Tom Str.
Falco cineraceus	I. 106
— cinereus	" 53
— communis	" 71
— cyaneus	" 104
— cyanopus	" 77
— fasciatus	" 86
— Feldeggii	" 109
— fulvus	" 27
— fuscoater	" 62
— gallicus	" 50
— gallinarius	" 92
— gyrfalco	" 68
— haliaetos	" 46
— imperialis	" 33
— lagopus	" 57
— lanarius	" 77
— lanarius (L.)	" 68
— " (Susem)	" 77
— leucocephalus	" 57
— leucopsis	" 50
— lithofalco	" 80
— maculatus	" 36
— melanaetos (Retz.)	" 28
— melanaetus (Gmel.)	" 43
— milvus	" 60
— montanus	" 104
— naevius	" 36
— Naumanni	" 88
— niger	" 28
— nisus	" 96
— palumbarius	" 92
— pennatus	" 40
— peregrinus	" 71
— poliorhynchus	" 65
— pygargus	" 104
— regulus	" 80
— rufipes	" 82
— rufus (Frisch)	" 85
— " (Gmel.)	" 101
— saker	" 77
— saquer	" 77
— slavonicus	" 57
— subbuteo	" 75
— tinnuncularius	" 88
— tinnunculoides	" 88
— tinnunculus	" 85
— torquatus	" 104
— variegatus	" 53
— versicolor	" 53
— vespertinus	" 82
— xanthonyx	" 88
Falconinae	" 67
Ficedula fitis	" 222
— hypolais	" 217
— rufa	" 224
— sibilatrix	" 220
— trochilus	" 222
Fringilla	" 415

	Tom Str.
Fringilla (Gesn.)	I. 415
— borealis	" 429
— calcarata	" 406
— cannabina	" 422
— carduelis	" 434
— chloris	" 420
— coccothraustes	" 412
— coelebs	" 415
— collaris	" 242
— cristata	" 441
— domestica	" 457
— enucleator	" 439
— erythrina	" 441
— flammacea Beseke	" 418
— flammea L.	" 441
— flavirostris	" 425
— incerta	I. 441, 444
— lapponica	I. 406
— linaria	" 426
— " var. (Sund.)	" 430
— linota	" 422
— lulensis	" 417
— montana (Briss.)	" 406
— " (L.)	" 460
— montifringilla	" 417
— montium	" 425
— rufa	" 454
— serinus	" 437
— spinus	" 431
— sylvia	" 415
Fringillarius accipiter	" 96
Fringillinae	" 410
Fulica	II. 218
— (Bell.)	" 218
— aterrima	" 218
— atra	" 218
— atrata	" 218
— chloropus	" 216
— fusca	" 216
Fulicinae	" 215
Fuligula	" 312
— cristata	" 317
— ferina	" 313
— leucophthalmos	" 315
— marila	" 318
— nyroca	" 315
— rufina	" 320
Galerita	I. 359
— abyssinica	" 361
— cristata	" 359
— isabellina	" 361
— magna	" 361
— Rebaudia	" 361
— striata	" 361
Galgulus	" 164
— garrulus	" 165
Gallinago	II. 165

	Tom Str.
Gallinago (Briss.)	II. 168
— major	" 165
— minor	" 171
— scolopacina	" 168
Gallinula	" 216
— (Briss.)	" 216
— chloropus	" 216
— crex	" 206
— fusca	" 216
— hypoleucos	" 138
— porzana	" 211
— pusilla	" 213
Garrulinae	I. 393
Garrulus	" 393
— (Briss.)	" 393
— bohemicus	" 306
— glandarius	" 393
Garzetta egretta	II. 193
Gecinus	" 24
— canus	" 26
— viridis	" 24
Gennaia	I. 77
— sacer	" 77
— saker	" 77
Glareola	II. 79
— austriaca	" 79
— pratincola	" 79
— torquata	" 79
Glareolinae	" 78
Glaucidium	I. 132
— passerina	" 133
— passerinum	" 132
Glaucion clangula	II. 326
Glaucion minus	" 317
Glaucopteryx cineraceus	I. 107
Glaucus argentatus	II. 256
— consul	" 254
— lacrymosus	" 258
Glottis natans	" 126
Gracula Athis	I. 171
— rosea	" 373
Graculus carbo	II. 222
Grallatores	" 63
Grisola	I. 316
Gruinae	II. 73
Grus	" 74
— (Bell.)	" 74
— cinerea	" 74
— numidica	" 77
— virgo	" 77
— vulgaris	" 74
Guinetta	" 138
Gyps	I. 24
— cinereus	" 23
— fulvus	" 24
Gyratores	II. 30
Haematopinae	II. 99

Haematopus	Tom Str. II. 99
— hypoleuca	" 99
— ostralegus	" 99
Haliaeetus	I. 43
— albicilla	" 43
— antiquorum	" 46
Haliaeetus albicilla	" 43
Haliaeetus cormoranus	II. 222
— graculus	" 226
— pygmaeus	" 224
Harelda	" 328
— glacialis	" 328
Herodias alba	" 192
— garzetta	" 193
Hiaticula	" 87
— (Aldr.)	" 88
— annulata	" 88
— minor	" 90
Hieraëtos pennatus	I. 41
Himantopinae	II. 156
Himantopus	" 157
— (Briss.)	" 157
— atropterus	" 157
— longipes	" 157
— melanopterus	" 157
— rufipes	" 157
— vulgaris	" 157
Hirundininae	I. 156
Hirundo	" 158
— apus	" 155
— caprimulgus	" 152
— domestica	" 158
— drepanis	" 162
— lagopoda	" 160
— minor	" 160
— pratincola	II. 79
— riparia	I. 162
— rustica (L.)	" 158
— " (Briss.)	" 160
— urbica	" 160
Hortulanus	" 401
— arundinaceus	" 404
— nivalis	" 408
Houbara	II. 68
— Macqueeni	" 68
Hydrobata albicollis	I. 191
— bicolor	" 191
Hydrobatidae	" 190
Hydrochelidon	II. 239
— fissipes	" 241
— leucopareia	" 239
— leucoptera	" 244
— nigra	" 242
Hydrocorax carbo	" 222
— cristatus	" 226
Hydroictinia atra	I. 62
Hypolais	" 216
— familiaris	" 217

Hypolais icterina	Tom Str. I. 217
— salicaria	" 217
Hypotriorchis	" 74
— aequalon	" 80
— lithofalco	" 80
— subbuteo	" 74
Hypsibates himantopus	II. 157
Ibinae	II. 173
Ibis falcinellus	" 174
Ispida	I. 171
— bicincta	" 173
— bitorquata	" 173
— ex albo et nigro varia	" 173
— rudis	" 173
Iunx	II. 28
— torquilla	" 28
Ixocossyphus viscivorus	I. 267
Lagopus	II. 49
— albus	" 50
— bonasia	" 47
— subalpina	" 50
Lanarius cinereus	I. 104
Laniinae	" 318
Lanius	" 320
— biarmicus	" 297
— caudatus	" 297
— cinereus	" 320
— collurio	" 327
— " rufus	" 325
— excubitor	" 320
— garrulus	" 306
— infaustus minor	" 282
— italicus	" 323
— major	" 321
— minor	" 323
— pomeranus	" 325
— ruficeps	" 325
— rufus	" 325
— rutilus	" 325
— spinitorques	" 327
— vigil	" 323
Larinae	II. 248
Laroides argentatus	" 256
Larus	" 254
— argentatoides	" 256
— argentatus	" 256
— argenteus	" 256
— atricilla	" 261
— atricilloides	" 264
— canus (L.)	" 258
— " (Pall.)	" 265
— catarractes	" 268
— cinerarius	" 261
— consul	" 254
— cyanorhynchus	" 258
— erythropus	" 261

Larus flavipes	Tom Str. II. 252
— fuscus (L.)	" 252
— " (Penn.)	" 256
— gavia	" 265
— giganteus	" 254
— glaucus (Brinn.)	" 254
— " (Retz.)	" 256
— leucopterus	" 254
— marinus	" 250
— maximus	" 250
— minutus	" 263
— naevius (Gm.)	" 250
— " (Pall.)	" 261
— nigrotis	" 264
— parasiticus (Gm.)	" 270
— " (Wolf.)	" 273
— procellossus	" 261
— ridibundus	" 261
— rissa	" 265
— torquatus	" 265
— tridactylus	" 265
Leimoniptera pratensis	I. 348
Lestrinae	II. 267
Lestris	" 272
— Buffoni	" 272
— catarractes	" 268
— cephus (Keys.)	" 272
— " (Sw.)	" 270
— crepidata	" 272
— parasita	" 270
— parasitica	" 270
— parasiticus (Sw.)	" 272
— " (Temm.)	" 270
— pomarina	" 273
— pomarinus	" 273
Leucus glaucus	" 254
Ligurinus (Briss.)	I. 431
— cannabinus	" 422
— chloris	" 420
Limicola	II. 115
— platyrhyncha	" 115
— pygmaea	" 115
Limnocryptes	" 171
— gallinula	" 171
Limosa	" 147
— (Briss.)	" 147
— aegoecephala	" 147
— calidris	" 128
— ferruginea	" 150
— fusca	" 130
— glottis	" 126
— grisea	" 132
— " major	" 126
— melanura	" 147
— rufa	" 149
— totonus	" 126
Limosinae	" 146
Linaria	I. 422

Linaria borealis	Tom Str. I. 426
— canescens	" 428
— Holboelli	I. 428, 430
— Hornemanni	I. 428
— montana	" 425
— rubra major	" 422
— " minor	" 426
— rufescens	" 428
Linota	" 422
— brevirostris	" 426
— canescens	" 428
— cannabina	" 422
— flavirostris	" 425
— montium	" 425
Lithofalco	" 79
Lobipes	II. 141
— hyperboreus	" 142
Locustella	I. 207
— fluviatilis	" 211
— locustella	" 214
— luscinioides	" 208
— Rayi	" 213
Londa calandra	" 363
Lophophanes cristatus	" 293
Loxia	" 447
— bifasciata	" 450
— cardinalis	" 441
— chloris	" 420
— coccothraustes	" 412
— crucirostra	" 449
— curvirostra	" 448
— " major	" 447
— enucleator	" 439
— erythraea	" 441
— leucoptera (Gm.)	" 445
— " (Nils.)	" 450
— pityopsittacus	" 447
— pythiopsittacus	" 447
— psittacea	" 439
— pyrrhula	I. 453, 454
— rosea	I. 441
— serinus	" 437
— taenioptera	" 450
Loxiinae	" 445
Luscinia major	" 253
Luscinia	" 194
Luscinia fluvialis	" 211
— Savii	" 209
Lusciola luscinia	" 255
— philomela	" 353
Lusciolinae	" 245
Lycos monedula	" 385
Lyrurus tetrix	II. 43
Machetes	II. 119
— pugnax	" 119
Mareca	" 308
— penelope	" 308

	Tom Str.
Maruetta	II. 211
Mecistura	I. 297
— caudata	" 297
— rosea	" 298
— tephronota	" 298
Melanocorypha	" 363
— brachydactyla	" 368
— calandra	" 363
— italica	" 368
— leucoptera	" 366
— sibirica	" 366
— tatarica	" 365
Melanopelargus nigra	II. 183
Merganser	" 337
— castor	" 337
— cristatus	" 339
— serrator	" 339
— stellatus	" 341
Merginae	" 336
Mergus	" 337
— albellus	" 341
— castor	" 337
— glacialis	" 341
— merganser	" 337
— minutus	" 341
— serrator	" 339
Meropidae	I. 167
Merops	" 167
— apiaster	" 168
— chrysocephalus	" 168
— conger	" 168
— galileus	" 168
— shaeghagha	" 168
Merula	" 278
— aquatica	" 191
— coerulea	" 283
— rosea	" 372
— saxatilis minor	" 281
— torquata	" 276
Micropus murarius	" 155
Milvinae	" 59
Milvus	" 60
— niger	" 62
— regalis	" 60
Monachus atricapillus	" 238
Monedula	" 385
— (Briss.)	" 385
— europaea	" 385
— turrium	" 385
Montifringilla (Gesn.)	" 417
Morinella collaris	II. 102
Morinellus	" 86
Motacilla	I. 340
— (Briss.)	" 340
— acredula	" 222
— aedon	" 253
— alba	" 340
— albeola	" 340

	Tom Str.
Motacilla alpina	I. 242
— arundinacea	" 198
— atrata	" 248
— atricapilla (L.)	" 312
— boarula (L.)	" 335
— (Gm.)	" 338
— campestris	" 338
— cervina	" 350
— chrysogastra	" 335
— cinerea	" 340
— cinereocapilla	" 337
— curruca	" 237
— dumetorum	" 235
— erithacus (Gm.)	" 246
— (Pall.)	" 248
— flava (L.)	" 335
— (Ray.)	" 337
— (Briss.)	" 338
— flaveola (Pall.)	" 335
— (Temm.)	" 337
— garrula	" 235
— gibraltariensis	" 248
— hortensis	" 237
— hyppolais	" 217
— Kaleniczenkii	" 337
— locustella	" 213
— lusciniia	" 256
— major	" 253
— melanocephala	" 337
— melanope	" 338
— modularis	" 240
— moschita	" 238
— neglecta	" 335
— oenanthe	" 260
— phoenicurus	" 246
— regulus	" 226
— rubecula	" 257
— rubetra	" 264
— rubicola	" 262
— rufa	" 224
— schoenobaenus	" 203
— spipola	" 346
— suecica	" 250
— sulphurea	" 338
— sylvia (L.)	" 232
— (Pall.)	" 235
— trochilus (Gm., Pall.)	" 222
— (Gm.)	" 224
— troglodytes	" 187
— verna	" 335
— vitiflora	" 260
Motacillinae	" 333
Muscicapa	" 310
— (Briss.)	" 316
— albicollis	" 310
— atricapilla	" 312
— collaris	" 310
— ficedula	" 316

	Tom Str.
Muscicapa grisola	I. 316
— luctuosa	" 312
— minuta	" 314
— muscipeta	" 312
— nigra	" 312
— parva	" 314
— streptophora	" 311
Muscicapinae	" 309
Muscipeta arundinacea	" 199
— hyppolais	" 217
— lacustris	" 197
— locustella	" 213
— olivacea	" 213
— phragmitis	" 203
Mystacinus biarmicus	" 300
Natatores	II. 220
Neophron	I. 20
— percnopterus	" 21
Nissus fringillarius	" 96
Nisus communis	" 96
Nucifraga	" 390
— (Briss.)	" 390
— brachyrhynchus	" 390
— caryocatactes	" 390
— macrorhynchus	" 390
Numeniinae	II. 151
Numenius	" 152
— africana	" 117
— arquata	" 152
— castaneus	" 174
— ferrugineus	" 117
— igneus	" 174
— minor	" 155
— phaeopus	" 155
— pusillus	" 115
— pygmaeus	" 115
— subarquata	" 117
— variabilis	" 110
— viridis	" 174
Nyctale funerea	I. 128
— Tengmalmi	" 128
Nyctea nivea	" 117
Nycticorax	II. 197
— (Bell.)	" 197
— europaeus	" 197
— grisea	" 197
Nyroca ferina	" 313
Oedemia	II. 322
— fusca	" 322
— nigra	" 324
Oedienemidae	" 70
Oedienemus	" 70
— (Bell.)	" 70
— crepitans	" 70
— griseus	" 71
Oenanthe	I. 260

	Tom Str.
Oenanthe cinerea	I. 260
Oenas	II. 34
Olor minor	" 291
Onocrotalus albus	" 228
Oriolinae	I. 330
Oriolus	" 331
— galbula	" 331
Ortygion coturnix	II. 60
Ortygometra	" 211
— minuta	" 213
— porzana	" 211
— pusilla	" 213
Ostralega pica marina	" 99
Otinae	" 63
Otis	" 64
— (Briss.)	" 64
— Houbara (Brehm.)	" 68
— (L.)	" 69
— Macquennii	" 68
— minor	" 66
— oedienemus	" 70
— tarda	" 64
— tetrax	" 66
Otocoris	" 361
— alpestris	" 361
Otus	" 138
— brachyotus	" 138
— communis	" 142
— deminuta	" 141
— vulgaris	" 142
Pallennura	I. 338
— boarula	" 338
— sulphurea	" 338
Palumbus	II. 33
— torquatus	" 33
Pandion	I. 46
— fluviatilis	" 47
— haliaëtus	" 46
— haliaëtus	" 47
— ichthyaëtus	" 47
Pandioninae	" 46
Panurus	" 299
— biarmicus	" 299
Panychistes vespertinus	" 82
Parinae	" 285
Paroides biarmicus	" 300
— pendulinus	" 303
Parus	" 287
— ater	" 289
— atricapillus	" 289
— Baldsteini	" 292
— barbatus	" 299
— biarmicus	" 299
— bombycilla	" 306
— borealis	" 291
— carbonarius	" 289
— caudatus	" 297

Parus cinereomontanus . . .	Tom Str. I. 292
— coeruleus	" 294
— cristatus	" 292
— cyaneus	" 295
— cyanus	" 295
— fringillago	" 287
— fruticeti	" 292
— kniesiok	" 295
— longicaudus	" 297
— lugubris	II. 365
— major	I. 287
— narbonensis	" 303
— palustris (L.)	" 290
— " (Degl.)	" 292
— pendulinus	" 302
— polonicus	" 302
— russicus	" 300
— saebyensis	" 295
Passer	" 456
— calcaratus	" 406
— cannabina	" 422
— carduelis	" 434
— domestica	" 457
— domesticus	" 457
— linaria	" 426
— montana	" 460
— montanina	" 460
— montanus	" 460
— montifringilla	" 418
— papaverina	" 422
— spinus	" 431
— spiza	" 415
Passeres	" 150
Pastor	" 372
— roseus	" 372
Pelecinae	II. 227
Pelecanus	" 228
— carbo	" 221
— crispus	" 230
— cristatus	" 225
— graculus	" 225
— onocrotalus (L.) . . .	" 228
— " (Pall.)	" 230
— " v. orientalis . . .	" 230
— patagiatus	" 231
— pygmaeus	" 224
— roseus	" 229
Pelidna	" 117
— subarquata	" 117
Penelope	" 313
Penthestes lugubris . . .	" 365
Percnopteris aegyptiacus .	I. 21
Perdiciae	II. 55
Perdix	" 56
— barbata	" 59
— cinerea	" 56
— coturnix	" 60
— damascena	" 59

Perdix montana	Tom Str. II. 56, 59
Perdix rustica major . .	II. 163
Peristera turtur	" 36
Perninae	I. 64
Pernis	" 64
— apivorus	" 64
— communis	" 65
Petrocincla	" 281
— cyana	" 283
— cyanea	" 283
— saxatilis	" 281
Petrocossyphus cyanus . .	" 283
— saxatilis	" 282
Phaetusa melanotis . . .	II. 247
Phalacrocoracinae	" 220
Phalacrocorax	" 221
— (Gesn.)	" 221
— carbo	" 221
— cristatus	" 226
— graculus	" 225
— minor	" 225
— pygmaeus	" 224
Phalaropinae	" 141
Phalaropus	" 144
— angustirostris	" 142
— australis	" 142
— cinerascens	" 142
— cinereus	" 142
— fulicarius	" 144
— fuscus	" 142
— hyperboreus (Lath.) . .	" 142
— " (Wils.)	" 144
— lobatus	" 144
— platyrhynchus	" 144
— rufescens	" 144
— ruficollis	" 142
— rufus	" 144
— vulgaris	" 142
— Williamsoni	" 142
Phileremos alpestris . . .	I. 361
— brachydactyla	" 368
Phileremus sibiricus . . .	" 366
Philolimnus minor	II. 171
— stagnalis	" 171
Philomela	I. 253
— luscini	" 256
— major	" 253
Phoenicura ruticilla . . .	" 246
Phyllopneuste	" 219
— Ewersmanni	II. 364
— rufa	" 224
— sibilatrix	" 220
— trochilus	" 222
Pica	" 387
— caudata	" 387
— glandaria	" 393
— numidica	" 388
— varia	" 387

Picidae	Tom Str. II. 7
Picinae	" 8
Picoides europaeus	" 22
Picus	" 13
— caniceps	" 26
— canus	" 26
— chlorio	" 26
— cirris	" 17
— cissa	" 13
— cynaedus	" 15
— jynx	" 28
— leuconotus	" 17
— major	" 13
— martius	" 11
— medius	" 15
— minor	" 19
— niger	" 11
— norvegicus	" 26
— pipra	" 20
— polonicus	" 17
— striolatus	" 20
— tridactylus	" 22
— varius	" 15
— " major	" 13
— " minor	" 19
— viridicanus	" 26
— viridis	" 24
— " norvegicus	" 26
Pinnatipedes	" 216
Pipastes	I. 346
— arboreus	" 346
Pipripicus leuconotus . . .	II. 17
— medius	" 15
— minor	" 20
Platalea	" 177
— leucorodia	" 177
Plataleinae	" 176
Platea	" 177
Platypus borealis	" 331
— ferinus	" 313
— fuligulus	" 317
— fuscus	" 322
— glacialis	" 328
— glaucion	" 326
— leucocephalus	" 334
— leucopthalmos	" 315
— marilus	" 318
— mollissimus	" 331
— niger	" 324
— rufinus	" 320
Plectrophanes	I. 406
— calcaratus	" 406
— lapponica	" 406
— nivalis	" 408
Plocepasserinae	I. 455
Pluvialis aurea	II. 82
— dominicensis	" 84
— major	" 70

Pluvialis minor	Tom Str. II. 86
— torquata minor	" 88
Podicepinae	" 342
Podiceps	" 345
— auritus	" 351
— cornutus	" 349
— cristatus	" 345
— hebridicus	" 353
— minor	" 353
— rubricollis	" 348
— suberistatus	" 348
Poecila borealis	I. 292
— lugens	II. 365
— lugubris	" 365
Poikilis lugubris	" 365
Pratincola	I. 262
— rubetra	" 264
— rubicola	" 262
Propasser sordida	" 441
Pteroclinae	II. 52
Ptynx uralensis	I. 122
Pygargus rufus	" 101
Pyrgata domestica	" 457
— montana	" 460
Pyrhula	" 453
— coccinea	" 453
— enucleator	" 439
— erythrina	" 441
— europaea	" 454
— major	" 453
— minor	" 455
— pileata	" 455
— rubicilla	" 454
— " (Pall. ad p.)	" 453
— serinus	" 437
— vulgaris	" 455
— " major	" 453
— " minor	" 455
Pyrhulinae	" 452
Pyrhulinota rosaecolor . .	" 441
— roseata	" 441
Querquedula	II. 298
— circia	" 298
— minor	" 300
Rallinae	II. 204
Rallus	" 208
— aquaticus	" 209
— " minor	" 211
— crex	" 206
— minutus	" 213
— parvus	" 213
— porzana	" 211
— pusillus	" 213
Rapaces	I. 19
Rasores	II. 38
Recurvirostra avocetta . .	" 159

Recurvirostris	Tom Str. II. 159
Regulus	I. 226
— (Briss.)	" 187
— cristatus	" 226
— crocecephalus	" 226
— flavicapillus	" 226
— ignicapilla	" 228
— ignicapillus	" 228
— pyrocephalus	" 228
Remiz	" 302
— pendulinus	" 302
Rhynchaspis	II. 306
— clypeata	" 306
Rissa	" 265
— tridactyla	" 265
— tridactylus	" 265
Rubecula (Briss.)	I. 257
Rubecula familiaris	" 257
— rubecula	" 257
Rubetra	" 262
— anglicana	" 312
— major	" 264
Rubicilla maxima canadensis	" 439
Rubicola	" 264
Rusticola	II. 163
Ruticilla	I. 246
— gibraltariensis	" 248
— phoenicura	" 246
— phoenicurus	" 246
— tithys	" 248
Salicaria aquatica	I. 205
— arundinacea	" 199
— cariceti	" 205
— fluviatilis	" 211
— italica	" 217
— locustella	" 214
— luscinioides	" 209
— palustris	" 200
— phragmitis	" 203
— turdina	" 197
— turdoides	" 197
Saxicola	" 259
— montana	" 282
— oenanthe	" 260
— rubetra	" 264
— rubicola	" 262
— suecica	" 250
Saxicolinae	" 259
Saxilauda tatarica	" 365
Scansores	II. 1
Schoenicola arundinacea	I. 404
Scolopacinae	II. 161
Scolopax	" 163
— (Briss.)	" 163
— aegocephala	" 147
— africana	" 117
— arquata	" 152

Scolopax belgica	Tom Str. II. 147
— Brehmii	II. 168, 171
— calidris	II. 127
— curonica	" 130
— gallinago	" 168
— gallinula	" 171
— glottis	" 126
— lapponica	" 149
— leucophaea	" 149
— limosa	" 147
— major	" 165
— media	" 165
— melanura	" 147
— nigra	" 130
— paludosa	" 165
— palustris	" 165
— phaeopus	" 155
— rusticola	" 163
— subarquata	" 117
— totanus	" 132
Scops	" I. 148
— virgo	II. 77
— zorca	I. 148
Scotaeus nycticorax	II. 197
Serinus (Gesn.)	I. 437
— hortulanus	" 437
— meridionalis	" 437
Sibilatrix sylvicola	" 220
Sitta	" 178
— caesia	" 178
— europaea (Brehm)	" 178
— " (L.)	I. 179, 180
Sittinae	I. 177
Somateria	II. 331
— mollissima	" 331
Sparvius nisus	I. 96
Spatula clypeata	II. 306
Spinus carduelis	I. 434
— viridis	" 431
Spizaëtinae	" 49
Squatrola	II. 92
— helvetica	" 93
Starna cinerea	" 57
Stercorarius	" 269
— catarractes	" 268
— crepidatus	" 272
— longicaudatus	" 272
— parasiticus	" 270
Sterna	" 234
— Blasii	" 235
— caspia	" 247
— chelidon	" 235
— fissipes (L.)	" 241
— " (Pall.)	" 244
— fluviatilis	" 235
— hirundo	" 235
— hybrida	" 240
— leucopareia	" 239

Sterna leucoptera	Tom Str. II. 244
— megarhynchus	" 247
— metopoleucos	" 237
— minor	" 237
— minuta	" 237
— naevia	" 241
— nigra (Briss.)	" 241
— " (L.)	" 244
— parva	" 237
— senegalensis	" 235
— tschegrava	" 247
Sterninae	" 232
Sternula minuta	" 237
Strepsilas	" 102
— collaris	" 102
— interpres	" 102
Strepsilinae	" 101
Strigiceps	I. 103
— cinaraceus	" 106
— cyaneus	" 104
— Swainsoni	" 109
Striginae	" 111
Strix	" 135
— acadica	" 132
— aluco	" 125
— barbata	" 119
— brachyotus	" 138
— bubo	" 144
— candida	" 117
— carniolica	" 148
— cinerea	" 121
— dasypus	" 128
— dolata	" 114
— flammea	" 135
— freti Hudsonis	" 114
— funerea (L., Gm.)	" 114
— " (L., Nils.)	" 128
— hudsonia	" 114
— lapponica	" 119
— litturata	" 122
— macroura	" 122
— microphthalmos	" 119
— nebulosa	" 121
— nisoria	" 114
— noctua (Tengm.)	" 123
— " (Retz.)	" 130
— nudipes	" 130
— nyctea	" 117
— otus	" 141
— passerina (Pall.)	" 128
— " (Bechst.)	" 130
— " (L.)	" 132
— pygmaea	" 133
— scops	" 148
— stridula	" 125
— Tengmalmi	" 128
— ulula	" 114
— uralensis	" 122

Strix zorca	Tom Str. I. 148
Strobilophaga enucleator	" 439
Struthus coelebs	" 415
— montifringilla	" 418
Stryx accipitrina	" 138
— aegolius	" 139
— deminuta	" 142
— pulchella	" 148
— ulula	" 139
Sturninae	" 369
Sturnus	" 370
— (Briss.)	" 370
— cinclus	" 191
— collaris	" 242
— moritanus	" 242
— roseus	" 372
— varius	" 370
— vulgaris	" 370
Surnia	" 114
— funerea	" 114
— nisoria	" 114
— noctua	" 130
— nyctea	" 117
— passerina	" 133
— ulula	" 114
Sylbeocyclus minor	II. 353
Sylochelidon	" 247
— caspia	" 247
— strenuus	" 247
Sylvia abietina	I. 224
— aquatica	" 205
— arundinacea	" 198
— atrata	" 248
— atricapilla	" 238
— cariceti	I. 205, 206
— cineraria	I. 232
— cinerea	" 232
— curruca	" 235
— cyanecula	" 250
— dumetorum	" 235
— fluviatilis	" 211
— fruticeti	" 232
— garrula	" 235
— gibraltariensis	" 248
— hippolais	" 224
— hortensis	" 236
— hyppolais	" 217
— icterina	II. 364
— ignicapilla	I. 228
— locustella	" 213
— luscinioides	" 255
— luscinioides	" 208
— modularis	" 240
— nisoria	" 230
— oenanthe	" 260
— palustris	" 200
— philomela	" 253
— phoenicurus	" 246

<i>Sylvia phragmitis</i>	Tom Str. I. 203
— <i>regulus</i>	" 226
— <i>rubecula</i>	" 257
— <i>rubetra</i>	" 264
— <i>rubicola</i>	" 262
— <i>rufa</i>	" 224
— <i>salicaria</i>	" 205
— <i>schoenobaenus</i> (Nils.)	" 203
— " (Scop.)	" 205
— <i>sibilatrix</i>	" 220
— <i>solitaria</i>	" 283
— <i>striata</i>	" 205
— <i>suecica</i>	" 250
— <i>sylvicola</i>	" 220
— <i>tithys</i>	" 248
— <i>trochilus</i>	" 222
— <i>trogodytes</i>	" 187
— <i>turdoides</i>	" 196
— <i>Wolfii</i>	" 250
<i>Sylviinae</i>	" 216
<i>Syrnium</i>	" 119
— <i>aluco</i>	" 125
— <i>lapponicum</i>	" 119
— <i>nisorium</i>	" 114
— <i>ululans</i>	" 125
— <i>uralense</i>	" 122
<i>Syrnhaptes</i>	II. 53
— <i>Pallasii</i>	" 53
— <i>paradoxus</i>	" 53
<i>Tadorna</i>	II. 311
<i>Tanagra sibirica</i>	I. 365
<i>Tantalus</i>	II. 185
— <i>falcinellus</i>	" 174
— <i>igneus</i>	" 174
— <i>viridis</i>	" 174
<i>Telmatias gallinago</i>	" 168
— <i>major</i>	" 166
<i>Tetrao</i>	" 39
— <i>albus</i>	" 50
— <i>bonasia</i>	" 47
— <i>cachinnans</i>	" 52
— <i>coturnix</i>	" 60
— <i>hybridus</i>	" 46
— " <i>lagopoides</i>	" 52
— <i>intermedius</i>	" 46
— <i>lagopus</i>	" 50
— <i>medius</i>	" 46
— <i>mutus</i>	" 50
— <i>paradoxa</i>	" 53
— <i>paradoxus</i>	" 53
— <i>perdix</i>	" 56
— <i>saliceti</i>	" 50
— <i>tetrix</i>	" 43
— " <i>7.</i> (Gm.)	" 46
— <i>urogalloides</i>	" 42
— " (Nils.)	" 46

<i>Tetrao urogallus</i>	Tom Str. II. 40
<i>Tetraoninae</i>	" 38
<i>Tetrastes bonasia</i>	" 47
<i>Tetrax campestris</i>	" 66
<i>Thalasseus caspius</i>	" 247
— <i>melanotis</i>	" 247
<i>Tharraleus modularis</i>	I. 241
<i>Tichodroma</i>	" 183
— <i>alpina</i>	" 183
— <i>muraria</i>	" 183
— <i>phoenicoptera</i>	" 183
<i>Tinnunculus</i>	" 85
— (Briss.)	" 85
— <i>alaudarius</i>	" 85
— <i>cenchris</i>	" 88
<i>Totantinae</i>	II. 123
<i>Totanus</i>	" 126
— <i>aegocephalus</i>	" 147
— <i>calidris</i>	" 127
— <i>chloropus</i>	" 126
— <i>cinereus</i>	" 136
— <i>fistulans</i>	" 126
— <i>fuscus</i>	" 130
— <i>glareola</i>	" 136
— <i>glottis</i>	" 126
— <i>gregarius</i>	" 150
— <i>griseus</i>	" 126
— <i>hypoleucos</i>	" 138
— <i>laucophaeus</i>	" 149
— <i>limosa</i>	" 147
— <i>longipes</i>	" 130
— <i>maculatus</i>	" 130
— <i>naevius</i>	" 127
— <i>natans</i>	" 130
— <i>ochropus</i>	" 134
— <i>ruber</i>	" 127
— <i>stagnatilis</i>	" 132
— <i>striatus</i>	" 127
<i>Tridaetyla hirsuta</i>	" 22
<i>Tringa</i>	" 108
— (Gesn.)	" 134
— <i>alpina</i>	" 110
— <i>arenaria</i>	" 104
— <i>arquata</i>	" 117
— <i>atra</i>	" 130
— <i>australis</i>	" 108
— <i>canutus</i> (L.)	" 108
— " (Retz.)	" 138
— <i>cinclus</i> (L.)	" 110
— <i>cinerea</i>	" 108
— <i>equestris</i>	" 119
— <i>falcinella</i>	" 117
— <i>ferruginea</i> (Koch.)	" 117
— " (Mey.)	" 108
— <i>fulcaria</i>	" 144
— <i>fusca</i>	" 142
— <i>gambetta</i>	" 128

<i>ringa glacialis</i>	Tom Str. II. 144
— <i>glareola</i> (L.)	" 136
— " (Pall.)	" 108
— <i>grenovicensis</i>	" 119
— <i>guinetta</i>	" 132
— <i>helvetica</i>	" 93
— <i>hyperborea</i>	" 142
— <i>hypoleucos</i>	" 138
— <i>interpres</i>	" 102
— <i>islandica</i> (Gm.)	" 108
— " (Retz.)	" 117
— <i>keptuschka</i>	" 95
— <i>leucoptera</i>	" 138
— <i>littorea</i>	" 136
— <i>lobata</i>	" 142
— <i>macrorhynchus</i>	" 110
— <i>minuta</i>	" 112
— <i>ochropus</i>	" 134
— <i>platyrhyncha</i>	" 116
— <i>pugnax</i>	" 119
— <i>pusilla</i> (Bechst.)	" 114
— " (Mey.)	" 112
— <i>pygmaea</i>	" 116
— <i>rufa</i>	" 108
— <i>rufescens</i>	" 119
— <i>ruficollis</i>	" 110
— <i>Schinzi</i>	" 112
— <i>squatarola</i>	" 93
— <i>subarquata</i>	" 117
— <i>Temminckii</i> (Koch.)	" 112
— " (Leisl.)	" 114
— <i>tridaetyla</i>	" 104
— <i>vanellus</i>	" 96
— <i>varia</i>	" 93
— <i>variabilis</i>	" 110
— <i>variegata</i>	II. 119, 128
<i>Tringinae</i>	II. 106
<i>Triorchis lagopus</i>	I. 57
<i>Troglodytes</i>	" 187
— <i>europaeus</i>	" 187
— <i>parvulus</i>	" 187
— <i>punctatus</i>	" 187
— <i>vulgaris</i>	" 187
<i>Troglodytidae</i>	" 186
<i>Turdidae</i>	" 266
<i>Turdus</i>	" 267
— <i>arundinaceus</i>	" 196
— <i>azureus</i>	" 283
— <i>cinclus</i>	" 191
— <i>cyaneus</i>	" 283
— <i>iliacus</i>	" 272
— <i>illas</i>	" 272
— <i>infaustus</i>	" 282
— <i>iunco</i>	" 196
— <i>major</i>	" 267
— <i>merula</i>	" 278
— <i>minor</i>	" 274

<i>Turdus musicus</i>	Tom Str. I. 274
— <i>oriolus</i>	" 331
— <i>pilaris</i>	" 269
— <i>roseus</i>	" 372
— <i>saxatilis</i>	" 281
— <i>selenis</i>	" 373
— <i>solitarius</i>	" 283
— <i>torquatus</i>	" 276
— <i>viscivorus</i>	" 267
<i>Turtur</i>	II. 36
— (Briss.)	" 36
— <i>aurita</i>	" 36
— <i>sylvestris</i>	" 36
— <i>vulgaris</i>	" 36
<i>Ulula</i>	I. 128
— <i>aluco</i>	" 125
— <i>cinerea</i>	" 119
— <i>dasyptus</i>	" 128
— <i>uralensis</i>	" 122
<i>Undina mersa</i>	II. 334
<i>Upupa</i>	I. 175
— <i>epops</i>	" 175
— <i>vulgaris</i>	" 175
<i>Upupinae</i>	" 174
<i>Urogallus major</i>	II. 40
— <i>minor</i>	" 43
— " <i>punctatus</i>	" 46
<i>Vannellinae</i>	II. 91
<i>Vanellus</i>	" 96
— (Briss.)	" 96
— <i>cristatus</i>	" 96
— <i>gregarius</i>	" 95
— <i>griseus</i>	" 93
— <i>helveticus</i>	" 93
— <i>melanogaster</i>	" 93
— <i>squatarola</i>	" 93
— <i>varius</i>	" 93
— <i>vulgaris</i>	" 96
<i>Vitiflora</i>	I. 260
— <i>cinerea</i>	" 260
<i>Vulpanser</i>	II. 310
— (Gesn.)	" 311
— <i>tadorna</i>	" 311
<i>Vultur</i>	I. 22
— <i>aegyptius</i>	" 21
— <i>albicans</i>	" 21
— <i>albicilla</i>	" 43
— <i>albus</i>	" 21
— <i>alimoch</i>	" 21
— <i>arrianus</i>	" 23
— <i>cinereus</i>	" 22
— <i>fulvus</i> (Bodd.)	" 21
— " (Briss.)	" 24
— <i>leucocephalus</i> (Briss.)	" 21
— " (M. & W.)	" 24

Vultur meleagris	Tom Str.	I.	21	Vultur trincalos	Tom Str.	I.	24
— monachus	"	"	23	Vulturinae	"	"	19
— perenopterus (L.) . .	"	"	21				
— " (Pall.)	"	"	24	Xanthornus pendulinus . .	I.		303
— stercorarius	"	"	21				

SPROSTOWANIE.

Tom I.

Str. 85, wiersz 1 od dołu, LXXXIX opuścić.

" 114, " 14 od góry, zamiast Fn. suec. p. 75 ma być S. N. I. p. 133. n. 11.

" 224, " 21 od dołu, zamiast d. ma być δ.

" 232, " 17 " " *suecica* ma być *sylvia*

" 312, " 16 " (*Motacilla atricapilla* L. itd.) opuścić.

Tom II.

Str. 110, wiersz 23 i 22 od dołu, PALL. Zoog. 2. p. 201. n. 310 opuścić,

" 112, " 9 od dołu, *Tringa cinclus* PALL. Zoog. 2. p. 201. n. 310 opuścić,

" 117, " 15 " BRÜNN. Orn. bor. n. 180 — opuścić.

